

Mait Metsanurk

VALITUD TEOSED

Mait Metsanurk

Mait Metsanurk

JUTUSTUSED JA NOVELLID

I

Mait Metsanurk

VALITUD TEOSED

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN · 1959

Mait Metsanurk

JUTUSTUSED JA NOVELLID

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN · 1959

KUNSTILISELT KUJUNDANUD
A. KOEMETS

ISAMAA ÕILMED

Pikergused, ümarikud, südamekujulised ja haralised, ilma mingi kindla kujuta varjud kõikusid roosa kuivatuspaberiga kaetud laua ja raamatu valgete lehtede peal.

Suure vaevaga pääsesid päikese kiired läbi aia tiheda lehestiku ja kuueruudulise akna koolmeistri elutuppa. Teine aknapool oli poikil lahti; aiast tungis ühes ajutise tasase tuulehooga valmivate õunte, kirsside ja pirnide magus lõhn sisse.

Läbi paksu lehestiku ei olnud näha, aga võis kuulda, kuidas eemal, aia taga väljal adrasahk vahetevahel vastu kivi kärises ja piits läbi õhu plaksus.

Koolmeister Tammemägi oli pea käe najale toetanud ja vahtis üksisilmi lehestikku. Kortsud otsaesisel ja kokkusurutud kulmud tunnistasid, et ta mõte pinevalt töötab. Kuhugi kaugele vaatas ta ega näinud lehtede varju peidetud õunu, mille pealmised pooled punetasid, rohelisi, lehtede värvi pirne ega mustjaspruunisid ploome.

Ka saksa keele õpperaamatusse ei vaadanud ta ega tuletanud meelde grammatikaseadusi.

See kõik oli kaugel temast, sest vahetevahel sosistas ta:

„Homme pead sa kõik teada saama . . . Homme luban sulle . . . kõik . . ."

Mis see pidi tähendama? . . . Kõik? . . . Homme pead teada saama . . . ?

Ei olnud enam päikest, ei olnud mängivaid varje ega hämarat lehestiku-alust, ei lehtede vahele peidetud puuvilja näha ega kündjat aia taga kuulda, ei tulnud saksa

keele sõnad ega grammatikaseadused meelde. See kõik oli sedamööda kadunud, kuidas päike allapoole vajus, kuhugi kaugusse.

Nüüd oli kuulda ainult sõnu:

„Homme pead sa kõik teada saama. Homme luban sulle . . . kõik."

Sellele oli järgnenud kirglik suudlemine, nad olid surunud endid kõvasti teineteise vastu ja niisked, kuumad, pehmed huuled olid vintslenud üksteise vahel. Veri oli aga soontes tormanud, neid purustada ja välja tungida ähvardades, ja kõrvades kohisenud, nagu kevadine vesi jões.

Käed pigistasid teineteist, aga veel ei olnud need küllalt teineteise ligi, veel kõvemini tahtsid nad teineteist pigistada . . . Mõistus kippus peast kaduma, ei saanud enam mõtelda, ei tahtnudki enam mõtelda, magus uimastus lagunes terves kehas laiali. Maha oleks tahtnud ta langeda ja Luiset enesega ühes kiskuda.

Korraga tõmbas aga Luise oma kuumad huuled tema omadest eemale, võttis oma pehmed käsivarred, mis nagu siud tema keha ümber mässinud, ja sosistas sõnu, mis koolmeistri verd veel kiiremini käima sundisid ja uimastust suurendasid:

„Homme pead sa kõik teada saama. Homme luban sulle . . . kõik."

Mis tähendavad need sõnad? Mis tähendab see „kõik"? Ja kui ta seda tähendab, kui ta teist tähendab, mis siis?

Nagu õiget raudteed mööda oli Tammemägi senini liikunud, kus pakkude külge needitud roopad rongi käigujoone ära määravad. Ja ühesuguse kiirusega veereb rong edasi, peatub teatud kohtadel ja veereb jälle edasi.

Nüüd oli ta aga põlisesse metsa meelitatud. Kahvatu, nagu elevandiluust näoga, punaste rubiinikarva huultega, kelmikalt naeratavate silmadega, saleda, painduva, nagu ussi kehaga näkineid oli ta ära nõidunud, oli teda uimastanud, enese järel käima sundinud, ikka veel rohkem anda lubades . . .

Ja täna õhtul oli ju näkineid temale kõik lubanud anda, õnnekarika täielt tema kätte ulatada.

Kõrvad hakkasid koolmeistril selle peale mõeldes jälle kohisema nagu eile. Ta surus käe otsaesise vastu ja hingas raskelt . . . Tõusis siis äkki üles ja käis väikeses toas mõni kord edasi-tagasi: raamaturiiulist eesriideni, mis ühe jao väikesest ruumist magamistoaks eraldas . . . Seal, selle eesriide taga sängi peal olid nad eile teineteist meeletult kaisutanud ja suudelnud. Ja kuidas nad sinna olid saanud?

Koolmeister mäletab seda veel väga hästi.

Saksa keele „tund" oli möödas. Nad olid ühest ja teisest juttu ajanud, nagu alati ennegi. Hämarus oli juba toas, aed akna taga oli pime, läbi puie okste paistsid punase eha lapikesed.

„Ma pean koju minema," ütles viimaks Luise.

„Ma saadan teid . . ."

Koolmeister võttis kübara, vaatas siis otsides ümber ja astus eesriide taha palitut võtma.

Kui ta parajasti käsi varrukatesse pistis, tundis ta, kuidas tal keegi palitut aitab selga ajada.

„Luise! Teie!"

„Vabandage, et ma siia tulin. Tahtsin vaadata, ega te ei pahanda?"

„Ei."

„Näete, kui tore väljavaade, roosipuhmas just akna all."

Nad seisid teineteise kõrval akna juures.

Süda põksus koolmeistril kõvasti, nagu oleks ta midagi kartnud.

„Teie süda tuksub nii kõvasti," ütles Luise. „Olete haige?"

„Ei. See on niisama." Koolmeistri hääl värises.

„Andke, ma katsun teie pulssi."

Koolmeister andis käe.

„Teil on palavik. Jah, päris tõesti, ärge naerge."

Luise pani käe koolmeistri otsaesise peale.

„Pea on kuum. Valutab?"

„Ei."

„Teie olete iseäralik."

Koolmeister tõmbas sügavalt hinge, haaras Luise paremast käest kinni ja sosistas kirglikult: „Ma armastan teid." Selle juures vaatas ta neiule näkku.

Luise oli silmad maha löönud, hingas kiiresti ja näis midagi ootavat.

„Luise, teie vaikite? Teie olete pahane? Ütelge „ei"!"

„Ei, ma ei ole pahane."

Palavalt pigistas koolmeister neiu käsi.

„Luise, armas Luise!"

Ja nähes, et Luise ikka veel nagu häbelikult maha vahib, see tähendab: niisama tunneb ja mõtleb, lõi koolmeister käed tema ümber, surus ta enese kõrvale sängi servale istuma ja suudles teda jätmatult, tormiliselt.

„Sa oled minu peale pahane, Luise?" küsis ta viimaks.

Nende õhetavad näod olid teineteise vastu.

„Ei, miks ma pahane peaks olema!"

„Sa mõtled minust halvasti?"

Luise naeratas: „Ja mis sa minust võid mõelda?"

„Ma tahtsin sulle ammu ütelda, et sind armastan," rääkis koolmeister, kätega kõvasti palava keha ümbert kinni hoides ja seda enese vastu surudes.

Luise tõstis koolmeistri pea üles, pani käed tema kaela ümber, vaatas talle natuke aega silmadesse, nii armsalt, nii meelitavalt, nii tõotavalt. Ja vajutas siis huuled koolmeistri huultele, kõvasti, palju kordi.

„Luise, mis sa teed?!" sosistas koolmeister. „Sa mängid minuga!"

Luise aga suudles teda veel kirglikumalt, pigistas teda veel kõvemini enese ligi.

Nii uimastavat viina, nii mõistust-röövivat jooki ei olnud koolmeister maitsnud. See purustas kõik tundmuste tammid, see ujutas mõistusemaa üle. Kõik, kõik oli ta valmis tegema. Oma hingeõndsuse oleks ta ära andnud, et seda karikat tühjaks juua, kui aga lubatakse . . .

„Luise, sa armastad mind?" sosistas ta, kui väheks vaba oli. See ei kestnud aga kaua, siis suudles teda Luise jälle tuliselt.

Nad pidid mõlemad sängi peale pikali langema. Seal vabastas ennast neiu järsku tema käte vahelt. Koolmeister vahtis natuke aega kohmetult tema otsa. Siis tõusis ta üles ja võttis ta uuesti kinni. „Luise, sa ei tohi ära minna, ma ei lase! Sa oled pahane minu peale, sa ei tule enam tagasi . . . ?"

„Ei ole pahane . . ."

Koolmeister unustas jälle enda ja hakkas teda meeletult suudlema. Ta tahtis teda enese kõrvale tõmmata, aga neiu suudles teda ise paar korda südamlikult ja sosistas siis: „Homme pead sa kõik teada saama. Homme luban sulle . . . kõik."

Sellele järgnes jälle suudlemine . . .

Kui koolmeister praegu selle kõige peale mõtles, käisid kuumad hood tal kehast läbi, ta elas seda kõike veel kord üle.

Aga mis mõtles Luise sõnade all: „Homme pead sa kõik teada saama. Homme luban sulle . . . kõik!?"

Koolmeister ei julgenud selle „kõik" all ometi k õ i k e mõelda. Ehk kuigi tal vahetevahel mõte peast läbi vilksatas, peletas ta selle lähemal silmapilgul minema. H a l b a ei tohtinud ta arvata sellest, keda nõnda armastas.

Aja jooksul, mil ta juba Luiset armastas, oli temasse nagu elektrit kogunenud, mis teda nüüd ähvardas purustada.

Akna all õunapuu rohelise lehestiku seest paistsid valmivad õunad, punetavad, roosad. Need on valmis, ootavad noppimist, muidu langevad nad maha. Aeg on täis . . .

„Ja kui ta peaks tõesti kõik . . ." mõtles koolmeister ega julgenud edasi minna.

Tasane tuulehoog käis aia puudest läbi ja pani lehed tasa sahisedes värisema.

Koolmeister vajutas ühe käe südame, teise otsaesise peale ja käis toas kiiresti edasi-tagasi, vahetevahel kella peale pilku heites.

*

Nad istusid teineteise kõrvale, Luise leidis ennast aga varsti koolmeistri sülest. Nagu inglit hoidis ta õhukeses kleidis saledat neidu oma käte vahel, vaatles tema õrna punaga kaetud palet, silmi, ilusa võlviga otsaesist, mille peale juuksesalgud olid langenud.

Ja ta armastab sind? Ei, see õnn on liiga suur! Ta ei armasta, ta mängib ainult sinuga! mõtles koolmeister iseeneses.

Nüüd on see õnn sinu käte vahel. Sa ei lase seda ära minna, ennem lased oma käed ühes ära kiskuda!

„Luise, täna peab kõik meie vahel selgeks saama, kõik, ma ei suuda nõnda edasi elada! Sa pead kõik teada saama, mis ma selle paari kuu jooksul, kui mulle saksa keele tundisid andsid, üle olen elanud: Ma olen kogu see aeg sind armastanud! Ma olen iga silmapilk ainult sinu peale mõelnud. Aga mis ma sellest sulle räägin! Sa tead ju isegi. Ja tänane päev! Kuidas ma õhtut ootasin! Ja sind... Täna, täna pean ma kõik teada saama! Luise, ütle mulle, ütle mulle, armastad sa mind?"

Luise ei vastanud midagi. Nagu meelitav mere sügavus paistis tema silmadest, sügavus, mis meelitab ja enesesse uputada tahab.

„Luise, ütle, ära piina mind!"

Vastuse asemel lõi Luise oma saledad käsivarred nagu ussid koolmeistri kaela ümber ja vaatas talle nagu hüpnotiseerides silmadesse.

See oli vastus. Silmade sügavusse oli vastus kirjutatud. Ja kui Luise oma huuled korraga ettepoole vajutas koolmeistri omadele lähemale, siis käis ta vastus nagu põletav, uimastav mürk koolmeistrist läbi, kes nüüd mitte enam huultega, vaid terve kehaga enesesse seda uimastavat mürki imes.

Viimaks kuulis ta suudlemise vahel sosistamist:

„Armastan ... sind ..."

Nagu taputaim mässis ta ennast koolmeistri ümber, hoidis kätega tema kaela ümbert kinni ja surus rinna kõvasti koolmeistri rinna vastu.

„Sul on nõnda halb?" küsis koolmeister.

„Ei, lase mind olla ..." sosistas Luise ja suudles teda jätmatult.

Selle mõtted ei töötanud enam. Kõik oli kadunud, ainult kirg, põletav, mässav kirg voolas tema soontes.

Kõvasti pigistas ta neiu oma käte vahele ja kandis kiiresti eesriide taha.

Kui ta aga ise Luise kõrvale tahtis istuda, tõusis too üles, vabastas käed ja võttis nendega koolmeistri omadest tugevasti kinni.

„Kelleks sa mind pead?"

See käis nagu kainestav külma vee juga üle koolmeistri.

„Mis sa mõtled minust?“ päris Luise ägedalt.

„Luise, anna mulle andeks . . . ma ei mõtle sinust halvasti . . . anna andeks . . . sa meeldid mulle nii väga . . . ma olen oma mõistuse kaotanud . . . saa aru . . . ma armastan sind . . . Anna mulle andeks . . . Ma ei mõelnud . . .“

Koolmeister sai aru, et ta võib-olla parandamatu vea on teinud. Kuidas julges tema vallavanema kõrgest koolitatud uhke tütrega niiviisi ümber käia! Kellele isegi studeerinud mehed aukartusega lähenevad, nagu möödunud aastal basaaril kiriku juures näha võis. Uimastav kirg hakkas kaduma. Ta vahtis aknast välja poolpimedasse aeda.

Luise hoidis ikka veel tema kätest kinni.

Miks ta ära ei lähe? Miks ta teda ei sõima? Häbematuks, tooreks, naistevõrgutajaks? Midagi ei ütle ta.

Koolmeister pööras silmad akna poolt ära ja vaatas otse enese ette: Luise kõrge rind tõusis ja vajus kiiresti, süda lõi nagu midagi oodates: tuks, tuks, tuks.

„Sina lollikene! Ära ole nüüd niisugune . . . ! Ma ei ole sugugi sinu peale pahane,“ ütles Luise, istus sängi ääre peale koolmeistri kõrvale ja pani käe tema kaela ümber.

„Ma tahtsin sind ainult proovida. Ma tean, et sa aus ja mõistlik oled . . . Sina ära ole nüüd nõnda tõsine. Lepime ära . . .“

Koolmeister tundis mõlemaid käsi oma kaela ümber ja jälle voolas mõistust rööviv joovastus neiu huultest tema omadesse. Et kibedust unustada, mis Luise ootamatud uhked sõnad äratanud, pigistas ta teda kõvemini enese ligi, suudles huultele, palgele ja otsaesise peale.

Ja jälle küsis ta:

„Luise, sa ei mängi minuga?“

„Ma ütlesin, et sind armastan. Sa . . . usu mind.“

Ja kui koolmeister suudlemise jättis ja tahtis vähe eemale istuda, pigistas Luise teda enese ligi, kiskus enesega ühes . . . kuhu, seda ei teadnud enam koolmeister, ta sai nüüd Luise eilsetest sõnadest aru. Miks ta ei keela mind? Ta armastab mind meeletult . . .?

Aia puud ei lasknud punakat ehavalgust tuppa tungida. Toas oli saladuslik pime hämarus.

Vaevalt nägid nad teineteist. Aga nad tundsid, kuidas kuum iha teineteise külge hakkas.

„Luise, sa oled minu . . .!“ sosistas koolmeister . . .

*

Ta oli kummuli sängi peale laskunud ja näo padjasse peitnud.

Ta kuulas ja ootas põnevusega, ootas karistust, vähemalt noomimistki. Kui aga seda ei tulnud, arvas ta, et Luise meeleheites on tardunud või nutab. Seda teha iga neiu niisugusel korral, koolmeister oli kuulnud. Ta tahtis ka ise oma teo kahetsemiseks nutta, aga selleks polnud praegu sugugi kohast meeleolu.

Kirgede mäss oli vaikinud ja veri voolas soontes aeglaselt, rahulikult, nagu vesi, mis tammi eest maha murdnud ja laia jõesängi mööda vabalt edasi võib voolata.

Aga Luise peaks ometi nutma, kahetsema, käsi ringutama. Kõrgest kaldast on ta alla pimedasse sügavusse kistud, kust võimatu on välja pääseda. Pea kohal on tükikene helesinist taevast, aga ainult tükikene. Kõrged rohelised puud kasvavad kaldal ja kuristiku nõlvakul imeilusad tuhandevärvilised lilled, nende kohal lendlevad liblikad . . . Lillesid otsides, nende uimastavat lõhna sisse hingates ei panda äkilisi sügavuse seinasid tähele. Üleval kuristiku serval jalutajad näitavad alla langenute peale näpuga ja irvitavad — kuni ise kollaseid liblikaid taga ajades ja tulipunaseid õisi otsides ka alla langevad.

Kas siis Luise tõesti ei nuta?

Koolmeister pööras tasakesi pead ja piilus neiu poole. Too istus voodi peal ja kohendas oma juukseid, kammi hammaste vahel hoides.

Tõepoolest, ta ei nuta. Mis see tähendab? Ta ei kahetsegi viimaks? Kuidas kõlbakski temale, niisugusele uhkele, julgele neiule nutust kokkukistud näojooned ja alandlik kahetsemine! Niisugune kõrge haridusega neiu teab ometi, mis ta teeb.

„Luise?"
„Aah?"
Luise laskis ennast koolmeistri kõrvale voodi äärele ja toetas pea käe najale. Teisega hakkas ta tema juukseid ja palet siluma.
Nüüd võis koolmeister selgesti näha, et ta ei nutnud, vaade oli rahulik, nagu alati.
„Kuidas sa nii kauaks siia võisid jääda?"
„Ma ütlesin, et Orule lähen, vaatama, kas täditütar linnast koju on sõitnud."
„Nii et..."
„Valetasid, tahad ütelda. Lollikene, muidugi valetasin. Sinu juures ei oleks ma muidu nii kaua võinud viibida."
Ta armastab mind väga, sellepärast võib talle kõik andeks anda. Minu pärast teeb ta ei tea mis, mõtles koolmeister.
Luise tõmbas kulduuri vöö vahelt ja vaatas seda.
„Veel ei ole kesköö. Ma lähen siis, kui kõige pimedam on. Jutusta senikaua mulle midagi."
„Mida? Ma jutustan sulle heameelega."
„Oled sa kunagi armastanud?"
„Vaata mis sa küsid!"
Luise heitis pikali koolmeistri kõrvale. „Kas sa sellest rääkida ei julge?"
„Julgen küll, aga..."
„Sul neid nii palju olnud, et ei tea, kust peale hakata?"
„Ei ole palju olnud."
„Seda parem. Jutusta neist vähestestki."
„See ei ole ju kellegi armastuselugu... Ma olin siis veel noor..."
„Noh, ja kes see siis oli?"
„Kusagilt kaugelt tuli ta siia nurka. Tõepoolest, ilus ta oli. Käis minu kooris laulmas."
„Kes ta siis oli?"
„Keegi teenijatüdruk."
„Teenijatüdruk! Hahaha. Teenijatüdruk!" Luise naeris tükk aega. „Miks sa teda enesele naiseks ei võtnud?"
Koolmeister ei saanud aru, kas see oli pilge või hea-

südamlik nali. „Mul ei olnud siis veel naisevõtmise mõtteidki peas," ütles ta.
„Tahtsid teda natuke ninapidi vedada?"
„Ah, ei!"
„Noh, jutusta nüüd terve romaan ilusti ära."
„Seal ei olegi ju midagi jutustada. Ta käis laulmas, saatsin teda mõnikord tükk maad. Teised lauljad olid muidugi kaasas."
„Ah, kui kahju! Armastajad peavad alati kahekesi olema. Edasi!"
„Kord laupäevaõhtul oli Ässal pitspall, olime kuidagi kahekesi aeda jäänud. Küll teised otsinud Annit, aga läinudki viimaks ära, ei leidnud teda üles."
„Noh, ja siis? . . ."
„Suure nurumise peale laskis mind viimaks enese juurde aita tükiks ajaks."
Koolmeister vaikis.
Luise suudles teda põse peale ja sosistas: „Ja sellest sa ei jutustagi, mis siis . . .?"
Koolmeister hakkas naerma. „Sa eksid, kullake, siis ei sündinud midagi! Me olime ju mõlemad nii häbelikud, et teineteist kaenlassegi ei julgenud võtta. Suure vaevaga sain enne äratulekut ühe musu."
„Vaenekene!"
Ja jälle ei saanud koolmeister aru, kas Luise pilkas või naljatas.
„Ja muid romaanisid ei ole sul olnudki?"
„On meeldinud üks ja teine natukene, aga peagi jälle meelest läinud."
„Kas sa siis igavuse kätte ära ei sure?"
„Ei, mul on palju tööd, alati inimestega läbikäimist ja tegemist. Kõikides seltsides olen tegev . . ."
„Kõikides oled peategelane, peale selle näitemängujuht, laulujuht, pead kõnesid ja nii edasi, olen kuulnud. Ah, ma mäletan veel, kuidas sa tänavu kevadel ühel seltsi pidul kõnet pidasid. Millest see oli, kodumaa taimedest või . . . isamaa taimedest . . ."
„Isamaa õilmetest," parandas koolmeister.
„Missugune sümboolne kõne! Ja õilmete all mõtlesid sa neiusid."
„Sind nimelt."

„Jah? Sa mõistad luuleline olla ja läbi roosíde rääkida. Sina!" Luise suudles koolmeistrit põse peale. „Ja nüüd pean ma minema."

Ta tõusis kärmesti üles, silus juukseid ja kohendas riideid.

Koolmeister vahtis voodist seda saledat valget kuju, painduvaid käsivarsi ja juukseid. See oli tema oma. Ta istus voodi servale ja tahtis veel kord Luise oma kõrvale tõmmata, teda suudelda. Aga too tegi käega tõrjuva liigutuse ja ütles kainelt: „Ole mõistlik, ma pean minema."

See jahutas koolmeistrit. „Õige küll, me peame mõlemad mõistlikud olema. Mul oleks sulle palju rääkida, aga täna ei ole sul aega."

„Tule ja saada mind tükk maad. Kas meie välja alt ei saaks minna? Tee peal tuleb vahest keegi vastu . . ."

„Saab küll. Ma juhatan sind. Lähme läbi aia, siit saame otse," ütles koolmeister.

Paksu lehestikuga laiaharulised õunapuud, ploomi- ja kirsipuud ning vanad kõrged kuused aia ääres seisid vaikselt, nagu oleksid nad jala peal magama jäänud.

„Ma võtan ühe õuna, kas lubad?" küsis Luise, kui nad suure õunapuu alt läbi läksid.

„Ole nõnda hea; aga sa ei leia, ei leia ilusat. Oota, ma annan ise sulle. Ma tean, kus siin väga ilus õun on."

„Ei, ei! Ma ei taha, mis mulle antakse, ma armastan ise võtta, mis mulle meeldib," ütles Luise paljutähendavalt.

Ta kobas käega õunapuu oksakeste ja lehtede vahel ja tõmbas viimaks naksatades ühe õuna lahti, kobas siis jälle ümber ja tõmbas veel teise.

„Selle annan sulle. Just nagu Eeva Aadamale." Ise naeris ta.

Koolmeister naeris ka. „Tähendab, süü võin sinu peale veeretada . . ."

„Mis? Mis süü?" küsis Luise ägedalt.

Nad astusid läbi aiamulgu välja.

„Sa oled minu peale pahane?" algas koolmeister paluval toonil.

„Ei," vastas Luise mokaotsast.

„Sa pead mind liiga halvaks. Ma ei ole niisugune alatu, kui sa arvad. Sa ei tohi minust halvasti mõelda."

„Kust sa selle peale tulid, et ma sinust halvasti mõtlen?" Luise hääl kõlas teravalt.

„Ma saan sinu pahameelest aru. Sa arvad, et ma sind..."

Ta ei saanud oma lauset lõpetada. Luise käänas näo järsku tema poole ja ootas põnevusega, nagu valmis olles antavat torget tagasi lööma.

„Minu kohta ei pea ükski naisterahvas midagi halba ütelda võima, mina vastutan oma tegude eest. Mina..." algas koolmeister.

Luise hakkas järsku kõvasti naerma, lõi aga käe suu ette ja vaatas ümber. Siis naeris ta tasakesi edasi. „Missugune rüütlimeel! Ma teadsin ju ammu, et sa aus oled, ja seda teab siin igaüks. Miks sa siis kardad, et ma sind alatuks pean?"

„Et ma nõnda sinuga ümber käisin."

„Oh sa ilmsüütus!" ütles Luise naeratades. „Ära aga enesele midagi tee, vaenekene!"

Koolmeister ei saanud viimase ütluse mõttest aru.

„Ära ennast üles poo!" ütles Luise pilgates.

„Luise, sa ei suuda mulle andeks anda seda kõike. Luise, ma palun sind, ära ole mu peale pahane! Sa kahetsed, et minusuguse inimesega ühendusse oled astunud. Iseenesest mõista, külakoolmeister — see ei ole ju midagi iseäralist. Ja haridus on sul suurem kui minul. Aga sa tead niisama hästi kui mina, et ma ka midagi väärt olen, ja minust peavad siin kõik lugu..."

„Miks sa seda kõike mulle räägid?"

„Miks?" Koolmeister kehitas õlgu, siis jäi ta järsku seisma ja ütles kindlasti:

„Hea küll! Homme lähen sinu vanemate juurde ja palun neilt sind enesele naiseks."

„Mi-mis?! Vanematelt?! Sina?"

Luise vahtis ainiti koolmeistri otsa, puhkes siis korraga naerma ja ütles heasüdamlikult:

„Sa oled narr!"

Koolmeister kehitas jälle õlgu. Ta tundis ennast haavatud olevat.

Natuke maad läksid nad vaikides edasi.

Kahe talu piiri peal, välja ääres kivi ümber kasvasid noored püramiidikujulised kuused. Seal peatas Luise, vaatas teravasti oma seltsilisele silma. Aga see näis kangekaelselt oma otsusest kinni pidavat ja vahtis maha.

Luise võttis ta käe pihku. „Tule siia!" Ja ta tõmbas koolmeistri enese järele. Ümberringi olid paksud mustavad kuused, teravate latvadega, pea kohal tükk mustjashalli pilve.

Nad istusid teineteise kõrvale kivi peale. Koolmeister hakkas jälle maha vahtima.

„Sa oled pahane mu peale," sosistas Luise ja pani käe koolmeistri kaela ümber. „Anna andeks, ma olin sinu vastu halb, ütlesin sulle mõned haavavad sõnad. Anna mulle andeks, ma ei mõelnud seda nõnda halvasti!" Ta suudles koolmeistrit põsele.

„Ei, ma ei ole sinu sõnade üle pahane, vaid iseenese üle, selle kõige üle ..."

„Sa kahetsed?"

„Ah, ma lähen hulluks pärast kõike seda. Ma ei suuda ... Ma pean veel homme sinu vanemate juurde minema. Meie peame abielusse astuma ja kõik heaks tegema," ägetses koolmeister.

Luise vaatas nõu otsides ümber, mõtles natukene, võttis siis kahe käega koolmeistri kaela ümbert kinni ja suudles teda huulte peale, kaua ja palavalt, nagu tahaks ta jälle temalt mõistust röövida, siis küsis ta:

„Sa täidad mu palvet? Luba mulle?"

„Jah, ma täidan."

„Sa ära räägi seda veel minu vanematele. Oota veel, senikaua kui ma sulle ütlen. Oota mõni päev. Teed seda? Jah? Sa pead seda tegema, kui sa mind armastad."

Ta suudles jälle koolmeistrit ja too lubas tema palvet täita.

Nad tõusid üles, vahtisid teineteise otsa, hoidsid teineteise käsi peos; need värisesid tasakesi; juba tahtis koolmeister Luise ümbert kinni võtta, et teda veel kord oma sülle tõmmata ja suudelda, kui neiu korraga tasakesi naerdes ütles:

„Sa oled loll!"

Siis laskis ta koolmeistri käed lahti, tõstis ühe käega seeliku natuke üles, lükkas teisega oksi kõrvale ja kadus silmapilgul kuuskede taha. Tasaseid sammusid pehme rohu sees võis veel kuulda.

Koolmeister seisis tükk aega liikumatult, nagu kuused tema ümber.

Mis see kõik oli?

Mis tähendasid viimased sõnad? Oli see pilkamine, irvitamine või heasüdamlik nali? Missugune nägu Luisel seda üteldes oli olnud, seda oli pimeduse tõttu võimatu näha.

Pikkamisi rahunes ta, veri hakkas soontes aegamööda rahulikult voolama ja koolmeistril oli tundmus nagu inimesel, kes esimest korda ennast purju joonud, kõiksugu lollusi teinud ja korraga kuuleb, kuidas keegi temale ütleb:

„Sa oled purjus!"

Aeglaselt astus ta välja ja heinamaa vahelist peenart mööda koju poole.

Taevas oli üleni pilvedega kaetud, öö oli pimedaks läinud. Puude ja põõsaste mustad kogud seisid liikumatult all heinamaal.

Koolmeistri kõrvus kõlas kui irvitus:

„Sa oled loll!"

*

Akna taga krabises vihm õunapuu longuvajunud lehtedel ja tilkus sealt pladisedes maha. Aeg-ajalt raputas tasane tuulehoog oksi ja kahinal jooksis siis vett rohu peale. Lehestiku läbi paistis kitsas rukkikõrre riba, siis poolhaljas kaeraväli — kaugemal oli kõik pilvedekarva halli vihmavõrgu taha peidetud.

Koolmeister vahtis, kuidas veepisarad lehti mööda alla veeresid ja maha sadasid. Ta oli pea käe najale toetanud ja istus liikumatult nõnda juba tükk aega.

Nädalat kolm olid nad nii elanud, sellest õhtust saadik. Eile oli Luise siis lubanud tulla ja ütelda, mis nad edaspidi peavad tegema.

Aga eile hommikupoole ilmusid taevas tähelepanematult, salaja hõredad kollakad pilved, mis päikese nagu looriga kinni katsid. Nad läksid ikka paksemaks,

hallimaks, tumedamaks. Ja õhtupoole hakkas vihma tibama, esiti hõredalt ja harva, siis ikka tihedamat, jämedamat, ja poole ööni kuulis koolmeister seina taga vihma kobinat. Niisuguse vihma läbi ei saa Luise tema poole tulla.

Vara hommikust saadik oli koolmeister lääne poole vahtinud, kas taevas pealttuule selgemaks ei löö, kas taeva äär valgemaks ei lähe — aga asjata. Tumehallid pilvelapid jooksid üksteise kõrval ja üksteise järel õhtust hommiku poole, ega näinud nende tagavaral otsa olevatki.

Koolmeister vahtis lootuseta läbi akna välja. Õhtu oli juba ligidal. Täna ei ole enam vihma üleminekut oodata.

Ja kui ta oleks eile või täna tulnud, mis oleks ta ütelnud? arutas koolmeister iseeneses.

Mis on tal muud ütelda, kui et meie varsti seaduslikku abielusse peame astuma. Tema vanemad on selle vastu? Aga niisugusel korral peavad nad järele andma. Ei jäta ometi rikas vallavanem oma tütart häbisse.

Missuguse häbemata teo mina korda olen saatnud! Kuna ma enese peale alati nii kindel olin! Miks ei oodanud ma aega ära, kui me seaduslikus abielus oleksime olnud! Aga olin m i n a seal süüdi! ... Muidugi mina, ainult mina!

Koolmeister kihutas minema väikest kahtlust, mis tema südamesse tekkis.

Ta armastas mind nii väga, et ära unustas, et liiga palju lubas. Ta armastab mind üliväga, sellepärast ...

Ja kõik see häbematus tuleb heaks teha. Nad astuvad abielusse ja hakkavad siis kahekesi rahva kasuks töötama. Tema abikaasa võib ja mõistab midagi teha! Uhke võib ta Luise peale olla, niisugust abikaasat ei ole ümberkaudsetel koolmeistritel. Õpetajagi vaatab aukartusega tema abikaasa peale, võib-olla kutsub enese juurde võõruselegi. Aga saksa keele pean ma täiesti ära õppima. Luise abil oli sel suvel juba õpiraamatu esimene osa läbi mindud.

Koolmeistril tulid meelde saksa keele tunnid, mille juures ta Luiset armastama hakkas. Luise ise oli kord selle peale tähendanud, et koolmeistril saksa keel tarvi-

lik olla, ja oli ennast õpetajaks pakkunud. Ta oli koolmeistri pool hakanud käima. Siin oli armastajatel võimalik eksitamatult kahekesi olla. Koolmeistri vanemad olid suveks teise venna juurde läinud, kes naaberkihelkonnas koolmeister oli.

Ilus aeg oli see suvi olnud, ilus selle õhtuni, kus nad teineteise omaks said. Peale selle oli Luise muutunud, sagedasti pahaseks saanud, haavavaid sõnu ütelnud. Aga kuidas ta heal tujul olles suudles ja kaisutas!

Koolmeister surus seda meelde tuletades käed kõvasti vastu rinda ja pigistas silmad kinni.

Ukse peale koputati tasakesi.

Ega ometi tema ole?

Koolmeistril läks nagu lendva rinnust läbi. Uks lükati pikkamisi lahti.

Väiklane naisterahva kogu, suurrätik üle pea, nii et natuke nägu näha võis, ja porised jalad tulid nähtavale. See oli vallavanema sulase naine.

Rätiku alt tuli külmast punetav käsi nähtavale. Koolmeister võttis sellest kinni. Käsi oli kõva, niiske ja tömp.

„Preili saatis," hakkas külaline rääkima, „ta sõitis eile linna, käskis juba eile tulla, aga vihma sadas kui oavarrest. Mõtlesin: ehk läheb üle. Näe, siin ongi, väike pakikene. Ütles, et see on väga kallis raamat. Käskis hoolega hoida ja just sinu enese kätte anda. Ma panin ööseks pea alla, kartsin, võib tulekahju juhtuda . . ."

Suurrätiku alt tuli nööriga ristamisi kinniseotud raamatusarnane pakikene nähtavale.

Koolmeister haaras selle masinlikult enese kätte.

„Ah ta läks eile linna? Ma oleks võinud ju oodata, kuni ta ise . . ."

„Ega ta ei tulegi enam tagasi sel aastal. Ta sõidab vist täna juba Peterburisse koha peale. Ta saanud sinna hea koha. Perenaine ise rääkis."

Koolmeister astus sammu tagasi ja otsis käega tooli seljatuge.

Ta keel liikus suus, aga sõnad ei tulnud tükil ajal kuuldavale.

„Ah, selle paki . . . Ja koha peale . . . Peterburisse . . ."

„Jah, ega siis muud midagi kui aga jääge jumalaga. Ega mul aega ole, kodus väga palju talitust ja tegemist."

Koolmeister võttis pakutud käe masinlikult vastu, ilma et sõnagi oleks lausunud. Kui uks kinni läks, vajus ta raskelt hinge tõmmates toolile.

„Ära läinud . . . Peterburisse . . . koha peale . . ."

Nii istus ta tükk aega ega suutnud millegi üle mõelda. Ainult seda tundis ta, et Luise on kaugel-kaugel eemal.

Korraga märkas ta pakki enese ees laual. Sõrmedega kiskus ta nööri katki ja rebis mitmekordse paberi ümbert ära.

Mustade kaantega raamat tuli nähtavale, selle peal oli valge ümbrik.

„Õpiraamat. Luuletuskogu . . ." lendas läbi koolmeistri pea. Ta võttis ümbriku ja hakkas selle äärt värisevate sõrmedega lahti rebima.

Veri lõi kohisedes pähe ja silmade ees virvendasid mustad ja punased viirud.

Koolmeistril tuli ta elutarkuse peaseadus meelde: alati rahulikuks jääda. Ta tõusis üles ja hakkas kirja käes hoides tuba mööda edasi-tagasi käima.

Oli juba videvik. Paks puude lehestik akna taga aitas seda suurendada.

Koolmeister süütas lambi põlema, laskis valge eesriide maha, nihutas siis ainukese pehme tooli laua äärde — selle tooli peal olid nad sagedasti kahekesi istunud!

Nüüd võttis ta kirja ümbriku seest välja ja otsustas aeglaselt, rahulikult lugeda.

Pikad sirged tähed, järsud ja õiged, andsid vabast, julgest iseloomust tunnistust.

„Armas sõber! Võib-olla ei ole see nimetus õige või kohane, pean teda siiski kõige õigemaks. Oma elutarkuse ja inimesetundmise põhjal julgen kõige vähema kahtluseta oma päevaraamatu — nimetus ei ole kohane, kuid see ei tee viga — teile läbilugemiseks anda. Siis on teil võimalik minust ja minu vaatepunktist meie vahekorra peale aru saada. Rääkida oleks seda kõike

olnud raske. Pärast saadate mulle päevaraamatu allnimetatud aadressi järele kätte. Teie olete nõnda aus, et ma teile julgesti oma saladused usaldan.

Teid tervitab

Luise."

Koolmeister laskis kirja laua peale langeda ja jäi liikumatult istuma. Tuul lõi hookaupa vihmapiisku krabinal vastu aknaklaasisid, kust nad pisaratena alla nõrgusid.

„Ära, ta on ära!" ägas koolmeister ja surus käe rinna vastu. Ta tundis eneselt kõik olevat ära võetud. Nagu süda oli tal seest välja lõigatud, rinnus oli tühi õõnsus.

Tema käes oli õhuke raamat, see pidi Luise mõistatusliku ülespidamise ja äkilise lahkumise kohta seletust andma.

Koolmeister avas raamatu. Süda hakkas tal kiiresti tuksuma, just nagu astuks ta Luise juurde, kui see katmata on.

Akna taga oli pime öö nagu must müür.

Mälestused ja päevaraamatu lehed

Elan üle kõige õnnelikumaid silmapilkusid omas elus. Ei eneseunustus võitluse ägeduse tuhinas, ei esimese armastuse õnnejoovastus ega elujõu külluse ülevoolamine ei suutnud mulle niisugust õnnetundmust pakkuda. Nüüd saan ma aru, et ainult nirvaanas täielik õnn võib olla; praegu elan ma nirvaana õnne eelmaitsmist üle. Nüüd saan ma aru, kuidas inimene võib õnnetundmuses surra, nirvaanasse minna.

Paranen raskest haigusest, jõudu on veel nii vähe, et ma üles tõusta ei suuda. Aga ma ei tahagi üles tõusta. Hea on nii rahulikult, liikumatult voodis lamada! Ei tunne kusagil valu, ei tunne üldse, et sul liikmed on, et sul ihu on. Tunned, nagu oleks hing ihust vaba, temast lahkunud. Ei vaeva ta enam hinge oma valuga, ei kihuta teda oma kirgedega ega tee rahutuks igasuguste ihadega. Mu hing on nii rahulik, nii selge, nii sügavalt läbipaistev kui metsajärve pind, kus sinises taevas pik-

kamisi ujuvad pilverünkad ja kaldal kasvav roheline mets ennast peegeldavad, ilma et laineid sünnitaksid. Pikkamisi nagu valged luigeparved õhtuses taevasinas ilmuvad mälestused, ujuvad kõrgelt üle minu pea ja kaovad pikkamisi sinise vina sisse. Nii ilmub mälestus mälestuse järel, ma vaatlen neid, kuni silmad aeglaselt kinni vajuvad ja vaikne uni õrna linikuga vaimusilmad kinni katab.

Üles ärgates tunnen suuremat elujõudu soontes voolavat, tunnen suuremat tungi vaimse tegevuse järele, tunnen soovi ennast vähe liigutadagi. Pööran pea vähe kõrvale: võin aknast välja vaadata. Sellest on küllalt; akna all kõigutavad vanad õunapuud aeglaselt, nagu mõttes tihedalehelisi rohelisi oksi. Kaua võin ma lehestikusse vahtida; sealt voolab pikkamisi minusse elujõudu, mis mõtet kiiremale tegevusele sunnib. Tahaks mõne sõna kellelegi ütelda igast mõttest, mis pähe tuleb, tahaks vaikist jutuajamist kuulda või muusikat. Aga inimesed, kes minu ümber on, ei saa sellest aru. Ei mõista nad vaikselt, rahulikult minu voodi ääres istuda ja aeg-ajalt mõni sõna lausuda. Nad räägivad harilikult palju või liiga vähe, ja ma olen veel nii õrn, et seda kohe tunnen ja selle all kannatan. Ma olen tänulik neile, et nad mind võimalikult harva oma hoolitsusega tülitavad ja et nad ümberringi vaikuse eest muretsevad.

Minu mõtete ja ettekujutuste peaaineks on minevik. Kakskümmend seitse aastat — oo, seal on tagasi vaadates juba paljugi, pealegi kui mitte kõik see aeg kodus ei ole istutud, vaid ilma mööda ümber hulgutud, Uuralist Ameerikani ja Soome lahest Kaukaasiani, kui suitsenud taluhurtsikust kindrali suvelossini on läbi käidud. Kui hea meelega jutustaks oma üleelatud päevadest, õnnelikkudest ja õnnetutest silmapilkudest, jutustaks pikkamisi, ootaks, kuni ettekujutus pildi silmade ette toob, kuni mõte tuleb, ilma et ma teda taga otsiks. Aga kellele kõike jutustada? Ainult lapselik-rumalatel plikadel on viisiks sõbrannadele südamesaladusi lobiseda, kes neid egoistliku rõõmu ja uudishimuga kuulevad ja harilikult varemini või hiljemini jälle edasi lobisevad. Igaühel on iseenese m i n a kõige lähedam, ja odav on

inimene, kes oma sisemise ilma paljastab, et teised seda uudishimuga silmitseda võiksid. „Sõbrannade" ja „südamesaladuste" jutustamise aeg on minul mööda.

Ma lasksin enesele taskuraamatu ja pliiatsi anda ja kirjutan enese rinna peal. See on küll raske ja väsitav, aga ma kirjutan ka vähe. Ma ei aja mõtteid taga, nagu see vahest laua äärde ametlikult kirjutama istudes sünniks. Ma ootan, kuni mõte tuleb, ootan, kuni kohane sõna leidub, ja kirjutan siis. Tahan terve oma elu peale pilku heita; nüüd on selleks aega. Muidu on alalõpmatu rahutu ruttamine, ei ole aega pikemalt pilku oma elu ja tegevuse peale heita.

Päike paistab aknast sisse minu voodi peale. Lehtede varjud liiguvad kuulmatult mööda vaipa. Aiast kuuldub vahetevahel lindude siristamine ja mesilane sumiseb akna taga.

Minu esimesed mälestused on ka kevadega ühendatud. Varase keskhommiku ajal üles ärgates jooksin ma kleidiväel poolpimedast kambrist välja. Päike oli juba läheda metsa ladvast kõrgemale tõusnud. Lühike pehme muru kallaku õue peal oli veel kastest niiske. Iga rohukõrrekese otsas kiirgas veel kollane, punane, roosa või tulekarva kastetilk. Õhk oli veel jahe, sellepärast jäin ma toa seina äärde kivi peale päikesepaistele istuma ja hakkasin titega mängima või vahtisin, kuidas kärblased ja muud putukad hallide lõhkenud seinapalkide peal siia ja sinna lendasid, sumisesid ja pinisesid.

Kui soojemaks läks, hakkasin ma muru peal jooksma, veeretasin väikest vankrit, panin sellele tite peale ja sõidutasin teda toa juurest aida juurde ja tagasi, kuni väsisin. Vööruse uksele ilmus ema, käised küünarnukini üles kääritud, seelik vöö vahele pistetud, määrdunud põll ees. Nii seisis ta seal palja peaga ja hakkas minuga tõrelema:

„Mis sa jooksed jälle, teed enesele haiget, lööd jala ära mõne kivi vastu või astud klaasitüki peale. Tule ruttu sisse, ma panen sulle riided selga, teised tulevad keskhommikule, sa veel poolalasti!"

Ma läksin kurval meelel tuppa. Teadsin juba, mis tulemas on. Ema viis mind pesukausi juurde, tegi paled märjaks ja hakkas seepi peale hõõruma. Mina hakkasin

kõvasti nutma, katsusin lahti rabelda ja ära joosta. Ema aga hoidis mind ühe käega kinni ja hõõrus teisega halastamatult mu näo peale seepi ja loputas veega üle. Siis suges tihke kammiga juuksed siledaks, mis küll just valus ei olnudki, aga ma karjusin siiski kõvasti. Riidessepanek ei olnud enam nii vastik, selle kannatasin ma vagusalt ära.

Kärsitusega hakkasin ma siis keskhommiku aega ootama. Vend Kaarel ajas sead koju ja läks pererahvast sööma kutsuma. Tahtsin temaga ühes minna, jooksin talle tükk maad järele, jäin siis kaugele maha ja hakkasin kõvasti nutma. Nii istusin õues värava taga või välja ääres ja nutsin, kuni Kaarel perega ühes tagasi tuli. Siis unustasin korraga nutu. Oh, kui kena ja huvitav mulle töörahvas oli! Kõige ees tuli harilikult isa, nüri, mõnusa habemega, must kaapkübar peas, valge särk ja hall vest seljas, hallid püksid jalas, mõnikord saabastes, mõnikord palja jalu. Ta silitas mu pead, näpistas kõrvast ja küsis tugeva lahke häälega: „Noh, Luise, mis sa teed siin?" Isa järel tulid sulased, kõik särgiväel. Kõige järel vantsisid tüdrukud; seelikud kahisesid neil kõvasti jalgade ümber, peas olid neil valged rätikud, seljas lahtised jakid. Kõigil olid läikivad ja kiirgavad vikatid õlal. Kaarel astus poiste kõrval nagu vana mees, käed püksitaskus, laia äärega õlgkübar peas. Kui lõbus oli nendega ühes käia ja nende juttu kuulata! Muidugi ei võinud ma kõigest aru saada, mis räägiti, aga sellepärast ei olnud lõbutundmus jutukuulamisest mitte vähem. Vikatid pandi õue aia peale või riputati lõhmuse otsa, mis aia ääres kasvas. Eeskambris, pika madala laua ääres hakkas pere sööma. Ah, kui hea meelega ma nendega ühes oleks söönud ja lõbusat jutuajamist ning naeru pealt kuulanud! Aga mind ei lubatud seal olla ega „rumalat lori" pealt kuulata. Isa ja ema sõid tagakambris, seal pidime ka meie Kaarliga sööma. Seal ei räägitud midagi lõbusat: ema nurises pere üle või kurtis ja muretses ühe ja teise asja pärast, noomis ja manitses mind ja Kaarlit. Isa rääkis vähe, vastas ema kaebuste peale harilikult mõne kareda sõnaga ja käskis teda vait olla. Mina ja Kaarel olime isa juuresolekul vait kui sukad.

Kui pere pärast keskhommikut puhkama heitis, poisid aida lakka ronisid, tüdrukud aita või kuuri alla vankrisse, siis läksin ma Kaarliga ühes seakarja. Kesa peal, kus harvade põõsastena väikesed piimanaadid, ohakad, kastehein, rõikad ja hapuoblikad kasvasid, istusime maha ja hakkasime kivikestest ja mullast majasid ehitama. Kaarel läks välja alla padrikusse, tõi sealt lepavarvasid ja lõikas need lühikesteks pulkadeks. Nendest tegime majale aia ümber. Mõned oksad pistsime õue peale kasvama. Siis läksime kesa äärde kraavi kaldale, võtsime peod mulda täis ja kastsime vette; sellest plötsisime kookisid, saiasid, pätsisid ja leibasid. Kui neid juba terved riidad valmis olid, läks Kaarel üle kraavi. Seal kasvasid rohelise tüvega haavad, mis alalõpmata kartlikult värisedes kahisesid. Kõvad haavalehed pandi mitmekorra kokku ja hammustati neile siis mitmesugused märgid sisse. Missugused ilusad ristid, viirud, sambad, rõngad, harud ja võrud olid hambad haavalehtedele peale jätnud! Kui raha juba kaunis suur summa valmis oli — Kaarli omad olid ikka minu omadest ilusamad —, hakkasime teineteise käest saiasid, leibasid, kringleid ja pätsikesi ostma. Maja ja majakraami pärast tuli sagedasti tüli: kumbki tahtis seda omaks. Kui viimaks suure tüli ja vaidluse järel, misjuures mina sagedasti pisaraid valasin, koht kindlasti ühe päralt oli, ostis teine ta ära. Aga hinda nõudis kohaomanik väga koledat! Mõnikord pidi ostja suure hunniku paberraha, sajalisi ja tuhandelisi välja laduma, enne kui maja kõige õue ja aiaga enesele sai. Uus peremees võttis koha peal kohe oma arvamise järgi uuendusi ette, kiskus puud õuest välja, istutas nad tee äärde või aeda, parandas majasid ja tegi teesid. Mina unustasin selle juures sagedasti ära, et koha vennale olin müünud. Raha kaotasin või raiskasin varsti ära ja hakkasin kohta tagasi nõudma. Kaarlil läks selle juures süda täis; ühe jalahoobiga pühkis ta koha, mille piirid, suurus ja väärtus kusagil krepostiraamatus ei olnud tähendatud, maa pealt ära, nõnda et tolm lendas. Niisugust vägivallategu ei suutnud ma pealt vaadata ja hakkasin kõvasti ulguma. Vend rahustas mind sellega, et mulle varsti kaks niisugust talu lubas muretseda, neile koguni

ilusad õunaaiad juurde istutada. Iseenesest mõista ei olnud mul siis enam põhjust nutta.

Päike paistis ikka palavamalt, vari läks lühemaks, sead kaevasid enestele augud ja püüdsid päikese kõrvetuse eest varju heita. Kaarel mõõtis sammudega varju ja hakkas sigu koju ajama.

Lõuna ajal saadeti vend harilikult kartuliväljalt või kapsaste seest rohtu kitkuma. Mina aitasin sületäisi kokku kanda või jooksin koju ja vahtisin, kuidas ema lõunat valmistas. Rehetuba oli suitsu nii täis, et mina nagu Krants seal neljakäpukil pidin käima; ema käis küürakil ja hõõrus sagedasti oma vesiseid punaste laugudega silmi. Pajast aga tõusis hea tangupudru lõhn ja pani mul suu vett jooksma. Kärsitult ootasin, kunas ema ütleb: „Mine ütle, et Kaarel pere sööma kutsub." Vaimus nägin ma juba tangupudru kaussi laual ja või või praetud liha rasva „silmas". Kaarel võttis mind mõnikord peret lõunale kutsuma minnes kaasa. Lõõtsutades jooksime siis üle välja, paljad jalad aga välkusid, kuni heinamaale jõudsime, kus poisid ja tüdrukud higist nõretades heina riisusid. Lõunale tulles ei räägitud palju: päike põletas halastamatult, nii et keegi suud ei viitsinud avada, maha arvatud Krants.

Mina sõin putru isa ja ema seltsis tagakambris.

Pärast lõunat mindi heinamaale ja heideti puude vilusse heinte peale natukeseks puhkama. Senikaua pidin ma tasa olema. Igavuse pärast otsisin ma enesele reha ja hakkasin seda õige tasa enese järel vedama. Riisuda ma veel ei jõudnud. Aga vedadeski sain varsti hunniku heinu kokku.

„Ära mängi rehaga, murrad pulgad katki," tõreles isa üles ärgates ja äratas ka teised üles. Nüüd ei olnud enam igav. Nüüd võisin joosta, kuiva krõbiseva heina sees kukerpalli visata, väherdada ja igasuguseid „meeleavaldusi" toime panna. Kui ema ka lool oli, siis tõreles ja manitses ta mind ühtepuhku: „Ära jookse, lõhud jalad ära kännu otsa. Ära hulla heinte sees, puru läheb silma. Ära mine põõsastesse, kisud näo ja riided lõhki. Ära jookse sao sisse, ajad heinad laiali . . ." Ära väsides istusin ma mätta otsa kase vilusse ja vaatasin, kuidas tööd tehti. Hallid heinakaared kadusid, nende alt

tuli ühetasane hall kontsude muru ja rohelised reas kaarte harjad nähtavale. Kuiv hein krõbises rehade ees. Mehed võtsid suured seljatäied õlale ja läksid siis, pea asemel suur heinapundar, sao poole. Harvade valgetüveliste käharate kaskede vahele kerkisid hallid mehekõrgused pikergused ümara otsaga saod.

Või sulane tõi hobuse, rakendas köiega sao all olevate hagude otsa, ja lohinal liikus suur saad hobuse järel kuhjalava juurde. Isa tõi sao äärest padrikust kuhjalavasse noori kaskesid ja tegi nendest heintele rohelise sängi, pani siis pikale latile mätta otsa ja ajas selle püsti. Siis hakkasid sulased hangudega kahinal heinu kuhjalavasse pilduma, kus isa nad kinni sõtkus. Alguses oli kuhi väga karvane ja korratu. Mida kõrgemale ta tõusis, seda ümmargusemaks, siledamaks ja nägusamaks muutus ta. Isa käis vahetpidamata heintel ümber, vajutas isegi ääred kõvasti kinni. Juba oli ta kõrgel, nõnda et vari üle heinamaa metsani ulatas. Kuhi läks ikka kitsamaks, ikka munakujulisemaks. Ma olin isa pärast hirmus, sest kuhi kõikus ja värises, isa ei hoidnud latist ka kinni, vaid võttis kahe käega heinu vastu. Iga silmapilk kartsin ma teda maha kukkuvat. Kuiva heina magus lõhn täitis sooja, päikesepaistelist õhku, sääsed tantsisid nagu liikuv võrk õhus, valgetüvelised noored kased seisid nagu neitsid . . . Heina kahina sekka kostis harva mõni tüse sõna, sest isa juuresolekul ei julgenud keegi tühja lori ajada. Mina olin terved õhtupooled vait; isa juuresolekul ei julgenud ma midagi rääkida, kartsin, et ta valjult minu peale vaatab, nagu ta harilikult igaühe peale vaatas, kes midagi kerget ütles.

Täis vaikset ja sügavat luulet olid kevade- ja suveõhtud. Päike punas läbi metsa ladva ja paistis veel hoonete õlekatuste harjadesse. Pehme muru õue peal läks jahedaks. Muri ja Krants ei pugenud enam aida räästa varju, kus nad keskpäeval, keel väljas, lõõtsutasid. Nad kõhutasid nüüd muru peal, esimesed käpad välja sirutatud, vahtisid rahulikult pealt, kuidas ema aida, kaevu ja toa vahet käis. Aeg-ajalt lõid nad plaksti lõuad kokku, kui mõni kärbes lähedale tikkus.

Lähedalt karjamaalt kostis puukrapi krõbin ja kella

ühetooniline kõlin. Kari tuli ikka kodule lähemale, kuni viimaks punased ja mustad lehmad mööda tänavat kiiresti õue poole jooksid. Nende järel jooksis arglikult lambakari. Ema läks üle õue ja tegi värava lahti. Nüüd tõusis õue peal müdin ja möökimine. Möökisid eriti need lehmad, kelledele õhtuti sulpi anti. Hulk aega kulus ära, enne kui sulbisaajad teistest ära saadi lahutada. Aia ääres hakkasid nad toobreist sulpi õgima, vahetevahel vedelikku kaugele eneste ümber paisates. Teised aeti lauta.

Varsti tuli ka pere koju. Asuti kohe sööma. Ma olin õhtust juba varemini ära söönud ja istusin väljas lahtise akna all. Seal võisin ma väga hästi meeste ja tüdrukute lõbusat juttu pealt kuulata. Ema käis mitu korda mind magama kutsumas, aga teda ma just sellepärast ei kartnudki, et ta kutset kordas.

Viljaväljad muutusid kaste käes valkjasroheliseks, mets seisis kui sein liikumatult ja läks ikka tumedamaks, ainult kaskede tüved valendasid. Harva kostis okstes rabin — mõni vares otsis enesele paremat magamisaset. Hommiku poolt taevas läks tumedamaks, üksikud tähed hakkasid helkima. Vahetevahel langes mõni täht ja paar sekundit oli taeva peal tulist joont näha. Mehed võtsid aia ääres pingi peal istudes suuad jalast ära, määrisid varbavahed tõrvaga ja panid õlgi vahele.

Ma istusin, kuulasin õhtu vaikuses kostvaid harvasid häälesid, vaatlesin, kuidas mets mustemaks ja taevas pimedamaks läks. Kaua oleks ma seda veel vaadelnud, aga isa ütles sisse minnes lühidalt: „Luise, mine magama!" Sõnalausumata läksin ma talle järele.

Talved olid lõpmata pikad ja igavad. Kuidas aega mööda saata, selle eest pidime ise muretsema. Igavuse pärast läksime vahel Kaarliga kaklema, mis eest ema paar korda õige õrnalt vitsugi andis. Enam sai Kaarel kui mina, sest et ta vanem oli, ja mind enamasti süütuks peeti. Ema tõreles alalõpmata, keelas ühtepuhku, ainuke, mis ta teha käskis, oli see, et me vagusi, rahulikult pidime istuma, mitte jooksma, mitte käratsema, mitte ühtki asja puutuma. „Mis te ometi jooksete ühtelugu, olge ometi paigal ja ärge lärmitsege! Küll ma kaeban isale ära, saate kärada ja vitsu! . . . Küll on need

ometi loomad, mitte raasugi ei seisa paigal!" Nii läks alalõpmata edasi! Isa oli enamasti päevad otsa kodust ära, linnas, metsas, „kontoris" ja mujal. Nii pea kui tema rasked sammud kostsid ja jäme kõmav köhatus eeskambrist kõlas, olime vait kui hiired.

Kui Kaarel kaheksa ja mina viis aastat vana olin, õpetati meid lugema. Õigem ütelda, õpetati Kaarlit, aga et mul ka muud teha polnud, õppisin Kaarli kõrval lugemise selgeks. Sellest ajast peale algas minu elus uus ajajärk. Nüüd võisin aabitsa lugemisega aega viita. Ja kui see mitukümmend korda läbi oli loetud, nõnda et mõned kohad peaski olid, tõi isa mõne pildiraamatu, milles väikesest suurte saabastega pöialpoisist ja teistest niisugustest asjadest räägiti. Ma lugesin nad isa soovi peale kõvasti ette, misjuures mul kurbadel kohtadel pisarad hääle kinni matsid ja ma silmi kuivatama pidin.

Pärast lugesin veel selle raamatukese mitu korda igavuse pärast läbi. Siis tuli kord isa raamatukogu ja ajalehtede kätte. Palju neid raamatuid ei olnud, ainult paarkümmend tükki, nendestki pooled palve-, laulu- ja jutluseraamatud ning piibel, peale selle mõni „Mai roos", „Ilma nimeta rüütel" ja muud sellesarnased. Ma ei saanud nende sisust hästi aru, aga lugemisprotsessi abil oli mul võimalik aega viita. Nüüd ei olnud emal enam meiega nõnda palju suukulutamist ja ka meie eneste kõrvad ei tüdinenud enam alatisest keelamiset ja tõrelemisest ära. Meid pandi nüüd vähem tähele, ega kurvastanud see meid ka sugugi. Õhtuti laskis isa minul või Kaarlil ajalehest kõvasti ette lugeda. See oli väga lõbus amet. Ma tundsin ennast siis teistega nagu vaimlisesse ühendusesse sattuvat, kuna muidu alati üksi pidin olema.

*

Sügisel, kui ma kaheksa-aastane olin, ütles isa kord õhtust süües ja minu lugemist pealt kuulates:

„Palju paremini loeb kui Kaarel, ja kolm aastat noorem."

„On küll võtja peaga ja terane! Aga terased lapsed üteldakse vara ära surevat . . ." arvas ema.

„Ära aja lori!" ütles isa pahaselt.

„Eks ta ole kõik jumala käes; ega ta igaühte ka ära võta, kes tark ja terane on."

„Kaarel hakkab nüüd igapäev koolis käima, mis sinagi siin kodus vedeled," ütles isa heasüdamlikult ja silitas mul pead. Ta oli heas meeleolus.

Mulle tulid liigutuse pärast pisarad silmi ja ma kogelesin:

„Ma lähen ka kooli!"

„Ei lase sind veel, jääd talvel lume sisse," lausus isa.

„Oota veel paar aastat," ütles ema.

„Mis ta siin paar aastat kodus vedeleb, las parem käib koolis. Tuleval aastal võib väga hästi käima hakata," rääkis isa.

„Mis ta siis nii vara..."

Isa rääkis järsku vahele:

„Ei ole midagi vara, näed, Kastli Rein saatnud oma üheksa-aastase poja linna kooli. Tal õde linnas, küsinud selle käest, mis ja kuidas teha? See ütelnud: mida noorem, seda parem. Õpib rutemini keeled ära."

„Eks see linnas koolitamine nõua ju hirmus palju raha!" ütles ema kaebaval toonil. „Muidu võiks ju meie Kaarli ka linna kooli saata."

„Egas mõlemaid või linna kooli saata. Üks peab ikka koju peremeheks jääma. Ja poisslaps peab ikka koha pärima. Kaarlil ei ole ka nõnda hea pea kui Luisel," arvas isa.

„Kas siis tütarlast tahad saata linna! Seal ju inimesed hirmus hukas ja kõik!..." sosistas ema poolsalaja.

„Ah, mine sa oma tühja jutuga," pahandas isa. „Kui ontlikkude inimeste juures elab, ei ole midagi karta. Mis ta maal tegema hakkab? Näe, kõik panevad oma lapsed linna kooli: Kastli Rein, Looga Andres, Assaku Enn, Mäelttuisu Ants ja teised. Oleks ise ei tea kui rikkad olemagi! Eks me ühte ikka jõua ära koolitada. Saab ka ometi kergemat elu, ei pruugi musta talutööd teha ega eluaeg hommikust õhtuni orjata... See on ka hirmus küll. Ja kas meie siis teistest halvemad oleme?... Kaarel jääb peremeheks... Kaarel, kas tahad peremeheks hakata?"

Kaarel istus truubi ääres maas ja luges piiblilugu. Ta lõi silmad häbelikult maha ja ütles sosistades:

„Tahan küll."

Isa ja ema naersid.

„Ma rääkisin koolmeistriga," jätkas isa. „Tema arvas, et Luise võib esiti paar aastat siinsamas vallakoolis õppida. Siis saab natuke vene keele selgeks. Küll siis juba teised keeled ka kergemini hakkavad."

„Kui juba tee ees, küll ta siis ikka hakkama saab," arvas ema. „Nii et ei pruugi nõnda ruttu teda linna saata."

Minu saatus oli otsustatud.

Kaua unistasin ma sel õhtul linnast ja linna koolist, kujutasin enesele ette, kuidas ma siis kübaraga ja kingadega saan käima, just nagu õpetaja lapsed, keda suvel kirikus käies olin näinud. Kuidas siis külast läbi tulen, päevavari peal, ja saksa keelt räägin — ei teadnud küll ette kujutada, kellega — ja kõik imestusega minu peale vaatavad, isegi Mäelttuisu Anni, kes mind suvel paar korda tee peal sõimas.

Seadsin saksa keeli sõnugi kokku, ehk küll ühtegi ei teadnud. Sosistasin arusaamatuid, mõtteta sõnu enese ette ja pidasin seda saksa keeleks.

Pikkamisi kadus see uhkus ja vaimustus küll ära. Hakkasin jälle raamatute lugemisega aega viitma. Kaarlil oli nüüd iga õhtu nii palju õppimist, et me varsti teineteisele võõraks jäime. Ainult harva jutustas ta mulle teiste koolilaste vägitükkidest, nende rumalustest ja kavalustest.

Järgmisel suvel hakkasin seakarjas käima, Kaarel elajakarjas.

Ei või midagi igavamat olla kui üksipäini karja hoidmine. Hommiku- ja õhtupooled istu välja peal või ole pikali ja vahi taeva poole. Sead söövad vagusalt, nende hoidmisega ei ole suurt vaeva. Ainult harva purskasid nad järsku nagu naerma ja pistsid tuulekiirusel, esimest ja tagumist otsa üles pildudes ja turtsudes üle heinamaa sohu. Seal hakkasid nad vagusalt sinikaid nosima või tuhnisid maa seest mitmesuguste rohtude juuri välja ja krõbistasid neid. Üksi ei julgenud ma sohu minna, küll aga sigade seltsis. Sagedasti olime terved õhtupooled soos, iseäranis sügise poole, kui seal marju rohkesti leida oli. Siis tuli ka Kaarel elajakarjaga sinna, ja üheskoos ei pannud me tähelegi, kuidas päev madalale veeres.

Putkest pillidega, taskud marju täis, tulime õhtul koju ja saime isa käest valjusti pahandada, kui ta teada sai, et ma sigadega soos käinud.

Üksainus päikesepaistene mälestus karjasepõlvest seisab mul kustumatult meeles. Kevadisel pealelõunal ajasin sead väikese söödi lapile, mis üle soo oli. Tükk maad eemal seisis popsi longuvajunud elumaja. Popsi poeg Taavet hoidis sealsamas paari lehma ja nelja-viit lammast. Meie olime teineteist juba enne näinud: talvel saatis pops Taaveti meilt üht ja teist asja otsima. Kuidas me teineteisele lähenesime, kas teretasime või ei, seda ei mäleta, aga mäletan, et terve õhtupoole juttu ajasime, mängisime ja jooksime. Minutipikkune näis õhtupool olevat, ja imestasime väga, kui päikest korraga enam näha ei olnud. Kahetsesime, et õhtupool nõnda ruttu otsa oli saanud. Taavet andis mulle jumalagajätmiseks sõbralikult kätt, aralt võtsin ma tema käest kinni. Ta tänas isegi ilusa õhtupoole eest, ja viimane silmapilk avitas mul seda päeva nõnda elavalt meelde jätta. Vaevalt oli aga Taavet paarkümmend sammu eemale läinud ja mina sigu, kes kõige selle aja suure huviga söödi sisemust tundma olid õppinud ja „juurelnud", kokku hakkasin korjama, kui videvikust kõmav köhatus kuuldus. Ma nägin isa soo poolt lähenevat.

„Aja sead ruttu koju! Sa oled vist magama jäänud, ei näe, et päike looja läinud. Muidu oled alati paar tundi enne päikeseveeru sigadega õuevärava taga."

Hääl kõlas kurjalt, värinad käisid mul läbi keha ja higi tekkis ihule.

Kui ma sigadega sohu olin jõudnud, jätkas isa oma epistlit:

„Sinul ei pruugi niisuguse popsi poisikestega seltsida. Niisugused närakad! Täiad seljas teistel! Käivad taludes alati kerjamas! Sina ära mine niisuguste ligidale! . . . Sigu ära aja enam kunagi sinna söödi peale. Sealt ei ole neil midagi saada! Mujal ruumi küllalt."

Sel õhtul sain ma aru, et enesest rohkem lugu pean pidama kui popsilastest, sest et jõuka peremehe ja vallavanema tütar olen.

Kui aga järgmisel aastal vallakoolis hakkasin käima, sain seda vahet veel selgemini tunda.

Koolimaja juurde sai paar versta. Mind lasti sagedasti ööseks sinna jääda või tuldi halva ilmaga hobusega järele. Seal oli neid popsilapsi hulk; lõunasöögi ajal võis neid kõiki selle järele ära tunda, et neil leiva kõrval koti või rätiku sees silgud olid, harva heeringas. Kes aga ööseks koolimajasse jäid, neil oli puust karpides kartulipuder või hapud kapsad. Mitut hakatigi „pudrumaoks" või „kapsakõhuks" kutsuma. Popsilastel olid suuad jalas, paigatud taguotsaga püksid, ja ka pintsakutel olid küünarnukkide otstes ilusad ümarikud paigad. Üks nendest oli kord valged savikarva vene saapad saanud, et ta aga enne soogadega oli käinud, siis äratas see suurt tähelepanu ja teda hakati „savisaapaks" kutsuma, võib-olla kutsutakse praegugi. Teine popsipoeg hakkas korraga isa suuri saapaid kandma; ta vedas neid looberdades järele ja sai viimaks ei tea mis põhjusel „pigisaapa" nime. Peremeeste lapsed olid vaesemate sõimamises ja pilkamises halastamatud; enesest mõista ei jäänud ma sõimamises ja pilkamises teistest maha, ehk mul küll nende vastu mingit põlgust ei olnud. Ümberpöördult, Taaveti vastu tundsin koguni sümpaatiat ja vaatasin alati kurva meelega, kuidas ta jala läbi sügava umbse tee pidi koju vantsima, kuna isa mind saani peal paksude tekkide sisse mässis ja mõne minutiga koju viis.

Mida kauem ma koolis käisin, seda võõramaks jäi kodu. Nagu kala vees, nii tundsin ma ennast koolis teiste omavanuste seas, nii pea aga kui laupäeval isa mind koju viis, puudus mul nagu õhk hingamiseks. Keegi ei rääkinud minuga, sest et mina kellegagi ei rääkinud. Ema küsis üht ja teist asja: mis teistel koolilastel söögiks kaasas on, missuguseid riideid nad kannavad, ja kui kuulis, et keegi paremaid riideid kannab kui mina, siis manitses ja noomis teda, sõitles uhkuse ja kõrkuse pärast. Ise ei hakanud ma kunagi koolielust kodus rääkima. See näitas nagu minu ja teiste minusuguste maailm olevat, millesse vanemad inimesed ei tohtinud tungida. Sest kui neid sinna lasksid vaadata, kui neile meie, noorte elust, koerustest, mängudest,

mõtetest, plaanidest ja muust oleks rääkinud, oleks kõik armuta hukka mõistetud. Ema soovitas alati, et ma koolis ei jookseks, ei mängiks, ei käratseks, et ma vagusalt istuks, las teised, üleannetud, teha koerust, minul kui ausate vanemate lapsel ei kõlba seda ühes teha. Isa rääkis veel mõjuvamalt:

„Eks seal ole kõiksugu kaabakaid, varganägusid ja üleannetuid koos, või siis nendega kõlbab tegemist teha. Neist peab ennast eemale hoidma."

Mina aga tegin kõigi nende „kaabakate, varganägude ja üleannetutega" ühes koerust, võtsin kõigist nende rõõmudest ja valudest, soojast ja külmast osa. Vahe vaesematega — neid isa nimetaski kaabakateks, varganägudeks ja üleannetuteks — tuli söögiajal ja koju minnes iseäranis nähtavale. Neid sõimati rohkem kui jõukate vanemate lapsi; kui aga koerustükke ette võeti, vaheaegadel käratseti, õhtul mängiti — siis olid kõik ühesugused, ei tehtud „juuda ega iisraeli mehe" vahel vahet.

Ma olin poolteist talve vallakoolis käinud, kui enne jõulu eemalt popsi tütar, kes linnas õmblemist õppinud, meile tööle kutsuti.

„Noh, kuidas vene keel läheb?" küsis isa minult ühel õhtul, kui linnast koju tulnud.

„Läheb ikka ka," kostsin ma arglikult.

„Loe ette, ma kuulen ka ometi."

Sõnakuulelikult tõin ma raamatu. Isa pani jämeda sigari põlema ja laskis suitsu lae poole. Ta oli nähtavasti heas tujus. „Lase käia!" ütles ta.

Ma küsisin, missugust tükki ma pean lugema.

Isa hakkas naerma. „Pagana pärast, seda pead ise teadma, egas mina sinu raamatuid ega tükke ei tea."

Ma lõin „Русская речь"-i lahti ja võtsin kaunis pika tüki „Как умирают хорошие люди" käsile. Soravalt lugesin paarkümmend rida ära. Isa kuulas kortsus kulmul, tähelepanelikult, nagu oleks ta sõnade sügavat mõtet otsinud, ema vaatas aukartusega minu peale ja heitis siis pilgu isa poole, et näha, missugust mõju lugemine avaldab.

„Küllalt sellest!" ütles isa. „Sa loed ju päris kenasti. Aga küll kurat susiseb ja visiseb see vene keel!" Ta naeris ja küsis siis:

„Jah, aga kuidas lugu kõnelemisega on? Ega ära müüa sa ennast enam ei lase? Kas saad juba vene keeles kõnelda?"

„Saan ikka ka."

„Noh, siis ei ole midagi. Peale jõulu lähed linna kooli, ja asigi tehtud."

Tundsin kuuma kehast läbi käivat, ei teadnud järsku, kas rõõmustada või kurvastada. See tuli nii ootamatult. Ma olin ihu ja hingega vallakooli elusse vajunud, see huvitas mind nõnda, et linna koolimineku, millest kord varemini oli kõneldud, hoopis ära olin unustanud.

„Laseme sulle paar uut kleiti teha," ütles ema, „egas nende vanadega linnas kõlba käia. Siis oled kohe preili; tuled maale, igaüks peab „preili" ütlema. Õpid saksa keele ka ära. Mis siis inimesel viga, kui tal keeled suus on! Võib peenikeste sakstega läbi käia."

Ma näppisin laudlina narmaid ja vahtisin maha. Nägu õhetas mul ja käed värisesid ... Isa ja ema istusid teine teisel pool laua otsas, otsustasid minu saatust ja uhkustasid juba ette minuga.

„Tuled maale, siis ei pruugi sul enam neid tundagi, kellega nüüd ühes koolis käid," lisas isa juurde.

Tervel ööl ei saanud ma rahulikult magada. Heameelega oleks ma vallakoolis edasi käinud. Seal oli palju rõõmusid, palju sõprust ja lõbu, — seda kõike pidin nüüd jumalaga jätma. Peale selle oleks ma pärast jõulu oma seltsiliste sekka uues kleidis ilmunud. See oleks ka midagi olnud! Kuidas nad minu üle oleksid imestanud, kadedad olnud, ja kui uhkelt ma siis nende seas oleks liikunud! Viiakse mind aga linna, siis ei ole seal vahest kedagi, kes minu uut kleiti tähele paneks.

Teisest küljest meelitas mind aga mõte: linna kooli minna, korraga „preiliks" saada! Kuidas siis, kui ma jälle maale tulen, senised seltsilised kadeduse ja imestusega minu peale vaatavad! Kahju aga, et ma linnast nõnda ruttu tagasi ei saa. Vahest ei tooda enne koju kui suvel.

Aga siis lähen ma tingimata kirikusse või koolimajasse, kui seal palvetund on. Mul on valge kübar peas, punane pael, või ka sinine, ümber ääre, valge kleit seljas, kõrgete kontsadega saapad jalas. Terve

valla rahvas pöörab imestusega silmad minu peale...

Viimaks jäin magama ja nägin und kübarast, saabastest, kleidist, linnast ja muust.

*

See oli kitsa, kõhna näoga mustas riides peen proua, kelle juurde mind kosti peale viidi. Juuksed olid tal siledalt vastu pead soetud, silmad väikesed ja teravad nagu hiirel, huuled õhukesed, lõug terav nagu nirgil.

Ta rääkis inimestega kanget eesti keelt, mille seas pooled saksa keele sõnad olid. Hoolimata tema lahkest vastutulekust hakkasin teda esimesest silmapilgust peale kartma ja põlgama.

Mind viidi tuppa, kus veel kaks teist tütarlast olid. Proua ütles neile midagi saksa keeles, mispeale nad naerma hakkasid ja mind kõrgi pilguga mõõtsid.

Värin käib mul kehast läbi ja puna tõuseb palgesse, kui esimest poolt aastat, mis linnas mööda saatsin, meelde tuletan. Kõike kordaks omas elus ennemini kui seda. Kõige suurem südametunnistuse piin ei ole selle vastu midagi olnud, kui see alandamine ja häbistamine, mis mulle sel ajal osaks sai.

Iga päev, söögi juures ja mujal, kus ka teised kostilapsed — neid oli seal tükki kümme — olid, kordas proua mulle saksa keeles:

„Du bist ja nicht mehr kein Bauermädchen und darfst nicht solche Schweinerei machen."

Kas olid juuksed halvasti soetud, küünealused mustad, kas võtsin ma kahvli või noa valesti kätte, hammustasin suure tüki leiba, rüüpasin kohvi kõvasti — kõik oli Schweinerei — sigadus ühe sõnaga.

„Diese Bauermädchen sind wie Schweine," urises ta sagedasti omaette.

Teised kostilapsed olid minust kõik vanemad ja mõistsid juba saksa keelt rääkida. Mina olin siis ohvritall, kelle üle igaüks võis nalja heita.

Minuga hakkas proua kohe saksa keeles kõnelema — isa oli seda tungivalt soovitanud — ja nõudis, et ka teised minuga ainult saksa või vene keeles räägiksid. Igal söögiajal olin ma pilke ja nalja märklauaks. Proua

pani mulle kõiksugu küsimusi ette ja sundis mind saksa keeles vastama; kui ma kogemata eesti keeles vastasin või vigases saksa keeles, siis tundsid teised sellest põrgulikku lõbu ja panid kõvasti naerma. Ma istusin kui tule sees ja esimesel ajal lõppes harilikult sellega, et ma kõvasti nutma puhkesin. Siis sain proua käest jälle mõned „Schweinid". Unes nägin ma ka söögiaegseid piinamisi ja kannatasin nende all.

Pikkamisi jäin kõige vastu tuimemaks ja tönkasin poolaasta lõpul kaunis rahuloldavalt saksa keelt, iseäranis mis laua ääres rääkimisesse puutus.

Paarikümne hariliku šabloonilise küsimuse peale mõistsin varsti laitmatult vastata.

Haiglase igatsusega ootasin esiotsa isa või ema linnatulekut. Sedamööda aga, kuidas ma enam oma eluga uues ümbruses ära harjusin, kannatused vähemaks jäid, tulid vanemad ja kodu mulle ikka vähem meelde. Koolis olid mul juba seltsilised ja kodus sain paari noorema tütarlapsega hästi läbi, õppimine võttis ka palju aega ära, nõnda et aega ei jäänudki palju vanemate ja nende kodu peale mõelda.

*

Vaevalt olin ühel hommikul riidesse saanud, kui proua tuppa tuli ja teatas, et papa eestoas mind oodata.

Ma jooksin sinna ja ulatasin temale oma väikese käe, kuna silmi õieti üles ei julgenud tõsta.

„Kuidas läheb?"

„Läheb ikka ka," vastasin ma kõrvale vaadates.

„Kas saksa keelega saad juba toime?"

„Saan juba natuke."

Isa vaatas mind sõnalausumatult. Ma olin kui kuumas pajas ega mõistnud enam sõnagi rääkida. Ka temal ei olnud nähtavasti midagi mulle öelda. Tüki aega vaikisime. Ma vaatlesin ta suuri poriseid saapaid, mis mustad jäljed üle põranda olid jätnud. Ma teadsin, et proua need passijal ära laseb kasida ja ise selle juures roppusid talumehi tagaselja sõimab, suu ees aga neile lõpmata lahket nägu näitab. Kuue küljes rippusid isal heinakõrred... Ma ei tundnud tema tuleku üle rõõmu, vaid piinlikku olekut. Teised lapsed pistsid pea ukse

vahelt ettetuppa ja irvitasid — muidugi minu isa üle, ropu talumehe üle. Midagi ei soovinud ma nüüd muud, kui et isa ruttu ära läheks ja õige harva tuleks, või nõnda, et teda keegi ei näe.

„On sul midagi vaja?" küsis isa.

„Ei ole."

Ta pistis mulle paar rubla pihku ja läks minema.

Nagu koorem oli mu õlgadelt langenud.

*

Esimesel korral, kui isa mind linna kooli viis, tundsin kõrget kasvu, kuivetanud, kondise, uhke koolijuhatajanna ees koledat hirmu ega saanud sellest kõigel kooli ajal lahti.

Muidu aga ei valmistanud kool mulle palju piina. Saksa keele oskamatuse pärast naereti ja pilgati küll esimesel poolaastal, aga mul oli kaaskannatajaid, ja see andis palju jõudu. Pärastpoole läks kõik väga ladusalt, õppimisega sain hästi toime, nägu meeldis koolipreilidele, kniksu tegin väga kergelt, tantsu õppisin korteriseltsilistega selgeks. Ja et elukombed laitmata oleksid, selle eest hoolitses korteri perenaine: väljas lasti käia ainult tema enese või mõne vanema tütarlapse saatel ja ainult päeva ajal. Käies ei tohtinud ümber vahtida ega naerda. Kodus saime poisslastega ainult söögilauas kokku, vanemad tütarlapsed vahetasid nendega siiski kirjasid ja õhtuvidevikul salaja musuSidki. Mul oli see aeg veel ees.

Mille peale meie koolis pearõhku pandi, see oli: „peenikesi" inimesi kasvatada. Mis olid „peenikese" inimese tundemärgid, nimelt naiste juures? Selle peale kostsid meie koolihärrad ja -preilid ilma kõige vähema dissonantsita kooris: saksa keel (Berliini väljarääkimisega), prantsuse keelest need laused, mida seltskonnas kõige rohkem tarvitatakse, viisakad kombed (söögi juures, teelauas, pidusaalis, vanemate inimeste seltsis, kirikus). Koolijuhatajanna näis päris kuivamata allikas olevat, kust alalõpmata viisakate kommete seadusi välja kees — alandlik olek ülemate ja vanemate vastu, uhke olek alamate vastu, jumalakartus (kõikide usukommete

vääramatu täitmine), „puhtad" elukombed (peale kella üheksa ei tohi väljas jalutada, meesterahvaga ei tohi kahekesi ühte tuppa jääda jne.). Kes kõike seda ja veel palju muid vähem tähtsaid nõudmisi täitis, see oli „gebildet" inimene, „peenike", „saks".

„Mõtlesime, et sind seakarja saadame, aga kus sa nüüd „koolipreili" veel seakarja võid panna, terve küla hakkab naerma," ütles ema, kui mind linnast koju toodi.

Isa ei lausunud sõnagi, vististi mõtles ta: eks oleks odavam tulnud, aga igaüks näitaks sõrmega: vallavanema tütar käib talvel linnas koolis, suvel seakarjas. Ei jõuta võõrast pidada.

Isa rääkis minuga veel vähem kui enne. Ema püüdis minuga rääkida, aga pidin ma talle kõigest sellest rääkima, mis linnas üle elatud? Ta oleks noomima, manitsema ja õpetama hakanud, nõnda et mul kõrvad oleks huuanud.

Igakord kui linnast koju tulin, käisin kõik tuttavad kohad isatalus läbi. Kõndisin kaasiku all ja otsisin kased üles, kuhu nimetähed sisse olin lõiganud; lõikasin nüüd sinna juurde kuupäeva ja aastaarvu, käisin ümber väljade, kus sigu olin hoidnud, läksin sohu marjamätastele ja käisin vahel Kaarliga ühes karja hoidmas.

Ema käest sain selle eest tõrelda:

„Mis sa nüüd karja lähed! Pererahvas näeb, hakkab naerma: preili karjas! Istu parem kodus, loe raamatut või tee midagi näpu vahel. Sa mõistad väga kenasid pitsisid kududa."

Pea igal pühapäeval sõitsin isa kõrval vedruvankril kirikusse või sugulaste poole võõrusele.

Minu unistused olid täide läinud: mul oli sinise lindiga valge kübar peas, siidkleit seljas ja kõrgete kontsadega saapad jalas. Kõpsudes läksin läbi kiriku ja panin rõõmuga tähele, kuidas endised kooliõed ja -vennad ning terve kristlik kogudus pea minu poole pööras ja mind kadestades vahtis.

„Säravere vallavanema tütar," kuuldus naiste seast. „Näe, kui tore teine!"

Kui ma pikkadel suve-õhtupooltel aias pingi peal istusin ja saksa keele romaane lugesin, tuli ema vahetevahel minu juurde ja algas ääri-veeri mööda:

„Loed aga jälle ..."
„Mis ma muudki teen."
„No jah ... Eks sul ikka ole tarvis lugeda ja õppida ..."
Ta istus minu lähedale, köhatas vahetevahel ja rääkis edasi:
„Inimene peab õppima, senikaua kui elab ... Olgu ta ka kui koolitatud ja haritud, ikka peab õppima ... Elu on ju nii keeruline ja raske ... Eks tule kõike ette, head ja halba, aga inimene peab mõistma ennast kõigest pahast eemale hoida ... Iseäranis naisterahvas veel! ... ja linna kohal ... Eks seal ole kiusatusi ja kõiksugu inimesi ... Aga sa pead ennast juba noorest saadik niisugustest eemale hoidma ... Eks seal ole palju tütarlapsi, kes lasevad endid ninapidi vedada, ja kudas viimaks läheb ... Näe, seal oli Miku Anna, pandi ka linna kooli, käis kooli läbi, kõik keeled suus, aga ei mõistnud ennast nõnda hoida, kudas koolitatud inimesele kohane on ... Hakkas ühe tühja-palja poisiga sõbrustama, üteldi lihtne poepoiss olevat, hea oli veel, et see tema ära võttis. Ja nüüd elada teised koguni vaest viisi. Eks ta oleks võinud ka rikkamat saada, oleks vanematelgi hea meel olnud ... Nüüd häbenevad ütelda, et neil koolitatud tütar. Ja mis tal sest koolitamisestki kasu. Sinagi, kui kasvad, võta sellest õpetust ... Sinusugune koolitatud inimene võib ei tea missuguse leida ... On ju ka seda ette tulnud, et karjatüdruk mõisnikule mehele saanud, saadik siis veel koolitatud tütarlaps, kui ta aga aus ja ontlik on ... Sa oled ju nüüd veel koguni noor, aga eks ükskord tuleb sul ka aeg ..."

*

Hommik. Päikene on tulekiirtega minu toakese täitnud, kus ma pikkamisi surmast elule lähenen. Nagu viina, milles saladuslik elujõud peitub, kallab kevadhommiku päike oma kiirtest minu soontesse. Seal ärkab jälle elu, seal kasvab jõud, ärkavad soovid ja võib-olla löövad kord leekima kuumad kired. Akna taga lokkavad lihavad rohelised lehed ja mitmevärvilised õitesalgad paistavad nende vahelt, niisked, nagu

oleks nad elujõukülluse õnnetundmuses pisaraid valanud.

Nii valasin ka mina kord pisaraid, sest et ülevoolav elujõud mind õnnetundmuses nutma sundis. Hilja ööseni istusin üksinda lehestiku varjus, kuulasin kevadöö häälesid, vaatasin, kuidas eha läänes nagu veri punas ja pikkamisi põhja poole liikus. Nii veripunane oli siis ka mu süda. Seal põles tuli igal ööl nagu paganate ohvrialtaril, ja ma olin valmis ennast selle tules ära põletama. Aga mul puudus jumalus, kes ohvri vastu oleks võtnud ja selle üle head meelt tundnud. Ei leidnud jumalust, kellele ennast ohverdada, ei olnud teda kusagilt leida, ehk küll valmis olin kas või puukändu jumalaks pidama. Ja hilja öösel asemele heites surusin näo padjasse, suudlesin seda palavalt, pigistasin vastu rinda ja kujutasin enesele jumalat ette. Nii ohverdaksin ennast temale. Aga ma pean ta leidma, pean leidma! Ainult ühte asja on tarvis: vabadust, et ma lennata võin taevasinasse, muidu põletab mind tuli, mis mu rinnas!

Olin viimaks ometi vaba ja tundsin seda nagu lind, kes puurist välja lastud.

Aga kuhu lennata, kuhu ennast tiibadel kanda lasta? Oh, need tiivad, kuidas nad lendama kipuvad, et raske on paigal olla.

Olime kooli lõpetanud. Kaua oodatud vabanemise silmapilk oli käes. Nüüd ei pruukinud enam nende kuivanud preilikontsude tüütavaid moraali-epistleid kuulata, nüüd võis päikese loojaminekut jõe kaldal või metsa serval vaadata, ega olnud kella üheksa ajal tarvis koju minna. Nüüd võis uulitsal igat vastutulijat noorhärrat julgesti silmitseda. Kõik, mida seni vargsi olime katsunud teha, seda võis nüüd avalikult teha. Kõik ilm oli nüüd lahti, nagu meri, lai ääreta meri, heida ennast pehmetesse voogudesse ja lase ennast kanda. Kuhu? Seda küsimust ei pannud keegi meile ette ega mõistnud meie ise ka enestele ette panna. Iseenesest mõista varjulisse sadamasse, õnnesaare rannale, kus salapärased metsad, mäed ja orud ootavad, et võtta meid oma varju õnne maitsma.

Ja me olime kui laevad, mis merre on lastud. Laev on

ilusasti ehitatud, purjed plaksuvad värske tuule käes ja paisuvad kumeraks, kompass näitab, kus põhja, lõuna, õhtu ja hommiku pool on. Kõik on valmis. Aga mis siis veel puudub? Midagi ei puudu. Laev võib sõita. Võib sõita, kuhu tahab. Aga selles see viga seisabki — ei ole sihti, ei ole eesmärki, kuhu sõita, mis otstarbega purjetada, kas tüürida põhja või lõuna poole. Põhja pool võib vaadelda, kuidas päike ringi keerleb ja mitu kuud silmaringist ei kao, madalale jäämägede lähedale vajub, verekarvaliseks muutub ja jälle üles tõuseb, ja nõnda iga päev. Lõuna pool võib troopikamere värvisid imetleda ja öösel fosforikarvalist hiilgust vaadelda.

Kuidas kaljudest ennast eemale hoida ja tormile vastu panna, ilusal päikesepaistelisel ilmal kavala tuulekeeru pealetungimist ette näha ja sellest kõrvale hoiduda — kõike on õpetatud. Aga mistarvis kaljudest eemale hoiduda? Kes teab, võib-olla ajab just torm laeva kaljurahnude vahelt läbi saarele, kus õnnemaa on. Võib-olla kihutab torm laeva kui laastu üle tundmatu ookeani muinasjutumaale, kus kuningapoeg kaugelt maalt tulnud printsessi enesele abikaasaks võtab.

Ma ei teadnud oma elulaeva kuhugi tüürida. Seal olid targad, kõlbelise tarkuse tuultes kuivatatud koolitajad meile targu juhatused andmata jätnud. Nad olid õpetanud, kuidas peab elama, aga mis otstarbeks elada, kuhu nõnda elades püüda, missuguse eesmärgi poole minna, sellest ei räägitud koolis sõnagi. Kuid ma lootsin kindlasti, et õnnesaare ranna salasadamat igal pool leida võib, tarvis ainult purjed lahti tõmmata. Ja ma ei igatsenud muu kui õnne järele.

*

Esimene vabadusepäev oli õige proosalik.

Isa tuli linna, et mind koju viia, sest mis pidin ma linnas kohe peale hakkama?

Säärega saapad olid tolmunud, palitu ja püksisäärte küljes rippusid heinakõrred alla, habe oli sassis. Nii seisis ta minu ees ja küsis piitsavart peos keerutades:

„Noh, kas tuled nüüd koju või?"

Ma vaatasin maha ega teadnud sõnagi lausuda. Seal kodus võin ma igavuse kätte ära surra!

Perenaine tuli ka juurde.

„Mis tema siin tegema, tema papa juurde grüne peale sõitma! Kas pole nii, Luise? Kui hübsch on praegu maal, kõik on puha üks grüne. Senikaua kui angažé saate ning üks teenistus. Küll teie tütar saama varsti koht, tema väga anständig oli ning fleissig öppima, koolipreilnad lubanud talle varsti üks ilus angažé muretsema ning üks teenistus."

Nad olid küll seda lubanud, ei teadnud aga kindlasti veel midagi ütelda; lubasid teatada, kui midagi kuuldub.

„Nüüd teie, papá, võtma see paletó seljast ning tulema võtab üks frühstük. See olema juba schön, et teie tochter olema kool absolveerinud ning see diploom saanud. Selle peale peab ikka natukene frühstükkima."

Maa alla oleks ma langenud. Nüüd viib ta meid lauda, tulevad teised kostilapsed ja naeravad kogu söögiaeg, kuidas isa kohmetult noa ja kahvliga ümber käib, suppi habemesse tilgutab, põrandale sülgab, käisega suud pühib. Kannatasin siiski kõik vaikselt ära, närisin alumist huult ja õhetasin.

Perenaisel oli muidugi isa sööma kutsudes oma eesmärk: ta lootis peale kostiraha mõne rubla lisaks saada. Iseenesest mõista ei petnud ta ennast selles lootuses.

Tee linnast koju, kolmkümmend versta, kui pikk ja igav see näis olevat!

Tolm keerles hobuse kapjade ja vankri rataste alt üles, päike kõrvetas halastamatult hall-sinisest taevast, tegi roidunuks ja pooluimaseks. Kahel pool teed igav loodus: väljad nagu nurgeliste hiiglavaipadega kaetud, üks musta, teine halli, kolmas rohelise, neljas pruuni, kuivanud savi karva vaibaga. Siis soo-heinamaad, põõsaste ja kaskedega. Edasi kase- ja lepamets segi, siis mustjasroheline kuusik, ainuke, mis julgustavat, kosutavat pilti pakub: nagu hiina tornid tõusevad üksikud puud üles, sirgelt ja julgelt katsuvad nad pilvedesse puutuda. Siis sinikashall madal männik rabasoo peal, jälle väljad, heinamaad, lepikud, sood ja metsad. Kõik

madal, kõik hall, kõik alandlik ja igav... Tolm aga keerleb kollase lookleva tee pealt üles, päike paistab palavalt, keha on roidunud ja hing tüdinenud. Kas vahest kogu elu niisugune sõit ei ole? Isa ei räägi sõnagi, ja ma olen väga rahul, et ta ei räägi. Vastamine oleks raske ja vastumeelne.

Kaarel kündis särgiväel ja palja jalu tee ääres. Ta pidas hobused vao otsas kinni, viskas ohjad adra peale ja astus üle kraavi teele. Ka isa peatas hobust.

Kaarel ulatas mulle kätt, ei mõistnud aga õnnegi soovida. Niisugune mats!

„On aga kuum ilm täna, hobused mul päris märjad," ütles ta.

Sõitsime edasi, Kaarel läks adra juurde ja viibutas hobusele piitsa.

„Noh, kas nüüd on koolipreili valmis?" küsis ema ja tuli meile väravasse vastu. Kui ma vankrilt maha astusin, suudles ta mind põse peale; ei tea miks ta seda nüüd tarvilikuks pidas! Siis arvas ta veel kohaseks mõnda pisaratki valada.

„Jumalukene, ükskord ometi nõnda kaugel!" rääkis ta silmi käeseljaga pühkides. „Eks ole saanud küll vaeva näha ja muret kanda, sagedasti ei tule öösel uni peale, kui mõtlema hakkad! ... Ei tea kuidas elu läheb ja on... Mõnele on siin ilmas õnne antud, mõnele ei ole, olgu ta kui tark ja koolitud. Aga eks me pea jumala peale lootma, küll tema muretseb kõikide eest. Peame ise ka endid mõistlikult üleval pidama ja laitmatult elama..."

Niisuguse epistliga saatis ema mind tahakambri, kus munaga praetud liha, klimbisupp, rõõsad ja hapud piimad meid laua peal ootasid.

„Ma teadsin, et teil kõhud tühjad on, ja Luisel veel iseäranis. Ega või küll nüüd enam üteldagi „sina". Te olete ju nüüd koolipreili. Jah, eks te ole nälginud, või siis linnas õieti süüa saab. Eks nad pea hädavaevalt elu sees, muud midagi..."

Ta pühkis käega ja rätikuga silmi ning seadis sööginõusid lauale.

Järgmisel päeval keskhommikut süües võttis ema kõige tähtsama küsimuse kõne alla. Kui ta ääri-veeri

mööda tükk aega oli juttu teinud, küsis ta poolsaladusliku häälega:

„Noh, kas loodad ka mõnda kohta saada, nii kuhugi koolipreiliks või?"

„Praegu ei tea veel midagi kindlasti, lubati mulle teatada, kui mõni koht juhtub saadaval olema."

Ema võttis muretu tooni, nagu oleks see talle täitsa ükstapuhas.

„No jah, ega siis sellega ka häda pole! Ma aga muidu küsin. Nüüd said koolist lahti, võid puhata. Pealegi ilus suve aeg, mis praegu viga siingi olla! Ja eks igal ajal või siin olla, oma isa koha peal. Võiks või eluaeg siin elada (ta hääl muutus jälle saladuslikuks sosistamiseks), aga eks see ole: teised hakkavad kõnelema ja naerma: näe, mis nad on oma tütre koolitamisest saanud, ei saa kohta ega kedagi! Seal on Orge Andrese tütar praegu: vedeleb kodus pooled aastad ja hulgub külavaheteel, päevavari peal, kübar peas — karjapoisidki naeravad. Mehele ka ei saa . . . Eks ta kõige parem oleks ja kõige kindlam, kui ikka mõnele korralikule ja jõukale inimesele mehele saaks. Ei siis oleks tarvis mööda maadilma hulkuma minna. Ega see võõra juures teenimine ka just kerge ei ole, kuigi sa koolitud inimene oled. Ikka pead sõna kuulma ja teise meelevalla all olema. Aga kui sa ise oma perenaine oled, mis siis viga. Käsuta muudkui teenijaid."

Ema hääl väljendas ikka suuremat õnnetundmist. Jutt lõppes sellega, et isegi karjatüdrukud olla parunitele mehele saanud.

*

Nüüd olin ma vaba — ja oleks võinud igavuse kätte ära surra.

Hilja hommikul tõusin üles, harilikult siis, kui pere keskhommikule tuli. Nüüd ei jooksnud ma enam huvi pärast kas või ilma riieteta, nagu lapsepõlves, ettekambri pererahva jutuajamist pealt kuulama. Ma ei julgenud sealt sööma ajal läbigi minna, sest et kõikide pilgud piinliku uudishimuga mind tähele panid. Igaüks näis minu peente riiete, päevitamata valge näo ning kodus istumise võimaluse üle kadedust tundvat.

Ma hoidsin ennast sellepärast alati ettevaatlikult tagakambris varjul, kui pererahvas kodus oli. Alles siis, kui kõik tööle olid läinud, võisin jälle vabamalt hingata.

Vend Kaarel näis mind vedelejaks ja ilmaasjata leivasööjaks pidavat. Ta ei ütelnud mulle küll midagi, isegi kartis ja häbenes mind, aga sai vististi aru, et peremees olla on palju raskem, kui keskhommiku ajal üles tõusta, süüa, jalutada ja raamatuid lugeda.

„Kaarel, miks sa enam tahakambri sööma ei tule?" küsis ema keskhommikut lauale tuues. „Et meil nüüd üks inimene siin rohkem söömas on, egas sellepärast söögist puudust tule."

„Ma võin perega ühes süüa," vastas Kaarel ja jäi tööperega ühes sööma.

„Ta nagu häbeneb sind," arvas ema.

Kaarel häbenes mind ja tundis kadedust minu üle. Ka mina ei julgenud temaga rääkima hakata. Ehk mis olekski ma temaga rääkinud? Mille üle ma siin üldse veel kellegagi mõistsin rääkida?! Emaga ja isaga tulevikuplaanide üle? Ma teadsin, mis nad mulle kõigest südamest soovivad. Ise ei olnud ma veel nõnda kaugel, et sedasama enesele oleksin soovinud. Meheleminekut ei tulnud mul meeldegi.

Armastada tahtsin ma kedagi, armastada tuliselt, kõigest ihust ja hingest, kaugemale ei näinud ma, kaugemale ei püüdnudki ma vaadata. Pidin ma vanematele sellest rääkima? Või vennale?

Söögi juures küsis ema harilikult isa käest, kui kaugele tööga jõutud, kuidas siin või seal hein ja vili kasvab, või kirus poolsalaja pererahvast, kes olevat hirmus laisk, muud ei tahtvat, kui süüa ja magada.

Siberis ei või ka igavam olla, kui mul mõni nädal isakodus oli. Hulkusin päevad otsa mööda metsa ja heinamaid ümber. Igal pool piiluti minu järel: metsas karjalapsed, heinamaal pererahvas ja eemal teiste talude töölised, kodus ema. See tegi minu seisukorra väljakannatamata piinlikuks. Ma tundsin enese siin niisama võõra olevat kui kala kuival maal. Hingata tahtsin, hingata oma kõrge neitsiliku rinnaga, aga siin puudus selleks õhk. Siin ei olnud ma enam kodus, ei olnud isamajas, siin ei saanud juured enam tarvilikku toitu, siia oli mind

võimatu tagasi istutada. Ma olin selleks juba liiga kaua võõras pinnas ja võõras õhus viibinud ja sellega harjunud. Kodu oli mulle jäädavalt võõras, isa, ema, vend ja kõik teised — nendega ei olnud mul enam midagi ühist, midagi sarnast, midagi omast.

*

Sain varsti koolijuhatajannalt kirja, milles teatati, et suveks ühte rikka vene kaupmehe perekonda koha võin saada. Tööd õige vähe — kaheteistkümne-aastasele tütarlapsele paar tundi päevas keeli õpetada. Perekond läheb kuhugi mereäärsesse suvituskohta. Kui soovin, võin kohe nendega koos sinna sõita.

Kõrvad hakkasid mul kohisema, otsaesisel tuksusid sooned, nii et lõhki ähvardasid minna ja kuum higi tõusis ihu peale.

Ometi kord! Neli-viis kuiva rida oli paberil, aga minu silmade ette nõidusid nad terve muinasjutumaailma: lossid, aiad, saladuslikud poolpimedad lehtlad, printsid ja printsessid. Oh, need printsid, ma nägin neid nii elavalt, et paljusid kõigi peensustega oleks võinud maalida: mustad käharad juuksed, otsaesine kui marmor, kõrgete nurkadega, pikk õige kreeka nina või natuke kongus rooma nina, ilusasti üleskäänatud vurrud ja habemest puhtaks aetud lõug, või ka habe, aga siis juba ilus prantsuse habe, tihe ja mõnus, mitte hõre. (Ma ei saa aru, kuidas mõned meesterahvad rippuvaid vurrusid ja hõredat pügamata habet võivad kanda! Niisugust printsi ma ei salli!) Ma nägin vaimus päikese mere taha looja minevat, ise vaatasin seda mõne printsiga metsa servalt. Kui aga päike looja oli läinud, vaatasime teineteisele silmi ja sammusime käsikäes puude varju. Seal avasime teineteisele südamed, vandusime igavest truudust, suudlesime ja kaelustasime kaua, kaua . . . Nii algas igavene õnnepõli.

Sel õhtul nägin vaimus suurepäraseid pilte. Ettekujutusvõim oli enesele vabaduse võtnud ja töötas piirita jõu ja selgusega. See oli noore neiu ettekujutus, neiu oma, kellel on roosad põsed, punased huuled, paksud pehmed vööni ulatuvad juuksed, valge kael, kõrge rind,

kumerad puusad ja painduv, sale keha, kelle punaseid huuli veel keegi noormees ei ole suudelnud, kelle kaela ümbert veel kinni ei ole võetud ja rinda rinna vastu surutud... See kõik ootab: huuled ootavad kirglikku suudlejat, veri tahab neist välja tungida, süda tuksub igatsevalt rinnas, käed tahaksid kellegi ümbert kinni hakata...

Ma tundsin eneses midagi liikuvat, lainetavat, mida ära tahtsin anda, ära kinkida, kedagi suudelda ning kaelustada, kes mind aga armastaks... Ma tundsin, kuidas tuline veri soontes voolas ja sealt välja tahtis tungida. Ära võin ma sisemise tule käes põleda, kui see väljapääsemise teed ei leia!

Ma võtsin rinna paljaks, pigistasin patja selle vastu, suudlesin seda kaua ja kirglikult... Siis sosistasin joovastuses: „Minu armas, minu ainuke, sa oled igavesti minu, sa oled minu..." Ja suudlesin jälle.

Korraga ärkasin ma unenäost... Kui seal kõike seda ei olegi?... On vahest paar vana inimest, pean päev otsa kodus istuma, igavust tundma?... Aga ei, ma ei taha seda, see ei tohi nii olla, ma ei suuda seda kannatada... See ei tohi nii olla, see ei ole nii! kisendas mu süda.

Sõime õhtust, isa, ema ja mina. Homme pidin ära sõitma. Olin enese silmis palju suuremaks kasvanud. Teadsin, et nüüd midagi olen, et ma iseseisvalt, ilma vanemate peale toetamata varsti elama võin hakata. Rääkisin vanematega otsekoheselt, julgelt, ütlesin, mis mulle tarvis, ega häbenenud sugugi ilusa suvekübara ostmiseks raha küsimast. Küll omal ajal maksan kõik tagasi.

Isa ja ema ei rääkinud poole sõnagagi vastu. Nad olid väga rõõmsad ja vaatasid uhkusega minu peale.

„Muidu võiks ju kodus olla või terve elu aeg, võiks või maatööd teha, aga kus see häbi!" rääkis ema õhtusöögi juures. „Terve vald hakkab naerma: mis nad oma tütre koolitamisest on saanud! Sellepärast ongi süda vanematel rõõmus, et koha said... Eks sa saad nüüd mitmesuguseid inimesi näha, suuri ja rikkaid, aga sina võid julgesti nende sekka astuda, sul on oma koolitus ja haridus, sa oled igaühe väärt..."

Isa ei lausunud, nagu harilikult, sõnagi, aga näost võis näha, et ta ema sõnadele vaimus alla kirjutas.

*

Mõni nädal hiljem olen ma päevaraamatusse kirjutanud:

22. juunil.

Elu, elu, missugune sa oled! Olen sinust joovastatud, mu kõrvad kumisevad su uimastavast muusikast, silmade eest lähevad terved panoraamad mööda ja und ei tule.

Olen korraga palju sellest elust joonud, palju ja liiga mitmesugust, sellepärast käib pea ümber ja südametuksumine ei jää rahulikuks.

Terve päev rohelises metsas ja merel mööda saadetud. Terve päev suur seltskond, kõrvulukustav meeletu rõõmus kära, vallatu naer, nali, kilkamine, laulmine, jooksmine, üksteise püüdmine, välkuvad silmad, kuumad käepigistused, õrnad, paljutähendavad ja kelmikad naeratused, meelitused . . . Ah, mu vaene pea! Ühtegi pilti ei saa kauemaks ajaks silmade ette kutsuda, ühtki ei saa kauemini vaadelda; kõik käivad kiiresti silmade eest mööda.

Ehk kas oli neist härradest mõni üksik, kes iseäranis meelde oleks jäänud? Ei. Kõik ütlesid mulle ühteviisi meelitusi, kõik pigistasid kätt, kõik püüdsid kauem mu lähedal viibida. Kui head, kui lahked, kui armsad nad kõik minu vastu olid! Sundisid nad endid selleks? Mispärast?! Meeldisin ma neile tõesti?

Ma tõusen voodist üles, otsin käsikaudu kobades tikud ja süütan küünla põlema. Peegel on küll väike, siiski võib ennast selles jaokaupa vaadelda.

Ma olen noor. Puna hõõgub paledes, just nagu tahaks sealt veri välja tungida. Ja nägu on täiesti laitmata ilus: vähe pikergune, ilma vähemagi kortsuta, just nagu lihvitud marmor; paksud juuksed ripuvad üle meelekohtade nagu tapupõõsad üle mäeserva. Huuled on nagu rubiinist. Kuidas nad vintslevad ja väänlevad ja suudlemise järele igatsevad.

Ma ei suuda uudishimu tagasi hoida, lasen särgi õlgadelt maha langeda, et ise oma rinda näha. Ma surun käed vastu rinda, võtan padja ja surun selle rinna vastu. Kunas võin ma elavat inimest, keda armastan, rinna vastu suruda, kunas võin sellele, kes mind armastab, kõike oma nooruse iluduse varandust pakkuda! Kuid kaugel see enam ei ole. Siin on neid palju. Keda neist armastama hakata? ma ei tea. Ja kes hakkab mind armastama?

*

Kuidas algas esimene armastus, sellest vaikib päevik. Ja ma ei suuda seda enam nüüd, kus juba mõned hallid karvad juustes, selgesti meelde tuletada. Siis aga, kui minu esimene armastusromaan alanud, olen ma päevaraamatusse kirjutanud:

26. juunil.

Ma armastan.

Kui küsitakse: mis on armastus? siis küsitagu seda noorelt ilmsüüta neiult, kes esimene kord armastab. Ja kui kaheldakse, kas üldse armastust on, siis küsitagu seda jälle noorelt neiult, kes päevad nagu unenäos mööda saadab, õhtuti igatsuse pärast oma armsama järele otsekui palavikus vaevleb ja öösiti kaua uneta voodis unistab ning kuuvalgusesse vahib.

Ja kui ta selle peale vastata ei oska, mis armastus on, võib ta ometi vandega tõendada, et see tundmus on, mida teiste tundmustega ära vahetada ei saa, ei sõprusega, ei poolehoiuga ega harjumusega.

Mu süda on kui meri, nii suur, nii sügav, nii ääreta, nii mässav, et kõike ära uputada ähvardab, ja jälle nii vaikne, et selles päeval päike, õhtul ehapuna ja kuldsed pilved, öösel kuu ja tähed endid vaadelda võivad.

Mu süda on siniste pääsusilmadega ja kollaste kullerkuppudega kaetud aas. Tasased tuulehood käivad sealt üle ja kõigutavad lillede varsi ja kannavad lõhnavat, uimastavat tolmu üles.

Mu süda on aed, kus sirelid ja valged toomingad õitsevad, üksainuke suur sirelipõõsas, mille vilus päeva ajal hea on unistada; õhtul varjab ta armastajapaari,

öösel tungib temast kuuvalgus läbi ja kirjutab maa peale kahvatu kirjaga imelikke muinasjutte...

On öö, aga uni ei tule. Ma vaatan aknast välja. Metsa tagant läheb taevas valgemaks, siis hakkab pikkamisi punetama, kuni veripunane ratas puude tagant tõuseb. Niisugune veripunane on mu süda.

Ühe sõna, mu armsam, tahaks ma sulle ütelda. Ühe sõna, et sind armastan. Aga kui sind näen, hakkab süda kiiresti tuksuma, hingamine läheb raskeks, põlved hakkavad nõtkuma ja ma ei saa sõnagi suust.

Ma langen silmili voodi peale ja vannun sulle igavest truudust. Igavesti tahan sind armastada, nii nagu praegu. Sinu päralt olen ma igavesti, ära kahtle selle juures, mu armas.

Ma palvetan sinu eest, ma õnnistan sind, ma valvan oma südames iga silmapilk sinu üle nagu kaitsja ingel.

Kui palav on mu pea ja kui rahutult süda tuksub! Miks? Kardan ma, et sa vahest ei armasta mind? Ei, ma ei karda, ma ei kahtle, ja kuigi mõnel silmapilgul, siis ainult enesekiusamiseks, et siis seda magusamalt õnnetundmust maitsta, mida armastus mulle annab.

Aga kui ta mind ometi ei armasta? Ei, see ei või olla, see ei ole nii! Ta armastab mind, ma pean seda uskuma, muidu suren ma praegu, sel silmapilgul. Ma ei taha surra, ehk olgu, et ta mind armastab. Ütleme, et ma haigeks jään, koguni raskesti, ja surema hakkan. Siis laseks ma ta enese juurde kutsuda, jääks temaga kahekesi ja ütleks talle nõrga häälega:

„Ma armastan sind, aga ma suren õndsa tundmusega, sest ma tean, et sa mind armastad..." Ma vaataks ta peale nõnda, et mu silmadest kõik mu armastus välja paistaks. Tal tuleks pisarad silmi, ta hakkaks mu kaela ümbert kinni, suudleks mind kaua-kaua ja sosistaks: „Sa ei tohi surra, mu armsam, sa pead elama, ilma sinuta on mu elu ja kogu maailm tühi..." Aga ma sureks siiski... Kui ilus oleks nõnda surra! Miks ei jää ma ometi haigeks!

Kui ta mind siiski ei armasta, kui see tal täiesti ükskõik on, kas olen ma haige või suren? Ei, see ei või nii olla, ta ei või minu vastu külm olla, sest ma armastan teda nii väga.

Kuidas ta täna minu otsa vaatas, kaua, uurivalt, mõõtvalt; siis tahtis ta minu käest kinni võtta, aga ma põgenesin eemale. Ma kardan teda, ja tahaks talle siiski kaela langeda ja nutta õnne pärast.

See oli esimene kord, kus me kahekesi võisime olla. Keegi ei näinud meid. Ta ütles, ma olla ühtepuhku punastanud.

Ta ei olegi mu endise kujutluses loodud ideaali moodi, juuksed on tal värvita, tuhakarva ja hõredad, vurrud on kahvatud, nägu on kõhn, aga otsaesine on kõrge, valge, ja silmad läigivad julgelt ning ükskõikselt. Mispärast ma teda armastan? Seda ma ei tea, ma ei tahagi seda teada, aga ta on ainuke inimene maailmas, keda ma armastada tahan kuni elu otsani, ainult teda. Ta on ometi kõige ilusam inimene, kõige parem inimene!

Ta püüab mulle igal pool läheneda. Ah, kui hea meelega ma teda näen ja siiski kardan! Kui viimaks seda teised tähele hakkavad panema? Ta on üliõpilane, rikka majaomaniku poeg, teda näeks iga mamma, kellel on tütreid — ja siin on neid igaühel palju! — oma väimehena.

Maga hästi, mu armsam, tervitan sind läbi muinasjutulise kuuvalge. Maga hästi, ka unes mõtleb Luise sinu peale.

1. juulil.

Olen õnnelik ja siiski nii õnnetu. Ma tean, et ta mind armastab, ja see teadmine teeb mind õnnelikuks, aga ma tahaks sõnadega temale ütelda, et teda armastan, ja tahaks oma kõrvadega k u u l d a, kui ta ütleb: Armastan sind, minu Luise! Siis oleks minu õnn täielik, siis võiks ma surra. Siis ei oleks mul enam midagi soovida, ehk olgu siis üks käepigistus jumalagajätuks.

Nii harva on võimalik temaga üksi jääda! Ja kui jääme üksi, siis räägime õige kaugetest asjadest. Täna katsus ta juttu armastuse peale pöörata, aga siis tulid teised . . .

Kuna tuleb see silmapilk, et teineteisele ütelda võiksime: „Armastan sind!"

3. juulil.

Täna istus ta lootsikus minu kõrval. Õnneks oli lootsik kitsas, nõnda et me õige teineteise lähedal istuma pidime. Meie küljed olid teineteise vastu. Kui kuum mul oli, vist õhetas mu nägu väga, sest teised lootsikus olijad preilid sosistasid isekeskis . . . Aga ma ei karda neid . . . Ma ei karda tervet maailma! . . . Kui tema mind armastab, ei pruugi ma kedagi karta.

Missugune magus tundmus temast minusse voolas! Vist meelega litsus ta ennast minule lähemale. Ma olin päris uimane. Igavesti oleks ma seda tundmust maitsnud. Ta tegi nalja ja naeris, aga hääl värises vahetevahel. Kas tundis ta sedasama mis mina?

Ta pani käe nagu kogemata minu selja külge, tüüri pöörates. Ma oleks või karjatanud, ja siiski, ma oleks tahtnud, et ta seda veel teeks, veel julgemalt.

Kui palju meil alati teineteisega rääkida oleks. Aga võimalust selleks on nii vähe ja aeg läheb tema seltsis nagu lennates . . .

8. juulil.

Tõesti ma kaotan mõistuse. Ma ei suuda seda üle elada, ma ei suuda seda õnne üle elada! Ta ütles mulle täna üsna paludes, et minuga soovib rääkida. Ta oli ise selle juures väga erutatud, naeris sunnitult, näis haiglane olevat. Mu jumal, homme on siis see päev, homme! . . . Pea kuumab mul ja hirmus rahutus ei lase mind magama jääda. Kuna tuleb see tund! . . . Ükskord ometi võime teineteisele kõik ütelda! Kui palju kavalust pidin ma tarvitama, isegi valetama oma perenaisele, et homme võimalik oleks väikesest metsast üksinda läbi minna. Aga tema soovis homme tingimata minuga rääkida, ja kas võisin ma tema soovi täitmata jätta?! Veel täna oleks ma temaga rääkida tahtnud, ma oleks kõige häbematuma vale välja mõelnud, et temaga kokku saada, et aga midagi takistust ette ei tuleks. Aga ei tohi tulla, ei tohi, ma palun enne magamaminemist jumalat, et mingisugust takistust ette ei tuleks ja et ilm oleks kuiv.

Mis ma talle homme ütlen? Kõik ütlen ma temale, kõik! Et ma iga hingetõmbe juures tema peale mõtlen, et terve maailm ilma temata mulle midagi ei ole, et ma ilma temata enam silmapilkugi elada ei tahaks, et tema minu jumal, minu hingeõnnistus ja minu taevariik on. Ja siis palun, et ta mulle ütleks, kas ta mind armastab; ta peab seda mulle ütlema!

Missugune õnnelik silmapilk! Kui ma enne haigeks ei jää, kui ma ära ei sure! Ma ei taha surra, enne kui ma tema juures pole õnnelik olnud! Enne ei taha, ei tohi ma surra! Aga pea ähvardab mul rahutusest lõhkeda. Kuna tuleb see õnnelik tund! Pärast seda võin ma surra.

9. juulil.

Ma ujun joovastusemeres.

Lained käivad üle mu pea, viskavad mind üles ja alla, kiigutavad ja õõtsutavad mind meeletumalt. Ma ei usu, et mul veel mõistus alles on.

Ma ujun õndsusemeres.

See on nüüd taevas, see on nüüd taevaõndsus. Ja ma ise olen ingliks muudetud. Ma lendan. Ma lasen ennast kõrgusest tiibasid liigutamata nagu nool alla ja tõusen üles päikeseni, ma lendan ühest maailma otsast teise läbi sinetava õhu. Ma õnnistan maailma ja tänan maailmade loojat, et ta mind on loonud. Muidu oleks see õnnetundmus mul maitsmata jäänud igavesti. Oh kui hirmus see oleks olnud! Mu süda on kui otsatu ja ääretu õndsusemeri, ma tahaks sellest õnne ja õnnistust välja kallata terve maailma peale, kõikide inimeste peale. Ma tahaks kõikide vastu lahke olla, tahaks kõikidele nagu päike paista, tahaks kõiki paitada nagu õrn tuuleõhk.

Ah, kui ma tema suudlemist meelde tuletan, tunnen kuumust oma huultel, nagu tuli käib mu kehast läbi. Tuhat korda olen enesele seda juba täna ette kujutanud ja tuhat korda seda magusust maitsnud, mis siis, kui ta mind suudles, temast minusse voolas. Õnnistatud olgu see silmapilk minu elus, õnnistatud olgu tema, kes mulle selle silmapilgu kinkis!

Mul ei puudu enam midagi, ma olen kõigest lõpmatu

rikas ja ma ei jõua küllalt omast rikkusest ära kinkida.

Ma läksin õhtul aeda. Rooside õitel oli juba kaste. Ma kummardasin maha ja suudlesin punaseid siidiseid roosiõite lehtesid ja silitasin neid õrnalt oma näoga. Ma pistsin käe sireli paksu lehestikusse ja tõmbasin siledaid lehti õrnalt läbi peo. Kogu suure sireli paksu lehestiku oleks ma sülle võtnud. Siis istusin lehtmajas ja nägin und oma kallimast ja elasin õnnesilmapilku veel uuesti üle.

Ma elan ainult praegusele silmapilgule, ma ei oota enam midagi. Kõik mu unenäod on täide läinud.

Kuidas see sündis? Ei, ma ei taha seda meeldegi tuletada, ma ei raatsi muu peale mõtelda kui ainult selle silmapilgu peale, kus ta viimaks mu käe pihku võttis, — me istusime väikese lagendiku serval kivi peal, teineteise kõrval, — ta võttis mu käe pihku, nii õrnalt, nii soojalt! Kuum voog käis minust läbi ja põsed lõid õhetama.

„Preili Luise, teie ei pahanda?" küsis ta õrnalt.

„Ei!" sain ma vaevalt sosistada.

Siis pani ta käe mu piha ümber. Ma värisesin, ma palusin, et ta mind lahti laseks, palusin ja oleks teda ometi kõvasti kinni hoidnud. Siis tõmbas ta mind kaenlasse, vaatas mulle natuke aega otsa ja suudles mind mitu-mitu korda pikalt, uimastavalt. Ma ei julgenud talle otsa vaadata, aga ma kuulsin, kuidas ta sosistas: „Luise, minu Luise, ma armastan sind! Ma armastan sind!" Ja jälle suudles ta mind. Mu jõud oli kadunud, ma ei tundnud enam ennast, ma lasksin ennast joovastada ja uimastada. Seda olin ma oodanud, juba aastate kaupa unistanud ja selle järele janunenud, kui ma romaane lugesin. Mind oli sellest vägivaldselt eemal hoitud. Nüüd oli see õnnekarikas mul ometi käes.

„Luise, armastad sa mind?" Ma ei suutnud talle vastata. Seal tõmbas ta mind jälle kõvasti oma rinna vastu, suudles mind kirglikult ja sosistas: „Luise, minu Luise, armastad sa mind?" Ma ei suutnud ennast enam tagasi hoida, minu häbitundmus kadus, ma lõin talle käed ümber kaela ja sosistasin suudlemise vahel: „Armastan sind! Armastan sind!" Kuidas ta mind selle peale suudles!

Ja miks sellest tundmusest koolis ei kõneldud, miks vaeseid tütarlapsi trahviti, kes salaja armastusromaanisid lugesid? Mis oli selles halba? Kui on, miks selle eest ei hoiatatud? Armastavad ju ometi kõik inimesed, mitte mina üksi.

12. juulil.

Kuidas ma ta järele igatsen! Iga silmapilk tahaks tema seltsis viibida, tema otsa vaadata, tema häält kuulda! Kahekesi tahaks temaga olla, eksitamata, kahekesi! Aga need teised inimesed! Meie peame nende eest oma armastust varjama. Kui me kahekesi maailmas oleks! Siis kõnniks me käsikäes mööda metsateesid, kus oksad tasakesi palgeid paitavad. Seal kõneleks me teineteisele oma salajamad mõtted ja toetaks teineteise najale. Ära väsides istuks me väikesele lagendikule rohu peale, ta võtaks mind põlvedele, suudleks mind ja ma silitaksin ta juukseid. Siis peidaks ma pea ta rinna vastu ja maitseks seda õnnist tundmust, mis mind tema juuresolekul täidab. Ta küsiks mu käest, kas ma armastan teda, ja ma vastaksin pika suudlemisega. Oo! . . . Aga siin näeme vaevalt teineteist iga päev, kahekesi saame väga harva olla ja ainult paar minutit. Aga ta pigistab mind niisugusel juhtumil kõvasti oma rinna vastu ning sosistab: „Minu Luise!“ Sellest on mulle küllalt!

20. juulil.

Nii siis! Minu elukäik on otsustatud! Võib-olla oli see veel õnnelikum silmapilk kui siis, kui teda esimene kord suudlesin. Ta küsis minu käest, kas ma teda igavesti saan armastama. Ma olin seda temale enne vandunud, kui temale armastust avaldasin. Siis küsisin mina temalt sedasama. „Sinu igavesti!“ vastas ta kindlasti ja suudles mind kaua. Nii siis! Igavesti teineteise omad, igavesti see armastuseõndsus rinnas.

Imelik, miks nad koolis sellest tundmusest nii vaikivad. Kui valjusti meid vana preili, kooli juhatajanna, noomis, kui teada saadi, et mõned õpilastest noormees-

tega armastuskirjasid vahetasid. Häbematuks nimetati seda! Mõtlemine sellest keelati ära! Mina aga arvan, et nad sellest meile oleks pidanud rääkima. Ma tunnen, et ma sestsaadik paremaks, südamlikumaks olen muutunud, kui teda armastan. Ma tahaks hea olla kõikide vastu ja kõikidele head teha.

27. juulil.

Pikkamisi on mu südamesse mõte tekkinud, mis ikka enam ja enam õnnetundmust vähendab. Varsti pean ma siit ära minema. Nagu mustjashall pilv tõuseb lahkumismõte üles, kasvab ikka suuremaks, laiemaks ja hakkab päikest kinni katma. Ma ei suuda ilma temata päevagi elada . . .

Kui ma koju vanemate juurde jääks, sealt võiks igal nädalal ehk linna pääseda ja teda näha saada; aga koju mind ei jäeta! Kui pikad ja hirmus-igavad need nädalad oleksid! Ei, ma ei suudaks nädalat ilma temata ära elada! On veel midagi, üks tee, aga ma ei julge selle peale õieti mõtelda . . .

1. augustil.

Täna saime jälle mahti tükk aega teineteise seltsis viibida. Kordasime uuesti kõiki meie tõotusi, lubasime igavesti teineteist armastada ja meeles pidada. Kuidas ta mind suudles ja kaelustas!

Ma tuletasin talle meelde, et varsti siit peame lahkuma. Nagu vari lendas üle tema näo, ta jäi mõttesse, sundis aga oma näo varsti jälle rõõmsaks ja hakkas mind veel kirglikumalt suudlema, kaela peale, kust ma kaetud ei olnud, ja rinna peale.

„Meie ei pea endid tulevikumuredega vaevama, see on asjatu ja ülearune," ütles ta. „Oleme alati õnnelikud teineteise seltsis, ja kui kord tõesti midagi halba ees on, küll siis sellest võitu saame. Ära ole mures, minu Luisekene! Ma ei luba seda!" Kui palju trööst ma nendest sõnadest leidsin!

Ma olen ju sellega täiesti nõus, et muretseda ei maksa, siiski ei suuda ma natukesekski unustada, et

varsti peame lahkuma. Ja mis siis? Siis algab öö ja pimedus, ilma temata, minu päikeseta, minu jumaluseta!

7. augustil.

Olen katsunud algusest saadik selle tundmuse vastu võidelda, aga asjata: olen k a d e, olen hirmus kade! Meie saame harva kokku, väga harva, mõni päev ainult paariks minutiks, mõni päev mitte sugugi. Kokkusaamiseks nimetan ma muidugi kahekesi viibimist. Ja ta viibib muidugi väga sagedasti teiste naiste seltsis, iseäranis ühe proua seltsis. See on vabameelne ega hooli kellegi arvamisest midagi. Ta ise rääkis eile, kuidas nad kahekesi pika jalutuskäigu kaugesse metsa ette võtnud. Teised naised naeratasid ja sosistasid omavahel. See käis mul kui nuga südamest läbi. Ma ei usu oma Antonist midagi halba, aga siiski ei suutnud ma kahtlust enese teada jätta. Täna sain temaga kokku ja rääkisin talle oma kadedusest. Ta naeris südamlikult, ütles mulle „väike loll" ja suudles mind. Ma sain isegi aru, et see lollus oli, aga süda sai äraräägimise läbi palju kergemaks. See on ju muidugi tühi, mis teised nende vahekorra üle salaja sosistavad. Kui rumal mina ka olin, et seda uskuda võisin! Aga seda teeb kadedus.

Ta soovib, et ma võimaluse leiaks kauemaks ajaks temaga jalutama tulla. „Siis räägime tuleviku üle ja muist asjadest," nii ütles ta. Oh kui väga ma tuleviku üle sooviks rääkida!

12. augustil.

Tänase päeva üle on mul raske kirjutada. Ma kustutaks midagi sellest maha, kustutaks igavesti maha oma mälestusest, siis oleks see ilus päev. Aga võimatu on meelest midagi maha kustutada, mis sinna kord sügavale on lõikunud. Hirmuvärin käib mul seda meelde tuletades üle keha ja ma katsun enesest midagi eemale tõugata; vaevalt suudan kohkumisehüüet selle peale mõeldes tagasi hoida.

Raske on mul seda üles kirjutada, aga ma tahan seda,

ma ei suuda seda ainult enese teada pidada, tahaks kellelegi kõik ära rääkida, üles tunnistada, et süda jääks kergemaks ja rahulikumaks. Olgu siis need päevaraamatu lehed mulle pihikohaks.

Me läksime kahekesi jalutama. Valetamise abil sain selleks aega ja võimalust. Kumbki ei lausunud minnes sõnagi. Mul oli nii palju tähtsat ütelda, et seda tee peal rääkima ei tahtnud hakatagi. Vaikses, üksikus kohas tahtsin talle kõik südame pealt välja puistata. Ma ei olnud veel kunagi nii kaugel metsas käinud, kui tema mind viis. Nähtavasti otsis ka tema kohta, kus me eksitamatult võiksime olla. Ta leidis niisuguse koha. Väike paari sülla laiune paksude põõsaste vahel, kaugel metsa sees.

Sinna istusime teineteise kõrvale rohelise sambla mättale. Ta võttis kohe minu ümbert kinni ja suudles. „Räägi nüüd mulle kõik ära, mis sul südame peal on, minu Luise."

Ma ei mõistnud järsku kusagilt peale hakata. Viimaks sain kuidagi selle raske sõna suust välja: „Varsti pean siit ära sõitma!" Ta hakkas mind trööstima ja suudlema. Aga ma tahtsin mingit vastust saada. Kus saame jälle kokku? Kui sagedasti? Ta kehitas õlgu ja jäi mõtlema.

„Hea küll, ma jään veel paariks päevaks siia. Siis sõidan ka kodulinna. Kui sa seal oled või kunagi sinna tuled, saada mulle sõna, kus ja kunas kokku võime saada, ja usu, ma ei lase sind ilmaski asjata oodata!" Ta rääkis seda tõsiselt ja asjalikult, aga ei tea miks ta sellest nagu lühidalt lahti tahtis saada. Tal näis midagi muud südame peal olevat, mis teda rahutuks tegi.

„Aga kui ma jälle kuhugi kaugele peaks minema?" küsisin ma ja hirmusin isegi selle juures.

Ta kehitas õlgu.

„Siis kirjutad mulle, minu Luiseke, kirjutad õige sagedasti, pikad, ilusad kirjad . . . Kas jah?"

„Aga sina? Sa unustad mind varsti ära!"

„Luiseke, ära räägi nõnda, ma ei unusta sind ilmaski!" Ta suudles mind nende sõnade tõenduseks. „Ja kui jälle kord tagasi tuled, siis võtan su kaenlasse ja suudlen, suudlen sind!"

„Aga kui ma mitmel aastal tagasi ei tule, siis lähen

sul meelest ära, sa hakkad mõnda teist armastama ja," oh kui raske see mul ütelda oli, ma peitsin näo häbi pärast tema rinnale — „võtad enesele naiseks. Siis on kõik otsas!"

„Sina lollikene! Mis sina kõik välja ei mõista mõelda. Ma ei võtagi naist," naljatas ta.

Ma ei suutnud aga salahirmu nende sõnade juures varjata ja vaatasin talle etteheitvalt otsa. Ta sai minust aru ja rääkis tõsiselt ning asjalikult edasi:

„Vaata, armas Luiseke, ma õpin veel. Mul läheb veel mitu-mitu aastat õppides ära. Sel ajal ei või muidugi naisevõtmisest juttugi olla... Noh, pärast õppimise lõpetamist tuleb vahest kaua aega kohta otsida ja siis veel mõni aasta teenida, et niisuguste asjade peale võiks mõtelda... Ära sellepärast kurvaks saa, Luiseke. Me armastame ju teineteist ja see teeb meid õnnelikuks. Eluotsani võiks me nõnda elada. Kui me ka vahel lahus peame olema, seda suurem on rõõm kokku saades! Kas ei ole nii, minu Luiseke!" Ta hakkas mind jälle suudlema. „Ära ole kurb, ära ole!"

Aga just tema sõnad tegid mind veel kurvemaks. Ma peitsin näo tema rinnale ja hakkasin nuuksuma; südames oli lootusetu, valus tundmus, just nagu viibiks ma viimast korda tema seltsis.

„Sa ei tohi nutta, ei tohi," kordas ta, tõstis vägisi minu pea rinnalt üles ja suudles mu nutuseid silmi. Me langesime teineteise kõrvale pikali. Ta hoidis mu ümbert kinni, ütles mulle kõiksugu meelitussõnu, trööstis mind kõiksugu lubamistega, suudles ja paitas. Mul ei olnudki enam midagi rasket südame peal, aga pisarad jooksid peatamatult ja ma lasksin seda sündida. Nii hea oli tema kaenlas nutta.

Pikkamisi läks nutuhoog üle. Ta sai nüüd vallaturõõmsaks, suudles, pigistas mind, ja mattis mind täiesti enese alla. Ma ei pannud talle vastu, nii hea oli vallatada, teineteist katsuda suudelda, siis suud eest ära peita, nii et palju vaeva kulus selle kättesaamiseks. Ja kui ta mind viimaks suudelda sai, naersime mõlemad kui lapsed. Siis vahtis ta mulle kaua silmi, tõsiselt, peaaegu valjult, suudles ja vahtis jälle tõsiselt, natuke võõrastavalt.

Salakartus tekkis mu südamesse.

„Lähme ära," ütlesin ma ja katsusin üles tõusta.

„Ei, ma ei lase sind ära minna," vastas ta ja hoidis mind kinni.

Ma katsusin ennast vabastada. Hirm miski tundmatu hädaohu pärast kasvas mu südames.

„Sa lased mind ära minna, Anton!" palusin ma teda.

„Ma ei lase, ma ei suuda sind lasta!" sosistas ta ennast minu vastu surudes.

Siis lähenes ta mulle nii, et ma kohkusin. Ma karjatasin ja katsusin teda enesest eemale tõugata.

Aga ta näis ennast unustanud olevat, ei kuulnudki minu hüüdmist, sosistas midagi kirglikku ja lähenes mulle . . .

„Anton!" karjusin ma meeletult ja vabastasin ennast tema käest.

Istusime teineteise kõrval. Ma ei julgenud üles vaadata. Tema ei lausunud sõnagi. Ma tundsin ennast nii haavatud, teotatud olevat, et seda ära ei suutnud kannatada, silmile langesin ja nutma hakkasin. Kuidas ta julges ometi nõnda minule läheneda. Midagi ei olnud ju sündinud, aga miski toores oli minu armastuse külge puutunud, seda ära reostanud. Kuidas ta julges minust nõnda mõelda!

Ta kummardus minu üle, silitas mind õrnalt käega ja palus andeks. Kuidas ta mind palus, põlvili maas, et ma seda temale andeks annaks. Ta olla ennast unustanud, ta austada mind veel palju enam kui enne. Muidugi andsin ma talle kõik andeks. Võib-olla ei olnudki ta seda nii halvasti mõelnud. — Alles hulga aja pärast julges ta mind jälle suudelda, tagasihoidlikult, süütult.

Aga unustada ei saanud ma seda, ehk küll lubasin seda teha. Ei saa ma unustada, et minuga tema v õ i s nõnda ümber käia tahta. Andsin ma temale selleks oma ülespidamisega põhjust? Võib-olla. Aga m i n a ei m õ e l n u d midagi häbematut, kuidas võis temale niisugune mõte pähe tulla!

Tükk aega istusime vaikides teineteise kõrval. Mis sündinud, seda ei saanud enam heaks teha. Viimaks hakkas ta mulle seletama, missugune seisukoht temal

selles asjas olla. Ma ei pidada teda sugugi häbematuks ja hukkaläinud inimeseks pidama.

Armastus põhineda üldse seksuaalse tungi peal ja kasvada sellest välja. Kui naisterahvas ja meesterahvas teineteist armastavad, siis olla selle vahekorra loomulikuks resultaadiks varem või hiljem seksuaalne läbikäimine.

Ma punastasin vist seda kuuldes, ei olnud ju ilmaski keegi mulle midagi niisugust rääkinud. Paari salaraamatut suguelu üle olin lugenud, need ei olnud aga sellest küljest seda küsimust puudutanud.

Ta noomis mind heasüdamlikult punastamise eest. Haritud inimene ei pidavat miskist asjast tõsiselt rääkides punastama.

Tal oli seda nii kerge ütelda, aga ma oleksin häbi pärast kas või maa alla langenud. Ma ei julgenud ka keelata sellest mitte rääkida. Ta võiks minu üle viimaks veel naerda, et ma nii rumal ja edev olen.

Nii siis, see olla loomulik, selles ei olla midagi häbematut, midagi kõlbmatut, midagi loomuvastast, seletas ta.

„Või kardate pattu?" küsis ta naerdes ja seletas ise: „Ma tunnen ainult üht pattu, see on: kui enestele midagi kahju teeme, ihuliselt või hingeliselt... Kui suguline läbikäimine ilma armastuseta sünnib, siis on see inetu. Seda peab hukka mõistma, see on kõlvatus."

Ta seletas veel palju kõlblusest, kitsarinnalisusest, rumalusest, mõtteta viisakusest, mis seltskonnas valitsevat ja mille katte all kõlvatus pesitseda. Ma ei suutnud kõigest aru saada, kuid pidin enama jao tema mõtetest õigeks tunnistama.

Aga sellest hoolimata tundsin, et ma häbistatud, teotatud ja valusalt haavatud olen, juba selle läbi, et niisuguse mõttega keegi mulle läheneda tohtis. Minu armastuse küljes oli nagu häbiplekk.

Ma ei saa enam endise õndsusega meie armastuse peale mõelda, ikka ilmub see must plekk mu silmade ette ja ma pean põlastuse pärast iga kord hambad kokku pigistama ning huuli kärsutama. Ah, kui seda ei oleks olnud! Kuidas võis ta ennast unustada! Ja minule ei tulnud midagi niisugust meeldegi!

Ah jah, ta seletas veel, et meesterahvad sellest küljest kirglikumad ja pealetungivamad olla. Neil olla raske ilma sugulise läbikäimiseta kaua naisterahvaga lähedases ühenduses seista. Ega ta ometi mind maha ei jäta, kui ma tema soovi ei täida? Ma ei tee seda ilmaski, ma ei saa seda teha! Oh, ma värisen selle mõtte juures. Endist viisi armastan ma teda. Aga poleks siiski seda juhtumist olnud!

Veel paar päeva, ja ma pean siit ära minema. See õnnelik aeg on mööda, võib-olla igavesti! Kas tulevad veel niisugused õnnepäevad tagasi? Kas tulevad? Mis ootab mind ees! Aga ma armastan teda, see annab mulle julgust ja kindlust, see annab mulle lootust ja jõudu!

25. augustil.

Elan juba teist nädalat kodulinnas. Anton ütles, et ta minu pärast siia tulnud. Valetasin vanematele, et siin kohta oodates pean elama. Muidugi võiks ma väga hästi maal elades kohta oodata. Paar kohta on saadaval. Tuleval nädalal alles on vastust oodata. Ma oleks igavuse pärast maal, vanemate kodus ära surnud, kaks päevagi oli seal raske ära elada. Minu Anton elab siin, ja ma pean tema läheduses viibima. Saame iga päev kokku. Esiti käisime jälle metsas jalutamas. Täna ta suutis mind ometi nõnda kaugele viia, et ma tema korterisse läksin. Ta seletas, et see väiklane kitsarinnalisus olevat, kui noor neiu meesterahva korterisse ei julge tulla. Tõepoolest, ma ei mõistnud midagi selles asjas vastu rääkida. Tal oli täiesti õigus, aga kuidas mu süda tuksus, kui esimene kord tema juurde läksin. Nüüd ma naeratan isegi oma kartuse üle, aga kui siiski keegi minu tuttavatest seda peaks nägema! Hoidku taevas!

26. augustil.

Hirmsa õhtu elasin ma eile üle, ja missugune täna saab olema, seda ei tea. Taevas andku ise mulle jõudu ja kindlust!

Kuidas ta mind terve õhtu omas toas järeleandmisele kiusas, mind meelitas, mulle seletas, et see ei olevat häbematu ega kõlvatu, vaid selle läbi saada meie vahekord loomulikumaks, õigemaks, lihtsamaks ja südamlikumaks. Aga niipea kui ta s e l l e mõttega mind puudutas, oleks ma või kõvasti karjunud.

Ma ei mõistnud midagi selle vastu rääkida, arvasin, et tal vahest täiesti õigus on. Ütlesin, et ma s e d a teha ei või, ei saa, ei suuda. Ennem surman enese. See olla häbitundmus, õigem edevus, seletas ta. Inimene pidada seda tegema, mis tema äratundmise järele õige on, südametunnistus ja häbitundmus võida valesti kasvatatud olla. Ma pidin jällegi talle õiguse andma, aga ma ei suuda, ei või seda siiski teha! Ma olen valmis teda kas või kümme aastat niisama armastama, ilmsüütult, puhtalt! Tema ei salli niisugust ütlust; ka sugulise läbikäimise juures olla armastus puhas, süütu, veel puhtam, sest et siis kired, mis muidu meid metsikuks võivad teha, rahustatud saavad. Ta ütles mulle, et temale väga kahjulik olla nõnda nagu seni minuga läbi käia! Ta olla ühtepuhku väga ärritatud, vahel päris haiglane.

Siis seletas ta ühte põhjust, mispärast mul midagi karta ei pruukida: ta muretseda selle eest, et mingisuguseid tagajärgesid ei saa olema. Ah, kui jälk see kõik on! Kui vastik! Ma ei suuda selle peale ilma värinata mõeldagi. Ta vandus, palus ja nuttis ja kiusas nii kaua, kuni mu vastupanujõud nõrkema hakkas. Ta lubas enese ära surmata, ära sõita või kohe kedagi teist enesele omaks võtta, kui ma ennast temale ei anna. Ta ei võivat enam nõnda elada, ta minna hulluks.

Ja ma otsustasin viimaks ennast tema omaks anda. Ma armastasin ju teda nii väga, et talle seda ohvrit keelata ei suutnud. Ja mis sest salata: nagu saladuslik uudishimu täitis mind. Pimedas toas, kesköö ajal, teineteise kaenlas, palavad kehad teineteise vastu — seal ärkas ka minus midagi, mida ma nimetada ei mõista, mingisugune salaiha, mida ma seni häbenesin enesele tunnistamast, mille peale ma seni mõelda ei julgenud. Juba pidin ma tema kirglikule soovile järele andma, kui korraga vanemad mul meelde tulid. Isa tõsine, vali nägu, ema alati muretsevad ja õnnetust kartjad silmad.

Kuidas mind ema veel viimane kord kodust ära saates hoiatas ja üht naabrivalla koolitatud neidu näiteks tõi, kellel „halvasti" läinud ja ta vallakordnikule naiseks pidanud minema! Kus see häbi! Kui viimati mul ka . . . Anton lubas selle eest muretseda, et tagajärgesid ei ole. Aga kui ta . . . Ma ei julge ju mõelda, et ta valetas . . . Aga ta võib kirgluse tuhinas ennast unustada. Selle peale mõeldes tõusis mul korraga jälle häbitundmus ja ma tõukasin ta enesest eemale. Ta hakkas meeletumalt hädaldama, ütles, et mina teda enam iial näha ei saa, ta teha tõesti enesega midagi . . .

„Anna mulle aega üks päev järele mõelda!" palusin mina. „Homme, siis, siis ma ütlen, homme! Siis võib-olla luban end täiesti sinu omaks! Ma pean enne veel järele mõtlema!"

Ta andis mulle aega täna õhtuni järelemõtlemiseks. Kui ma aga täna järele ei anna, lubas ta kohe „kaduda", ta vandus selle peale. Lubas kõik asjadki korda seadida.

Ma küsisin veel, kui kaua siis niisugune läbikäimine meie vahel peaks kestma . . .

„Meie armastame ju teineteist . . ." ütles ta.

See haavas mind.

„Mul ei ole sugugi tahtmist eluaeg „armuke" olla!" ütlesin talle.

Muidugi oli see rumal ütlus ja ma sain selle eest noomida. Sel sõnal ei olla mõtet; see olla kadedate, õnnetute abieluliste väljamõeldud rumal sõna. Ja kui kord temal võimalus ja mul tahtmist, siis võida meie ka abielusse, seaduslikku abielusse astuda. Peaasi olla armastus.

Seda usun mina ka, aga . . . imelik . . . minu südames ei ole enam endist õndsat armastusetunnet, vaid igavene rahutus.

Ei, ma ei anna ennast tema omaks, see otsus on hommikust saadik minus kindel, ei anna! Ma katsun teda rahustada, ja kui ta mind tõesti armastab, siis ei tee ta midagi ega jäta mind maha. Ma saan teda paluma ja ta ei suuda ometi mu palvet kuulmata jätta. Ei, ma ei anna ennast tema omaks! Ei, see on häbematu, see on alatu!

Süda on aga nii hirmus rahutu ja valus. Vihm peksab vastu aknaruutusid, uulitsad on porised, videvik jõuab

kätte, kõik näib otsas olevat! Minu õnn näib möödas olevat. Juba läheb pimedaks. Oh, kõik on otsas!

Ma heitsin tükiks ajaks voodi peale pikali, et veel kord enne otsustavat sammu kõike järele mõelda.

Jälle tundsin eneses salaiha ärkavat, mis mind tema omaks sunnib saama. Minus eneses ärkas soov tema omaks saada! Ah, kui hirmus see on, ja kui meeldiv siiski!

Aga ei, ma ei tee seda, ei tee, ei ilmaski! Ma tahan teda paluda, et ta minult seda ei nõuaks. Ja kui ta mind armastab, siis ei nõua ta seda minult.

Ma lähen ... Mis toob tänane õhtu ja öö? Võib-olla määrab ta minu edaspidise saatuse.

27. augustil.

Mööda kõik!

Aga mis ma nõnda traagilisi sõnu tarvitan: südames ei ole mul sügavat valu, ainult hall, tume tuimus ja lage ükskõiksus. Ei tunne ma kaotusevalu ega piina hirmus eksitus mu südametunnistust. Ma ootan, ma igatsen, et meeletus mind hukatusele ajaks, et süü koorem mind puruks muljuks, aga ma ei suuda sõrmegi liigutada, et ennast eksimise eest karistada, et inetu häbi pärast arveid eluga ära õiendada! Või on ilmsüütus ja selle kaotamine tühine edvistusasi, kuna tõepoolest midagi sellesarnast olemas ei ole, sellepärast ka midagi kaotada ei ole?

Nii kindlasti kui ma ka otsuseks tegin temale vastu panna, ei suutnud ma seda ometi! Ma tahtsin teda õnnelikuks teha, võib-olla tahtsin ka isegi salaja keelatud vilja maitsta, pealegi ei näinud midagi karta olevat! Kõik jääb täieliseks saladuseks! Oh, see kihutab tagant — saladuslikku õnne maitsma!

Ei hakanud ma ka pärast seda nutma, ehk küll nutuhoogu ootasin.

Oo, missugune öö! Täis palavaid suudlemisi, vastupanemata kiusatusi, häbenemata eneseäraandmist! Ma tahaks nüüd häbi pärast nutta, aga nutt ei tule, ja südametunnistus näib kangekaelselt vaikivat. Aga just see hirmutabki mind. Olen ma tõesti nüüd hukkaläinud tütarlaps, olen ma autu neiu? Kui vanemad seda teaks!

Kui teised inimesed seda aimaks, nad kihutaks mind eneste hulgast ära, sülitaks minu peale, irvitaks minu üle . . .

Kui see häbematus ei ole, nagu Anton ütleb, miks siis selle üle naerdakse, miks niisuguseid naisterahvaid aututeks nimetatakse?

Oh, kõik läheb minu peas segi, ma ei suuda enam mõelda. Täna kutsus ta mind jälle enese juurde. Muidugi ma lähen. Ma tunnen, et teda enam armastan kui enne. Kui ta minu vastu aga alati endiseks jääks.

Ma elan ühe kooliõe vanemate juures ja valetan neile, et iga õhtu endise perenaise juures käin ning seal poole ööni juttu ajame. Oh, mu elu on nüüd täis valet!

Tuleval nädalal pean siit vahest ära minema! Jumal, kui Anton mind siis ära unustab, siis olen ma kadunud!

28. augustil.

Olin jälle poole ööni tema juures. Kui ma talle vastu katsusin panna, ütles ta: „Mis sul veel hoida on? Nüüd on ju kõik . . ." Ma hakkasin kibedasti nutma. Kui haavav see oli! Õige küll! Mis mul veel hoida on! Mida veel varjan, mida temale keelan? Ei ole enam midagi hoida! Kui ma seda juba üks kord temale lubasin, siis ei ole mõtet teine kord seda keelata. Ta naeraks mu üle veel ja ma ise ka.

Kas ma õnnelik olen! Jah ja ei! Ma olen õnnelik, et teda õnnelikuks võin teha, ja õnnetu, kui mõtlen, et ükskord vahest enam ta minu juures õnnelik ei ole. Ma olen õnnelik, et täiesti tema oma olen ja tema minu oma; ma olen õnnetu, et mu saatus ja minu au on nüüd tema käes. Jätab ta mind maha, mis ma siis veel olen?!

7. septembril.

Olen juba kaks nädalat temaga „nõnda" elanud. Vahel näib ta minust tüdinenud olevat, vahel on minu vastu liiga hea, vahel kirglik, nii et hirm peale tuleb.

Ülehomme sõidan Venemaale koha peale. Homme tulevad vanemad linna. Kuidas julgen ma neile otsa

vaadata? Kui nad viimaks aru saavad? Õigust ütelda, vaatan ma juba kõigile häbematult otsa. Tuleb see vahest häbematusest? Ma ei tunne ennast siiski autu ega häbistatud olevat. Tõepoolest, ma võiks eluaeg temaga niisuguses ühenduses elada. Aga mis siis, kui ta minu ilma peale jätab? Ah, mu pea kipub selle peale mõeldes segi minema. Täna ütles ta enesel palju tööd olevat, muidu läheks ma tema juurde. Mul on nii kole igav, ja salakartus asub õhtu tulekuga südamesse. Tahaks temaga rääkida, tema seltsis olla! Homme oleme viimast korda teineteise juures. See on, mitte viimast korda, vaid enne äraminekut... Kui see aga vahest tõesti viimane kord on? Ei, see ei või olla! Ma sureks ilma temata ära!

Ma ei usu seda, aga siiski on südames hirmus kahtlus. Läksin täna õhtul igavuse pärast välja jalutama. Oli juba pime. Udendas peent vihma ja laternatuled vilkusid vaevalt läbi udu. Peterburi uulitsal tulid mees ja naine käe alt kinni hoides vastu. Ma panin iseäranis naist tähele; ta kõneles kõvasti saksa keelt ja naeris. Tal oli tore sulega kübar peas, vihmavari peal. Kui nad juba mööda olid, kuulsin mehe häält. Ma pidin maha kukkuma — see oli Antoni hääl. Jah, see oli tema hääl, aga kui ma ümber pöördusin ja tagasi vaatasin, olid nad nõnda kaugel pimeduses ja halli udu sees, et enam selgesti näha ei võinud. Ma seisin tükk aega kivistunult paigal, siis alles tuli meelde neile järele minna. Aga nad olid vist kuhugi kõrvale käänanud, ei näinud neid enam. Nüüd hakkasin ma kahtlema, kas see tõesti Anton oli. Ma võisin kuulmisega eksida. Naine rääkis temaga väga kodusel ja südamlikul toonil... Ei, see ei võinud Anton olla! Ta ütles mulle alles hiljuti, et tal ühtki lähedalt tuttavat naist ei olla... Aga see oli siiski tema hääl... Kui tal viimaks salaja... Ma küsin seda ta käest homme.

8. septembril.

Nii! Nüüd on mööda meie lühikene „abielu", vist jäädavalt. See aimdus asub tahtmatult südamesse. Homme oleme kaugel teineteisest.

Kartsin, et vanemate ees piinlikku olekut tunnen, see oli aga asjata. Ma olen niisamasugune kui enne. Ja kas ei ole see üsna ükskõik, kas ma olen meeste juures öösiti maganud või üksi! Mul ei puudu midagi! Ah, ma tean, terve maailm nimetaks mind autuks. Ma tahaks aga tervele maailmale karjuda: Mis on teil minuga tegemist! Mis on teil tegemist, et ma nii või teisiti elan! Ma ei tee sellega kellelegi kahju!

Ah, mu südames ärkab hirmus viha kõikide vastu.

Miks ma teda üle kuulama hakkasin? Nüüd pean võib-olla terve aasta hirmsas kahtluses kannatama. Aga ma ei saanud teisiti. Ma panin talle ootamatu küsimuse ette:

„Kellega sa eile jalutamas käisid?" Ta kahvatas ära, hakkas kogelema ja küsis, kust mina seda tean, ja jutustas viimaks loo, mis väljamõeldud näis olevat. Ta läinud ühe tuttava üliõpilase juurde, olnud natukene asja; sellega läinud nad kuhugi perekonda, mõneks minutiks ainult. Sõber jäänud sinna, keegi preili tulnud temaga tükk maad ühes. Ta tõendas, et see õige on, ja ma lubasin seda uskuda, aga ma ei saa seda uskuda, ei saa! Võib küll olla, et selle taga midagi iseäralikku varjul ei ole, aga ta valetas mulle siiski muist, ma nägin seda ta silmadest!

Ma katsusin ennast tema kaenlas unustada, see läks ka kuidagi korda, aga nüüd, kus temast eemal olen, on süda nii lõpmata valus ja raske. Ma aiman, et kõik on mööda, ma aiman, ta unustab mind, ma aimasin, nagu tahakski ta minust juba lahti saada. Homme olen temast kaugel eemal. Suvi on mööda ja temaga ühes minu elukevade. Kas tõesti mööda?

*

Siin lõpevad päevaraamatu lehed.

Olen praegu täiesti paranenud ja viibin maal, oma vanemate kodus. Siin on mul aega üleliia, nii et eluarveid kümnele korrale läbi võin vaadata ja iga kord kurba otsust kinnitada: pankrott!

Nagu tulised söed põletavad mind vanemate ja venna

pilgud. Ainult üks soov on neil: et ma mehele läheks. Ainult ühte etteheidet kordab iga nende pilk: miks sa mehele ei ole läinud? Hooletust selles asjas viskavad nad mulle ette. Aga kas ma olen hooletu olnud? oh ei! Juba mitu aastat olen ma meestejahti pidanud, sest tütarlaps, iseäranis haritud ringkondades, hakkab pärast mõnda noorepõlve romaani meeletult meestejahti pidama. Väljavõtteid selles asjas on vähe: ainult need naisterahvad, keda enam i n i m e s t e k s kui naisteks võib nimetada, ja neid on nii vähe, et neid sõrmede peal üles võib lugeda.

Aga ma jutustan järjekorras oma elukäiku.

Katsusin veel kaugel Venemaa metsade keskel oma tundmusi üles tähendada, aga see ei läinud enam korda: liiga sügav oli igatsus, liiga valus oli valu mu südames, et seda kirjeldada oleks suutnud.

Ma läksin õhtul magama ainukese troostiga, et öösel magades aeg rutemini edasi läheb, ja hommikul ärkasin lootusega, et kodumaalt minu armsama käest kirja saan, väikese nelinurgelise ümbriku, mis mulle mõneks ajaks eluvõimet ja eluhimugi tagasi tooks. Mitukümmend korda käisin ma õues vaatamas, kas postimees juba ei tule. Süda hakkas mul kiiresti tuksuma, kui mõisahärra, minu peremees, kirjataskut avama läks, ja hinge kinni pidades ootasin ma, kas keegi minu ukse peale ei koputa ja mulle valget ümbrikku kätte ei ulata.

Aga harva, väga harva sain ma selle määratu õnne osaliseks. Ma haarasin kirja, litsusin selle oma rinna vastu, kust süda välja ähvardas hüpata, siis surusin seda vastu huuli ja paitasin seda, nagu oma armsama palet. Piinasin ennast kaua enne salarõõmuga ja põneva uudishimuga, kui kirja avasin. Tahtsin kõige suuremat õnnetundmust võimalikult teravaks teha ja edasi lükata. Ja kui ma siis viimaks mustavaid tähti üksteise kõrval nägin, kui ma ruttu silmad üle paberi lasksin lennata, siis tundsin sedasama, mis esimese armastuse suudlemises. Ma lugesin kirja lennates läbi, siis hakkasin uuesti otsast peale, aeglasemalt, põhjalikumalt, üksikasjadesse tungides. Nii lugesin selle kümneid kordi läbi, enne kui ära peitsin, põue, südame kohale. Sel päeval said lapsed

aru, et ma ka hea, lõpmata hea mõistsin olla. Nemad, kes mulle muidu võõrad olid, said korraga omaseks, lähedaseks. Ja teised inimesed nägid, et ma rõõmus võin olla, nii et ennast unustada võisin, et teisi õnnelikuks teha. Aga ma ootasin igatsusega õhtut, millal oma salavarandusega täiesti üksi võisin jääda, ihuüksi. Siis heitsin voodisse, panin tule lähedale, võtsin varanduse südame kohalt ja hakkasin seda vaatlema, nagu näeks seda esimest korda, suudlesin seda kaua ja hakkasin siis lugema. Ma püüdsin ette kujutada, kuidas ta seda oli kirjutanud, missuguses tujus, mil ajal, kas keskpäeval, õhtul või hommikul. Ma tungisin iga lause ja sõna sügavusse, nagu teadusemees vana tähtsat dokumenti uurides. Nii saatsin ma õhtu õnnes mööda ja uinusin temast unistades ja teda unes näha soovides. Järgmised päevad ja õhtud kulusid vastuse kokkuseadmiseks. Mitu õhtut istusin kesköönі üleval ja katsusin oma südant paberil kujutada. Ma kirjutasin terve nädal iga õhtu ja katsusin oma igatsust ja armastust väikese lehe peal temale avaldada. Siis hakkasin jälle päeval sinise metsa poole vahtima; seal taga, kaugel õhtu pool, kuhu päike veripunaselt alla veereb, seal taga kaugelkaugel on tema. Ja õhtutel lendasin üle lumeväljade, üle mustavate metsade mõne silmapilguga tema väikesesse tuppa, istusin tema kõrvale väikese sohva peale ja silitasin tema juukseid. Aga kaua laskis ta mind oodata. Mitu-mitu nädalat, vahel kuu aega, nii et jõud mul oodates nõrkema hakkas, kahtlus südamesse asus ja ma hall kui öö ümber käisin.

Kevade poole sain alles kahe-kolme kirja peale ühe vastuse. Mis mind aga veel rohkem kurvastas, oli kirjade sisu kuivamine. Nagu jõekene laias stepis kõrvetava päikese all, nii kuivas allikas, kust mulle elustavaid sõnu voolas.

Nii veeres minu esimese armastuse päikene kesk Venemaa lagendikke, aga kaua veel punas eha, kaua loitsid verekarvalised kiired õhtupoolses taevas, siis mattis pikkamisi mustav pimedus kõik enese hõlma ja öö asus mu südamesse.

*

Kui ma aga kevadel, enne kodumaale sõitu, Antonile kaardi saatsin, lühikese teatega oma tulekust, sain vastuse: ta oodata mind igatsusega.

Mis see tähendab?

Mõne tunniga oli minus jälle kevad ärganud, lilled õitsema löönud, puud lehte läinud, päike soojalt paistma ja linnud laulma hakanud. Ja ühes rändlindudega lendasin ma oma endist pesa üles otsima.

Ma nutsin, tegin etteheiteid, pahandasin, andsin talle kõik andeks, suudlesin ja kaisutasin ja . . . saatsin pooled ööd tema juures mööda, sest ma ei suutnud tema himudele ja palvetele vastu panna, ehk küll eemal olles seda olin otsustanud.

*

Varsti sain teada, et Anton olevat kellegi rikka majaomaniku tütrega kihlatud. Ma ei uskunud seda, hakkasin salaja nende järele luurama, kuni neid kahekesi surnuaial jalutamas nägin. Sellesamaga seltsis olin teda juba mineval sügisel näinud. Nad olla juba kaks-kolm aastat pruut ja peigmees.

Nii siis!

Mind viidi haigelt vanemate koju, kus ma paar kuud viibisin.

Ja enne kui jälle Venemaale teenima sõitsin, seekord pealinna, vandusin ma ära noorpõlve rõõmud, noorpõlve rumalused, armastuse ja muud tundmused. Ma tõotasin enesele *tõsist* elu alata. Ma tõotasin *tööd teha* ja ennast igasugustest lõbudest lahti ütelda. *Tema* peab kord nägema, missugune ma olen.

*

Kui ma elaks nagu püha inimene, kui ma oma soovid maha mataks, ennast igasugustest rõõmudest lahti ütleks, isegi koguni ilmsüütutest, kui ma enesega ööd ja päevad võitleks, kui oma tundmused ära salgaks, mis ma sellest saaks? Missugust tasu? Mistarvis? Kelle tarvis? Ja kui ma kõige suurema hoolega tööd teeksin, enam kui minult nõutakse, selle eest saaksin ainult mõne kiidusõna leivavanematelt, tunnistuseks, et ma

truu sulane olen. Seda püüavad kõige orjameelsemad ära teenida. Näidatagu mulle eesmärk, kuhu pean püüdma, näidatagu otstarve, mille heaks ma peaks töötama. Nii mõtlesin järgmisel kevadel. Ma olin üht noorhärrat, kes minu peremehe juures sagedasti külas käis, tundma õppinud ja armastama hakanud. Tema mind ka. Ma võitlesin kaua oma tundmustega, veel oli esimene armastus mul valusalt meeles. Kes tasub mulle kõik minu enesesalgamise ja elurõõmude põlgamise? — usk taevase tasumise sisse oli mul juba kadunud — küsisin iseeneselt, ja kui selle peale vastust ei saanud, lubasin armastust januneval noormehel ennast suudelda. Järgnes kõik nagu Antoniga. Asi lõppes enesestki mõista sellega, et mõne aja pärast lahkusime. Nii valus see enam ei olnud kui esimene kord. Mõne päeva pärast unustasin kõik.

*

Nii kordus see ikka aeg-ajalt.

Aga sügaval tuha all hõõguvad salaja tulised söed, ja juhtub keegi tuhahunnikut segama ja puutub tuulepuhang süte külge, siis löövad need heledasti loitma ja süütavad, mis tuld võtab, kuni leegid kõrgele üles löövad.

Kui ka aastate kaupa igavust ja tühjust tundes ennast elulõbude maitsmisest eemale ei hoidnud, kui igat juhtumist sai tarvitatud, et meeldivaid huuli suudelda, painduvat, nooruse jõudu väljahingavat meest kaenlas hoida ja tema kaenlas olla, kui usk kõige sisse, mida inimesed kõrgeks, suureks, vooruslikuks ja muuks sellesarnaseks nimetavad, kaduma hakkas, siis viimaks sain ma — sotsialistiks.

See oli kahvatu näoga, tõsiste, peaaegu pühamehe joontega, kõrge, järsu otsaesisega, mustade juustega idealist, kes ennast ihu ja hingega sotsialismuse aadete heaks ohverdas. Esimesest pilgust saadik jumaldasin ma teda ja uskusin, et mu elul nüüd suur pööre ees seisab. On temal, millele ennast pühendada, siis võin ka mina ennast sellesamale asjale pühendada. Ta ei pannud mind tähelegi, ehk ma küll sagedasti talle läheneda püüdsin, tal oli ainult kõrge aade meeles, ja ma otsustasin pühalikult ka niisuguseks saada! Niisuguseks nagu tema. Ta

sai mu jumaluseks, kellele ma õhtuti magama minnes palvetasin, kelle sarnaseks ma saada igal silmapilgul püüdsin. Ma tundsin ennast korraga puhta, süütu, tugeva ja võimsa olevat. Sest mul oli usk ja jumal. Ma hakkasin hoolega uut usutunnistust õppima, ehk see küll minusugusel naisel kõrvaline asi niisugusel korral on. Peaasi on — usk. Ja püha aukartusega lähenesin temale igal võimalikul korral ning küsisin: Mis pean ma tegema, et õndsaks saan? Vastus oli muidugi lihtne: Minge ja õpetage rahvast ja tehke neid jüngreiks!

Ma nägin aga varsti ära, et misjonitöö üks kõige raskematest ja tänamatumatest on, ja kes seda teha tahab, peab iseennast ära salgama, k õ i k maha jätma, mis tal on, ja valmis olema oma elu jätma. Kes seda tõsiselt suudavad, neid on vähe, ja kahjuks ei olnud mina nende vähesto hulgast.

Ühes sellega sain ma ka aru, et mitte asja ei armasta, vaid isikut. Ma palusin igal õhtul magama heites oma jumaluselt andeks, et tema tahtmist ei suuda täita, ja tahtsin õndsaks saada u s u g a, i l m a t e g u d e t a. Siiski olin ma kindel, et selle inimese kõrval elades mu hing igasugusest alatusest ja madalusest, inetutest ihadest ja soovidest puhas oleks.

Ma katsusin talle läheneda, katsusin tema ees tähelepanu ja, kui võimalik, vähegi lugupidamist ära teenida. Kaua aega kulus selle peale, aga viimaks ometi hakkasid ta silmad minu kui naise peal peatuma, ikka kauemini, ikka tähelepanelikumalt. Ja kui me kord kahekesi õhtul koju läksime, tundsin ma, et ta mu käest kõvasti, kirglikult kinni võttis... Ma olin õnnelikum kui esimese armastuse ajal ja andsin ennast esimesel õhtul kohe tema omaks, see oli tema ja minu põhimõtte järele õige. „Sa vabandad, kui ma su peale alati ei mõtle," ütles ta. „Sa tead, et mul suuremad asjad meeles on." Ma sain aga ka varsti sellest aru, et mina temale vilets, julgusetu, võimetu seltsiline olen, sain ka sellest aru, et t e m a sellest aru saab. Mõne aja pärast pidi ta põgenema.

Ma lahkusin sotsialismuse-usust.

*

Ma needsin iga kord oma elu ära ja tõotasin uut alata, kui romaan lõppes, aga elu käis võimsalt oma rada. Enamasti kõik teised minu ümbruses elavad nii, mis saan mina sellest, kui ennast kõigist elurõõmudest ja lõbudest lahti ütlen, arvasin ma mõne aja pärast, kui igavus ja tühjus mind piinama hakkasid. Ja noormehi leidus igal pool, kes valmis olid armastama, vanu muidugi veel rohkem. Ehk mis muud suuremat lõbu pidi neil olema kui armastus! Seda olid kõik meesterahvad mulle tõendanud ja naisterahvad tõendasid seda vaikides oma elukommetega. Nii siis, tarvis ainult ilus, värske, nägus ja tugev mees otsida. Muidugi hakkasin varsti selle nõuga iga meesterahvaga romaani, et teda jäädavalt enesega ühendada. Ei ole ka sugugi lõbus eluaeg võõraid teenida ja maailma mööda hulkuda.

Aga mehed mõistavad hirmus osavasti abielu võrgu eest põgeneda: kui sul ei ole ühes enesega veel ka rikkust pakkuda.

Südame põhjas needsin aga oma esimest armastajat Antonit. Tema oli *kõiges* süüdi! Tema oli minult pühaduse riisunud, tema oli selles süüdi, et ma põhja jalgade alt olin kaotanud ja seda enam ei leidnud. Seda uskusin ma kaua.

*

See oli kord kevadest-suve maal, minu vanemate kodu lähedal pulmas.

Seni olin ma emantsipeeritud naiste üle alati naernud. Ka siin tahtsin ma selle üle naerda, aga ei suutnud. Ma tundsin selle naise üle hirmsat kadedust, mis varsti vihaks muutus, sest ta vaatas minu ja minusuguste peale andeksandvalt naeratades. Ma olin nii ettevaatamatu, et talle oma credo avaldasin, naise ja tema ülesande kohta.

„Teie arvate siis, et naisel avalikust elust ja seltskonnategevusest osa võtta ei maksa?“ küsis ta ja vaatas oma julgete ilmsüüta silmadega minu otsa.

„Mul ei ole keegi vastikum olnud kui niisugused naised.“

„See on maitse asi. Maitse võib ka rikutud olla," vastas ta rahulikult.

Minu maitse on siis rikutud! Seda ütleb tema mulle. Aga ta rääkis veel edasi:

„Meil ei ole seni naisi peaaegu olnudki. Meil on olnud ainult teenijad-orjad või vabatahtlikud meesteorjad. Aga just meie, haritud naiste kohus on naisi naisteks kasvatada. Praegu on aga nende ainuke ideaal mehele minna ja nii-ütelda maja mööbliks olla."

Seda ütles ta minule! Ma oleks talle süljanud näkku. Tema kõrval seisis noormees, kes teda näis jumaldavat. Oh, ma sain aru: need inimesed on endid mingi kõrgema ideaali jaoks pühendanud. Varsti sain ka aru, et nad vooruslikult, ideaalselt teineteist armastavad.

Ma sain kuulda, et see neiu keskkooli lõpetanud, mitu aastat ennast lugemise ja reisimise abil täiendanud ja siis maal kooliõpetajannakoha võtnud. Pidada kõnesid, võtta seltsielust osa ja tahta ümbruskonna kõlblust ning vaimuelu tõsta.

Ta astub oma austajaga, kes ka agar seltskonnategelane on, abielusse ja nad töötavad surmatunnini, teineteist armastades ja toetades, käis mõte mul peast läbi. Neil on, mistarvis elada.

Ma nägin korraga nagu välgutule valgusel oma ideaali: nii tahaks ka mina elada ja töötada; nii, et mu elul ja tööl mõte oleks.

Kadedus ja viha selle õnneliku paari vastu kasvas minu südames. Mis oleks ma selle eest andnud, kui seda idealistlikku neidu oleks näinud langemas! Kui ta kord noormehe küüsi langeks, nagu mina! Kui ta kord põhja kaotaks, nagu mina! Oo, aga temale ei pääse kergatsid ega armujahipidajad kergesti ligi!

Ja see idealistlik noormees! Oo, kui ta maailma ja selle lõbusid kord lähemalt vaadata saaks!

Seal käis korraga saatanlik mõte mu peast läbi ja ma naersin rõõmu pärast iseeneses.

Ma olin oma mitmeaastase armujahi pidamisel ometi midagi õppinud ja seda tahtsin nüüd kasulikult tarvitada. Häbematusest ei olnud mul puudu.

Selle kõige tõttu läks mul korda järgmisel õhtul koju minnes idealistlikku noormeest enesele saatjaks kut-

suda. Ma ütlesin, et üksi lakka ei julge minna. Ma ajasin temaga idealistlikkudest asjadest juttu, nii et ta vaimustatud sai ja tähelegi ei pannud, kuidas lakka minu aseme juurde jõudsime. Kärmesti olin ma riidest lahti ja vaiba all, siis palusin teda veel natukeseks sinna jääda juttu ajama, kuni teised naised tulevad. Pakkusin talle enese kõrval heinte peal istet. Ta vaenekene ei saanud kõigest aru ja istus rahulikult üsna minu juurde. Siis panin nagu kogemata talle vaiba jalgade peale ja ilma paha aimamata heitis ta minu lähedale pikali; oo, tal oli nii palju minule rääkida: rahva käekäigust, selle tõstmisest ja muudest niisugustest asjadest.

Ma viskasin talle vaiba üle pea, tõmbasin ta enese ligi ja ütlesin paludes: „Mul on hirmus külm! Ega te ei pahanda?"

Ta kohkus vähe, ei julgenud seda aga avaldada ja jäi rahulikult paigale. Nüüd võtsin ma kõik oma mõistuse kokku, et temas kirgesid äratada ja mõistust uimastada. Pikkamisi, aga plaanilikult tungisin ma tema kallale, pigistasin teda, suudlesin huultele, silmadesse ja kaela peale, mässisin ennast nagu madu tema ümber ja katsusin sellele kõigele süütu nalja näo anda. Aga ta jäi jahedaks. Vist seisis tal oma ideaalse neiu pilt silmade ees. Ma kiristasin viha ja häbi pärast hambaid, kui ta viimaks eneses vist mehe iha ärkamist tundes ennast minu käte vahelt vabastas ja ära läks. Ma langesin kummuli aseme peale ja nutsin häbi ja viha pärast.

Võisin ma peale seda veel nendele oma silmi näidata? Muidugi jutustab noormees kõik oma armsamale ära. Pidin ma nende eest põgenema? Ei, seda ärgu nad minust arvaku! Ma naeran kõige üle! Ma irvitan nende kõlbluse ja ideaalsuse ning nende lapseliku armastuse üle. Ma näitan, et sellest kõigest kõrgemal seisan.

Salajas aga needsin ma oma saatust.

Veel teisel päeval sattusin nendega kord jutule. Rääkisime jälle naistest. Ma kiskusin meelega kõlblusküsimuse kõne alla.

„Inimene võib suuri eksisammusid teha ja komistada," ütles neiu muuseas vaimustatult, „aga kui tal mingisugune kättepüüdmise vääriline eesmärk ja kindel

tegevus on, siis võib ta jälle tõusta ja eksisammudest ainult õpetust võtta..."

Muud ei jäänud mulle sellest jutuajamisest meelde. See ütlus lõikas aga sügavale minu südamesse ja kodus, üksinda metsas hulkudes, mõtlesin kaua selle üle järele. Tähendab, mitte minu esimene armastus ja pettasaamine ei ole selles süüdi, et ma ainult selle peale mõtlen, kuidas armulugusid üle elada ja head partiid teha? Puudub eesmärk... tegevus... Ma otsustasin ju ka kord töötama hakata, otsustasin tõsist elu elama hakata. Mis seal siis veel puudus? Miks ma seda teed ei käinud? Sellepärast, et mul mingit eesmärki ei olnud, kuhu poole püüda, mistarvis töötada. Minule ei olnud teed näidatud, minule ei olnud mingit ülesannet näidatud, mind ei olnud ka seda otsima õpetatud. Mind oli ainult mõnesuguste kahtlaselt kasulikkude asjadega koormatud, hulk viisakuse seadusi pähe tuubitud; elu tähtsamate küsimuste kohta oli mind aga täielikult pimedusse jäetud. Mind oli kui laeva merre asetatud, purjed peale tõmmatud ja tuult ootama jäetud. Küll tuul puhub purjedesse ja viib laeva minema. Ükskõik kuhu poole.

Ei olnud Antoni süü, et mu elu nurja on läinud. Kui mitte tema, siis oleks mind mõni teine esimene kord petnud.

Niisuguseid valgete purjedega laevu valmistati sarnastes koolides, kus mina õppisin, sadade kaupa ja pandi nad elumerele tuult ootama. Iga kollanokk võib oma lõbuks niisuguse laeva peale istuda ja purjetada, kuhu tahab ja kuni süda kutsub.

*

Sügavas südame põhjas aga elab edasi tung tõsise elu järele ja ärkab mõnikord võimsalt üles, kui maailma kärast natuke eemale pääseme.

Seda tundsin ma iseäranis tänavu kevadel, kui suveks maale vanemate kodusse olin tulnud. Ja kui ma sind, minu viimane armastus, nägin väikese kooliõpetaja näljapalga juures vaimustusega töötavat, tõusis minus

tungiv soov sinule seltsiliseks hakata, sinuga kõiki eluraskusi kandes oma eksitusi ja senist elu heaks teha. Ma ei saa ju seda salata, et sa mulle kui värske, elujõuline, aus ja „neitsilik" mees meeldisid, et ma sind varsti armastama hakkasin ja asja varsti nii kaugele viisin, et minu käest saksa keele tunde hakkasid võtma.

Aga äraneedmine näib minu kannul käivat. Ja kui ma õitsvate rooside külge puutun, saavad need roojaseks. Ma ei suutnud ennast nii tagasihoidlikult üleval pidada, et sinu himur armastus minu vastu liiga vara ei oleks ärganud. Minus ärkas varsti tung sinu süüta huulte suudlemise järele ja kui ma sind esimene kord suudlesin, sain aru, mis see suuandmine sinus äratas, nii kirglikult äratas. Ja minus muidugi veel enam. Selle järele sain ma ka kohe aru, et minul ei ole enam küllalt jõudu uue, tõelise elu ja tegevuse algamiseks. Seda arvasin ma ainult armastuse ärkamise tuhinas. Minus ei ole jõudu, ei ole õiget tahtmistki vaeva- ja töörikast elu alata. Selleks ei ole mind ette valmistatud, ei kodus ega koolis.

Vanemad panid meid kooli, et me „peenikest" ja kerget elu võiks elada, ja kool valmistas meid hiilgavalt selle vastu. Ma nägin sinu kõvade peodega käsi, sinu sassis juukseid ja lihtsaid talumeheriideid, lihtsat toakest ja rasket tööd, nägin seda iseäranis siis, kui ennast juba sinule olin andnud — ja see kõik oli mulle vastumeelne, jäme. Ei, sinu juures ei oleks ma elada suutnud, sest ma olen juba lapsest saadik „peenikese" elu vastu valmistatud ja sellega ära harjunud. Varsti said ka sinu lihtsad kombed mulle vastumeelseks, jämedaks. Kõlbluseta, aga „peenikeste" elukommetega mehega oleks ma ennem abielusse võinud astuda kui sinuga... Vabanda!

Ja sa rääkisid kord meie haritud naistest, nimetasid neid „isamaa õilmeteks". Oh, neid õilmeid nopitakse igast kihelkonnast ja vallast, saadetakse linna, kus nad aknaid ehivad, kuni nad närtsinult välja uulitsale visatakse.

Linna saadetakse nad „peenikest" ja kerget elu otsima, ja seal valmistab neid saksa või vene kool selle tarvis ette. Sealt veerevad nad enamasti vene välja-

dele, vene härraseid teenima, kodumaale on nad jäädavalt kadunud.

Loe need read läbi ja mõista minu üle kohut.

Luise.

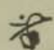
*

Koolmeister pani õhukese päevaraamatu lauale ja vahtis tükk aega liikumatult lakke, kus lambiklaasi otsa kohal valgus rõnga sünnitas.

Tuul lõi hooti krabinal vihma vastu akent ja ohkas ning oigas raskesti aia puudes.

Koolmeister tõusis üles ja hakkas tuba mööda kõndima. Kõrvad kohisesid tal ja pea oli raske kui tina. Ta tõmbas palitu selga ja läks õue. Vihmapiisad, külmad ja märjad, lõid talle kosutavalt näkku ja tuul sasis juukseid. Taevas oli mustjashall, suured aiapuud mustasid lähedal, mühisesid kaeblikult ja kõigutasid raskelt latvasid. Must öö kattis taevast ja maad.

ORJAD

I

Klaos läks aeglaselt teeäärt mööda edasi, sügisest-suvise õhtupooliku kurblik-igav meeleolu rinnas. Päike madalal metsa kohal oli kahvatu ja nukker, taevas nagu tolmunud sinine siid, kahel pool teed pikad kollased õigenurksed suviviljapõllud. See oli tema igapäevane jalutuskäik. Iga õhtupoole, kui vihma ei sadanud, oli ta sel suvel oma mõtteid mõteldes ja välist maailma vähe tähele pannes, värsket õhku ja päikese valgust ainult meeleolu tõusus tundes, linnast mõni verst eemale läinud, kuusemetsa all sõnajalgade seas lamades lugenud ja mõtisklenud, mõnikord üksi, mõnikord oma seltsilise Kristiga.

Täna ei olnud tal raamatut kaasas ega Kristit, täna ei mõtelnud ta abstraktseid mõtteid ega otsinud argumentisid mõnes teaduslikus töös leitud väidete vastu. Täna ei katsunud ta loetud ilukirjanikkude tööde omadusi pretsiseerida. Ta mõtles selle muudatuse peale, mis tema elus, kõige vähemalt välises elus, lähemal ajal pidi sündima. Ta tundis eneses sellepärast isegi rahutust ja mõtted liikusid korratult siia-sinna, kõikusid kiirelt minevikust tulevikku ja tulevikust minevikku.

Ta oli ühe aasta keeleteadust õppinud, selle kõrval tundisid andnud, siis üle läinud õigusteaduse peale ja ühtlasi hakanud „avalikust elust" osa võtma, kõnesid pidama ja ajalehtedes kirjutama, lootes varsti väljapaistvaks jõuks tõusta. Aga varsti oli see tegevus talle niisama vastumeelseks muutunud nagu sõnad „agar

seltsitegelane", „avalik tegevus" ja muud sellesarnased. Pealegi olid tal õpingud selle juures hooletusse jäänud. Ta oli arusaamisele jõudnud, et „agarad seltsitegelased" enamasti kõik niisama pealiskaudsed ja labased on kui mehed, kelle kohta sõna „vilunud sulemees" juletakse tarvitada. Ta oli siis „avalikust tegevusest" ennast vaimselt puhastama hakanud. Ta ei kahetsenud lahkumist sellest, sest ta tundis enesel puuduvat neid omadusi, mis teda seal rabelemises ja rabelejate seas esimeseks oleksid tõstnud. Ta leidis, et tema pea kui juuditurg kõiksugu tühist kraami täis on ja sinna raske on midagi muud mahutada. Tarvis oli seda puhastada kõigest sellest kraamist, mis küll igapäevases elus tarvilik võib olla, mille jaoks ta aga oma pead ei raatsinud lubada. Ta hakkas kõige suurema hoolega valima, mida alalhoidmiseks omandada, valis suure hoolega raamatuid, katsus neid lugedes ainult ideesid leida ja neid meelde jätta, kõike kõrvalist, kõike juhuslikku unustades. Ta otsis ilukirjanduslikest töödest suuremaid kunstiväärtusi, sügavamaid peensusi hingeelukirjeldustes ja nägi vaeva, et kirjanikkude omadusi kõige selgemal kujul ja kõige kindlamates ning tabavamates lausetes pretsiseerida.

Õpiaineks oli ta õigusteaduse valinud, mitte et see teda eriti oleks huvitanud. Nüüd oli ta sellest üsna tüdinenud ja võõrdunud. Ta tundis rahutust nagu teekäija, kes ei tea, kuhu tee viib. Ta pidas oma praegust vaimsete varanduste kogumise ajajärku ettevalmistuseks mingisugusele tegevusele, mingisuguse ülesande täidesaatmisele. Aga missuguse?

Kui on elanud suured mehed, siis on nende suurus idees seisnud, mida nad on kehastanud. Neil on igaühel oma ülesanne olnud, oma elutöö . . .

Mis ootab teda? Missugune on idee, mida tema kehastab?

Mille vastu ennast eriliselt valmistada, missuguses sihis oma jõudu harjutada? Kas vahest ajakirjaniku elukutse talle jõu külgepanemise punkti ei anna? Tal on seal mõndagi ütelda, ta võib seal mõneski küsimuses seisukohta võtta. Aga mis ütleks ta uut, täiesti uut, missuguse idee jutlustajaks ta peaks hakkama? . . .

Mõtted ja ettekujutused uuest tegevusest vaheldusid mälestustega möödaläinud ajast.

Ta oli juba paar aastat aeg-ajalt ajalehtedes kirjatükkisid avaldanud. Need olid muljed loetud raamatutest või mõne seltskondliku nähtuse analüüs, mida toimetuses naljapärast — võib-olla ka mitte naljapärast — filosoofilisteks nimetati. Need kirjatükid olid tema ajakirjaniku-elukutsele teed valmistanud. Ja nüüd oli ta teise linna äsja asutatud päevalehe toimetusse tööle kutsutud. Et tundide andmine ja väljastpoolt kaastöö tegemine ajalehtedele vähe sisse tõid, oli ta ettepanekule jaatavalt vastanud.

Kollaste tõuviljapõldude vahel mööda maanteed pikkamisi edasi minnes katsus ta enesele tulevast elukutset ja tegevust selgemini ette kujutada, aga mõtted viibisid, nagu harilikult lahkumise eel, mineviku juures. Vahetevahel kinnitas ta eneses otsust: tarvis jääda vaatlejaks, põlata rabelemist, ageerimist. Vaatlemine ja mõtlemine — see on ainuke suursugune tegevus, kõik muu on niisama mehaaniline kui nende mõisatööliste töö, kes siin tükk maad eespool tee ääres kaera niidavad.

Eemalt mööda maanteed lähenes ratsanik, kollane tolmupilv nagu aupaiste tema ümber. Lähemale jõudes pöördus ta tee pealt kõrvale ja laskis hobust niitjatele läheneda.

See oli ülikonna, välimuse ja esinemise järele otsustades härra, kes oma töölisi vaatama tulnud.

Hobuse seljast maha astudes hakkas ta niitjatega kõnelema.

Klaos nägi teda nagu läbi une, ärkas alles siis mõtetest ja jäi järsku nagu millegi vastu põrgates seisma, kui niitjate juurest vali sõimlemine kuuldus ja härra võõrkeelse aktsendiga sõnu lausudes karjus:

„Võtap müts maha, sina lurjus!"

Härra ees seisis mees, pisut küürus seljaga, särgiväel, müts peas. Ta urises tasa midagi vastuseks, müts jäi pähe.

„Sina võta see müts maha, kui minuga reegip! . . ."

Veel kuuldus tasane, peaaegu kartlik urisemine vastuseks, siis tõusis härra käsi, kuuldus lühike terav vihin

ja ratsapiits langes mehele vastu nägu. Mees karjatas ja tõstis käe aralt kaitseks. Kuuldus jälle terav vihin ja piits käis teist korda üle pea. Müts langes maha, mees karjatas ja pistis kaarte vahel jooksma. Härra jooksis talle järele, ladus hoopisid piitsaga selga ja karjus:

„Või sina veel urisep! Sina vastu panep! Küll mina sinu õpetap, lurjust! Või härrale vastu panep!"

Siis näis härra väsivat, peatus ja heitis pilgu niitjate poole, kes etendust vaadates töö seisma olid jätnud, ja käratas:

„Mis teie vahip, lurjused, kui ei teep oma tööl Mina teile neitap!"

Ta ähvardas ratsapiitsaga, ja vikatid hakkasid kärmesti tõukõrtes välkuma.

Klaos oli piitsahoope enesest tundnud läbi lõikavat. Ta ei suutnud põgenejat ega tagaajajat jälgida, pööras pilgu kõrvale ja astus tasakesi ägades edasi. Ära unustada tahtis ta seda pilti, ära kustutada oma ettekujutusest; aga ta nägi seda jälle uuesti kõige väiksemategi üksikasjadega.

Ta tundis eneses häbi millegi pärast ja valu, nagu oleks see, keda peksti, temale kõige lähem olnud, nagu oleks ta see ise olnud. Ta ei tundnud niipalju kaastundmust pekstava vastu kui häbi tema pärast, nende pärast, kes seda kui lambakari pealt olid vaadanud. Mis saab sellest rahvast, kes nõnda laseb enesega teha! Mehed vaatavad seda pealt, suured tugevad mehed, kellel maksaks ainult käsi üles tõsta, et häbistavat alandamist ära hoida! Ja see seal, see suur tugev mees jookseb, selle asemel et vägivalla tarvitamist ja alandamist ära hoida, et katsetki teha...

See oli äravalitud rahvas, kes käis õpetuse järgi: silm silma vastu, hammas hamba vastu! See õpetus tegi ta tugevaks. See oli äravalitud rahva äravalitud juhataja, kes Egiptuse mehe maha lõi, kui nägi, et see tema suguvenda peksis! Niisugune rahvas on elu vääriline, niisugune rahvas võis ajaloolist elu elada!

Ja mina ise?! Miks ei tormanud ma selle jõhkra härra kallale, miks ei kiskunud ma tal piitsa käest ja andnud talle õpetust: siin ei ole tegemist orjarahvaga! Ma pole

mitte parem sellest, kes piitsa eest põgenes ja ennast peksta laskis! Minugi soontes voolab orjaveri. Kardan isandat, kuigi ta pole minust tugevam.

II

Märt Klaos lamas vagunipingil, rongi ühetooniline mürin ja tasane põrumine oli tema ärevust vaigistanud, teda tuimestanud. Äsjane üleelamine oli nagu kaugele taganenud ajas ja ruumis. Ta sai nüüd rahulikumalt selle omaduse peale mõelda ja ta kavatses selle üle pikema artikli kirjutada.

Mõtted kadusid, nende asemele ilmusid kiirelt vahelduvad pildid. Ta nägi ratsanikku kiiresti mööda tolmust teed lähenevat, kargas tee pealt kõrvale. Ta nägi niitjaid hulgana põgenevat, nad jooksid kõik kaeravälja mööda laiali ja heitsid pikali, ennast nõnda varjates. Ainult tema seisis paigal, süda aga värises sees, ja kui piits ähvardavalt tõusis, võttis ta mütsi alandlikult peast... Siis tuleb talle korraga meelde, et kogu rahvas tema peale vaatab. Kõik vaatavad tema peale, ja kui ta mütsi alandlikult peast võtab, pööravad nad häbi pärast silmad kõrvale... Ta unustab inimestehulga ees ära oma orjameelse arguse, paneb mütsi pähe ja ajab enese sirgeks... Sel silmapilgul langeb piits vihisedes temale vastu pead ja ta ärkab üles...

Ah, see unenägu! Terve rahvas vaatas pealt, ja ta ajas enese sirgeks... Ta otsib ideed, siin on idee! Tarvis on ennast sirgeks ajada, tarvis on julgesti püsti tõusta, tarvis on tervet rahvast õpetada ennast sirgeks ajama, tarvis on terve rahvas julgeks kasvatada...

Klaos käis „Sõnumitooja" toimetuse ees edasi-tagasi ja viivitas sisseminekuga. Ta pidas tänast päeva pöördepunktiks oma elus, ja katsus veel enne midagi mõtelda ja kaaluda.

Siin peab tema tegevus, jällegi „avalik tegevus"! algama. Ta on õppinud, lugenud, nälginud, mõtelnud, tarvis on kord tegevusse astuda. Ta on küllalt ujumiskunsti ja suurte ujujate üle lugenud, tarvis on end lai-

netesse heita. Kuhu need tema välja viivad? Süda põksus tal kõvasti ja kõheldes pöördus ta mitu korda ukse juurest tagasi. Siis, nagu häbi tundes oma arguse pärast, astus ta otsustavalt uksest sisse ja läks treppi mööda üles.

Toimetaja, väikese, peaaegu tundmatu nimega suurus, kes siis ajalehe asutanud, kui nimekad ajakirjanikud eemale peletatud, istus oma kabinetis suure laua ääres, virnad ajalehti ja käsikirju ees, paremal ja vasakul pool.

Teretamise peale tõstis ta pea ja vaatas läbi prillide külmalt, peaaegu kurvalt sissetulija noormehe otsa ja küsis tasa, kuiva häälega, nagu inimene, kes teab, et ta võõra tulekut peab sallima, aga sellega kui paratamatu kurjusega peab leppima:

„Mis teil oli?"

Klaos esitles end, aga seegi ei mõjunud. Vist ei kuulanud toimetaja tema nime õieti, arvates, et see ükskõik on, kes tema aega viidab. „Mis asi teil oli?" kordas ta veel oma küsimust, natuke kõvemini.

„Mina olen teie uus kaastööline, kellega kirjalikult lepingu tegite . . . Klaos on mu nimi . . ."

„Ah soo! Vabandage! Olge heaks, toetuge." Toimetaja nägu läks pisut lahkemaks. Nagu naeratusvarigi paistis prillide tagant, aga seda oli niisama vähe märgata kui päikest pikaldase vihmasaju ajal pilvede varjust.

Klaos istus laua otsa osutatud toolile ja katsus toimetajale otse silmi vaadata. See tuletas oma luuakujuliste vurrudega ja väheldase pintslisarnase lõuahabemega putukat meelde, kes asjaliku tõsidusega mööda seinu ronib, mõttes katsesarvi liigutab ja mõõdukalt ning ettevaatlikult oma asju ajab.

Toimetaja otsis, mida öelda, ja algas pika „hm"-iga. Kui see sissejuhatav noot lõppes, küsis ta:

„Kas võiksite varsti ametisse hakata?"

„Homme, kui soovite . . ."

Toimetaja mängis ettevaatlikult sarvest paberinoaga, tõmbas otsaesise mõeldes kortsu ja ütles siis õige tasa ja pikkamisi, nagu kardaks kellegi kuulamist:

„Tarvis oleks küll . . . Meil puudub üks toimetuse-

liige . . . Keegi läks siit ära — õigem öelda, ma pidin ta ära laskma . . ." Toimetaja vahtis seda halba asja jutustades maha, tema hääl muutus kindlaks. „Täiesti võimatu oli teda edasi pidada . . ." Nüüd jälle Klaose otsa vaadates: „Homme võiksite tulla küll . . . Tingimused on teil vist kõik kirja läbi juba teada . . . Seal on ju veel mõned asjad, mille üle natuke oleks pidanud rääkima . . . Ma olen teie kirjatükke ajalehtedes lugenud . . . Lubage tähendada, teil on natuke raske keel ja kirjutate ajalehe kohta liiga raskepäraselt."

„Iga aine ei lase end kergelt käsitleda, ehk teiste sõnadega: igale ainele ei ole kerge käsitlusviis kohane . . ."

„Teil on küll õigus," rääkis toimetaja jälle maha vahtides, ja ta vurrud liikusid kui katsesarved aeglaselt. „Aga ajaleht peab rahvast silmas pidama, kellele ta kirjutab. See on üsna raske, rahva nõuete ja maitse kohaselt kirjutada! See on aga peaasi . . . Teiseks: me katsume oma lehes ikka mõõdukalt kirjutada, ilma kellegi vastu käredust tarvitamata . . . Ja muidugi ka ettevaatlikult . . . Ma arvan siiski, et praktikas kõigega paremini tuttavaks saate . . ."

Toimetaja viis Klaose tuppa, kus kolme laua ümber kuus-seitse meest istusid, ajalehed ja käsikirjad ees. Õhk oli paks, lämbunud, paksu paberossisuitsu võis käega katsuda. Talle tutvustati neid, näidati siis koht, ja arvati, et esiotsa kõige kohasem on „väljamaad" kirjutada, sest selle juures ei olevat kohalikkude olude tundmine tarvilik.

Toimetaja laskis enese laua ääre najale Klaose lähedale ja ütles vaikselt, peaaegu kurvalt:

„Peale oma osakonna katsute vahest vahetevahel mõne juhtkirja või veste kirjutada . . . Meil teised ka, kes võivad, teevad seda."

Ta ohkas raskelt ja läks oma kabinetti.

Esimesel päeval jäi Klaosele meelde iseäranis üks toimetuseliikmetest, üks neist kahest, kes temaga ühes lauas istusid. Tema nägu oli lai, lage ja kortsudeta kui kastruli põhi, otsaesine tõusis lameda nõlvakuna. Ta äratas tähelepaneku oma alalise kõnelemisega, mis

talle niisama tarvilik näis olevat kui ameeriklasele kummi närimine. Ta leppis sellega, et teda tähele ei pandud, et harva mõni sõna sekka öeldi. Tasane ühetooniline hääl ja nobe sõnade voolamine tuletas meelde vaikse ojakese ühetasast mulinat või katuse veetoru solinat vihmasaju ajal. Kas on naised, kellel pehmet vett tarvis, tünni alla pannud või ei ole, torust jookseb ikkagi vett.

Seekord algas Rasin põletuspuist.

„Ma ostsin enesele eile puid . . ."

Keegi ei lausunud selle peale sõnagi.

Rasin ei hoolinud sellest, süütas paberossi ja hakkas uuesti:

„Kas teate ka, mis puid kõige kasulikum on osta?"

Klaosest paremal pool laua otsas istus pika kaelaga mustaraamiliste prillidega vihmase näoga noormees. Too vastas, et kasepuud olevat ikka kõige valusama tulega.

Rasin sai hoogu, et teda tähele pandi:

„Aa, vaat seep see ongi, et sa ei tea, mis puud kõige paremad on! Aga mina ütlen sulle: üle lepapuu ei ole ilmas midagi! Sel on palju valusam tuli kui kasepuul."

„Kust sa seda tead?" küsis pika kaelaga noormees Ahing.

„Aa, vaat mina olen seda välja uurinud; või õigust ütelda, mitte küll mina ise, aga naised kodus. Ja naised teavad niisuguseid asju kõige paremini."

„Babad on teile istotšnikuiks, kust kõiki teadusi tšerpaitate," tähendas teravaninaline pruunide lühikeste juustega, samakarvaliste vurrudega noormees teise laua juurest.

Rasin tegi pahase näo ja viskas põlglikult sinnapoole:

„Teie jääge oma istotšnikute juurde."

Siis pani ta häälele kahandaja peale ja jätkas tasa, nii et teise laua äärde vaevalt kuulda võis:

„Üle lepapuu ei ole ükski teine . . ."

Ta seletas pikalt ja laialt selle headusest, kordas oma seletusi mitmes teisendis, pööras kõik veel kord ümber, suitsetas vahetevahel, kirjutas mõne rea ja hakkas jälle tasa mulisema.

Kui jutt lepapuu headusest oli viimaks lõppenud, läks minutit kümme vaikselt mööda. Siis korraga tuli Rasinal midagi meelde. Ta pöördus teise lauanaabri poole, kelle nimi Lukas oli, ja algas jälle tasakesi mulisema:

„Ma nägin täna öösel imelikku und..."

„Täielik unenägude seletaja puudub meie toimetuse raamatukogus," tähendas Lukas silmi tõstmata. „Seda oleks hädamalt vaja!"

Kui Rasin unenäoga valmis oli, hakkas ta selle põhjuste ja tähenduse üle seletust andma.

„Minul oli, kui ma veel maal koolmeister olin, üks tuttav vana peremees. See oli väga tark ja arukas mees. Tema õpetas mulle: kui unenägudest lahti tahad saada, siis sülga enne voodisse minekut põrandale, ja ei näe sa kõige vähematki unes, või kui näed, siis ainult head."

„Ma arvan, et lakke sülgamine palju paremini mõjub," ütles Lukas ikka veel silmi paberilt tõstmata.

„Olen ka vahel selle peremehe juhatuse järele teinud, ja tõepoolest ei näinud siis kõige vähematki unes," kinnitas Rasin iseenesega ja oma teadmistega väga rahul olles.

„Elame siin veel just nagu v srednih vekah," uriseti teise laua äärest.

Korrektor lõi sõrmed mustadesse niisketesse juuksesalkadesse ja hüüdis ka pahaselt:

„See on ju vananaiste lora!"

Rasin ei lasknud teda edasi rääkida. Väga tõsise näoga hakkas ta seletama: igaüks võivat ise ära proovida, et unenägusid põrandale sülgamisega ära võivat hoida...

Järgmisel päeval hakkas teine lauanaaber, Lukas, Klaose tähelepanu enesele tõmbama, koguni tema poolehoidugi võitma. See oli valkjate lühikeseks lõigatud ja püstisoetud juustega, valkjate hõredate üleskäänatud vurrudega ja sõbraliku näoilmega umbes kolmekümne-aastane isand, raamita näpitsprillid ninal, moodsa kaelasidemega ja peenemalt riides kui teised. Ta tegi nalja, selle juures ise heasüdamlikult ainult silmadega naeratades, aga tema nalja lähemalt tähele

pannes võis märgata, et ta sel kombel oma arvamisi avaldaski. Ta tegi teiste toimetuseliikmete ja toimetaja kohta naljatades tähendusi, aga et ta selle juures heasüdamlikult naeratas, ei pannud tema tähendusi keegi pahaks.

„Oleme siin igaüks omal kombel targad," ütles ta Klaosele, „toimetajast kõnelemata. Raske on teil meid oma tarkusega ületada."

Sel päeval kirjutas Rasin usinasti ja mulises ainult vahetevahel. Viimaks luges ta kirjutatud leheküljed üle, neid oli ligi viisteistkümmend, ja pani enesega rahul olles paberossi põlema.

„Kas tegite midagi, mis lugejaid homme, laupäeva õhtul, magama uinutab?" küsis Lukas.

Rasin pidas seda kiituseks ja naeratas:

„Eks te homme ise loe."

Ta võttis oma kirjutise ja viis toimetajale läbilugemiseks.

Siis tuli ta tagasi ja hakkas jälle suure heameelega mulisema, esiti mõisnikkudest, siis kassidest, lõppeks teejoomisest.

Natukese aja pärast tuli toimetaja, Rasina kirjutis käes. Ta köhatas tasa, astus autori kõrvale ja hakkas kõnelema, misjuures tema vurrud pikkamisi nagu katsesarved liikusid.

„See on väga kenasti kirjutatud ja südamlikult, aga viimane ots on meie linnavalitsuse vastu sihitud. Lugu on aga nüüd nõnda (toimetaja naeratas selle juures), et me taktikalistel põhjustel linnavalitsuse vastu ei või kirjutada; meie peame teda koguni kiitmagi. Kui te vahest saaksite nõnda, kuidagi ... ühe sõnaga: teisiti."

„Küll ma katsun ..." vastas Rasin, „ma ei teadnud ... võib ka teisiti, ümberpöördult."

Toimetaja läks tagasi oma kabinetti. Rasin võttis sule kätte ja hakkas oma vestet nõuetekohaselt muutma.

„Eks ole kiri tõeks läinud," ütles Lukas, silmadega heasüdamlikult naeratades. „Tahtsid needa, aga pead needmise õnnistamiseks muutma ... Muudkui nii palju on vahet: Piiblimees muutis vabatahtlikult needmise õnnistamiseks, Rasin teeb seda toimetaja käsul ... Jah, me oleme siin kõik käsualused."

Klaos tuli selle teravaninalise pruunijuukselise noormehega, kelle nimi Raggi oli, toimetusest koos välja.

„Mis te ütlete selle meie ametivenna — izvinite za võraženije — ametivenna Rasina kohta? Tore eksemplar, netševo skasatj! ... Mind vihastab, razdražajet aga hirmsasti see tema püstirumalus! Inimene telligu endale „Vestnik Znanija", siis ta võib iga päevaga targemaks saada."

„Teie näite vene keeles üsna kodus olevat," ütles Klaos.

„Delo v tom, et ma kõiki asju olen vene keeles izutšaitanud ja vene keeles kõike nautšnojet loen. Meil on siin üks kružok, kas teie ei sooviks sinna liikmeks astuda? Seal on nimelt „Vestnik Znanija" tellijad ja lugejad. Ühtlasi õpime ka esperantot. Avosj prigoditsa."

„Siis ei jää teil aegagi emakeele jaoks."

„Ma olen isegi vahel mõtelnud, et peaks emakeele grammatika ostma ja seda izutšaitama. See eesti keel olla aga väga raske, tervelt 15 padježi ... Ma mõtlesin inglise keelt õppima hakata, seal ei olla ühtegi padježi. Suurepärane!"

„Teil on nähtavasti laialdased huvid?" tähendas Klaos.

„Oh, see on kõik pustjaki! Ma tahan zrelosti eksami ära anda. Muidu ei ole midagi peale hakata. Sa võid teada kui palju, aga v võsšeje obštšestvo ei pääse ja teiseks ei ole mingit sissetulekut. Aga õpi näiteks advokaadiks või arstiks, sea oma prijom sisse, ja raha muudkui voolab. Võid ilusti bespetšno elada ... Ja uvaženije kõigi poolt!"

„Kas just kõigi poolt ..." kahtles Klaos.

„Kes siis ülikooliharidusega mehest lugu ei pea! Tea midagi või ära tea."

„Tuleb aeg, kus rohkem hakatakse nõudma."

Raggi kehitas õlgu ja arvas, et peaasjaks jääb ikkagi ülikooli diplom. Esiti aga atestat zrelosti.

III

Ümbrus assimileerib, kuigi tahtejõu teadlikult kõigi väliste mõjude vastu sead. Ümbrus teeb enesesarnaseks, tähelepanematult, aegamööda, paratamatult.

Klaos teadis seda. Ja õhtuti oma väikeses toas suure külma halli maja kolmandal korral tundis ta selle mõtte pärast hirmu. Ta arvas oma saatust ette nägevat nagu inimene, kes igapäev natuke alkoholilisi jookisid maitseb, kindlasti teab, et pikkamisi alkoholi mürk organismile vajalikuks saab.

Ta katsus enese sisemist maailma ümbrusele vastu seada, katsus ennast mingi muu mõju alla panna, mis suurem oleks kui ümbruse oma. Ta luges, tegi tähelepanekuid, mõtles ja kirjutas üles, mis alalhoidmise väärilise arvas olevat.

Üksi olles püüdis ta enesele ikka meelde tuletada, et ta siin võõras ümbruses ja uute, alaväärtuslike mõjude rohkuses ei upuks, kaduma ei läheks.

Aga südamesse asus kartus, ja rahutult käis ta mööda uulitsaid, nagu otsiks kusagilt nõu, julgust ja kinnitust. Kas kõlbab tema mingi ülesande jaoks? Tema, arg, julguseta, tagasihoidlik, kehaliselt nõrk kui kõrs? Et midagi korda saata, selleks peaks tal röövli julgus, kaabaka häbematus ja jõumehe tugevus olema. Temal seda kõike ei ole.

Ta tundis eneses salajast soovi nendele, kes temast seltskondliku seisukoha poolest tähtsamad, rikkamad, diplomite järele targemad, oma poolehoidu näidata, nende sõnu järele kiita, neile head meelt teha, nagu seda tegid teisedki toimetuseliikmed, ja jõudis suure vaevaga ennast sellest tagasi hoida. Kui ta juba neile head meelt tahab teha, keda tal karta ei tarvitse, mis siis veel neile, kellele ta allub?!

Aga keda ta kardab siin, kelle ees ta kohkub ja nagu oma olemasolu pärast häbi tunneb? Kas näiteks preilit, kes talle koridoris ja trepil õhtul ja hommikul sagedasti vastu tuleb. See on uhkete näojoontega, lai, eest ülespööratud äärega kübar peas, mille alt kõrge otsaesine paistab. Pilk liigub tal nagu vehkleja mõõk otsustavalt ja julgelt. Ta kannab pikka musta maaniulatuvat mant-

lit, mis keha saledust välja laseb paista, ja käes on tal alati ratsapiits. Iga kord vastu tulles, kui ta pilgu Klaose peale heidab, lööb too aralt silmad maha ja tunneb judinaid mööda selga alla jooksvat.

Teenija käest, kes hea meelega palju rääkida armastas, kuulis Klaos, et see „pikk musta mantliga ja ratsapiitsaga preili" olevat majaperemehe tütar. Isa olevat miljonär, mitmesuguste äride omanik, mis talle aastas suured summad sisse toovat.

Klaos lõi preilile vastu tulles nüüd veel aremalt silmad maha ja tundis veel kuumemat judinat üle selja jalakandadeni jooksvat. Ta tundis häbi iseenese ees, et seda võõrast naist kardab, et nagu enese olemasolu pärast häbi tunneb, enda nagu süüdlase selle võõra inimese ees tunneb olevat... Ta vihkas seda ratsapiitsaga preilit, vihkas teda tema uhkuse, julguse ja rikkus pärast.

Aga õhtul voodis lamades ja lugedes leidis ta silme ees selle pika, uhke, saleda neiu, otsaesine kõrge, silmades uhke pilk, ratsapiits käes... Ta vaatles teda hoolega, nagu proovides ja hinnates... Ja siis võrdles ta seda kuju ühe teisega, seadis neid kõrvu ja vaatles teravasti... Ta puhus tule ära ja tõmbas vaiba üle pea, aga ei uinunud nii pea.

„Ah nii, teie elate Falkenbergi majas?" küsis Lukas Klaoselt, vahetpidamata kirjutades. „Kas seda peremehe tütart ka juba tunnete?"

„Ei... see tähendab, ma olen teda näinud," vastas Klaos.

„Sellega peaksite tuttavaks saama..."

„Tunnete teie teda?" küsis Klaos varjatud huviga.

„Mul oli see au temaga mineval aastal tuttavaks saada. Ta oli ühel basaaril tegev," jutustas Lukas ükskõikselt ja kirjutas vahetpidamata edasi.

„Liigub ta seltskonnas?"

„Ta on kord sotsialistki olnud. Mängib demokraati, käib ajuti kõige lihtsamatel tantsuõhtutel... Üldiselt siiski oma isa, miljonäri tütar... Tal on kuraasi. Ja tark tüdruk on ta ka, on palju lugenud ja õppinud, nii et meie universandidki temaga rääkides ettevaatlikud

peavad olema. Küllap mõni noorsand tal need raamatud viimaks pliidi alla paneb ja nende asemel supikulbi kätte annab. *Suum cuique*, või kuidas need vanad ladinlased ütlesid," lõpetas Lukas naeratades.

Laupäeva õhtupoole tuli Klaos mööda minnes toimetusse. Ahing, mustaraamiliste prillidega pika kaelaga noormees, istus laua taga ja kirjutas usinasti.

„Ma tulin siia niisama, lehte lugema," ütles ta vabandades ja katsus sulevart lehtede alla peita.

Klaose järel tuli ka Lukas uksest sisse. Pika kaelaga noormees kohmetas veel enam, aga Lukas ütles halastamatult:

„Meie peremehel on ainult üks truu sulane, härra Ahing. Tema valvab alati siin, hommiku vara ja õhtu hilja. Се женихъ грядет в полунощи, блажен раб, ибо же его обращет бляща. Ehk maa keeles: peremees võib iga silmapilk tulla, eks tal ole hea meel, kui näeb orja usinasti töötamas. Aga lähme meie, ärgem segagem härra Ahingut. Las ta aitab oma peremehe varandust kasvatada ja hoida..."

Nad läksid mööda uulitsaid, Lukas majade, kaupluste ja möödaminejate kohta tähendusi tehes ja vastutulijaid vahtides.

„Kuidas teil preili Falkenbergiga kurss seisab? Kas teete aina silmi? Oo, see on üks südameuss!" kõneles Lukas oma hariliku naeratusega.

Klaos kehitas õlgu.

Nad käisid mõni aeg vaikides rahvarikkaid uulitsaid mööda edasi-tagasi.

„Me saame vististi paremini teineteisega tuttavaks, kui kuskil mõistliku koha peal natuke istume," ütles viimaks Lukas, nähes, et uus ametivend siin rahvahulgas temale kättesaamatu on.

Nad astusid mööda vaibaga kaetud kivitreppi üles; Lukas viskas osavasti palitu vasturuttava uksehoidja kätte ja päris järele, kas tema tuttavaid juba siin on.

„Ei, härrad, vara veel natuke," vastas uksehoidja, jootrahaline naeratus näol.

Restorani väheldases puhvetisaalis istus ainult paari laua ümber õlleklaaside juures mehi. Lukas pühkis oma

raamideta prillid puhtaks, seadis need ettevaatlikult ninale ja kummardas siis kellegi poole.

„Siin viskame natukeseks ankru sisse," ütles ta ühe laua juures Klaosele platsi näidates. „Ma lähen teen puhvetimamslile reveranssi."

Ta läks leti juurde, kus toreda frisuuriga ja värvitud näoga daam üles tõustes ja tulijale naeratades käe ulatas. Nad lobisesid paar minutit, siis tuli Lukas ja temaga ühes kelner veinipudeli ja klaasidega. Lukas valas sisse ja ütles õndsalt naeratades:

„Armas ametivend, lööme klaasid kokku ja hoiame ühte häil ja halvul päevil... Terviseks!... Joote aga hirmus vähe... Teid võetaks igasse karskusseltsi vastu, valitaks kas või kesktoimkonda, sest nii karskeid mehi on seal vähe."

Uksest tulid kaks härrat sisse. Üks neist oli libeda näoga, väledate silmade ja võitud juustega, astus lähemale ja ulatas Lukasele käe.

„Üks meie linnaisa," ütles Lukas tasa, kui härra eemale läinud. „Teda peab sügavasti kummardama, tal on mitu maja ja mineval nädalal ostnud veel mõne platsi, mida tuleval nädalal ära tahab müüa ja igaühe pealt suuresti teenida. Ja see teine isand seal, see natuke kergats — omavahel öelda — see on ka linnaisa. Kui tuttavaks saad, kummarda sinagi neid maani, sest siin linnas ei ole ülemat ideaali kui linnaisaks saada, s. o. linna piruka juurde. Kes aga õige palju julgeb, kellele jumal iseäralised anded andnud ja kes oma annet sööti ei jäta, kes oma naelaga truuisti kaupleb, see võib kord linnanõunikuks saada, või nagu nende proual neid nimetavad, staatsraatideks. Nende ja linnapea käes seisab pirukas. Meie võime praegusel ajal ainult selle lõhna kaugelt nuusutada."

Nad jõid ja Lukas jätkas: „Sellepärast, armas noor sõber, kui ma nii ütelda tohin, — sea endale kõrged eesmärgid!... See ei ole siin raske. Siin on juba õhus midagi liikumas, niisugust lõhna, mis inimest edasi kihutab suurte eesmärkide poole, ikka edasi."

Ta rääkis lobisedes, heasüdamlik muhelus silmis, naljanoot hääles. Ta oli enesele havanna suhu pannud ja näost ei paistnud muud kui kõige suurem rahulole-

mine iseendaga ja terve maailmaga. Ta mõistis kibedust, mis sõnades oli, kuhugi sügavale täiesti ära peita, või temas ei olnudki kibedust.

„Mis te meie printsipaalist arvate? ... (Klaos kehitas õlgu.) Nojah, egas nii ruttu ka või veel otsustada, pealegi on teil toimetuses võimalik ainult tema ühte külge tundma õppida. Inimesel on aga kaks külge. Üks külg on alamate ja teine ülemate poole pööratud. Üks külg võtab alamate kummardusi vastu ja teine kummardab ülemaid. Seda teist külge meie toimetajal teie näha ei saa, kõige vähemalt toimetuses mitte. Üldse on teda aga kaunis raske tundma õppida, sest et ta nii-ütelda kinnine inimene on. Niisuguseks on teda saatuse löögid teinud. Ta on raskesti kannatanud, inimesed ja saatus on teda halastamatult petnud. Ta võtnud naise, kellega suure kaasavara lootnud saada, aga saanud ainult krosse. Linnapiruka äär olnud kord tal peaaegu käes, teda tahetud linnanõunikuks valida, seal tulnud aga teised salakavalad nõuandjad, hakanud tema andeid ja tarkust kiitma, ütelnud, et ta nagu loodud olevat ajalehe toimetajaks, linnanõunikeks võivat ka palju rumalamad mehed hakata, mitte aga toimetajaks. See oli sel ajal, kus nimekad peatoimetajad kui „punased" tagandatud ja „Sõnumitoojale" etteotsa nagu tulega meest otsiti. Eks siis meie vana leitud selleks kohane olevat. Ta pannud kurikavalaid kutsujaid tähele. Nüüd nägevat ta igal öösel hirmsaid unenägusid: kuidas teised majade ja platsidega hangeldavad, tema aga oma lehte toimetades näljakäppa peab imema. Ülemuse ees olevat ta reputatsioon natuke rikutud, nii et tal vähe lootusi on edaspidi linnanõunikuks saada. Te oleks siiski võinud havanna näkku panna, näeksite mehisem välja; see tähendab kõrgete eesmärkide kättesaamisel palju. Ta va hea mehike, see toimetaja, ainult natuke arg. Ise nimetab ta seda ettevaatlikkuseks ja mõõdukuseks ... Terviseks! ... Joote hirmus vähe ..."

Oli kogunenud juba rohkesti õhtusi külalisi. Pehmel sinakal elektrivalgusel, suitsuga täidetud õhus, istusid nad laudade ääres ja ajasid tasakesi juttu. Kelnerid jooksid kärmesti siia ja sinna, valged rätikud käe peal, frakihõlmad aina lendasid.

Klaos tundis tarvet kõnelda.

„See on väga ilus, et siin kodanikud nii suurt huvi tunnevad avalikkudest asjadest osavõtmise vastu...“ algas ta pilkavalt.

„Just nimelt osa võtmise vastu... Jah, nimelt osa, oma osa tahab igaüks avalikust asjast võtta. Ja kus osa saada ei ole, seal ka kedagi ei näe...“ naljatas Lukas.

„Aga kus on teie linna vaimsed huvid esindatud?“

„Vaimsed huvid? Kuidas?... Kirikus, koolis, ajalehis.“

„Kirik on vanadele naistele, kool aga lastele...“

„Vaimselt oleme siin linnas kas vanade naiste või laste hulgast...“

„Ja peale selle ei ilmuta keegi kuskil vaimseid huvisid?“

„Teie unustate meie linna vaimsete huvide esindaja ja tema organi ära?!“

„Kes see on?“

„Meie printsipaal ja tema leht. Ma ütlesin: oli kõbedamaid eestvedajaid, aga need pidid siit pagema.“

„Et nüüd meie ühes printsipaaliga neid vaimseid huvisid õigesti esindaksime, selle peale joome!“ sõnas Lukas ja tõstis klaasi.

Nad lõid kokku.

„Teie ei näi kõige sellega rahul olevat. Teil näivad mingid teistsugused ideaalid pahemal pool põuetaskus olevat,“ ütles Lukas jälle naljatades. „Käige need välja.“

Klaos oleks meelsasti südant puistanud, aga siin ei olnud selleks koht ega olnud ka ametivendki niisuguste hulgast, kellele tal oleks sobinud oma mõtteid avaldada. Tühjendanud Lukase pealekäimisel veel mõne klaasi, tõusis ta üles ja jättis hüvasti.

IV

Kui palju Lukase naljatoonilises toimetaja-karakteristikas tõtt oli, seda sai Klaos varsti näha. Ta viis oma esimese katse toimetajale läbivaatamiseks. See oli veste mitmesugustest nähtustest seltskonna elus.

Järgmisel hommikul ütles talle toimetaja mööda minnes tasa:

„Olge heaks, astuge väheks minu kabinetti, kui aega saate..." Ta tegi seda viisakalt, sest ta oli põhimõtteliselt viisakas, teades, et see kasulik on.

Ta algas „hm"-iga, pika „hm"-iga, kui Klaos kabinetti ilmus. „Teie följeton mitmesugustest iseäralikkudest nähtustest meie seltskonnas on hästi kirjutatud," hakkas ta tasa ja sõbralikult rääkima, otsaesist kortsu tõmmates ja Klaose käsikirja vahtides, nagu otsiks sellest midagi. Tema luuakujulised vurrud liikusid rääkimise juures nagu putuka katsesarved ja pintsli moodi mustjaspruun lõuahabe aitas veel enam putukat meelde tuletada. „Hmm... jaa, see on hästi kirjutatud, aga ma arvan, ja usun, et teie ise hiljemini leiate, et see on liiga terav. Teie ütlete, et neid nähtusi siinses seltskonnas laialdaselt ette tuleb. See on väga õige. Aga kas teate ka, kelle kohta teie teravad sõnad käivad? (Toimetaja katsus naeratada.) Need inimesed seisavad meie lehele lähedal, ma olen nendega äriliselt seotud, kuidas võin ma neid oma lehes lasta tõmmata! Oleks käed mul täiesti vabad, oleks ma miljonär, küllap ma siis ka ise midagi ütelda teaks ja võiks... Teie toote siin palju näiteid, ütlete, et need tõelisest elust võetud ei ole, aga et seda kõike tõelises elus ette võib tulla ja ette tuleb, vaadaku aga igaüks enese ümber. See on tõsi, igal pool võime midagi niisugust näha... Aga meid endid võidakse hakata teravamalt tähele panema ja mõnda meie sammu halvasti seletada, kuna selle astumise juures ainult ettevaatlik ja mõõdukas on oldud... Teie saate aru, piik võidakse ümber pöörata, ots meie eneste vastu... (Toimetaja katsus naeratada.) Ka linnavalitsust on puudutatud. Seda ei ole praegu teatud põhjustel soovitav teha... Ma kahetsen, et teie palju vaeva olete näinud. Följeton on teil õnnestunud, aga taktikaliselt... teie saate aru..."

Ta rääkis pikkamisi, tasa, mõõdukalt ja heatahtlikult. Seadis siis prillid kindlamini ninale ja andis mõista, et jutt on lõppenud. Klaos ei lausunud sõnagi, pistis käsikirja tasku ja läks toimetusse. Ta katsus oma erutust varjata, aga see ei läinud täiesti korda. Lukas viskas

tema peale salaja kaastundliku pilgu, Rasin aga ei suutnud ennast pidada ja küsis:

„Toimetaja ei lasknud vestet läbi? . . ." Ta naeris heameele pärast: „Hehehe! Peab oskama kirjutada . . ."

Järgmisel hommikul tuli Rasin triumfeerides toimetusse. Ta oli pika kirjutisega valmis saanud ja teadis juba ette, et see toimetajale meeldib. Ta hakkas heameele pärast mulisema:

„Ajakirjanik peab nõnda mõistma kirjutada, et ta kõigile meeldib ja kedagi ei pahanda . . ."

„Kuidas? Sa oled ometi mõnikord ise toimetaja soovil mõnda isikut naeruks katsunud teha," ütles Lukas.

„Noh, kui just tarvis ja kui see võimalik, siis on iseasi . . . Muidu peab aga nõnda kirjutama, et lihtrahvas hea meelega loeb. Kui sa kainelt ja asjalikult hakkad kirjutama, kes siis sind loeb! Ja see ei ole ka midagi, et ühe asja paari sõnaga ära ütled; sa pead pikalt rääkida mõistma. Selleks on aga annet tarvis, raamatutarkus ei aita midagi."

Teise laua äärest tähendati, et aega peab olema põhjalikult aine üle järele mõelda, siis võib hästi kirjutada. Ja enesestki mõista, peab teadmisi olema.

„Ah, mis tühja!" vastas Rasin. „Vaat see'p see kunst on, et teadmised siin midagi ei aita. Ma istusin eile õhtu laua juurde, kirjutasin pealkirja ja hakkasin laskma. Varsti oli mõni veerg valmis, ilma et ma midagi oleksin mõtelnud. Ja nii teen ma alati. Ma olen juhtkirjasid kirjutanud, tervest kuuest lehest läheb läbi, aga mulle ei tee see sugugi vaeva. Lasen muudkui krabinal, olgu asi nii võõras kui tahes."

Kuidas vaidlus algas, seda ei pannud Klaos tähele, aga Lukas ja Rasin vaidlesid ägedasti ühe tähtsama linnaisa üle.

Lukas tõendas, et too üks kõige suurem kelm olevat, ja jutustas temast mitu õige kahtlast lugu. Rasin seisis tema eest, ütles, et ta enamusega peaaegu alati opositsioonis seisvat ja olevat üks tublimatest meestest linnavolikogus.

Linna kõrgemas ringkonnas oli nimelt küsimus päevakorral, kas seda meest linnanõuniku kandidaadiks seada või mitte.

„Kui teda linnanõunikuks ei valita, ei ole õigust ilmas!" hüüdis Rasin.

Umbes paari päeva pärast tuli toimetaja õige heas tujus sisse. Ta rääkis eelolevatest linnavalimistest, vaatas siis nagu otsides ümber ja astus Rasina juurde. „Teie, Rasin, kirjutage sellest isandast natuke, nii kergel naljatoonil, teie mõistate seda. Teie olete teda näinud, kirjeldage esiteks välimust, nii et aru võib saada, kellest jutt on, siis jutustage elulugu, nii et kellelgi kahtlust ei ole, kellest räägitakse. Öelge, et see, kes enne jooksupoiss oli, nüüd automobiiliga sõidab, see, kes enne stumleid suitsetas, nüüd havanna näkku paneb ja omamaa sigareid ainult tuttavatele pakub. Rääkige sellest, kuidas ta ammu juba linnapiruka juurde on saada ihanud ja nüüd juba selle enesel käes arvab olevat... Küll teie juba ise teate... Peaasi, katsuge naeruks teha. Ta olevat ise kindel, et linnanõunikuks pääseb... Eks saame näha..."

Rasin oli väga õnnelik, et talle suur ülesanne anti meest, keda üheks tublimaks linnavolikogus peeti, maha teha. Ta naeratas heameele pärast ja ütles:

„Eks ma katsu."

Pika kaelaga ja mustaraamiliste prillidega noorhärra vahtis toimetaja otsa ja katsus naeratuse läbi näidata, et ta asjale kaasa tunneb.

Lukas ei lausunud sõnagi, tegi, nagu oleks tal väga kiire. Kui aga toimetaja ära läinud, ütles ta:

„Eks teie ei leia hea veste aine, härra Klaos?"

Klaos ei saanud järsku aru.

„Noh, kas te ei mäleta, kuidas Rasin mõne päeva eest selle mehe eest seisis, keda ta nüüd toimetaja käsu peale hakkab maha tegema."

„Kuidas käsu peale? mitte sugugi käsu peale!" urises Rasin pahaselt.

„Vabanda, ta ei käskinud, sul on õigus... Ta avaldas ainult soovi... Ülemuse soov on käsk... Seda mõistetakse juba silmist lugeda..."

„Mis teil minuga asja!" hüüdis Rasin vihaselt. „Mina teen oma tööd, teie tehke oma tööd, mis ma teen, see ei puutu teisse, saate aru!"

„Teist on siiski veel natuke inimest järele jäänud:

vihastate, kui teid narritakse, ehk küll teadmata on, kas te siis ka reageeriksite, kui ülemus teid narriks," urises Lukas enese-ette.

„Kõik zlo seisab selles, et inimestel tõsist duhovnoje obrazovanijet ei ole," ütles Raggi teise laua äärest. „Inimene, kes ei tunne otvetstvennosti oma sovesti ees, võib teha tak i sjäk."

Nüüd võttis ka teine noormees Raggi kõrvalt sõna ja ütles kindla iseteadvusega:

„Mitte hariduse puuduses ei seisa viga, vaid kindla ilmavaate puuduses. Ka lihtsal töölisel võib kindel ilmavaade olla, ja ta teeb kõik selle ilmavaate seisukohalt välja minnes. Tahab aga inimene kindla 'ilmavaate omandada, siis peab ta ajaloolise materialismi aluseks võtma . . ."

„Sotsiaaldemokraat," tähendas Lukas tasa.

„Küll on aga siin kirju kari! Päris loomaaed!" imestas Klaos.

Armas Kristi!

Olen juba lähemalt seda pinda tundma õppinud, kuhu enese istutasin. Madal rabapind, kus palju sookaera kasvab, mis uimastab ja roidunuks teeb.

Vaimsete huvide puudumist esindab siin „Sõnumitooja" toimetaja ja lehe täidab menažerii, kahejalgsed, kes juhtumiskombel siia on sattunud ja kohe välja hüppaks, kui uksed avataks — kuhugi parema söödamaa peale. Siin on üks äraeksinud elumees, üks pika kaelaga salakaebaja ja nuuskija, üks ebausklik laiade lõugadega vananaine, üks sotsiaaldemokraat, üks koolipoiss, mitte aastate, vaid kutse poolest, ja üks, kelle koht haigemajas. Ära aga arva, et siin meist igaüks iseennast esindab — ei, igaüks esindab meist siin seda segavärvilist lehte, mis toimetajale seni siiski rohkesti kasu toonud, nagu olen kuulnud. Harva leidub lehes ka huvitavaid ridasid — huvitavaid selle linna elanikkudele. See on siis, kui toimetaja kellegi täiesti võidetud tunneb olevat ja ühele meist käsu annab võidetut veel jalaga müksata. Noh, teeme seda siis ka vaimustusega, millega soldatid vaenlase peale tormi jooksevad, keda nad ei tunne, kellest neil aimugi ei ole ja kellele

nad kui põgenejale halastamata hoope võivad jagada. Meie toimetaja on jänes, ja ka meie oleme jänesed, senikaua kui omapead talitame. Niipea kui aga meile käsk antakse kellelegi kallale tormata, oleme korraga lõukoerad. Sa võid naerda ja siinkohal ütelda: mis lõukoer sina oled! Iseenesest mõista ei ole ma üksikult mõni lõukoer, aga teiste seas, siin loomaaias, tunnen ka mina ajuti eneses lõukoera julgust, kõige vähemalt arvan tundvat. Toimetaja ees oleme nagu savi pottsepa käes, kes sellest kõike võib teha, mida tahab. Aga ta ei oska palju tahta, lepib piskuga: rahaga, mis lehest sisse tuleb, ja ohkab, et paremaid ärisid maailmas on kui tema inimesepüüdmise firma.

Tunnen eneses instinktisid elule ärkavat, mis varemalt arvasin täiesti puuduvat. Sa ütled: päästa ennast aegsasti, tule ära sealt linnast ja põgene selle linna radadest! Ei, ma ei põgene veel! Ma ei tundnud seni iseennast, ei tundnud suurt tungi iseennast tunda. Siin saan ennast tundma õppida ja tahan seda teha. Mis minus seemnena peidus oli, see hakkab nüüd võrsuma, kasvama, lööb vahest varsti õitsema ja kannab vilja. Sa ära arva, et ma siin menažeriis raskesti kannatan, iseäranis kõlbeliselt. See ei ole nii. Mul on siin üsna hea. Ainult palk vahest väike. Kerge on tööd teha, kui vastutust ei ole, kui teine su töö ära määrab. Päev läheb rutusti õhtusse, ei vaeva sind mõte: kas ma vahest teisiti ei oleks pidanud tegema! Ei vaeva sind ka mõte: mis homme teha? Päev läheb kergesti päeva järel, ei võitlust iseendaga ega teistega. Peaasi: kõht on täis ja riided seljas, mis veel? Kas ei ütelnud juba Paulus või mõni teine apostel: Kui meil peatoidust ja ihukatet on, siis peame sellega rahul olema?

Olgu nüüd kohe öeldud, et ma täiesti kõigega küll rahul ei ole. Minus on pikkamisi hirm tärganud ja kasvama hakanud, väga loomulik, võib-olla ka väga loomalik. Ära siiski arva, et ma nüüd mingisuguseid kõlbelisi üleaisa-hüppeid hakkan tegema. Oh ei! Aga ka mina tahaksin kord inimese moodi elada, tahaksin teistesarnane olla. Ma ei tahaks eluaeg teiste teener olla, keda tarvitatakse, kes kasulik ja väga tarvilik on teistele. Ma ei taha prohvet olla kõrbes! Ma ei suu-

daks sellest vaimsest üleolemisest rahuldust leida. Ma tahan — raske on seda sulle öelda, mis ma tahan. Üks uss närib mu südant... Keegi meie suguvend on mõisa omanikuks saanud. Tal on haridust ja mõistust — ametivend kõneles mulle sellest loost — ja mõisa on ta eeskujulikult sisse seadnud. Teised mõisnikud käivad tema juures, õpivad temalt, kiidavad tema mõistust ja agarust. Aga eneste poole külla nad teda ei kutsu, enestesarnaseks ei tunnista. Mees olevat valmis poole varandust ära andma, et mõisnikud korragi tema kui omasarnase eneste hulka võtaksid.

Mina olen selle mehe sarnane. Minu südamest kõneleb seesama hääl, ja ma kuulan teda, kuulan, sest ta kõneleb kõvasti ja selgesti. Ma annan ära oma hariduse, annan ande ja teadmised, antagu mulle selle eest raha, palju raha, suur maja, kuhu ma kõik linna „paremad" kokku võin ajada, ühe molli juurde, oma molli juurde, et ma neid sööta võin ja joota, nii et nad täis on. Aa, ma joodan nad täis kui sead, nõnda et nende naised ja tütred kui pöörased alasti tantsivad ja võõraste meeste kaenlas aelevad. Siis, kui mehed mulle kaela langevad ja suudlevad ning kiitvaid sõnu lällutavad, mind vennaks nimetavad, võtan ma paelust piitsa ja peksan nad uulitsale; keskööl lasen nad uulitsale heita ja neile öelda, et nad eksivad, kui mind enestesarnaseks peavad. Sellest ajast peale tahan ma nende üle valitseda, halastamata valitseda!... Nagu vist aru saad, kõneleb minust selgesti Nietzsche, kelle mõju all ma praegu olen.

Lase ma kuulan minus peituvate instinktide hääli. Ma isegi kohkun nende üle. Minust räägib samasugune ori nagu ülalnimetatud mõisaomanikust. Ma kuulan kõik ära, mis see ori räägib, et teda siis maha lüüa, tema pead rõhuda; aga ta on visa eluga kui madu.

Ma kargan sagedasti uneta öödel voodist üles, kõige madalamatest orjameelsetest mõtetest vangistatuna, ja katsun end sirgeks ajada.

Julgus armastab riskeerimist, julge paneb kõik kaalu peale, et seda üht kätte saada, mida ta oma äratundmise järele tõeks, heaks, ilusaks peab. Mis ma näen aga siin ümberringi? Et kõik kindel oleks, et midagi karta

ei oleks! Kõige kindlam alus on aga see, mis raha peale rajatud. Siinne ideoloogia on lihtne: võimalikult rohkesti raha kokku ajada, siis on kõik kindel, siis ei ole midagi karta! Siin ei panda raha suureviisiliselt liikuma, aetakse ainult kokku, hoitakse kõige kindlamas kohas, või kõige paremal korral julgeb keegi hangeldada, kui selle juures ainult võita võib, ja mingisugust kaotust karta ei ole.

Missugused võitlused enesega enne tulevad võidelda, kui teistega võitlusse võid astuda! See on aga alati nõnda olnud.

Tahaksin saada iseeneseks, tahaksin areneda iseeneseks, aga mind tõukavad välised ja sisemised jõud siiapoole ja sinnapoole (veel parem, et nad mitmele poole tõukavad, muidu oleksin lootusetult kadunud).

Kesköö on, ma olen rahutu ja tunnen enese üksi olevat. Üksi on inimene kõige tugevam, aga ka kõige kartlikum.

Miks küsitlen ma kartlikult, mis minust saab!

Peaasi, et minust inimene saaks. Inimesi on meil kõige enam tarvis, kõik muu tuleb iseenesest.

Ma tahan kõik läbi katsuda, ma tahan kuulata, mis keegi mulle jutustab, mis Nietzsche selle kohta ütleb:

O Mensch! Gieb Acht!
Was spricht die tiefe Mitternacht:
Ich schlief, ich schlief —,
Aus tiefem Traum bin ich erwacht:
Die Welt ist tief,
Und tiefer als der Tag gedacht.

Kirjuta mulle üsna pea!

Tervitades
M. K.

V

Linnavolikogu valimised lähenesid. Klaos nägi valimiseelset palavikutaolist ärevust ainult miniatuuris, aga selleski helkis see askeldus nagu päike veetilgas. Toimetaja oli üks rakuke sellest organismist, milles palavikuline protsess kiirenes, ja selle protsessi avaldusi võis Klaos iga päev tähele panna. Ta sai seda pea-

legi kaunis erapooletult vaadelda, sest teda jätsid valimised ükskõikseks. Nii ei olnud aga teiste toimetuseliikmetega, ehk küll ka nemadki otsekoheselt valimistest huvitatud ei olnud; neil ei olnud ühtegi tsensust, neil ei olnud isegi sugulasi ega lähedaid sõpru, kes linnavolikogusse oleksid tunginud. Neil ei olnud ka mingisugust oma programmi ega oma vaateid linna edaspidise juhtimise kohta, ega olnud seda ka toimetajal ja kõigil neil, kes nüüd valimiste eel sagedasti toimetajat tarvitasid. Kui aga toimetaja eelolevatest valimistest kõneles, rüselemist, rabelemist, tungimist, küünarnukkidega teetegemist ja muid tegusid kirjeldas (neid muidugi ilusate sõnadega), siis sattusid ka toimetuseliikmed ärevusse, said ühes toimetajaga tema vaenlaste vastasteks; kirjutasid nende vastu ägedaid artikleid, mahategevaid vesteid ja vaevasid peaaju igasuguste väljamõeldistega, millega nad peremehele rõõmu, vaenlastele aga kahju said teha. Nad läksid koguni oma agaruses niikaugele, et peremees neid vahel pidi taltsutama.

Terve linn oli ärevuses ja see hakkas ka nendele külge, kes valimisvõitlusest midagi ei teadnud. Õhtuti istuti restoranides, kuulati põnevusega nende juttu, kes ise lootsid valituiks saada, kuulati nende suust lugusid hirmsate kuritarvituste üle, mida vastased oma valitsuse ajal linna asjus korda saatnud. Kuulajad olid nende lugude eest tänulikud; keegi ei mõtelnud küsida, kust need jutud alguse saanud, kellelgi ei tulnud ka meelde küsida, mispärast süüdlased kohtu alla ei ole antud, kui sajandik osagi neist juttudest tõsi on. Ajalehtedesse need jutud muidugi ei pääsenud, selleks olid nad liiga julgelt välja mõeldud. Aga nad aitasid teise erakonna vastu vaenu suurendada ja võitlushimu tõsta. Kõneldi ka juttusid oma meeste ja nende poolehoidjate vägitegudest. Kuidas see võitlus inimesi kõlbeliselt tõstvat! Keegi endine kõrtsimees ja kahtlaste asutuste pidaja olevat, ilma et ta ise volikogusse sooviks saada, rahvameelse erakonna meeste heaks vahetpidamata seitse päeva kihutustööd teinud, ööd ja päevad autoga ühe juurest teise juurde kihutanud ja viimaks nädala pärast surmani väsinult, haavatult ja räbalates koju tulnud.

Selle juures unustati tähendamata, et mees rahvameelse erakonna võidulepääsemise puhul enesele esimese järgu trahteri luba lootis. Oli palju neid, kes uue erakonna võidust mitmesugust kasu lootsid, oli aga veel rohkem neid, kes mingisugust kasu ei lootnud, mingisuguse kasu peale ei mõtelnudki, vaid lihtsalt rabelemisest, rüselemisest ja teistega ühes edasitungimisest lõbu tundsid. Nad olid nagu koerad, kes suure lõbuga puutüki järele ujuvad, mille peremees kaugele vette visanud.

Toimetaja käis iga päev Rasina käest artikleid tellimas. Rasin mõistis suure hulga suu pärast kirjutada. Asi ei olnud sugugi kerge, sest mõnikord oli tarvis isegi neid maha teha, keda enne ülistatud, või jälle neid ilusas valguses lasta paista, keda enne tõrvatud, sest vahekorrad muutusid kiiresti. Kuna Rasin vastaste kohta kõiksugu lugude väljamõtlemisega ametis oli, kirjutas pika kaelaga noormees Ahing ohkavaid, manitsevaid ja trööstivaid artikleid. Ta ohkas, kuidas küll inimesed, kes avalikkude kohtade peal, niisuguseid asju on võinud korda saata, mida senisest linnavolinikkudest kuuldus; ta jättis aga need asjad, mida vastased linna käekäiguks korda saatnud, targu nimetamata. Ta manitses neid ja tulevasi linnaisasid, et avalikus asjaajamises enam midagi niisugust ei tohiks ette tulla. Ta trööstis linnaelanikke, et midagi halba tulevikus enam ette ei tule, kui rahvameelse erakonna liikmed valimistel võidavad. Ahingu käest ei tellinud toimetaja midagi, sest too katsus alati täna ette näha, mis toimetaja homme soovib, ja harilikult oli see soov enne täidetud kui avaldatud. Lukase ülesandeks oli valimiste kohta tarvilikke seletusi ja juhatusi anda — lihtne ja proosalik tegevus.

Valimised olid esimeseks jutuaineks ka Klaosele ja Lukretsiale.

Nad said ühel pidul tuttavaks ja tunnistasid üles, et ammugi juba teineteist tundsid. Lukretsia võttis Klaose käsivarrest kinni ja tõmbas ta enesega saali noorte inimeste hulka, kes seal kõrbepalavuses ja tolmus paaridena tiirlesid.

Lukretsia hakkas üleolevalt, kergelt, nagu alaeali-

sega kõnelema, küsitelles üht ja teist ajakirjaniku elust. Klaos vastas kohmetult ja otsis suurt ning tähtsat kõneainet, et see väljapaistev preili teda valesti ei hindaks.

„Ainuke inimesevääriline tegevus on poliitikamehel, kunstnikul või teadlasel, kui nad loovad," ütles ta, kui jutu otsa enese kätte saanud. „Teised kõik on nagu hobused, kes künnavad, äestavad ja vankrit veavad, ilma et nad ise teaksid, mistarvis, või kuigi teavad, siis teevad nad tööd ometi teistele ja töötavad ainult selleks, et neid toidetaks. Need on kastanite tulest väljatoojad teistele, aga mitte enestele. Nad on soldatid, kes sinna lähevad, kuhu kästakse, ja seda teevad, mis väejuhataja heaks arvab."

Lukretsia ei mõistnud selle „targa" jutu peale järsku midagi vastata. Ta vaatas otsivalt ümber ja küsis siis nagu muu seas:

„Arvate teie ennast esimeste või teiste liiki?"

„Praegu küll teiste liiki," ütles Klaos naeratades, nagu ei oleks küsimus teda puudutanud.

„Aga tahate esimeste hulka kuuluda?"

„Kes aru saanud, mis ta on, see ei või oma seisukorraga rahul olla, ehk olgu siis, kui ta on tark nagu filosoof."

„Teete sammusid, et praegusest seisukorrast pääseda?"

„Kes neid ei tee! ... Küsimus seisab aga annetes ja jõus."

„On teil lootust?" päris Lukretsia Klaose poole vaatamata, temast nähtavasti juba tüdinenult.

„Vahest on ka."

„Teie vabandate," ütles Lukretsia, noogutas peaga ja läks eemale. Ta ühines salgaga, kes eemal ukse juures elavalt juttu ajas. Seal oli mõni valges riides daam, üks arst, üks praktikaga ning teine praktikata advokaat ja veel keegi noormees peenes riides, poeselli välimusega. Klaos käis üksi ringi voolavas rahvahulgas ja tundis ennast täiesti võõras õhkkonnas olevat. Need noored inimesed tema ümber, need poisid ja plikad naersid, vallatasid, pidasid tühiseid sõnu, mida nad teineteisele ütlesid, naljakateks ja kenadeks. Nad astusid temale jala peale, tõukasid teda, vaatasid temale külma üks-

kõiksusega otsa ega lasknud ennast sellest hirmutada ega oma rõõmu segada, et see inimene nii tõsiseid ning tarku mõtteid mõtles ja eneses suuri ideaalisid kandis. Ja Lukretsia tunneb ennast muidugi praegu palju lõbusamas seltskonnas. Kui elavalt ta selle poeselliga juttu ajab ja kui lõbusasti ta sellejuures naerab, ja kõik see rühm ühes temaga. Aga kõige lõbusam seltskond võib igavaks minna; ka Lukretsia tüdineb ära advokaatidest, arstidest, poesellidest ja kodanlaste preilidest ning prouadest. Ja siis tuleb ta ajakirjaniku juurde, et paar silmapilku tõsist juttu kuulata ja selle maailma ja inimeste põlgaja mõrudatest ja sapistest ääremärkustest huvi leida, mõtles Klaos enese trööstimiseks.

Ta ei läinud veel ära, ehk küll enesele seletada ei suutnud, mida ta siit otsis või mida ta siin ootas. Ta kannatas, tundis häbi, ei raatsinud aga siiski minna. Ta põlgas neid inimesi ja nende mõttetut tiirlemist tolmuses saalis kollaka gaasitule valgel; ta tundis igavust, aga ei heitnud meelt, istus ja vahtis tantsijate keerlevaid paarisid, õhus lendlevaid undrukusabasid ja naervaid nägusid. Ta tundis enese ülearuse olevat, aga näis nagu lootvat, et korraga temagi tarvilik leitakse olevat, korraga kõik tema väärtusest aru saavad ja oma tühjuse ja rumaluse pärast häbi tundes silmad aukartuses tema poole pööravad ja paluvad, et tema neile ütleks, mis nad peaksid tegema ja kuidas siin maailmas elama. Aga ta ei ütle siis neile midagi, ta heidab ühe põlgliku pilgu nende peale ja läheb. Häbenedes ja kohmetult, ilma et üksteise otsa vaadata julgetaks, minnakse koju. Nad on kõik aru saanud, kui tühised ja rumalad nad on, nende rumalus on alasti võetud ja nad häbenevad.

Klaos hakkas riietetoas palitut selga ajama, kui ta selja taga kuulis Lukretsia häält:

„Teie lähete koju, härra Klaos! Kas te ei ootaks silmapilk, meie läheksime ühes, tähendab, teie oleksite nii lahke ja saadaksite mind."

„Saab see rõõm ja au mulle osaks?" küsis Klaos pilgata püüdes.

Nad läksid mööda vihmast märga poolpimedat uulitsat kodu poole.

„Teil näib halb meeleolu olevat, härra Klaos?"
„Jumalik."
„Miks te siis varemini ära ei tulnud?"
„Ei raatsinud."
„Miks te niisugusest pidust lõbu ei tunne?"
„Kas teie tunnete?"
„Minul ei ole siin igavam kui mujal, aga mujal oleks mul vist veel igavam olnud."
Klaos kehitas õlgu.
„Teie peale näib niisugune pidu väga halvasti mõjuvat," ütles Lukretsia pilkavalt ja vaatas vastust oodates oma filosoofilise kaaslase otsa.
„Tunnen alati südametunnistuse piina seltskonnas, mis minust parem ei ole. Kas see ka teil nõnda ei ole?"
„Ei, mitte kunagi! Tunnen ka tühises seltskonnas lõbu, aga kui see mulle igavaks läheb, tulen kohe nurisemata ära. Teil on liiga õrn südametunnistus, härra Klaos! Parandage teda!"
Nad jätsid hüvasti ja lahkusid.
Oo, see preili ei austa põrmugi tema imeõrna südametunnistust ega imetle tema tarkust. Jah, õrn on tema südametunnistus! Aga kas siin õrn argust ei tähenda? Juba lapsepõlves oli ta tähele pannud, et tema südametunnistus väga „õrn" oli. Tegi ta kõige väiksema asjakese katki ja teadis, et vanemad selle üle pahandavad, siis vaevas teda südametunnistus. Aga kas ei olnud see lihtne argus? Oli ta mingisugust „pattu" teinud, siis vaevas teda jälle südametunnistus halastamatult, ja ta palus kaua jumalat, et see temale patu andeks annaks. Tugev mees purjutab sõpradega üheskoos terve õhtu ja läheb kõige lõbusamas meeleolus koju, nõrk teeb enesele hirmsaid etteheiteid, kui kord klaasi viina joonud! Kas ei ole tema südametunnistus lihtsalt argusest haige?!

Nad said hiljemini linna pargis kokku. Lukretsia noogutas vastu tulles nii sõbralikult peaga, andis nii selgesti pilguga luba kaasatulekuks, et Klaos, hoolimata kuumast judinast, mis tal üle selja jooksis, kübara kohmetult peast võttis ja saatmiseks luba küsis.

Oli hilise sügise vaikne hall videvik. Puud olid paljad kui luukered, jalgade all krabisesid kuivanud lehed.

„Mis te peate Ibsenist?" küsib Lukretsia ja vaatab laia musta kübara ääre alt oma kaaslase otsa.

„Tüütav moraalijutlustaja," vastas Klaos.

„Tooge selle kohta mõni näide."

„Lugege „Seltskonnatugede" lõpuridasid."

„Ei mäleta, mis seal on . . ."

„Seal jutlustab see kirjanik-moralist oma vananaistele aabitsatõdesid: „Seltskonna toed on tõde, õigus, naised jne.""

„Mulle meeldib Hedda Gableri kuju," ütles Lukretsia oma hõbedase pidemega vihmavarju vibutades.

„Miks?"

„Ta on julge. Ja teiseks: ta armastab julgust ja ihaldab julget inimest näha, julget tegu."

„Ja julget, ilusat surma . . . Naiste harilik psühholoogia. Nad armastavad julget surma näha, et närvidele kõditust saada. Kõige kirglikumad gladiaatorite mängude ja härjavõitluste armastajad on ikka olnud naised. Vaimustuses plaksutavad nad käsi, kui üks teisele ilusa liigutusega mõõga südamesse torkab . . . Julget tegu peab selle järele hindama, kui palju selles mõtet on . . . Ei ole raske naisele julguse läbi meeldida; tarvitseb ainult võistlejat kahevõitlusele kutsuda, maha lasta, ja naine, kes enne oma armastust langenule pakkus, kukub sulle vaimustatult kaela . . ."

„Olete aga naiste vastu kibe!" hüüdis Lukretsia ja hakkas naerma.

„See erutab mind alati, kui naised või üldse need, kes midagi ise ei tee, tõsisest tegevusest ja võitlustest kõnelda armastavad ning selles ainult ilusaid liigutusi otsivad. Tunned ennast ja teisi, kes töötavad, nagu kündja olevat, kelle tegevust peenes riides preilid ajaviiteks vahivad ja ainult ilusaid liigutusi otsivad. Töö m õ t e ei huvita neid," rääkis Klaos.

„Teie peate mind ka laisklejaks pealtvaatajaks, keda töö mõte ei huvita?" küsis Lukretsia lõbustatult.

„Ei ole põhjust teid erandiks pidada."

„Teie valjus huvitab mind. Kas me ei läheks siit mäest üles? . . . Sealt on kena vaade linna peale."

Puiestee lõppes ja tee viis järsust mäest üles. Lukretsia toetas end vihmavarju najale ja sirutas teise käe välja. Klaos võttis sellest kinni. Nad läksid sõnalausumata mäest üles ja vaatasid siis hinge tagasi tõmmates linna poole, kust läbi poolpimeda hämaruse tulised silmad välkusid. Nagu tuhandesilmaline kilpkonn lamas nende ees.

„Hea on nõnda ülevalt alla vaadata ja tunda ennast kõrgemal seisvat kõigest sellest?" küsis Lukretsia salakavalalt.

„„Rämpsust" tahtsite öelda? Mõtelge järele, kas see ettevaatamatu ei ole! Võib-olla viskate oma sõbrad rämpsu hulka . . ."

„Ah, mul ei ole nõndapalju sõprade järele tarvidust kui inimese järele, keda austada saaks, keda julgeks ja tugevaks saaks pidada . . ."

Klaos pidi midagi teravalt vastama, midagi naiste tujudest ja lõbudest, aga jättis selle tegemata. See preili ütles viimased sõnad siiski päris tõsiselt.

„Ma arvan, et teie austajate seas tõsised džentelmenid ei puudu . . ." ütles ta ükskõikselt, teravuseta.

„Kas teate," Lukretsia kõneles tasemini ja usaldavalt, nagu oleks mõnda saladust avaldanud, „ma olen paljusid tähele pannud ja tundma õppinud. Seal on mõni väga hea inimene, osavõtlik, kaastundlik ja südamlik. Ühe sõnaga: hea inimene, aga mitte ka enam. Seal on ka mõni teine: aus, otsekohene, avalik, — aga muud ei midagi. Kolmandal on õige head anded, aga ta konutab raamatute taga ja unistab. Meest ei ole nende hulgas. Ah, kui ma mees oleksin!"

„Teie tahaksite valitseda? . . . Valitsemishimust üksi oleks aga vähe," ütles Klaos lühikese vaikuse järel. „Ütleme, teie võiksite siin valitseda, teie jalge ees oleks lambakari. Mis teie nendega teeksite? . . . Ka n e m a d peaksid midagi olema. Mis te neist tahaksite teha? Tarvitaksite nende r a h a mõneks kasulikuks otstarbeks, mõne püramiidi ehitamiseks, mida teie nimega nimetataks?"

Lukretsia jäi mõttesse. Siis küsis ta:

„Mis teie teeksite?"

„Peab olema idee, peab olema mõte, mille kehasta-

miseks seltskond liikuma tuleb panna. Seltskonda ei pea ainult valitsema, seltskonda peab teatud sihis juhatama, kasvatama, temast enesele midagi tegema. Seltskonna juht peab ise midagi olema ja seltskonnast midagi tahtma teha, midagi enesesarnast. Seltskonna juht peab seltskonda kasvatama oma näo järele ... See on püramiid, mida praegusel ajal enesele kõlbab ehitada ..."

„On siis see nii hõlbus, see seltskonna kasvatamine, juhtimine, mingi idee teostamine seltskonna abil?"

„Muidugi ei ole. Tuleb ainult siht anda, nagu tüürija laevale sihi annab."

Nad läksid mööda künklikku mäeserva edasi, linna poole vahtides, kus tuled vilkusid ja tasane mürin kuuldus. Lukretsia hoidis Klaose käsivarrest kinni.

„Teie kõnelesite ideest," ümises ta natukese aja pärast. „Kui see teie käes oleks, selle seltskonna juhtimine, missugust ideed teie jutlustaksite?"

„Suured ideed ei vedele maanteedel, et neid kergesti võiks leida," vastas Klaos põigeldes. „Aastasaja jooksul avaldatakse vahest üks suur idee ja teostatakse teda mitu aastasada."

Nad pöördusid linna poole ja läksid mäest alla pimedasse parki. Klaosel oli tunne, et ta midagi muud ei mõista, kui liiga tarka juttu ajada.

Palavik oli kõige kõrgemale kraadile tõusmas, linnavolinikkude kandidaadid käisid erutatult ja kahvatute nägudega ümber, pidasid koosolekutel kõnesid, milles nad võimalikke ja võimatuid asju lubasid korda saata, kui aga neid volikogusse valitaks. Klaos käis neid Lukasega seltsis kuulamas.

„Üks kahest, kas nad on ise rumalad ja kõnelevad sellepärast lollusi või on nad targad ja peavad kuulajaid rumalateks," ütles Lukas.

Seal oli keegi, kelle kehaline jõud vaimsest suurem oli, kelle suust ainult paatos välja kees. Ta andis mitu korda ausõna, et linnavolikogusse pääsedes mingisugust palgalist ametit enesele ei võta, vaid puhtast armastusest oma kalli kodulinna heakäekäigu vastu oma jõunatukest tahab tarvitada.

„Ta jookseb igapäev kui hurdakoer ümber ja vaatab, kust platsi saaks osta, et seda jälle kasuga müüa. Teda peaks jälle piruka ligi lastama, siis on tal alati teada, kust midagi osta, kuhu midagi müüa," rääkis Lukas.

Mees oli vaimustusse sattunud ja katsus ette kujutada tulevast Jeruusalema — selleks pidi linn rahvameelse erakonna võidu järel muutuma.

„Teie käite praegu mööda uulitsat, see on: mööda kõnniteed, või ütleme, teie naine, teie laps, teie noor tütar või poeg käib uulitsat mööda. Seal satub ta korraga jalgapidi auku — igaüks teab, et meil uulitsatel hirmsad augud on, — jalaluu on katki! Kujutage ette õnnetu valu ja omaste muret! Aidake meid võidule, kodanikud, andke oma hääled meile, ja teie käite aasta paari pärast ka aguliurgastes kui lauda mööda..."

Gaasilambikeste asemele lubati varsti elektripäikesed särama panna, viimasel ajal kõrgeks tõusnud maksud pidid mitme võrra alanema, kui mitte hoopis ära kaduma, ja üldse kõik pidi põhjalikult muutuma, paradiislikuks, taevalikuks.

Paatoslike sõnade järel tõusis kiiduavalduste torm. Rasvaselt hiilgavatelt nägudelt paistis rõõm, silmad läikisid meestel, nagu oleks neile praelõhn ninasse tunginud.

„Läki minema," ütles Lukas.

Nad läksid välja ja astusid aeglaselt hilise sügise õhtu märjas pimeduses edasi.

„Mina olen inimene," algas Lukas, „kes enesest kõrgemal seisab, ja ma ei häbene sellepärast oma instinktisid avaldamast. Mis seda salata, et ma seal, piruka juures, sooviksin olla! Raske on mul sellepärast neil koosolekutel viibida ja näha, kuidas teised enestele teed piruka juurde teevad. Äh, pagan, inimene on inimene, ja kui sa suurvaim ei ole, siis ei taha nälgida!"

Kapitalid, maatükid, majad, tsensused, linnavoliniku amet ja muud niisugused asjad olid nüüd ka toimetuses kõne- ja vaidluse-aineks.

„Ilma rahata ei ole midagi praegusel ajal peale hakata," tõendas Rasin lihtsalt ja hakkas seda mõtet mäletsema, nagu see harilikult tema viis oli.

„Ameerika miljonärid on meile näidanud, et ka bes groša midagi peale võib hakata. Peaasi on umstvennaja energija," ütles teise laua äärest „Vestnik Znanija" lugeja.

Rasin ei pidanud seda õige vastuse väärilisekski, puhus suitsu õhku ja ütles hooletult:

„Ah, mis! Ameerika miljonärid — see on iseasi. Eks teil ole mõistus, katsuge midagi ette võtta!"

„Mispärast just ette võtta?" vastas Raggi. „On ka muid tööpõlde, mis tähtsamad on kui äri. Võib oma obrazovanijet täiendada, mõni kasulik zvanije omandada ja sellega midagi teenida."

Rasin sai üsna pahaseks. „Iga elukutse on äri," vastas ta.

„Teie teete kõik asjad labaseks, mida aga puudutate," vastas vahva noormees. „Kõik suuremate aadete propovednikud, kõik izobretatelid, kõik uute religijate osnovatelid on enamasti vaesed olnud, bosjaki . . ."

„Põrunud peaga on nad kõik olnud," vastas Rasin urisedes.

„Neid võiks ikka ülistada ka natuke," tähendas Lukas naeratades vahele, „ma mõtlen: kui toimetaja käsiks?"

Pika kaelaga mustaraamiliste prillidega noormees jätkas Rasina eest vaidlust. Ta hakkas pikkamisi ja vaikselt:

„Ütleme, teie tahaksite mingisugust ülesleidust teha või midagi muud kasulikku, kuidas te seda saaksite teha ilma rahata?"

„Ma teeniksin raha selle tarvis."

„Hmm . . ." Pika kaelaga noormees ei mõistnud seda väidet järsku ümber lükata. Toimetaja oli viimaste lausete ajal sisse tulnud. Ahing seletas talle, mille üle vaieldakse.

Toimetaja naeratas ainult silmadega ja ütles siis:

„Mina ei räägi teooria järele, vaid praktika põhjal. Kõige ilusamad aated võivad sul olla, kui sul aga raha ei ole, ei maksa nad midagi. Võtame või praegused valimised. Mis teeb siin inimene kõige paremate soovide ja plaanidega, kui tal tsensustki ei ole!"

„Siis aitavad kaaskodanikud talle tsensuse muretseda," vastas Raggi vahvalt.

Toimetaja naeratas põlglikult. „Takistusi teevad nad temale, muud ei midagi."

„Siis võib ta avalikult nende vastu välja astuda," arvas Raggi.

„Kus?" küsis toimetaja.

„Ajalehes."

„Missuguses?"

„Ükskõik missuguses."

„Kas arvate, et iga ajaleht igamehele sõna annab ja võibki anda?" küsis toimetaja. „Igaüks annab o m a mehele sõna ... Teie ütlete: siis asutagu oma ajaleht ... Selleks on raha tarvis, tervet kapitali. Teie võite vastata: seda saab nüüd laenuasutustest ja rahameestelt. Õigus! Meie oleme nüüd algpõhjuse juurde jõudnud. Rahamehed — nende käes on ka harilikult laenuasutused — neist ripub kõik. Tahate midagi ajalehe kaudu ütelda, siis peate rahameeste abil ajalehe asutama, nende kasusid kaitsma, ja seal kõrval ei keela ju keegi ka seda kõnelemast, mis teil enesel südame peal on, kui see aga nende kasude vastu ei käi, kui see kuidagi neid ei puuduta ... Jah, need ilma asjad ei ole nõnda lihtsad, kui noored inimesed arvavad! ..."

Toimetaja ohkas raskelt.

„Iseenesest mõista," kiitis Ahing järele ja Rasin, kelle näole heameele pärast lai naeratus ilmus, lisas juurde: „See on ju ammututtav asi!"

„Aga kapital koondub vaimse jõu ümber," tähendas Raggi arglikult.

Toimetaja tegi käega tõrjuva liigutuse. „Nagu kärbsed kogunevad vaimsed jõud k a p i t a l i ümber."

„Just nagu kärbsed," kiitis Ahing järele ja Rasin hakkas mälu mäletsema.

Uulitsal ütles Raggi Klaosele:

„Kaua me seda rahulikult pealt vaatame! Tarvis on nende rumaluse ja väikeste svinstvote vastu võitlema hakata!"

„Jääge ilusasti rahulikuks. Misjaoks mässu tõsta, kui revolutsiooni ei jõua teha?!"

„Aga siis peab aastate kaupa neid melotšeid sallima!"

„Ei maksa end väsitada väikluse vastu võideldes ..."

„Aga see vihastab ja razdražaitab mind ..."

„Viha maksab ainult siis näidata, kui jõud sellele vastav on."

„Aga midagi peab ometi tegema! Hot tšto nibutj!" hüüdis noormees kannatamatult.

„Tehke rahulikult oma tööd ja lugege „Vestnik Znanijat" ... Nägemiseni."

„Dosvidanija!"

VI

Niipalju kui Klaos ennast katsuski vabastada uue ümbruse mõjudest ja end puhtana hoida kõigest, mis ümberolijate vaimu ja ettekujutust täitis, oli see ometi raske, ja ta sai esiotsa harva ning vähe aega iseenesega olla. Ta katsus lugeda, mõtelda, aga tegi kõike rahutu kiirusega ja oli veel rahutum, kui ära väsis. Ta ei osanud puhata ja puhkamine väsitas teda enam kui töö. Ta mõtles alatasa, tundis rahutust ja hirmu: kas jõuab ta üldse midagi korda saata? Kas ta juba enne ei väsi?

Ta langes otse tormi joostes ajaloo ja ühiselu-teaduste peale.

Ta luges ja tegi märkusi, tõmbas kõrvutijooni, otsis järeldusi. Asjal oli otsekohene praktiline tähtsus, ta hakkas lehes ajaloo üksikute momentide üle kirjeldusi avaldama. Toimetaja oli nendega rahul.

Aga mis see on? küsis ta iseeneselt. Vaenlane või sõber? Peab ta sellest hoiduma või sellele veel enam lähenema?

Ta oli mitu korda Lukretsiat kohanud, võib ka olla, et Lukretsia teda püüdis kohata. Igakord rääkisid nad teineteisega vaieldes, ja õhtul oma toas raamatu juures istudes kordas Klaos veel kõike, mis ta selle pika saleda keha ja julge pilguga preilile oli ütelnud, mis see temale oli vastanud ja temalt küsinud.

Ta leidis kõiksugu väiteid — võib-olla et need sofismid olid — tõenduseks, et see läbikäimine ja jutuajamine kahjulik ei ole, ta leidis, et see koguni kasulik on. Nüüd saab ta jõude ajal oma ideede otsimise mõtetest lahti, tal on seltsiline.

Tal ei ole ju siin kedagi teist, kellega ta kui „oma-

sugusega" võiks kõnelda, kellele ennast osaltki võiks avaldada, kelles enese mõtete kajastust näha.

Ta hakkas uskuma, et see inimene tema vastu huvi tunneb, või veel enamgi. Aga viimane mõte käis ainult vilksatades kujutlusest läbi, nagu arg jänes metsas üle sihi lippab ja kütt kindlasti ei või ütelda, kas ta nägi teda või ainult arvas nägevat. Ta nägi lugedes, töötades, kõndides, õhtul voodis lamades, lamp voodi kõrval laua peal, lahtine raamat rinnal, öösel uinakute vahel ja hommikul enne voodist tõusmist enese ees seda uhket preilit, ratsapiits käes, pikk mantel seljas, keha sirge ja sale kui palm.

Klaos ei katsunud selle pealetungiva kujutuspildi vastu võidelda, ta tundis, et see väsitav ja asjata on. Ta vaatles seda preilit lähemalt, — Klaos leidis, et Lukretsia kohta ainult sõna „preili" kõlbab — pinguldas oma kujutusvõimet, et vähemaidki üksikasju tema riietes, tema liigutustes, häälekõla varjundeid ja sõnu saatvaid näoilmete vaheldusi meelde tuletada. Ta tuletas meelde oma vastuseid, katsus enese näoilmet neil silmapilkudel meelde tuletada, katsus määrata mõju, mida ta Lukretsia peale avaldanud, ja arvata, kuidas see teda hindab. Siis kujutas ta enesele ette eelolevaid jalutuskäike üheskoos, ajas juttu kõikidest küsimustest, mõtles välja enese ja selle uhke pilguga preili osad, kõneles iseenesest, kõneles naisest, missugusena ta seda enesele ette kujutab, langes filosofeerimisse ja liigsesse targutlusse.

Üks asi oli kindel, see preili tundis tema vastu huvi, hindas teda nähtavasti kõrgemalt kui teisi oma austajaid. Juba mitu korda oli ta teatriõhtul ise Klaosele võimalust pakkunud vaheaegadel kõnelema hakata ja ette pannud ühes koju minna . . .

Lukretsia on temale huvitav seltsiline, kellega mõtteid võib vahetada. Oleks ta mees, siis võib-olla ei oleks temaga vähem huvitav juttu ajada. Seda ei maksnud salata, et see inimene ka oma välimusega teatud esteetilist lõbu pakkus. Aga selles ei olnud kõige vähematki erootilist jumet. Lukretsia oli külm iludus — teda pidasid paljud iluduseks, — ja mõjus sellena, mis temast järele jäi, ei olnud midagi sooja, midagi südam-

likku. Teda võis kui kuju vaadelda ja imetleda, mitte enam. Kõige vähemalt esiotsa mitte.

Klaos ohkas sügavasti, pani pea käte vahele ja ta silmad vajusid poolkinni. Ta jäi laua äärde istudes pooleldi tukkuma ja nägi neidu, üht teist neidu. See ei olnud kui palm pikk, ei olnud ka ilus, vähemalt selle sõna harilikus mõttes mitte. See ei käinud toredasti riides, sellel ei olnud aega jalutamas käiagi. Uulitsal vastu tulles ei pööranud keegi tema peale iseäralist tähelepanu ja pidusaalis ei tõmmanud ta kavalerisid hulgana ligi.

Ta oli keskmise kasvuga, tüse, vähe kohmakas, mitte peente näojoontega. Ta oli kui tööhobune, kes iga päev adra ja äkke ees käib ning vankrit veab, kelle laudjad ümmargused ei ole ja pea toredasti kõrgele ei ole tõstetud; kelle kondid paistavad ja karv siledaks ei ole soetud.

See siin on aga ratsahobune, sõiduhobune, kes kõige parema toidu peal ümaraks nuumatud, kelle konte näha ei ole ja kelle karv hiilgab; kelle kael toredasti rõngas, jalad sirged ja keha kui vasest valatud, sale ja painduv; temaga käiakse harva „lusti" sõitmas, et kaerad paremini maitseksid. Temaga sõidetakse pühapäeval kirikusse. Kõik vaatavad ja imestavad, kiidavad hobust ja austavad omanikku.

Tööhobusel on oma väärtus, sõiduhobusel oma. Kumba on temale tarvis? Ah, see on ülearune küsimus! Talle ei ole praegu kumbagi tarvis! Ehk õigem, mõlemaid oleks tarvis. Rikkal mehel on oma töö- ja sõiduhobune, vaesel ei ole vahel kumbagi.

„Teie tulete minuga ühes merele, härra Klaos?" küsis Lukretsia, kui nad hiljemini kord uulitsal kokku said.

„Kuidas? Merele? Nüüd? Lootsikuga või?"

„Oi, härra Klaos, teie peaksite enam sporti ajama, see teeb inimese tugevaks, julgeks, elurõõmsaks..."

„Ma olen ise ka selle peale mõtelnud..."

„Teie ei näi teadvatki, et merel praegu ilus jää on. Võtke uisud ja lähme..."

„Uiskudega? Mul ei tulnud seda meeldegi. Olen nõus, on aga jää nii kõva, et kannab?"

Klaos sai isegi aru, et ta nende sõnadega nagu kartust avaldas.

„Oo, ega te ometi ei karda, härra Klaos? Meestel ei ole sünnis arg olla! Ma armastan julgeid mehi . . ."

„Siin pole põhjust julgusega kiidelda. Olen nõus teiega koos minema."

„Siis allons!"

„Eh bien!"

Kalda-äärne jää oli liulaskjaid ja uisutajaid kui musti putukaid täis. Eemal valendava jää peal nähti harvasid tuhme liikuvaid täppe. Sinna ei julgenud nähtavasti paljud minna.

„Läheme neist kõige kaugemale; olete nõus?" küsis Lukretsia kiusavalt.

„Minugipärast, kui te kaugema asemel „sügavamat" ei mõtle."

Jää pragises paiguti, oli aga ääres küllalt kandev. Mõne tõukega olid nad tihedast uisutajate-hulgast väljas, julgemate seas. Siin tundus juba hõljumist ja pikad praod lõid jalgade alt pragisedes läbi.

Kõvasti hoidsid nad teineteise käest kinni ja läksid sõnalausumata kiiresti edasi. Jää vajus jalgade all kui elastne kummivaip. Lukretsia ei näinud seda tähele panevat, vahtis kaugele, sinna, kus vesi sinas. Klaos tundis südames iseäralist survet ja ootas, kunas preili ette paneb ümber pöörduda. Ta katsus ise paaril korral siia- ja sinnapoole kõrvale käänata, tegi ühe vähema ringi, et näha, kas Lukretsia nõus ei ole tagasi minema, aga too hoidis Klaose käest kõvasti kinni ja surus jälle edasi. Jää hakkas ikka enam jalgade all hõljuma. Pikad lõhed lendasid lõikava praginaga jalge alt läbi, ümberringi oli ainult läikiv jää ja ees ääretu sinav väli, mis halli pilvega kaugel ühte sulas.

Klaos tahtis tagasi pöörduda. Jää hõljumine, lõhed ja pragin erutasid teda üleliiga. Aga ta ei tahtnud näidata, et on arem kui Lukretsia. Korraga tundus nende jalgealune vajuvat; kuuldus kahtlane pragin, hulk lõhesid jooksis valgete kiirtena laiali. Nad lasksid käed lahti ja katsusid ettepoole kummargile lastes ruttu selle hädaohtliku koha pealt pääseda.

„Lähme tagasi," ütles Klaos kuivalt. „Sellest naljast on küllalt."

Ta kuulis oma häält värisevat, nägu oli vist kahvatu, jalad nõrgad.

„Aga teised on ometi nii kaugel käinud..." ütles Lukretsia ja ta kulmude vahele, otse risti üle kõrge otsaesise, ilmus korts.

„Need on väikesed poisikesed, nad on poole kergemad kui meie. Pealegi uisutasid nad üksteisest eemal."

„Siis lähme ka meie teineteisest eemale," ütles Lukretsia.

Klaos kehitas õlgu.

„Väga ilus nõu. Ma arvan siiski, et paremini teeme, kui kätest kinni hoiame ja võimalikult teineteisest eemal oleme. Õigust ütelda ei ole aga selles julgustükis midagi suurepärast," ütles Klaos natuke tüdinult.

„Soo?!... Teie võite ju tagasi minna, kui edasi ei julge tulla."

„Ma ei räägi tagasiminekust; aga ma arvan, et poisikestega võidu ajades külma vette suplema minek kangelastükk ei ole."

„Teie kardate, selles on kõik!" ütles Lukretsia torgates.

Klaos tegi liigutuse, nagu oleks talle midagi vastu pead visatud. „On mitmesugust julgust siin maailmas. Ma olen teile sellest vist juba kõnelnud," ütles ta.

„Teie näete ometi, ma lähen ühes, et teid päästa, kui tõesti hädaohtu peaksite sattuma. Mis te kardate?" nöökis Lukretsia.

Klaos tundis paled kuumaks minevat. Ta otsis vastust, aga ei leidnud. Kõige õigem oleks olnud küll näidata, et ta ei karda, või tõestada, et edasiminek meeletu on.

„Teie armastate julgeid tempusid, nagu näen," ütles ta viimaks.

„Kui edasi läheme, leiate ehk veel midagi teravamat," vastas Lukretsia vaenulikult.

Nad olid veel tükk maad edasi jõudnud, kõikidest poisikestest mööda. Need tulid arglikult järele, et näha, kui kaugele see julge paar õige läheb.

Edasiminek oli aga juba täiesti meeletu tegu: jää vajus kui vaip, uisutajad vajusid nagu auku ja pidid

ruttu edasi minema, et augu põhi ei rebeneks. Korraga pragises Lukretsia all jää kohutavalt, jalg vajus vette ja preili laskis enese jää peale pikali, et mitte vette langeda. Klaos vedas ta tagasi, aitas üles ja sõnalausumata hakkasid nad kalda poole minema.

Tükk maad olid nad vaikides jooksnud, hädaohtlik jää oli juba kaugel selja taga.

„Ma vist haavasin teid, andke mulle andeks," ütles viimaks Lukretsia.

„Ma vist teid ka. Nii oleme tasa."

Nad istusid kaldakividele uiskusid ära võtma.

Kui Klaos õhtul voodis selle hõljuva jää peale mõtles, käis tal värin üle ihu. Kõrvus aga kuulis ta irvitavaid sõnu:

„Teie kardate!"

Ta litsus näo häbi pärast padja sisse. Jah, ta oli tõesti kartnud, see preili aga mitte.

VII

Klaos unistab und oodates.

Mere kaldal seisab rahvahulk, suur ja tihe kui mets; ta on vaatama tulnud, kes sellele mustjassinisele veeviirule, mis kaugelt paistab, mööda värsket sinkjat läikivat jääkirmet, mis jalgade all kui nahk hõljub, kõige lähemale julgeb minna. See arg kari kaldal ihaldab julget tegu näha, ihaldab närvide kõditust, kui ka selleks teised oma elu peaksid ohverdama. Siin seisavad esimestes ridades noored neiud, saledad kui kased, ja vahivad neid, keda nad mehisuse ideaaliks peavad. Kas see aga meeletus ja rumalus ei ole, oma elu sel kombel kaalule panna, plikade lõbuks? Kas ei ole elu selleks antud, et seda mõistlikult alles peab hoidma?

Mis kihutab teda, Klaostki, sinna, kus eemal vesi sinetab? Miks süda nii rahutult tuksub ja teda siin ara karja hulgas ei lase olla? On see auahnus? Ja kuigi on auahnus, peab ta siis selle maha suruma, et seda enam arg karjalammas olla?

Ei, ta ei suuda siia karja sekka jääda, ta läheb! Ta leiabki enese juba seal jääl. Nüüd ei ole aga vesi tema

ees enam sinakashall, vaid rohekas, peaaegu roheline. Ta tunneb ennast vajuvat, tunneb märga, raudset, kangestavat külmust enese ümber, liikmed jäävad kangeks, ta vajub, ei jõua enam hinge kinni hoida, tõmbab seda kõrvade ümber kohisevat rohelist külma vett korra suhu ja mõistus läheb segi . . .

Siis leiab ta enese jälle kaldal rahvahulga seast. Ei, ta ei lähe sinna, see on meeletus!

See otsus toob talle kergendust. Nii julge ja hea on siin seda kurja nalja pealt vaadata, ja nende meeletute võistlus seal tõotab huvi ja närvide erutust. Siis näeb ta korraga esimeses reas teda, pikka, saledat uhke ilmega preilit, laia äärega must kübar peas, nägu kui marmorist . . . Klaos vaatleb Lukretsiat ja südamesse asub unenäoline magus joovastus. Jah, ta läheb, ta läheb! Ta tahab surra! Nii magus on surra, kui korra selle jumalanna otsa oled vaadanud ja tead, et ta sinu julget surma näeb! Kuidas võiski ta teisiti mõtelda, teda, Klaost, araks pidada!

Juba lükkab ta paar korda parema ja vasaku jalaga edasi, vaatab sinna kaugele sinaka veepiirde poole ja — lööb kahtlema . . . Kas ei ole see mõttetu, meeletu, rumal tegu! Ta ei taha oma eluga mängida. Tema elu on enam väärt! Ta jääb siia . . .

Kas ei ole aga mingit abinõu, millega julgeolekut võiks kindlustada? Kas ei ole asja, nõiasõna, talismani, mis teda hädaohus kaitseks, mis teda vee peal hoiaks, kui ta sisse kukub? Kas ei ole nõiakivi, mis ta kergeks teeks kui udusule, nii et ta ilma ohuta selle ühe ja kogu rahva imetlust võiks teenida? Siis ta läheks! Ja naeraks südames nende teiste julgete lollide üle! Kas ei ole mingit abinõu? . . . Aa! On! Kuidas see talle varemini meelde ei tulnud! Näe, seal eemal istub sohval — päris sohva on siia mere äärde toodud — seal istub paksu kõhuga proua, paksudes toredates karusnahkades, nägu punane ja tursunud. Seda prouat on ta kord Lukretsia seltsis uulitsal näinud. Mine, anna tema käele suud ja luba end temale, palu tema käest üks hõberublatükk, pane see enesele tasku, siis oled sa kui udusulg, võid isegi mööda veepinda libiseda! Kuidas talle see varemini meelde ei tulnud! Olgu, ta läheb ja

müüb enda, et selle ühe ja kogu rahva imetlust äratada!

Ta läheb, teeb nõnda; keegi ei pane seda tähele, kõikide silmad on julgete uisutajate poole pööratud, kes rahva ees edvistades, valge trikoo seljas, toredaid poognaid viskavad. Nõnda! Ta annab rasvasele ja higist lõhnavale käele suud, müüb enese temale — raske ja vastik on see küll, — palub enesele hõberublatüki, saab selle, — paks proua naeratab armsalt, kui tema kätt suudeldakse, — ja läheb siis vaikselt, peaaegu alandliku rahuga teiste julgete sekka. Sealt heidab ta pilgu oma jumaldatava poole, kartliku, häbeneva pilgu, orjameelsus südames: kas Lukretsia vahest aru ei saa, missuguse alatu abinõu kaudu ta ennast on kindlustanud? Aga ei! Seal seisab see uhke preili ja vaatab jumaldades ja õnnelikult tema, oma kangelase poole. Niisugusena on ta mind näha ihaldanud, niisugusena peab ta mind nägema! mõtles Klaos.

Ja siis kihutab ta teiste hulgast läbi edasi, sinna sinakashalli piirde poole. Oo, need teisedki on aga julged! Vististi on neil igaühel seal kalda ääres südamedaam, kelle auks nad surma tahavad minna! Rumalad poisikesed! Kihutagu aga edasi! Varsti on nad vees? Ja see on neile paras!

Klaos tunneb südames kadedust ja salaviha nende teiste vastu. Neil on puhas süda surmaminekuks, tema aga julgeb ainult sellepärast riskeerida, et midagi karta ei ole...

Olgu! Keegi ei tea veel seda! Jää rahule, süda! Peaasi, ei ole midagi karta!

Aga rõõmu ei ole südames, ainult põlgus iseenese ja salakadedus teiste vastu. Juba langeb üks neist julgeist jää alla. Las minna, see on meeletule paras palk! Kes käskis elu kaalule panna, kui kindlustust ei olnud!

Nad kõik peaksid jää alla kaduma; see oleks hirmutuseks ja õpetuseks kõigile, kes julgusega hoobelda armastavad! Ainult temal on mõtet siia tulla, teiste kiusamiseks!

Juba langeb jälle üks; teised jäävad kahtlema ja vaatavad üksteise otsa, silmist ja näoilmest lugeda katsudes, kui palju veel julgust edasiminekuks on. Tema,

Klaos, aga kihutab muretult edasi, ikka edasi! Kes järele tulevad, langevad jää alla. Viimased seisatavad ja vaatavad temale järele. Ta läheb veel tükk maad edasi ja vaatab siis kui võitja ümber! Temale ei julge keegi järele tulla, kõik on maha jäänud! Ta lehvitab kaldal seisvale rahvahulgale valge rätikuga. Rahvahulk vastab hurraa-hüüetega.

Triumfeerides pöördub ta tagasi. Rahvapilv tervitab teda kalda ääres hüüetega, mis nagu torm mühiseb ja võitjat joovastab. See pikk, sale, uhke ilmega preili naeratab.

Aga südames ei ole sõitjal tõsist rõõmu. On ainult põlgus iseenese vastu. Oo, see madal orjavaim! Need, kes triumfi tõsiselt ära teeninud, ujuvad jää all rohelises vees!

Siis kaob kõik paksu udusse, pind vajub jalge alt. Klaos tunneb enese õhku tõusvat, hõljub pilvede all; pehmes pilves kantakse ta kuhugi kaugele. Pikkamisi hakkab valgemaks minema, udu muutub hõbedaseks, pimedus vajub alla sügavusse, nagu läheneks päikesetõus. Ta leiab enese jälle maa peal seisvat, ja kui valge udulinik nagu eesriie kahele poole vajub, näeb ta enese ees trooni. Sellel istub t e m a, Lukretsia, valge mantel seljas, kroon peas, uhke, käskiv ilme näol. Trooni kõrval sohva peal istub Lukretsia isa, see uhke rikas vanamees nüri habemega. Trooni taga seisavad rahvahulgad kui ääretu madal mets.

Trooni ees seisab tema ja temaga ühes hulk äravalituid. Neid on väärt arvatud teistest, sellest suurest karjast ära lahutada. Neid on väärt arvatud omavahel võidelda lasta selle trooni peal istuja pärast.

Sealt eemalt, paremalt poolt, paistavad sinise vina tagant pilvedesse tõusvad valgeladvalised mäed. Üks tipp tõuseb otse kui torn üles ja kaob pilvede taha. Sinna otsa peavad võistlejad ronima. Kes sealt eluga tagasi tulevad, need peavad veel väikeses lootsikus üksinda suure tormiga üle merelahe sõudma. Kõige tugevamale saab võiduhinnaks loorberipärg ja punane mantel eluajaks kanda.

Need kõik on meeletu julged, kes võistlusse astuvad; nad teavad kindlasti, et neid surm ootab, et pääsemine

ainult haruldane õnnelik juhus on. Aga hoolimata sellest kipuvad nad võistlusse.

Ja Klaos näeb end juba ronimas. Maapind on jalge alt kadunud. Ta tõuseb kõrgemale, ikka kõrgemale, pigistab silmad kinni, et sügavust enese all ei näeks.

Ta toetub siis millegi vastu, hoiab millestki kinni, ja kui silmad lahti teeb, jääb süda hirmu pärast seisma. Ta ripub kõrge, äkilise kaljuseina küljes, üks jalg kaljuprao vahele toetatud, käega hoiab ta kinni köiest, mis üleval kalju serva taga. All on sinaka vinaga kaetud sügavus. Kuidas ta küll sinna sattunud? Õige: ta võistleb loorberipärja ja purpurmantli pärast teistega. Aga kus on need teised? Ta vaatab ümber. Näe, seal mäekülge mööda ronivad nad! Mõned juba kaugel temast ees. Terava otsaga raudkepi löövad nad kaljuprao vahele, toetuvad selle peale, viskavad köie kuhugi kalju nurga taha ja vinnavad endid kõrgemale. Näe, seal murdus ühe kepi ots kalju vahelt välja ja kivina lendas julge ronija alla mustavasse kuristikku. Teisel pääsis köis kalju tagant, ta karjatas ja kadus sügavusse. Ei ole mõtet ülespoole ronida, varem või hiljem lendab ka tema neile järele; parem juba meelega ennast alla visata. Surm on silmapilkne... Käed on väsimuse ja hirmu pärast nõrgad... Seal ronivad mõned veel vahvasti edasi. Jumalaga, lollid! Ei ole maailmas midagi, mispärast elu kaalule maksaks panna! Ela hästi, Lukretsia, sa saad kõige julgema ja kõige lollima enesele!

Seal tuleb talle korraga kaitsja talisman meelde ja julgesti ronib ta ülespoole.

Kõik kaob uttu ja pimedusse. Klaos tunneb enese nagu lainetel õõtsuvat. Pikkamisi hakkab udu hõbekarvaliseks muutuma, nagu tõuseks päike. Ümberringi kuuldub kohin, valged pikkade voorte harjad hakkavad udu seest paistma, tulevad nähtavale ja kaovad jälle, tõusevad ja vaovad. Mis see on? Need voored lähenevad, veerevad otse tema peale, tõstavad ta üles, lasevad järsku alla sügavusse vajuda...

Ta saab korraga aru — see on meri. Ta on väikeses lootsikus, mida lained pillutavad, üles viskavad ja alla

kukutavad, nii metsikult, et hingata ei julge, käed ja jalad on nõrgad ja loiud kui villane lõng.

Kuidas ta ometi siia on sattunud? Ah, see neetud võistlus! Näe, seal sõuavad need võistlejad temast mööda, üks tõusis praegu laine harjale ja langes sealt sügavusse, kust ta enam ei tõuse! Paras! Näe, seal ujub tühi lootsik kummuli. Eemal paistab inimese pea ja väljasirutatud käsi laintest... Asjata katsub see õnnetu ennast päästa ja neab muidugi oma rumalat meeletust! Paras kõigile julgetele ja lollidele!

Nüüd langeb ta ise laine harjalt sügavusse ja eemalt veereb mägi tema peale. Olgu ära neetud igasugune võistlus ja võitlus!

Kõik kaob pimeduses ja udus.

Seal tuleb talle päästja talisman meelde ja ta leiab end lainte peal lootsikus.

Ta on võitja! Ta istub kõrge mäe peal plüüšiga kaetud sohval; tema kõrval istub keegi vana naine lihavate põskedega, mis nagu punased singid ripuvad. See on tema abikaasa. Imelik! Miks ei ole Lukretsia tema kõrval! Tema selja taga nuuksub keegi. Kes see on? Keegi tütarlaps on seal kummuli, juuksed lahti ja õlad liiguvad kramplikes tõmblustes. Ah, see on vist Kristi! Imelik, miks ta nutab? Klaos käsib talle raha anda, et ta enam hommikust õhtuni üle jõu tööd ei tarvitseks teha ja homse päeva pärast mures olla.

Kuidas tema, Klaos, valitsejaks sai? Võitis ta võistluses? Jah, ta võitis selle lihava vananaise talismani abil. Olgu ära neetud igasugune võistlus ja mälestuski võistlusest! Ta pääses sellest mööda talismani abil. Nüüd valitseb tema. Nüüd võib tema teha, mis tahab. Miks see Kristi aga nii valusasti peaks nutma? Aga valitsejal ei kõlba üksikute vastu kaastunnet olla! Viidagu eemale see rumal plika!

Ta keelab kõige esiteks igasuguse võistluse ja võitluse. Olgugi et nüüd kõik vaimsed ja ainelised varad ühetasaselt on jaotatud, võib siiski vahest mõni võisteldes teistest ette jõuda, võib kadedust äratada ja sellega teiste rahu rikkuda. Nüüd kaotab ta ära igasugused hädaohud. Ei pea enam olema kõrgeid mägesid ega sügavaid orgusid, mille pärast ta kord hirmu tundnud.

Ta näitab käega oma alamatekarjale, ja see tormab kõrgete mägede kallale. Kõik, mis järsk ja kõrge, tehakse lamedaks ja madalaks. Kõrged äkilised mäetipud muutuvad munakujulisteks prügihunnikuteks, kuhu isegi lapsed ja jalutud ilma mingi hädaohuta neljakäpakil otsa võivad ronida. Ei ole enam sügavaid kuristikke, need on purustatud mägede prügiga täidetud.

Siis näitab ta jälle käega — ja tema kari langeb mere kallale. Mäekünkad kantakse merre, sügavus täidetakse täis, nii et madalat põhja mööda jala merest võib läbi minna. Olgu suur ookean alles, et ilusat veevälja näha võiks, aga sügavus peab kaduma, nii et seal julgesti lootsikuga võib sõita, ilma et midagi karta tarvitseks. Õhus lendamine tuleb ka keelata, sest see on, nagu kogemused näidanud, väga ohtlik. Juba mõtleb ta sellekohast käskkirja avaldada. Siiski, lennaku, kes tahab, aga üle ühe sülla ei tohi keegi maapinnast kõrgemale tõusta. Siis ei ole suurt ohtu karta.

Kõik peab rahulik, kindel ja julge olema, kõik peab ühetasane, kõik peab madal olema. Kõigile peab ka elurõõmude maitsmine ühel mõõdul osaks saama.

See pikk, sirge, julge pilguga, kõrge otsaesisega naine, kellele see siis peab saama? See ei ole tema oma. Olgu, siis ei pea ta ka kellegi teise oma olema! Ta peab kõikide oma olema. Siis saab ka tema sellest uhkest naisest osa, olgu vahest ühel öölgi. Kõik peavad kõigist osa saama, ka ilusatest naistest, siis on ometi kord õiglus maailmas valitsemas!

Kas ta siiski ei jätaks mingisugust võistlust, millega inimestel mõnikord võimalik oleks endid lõbustada?! Võiks jätta midagi niisugust, mis kuidagi kardetav ei ole, näiteks võidu roomamine, võidujooksmine neljakäpakil ja muid sellesarnaseid.

Siis valitseks maapeal igavene rahu. Ei oleks enam ei kõrgusi ega sügavusi, hädaohte, hirmu ega kartust, meeletut jõupingutust, rahutut otsimist ega võitlust.

Ilm läheb pimedaks, öö tuleb.

Klaos vaatab ümber. Mis see on? Kaugel tõuseb suits ja punane tuli taeva poole. Sealt kuuldub kisa ja kära. Inimesed jooksevad sealt põgenedes ja appi karjudes.

Nad lähenevad temale. „Appi, Lukretsia on mässu tõstnud, ta on julged kokku kogunud ja tapab kõik maha, kes vastu hakkab!" Põgenejad kaovad pimedusse. Klaos hüppab oma troonilt maha ja jookseb põgenejatele järele. Ta jookseb kui jänes, jookseb kõigist ette, suur kari karjudes tema järel. Aga nad ei pääse. Tagaajajad on lähedal. Juba kuuldub selgesti nende võiduhüüd, irvitamine põgenejate üle ja hoobid jäneste pealuude vastu. See hääl on talle tuttav, see selge naisehääl, mis külmalt ja rahulikult käsib:

„Ära hävitada see arg ja alatu sugu! Mitte ühelegi ei tule armu anda! Maha kõik need roomajad!"

See on Lukretsia hääl.

Juba on nad lähedal. Nagu tuline pilv käib nende pea kohal, punast valgust maa peale heites ja põgenejaid valgustades, et neid kergem oleks hävitada.

Ei, ta ei jõua enam joosta! Ei maksagi enam joosta. Varsti on nad järel ja ta torgatakse selja tagant piigiga läbi või lüüakse tal mõõgaga pea lõhki. Juba langevad tema kõrval põgenejad punase pilve kuma valgusel, karjatavad ja jäävad liikumatult lamama. Ta jääb seisma, tõmbab korra raskelt hinge, pöörab enese ümber ja laseb põlvili maha. „Armu, armu!" palub ta, käsi uhke naise poole sirutades, kes valguses nagu kättemaksja vaim teisest maailmast tema ees seisab.

„Kadugu see vilets orjasugu!" karjub Lukretsia vihaselt, tõstab uhkelt käe ja vihisedes käib piits läbi õhu.

Klaos karjatab ja ärkab üles. Ta näeb veel selgesti Lukretsiat enese ees, piits käes.

VIII

Kui Klaos kõige hallimas meeleolus, raamatutest tüdinenud, mööda uulitsaid jalutas, käed sügavale taskupõhja vajutatud, pilk ühe vastutulija pealt teise peale eksimas, kohtas ta oma vana tuttavat ülikoolilinnast.

Nad näisid mõlemad head meelt tundvat, et siin teineteist nägid. Juba ammu olid nad tuttavad, aga viisakalt tagasihoidlikud olnud, nagu teineteise väärtust

austades ja selleks enesest liiga palju lugu pidades, et hariliku labase lahkusega teineteisele läheneda.

„Kuulsin, te olevat „Sõnumitooja" juures," küsis Proosa.

„Jah, praegusel ajal küll," vastas Klaos ja laskis selle juures näoilmest paista, et ta oma praegust tegevust „Sõnumitooja" juures kõrgelt ei hinda.

„Leivaküsimuses ei maksa ülearu tundlik olla."

Klaos vaatles seda meest salaja. Proosal oli hall palitu seljas ja hall silmadele litsutud sonimüts peas. Ta oli keskmise kasvuga, laiade õlgade ja laia seljaga ning tuletas jämedat puutüve meelde. Nägu oli tal ühevärviline, õigem värvitu, lai ja silmad rahuliku, pikaldase pilguga. Üldse esindas Proosa vallavanema-tüüpi, keda mitte raha ega suure suu pärast vallavanemaks ei valita, vaid raskuse ja mõõdukuse pärast. Niisugune inimene elab igal ajal hästi ja leiab kõikide mõistlikkude inimeste lugupidamist. Niisugused mehed leidsid vist orjaajal isegi mõisnikkudelt lugupidamist ja pääsid ilma suurema seljaküürutuseta kergelt maailmast läbi.

„Asute siia päriselt elama?" küsis Klaos, et pealiskaudsegi jutu läbi sellele inimesele läheneda.

„Ei, tulin siia niisama vaatama; huvitav oli valimisevõitlust tähele panna."

Nad läksid uulitsaid mööda edasi, Proosa raskel sammul, vähe kohmakalt, Klaos erksalt ja kergemalt. Tuiskas peenikest lund, tuul oli lõikav ja hakkas juba videvikuks minema.

„Huvitav linn," algas Proosa ühetoonilise rahuliku häälega, millel tšello kõma oli. „Jään ehk siia elama."

„Aga mitte veetlev linn," lõikas Klaos põlglikult vahele.

„Peab võtma kõike, nagu see on . . ."

„Ja jätma kõik, nagu on?"

„Võtame kõike, nagu see on, sine ira et studio, siis võime palju kergemini kõigest seda teha, mida tahame ja mida tarvis. Teie kui ajakirjanik ja sellega ühes teatud mõõdul poliitikategelane peaksite nimelt nõnda asjade peale vaatama."

„Minu arvamise järele peab poliitikategelasel peale kauge ja ülevaatliku pilgu ka vaimustust olema, ta

peab sügavalt põlgust tundma, kirglikult vihkama ja palavalt armastama ..."

„Jätkem need suured sõnad ja kohutavad tundmused. Ilma nendeta on kergem töötada ja inimlikum olla — eks ole?"

Kõle tuul viskas neile teravaid jäätisnõelu vastu nägu: Klaos hoidis pea püsti ega takistanud jäätist krae vahele tungimast. Proosa tõmbas palitu krae üles, vaatas ükskõikselt lõikavale tuulele vastu, pilutas ainult silmi.

„Kuidas teie leht ka läheb?" küsis ta tüki aja pärast.

Klaos kehitas õlgu:

„Kindlasti ei tea ütelda, aga kasu ta toimetajale vist palju ei too. Ta ise ütles kord, et mõne muu ettevõttega enam võivat teenida."

„Vanamees on oma aja ära iganud ja tema leht ka. Siia peaks uus leht asutatama, kus enam kulunud sõnu ei tehtaks."

Proosa käänas ettevaatlikult ja mõistlikult jutu toimetuseliikmete peale, hakkas nende üle teateid pärima.

Klaos vastas tagasihoidlikult.

„Niisugustega ei saa haritumgi toimetaja midagi peale hakata," ütles Proosa. „Kui siia uus leht asutada, siis tuleb värskeid jõudusid muretseda."

„Teie mõtlete diplomeeritud haritlasi?"

„Oh ei, neid on ühes meie linna toimetuses mitut proovitud, kõik põgenesid ise, sest et neil ajalehetöö üle jõu käis või kalduvustele ei vastanud."

„Ja kuidas need meie linna kodanikud uue lehe vastu võtaksid? Tunnevad nad selle väärtust? Kas ei ole neile praegune leht kõige kohasem?" päris Klaos.

„Ei maksa massi üle nuriseda, palju mõistlikum on seda võtta, nagu ta on: temalt tuleb lihtsalt raha nõuda uue lehe heaks, kuna leht jälle tema heaks tuleb asutada. Seda tuleb avalikult ka öelda; ilusasti tuleb see ära seletada."

„See tähendab: tolmu silmad täis puhuda?"

„Mistarvis niisugused sõnad! See on ometi tõsi, et kõikide ja seltskonna kasu pärast leht asutatakse. Iseenesest mõista tuleb seltskonna rahaga asutatud lehes seltskonda, kui tarvis, valusasti tõmmata. Peaasi: koda-

nikel on raha, seda tuleb tarvitada ja siis neid kui lapsi juhtida."

Mis mees see on? küsis Klaos iseeneselt.

Ta tundis, et see üks nendest inimestest on, kelles rohkem peitub, kui nad välja lasevad paista.

Raske oli sellelt inimeselt midagi teada saada.

Proosa põikas vastamistes kõrvale, rääkis üldiselt, avaldas vaateid, mis temale enesele nähtavasti sugugi omased ei olnud, et ainult oma arvamisi varjata.

Klaos oli tükiks ajaks raamatutest lahkunud, et elada, elu vaadelda, ümbritsevat seltskonda lähemalt tundma ja selles elemendis ujuma õppida, mida seltskonnaks nimetatakse. Ta püüdis ka ennast läbi katsuda.

Ta tahab teisi õpetada, aga on tema selleks äravalitu?! Ta pahandab kõige maailma üle, aga sel on ehk rohkem põhjust tema üle pahandada!

„Väga mõistlik teist, et ka inimeste sekka seltsimajasse tulete. Kopitate oma raamatute juures ära . . ." rääkis Lukas. Tal oli jäme sigar suus ja meeleolu oli juba ülev. „Ma va patune inimene liigun siin sagedasti. Ei maksaks teilgi raamatutega nii palju jännata. Mina olen üks neist, kes möödaminnes ajakirjanik on, mitte loodud selleks. Meie hulgas on palju äraeksinuid. Näe, Ahing tahtvat kinematograafi asutada. Rasin kavatsevat ka midagi. Raggi annab zrelosti eksami ära ja pastupit v universitet; korrektor kärvab ära. Ainult teie ja sotsiaaldemokraat jääte järele. Teie passite hästi kokku, individualist, sotsialist ja toimetaja — kapitalist, hehehe! Peen trio! . . . Au revoir! Mu kompannii jäi veini juurde . . . A propos!" Lukas laskis sõrmega kõvasti plaksu ja ütles tasa: „Lööge sellele Falkenbergi-preilile külge, saate miljonäriks; siis vahest võite mullegi mõnes oma äris koha anda. Ma sooviks mingit praktilist tegevust. Ma näen, teie olete selle preili ees armu leidnud . . . Ei noh, mis siis! Kui teil raha ei ole, on teil ehk mõni muu omandus . . . Egas temagi mõni krahvinna ole . . . Aga tore tüdruk on ikka küll! Terve linn vaataks kadedusega teie peale . . . Au revoir! Ärge pange pahaks . . ."

Nagu noaga torgati Klaose südamesse, kui ta oma lehe päevauudiste alt luges, arst Kalkun ja advokaat Noorkonn lõpetanud oma õppimise ja asunud siia linna elama, kus nad loodetavasti seltskonnategevusest elavalt osa saavad võtma, nagu „Sõnumitooja" teatas. Klaos oli aasta viie-kuue eest nende meestega ühes korteris olnud ja nälginud. See oli siis, kui nad ülikooli vastu valmistusid. Noorkonn oli juba pealinnas õppides seltskonnategevuses oma tublidust näidanud, sagedasti kõnesid pidanud ja haridust edendada püüdnud, teatasid ajalehed. See oli vististi õige, sest ka siin tahtis ta nähtavasti viibimata rahvale teaduse valgust jagama hakata.

Klaos läks ka tema kõnet kuulama, mille aineks õigusteaduse filosoofia pidi olema.

Suure iseteadvusega astus tugeva kasvuga talupojanäoga mees kõnetooli, rüüpas klaasist vett ja algas:

„Paljuaustatud juuresolijad!

Mina tahtsin täna teile nõnda ütelda asja rääkida, mis teile hoopis võõras ja samane, kuidas seda ütelda, tundmata on, ilma milleta aga meie, teadusemehed, sugugi nõnda ütelda läbi ei saa, ega mingisugust prableemi (ta ütles prableemi) põhjalikult otsustada või samane jällegi kätte saada ei või. Sest kui meie võtame näituseks samase õiguseteaduse, siis ei saa meie sellest ettekujutamist, kui meie jälle samast filasoofiat (ta ütles filasoofiat) ei ole õppinud. Sest on ka õigusteaduselgi samane jälle filasoofia. Kui meie aga nüüd näituseks küsime, mis on filasoofia üleüldse, siis saame selle peale nõnda ütelda mitmesugused vastused. Noh, Gerbart (ta nimetas Herbarti Gerbartiks) näituseks ütleb jälle, et see kerge olevat rääkida nõnda ütelda filasoofia printsiipidest ja asjadest kui sellest enesest. Üks teine filasoof aga ütleb jälle, et filasoofia äramääramisest nõnda ütelda midagi välja ei tule, küll võib aga sellest jälle rääkida. Kui meie aga üleüldse kõik need äramääramised kokku arvame, siis saame väga suure arvu ja igaüks annab nõnda ütelda täiesti isesuguse äramääramise või definiitsia. Meie, teadusemehed, ei ütle, et see vale on, aga selles on mitmesuguseid prableemisid ja samane jällegi kuidas seda öelda . . . ele-

mentisid. Noh, meie võiksime siis nüüd ka Gerbert (ta ütles Gerbert) Spenceri arvamist ette tuua, kes kah seda jälle ära määrab, aga see viiks meid nõnda ütelda kaugele.

Võtame nüüd järgmisi matiivisid (ta ütles matiivisid) oma argumentaatsia aluseks, et filasoofia on samane jällegi selle elu ja ilma peale vaatamine. Aga siin võib jälle nõnda ütelda hõlpsasti küsimine tekkida, et seda on reliigia ja kunst ka. Vot sellepärast on nüüd jälle tarvis ära määrata needsamad kindlad piirid samase filasoofia ja selle vahel, ja jälle ka kunsti vahel. Dilthey ütleb seal jälle, et ilmavaade tuleb elu struktuurast ja elunähtustest ja kuidas nende ilmavaadete diferentsiaatsia ennast avaldab luuletamises, reliigias ja filasoofias, ja need samane jällegi muud ei ole kui nõnda ütelda elu interpretaatsia või äraseletamine.

Aga nüüd astume näituseks ühe tähtsa prableemi juurde, et kas jälle filasoofia ja reliigia ei ole nõnda ütelda üks ja seesama asi. Tuleb välja kohe, et nad muudku alati vaenulised on ja samane kuidas seda öelda üksteist ei mahuta. Sest tealoogia (ta ütles tealoogia) tunnistas juba esimesel aastasajal tema nõnda ütelda valeks, ehk nagu teisest küljest jälle praegu Garnak (ta ütles Garnak) Saksamaal, kes ise enne tealoog oli, seda ei usu. Aga nad mõlemad nõuavad jälle endile samane jällegi kõrgemat jurisdiktsiat. Aga ma tahtsin ühe tiipilise (ta ütles tiipilise) piiri vahetegemise ette tuua. Kon't (ta ütles Kon't) ütleb, et tealoogiline äratundmise metooda samane jällegi lapseliku äratundmise metooda on, mille järele samane looduse nähtused viktsiad (ta ütles viktsiad) on. Metafiisikalise staadia järel tuleb aga jälle nõnda ütelda positiiviline staadia. Vot seal hakkame meie nüüd looduse seadusi uurima ja vaatama. Aga Gegel (ta nimetas nõnda Hegelit) jälle peab samast reliigiat antropologismuseks. Noh, Kandi poolt on ka järgmine pastulaat (ta ütles pastulaat) üles seatud ..."

Klaos läks saalist välja ja Raggi tema järele.

„Mis te ütlete?" küsis Raggi, kui nad uulitsale jõudsid.

„Mitte midagi," vastas Klaos.

„Ega seda või ütelda, et tal znanijet ei ole, aga ta ei mõista ennast võražaitada ja segi on kõik teisel vist nagu kaša... Aga ikkagi cand. nime ees, ja rahvas tuleb kuulama. Kui praegu mina sellest asjast oleksin kõnelenud — raamatu järele oleks seda võimalik olnud usvoitada, — keegi ei oleks kuulama tulnud! Vaat mis tähendab universitetskoje obrazovanije."

„Mis te veel kahtlete, rutake ülikooli; tulete kord ja peate niisamasuguse kõne..."

„Niisugust ma küll ei pea. Ma astun seal kuhugi kružokki ja õpin krasnoretšijet, nii et ma kohe svobodno rääkida saan. Mulle meeldib väga oratorskoje iskusstvo ja ma hakkan pärastpoole nagunii prisäžnõi poverennõiks... See toob kõige rohkem sisse... Hakake teie ka ülikooli lõpetamise vastu prigotovljaitama, mis te siin nõnda eluaeg teete?! See žalovanije on siin väga skudnoje, mis meie ajalehed jõuavad maksta. Položim, teie oleks ka esimese järgu siila, aga ega te siiski ei tea mis ei või zarabatõvaitada. Olete aga juba ülikooli lõpetanud, ega siis enam midagi häda pole. Võite urokkisid anda. Vahel tuleme siia linna, paneme mõne vetsherinka toime, saame ka raha. Ja juba üliõpilase munder ja vuraška, see avaldab vpetshatlenijet... Peaasi, viimati võid bespetšno elada..."

Dr. Kalkuni kohtas Klaos ühel heategeva seltsi koosolekul.

„Aa, teie, Klaos," hüüdis Kalkun, lüheldane mees, hõredad juuksed libedalt pahemale poole soetud, ümarik lai nägu ilma ühegi kortsuta, mida mõtlemisvõime pingutamine sünnitab, silmad kitsad ja õlitatud.

„Noh, kuidas läheb? Olete siin ametis, ma kuulsin, ühe ajalehe kirjutaja või?"

„Olen „Sõnumitooja" toimetuses."

„Hmhm! Noh see on ju ükstakõik! Kas on kena koht?" jätkas Kalkun rabeda häälega kärmesti oma küsimusi.

Klaos kehitas õlgu.

„Kuidas palk on?"

Klaos kortsutas otsaesist, pidi juba midagi teravat vastuseks andma, aga nimetas oma palga määra.

„Egas te kauaks sinna mõtle jääda? See palk ju meest

ei toida... Te võiksite kuhugi kontorisse katsuda saada... Mul on üks tuttav vabrikukontoris, see saab õige kena palga, nii et ilusti ära võib elada... Kas me ei läheks natukeseks puhveti või sinna kõrvale väiksesse tuppa? Juhtume üle hulga aja kokku..."

Nad istusid puhveti kõrvale väiksesse tuppa laua äärde. Ilmus kelner, vaatas küsides nende otsa, ja Kalkun vaatas küsides Klaose otsa.

„Õlut või?"

„Hea küll, õlut!"

„Missugust?"

Klaos kehitas õlgu ja ütles viimaks käskivalt: „Märtsi!"

„Võiks pilseneri tuua..." arvas Kalkun.

„Ükskõik!"

Kelner läks pilseneri tooma.

„See on odavam kui märts; mul ei ole veel sissetulek ei tea kui suur," rääkis Kalkun rabedalt ja kärmesti.

„Mina maksan," tähendas Klaos rahustades.

„Ei, mis maksmisest, ma maksan ise, aga mistarvis kallist tellida!... Ma joon vahel heameelega õhtul klaasi õlut ja lõuna juures ka, aga ikka odavamat... Mind kutsuti heategevasse seltsi liikmeks ja nüüd pidule. Tulin ka; see on vahel nagu lahutuseks. Ma niisuguseid poliitikalisi asju ja sekeldusi ei armasta. Seal on kõiksugu vaidlused, seletused ja võitlus — mina seda ei armasta. Ja praegusel ajal on parem ettevaatlik olla, kas pole tõsi? Ma katsun, kui saan, mingisugusesse kroonu ametisse ka saada, kas või kooliarstiks kuhugi. Siis saab tšinnisid; teenid mõnikümmend aastat, näe, oled mõisnikuseisuses, lapsedki mõisnikud. See on juba midagi... Siin seltsis on enamasti naisterahvad, prouad ja preilid... Ja pealegi on siin jõukamad ja peenemad inimesed, nii et ka enesele kohase seltskonna võid leida... Kahju, et te ülikooli ei lõpetanud! Näe, Noorkonn on nüüd valmis advokaat. Temast saab poliitikamees... Pidas siin hiljuti filosoofiast kõne... Kas käisite kuulamas?... Noh, kas ei olnud peenike kõne? Mis? Jaa, noh tema on ülikoolis hoolega õppinud, läbi ja läbi tark mees! Tema saab siin varsti esimest rolli mängima..."

„Seda ma usun!" ütles Klaos. „Meil juhivad asju just niisugused mehed."

„Teie karjäär on jah nii-ütelda pooleli . . . Peate rikka naise võtma; sellega saate asja heaks teha . . . Ega see naljaasi ole ka, see ülikooli läbitegemine; tuli ikka nälgida küll ja pead vaevata . . . Aga noh, nüüd on see mööda, nüüd ei tarvitse enam raamatut kättegi võtta . . . Ah teie olete siis ajalehe juures? Ühel ülikooliharidusega mehel ajalehe juures küll jännata ei kõlba; ülikooliharidusega mees võib enesele kergema vaevaga leiba teenida ja mõistlikumat teenistust leida . . . Aga mõni loll teeb seda siiski. Mis te seal lehe juures teete? . . . Kust te seda kõike võtate, mis seal kirjutate? . . . Ega see kerge amet ei ole; ma usun, kontoris oleks teil palju kergem. Võiksite ka mõisavalitsejaks hakata. Ega seal pärispalk suur ei ole, aga kõrvalt sissetulekud, saate aru, olla head. Mul oli veel keegi õllevabriku ärijuht või laagrivalitseja tuttav, ka sellel oli hea palk ja prii õlu veel pealekauba . . . Las rumalad inimesed teha rasket tööd, ega siis teil pea halb pole, et odava palga eest teenida maksaks . . . Teie võiksite ju veel ülikooli tagasi minna, ega te veel vana ei olegi! Jah, see ilma elu on küll imelik, kui hakkad mõtlema! Kuidas meie isad elasid! Minu isa oli vaene saunamees, läks värisedes õpetaja ette ja küürutades tohtri või advokaadi juurde. Näe, mina nüüd ise tohter, käin linna kõige peenemate inimestega läbi, isegi päris sakstega puutume kokku ja oleme kui omasugustega . . . Ah, näe, seal see paks proua oma tütrega läks uksest mööda . . . See proua on heategeva seltsi presidendi asetäitja . . . Kena tütar, mis?! Vabandage, ma lähen ajan natuke flirti . . ."

Klaos heitis voodisse ja katsus lugeda, nagu ta iga õhtu enne uinumist tegi, aga see Kalkun ei läinud tal meelest. Kas ei pea kõik „mõistlikud mehed" meie seltskonnas niisugused olema kui tema?

Talle tuli meelde üks öö sellest ajast, kui ta ühes Kalkuniga ja Noorkonniga end abituuriumi vastu valmistas, tema aga tuupimise kõrval kõike luges, mis huvitava leidis olevat. Ja huvitavat oli nii palju.

Nad olid kord üheskoos joogimajasse sattunud, neil oli mõni rubla ja nad tulid sealt nõrkel jalul koju. Kalkun oli kõige jutukam ja kõneles kaua enne magamajäämist voodis.

„Kuradi päralt, nõnda peame elama ja nälgima!" oli ta tol korral pimedas toas voodis lamades pehme keelega hoobelnud. „Ainult tulevikulootus, see hoiab meid üleval! Poisid, ükskord joodan ma teid palju parema veiniga purju, kui see tänane lörts oli! Madeiraga, heresiga, trimadeiraga, pomerantsiga, tokaieriga või šampanjeriga, kõige kallima šampanjeriga, mis maailmas on, joodan ma teid täis! Minu terviseks peate te siis jooma, ehk te küll nüüd minu üle naerate! Mina olevat tuupija, mina olevat puupea, mina olevat see ja teine, mina ei lugevat ega mõtlevat midagi! Hea küll, las ma olen seda! Aga vaadake, pange tähele, kes tuleb meist kõige enne ülikoolist välja, kes saab kõige enne tohtriks, doktoriks, kuradi päralt! Ja kui mul ükskord doktori nimi käes, tulge siis minu ette! Siis vaatate teistsuguse pilguga minu peale! Ma ei tunnegi vähemaid kui ma ise! Ma ei tunnegi matsisid! Mütsi peavad nad kaugelt minu ees maha võtma! ... Kurat, viissada rubla teenin ma kuus! Mis viissada?! Tuhat viissada! Vaat siis on raha! Ja ma ei peaks nüüd tuupima, ei peaks vaeva nägema! Ma ei ole nii loll, et muude tühjade asjadega aega hakkan viitma. Edasi, Kalkun! Tõsta tiibu! Ükskord seisab sinu nime ees doktor! Doktor Karl Kalkun — lasen ma siis kuldtähtedega nimekaardi peale trükkida! Küllap siis sina, Klaos, ka juba mind omasuguseks pead, aga ma ei tunnegi sind! ... Loll oled sa! Sina ei saa aru, et asjata lugemisega aega ei maksa viita, vaid ainult programmi järele tuupida, kuni ülikoolis, kuni doktori või kandidaadi nimi käes. Siis ei ole enam tarvis lugeda, siis tuleb raha muidugi, mis käriseb! ... Ega minulegi see tuupimine lõbu ei tee, oh, ma viskaksin need raamatud kõik kus kurat ja elaksin ka kord! Noorus läheb meil raamatute taga küürutades mööda! Mis ma sest saan! Ma tahaksin ka pidude peal käia, tahaksin armastada, tahaksin naisterahvast, ilusat naisterahvast suudelda ja kaisutada! Aga see on võimata! Mõnda õmblejannat või putsmaherini või selle-

sarnast saaks, aga neid ma ei taha! Ma võtan enesele kord rikka naise, ilusa naise, koolitatud naise, nõnda et kõik kadedusega tema peale vaatavad!"

Nii unistas Kalkun tookord tulevikust. Tema unistused näisid täide minevat.

Ja mina peaksin kuhugi õllevabriku kontorisse minema! ütles Klaos iseenesele.

Mispärast ka mitte! Ükskõik kuhu, mingi väikese ameti peale. Elan vagusi, väikselt, kärast ja sekeldustest eemal, auahnusest kihvtitamata. Loen, mõtisklen, kui mul on midagi öelda, siis kirjutan elulõpuks raamatusse ja suren vaesena, tundmatuna. Või tahan sellegagi kätte maksta, et mind ei ole tunnustatud veel enne, kui mul teeneid on?!

IX

Loode poolt kihutab kange tuul tihedaid lumepilvi vuhisedes üle valgete väljade ja soode. Vahetevahel on eemal sinavat metsa näha, soo pealt paistavad hallid madalad põõsad ja kaugelt mäe pealt ilmuvad mõned talumajade varjupildid nähtavale. Siis aga varjab lumepilv jälle kõik enese taha, ainult tantsivaid ja keerlevaid lumeebemeid on ümberringi näha ja tuule vihisemist kuulda. Siis avaneb jälle vaade, tuul vaibub silmapilguks ja vuhiseb kaeblik-ühetooniliselt. Eemal kihutavad valged kogud nagu põgeneva ratsaväe hobused meeletu kiirusega üksteise järel üle kallaku välja. Nende järel lähevad valged kujutumad hiiglased, viskavad endid vahetevahel kukerpalli, langevad, tõusevad üles, keerlevad nagu hullumeelsed ühe koha peal, kaovad, ilmuvad jälle, ühinevad suureks valgeks pilveks, mis pikkamisi edasi liigub.

Klaos läks välja mööda pikkamisi edasi. Jälgi oli paiguti veel tunda, paiguti olid need täiesti kadunud. Linn oli juba mitu versta selja taga. Õhtu ei olnud enam kaugel. Taevas hakkas pikkamisi hallimaks, põõsad kaugel soo peal mustemaks muutuma.

Kui jälle paks lumepilv temast üle läks ja mööda välja alla veeres, tuli pilve seest must kogu nähtavale.

Klaos pilutas uudishimulikult silmi.

See oli inimene; kas mees või naine, seda ei võinud veel aru saada. Mõni külamees, kelle naine või laps järsku haigeks jäänud, kes linna arsti järele ruttab.

Kui võõras jälle lumepilve tagant nähtavale tuli, jäi Klaos seisma, nagu oleks millegi vastu põrganud. Juba pidi ta aralt ümber pöörduma, võitles enesega vähe ja läks siis otsustavalt edasi.

Jah, see oli tema, pikk ja sale nagu kuusk, must mantel ümber keha, mütsi ümber valge sall köidetud, ratsapiits käes, nii sampis ta põlvini sügava lume sees. Ta vaatas valju ja peaaegu kõrgi pilguga vastutulijale otsa, siis aga läks ta lahkeks, ta naeratas ja sirutas Klaosele käe. Klaos kergitas sõnalausmata mütsi ja võttis käest kinni.

„Niisuguse ilmaga?" küsis preili tagasihoidlikult.

„Teie niisama."

„Ma arvasin, et siin üksi olen."

„Mina ka."

„Rõõmustan seltsilise leidmise üle."

„Mina mitte vähem."

Lumepilved jooksid neist üle. Nad astusid aeglaselt linna poole. Valged kübemed mängisid nende palede ümber.

„Mis teid siia ajas?" küsis Lukretsia.

Klaos kehitas õlgu.

„Seda on raske ütelda . . . Ma tahtsin inimestest eemal olla ja kõigest sellest . . ."

„Rämpsust, tahate vist ütelda? . . ."

„Meie oleme ju ikka väga kõrgid ja peame kõike rämpsuks."

„Võib-olla," vastas Lukretsia. „Ometi oleme mõlemad täna siia juhtunud, ma arvan, ühesugustel põhjustel."

Klaos tahtis juba pilkavat vastust otsima hakata, aga Lukretsia näis seda aimavat. Ta komistas nähtavasti meelega sügavas lumes, haaras Klaose käsivarrest kinni ja ütles sõbralik-kodusel toonil:

„Olen päris väsinud. Tohin end teie najale toetada? . . . Tänan." Ta võttis veel kodusema tooni: „Ma päris kardan teid. Teie olete alati nii terav, nii vaenulik ja . . . nagu kardate, et teile ülekohut tahetakse

teha. Teie peate inimesi rohkem usaldama ja vähem kartma."

Ta toetas usaldavalt ennast Klaose najale ja hoidis tema käsivarrest nagu laps kõvasti kinni. Nii hea oli siin kaugel lumelagendikul tuisu sees kahekesi käia. Vaenlus kadus Klaose südamest ja ta rääkis avameelselt.

„Kui peaaegu alati võõraste inimeste seas elad, täiesti võõraste seas, kellega ei ole midagi ühist, ja kui veel väga sagedasti ülevalt alla vaatamist märkad, siis ei ole ime, kui alati nagu võitleja mõõga käepärast hoiad ja hoobi annad igaühele, kes lähedale kipub, olgu hea või halva mõttega."

„Teie olete vist arg ja kardate, et iga läheneja ei tea mis teeb," ütles Lukretsia naerdes. „Mind ei tarvitseks karta, olen naine."

„Huvitav, mis teid linnast välja ajas?" küsis Klaos.

„Olen sagedasti nii rahutu . . . Tahaks midagi teha, aga . . . ei mõista midagi, ei tea, mis teha . . ."

„Imelik on teil selle üle kaevata! Teil on ometi võimalus kõike teha, mida tahate."

„Kõike? . . . Jah, teil on osalt õigus," kõneles Lukretsia ka avameelselt. „Aga ma ei tea, m i d a teha. Olen katsunud ühte ja teist, aga hakkan ise kahtlema, mistarvis, misjaoks? . . . Kas teate, ma olin ükskord koguni sotsialist; käisin salakoosolekutel, laotasin kirjandust laiali . . . Teie naerate muidugi selle üle . . ."

„Jumaldasite vist mõnda pikkade mustade lokkidega sotsialisti ja läksite sellepärast sellesse „usku" . . ."

Lukretsia ei ajanud seda tagasi, aga ütles alumist huult hammustades:

„Igatahes huvitas mind see tegevus esiotsa. Varsti aga näis see mulle nii mõttetu olevat, et käega lõin . . . Võib-olla et teistel armastust oli „rõhutud rahva" vastu; minul mitte kõigevähematki. Odi profanum vulgus et arceo — mulle meeldib selle ütluse mõte, minu vere sees on juba see põlgus."

„See on arusaadav."

„Teie arvate, et ma oma vanemate jõukuse peale uhke olles pööblit põlgan? . . . Ei, kasvatus on mind nii palju rikkunud, et ma kõigepealt vaesust põlgan . . ."

Klaos pidi seisma jääma, aga Lukretsia jõudis tema teravast vastusest ette ja ütles:

„Ma tean juba, teie tahate vististi ütelda: ka mina olen vaene. Ma ei tahtnud teid haavata, kui ütlesin, et vaesust põlgan. Ma avaldasin ainult oma arvamist, oma maitset. Arvamiste avaldamise vastu teil ometi midagi ei või olla."

„Küll aga maitsete vastu."

„Laske ma ütlen enne, mida ma vaesuse kaasnähtusteks pean: mustust ja rumalust..."

„Teie ei ole minu toas käinud, võib-olla leiaksite selle ka „musta" olevat, teie omaga võrdlemisi."

„Ongi juhtumine, kus ma ennast vabandada võin... Ma tahtsin seda teha, aga ei leidnud parajat silmapilku... Ma olen juba teie toas käinud... Ärge aga minu peale sellepärast kurjaks saage."

„Minu toas?... Mis te seal käisite?" nõudis Klaos erutatult.

„Asi ei olnud sugugi nii halvasti mõeldud. Ma käisin teie korteriperenaise juures, see korraldas teie tuba, uks oli lahti, ja ma vaatasin üle ukse..."

„Sees ei käinud?"

„Jah, ma käisin teie laua juures."

„See on..." Klaos ei leidnud sõna.

„Palun vabandust. Naiselik uudishimu. Astrid olid teil laua peal ilusas rohelises saledas vaasis ja neiu, mureliku näoga neiu näopilt seal kõrval... Ärge olge kuri... See oli minust üleannetu vallatus..."

Lukretsia vaatas niisuguse lapseliku otsekohesusega Klaose otsa, et selle pahameel kadus. Enesele tegi ta etteheiteid: miks ta selle pildi laua peale jätnud!

„Mille juurde me jäime?... Ah jaa, ma ütlesin, et ma vaesust ei salli ja selle kaasnähtusi: mustust ja rumalust... Saate teie mind veel kuulata ilma pahameeleta, ilma salajase vaenuta?"

„Mina ise olen vaene, minu vanemad olid vaesed ja minu ema elab maal viletsasti... Aga olgu... Ma pean teie avalikust meelest lugu..."

„Ütlesin teile, et ma sotsialistide hulgast lahkusin, sest et minu sealolek naeruväärt oli, saate isegi aru. Siis katsusin muu seas ennast kunstile pühendada, nimelt

maalimisele ja muusikale, esiteks ühele, pärast teisele. Aga mul ei olnud annet."

„Tulite ise sellele otsusele?"

„Ei. See tähendab, esiteks tegi mulle seda keegi heatahtlik inimene selgeks, muidugi mitte minu õpetajad. Need katsusid igal viisil tõendada, minul olevat haruldased anded. Nad teadsid, et mu isa tundide eest hästi maksta võib ... Siis katsusin seltside tegevusest osa võtta. Naised saavad meil peaaegu ainult heategevates seltsides aega viita, oma inimesearmastust peaasjalikult keelepeksmises avaldades või ka tuvisid söötes. Lahkusin sealtki varsti. Siis mõtlesin ennast teadusele pühendada ... ärge naerge, ikka päris tõesti; õppisin kõiksugu asju, mõtlesin ülikooli minna, välismaa ülikooli muidugi — seal saab kergesti doktori nime. Asi näis mulle siiski varsti liiga naeruvääriline ja väiklane olevat. Loen huviga küll mitmesuguseid teaduslikke raamatuid, kirjutan enesele mõned mõtted üles, mõtlen ise mõnede küsimuste üle, aga ... Ma arvan, et need õige piiratud inimesed on, kes enese täiesti ühe spetsiaalala uurimisele saavad pühendada ja muud enam ei näe."

„Tööjaotus on ka teaduslikkudes uurimistes hädapärast tarvilik."

„Kes peab nõnda oma huvisid piirama, see tehku seda. Kes aga selleks sunnitud ei ole, see peab minu arvates kõigekülgset elu elama."

„Ja igavust tundma, nagu teie."

Lukretsia kehitas õlgu ja näris alumist huult.

Oli juba videvik. Tuul pildus vahetpidamata peenikest lund näkku, sundis silmi kinni pigistama ja teineteisele lähemale hoiduma. Pikkamisi astuti mööda teed linna poole, kus võis juba jälgi märgata; lumi ei olnud enam nii sügav. Kehaline lähedus mõjus lepitavalt ja soendavalt. Lukretsia jätkas oma pihtimist.

„Minust ei ole mingi ülesande leidjat, mis tervet elu täidaks; ei ole võib-olla ka ülesande täidesaatjat. Aga ma tahaksin mingis suures-suures asjas kaasa töötada või kellegi kõrval töötada. Aga see peaks tõesti suur asi olema või tugev inimene. Meie, naised, oleme juba niisugusteks loodud, et endid kellelegi või millelegi ohverdada tahame ja selles õnne otsime ..."

Linna tuled vilkusid läbi tuisu.
„Teie ei pahanda, kui teile teie õige ülesande kätte juhatan," ütles Klaos kergel naljatoonil: „Peate mehele minema. Sellega lõpeb harilikult iga naise otsimisaeg. Vabandage, see on küll kulunud nõuanne, aga siiski otstarbekohane."
„Teie ütlete, et siis otsimisaeg lõpeb? Mõnedel algab see alles siis. Ja pealegi olen ma selle peale ise sagedasti mõtelnud."
„Miks see veel teoks ei ole tehtud?"
„Ei ole m e e s t leidnud." Lukretsia katsus selle sõna väljaütlemisse kõik panna, mis mehes suurt, tugevat ja julget on.
„Teie ootate printsi."
„Teie ei usu seda — ootan ainult m e e s t, aga meest selle sõna täies mõttes, julget, mehist meest; mitte head, truud, südamlikku, sõnakuulelikku, kaastundlikku, ka mitte nn. tarka. Ma ühineksin temaga, ma paneksin kõik oma jõu kui kapitali tema „ärisse" ja oleksin ehk õnnelik. Meie, naised, ei saa vististi iseseisva ülesande juures ja üksinda õnnelikud olla..."
Klaos vaatas ringi, nagu otsiks midagi, ja ütles siis kuivalt:
„Tähendab: kes teile nõu tahab anda, teid tegeliku nõuga toetada, see peaks teile meest teadma soovitada. Kahjuks ei või mina teid selles avitada."
„Väga kahju, et m e h i on nii vähe."
Nad ei lausunud enam tükil teel sõnagi. Midagi teravat oleks veel kumbki tahtnud öelda, aga ei olnud ettekäänet algamiseks.
Siis küsis Klaos:
„On teil mõni tegevusala, millest mehed teile kõige enam meeldivad?"
„Mulle meeldivad teoinimesed, mitte aga raamatukoid ja luuletajad."
Klaos ägestus ja algas nüüd kui kõnemees:
„Imelik. Ma ütlesin kord juba ennemalt teile, et ainult poliitikamehe, teadusemehe ja kunstniku tegevus on lugupidamise väärt! Kõik muu aga on loomalik orjamine, kivide kokkukandmine selle ehituse jaoks, mida teised ehitavad. Aga ka poliitikamehe ja teaduse-

mehe tegevus on abinõud inimsoole parema tuleviku loomiseks. Kunstnik — ma mõtlen kunstniku all ka luuletajat — ei loo mingisuguseid abinõusid, vaid elab, luues käesolevale silmapilgule. Ta ei loo midagi kasulikku, ei ehita hoonet nagu poliitika- või teadusemees, vaid teenib valmisehitatud templis tundmatut jumalat."

„Just sellepärast põlgangi mina neid, et nad midagi ei tee, vaid seda „tundmatut jumalat" teenides ilusaid, segaseid sõnu räägivad," vastas Lukretsia ka ägedalt. „Teie austate tegevust, mille tagajärjed välises ilmas nähtavad, käegakatsutavad on! Järelikult peaksite niisugust tegevust kõige kõrgemalt hindama, mille tagajärjel mäed teise kohta aetakse, kuigi sel mingisugust mõtet ei oleks."

„Jah, ma austaksin seda, kes mägesid ühest kohast teise jõuaks tõsta, enam kui kõige suuremaid luuletajaid."

„Siis austate kõige enam Tatari khaanisid, kes Aasia ära võitsid ja pealuudest püramiidid ehitasid!"

„Neile heidetakse suurt toorust ja metsikust ette, aga ma usun, et üheski Timuri sõjamehes vähem toorust ei olnud, küll aga vähem julgust ja jõudu kui selles Aasia äravõitjas."

„Tähendab, teie austate julgust ja jõudu, kui need ka kõige suurema toorusega on ühendatud?"

„On teie arust lambavaras enam lugupidamise väärt kui hobusevaras või pangalõhkuja?"

Klaos ei vastanud.

Lukretsia jätkas:

„Pean jõu ja julguse austamist isegi õigeks ja põhjendatuks, imestan ainult, et meil kaastundmust, ligimesearmastust, südametunnistuse õrnust ja muid sellesarnaseid omadusi austatakse. Need ei ole kõik muud kui jõuetuse ja väiklase arguse avaldusviisid."

„Teie olete nähtavasti üks neist, kes suuri nähtusi tähele panna ei oska, mis mitte mõnel lahinguväljal suurtükimürina saatel ei sünni, vaid suurele hulgale kuulmatult ja nägematult," jätkas Klaos hoogu sattunult. „Teie imestate niisugust „suurepärast" nähtust nagu suurte puude mahamurdmine või tervete metsade hävitamine tormi läbi. Teid ei huvita niisugune nähtus

nagu taime pikaldane kasvamine, toiduainete kogumine maapinnast ja selle keemiline muutumine rakukesteks. Sest selle juures ei ole suurt mürinat ega maapinna värisemist. Niisama ei oska teie neid muudatusi tähele panna, mis rahvaste elus aastakümnete jooksul ilma suure kärata, ilma verevalamiseta ja suurtükimürinata sünnivad. See aeg peaks juba mööda olema, kus ainult lahinguid rahvaste elus tähtsateks sündmusteks peeti ja sõjamehi ajaloo juhtijateks jõududeks. Nüüd peaksime juba kõik teadma, et ideed teguriteks on, mis rahvaste elus kõige tähtsamat osa mängivad, ja nende ideede kehastajad inimesed."

„Ma arvan, et teie teravad sõnad minust mööda lähevad. Minul on siiski see metsinimese nõrkus, et ma igas inimeses kõige esiteks inimest näha tahan ja alles pärast seda teatud ande ehk võime omanikku ja idee kehastajat, nagu teie tahate. Iga inimese peaomadused peaksid olema — minu kui metsinimese arvamise järele — julgus ja jõud."

„Härja julgus ja jõud?"

„Mispärast härja? Miks mitte lõvi?"

„Meie leiame tegelikus elus enam härgi kui lõukoeri."

„Pigemini juba julge ja toores härg kui arg ja vaga lammas."

„Maitseasi."

„Ma imestan, et teie nii suur lammaste austaja olete."

„Teie peaksite jälle vanade egiptlaste Apise kultuse au sisse tõstma."

Teravused olid seks korraks kõik öeldud.

Vaikides mindi linna.

X

Linnavolikogu valimised olid mööda ja ununesid varsti. Rahvameelse erakonna mehed olid piruka juures ja nosisid seda vagusi või ka kirusid tasakesi omaette, sest nad olid palju rohkem lootnud, kui sealt tõepoolest saada võis. Teiste kadedus ei lasknud kedagi liiga kaugele minna.

Toimetaja oli linnavolinikuks valitud; linnanõuni-

kuks valimine oli ka peaaegu kindel. Aga kinnitamine — see oli enam kui kahtlane.

„Viienda linnanõuniku valimiseni on veel aega," ütles Lukas silmadega naeratades, pilku paberilt üles tõstmata. „Küllap vanamees teab, kuhupoole enne tarvis kummardada. Viimasel volikogu koosolekul tuli ülemuse arvamine linnavolikogu otsuse kohta arutusele. Meie vanamees tõusis üles ja tegi tervele volikogule selgeks, et ülemuse arvamist sündmata oleks kõne alla võtta. On ülemus oma sõna ütelnud, kuidas kõlbab siis veel volikogul seda hindama hakata. See oleks lugupidamatus ülemuse vastu. Ta rääkis veel pikalt kodanikkude peavoorustest, mõõdukusest, ettevaatusest, aupaklikust olekust ülemuse vastu. Veel üks niisugune kõne, ja vanamees on linnanõunik. Toimetaja amet ei näi enam talle suurt rõõmu valmistavat... Eks ta olegi selle jaoks juba vanaks jäänud just nagu Jaani kiriku orel... Kogudus mõtleb uut orelit muretseda. Meie lehe lugejad peaksid niisama uue toimetaja muretsemise peale mõtlema... Peale luudvurrude ja pintsellõuahabeme ei ole vanamehel peaaegu mingit uuema aja kultuurimärki."

Ahing tegi, nagu ei kuulekski ta neid sõnu.

Ajad läksid tõepoolest raskeks; üksikute kihtide iseteadvus ärkas, raske oli korraga kõigi kasude seisukohalt kirjutada. Toimetaja ohkas sagedasti ja näitas traagilist ilmet näol. Raske oli kuldse kesktee leidmine. Ta noomis tasahiljukesi mõisnikke, et need enam moonameeste eest hoolt kannaksid, sest ka moonamehel olevat hing, ka tema olevat inimene, ka tema tohtivat peatoidust ja ihukatet nõuda. Paraku olevat aga neid mõisnikke vähe, kes õiglasel ja kristlikul viisil oma tööliste ja teenijate eest hoolt kannavad. Teisest küljest noomis toimetaja ka moonamehi, et õigluse põhimõttest kinni pidada. Need ei teenivat sagedasti mitte oma leivavanema head meelt ega tänu ära. Nad olevat paraku tõrksad, üleannetud, paljud koguni joodikud, prassijad ja ulaelu elajad. Toimetaja soovitas, et igaüks, ülem kui alam, teenija kui isand, oma kohust täidaks, et igaüks omaga rahul oleks. Küllap siis ka neljanda käsu tõotused täide minevat.

Paljud mõisnikud tellisid oma moonameestele „Sõnumitoojat".

Niisama katsus toimetaja seda vaenulikku vahekorda kaotada, mis koguduse ja hingekarjase vahel valitses. Jumal ja inimesed võisid tema ridades selgesti näha, et see kerge ei olnud, aga ta püüdis kõigest hingest ja väest.

Ta noomis hingekarjaseid, need ei elavat ise selle järele, mis nad jutlustavad. Ta sai isegi kurjaks nende peale ja ütles, et paraku mõnedel nende hulgast olevat otse inetut eluviisi leida; aga olevat ka kalleid karjaseid, kes sõna ja teoga ilusat õpetust ja eeskuju oma lammastele andvat.

Siis aga võttis ta lambad käsile, töötas nende kallal haruldase hoole ja armastusega, kuni väsis. Ta jutlustas sõnakuulmist, vaimulikkude austamist, ausaid eluviise, ulaelu põlgamist ja kõiki kalleid voorusi.

Ka hingekarjased olid usinad lehte rahvale soovitama.

Pahem oli lugu linnas tööliste ja tööandjate vahel. Siin oli vahekord teravam ja tööliste iseteadvus suur; siin ei läinud lugu igakord siledalt. Kui toimetaja kord üht pidu kirjeldas, mis vabrikuvalitsus töölistele ehitatud majas toime pannud, ja selle juures vabrikanti rohkesti kiitis, kes nii isalikult oma tööliste eest hoolitsevat, ilmusid varsti paar töölist lehe kontori, määrdinud pluusid seljas, nägu ja käed tahmased, vali tõsidus ja iseteadvus pilgus.

„Tahtsime toimetajaga rääkida."

Toimetaja ilmus leti ette ja küsis tõsiselt, ohates:

„Mis te soov oli?"

„Me tahtsime küsida," algas üks tööline kõva häälega, millest pahandav toon selgesti välja kuuldus, „mis see eilne kirjutus siin „Sõnumitoojas" tähendab? . . ."

Toimetaja armastas neid inimesi pilgata, keda enesest rumalamad arvas olevat, sellepärast ütles ta ruttu vahele:

„Eks ta seda tähenda, mis seal öeldud on. Seal ju selgesti öeldud."

„Seda küll," kõneles tööline kõva häälega pahandavalt edasi, „seda saame meie isegi aru . . ."

„Noh, miks te veel küsima tulete, kui isegi aru saate! . . ."

„Mitte selles ei seisa asi," algas nüüd teine tööline tasasema, aga kihvtisema häälega, „aru saame küll, aga meie tahtsime järele küsida, kas teie leht vabriku poolt abiraha saab või, et nõnda vabrikanti kiidate? . . ."

Toimetaja sai väga pahaseks. „Kuidas te julgete nõnda kõnelda! Kes saab vabriku poolt abiraha? Mis see tähendab?"

„Vabrikant koorib töölisi, saab sajad tuhanded kasu, ja kui ta siis mõne kopika tagasi annab, peetakse teda heategijaks!" rääkis kihvtisem tööline ja teine kordas: „Siis peetakse teda kohe heategijaks . . ."

Tööliste toon läks ähvardavamaks, toimetaja oma aga imelikul kombel alandlikumaks, kui ta ütles:

„Egas nii kohe süüdistada ei või, et leht vabriku käest maksu saab. Olge ikka õiglased ja mõtelge järele, mis te ütlete. See on ju ilus maja, mis vabrik rahvale ehitanud, ja pidu oli ka kena . . ."

„See kõik oli selleks tehtud, et töölised leplikumad oleksid ja endid kergemini koorida laseksid. Ja leht toetab veel vabrikanti selles asjas! See ei ole kellegi tegu!"

„Kes toetab! Kes on mõtelnudki vabrikanti toetada! Ma võin käe südame peale panna ja ütelda, et ma õiglane olen püüdnud olla . . ."

„See võib kõik olla, aga siis ei tarvitseks nõnda kirjutada . . ."

Jageleti veel tükk aega; töölised ei saanud toimetaja vabanduste läbi rahuldatud ja läksid pahandades ja ähvardades minema.

Toimetaja ohkas raskesti ja läks kontorist toimetusse.

Järgmisel päeval ilmus Ahingu sulest õhkamine tööliste raskest seisukorrast, rõhuvast töökoormast, väikesest palgast, pimedatest tööruumidest, viletsatest korteritest ja puudulikust toidust ning ihukattest. Töölised olevat küll ka ise sagedasti süüdi, kulutavat oma raha kergemeelselt ära jooma ja muude lõbude peale, aga peaasjalikult olevat tööandjad nende viletsuses süüdi. Küll olevat mõned tööandjad ka midagi tööliste heaks

teinud, aga seda olevat ikkagi vähe. Palju-palju rohkem peaksid nad nende heaks tegema, kes neile varandusi aitavad kokku kanda!

Toimetaja pidas seisukorda sedakorda päästetuks ja avaldas Ahingule kõigi toimetuseliikmete kuuldes tänu südamlikult ja soojalt kirjutatud artikli eest.

Veel vähemadki rahulolematuse avaldused lugejate ringkonnast tegid toimetaja rahutuks.

Teatriarvustuses oli üht näitlejannat laidetud (keda seni alati eksikombel kiidetud), sest et ta näitelaval pööraselt vingus näoga, kätega, jalgadega ja puusadega nõnda rohkesti mõttetuid vigureid mõistis teha, et galeriipublik aina möirgas.

Paari päeva pärast oli lehes kuulutus, allkirjaga „paljud lehe lugejad". Avaldati protesti häbematu, jämeda arvustuse ja arvustaja rumaluse vastu.

Lukas näitas kuulutust Klaosele. See pani lehe rahulikult kõrvale ja tähendas:

„Näitlejate eneste poolt."

„Seekord teete näitlejatele ülekohut," ütles Lukas.

„Aga kes protesteeriks muidu kuulutuses?"

Lukas pühkis raamita prille siidist taskurätikuga, pilutas silmi ja ütles naeratades:

„Juhtusin eile toimetaja kabinetti minema. Parajasti oli see olevus seal ja andis vanamehele etendust... Noh eks vanamees sai nõnda liigutatud, et võttis ja kirjutas protestikuulutuse „paljude lugejate" nimel."

„No see on prosto svinstvo!" hüüdis Raggi teise laua äärest.

Kui Rasin ühel hommikul jälle tasa ja ühetooniliselt mulises, astus toimetaja erutatult sisse. Ta käis vähe rutemini kui harilikult, katsesarved liikusid rahutult, köhatas sagedasti, vaatas, mis igaüks teeb, ja jäi viimaks Lukase vastu teisele poole lauda seisma.

„Hmm... mul oli midagi ütelda, mitte just head (ta katsus naeratadagi); ilmas ei ole kahjuks kõik asjad mitte head... Keegi meie toimetuse liikmetest peab lahkuma. Kes mind Jaani kiriku vana oreliga võrdleb, sellel ei kõlba siia jääda..."

Kõik vaatasid põnevuses esiteks toimetaja, siis üksteise otsa, ainult Ahing ei tõstnud silmi.

Lukas kogus end õige pea, võttis taskust kammi, hakkas oma lühikesi juukseid sugema ja ütles rahulikult:

„See keelekandja unustas vist ütlemata, et ma teie kummardustest ülemuse ees linnanõuniku koha saamise pärast ka õige halvakspanevalt rääkisin."

Ahingu näovärv muutus, ta vajutas pea veel madalamale.

Toimetaja ei leidnud järsku, mis ütelda.

Klaos laskis seljakile tooli peale ja ütles Ahingu poole vaadates:

„Teie oleks selle subjekti kohe ametist lahti pidanud laskma, kes teise peale kaebama tuli. Nuuskurite ase ei ole toimetuses . . ."

„Noh, seda ma tean ise, keda ja kunas ma lahti lasen," ütles toimetaja. Ta hääl värises ja katsesarved ka. „Nii siis, härra Lukas, nii kahju kui mul ka on, ma ütlen teile koha üles, kahe nädala pärast võite mujale teenistusse minna."

„Ma pühin prillid puhtaks ja lähen kohe. Olin juba niisuguse nalja peale sellest ajast saadik valmis, kui siit möödunud suvel üks kaastööline Ahingu salakaebuse tagajärjel pidi lahkuma," kõneles Lukas rahulikult prille puhastades.

„Kuidas te võite ütelda nõnda!" vingus Ahing ja vaatas abitult toimetaja otsa.

„Teie õige koht on sandarmipolitseis. Aga praegu tarvitab veel toimetaja nuuskureid ja maksab selle eest . . ." ütles Lukas.

Toimetaja läks erutatult oma kabinetti. Lukas hakkas oma lauda koristama.

Äge noormees teise laua äärest kargas üles ja hüüdis ärritatult:

„Tsort poberii, niisugust podlostit ei või meie välja kannatada! Paneme vopros rebrom: kas me oleme mehed või ei ole?"

„M e h e d ei pane enesele kunagi niisuguseid küsimusi ette," tähendas Klaos.

Läinud koju, heitis ta pikali sohvale ja katsus seisukorra üle lähemalt järele mõtelda.

Kristi ütleks temale muidugi oma hariliku järjekindlusega: tule sealt ära! Ütle toimetajale selgel ja arusaadaval sõnal, mis sa tema lehest ja kaastöölistest pead, ütle seda rahulikult, aga kindlalt, ja tule ära.

Naiselik otsekohesus! Ka Kristil on orjaveri südames, aga tal on tahtejõud kartusest suurem, ta suudab sellest üle saada. Vaba inimene ei põe kunagi pedantlikku tõeavalduse ja otsekohesuse tõbe.

Ah ja, ta pidi juba ammu Kristile kirjutama... Imelik: see ei ole talle enam lõbuasi, vaid kohusetäitmine, milleks aega ei leidu. Ega need kaks naist temas ometi ülevõimu pärast ei võitle? Tarvis avalik olla, kõige vähemalt enese vastu, ja nende võimupiirid kindlasti ära määrata... Aga see on asjast kõrvalekaldumine. Enne tuleb väike rahutus, mis vahejuhtumist toimetuses meelde jäi, täielikult likvideerida. Niisiis: kas olla toimetuses või mitte olla? Kus ta praegu mujal kohta saaks?

Klaos hakkas järsku kõvasti naerma ja tõusis istukile. Ta oli enese imeliku hüppe pealt tabanud. Pärisorja hüpe, orjameelse mõistuse pärl, orjameelse mõtte salto mortale. Ta küsib eneselt: kas toimetusse jääda või mitte? Selle peale annaks nüüd iga vaba ja julge inimene e n n e eitava või jaatava vastuse, kui ta tagajärgi kaaluma hakkaks. Ütleme, kellelgi tuleks meelde mingit alatut tegu korda saata. Ta paneb enesele enne küsimuse ette, kas seda teha või mitte? Jätab ta ainult sellepärast varastamata, et vangistus ja õiguste kaotamine teda ootab, — kas ei ole ta siis varas, kõige vähemalt kõlbluse, kuigi mitte õiguse ja seaduse mõistete järele? Siis teeb isegi kõige orjameelsem ori kangelastegusid, kui mingit hädaohtu karta ei ole!

Oo, need orjameelsuse juured on sügaval, nad on peaaju rakukestes ja juhivad sealt mõttekäike!

Mis Kristi oma viimases kirjas selle küsimuse kohta kirjutab? Klaos võttis laua pealt kirja. Imelik, kui hooletult ta neid kirju nüüd loeb! Ennemalt teadis ta iga kirja peast. See teine on siiski vägevam! See on kui võimukas jumalanna, kes vastase kuhugi nurgakesse, kõrvalisse urkasse surub.

„On orjameelsus tõu omadus ja teatud olude parata-

matu tagajärg, nagu taimedel teatud kliimatingimustes neile tingimustele vastavad omadused, siis kaovad need omadused, kuigi pikkamisi, kui tingimused kadunud on. Meie ülesanne on nende omaduste kadumise protsessi kiirendada . . .

Uues testamendis on üks koht, kus sügavale inimese südamesse on vaadatud ja ideaal üles seatud, mis praegusel ajal ja veel enam tulevikus väärilist hindamist leiab. See on inimese hinge alalhoidmise probleem. Kes hinge on kaotanud, see on kõik kaotanud. Ma ei taha muud kui seda, et sinu hing alles jääks, et sa selleks areneksid, milleks sul kalduvusi on. Nähtavasti tahad sa aga võõraste mõjude all enesest midagi muud teha. Minule oled sa siis elav surnu. Sa võid ütelda, et minu nõudmised minu enese ja sinu kohta väiksed on. Mina aga tean, et nad kõige suuremad on, minu ja sinu kohta."

See moraliseeriv valjus ja igav järjekindlus!

Klaos viskas kirja lauale ja pani selili heites käed pea alla risti.

Ta vaatles seda teist, seda uhket, saledat, kõrge otsaesisega preilit. Nädalapäevad ei olnud ta teda enam näinud. Nii mõnus oleks temaga kõnelda ja üheskoos selle vana katkise viledega oreli üle nalja heita.

Aga kauaks jään ma siia, niisugusesse seisukorda? Pean ma ootama, kuni Ahing ka minu lahti kangutab?

Nad ütlesid teravusi ja tundsid vaenlust teineteise vastu, aga sellepärast, et nad teineteise vastu külmad ei olnud. Nad näisid teineteise vastu just sellepärast vaenu tundvatki, et mõlemis uhkus ja iseteadvus rutulist lähenemist takistas.

Klaos ei saanud loomusunnilist vaenu Lukretsia kui uhke, rikka ja toreda preili vastu maha suruda, aga just see toredus, uhkus ja rikkus tõmbas teda. See oli kui kuninglik lõunasöök ja tema oli kui nälginud metsmees. Kui ta saaks selle uhke preili teha alandlikuks, järeleandlikuks, sõnakuulelikuks kui lambatalle! Ta ei ihalda Lukretsia armastust, vaid tahab teda alla heita! Või armastab teda, aga ei julge seda eneselegi tunnistada?

Juba ammu on ta sofisme otsinud, kuidas ääri-veeri mööda Kristile mõista anda, et — jämedalt öelda — nende vahel kõik lõpetatuks võib lugeda. Kui ta! julgust oleks, siis ütleks ta seda otsekoheselt, selgelt. Raske see ei oleks — nad ei ole midagi teineteisele lubanud, mitte kõige vähematki. Õige! Nad ei ole midagi teineteisele sõnadega lubanud, tähendab ei ole ka millekski kohustatud! Mis sellest, et Kristi temale rohkem oli kui armuke ja naine! Kas ei seo aga vaikides tehtud lubadused kõige kindlamini? Orjasid mitte!

Klaos kargas vihaselt üles, nagu oleks keegi tema üle irvitanud. Ta tahtis kõvasti karjuda, käratseda, kätega vehkida, et seda, kes talle Kristi pärast irvitavaid etteheiteid teeb, vaikimisele sundida.

Ma teen, mis ma tahan! Löön igasugusele kõlblusele näkku, ka orjade kõlblusele! Ma löön oma südametunnistusele näkku, ma teen meelega kõik selle vastu, mis ta mulle keelab või käsib.

Ta kirjutas Lukretsiale mõnerealise kirja ja kutsus kohtamisele. Kui ei tule, olgu temaga kõik lõpetatud. Tarvis on kord selgusele jõuda. Teda, Klaost, ei huvita aastatepikkune igatsemine, ta tahab midagi kindlat! Ta armastab seda inimest, ta tahab teda suudelda ja kaisutada! Miks ta seda enesele salata püüab! Ei ole Lukretsia sellega nõus — hea küll! Mingu oma teed! Mingu, Kalkun või Noorkonn on tema jaoks justkui loodud!

Ta jättis kirja siiski saatmata. Ei, ta ei alanda ennast selle uhke preili ees. Ta näitab ennast temale sagedasti, aga ootab, kuni Lukretsia ise temaga kokku soovib saada. Ja siis peab kõik selguma.

Toimetuseliikmed kutsuti nõupidamisele lehe asjus. See oli esimene niisugune juhus.

Nad ilmusid õhtul toimetaja kabinetti. Ahing oligi juba seal. Tuli ka uus toimetuseliige, suur kui elevant (ja toimetuses hakatigi teda nõnda hüüdma), harjukese esinemisega ja suurte lõugadega. Paari päeva kestel oli ta ennast juba toimetuses igakülgselt ilmutanud. Ta otsustas kõigi asjade üle imelihtsalt ja ruttu. Ei olnud ühtki küsimust, mille kohta ta kohe oma julget ja lühi-

kest otsust poleks langetanud. Oli aga asi niisugune, millest ta polnud kuulnudki, siis ütles ta, et niisugusest tühjast asjast ei maksvat rääkidagi. Ta oli oma endisest ametist kõik võtted kaasa toonud ja pani need ka toimetuses kohe maksma. Tema kõne oli ilustatud hüüdsõnadega, nagu: kärts! põmm! mürts! ja teised sellesarnased. Et ta kõvasti kõneles, siis ei olnud Rasina tasast mulinat tema varjus enam kuuldagi. Allika vaikne ühetooniline mulin kustus kose mürina varjus. Ta oli Ahingu soovitusel koha saanud, Lukase asemele ... Toimetaja oli temaga juba esimese nägemise järel väga rahul. „Avaldab mõju juba oma kogu poolest," ütles ta mõne päeva pärast nelja silma all Klaosele. „Ja oma vaadete poolest ka väga tubli. Ütles ise, ta ei olevat käremeelne, ei ka tagurline, vaid kõigiti paras ... Eks niisugune ole meie lehele kui loodud!"

Raggi oli pead vangutades tema kohta öelnud:

„Kui see meie lehes oma registrid lahti tõmbab, siis on meil nastojaštši Port Arthur!"

„Võib-olla ka Tsušima!" tähendas Klaos.

Toimetaja ilmus koosolekule ja ohkas kõige esiti raskelt. Siis algas ta pikalise „hm-iga" ja pani katsesarved liikuma.

„See on üsna kurb asi, mispärast ma teid siia täna kokku kutsusin (ta ohkas nende sõnade tõenduseks). Lugu on nimelt nii, et meie leht enam viimasel ajal hästi ei lähe. Ei tea, milles see viga seisab! Mõne päeva eest tuli päris kohutav nähtus avalikuks: teise linna leht sööb meie lehe meie o m a linnast välja! See on otse hirmus ja kohutav mõtelda! Selles lehes ei ole ju meie linna asjadest peaaegu midagi, kuna meie kõik päevauudised üles paneme, vahel rohkem, kui neid ongi (toimetaja naeratas kordaläinud nalja üle), aga meie lehte ei loeta, paraku! Ostetakse teist, kaugelt sissetoodud ja vanaks jäänud lehte! Nii ei või see asi enam edasi minna! Ma kutsusin teid nüüd siia kokku, et asja üle nõu pidada, sest ega mina üksi ikka selles süüdi ei ole, vaid meie kõik! Tahtsin kuulda, mis teie sellest arvate. Nõnda ei ole mingit rõõmu lehte välja anda, parem juba midagi muud äri ette võtta ..."

„Leht on igav! Niisugust lehte ei taha keegi lugeda!"

hüüdis Elevant. „Tuleb kõigepealt põnevaid jutte mürts ja mürts! sisse panna, küll siis läheb kui käriseb!"

„Eks see ole õige küll," arvas toimetaja ohates.

Sotsiaaldemokraat võttis sõna. Ta oli käed Bebeli kombel rinnale risti pannud ja algas:

„Minu arust on ainukene viga see, et lehes kindlat ilmavaadet ei ole läbi viidud. Asugu leht kindlasti selle ilmavaate seisukohale, mis ajaloolise materialismi peal põhineb, siis hakkavad klassiteadlikud töölised temast kui oma häälekandjast lugu pidama ja teda toetama. Siis ei ole lugejate puudust karta. On ju töölisi meie linnas rohkem kui kodanlasi."

„Ei tea kindlasti, missugust ilmavaadet lugejad tahavad," arvas toimetaja. „Kui teaks, et nad seda ajaloolist materjali tahavad, eks võiks seda siis rohkem pakkuda, ja kõike, mis klassitöölised soovivad. Mina olen jälle mõnelt poolt kuulnud, et nüüd rohkem rahvuslikku asja armastatakse. Peaks sagedamini isamaast ja rahvuse asjast rääkima, mõni niisugune laulgi võiks vahetevahel lehes olla, mõni päris isamaalaul, nagu neid varemal ajal tehti. Ei tea, miks nüüd enam ei tehta niisuguseid ilusaid laulusid, nagu „Mu isamaa armas" või jälle „Kui kallist kodust läksin"."

„Töölised ei loe muud kui põnevaid jutte ja muud kerget kraami," ütles Rasin, kordas sedasama mõtet mitmes teisendis ja jõudis lõpuks otsusele, et kerget materjali peab pakkuma, kõigist asjust, ka kõige tühjematest, pikalt ja kergelt kirjutama.

„Eks see ole ka jälle tõsi küll," kiitis toimetaja järele. „Kõik materjal peab hästi suupärane olema, siis igaüks, noor ja vana, maitseb seda, leiab sellest lõbu ja meelelahutust."

„Leht peab ka hästi kirju ja elav olema," võttis jälle Elevant sõna. „Pikad tükid lehte ei kõlba. Juhtkirjad tuleks hoopis välja visata, igale kõmusõnumile kärts! suur pealkiri!"

Ka selle vastu ei olnud toimetajal midagi ütelda.

Nüüd võttis „Vestnik Znanija" lugeja sõna, algas julgesti ja käredasti:

„Teie tahate lehest turulehte teha, izvinite za võraženije. Panete sinna kõmuromaanid ja niisuguse

kraami niisugusel kujul sisse, et see snogšibatelno oleks! Kus jääb siis evoljutsija ja tõsine obrazovanije? Leht peab tõsine ja nautšnõi olema, siis suudab ta aja potrebnostid täita."

„Mis teie sinna sisse tahate panna?" küsis Ahing, kes nägi, et toimetaja noormehe arvamisega nõus ei ole.

„Mina paneksin sinna sisse niisugust materjali, mis enam nautšnõi oleks; sõnumitest ainult seda, millel nii-ütelda obštšeje znatšenije on."

„Eks see oleks ilus leht küll, aga seda vahest ei loetaks," arvas toimetaja.

Nüüd tuli Ahing oma päästevõruga. Alandlikult ja pikkamisi ütles ta:

„Kui see nõnda on, nagu öeldi, et teine leht siia hakkab tungima, siis tuleb hakata sellele vastu panema. Tuleb selle lehe vastu kirjutama hakata, teda rahva silmis kahtlaseks teha. Ta tahab palju raha kokku ajada; oma linnast ja selle ümbrusest ei saa veel küllalt, siis tungib siia! Seda tuleb rahvale ära seletada ja igas asjas tema vastu kirjutada."

Toimetaja oli sellega täiesti nõus.

„Õige küll! Kuidas seda enne meelde ei tulnud! Mis õiged püüded neil on! Nad on päris kelmid ja rahva petjad! Igaüks tunneb neid kõrge poliitika ajajaid. Päris tõsi, tuleb nende vastu kirjutama hakata ja neid rahva silmis kahtlaseks teha!"

„Enne kui kellegi vastu või poolt kirjutama hakatakse, peab oma pozitsija selge olema. Missugune on aga meie lehe totška zrenija ühes ja teises voprossis?" küsis Raggi.

„Eks me ole püüdnud alati ikka seda kõige õigemat seisukohta kinni pidada ja kuldset keskteed otsida," ütles toimetaja ohates. „Seisukoha pärast ei võiks meile keegi etteheidet teha."

Sotsiaaldemokraat hakkas pikalt ilmavaatest seletama, millest välja minnes alles võimalik olevat ühes ja teises küsimuses seisukohta võtta. Lõpuks soovitas ta jälle, asugu „Sõnumitooja" sotsiaaldemokraatliku ilmavaate seisukohale, siis võivat ta heade tagajärgedega teise linna lehe vastu võidelda, kes olevat kodanlik läbi ja läbi.

Toimetaja ei ütelnud midagi selle vastu, aga küsis: „Saksamaal olevat peale sotsialistide veel ühed „revinistid". Neil olevat väga ilusad ja mõõdukad nõudmised. Vahest nende programm kõlbaks meie lehele ja meeldiks rahvale."

Klaos, Raggi ja sotsiaaldemokraat muigasid. Viimane tähendas naeru hoides:

„Teie mõtlete vist revisionistisid?"

„Või revisionistid, kuidas nad on," möönis toimetaja.

„Nemad seisavad ka ajaloolise materialismi alusel," vastas sotsiaaldemokraat, „aga nende taktika on teistsugune..."

Läbirääkimised läksid ilma plaanita edasi. Ahing kordas mitmel puhul, et tuleb hakata teise linna lehte õõnestama ja kahtlustama. Elevant pani ette kärts! ja põmm! põnevaid asju sisse panna ja trahh! lehele kirjum nägu anda. Rasin soovitas kerget mulinat, käre noormees „Vestnik Znanija" teaduslikke tükke, ning pani ka ette esperanto nurk sisse seada, sest kõik õmblejannad ja kingsepasellid õppivat nüüdsel ajal esperantot. Peaaegu kõik soovid leidsid toimetaja poolt heakskiitmist, kõige enam lootis ta aga Ahingu kahtlustuse- ja õõnestamiseplaanidest.

„Ma olen siis ka veel Noorkonna ja Kalkuniga rääkinud, et need teaduslikke tükke ja juhtkirju lehele kirjutaksid," ütles toimetaja lõpuks. „Nad on kõrgesti haritud mehed, eks neil ole paljugi ütelda, mis lehele suurt väärtust annab."

„Miks teie omalt poolt mingisugust predloženijet ei teinud?" küsis Raggi välja minnes Klaoselt.

„Pange tähele, see on „Sõnumitooja" lõpu algus," ütles Klaos.

„Teie saate küll aru, et see drjän on, aga teist enesest ei ole millegi parema tegijat! Teie vaatate pealt ja ütlete: mne kakoje delo! Niisugusest inimesest pole mingit kasu; polzõ nikakoi. Mina ütlen kõige vähemalt oma mnenije otkrõto välja!" pahandas Raggi, „ja kui sellest ei hoolita, noh, siis k tšortu."

Toimetaja hakkas ikka raskemini ohkama ja katsesarved liikusid tal ikka aeglasemalt. Ei mõistnud ta

rõõmu tunda Elevandi „müristamisest" lehes, sest lugejate arv ei tõusnud. Ei teinud talle seegi suurt rõõmu, et Ahing väga suure hoolega linnavalitsuse tegevust kiitis ja ka ülemusele igal parajal ja ebaparajal kohal viirukit suitsetas. Ei rõõmustanud teda isegi viiendaks linnanõunikuks valimine, seda vähem, et ta ülemuse poolt veel sellesse ametisse polnud kinnitatud. Ta aimas nagu paha, käis rahutult toimetuse ja oma kabineti vahet ning ohkas. Siis ühel päeval nähti teda pikas mustas kuues, luudvurrud ja pintselhabe hoolega haritud, puhas krae kaelas ja valge lips ees, just nagu õige ristiinimene, kes läheb Talle pulma. Toimetaja läks ülemuse juurde kinnitamiseks teed tasandama. Et midagi siin maailmas salajasse ei jää, siis tulid ka selle külaskäigu üksikasjad varsti avalikuks ja nendest kõneles terve linn. Toimetaja tunnistanud avalikult üles, et ta mitmeti ülemuse vastu teades ja teadmata on eksinud, rumaluse ja ettevaatamatuse pärast. Aga kurja tahtmist ei olevat tal iial südames olnud, jumal nägevat seda ja selle tõenduseks võivat ta käe südame peale panna. Ja viimasel ajal olevat ta oma parema äratundmise tagajärjel märksa paremale poole läinud. Linnavolikogus olevat ka õige käremeelseid mehi, aga nende vastu astuvat tema alati valjusti välja. Ja seda sotsialistide ajaloolist materialismi (toimetaja keeles „ajaloolist materjali") ei sallivat ta sugugi. Seda kõike tähele pannes julgevat ta kõrget ülemust paluda, et see teda kinnitamiseks kõlvuliseks võiks lugeda. Maani kummardus.

Kas oli aga ülemus tark või rumal, kas ta sai selle kummarduskäigu kaudu aru, mis mees see vägisi linnanõunikuks tahtja on, või pidas ta teda täiesti kardetavaks punaseks, — kinnitus ei tulnud.

Kui toimetaja sellest teada sai, istus ta mitu päeva kabinetis, vaatas segaselt kui kuutõbine ümber, laskis enesele kodust süüa tuua ja juhtis Elevandi läbi toimetuse asju.

Kui ta natuke oli toibunud, ilmus ta kui vari toimetusse, laskis silmad surmatõsidusega üle toimetuseliikmete käia ja ütles viimaks tasa:

„Meie leht läheb ikka sandemini. Teise linna lehte

loetakse palju rohkem. Ja nüüd ma kuulsin veel, et siia uut lehte tahetavat asutada . . . Eks me pea varsti uksed kinni panema!" Ta ohkas ja läks ära.

„Ma ütlesin: asugu leht ajaloolise materialismi seisupaigale, ja ta leiaks kõigi klassiteadlike tööliste poolt toetust . . ." ütles sotsiaaldemokraat.

„Viskame mürts! juhtkirjad välja, paneme lehte ainult põnevaid romaane, sõnumeid ja muud kirjut kraami suurte pealkirjadega, küll siis leht läheb kui käriseb!" möirgas Elevant.

„Ah, mis sõnumeid! Tuleb hästi huvitavaid asju, kõige tühjematest asjadest kerged vested kirjutada, siis loetakse lehte," seletas Rasin.

„Tuleb enam südamlikul toonil kirjutada," ütles Ahing õhates (ta võttis toimetaja meeleolust sügavalt osa).

Nüüd võttis Raggi sõna:

„Tšort poberii! Egas tühja tšepuhaad ometi keegi lugema ei hakka! Tarvis on aja potrebnostid tähele panna ja midagi nautšnõid pakkuda. Inimestel, iseäranis noortel inimestel, on suur golod znanija . . ."

„. . . Aga „Vestnik Znanijat" neil ei ole. Teie tahate lehest „Vestnik Znanija" teha, — loba, muud ei midagi," tähendas Elevant põlglikult.

„Või uut lehte tahetakse asutada!" venitas Ahing. „Eks teie, härra Klaos, tea sellest väga hästi. Teid kui tarka ja haritud meest kutsutakse sinna muidugi toimetuseliikmeks . . ."

„Eks teie jookse meie toimetajale ruttu kaebama," ütles Klaos.

Järgmisel päeval ilmus lehes kosjakuulutus.

Keegi noormees rääkis haledal kaeblikul toonil, et ta üksi peab elama, kuna piibliski öeldud, et niisugune elu hea ei olevat. Kas ei leiduks mõni õiglase meelega ja puhta südamega neiu, kes talle kätt ja südant elutee peal kaasaskõndimiseks pakuks? All seisis nimi: Hans Erneõis.

Päev pärast seda kurtis sessamas stiilis keegi neiu Eeva Oavars oma üksioleku üle.

„Kas teate ka, kes seal meie lehes neid kosjakuulutusi sepitseb?" küsis Raggi Klaoselt, kui nad kahekesi

olid. „See on meie vanamees ise! jei bogu, starik sam! Viimane sredstvo. Avosj pomožet! ... Hea oleks, kui veel tuleva kevadenigi asi edasi läheks. Ma teeksin siis zrelosti eksami ära, ja delo v šljape... Teie minge lõpetage ülikool... Mistarvis teiste heaks ennast kulutada! Oleks veel, et aastas tuhandeid sisse tuleks, noh, siis delo drugoje... Siis maksaks truditada..."

XI

Nad otsisid teineteist ja leidsid „juhtumise kombel" õhtul uulitsal, tiheda rahvahulga seas. Neil olid, nagu alati, „tähtsad" asjad rääkida, sellepärast kadusid nad ruttu rahva hulgast eemale, linna parki, kuhu sel lumisel aastaajal harva mõned platoonilised armastajad läksid.

Lukretsial oli pikk karakullpalitu seljas, must karakullmüts peas ja tihe loor ees.

Usaldavalt toetas ta siin Klaose käe najale ja algas iima pikema sissejuhatuseta:

„Miks te ülikooli ei lõpetanud?"

„Ma ei taha enesele mingisuguseid kunstlikke mõjuabinõusid muretseda."

„Teie olete parandamatu idealist. Kui diplomi abil siinses seltskonnas võimalik on suuremat autoriteeti võita, miks siis diplomit põlata?"

„Meie seltskonna parem osa peab kord nii kaugele jõudma, et ennast ainult vaimse jõu peale toetab ja igasuguseid kunstlikke abinõusid põlgab. Ka meil peab kord tõsine vaimne aristokraatia tekkima, julge ja vaba. Meil peab julgust olema ja iseteadvust, ka siis, kui meil põuetaskus diplomit ega pangaraamatut ei ole. See aeg ei olegi vast enam kaugel, kus meil uus vaimne aristokraatia tekib, keda selle järele ei austata, missugused ladinakeelsed tähed neil nime ees on, mitu maja neil on, vaid selle järele, mis nad vaimselt, ideedena, uute väärtustena seltskonnale pakkuda võivad. Senini on aga asi nõnda olnud nagu metsikutes riikides. Troonil istub idioot, riigiasju juhib teener. Presideerivad paksud kõhud, aga need, kes vaimselt juhivad,

need peavad paksude kõhtude kaudu juhtima, peavad teenija osa mängima."

„Aga diplomi abil oleks teil võimalik nende üle valitsejaks saada."

„Diplomi kaudu võin ma nendesarnaseks saada."

„Minu arvates on see just tugevuse ja aristokraatlikkuse proov: kõike teha, mis teised, aga siiski teistest kõrgemale jääda. Patu kartmine on harilikult tundemärgiks, et inimene nõrk ja kardab langemist. Tugev inimene võib kõik teha, kõik läbi katsuda..."

Klaos ei leidnud järsku midagi selle väite vastu. Kas ei olnud ta ise varemini umbes nõndasama mõelnud, ainult teistes asjades? Tugev mees võib viina juua, tal ei tarvitse karta, et joodikuks saab, sest ta jõuab piiri pidada. Tugev naine võib enesele eksisammusid ja üleaisa-hüppeid lubada, tal ei ole „langemist" karta.

Nüüd tõendab Lukretsia samal kombel, et diplom kasulik olevat. See tõendus on aga ekslik, arvas Klaos ja ruttas seletama:

„Mitte selles ei seisa küsimus, kas diplom mulle kasulik või kahjulik on, vaid põhimõttes. See ei tee, iseenesest mõista, tugevale mehele kahju, kui ta vahetevahel alkoholi tarvitab, aga mis saab siis karskuse põhimõttest? Tarvis on meie näruses ja orjameelses seltskonnas, kus senini peaagu ainult roomajate, ronijate ja kahepaiksete liigist elajad on, iseseisvaid ja julgeid inimesi kasvatada, kes püsti katsuksid käia ilma karkudeta. Need peavad terve rahva vaimses mõtlemisviisis pöörde sünnitama. Kuidas võiks mina aga karkudeta käimist jutlustada, kui mu esimene mure oleks karku kaenla alla muretseda?"

Lukretsia vahtis Klaose otsa ja kuulas tähele pannes: „Edasi, edasi!" ütles ta.

Ja Klaos jätkas:

„Idee võit on sagedasti selle läbi ära määratud, kes tema kehastaja on. Võiks peaaegu matemaatilise vormeli selle kohta üles seada: idee jõud on võrdeline sellele astmele, missugusele idee oma kehastajas on tõusnud. Idee peab viimasest rakukesest läbi tungima, igas hingetõmbuses peituma, siis kisub ta kaasa, tungib läbi igasugusest ollusest nagu soojus..."

„Võite prohvetiks hakata," nöökas Lukretsia sõbralikult. Klaos aga jätkas:

„Ei ole midagi halenaljakamat kui see, et miljonär vaesust hakkab ülistama. Aga ajalugu hoolitseb, et niisuguseid naljahambaid alati oleks. Ajaloo suurtes komöödiates on niisugustel komödiantidel sagedasti tähtis osa käes ja galerii plaksutab neile vaimustatult käsi."

Nad läksid vaikides pimedas puude vahel lumist kõnniteed mööda edasi.

„Teie tahate siis diplomite ja muude niisuguste väliste autoriteediabinõude vastu võitlemist enesele ülesandeks võtta?" küsis Lukretsia.

Klaos hakkas naerma.

„Teie arvate minust liiga palju! Kas ma nii suure ülesandega toime saan!" Ja tõsiselt lisas ta juurde. „Ei, mina ei taha seda tühja asja enesele ülesandeks võtta; see oleks ainult üks loogiline järeldus teisest ülesandest."

„Mis see on? Ütelge mulle ometi!"

„Naiselik uudishimu."

„Ma tahan seda teada. Teie ütlete!"

Lukretsia haaras Klaose käest kinni ja lisas meelitades juurde: „Ma ei lase teid enne lahti."

„Tunnete teie oma rahva vastu armastust? Ma oletan, et teie eestlane olete," küsis Klaos.

„Ei. Ma leian, et see sõna rahvaarmastus nii magus ja lääge on nagu suhkruvesi, mida mõned inimesed siiski joovad... Ütelge, kuidas peab armastus oma rahva vastu ennast avaldama?"

„Niisama nagu armastus perekonnaliikmete vastu. On inimesi, kellel see tundmus kõdunenud on. On inimesi, kellele see ükskõik on, mis nende isaga, emaga, õega, vennaga sünnib. Kas õde on langenud naisterahvas, kas vend kerjab, kas isa varastab või ema nälgib, see on neile ükskõik. Niisama on paljudele inimestele ükskõik, missugune see rahvas on, kelle liikmeks nad endid loevad, sündigu selle rahvaga, mis sünnib, see on neile ükskõik. Kas see rahvas välja sureb, kas see rahvas rõhumise all kannatab, kas teda alandatakse või ta ise ennast alandab, see on neil ükskõik. Teie juures on

see ükskõiksus kasvatuse tagajärg... Aga võib-olla ärkaks teiski armastus oma rahva vastu, hale meel tema pärast, kui näeksite, missugune ta on... Ma vihkan oma rahvast, aga see tuleb sellest, et ma teda armastan. Kes oma perekonda armastab, ei saa ükskõikselt vaadata selle liikmete pahede või nõrkuste peale. „Ma vihkan teda kui oma venda, kes ennast rikka mehe ees alandab, kes ennast sulasena ja teenrina üleval peab. Aga mul on temast kahju kui oma vennast; ma tahaksin teda piitsaga peksta, et ta enese julgesti sirgeks ajaks."

„Jah, te kipute vägisi prohvetiks saama!" nöökas jälle Lukretsia. „Õnn kaasa, mis siis! Aga mind huvitab siiski, kust see kõrge kutse teie juures alguse sai?"

Sel õhtul jutustas Klaos Lukretsiale sündmusest kaeraniitmisel ja oma ideest.

Siis kõndisid nad kaua vaikides poolpimedas pargis. Teed olid õhukese lumekorraga kaetud, puude oksad nagu puuvilladesse mässitud. Oli kerge ja mõnus jalutada.

„Ma vihkan seda rahvast," kordas Klaos äreva teravusega. „Ma vihkan teda kui oma õde, kes rikka isanda ees lömitab! Ma tahaksin teda piitsaga peksta, kuni ta enese julgesti sirgeks ajab! Siiski ma tean, vihaga ei saa siin midagi ära teha. Armastusega tuleb mitme põlve kallal töötada, kuni orjameelsuse jäljed kaovad; kuni nad vererakukestest ja peaajustki kaovad..."

Lukretsia ei lausunud sõnagi. Kui nad aga tüki maad edasi läinud, ütles ta naljatledes:

„Mis olen mina teie kõrval?! Kui nõrk ja nõtke pilliroog vägeva tamme kõrval! Kui liblikas kotka kõrval."

Sõnalausumatult läksid nad linna poole.

Üksi jäädes hakkas Klaos enesele kibedaid etteheiteid tegema. Tema suured sõnad tõid midagi võõrast nende vahekorda ja tegid selle piinlikuks. Kas ei ole Lukretsia selleks veel liiga „noor", mitte aastate, vaid avaliku ja ühiskondliku elu kogemuste poolest, et temale niisuguseid asju kõlbab jutlustada? Kas ei ole see niisama, kui oleks ta viieteistkümne-aastast plikat erootiliste saladustega tutvustanud?

Vaevalt küll, et Lukretsia temast nüüd rohkem lugu peab...

Ja nagu ta aeg-ajalt ikka enesega oli teinud, nii tegi ta ka seekord: läks iseenesest nagu välja, vaatas kõrvalt enese kui võõra olevuse peale, hakkas ennast pilkama, enesele kõige kibedamat, isegi natuke liialdatud tõtt ütlema. Kas ta ei mängigi Lukretsia ees ja enesegi ees väikest prohvetit! Et Lukretsia lugupidamist ja armastust võita?

Taas küsis ta eneselt: On see armastus, mis sa selle uhke preili vastu tunned? Kas ei taha sa teda oma jalge ees näha, ja see oleks kõik? Enne sa rahu ei saa. Enne tunned ikka, et oled temast alam, jõuetum, orjameelsem? Et sa mõistuse nõuandeid tähele ei pane, siis mine aga edasi, mida kiiremini, seda parem. Seda rutemini lõpeb see jant ja sa saad jälle mõistlikult elada. Või loodad sa tõesti, et see preili oma uhke ja rikka isa arvamise ja ema õnnistuse peale vilistab, sinu juurde tuleb ja sulle kaela langeb? Kas sa ei ole enesele uneta öil ette kujutanud, kuidas sa Lukretsiaga läbi linna lähed: ta on toredasti riides kui kuninganna; kõik vaatavad, imestavad ja kummardavad austades? Või sa käid pidusaali mööda, Lukretsia hoiab su käe alt kinni, lumivalge siid ümber saleda keha, lilled juustes — kõik vaatavad ja sosistavad imestuse ja kadeduse pärast: „See on proua Klaos!" Aga sinu idee, sinu elu ülesanne, kuhu jääb siis see? Sa arvad, et siis alles võid „prohvetit" mängima hakata? Nii mõtlevad kõik, meie haritlased ja mitte-haritlased: tarvis enne kindel seisukoht, rahaliselt kindel seisukoht muretseda, kui selle juures ka roomata ja enesega igasuguseid kompromissisid tuleb teha. Kui kord kindel seisukoht käes, siis võib ennast sirgeks ajada ja i n i m e s e n a elama hakata. Imelik! Nagu ei maksaks hingeelus mingisugune bioloogiaseadus. Nagu võiks ühe päevaga orjast isand saada, näiteks suure võiduloosi läbi. Ei, loodus ei tee hüppeid. Et sisemiselt vaba ja julget inimsugu saada, selleks on tarvis mitut sugupõlve kasvatada, selleks peab igaüks iseeneses terve eluaja tööd tegema, iga päev võitlema oma väiklase argusega, kartlikult ümbervaatamisega, salakadedusega ja väliste tugede otsi-

mise kalduvusega. Antakse orjale isanda varandus või omandab ta selle ise — siis on ta küll isand, ta on veel hullem kui isand, aga ainult alamate vastu. Ta kardab alati, et teda vahest küllalt ei austata, ja katsub austust sunduslikuks teha, nõuab seda, ajab rinna kõrgilt ette ja arvab, et ta siis isand on. Ei saa elu kaheks jagada, ühel pool ori olla ja teisel pool isand, ei saa ka isanda väliste omaduste järeleaimamisega keegi isandaks.

Esimene tingimus on vabadus, vabadusetunne, mis vaimsest julgusest välja kasvab. Omandan ma Lukretsia kõrval selle vaimse julguse? Ma saan naise orjaks ja selle läbi isandaks, vabaks ja julgeks?!

Kristi, kus sa oled! Tule, vabasta mind neist kahtlustest, silita kord tasa üle minu juuste, vaata oma murelikkude silmadega minu otsa ja ütle tasa, kindlasti, nagu mõnikord ennemalt: „Ära karda!" Aga ei, orja kõlblus sunnib mind sellest vaesest neiust lahkuma, kui rikkam saadaval on. Orja kõlblus lubab, kui kasu seda nõuab, seltsimehele selga pöörata.

Klaos kirjutas veel selsamal ööl Lukretsiale kirja.

„Ma ei julge teile tükil ajal silmi näidata. Ei saa enesele andeks anda oma avameelsust. Teie vaatate minu peale nüüd iseeneselt küsides: kas see ongi, kes rahvast tahab vabaks ja julgeks kasvatada? Või tahab ta sel kombel minu ees lugupidamist võita, minu peale mõju avaldada? Kas see ongi, kes julguse ja iseseisvuse eeskuju tahab olla?

Kui me nüüd kokku saame, siis katab meid nagu tume pilv, mille all rõõmus ei saa olla. Ma ei tahaks teie seltsis alati tõsist juttu ajada, ei tahaks, et meil alati kõiksugu küsimuste üle vaidlused tekiksid, ei tahaks, et meie teineteisele teravusi ütleme. Ma tahaksin olla kui laps, ja teie peaksite ka laps olema. Aga nüüd on see võimata. Kui ma nüüd lapselikult rõõmus ja vallatu oleksin (ma tahaksin mõnikord nii väga vallatu olla!), siis küsiksite teie iseeneses: „Kas see on nüüd prohvet?!" Ma pean teie ees nüüd alati tõsine, pühalik-tõsine olema. Ma tahaksin mõnikord unustada täiesti töö, saata mõtted ja mured enesest kaugele ja olla rõõmus. Aga ma ei mõista, või ei tihka, ei julge? . . . Kui ma julgem oleksin, siis ütleksin isegi, et mõnikord

janu, suurt janu tunnen elu järele ja eluröömude järele. Uneta öödel mõtlen teie peale, mõtlen nii palju, kõnelen teiega, ja teie vastate. Siis kujutan ette, teie tulete minu toauksest sisse, vaatate tõsise kaastundliku pilguga minu peale, istute sohvale ja langete mõtetesse. Ma ei ole teid nõnda näinud, aga ma tahaksin teid nõnda näha. Ma istun teie kõrvale ja panen oma pea teie sülle. Panen teie käe otsaesise peale ja surun silmad kinni. Nii on hea olla. Ma kujutan seda ette ja jään magama.

Või teie tulete sisse, teil on palju lilli käes, teie olete rõõmus ja vallatu. Ma istun teie kõrvale, vaatan korra teie vallatutesse silmadesse, löön käed teie kaela ümber ja suudlen teid. Seda ei häbene ma ette kujutamast. Ja nüüd kirjutan sellest teile, kas selleks, et te mind põlgaksite?

Teie võite isegi arvata, kuidas ma teiega kokku soovin saada, aga nagu näete, teen seda ise oma avameelse jämedusega võimatuks. Olgu! Kui ei või lootusi olla, siis ärgu neid olgu sugugi! Kadugu kõige vähemad illusioonid! Ma kordan teile veel: tahaksin teid kirglikult oma käte vahele pigistada ja suudelda. Nüüd näete, missugune see suurte ideede kehastaja, see „prohvet" on! Naerge minu üle ja elage hästi!"

XII

Kui Klaos ühel õhtul koju tuli, leidis ta laua pealt kirja, kindla käega kirjutatud aadress tihedast, peenest paberist ümbrikul.

„See on tema!" hüüdis ta.

Ta sundis enese rahulikuks, võttis aeglaselt palitu seljast, läks siis mingi vajaduseta pererahva tuppa, küsis seal midagi, tuli tagasi, seadis raamatud ja paberid laual korda, suges juukseid ja avas siis pikkamisi, rahulikult ümbriku.

Kiri oli kõigest paar rida pikk. Lukretsia lubas Klaost suure reede õhtupoole vaatama tulla, „kui teised kirikus on," nii lõppes lause.

Klaos pani Kristi pildi laua pealt sahtlisse.

Nad istusid kõrvuti sohval; majas oli vaikne, kõik olid kirikus, kust pühalik kellade kumin laintena üle linna hõljus.

Klaos püüdis tõsine olla, nagu mõtleks ta midagi tähtsat.

„Kirjutasin teile ühe kirja, nii-ütelda jumalagajätmise-kirja," ütles ta Lukretsia otsa vaatamata, kes ei rutanud vastamisega, näis üsna ükskõikne olevat. „Arvan, et pean seda tegema," rääkis Klaos edasi, ennast kokku võttes. „Olen tähele pannud, et vahel minu seltsis meelsasti viibite . . ."

„Oo jaa! Suure huviga ja väga meelsasti," lausus nüüd Lukretsia tõtt naljatledes varjates.

„Nimelt suure huviga ja meelsasti," kordas Klaos, püüdes rahulikuks jääda. „Aga selle juures arvate enesel alati õiguse olevat kõrgilt minu peale vaadata . . ."

„Kes keelas teid kõrgilt vaatamast minu peale?"

„Räägime otsekoheselt: on meie vahel seisuslikku vahet või ei? Oletame . . ."

„Mis tähendab „oletame"?"

„Vene keeles: dopustim . . . Oletame, et mina hakkaksin teid armastama. Oletame veel, et teie ka mind armastaksite. Võiksime meie abiellu astuda? Tahtsin küsida: võiksite minuga abiellu astuda?"

„Mispärast mitte?"

„Ja teie läheksite vaesele ajakirjanikule, kellel kõik tema varandus on peas, mis aga vähe sisse toob?"

Lukretsia tõusis üles ja käis mööda tuba edasi-tagasi. Tal oli must kleit seljas ja juuksed pehmelt pea ümber mässitud. Klaos imetles tema saledaid kehavorme.

„Mina lähen sellele, kellele tahan," ütles Lukretsia, jäi laua äärde seisatama, selg Klaose poole, ja vahtis lakke.

Läheb sellele, kellele tahab! mõtles Klaos rõõmsalt.

„Aga ainult sellele, keda m e h e k s saan pidada," lisas Lukretsia.

See tundus kui löök Klaosile.

„Jah, muidugi," lausus ta.

Lukretsia vaatas ühte raamatut, lehitses seda ja nuusutas viimaks astreid.

„Teie vanemad lubaksid teid ükskõik kellele minna?" küsis Klaos.

„Vabandage, ma ei lähe ükskõik kellele."

Klaos kirus ennast, et niisuguse asja üldse kõne alla oli kiskunud. Nagu poleks suutnud sellest enam vaikida!

„Tunnete teie isand Proosat?" küsis Lukretsia häälele varjundit andes, nagu oleks asi väga vähese tähtsusega.

„Jah, tunnen."

„Ta käis minu isa juures: neil oli vist mingisuguseid ühiseid äriasju. Imelik mees, ma ei saanud õieti aru, on ta idealist või spekulant."

Lukretsia pöördus Klaose poole, toetus seljaga laua najale ja liigutas kleidi alt väljapaistvat lakknahast kingas jalga, vaatas toas ümber ja küsis viimaks järsku:

„Miks te selle neiu pildi laua pealt ära olete pannud? Ma käisin kord teie perenaise juures, nagu juba rääkisin, vaatasin ka teie tuppa. Teie laual oli väga kena nukra ilmega neiu pilt. Nüüd seda enam siin ei ole."

Klaos tundis oma näo kuumaks minevat. Ta otsis vastust, aga mõistus näis nagu meelega teda seekord hädasse jätvat. Lukretsia vaatas karistava pilguga tema otsa.

„Arvasite, et see pilt mind kohutab? Lootsite selle kõrvaldamisega mind meelitada?" Lukretsia hääl kõlas põlglikult, ta pani oma saledajoonelised musta sametiga kaetud käsivarred rinnale vaheliti.

Klaos vaatas kõrvale, ei lausunud sõnagi.

„See oli teie hea sõber?" küsis Lukretsia, ükskõikselt oma lakknahast kinganinale vahtides.

„Ta oli mulle seda ükskord."

„On teil nüüd siis uus, parem sõber, kelle pärast endise ära heitsite ja pildigi nurka viskasite?"

Klaos laskis pea veel madalamale ja ütles tasa:

„Võib-olla . . . Võib-olla et eksisin."

„Ruttasite vana kaevu enneaegu kinni ajama?"

„Ütlesin vist, et tegin seda teie pärast," lausus Klaos solvavalt.

„Minu pärast viskasite oma hea sõbra pildi nurka!?

Kartsite, et ma viimati kade olen?" Lukretsia hakkas kuivalt naerma. „Asjata kartsite seda. Siiski, see teise inimese pildi nurkaviskamine iseloomustab teid."

Klaos ei mõistnud midagi vastata. Ta tundis, et teda on löödud. .

„Olgu pealegi," algas nüüd Lukretsia juttu lõpetades. „Igaüks meist on, nagu ta on. Mis õigus mul on teid arvustada! Või teil mind?"

Teises toas kuuldi inimeste käimist.

Lukretsia pani mantli selga ja ulatas Klaosele käe, kes nukralt üles tõusis. Lühidalt ja külmalt surus Lukretsia tema kätt.

Tal on õigus, mõtles Klaos kummargile vajunult. See Kristi pildi peitmine iseloomustab mind kõige selgemini.

XIII

Klaos nägi viimasel ajal sagedasti Proosat. Too kandis alati halli palitut ja halli sonimütsi, kõndis raskelt ja pikkamisi mööda uulitsaid ning näis nagu maakuulamisel väljas olevat. Ühel päeval ilmus ta Klaose juurde, kui too parajasti sohval pikali oli.

Proosa võttis palitu seljast ja heitis voodisse pikali. Siis hakkasid nad omal kombel juttu ajama, natuke väsinult ja hooletult.

„Käite siin nähtavasti vaatamas, kust maa lahti on?" küsis Klaos.

„Ma ei taha seal sisse tungida, kust maa kinni on, nagu paljud seda teevad," vastas Proosa.

„Üks neist kahest: teie tahate siit kas naist kosida või uue ajalehe asutamiseks toetust saada . . ."

„Mõlemaid."

„Tahate head partiid teha?"

„Ei soovita teilgi halba partiid teha."

„Astute abiellu mõistuse järele."

„Palju on kahjuks neid, kes seda mõistusega ei tee."

„Kui palju lugejaid teie lehel veel on?" küsis Proosa natukese aja pärast.

„Ei tea."

„Kuidas on vanamehe meeleolu?"

„Toimetuse saladus."
„Saladus? Tähendab: asi on halb."
Mõlemad vaikisid tükk aega. Klaos magas väikese uinakugi vist ära.
„Kas olete Keyserlingi „Bunte Herzen" lugenud?" küsis Proosa.
„Olen."
„Seal loeb jututegelane pärastlõunase uinaku eel Titus Liviust. Ka mina tunnen niisugust kalduvust. Nii rahulikult jutustab Livius oma rahva suurest ajaloost."
„Jah, kui rahval on suur ajalugu!" ütles Klaos ohates. „Aga kui rahva ajalugu muud ei ole kui orjaks olemise lugu. A propos — kas „Tasujat" olete lugenud?"
„Poisikesepõlves. Täieealisele ütleb ta vähe."
„Seda küll. Aga mul tuli „Tasujat" lugedes midagi meelde. Mul tuli mõte: Igal rahval peab niisuguseid mehi olema, kes võimatumaid asju ette võtavad, ehk õigem: niisuguseid asju, mis võimaluste-teooria järele arvates vahest ainult ühel juhul saja seast hea tagajärje võivad anda, üheksakümmend üheksa korda aga nurjuda."
„Tahate ütelda: igal rahval peavad õnnekütid olema?" küsis Proosa halvakspanevalt.
„Ei, ma tahan ütelda, igal rahval peab julgeid mehi olema. Ja julget tuntakse sellest, et ta sedagi ette võtab, mida teised võimatuks peavad."
„Niisugune julgus võib küll naistele imponeerida, aga ma arvan, et rahva juhtivad jõud midagi ette ei pea võtma, mis võimatu näib olevat."
„Siis on need juhtivad jõud küll nigelad." Klaos sai ägedaks ja tõusis sohval istukile. „Ajaloo lehekülgi ehivad peaasjalikult ainult need, kes võimatuid asju ette võtsid; niisuguseid asju, mille kordamineku eest nemad ise ka iialgi enne ei oleks võinud peaga vastutada. Oli Makedoonia Aleksandri sõjakäik Hommikumaale võimalik asi? Oleks ta enne mõne Kreeka pudukaupmehe käest küsima läinud: mis sa arvad, kas võtta sõjakäiku Aasiasse ette? Kuidas see oleks naernud ja Aleksandrit põrunuks pidanud! Olid Napoleoni sõjakäigud kellegi meelest, peale väikse kaprali enese,

võimalikud asjad? Ta langes viimaks, aga on ometi üks suuremaid mehi Prantsuse ja maailma ajaloos. Eestlaste ajaloos on Jüriöö ülestõusu organiseerija — nimetame teda „Tasujaks" — üks nendest, kes võimatut asja julges ette võtta."

„Armas härra Klaos, mõtelge kord järele, mis oleks prantsuse rahvast järele jäänud, kui seal kümme Napoleoni oleks olnud? Mis oleks meist järele jäänud, kui üks „Tasuja" teise järel mässu oleks tõstnud? Meil pole karja geeniusi tarvis, kes alatasa „võimatuid asju" — nagu te ütlesite — ette võtaksid, vaid arukaid kodanikke, kes teevad ja ette võtavad, mis võimalik."

„Hall mass, ühe sõnaga?"

„See teeb rahva ajalugu."

„Igal rahval on inimesi tarvis, kes lennata julgeksid!" hüüdis Klaos.

„Andku jumal, et neid liiga palju ei oleks! . . . Hea küll, lennake! Siiski mitte kõrgemale, kui tiivad kannavad. Mina aga käin maas ja tahaksin teisigi õpetada kindlasti maas käima. Ma ei pea seda häbiks, et lennata ei oska. Ja üldse need lendajad! Kui nad ainult lendaksid! Aga nad ei lepi sellega, vaid teevad suurt kisa oma lendamisest, et vaadake ometi meid, mis te seal all jändate oma igapäevaste asjadega!"

Mõlemad vaikisid tükk aega.

Siis küsis Klaos, nagu oleks talle see järsku meelde tulnud:

„Millal teie oma lehe siin käima panete?"

„Kas te magate või olete ärkvel?"

„Kas suvel või sügisel? Parem oleks nüüd varsti proovinumbrid välja saata."

„Noh, siis nüüd varsti."

„On teil toimetusliikmed juba leitud?"

„Kui palju teie palka tahate?"

„Ma ei tea veel, minu hind võib seniajani tõusta. Ütelge mulle, kes seal juhtivat osa hakkab mängima?"

„Tahate teie seda enese kätte võtta? Kahjuks on see võimatu. Juhtiv osa on juba ära lubatud."

Proosa nimetas ühe õigusteadlase nime.

„Sellele!"

Klaos kargas istukile.

„Mis selles imetlusväärilist on?"

„See teab midagi ainult majandusest."

„Jah, luulest teab ta vähe. Ka lennuasjandust ta ei tunne. Aga selle asja jaoks võtame eriteadlased, eks ole?"

„Jah, see on siis meie rahva kultuuriliste ja poliitiliste põhimõtete ülesseadja, rahva vaimne juht."

„Tulgu targemad ja kirjutagu seal iga päev juhtivaid artikleid, keegi ei takista."

Lukas tuli uulitsal Klaosele vastu ja naeratas, nagu harilikult, ainult silmadega.

„Teil on mõru nägu, nagu oleksite salati asemel mädaroigast võtnud..." algas ta. „Kas see ajakirjaniku leib nii kibe on?... Mina sain laovalitseja kohakese ja olen üsna õnnelik. Kas teil pole ka kalduvust kuhugi ärisse tegevusse astuda? Siin on elavat ärilist tegevust oodata. Eks meie rahamehed ole mõtte peale tulnud siia mitmesuguseid ettevõtteid asutada. Keegi ülikooliharidusega mees, kes oma teadmistest ei tahtvat teada, tegevat tasahiljukesi suurte ettevõtete heaks kihutustööd... Paljud meie linna rikkamad majaperemehed saanud rahalõhna ninasse ja löönud nõusse. Näe, eks va Falkenbergki, sinu tulevane äi, olevat ka kompaniis."

„Kas te selle kihutustöö tegija nime ei tea?" küsis Klaos ükskõikselt.

„Imelik luulelik nimi oli teisel..."

„Kas mitte vahest proosalik?"

„Õige, Proosa olevat ta nimi... Ei noh, mis siis! Hakkab vahest natukenegi kapitali liikuma; muidu hoiavad teist kõik sukasääres. Kodanikud värisevat küll raha äridesse pannes, aga mis sa teed, kasuhimu on hirmust suurem... Õige jah, Proosa käivat rahameeste juures asja ette kiitmas! Ta käinud Falkenbergigi juures... Rasin muliseb ikka?... Ja Ahing ei ole teid veel välja kangutanud?... A propos: siin kavatsetavat ka uut ajalehte asutada; raha muretsetavat aktsiate näol. Asja eesotsas seisvat jällegi Proosa... Ma siiski kindlasti ei tea; arvan, et see utka on. Au revoir!"

XIV

Ühel päeval koju tulles leidis Klaos laua pealt ekspressi toodud kirja; peenel ümbrikul julge käega kirjutatud aadress. Ta sundis enese rahulikuks, läks rääkis perenaisega mõne sõbraliku sõna ja tuli vaatles ennast peeglis. Midagi pidi temas olema, mis seda preilit huvitas.

Ta oli pika kasvuga, aga keha oli peenike kui kõrs ja näis, hoolimata sunnitud sirgelhoidmisest, vähe vimmas olevat. Kahvatu nägu oli sügavate joontega, kurvailmeline, silmades pilk unistav, enam iseennast kui maailma vaatlev. Ta avas viimaks kirja ja luges:

„Armas homo sapiens!

Annate mulle andeks, minu inimlikust nõrkusest täiesti aru saades, et teid julgen rendez-vous'le kutsuda. Täna kell üheksa Värava uulitsal — seal on hästi pime. Sest kõik kelmid armastavad pimedust.

Tervitan!

Teie L.

P. Sc. Teie ei lase ometi juhust mööda minna, tulete kindlasti!

L."

Klaos vajutas käe rinnale, nagu tahaks sealt rahutu linnu väljalendu takistada. See oli esimesel silmapilgul ainult rõõmutorm, mis kõrgeid laineid sünnitas. Tohtis ta nüüd veel kahelda? Ei, nii ei kirjutata muidu. Nüüd on kord ometi kõik kindel! Ta luges kirja mitu korda läbi, heitis siis sohvale ja lubas enesele lühikest unistust. Kui aga neid kahtlusi ei oleks! „Armás" — mõtleb ta tõesti nõnda? Ta ei julge seda öelda ja katsub seepärast oma tundmust nalja taha varjata... Pimedas — Klaos ohkas ja vajutas käe otsaesisele. Alati kuskil niisuguses kohas, kus keegi ei näe... Aga ometi jalutab ta teistega väljakutsuvalt mööda kesklinna uulitsaid! Teiste tutvus on isa poolt heaks kiidetud. Need mehed on isa tuttavad... Nende hulgas Proosa.

Aga see on ükskõik! Ta armastab mind, see on kirjas selgesti öeldud, ehk õigemini: selgesti ütlemata jäe-

tud ... Kes armastavad pimedust? Kelmid ja — armastajad ...

Kui seda irvitamist ei oleks! Sest mis on see jälle muud kui irvitamine: ma pean „juhust" tarvitama... Miks ei peaks ma juhust tarvitama, kui suur kala õnge otsa hakkab. Hea saak, missugust minu silmad ehk enam ei näe — selleks ta ennast peab! ... Aga ma tahan näidata, et see eksiarvamine on, et niisugused haruldased kalad meie pool söödavadki pole! Ta võib seal oodata pimedas, kelmide seas, keda seal sel ajal nii rohkesti liigub!

Enne kella üheksat oli aga Klaos juba Värava uulitsal, pimedas, kus ainult kelmid ja armastajad liikusid. Ta kordas iseeneses sõnu, kordas ilusaid sõnu, mitte ilusate sõnade pärast, vaid selleks, et tõsistele mõtetele, oma salajamatele mõtetele armastajate vahekorra asjus väärilist kuju anda. Ta ei räägi täna luuleliselt. Ei, ta räägib asjalikumalt kui kunagi enne, aga valitud sõnadega.

Raatuse kell lõi üheksa ja kirikukellad kordasid seda pikkamisi.

Kui ta jälle värava poolt eemale hakkas sammuma, kuulis ta enese kõrval rutulisi samme. Aga see ei olnud tema, sellel oli nii imelik sametist müts peas ja loor ees ... See ei läinud aga temast mööda ... Mõni linnukene, mõtles Klaos põlglikult ja tahtis linna poole pöörduda. Preili pistis oma käe temale kaenla alla, tõmbas ta enesega kaasa, pööras oma näo nõnda lähedale, et kuumust tunda oli, ja ütles siis naerdes:

„Teie ei tundnud mind ära?"

„Ei."

Miks ta täna niisugune on? küsis Klaos eneselt. Nägi ta mind öösel unes ja tõusis temas siis igatsus, nii sügav ja joovastav, et ta vastu ei suutnud panna ja mulle rendez-vous-kutse saatis? Ja veel nüüdki on ta selles joovastuses! Või on ta mind juba ammu armastanud, aga iseenesega võidelnud ja nüüd viimaks kahtlustest üle saanud?

„Mul on täna nii hea meel!" ütles Lukretsia ja surus enese Klaose ligi. „Ma tahaksin teile sina ütelda!"

„Ainult täna?"

„Täna ja alati, kui mul seks tuju on."
„Kui tuju on?..."
„Teid huvitab ainult see, kuidas ma edaspidi teie vastu olen, mitte see, mis ma täna olen! Teil ei ole iialgi tänast päeva!"
„Saan ainult sellest rõõmu tunda, mis kindel on."
„Aga mis on meil kindel siin maailmas, peale käesoleva silmapilgu!" hüüdis Lukretsia.
Ta võttis Klaose käe, tõmbas sellest kinda, pigistas kätt ja surus end lähemale.
„Teil on kena nimi: Märt! Lühike, kindel ja ... mulle meeldib see nimi."
Nad olid läbi pimedate uulitsate linna äärde jõudnud. Tükk maad eemal oli tee ääres park. Lukretsia läks edasi.
Oli varakevade õhtu. Eha oli kustunud. Niiskes õhus tundus kevadine värskus, mis väsinuks tegi, aga rahutut ihaldust äratas.
„Siin on õhk puhas — õigetest inimestest," ütles Lukretsia.
„See tähendab — meie tuttavaist... Siis võime julgesti käia."
„Tahaksite, et me praegu linna raatuse ees nõnda teineteisest kinni hoides endid demonstreeriksime?"
„Ei."
„Siis oleme ju ühel arvamisel, Märt! Tohin ma teid täna nõnda nimetada!"
„Tehke oma tujude järele."
„Olge kordki inimene: avalik, otsekohene ja südamlik!"
Nad olid teed mööda parki jõudnud. Puud olid veel paljad, aga pungade lõhna tundus õhus.
„Istume siia kivi otsa," ütles Lukretsia.
Nad hüppasid üle kraavi; aga kivi, mis seal mustas, oli kahele liiga väike, kõige vähemalt arvas seda Lukretsia. Mindi edasi ja istuti viimaks pimedasse, laia kivi peale.
Lukretsia võttis Klaose käe pihku ja ütles meelitavalt:
„Jutustage mulle midagi ... Jutustage, mis te viimasel ajal olete mõtelnud, mis te olete teinud ja kannatanud ... Usun, et kindlasti olete kannatanud."

„Meil meestel on enese hingeline paljastamine nõndasama raske kui tütarlapsel mehe ees riietest lahtivõtmine . . . Teie vabandate võrdluse eest."

„On teil aga võrdlused! Aga kui lubate, võiksin ma sedasama võrdlust tarvitada: ka tütarlaps paljastab enese kord mehe ees, selle naiseks saades . . ."

„Teie tahate ütelda: ma peaksin ennast paljastama, s. o. vaimliselt teie „naiseks" saama!"

„Kas te ei tahaks selleks saada?" küsis Lukretsia ja surus enese Klaosele lähemale.

„Ma ei julge seda tahta."

„Ei julge?! Ja olete ometi mees?"

„Ma vaatan niisuguste suhete peale tõsiselt," ütles Klaos.

„Kui ilus see teist on!"

Lukretsia mütsi nõel puutus Klaose mütsi.

„Miks teil täna teistmoodi müts ja palitu on?" küsis Klaos. „Et teid minu seltsis ära ei tuntaks?"

„Pühakirjas on öeldud: Olge vagad kui tuvikesed ja kavalad kui ussid."

Klaos ei kuulnud õieti viimast ütlust. Talle eneselegi näis see sõnadega vehklemine korraga nii lapsik ja väiklane olevat. Ta istub siin pimedas pargis ja see on tema kõrval, tema külje vastu, kelle järele ta pool aastat iga silmapilk igatsenud, kelle lähedal viibimist, kelle külge puutumist ta seni ainult ettekujutuses on üle elanud — see on tema käte vahel — ja ta vehkleb väiklaselt sõnadega, tahtes seda inimest vägisi eemale peletada. Ta pani tähele seda soojust, mis Lukretsiast temasse voolas, võttis tema siidise käe oma kätte . . . ja siis tuli talle järsku meelde, kuidas ta seda kätt kord läbi pisarate suudelnud, kõike lõpetatuks pidades. Nüüd on see õnn tema käte vahel, aga tema ootab, ütleb teravusi, piinab iseennast!

Ta pani järsku käe neiu piha ümber ja hüüdis kirglikult, mahasurutud häälega:

„Lukretsia!"

Lukretsia vahtis enese ette maha. Nägu oli tiheda looriga kaetud.

Klaos pani mõlemad käed neiu ümber, tõmbas ta enese ligi ja ütles sosistades:

„Teie annate mulle andeks?"

Lukretsia tegi nõrga katse ennast vabastada.

Klaos tõstis parema käega loori üles, vaatas pimedas seda marmorikarvalist nägu ja ütles siis kindlasti:

„Ma suudlen teid!"

Lukretsia katsus valjult tema otsa vaadata ja ütles küsivalt:

„Teie?"

Klaos tõmbas ta pikkamisi enese ligi ja suudles teda esimest korda, suudles tõsiselt, peaaegu pühalikult, vaatas siis talle silmadesse ja suudles teist korda, ennast lähemale surudes, kirglikult, nagu näljane. Ta tundis, et ta oma elu sellesse suudlusesse koondab, et temas keegi nagu kisendab ja ägab, nagu näljane metsloom, kes tunneb, et näljakustutusele surm järgneb, aga kes siiski ei põgene... Siis laskis ta pea alla vajuda, Lukretsia rinnale, kuulas tema südame tuksumist. Aga joovastus kasvas ja ühes sellega janu. Ta suudles kümned korrad neid huuli ja katsus argust, kahtlust, mis südames oli, ära lämmatada. Siis laskis ta jälle pea Lukretsia rinnale vajuda ja küsis väsinult, nagu see, kellel nüüd ükskõik on:

„On see viimane kord?"

Lukretsia ei vastanud, istus liikumatult.

„Ma olen teile tänulik tänase õhtu eest, kui see ka esimene ja viimane oleks," ütles Klaos kurvalt ja vahtis pimedusse.

Tükk aega vaikisid mõlemad. Siis ütles Lukretsia:

„Ma tuleksin teid kord vaatama, aga sinna, te saate aru... sinna enam mitte..."

„Ma otsin enesele homne päev teise korteri."

„Kui suvi tuleb, läheme üheks pühapäevaks kaugelekaugele meresaare peale!" ütles Klaos. „Tulete minuga?"

„Võib-olla."

Klaos tõmbas ta enese ligi ja katsus suudlusega kahtlust kaotada.

„Lähme koju!" ütles Lukretsia järsku ja vabastas enese.

Klaos tõusis üles, pöördus ümber ja pidi karjatama:

lõuna pool kauge metsa madalal ladval rippus veripunane kuu.

„Kui hirmus!" hüüdis Lukretsia.

„See on minu süda," ütles Klaos tasa.

Nad läksid teed mööda vaikides linna poole. Natukese aja pärast küsis Lukretsia:

„Miks teie õnnelik ei saa olla?"

„Ma ei suuda uskuda. Ma ei saa kedagi ega midagi usaldada."

„Selles ei saa teid keegi aidata."

„Ma usaldan teid siis, kui teie minu oma olete."

„Mina ei ole loom ega asi, keda keegi kunagi o m a k s võiks nimetada."

Nad läksid vaikides linna.

Lukretsia aitas Klaoses omal kombel usaldust kasvatada. Ta ei olnud enam Klaose meelest uhke, tore preili, vaid vallatu, natuke ülemeelik seltsiline. Kui siis Klaos veel uude korterisse asus, „lõbusa lese" juurde, nagu Lukretsia korterit soovitades perenaist nimetas, muutus vahekord iga päevaga lihtsamaks. Teravuste asemel öeldi nüüd lihtsaid sõnu, raskete jutuainete asemel jutustati linna uudiseid või tehti ääremärkusi jooksva elu kohta.

Siin oli kaks väikest tuba ilusasti, kuigi väikekodanliku maitsega möbleeritud, pehmed toolid, türgi diivan, vaibad põrandal.

Siia tuli Lukretsia kui oma koju, võttis ise üleriided seljast, kohendas peegli ees juukseid, kõndis mööda tuba, käed seljal, laulis isegi tasakesi.

„Proua juurde ei ole midagi kuulda," ütles ta Klaosele.

„Mulle see inimene hästi ei meeldi," tähendas Klaos. „Lihavate, rippuvate põskedega, paks . . ."

„Ei ole tarvis, et ta teile meeldiks," tähendas Lukretsia.

Siis tuli ta Klaose juurde, istus tema kõrvale diivanile, võttis tema käe ja ütles tasa:

„Ma teen teile ühe ettepaneku. Mul on tuleval nädalal tarvis Peterburi sõita, isa asjus, ja tahtsin sealt ka enesele üht ja teist osta. Sõitke kaasa! Võtke ennast

mõneks päevaks toimetuse tööst vabaks. Teile ei tee mõnepäevane puhkeaeg kahju."

Klaos ei mõistnud selle üle esiteks rõõmustada, ei leidnud ka põhjust vastu rääkida. Niipea kui ta aga kujutas enesele ette sõitu kahekesi, oli ta nõus.

„Ühes me siit välja sõita ei või, mind tullakse vaksali saatma. Aga küll me tee peal teineteist leiame!" Lukretsia naeratas vallatult ja vaatas Klaosele võluvalt silmi.

Klaos hakkas juba vahetevahel hirmu tundma, nagu inimene, kellel liiga suur varandus omaks saamas. Kui see varandus tema käest ära läheb? See uhke, sale, kõrge otsaesisega preili, kes kui kuninganna tema tuba mööda kõnnib? Kuidas see kleit tema keha ümber nagu valatud on! Ja need kohevad pähklikarva juuksed! Neid võib ta käega katsuda ja suudelda . . . Oo!

Tarvis on kindlale otsusele jõuda. Peterburi reisil leidub selleks sünnis silmapilk. Muidugi, tema enese poolt oleks kõik vääramatult kindel, kui sellele ka maa ja taeva jõud vastu seisaksid. Tarvis ainult preili Lukretsia suust üks sõna kuulda. Ei kõlba küsida: „Nii et nüüd on siis nõnda?"

Sõna aset võib täita veel kindlamini tegu.

See oli Lukretsia, kes pealinnas mängis juhtivat osa. Leidis viisakas võõrastemajas kummalegi mugavustega toa, korraldas öö ning päeva jaotust, tellis veinisid ja hoolitses selle eest, et vestlus oleks kerge ega pöörduks igapäevase elu küsimustele, kõige vähem aga tulevikule.

Klaos pidi sellega rahul olema, et sõnadega ei seotud midagi.

Sõnade aset täitis tema arvates aga üheskoos veedetud öö. Jah, see pidi ütlema ja palju kindlamini ütlema, palju enam kui kõik lubadused ja tõotused. Lukretsia oli ju nüüd tema oma. Ta võib nüüd, kui koju läinud, astuda vana Falkenbergi ette ja ütelda selge sõnaga:

„Mul on nüüd teie tütrega asjad nõnda kaugel . . ."

Miljonär võib küll esiti kulme kortsutada, aga peab siis ikkagi nõustuma.

Koduteel katsus küll Klaos juttu praktilisele pinnale juhtida, aga Lukretsia vastas selle peale lõbusalt naera-

tades: „Tulevikule mõtleme tulevikus, nüüd aga elame olevikule, sellele, mis käes. Meie oma on ainult praegune silmapilk."

Ta seadis enese veel mõnusamini vaguni sohva nurka, pani käed Klaose kaela ümber vaheliti ja mõlemad jäid tukkuma.

Peterburi reisist jäi Klaosel niisugune mälestus, et ta seda uuesti kujutuses vaadeldes silmad kinni pigistas, käed meelekohtadele surus ja uluda tahtis.

Kas julgustas teda õhtusöögil joodud vein või kaugelolek kõigist, aga argus, häbelikkus ja tagasihoidlikkus olid peaaegu kadunud.

Ta ei saanud oma tuppa minna, ei saanud ka siis, kui Lukretsia valju, karistava pilguga tema otsa vaatas. Nad jäid ühte. Edasi ei taha Klaos mõtelda, ta pigistab silmad kinni, litsub käed meelekohtadele ja ägab kui haige. Ta võiks nüüd surra! Oleks parem surra, kui nii suure varanduse pärast iga silmapilk väriseda.

Nüüd peaks ta kohta otsima, kus rohkem palka saaks! Jah, selle naise eest oleks ta valmis orjama, pandagu ta või mäekaevandusse sunnitööle! Lastagu aga mõnikord harva selle naise kõrvale.

Klaos ei kahelnud. Kes võiks temaga võistelda! Varem või hiljem hakkab Lukretsia teda alles hindama!

Lukretsia käis endiselt tema pool ja kinnitas sellega tema usku.

Ühel õhtul koputati perenaise toa poolt tema ukse pihta. Perenaine tuli sisse, raamat käes.

„Falkenbergi preili käis siin, palus ära anda: raamat ja kiri."

Klaos suutis vaevaga oma rõõmu maha suruda. Ta ei avanud kohe, vaid hakkas perenaisega heameele pärast juttu ajama.

„Kas teil igav ei ole ka?" küsis Klaos.

„Eks ikka ole," vastas proua naeratades, ja tema paksudele lihavatele põskedele ilmusid voldid. Ta ei olegi nii inetu, mõtles Klaos, ainult rinnad on väga kõrged ja rippuvad ning põsed liiga lihavad.

„Teie peaksite sporti ajama, proua, siis ei oleks teil igav."

Proua ei saanud sellest hästi aru ja naeratas.

„Kas teie mees ammu suri?" küsis jälle Klaos.

„Poolteise aasta eest."

„Siis peaksite jälle mehele minema."

„Kes mind vanainimest veel võtab," ütles proua ja punastas heameele pärast.

Klaos vaatles paksu keha pitsidega ilustatud kleidis; hoolimata paksusest oli see veel üsna sale.

„Teil kapitali rohkesti, miks teid ei võeta," tähendas Klaos.

Lukretsia teadis rääkida, et vanamees mõnisada tuhat ja kolm maja järele jätnud.

„Ilma minuta võetakse seda varandust heameelega," vastas proua.

Oo, see proua oli kaval! Ta mõistis alati hommikul sel ajal sisse tulla, kui Klaos veel pooleldi riides oli, ja ka mõnikord õhtu hilja ilmus ta ootamatult.

Klaos võttis kirja lahti ja viskas enese sohvale pikali, et lugeda ja lugedes unistada.

„Armas homo sapiens!

Kõige inimlikum on eksimine. Arvan, et meie oleme pisut eksinud. Kõige õigem on kohe eksisamm ruttu parandada. Ma soovin, et meie vahekord sellega lõpetatud oleks, ja loodan, et teie mitte katseid ei tee selle edasijätkamiseks.

Austusega

Lukretsia Falkenberg.

P. Sc. Tuleval pühal on minu kihlused — härra Proosaga — ja mõne nädala pärast pulmad.

Seesama."

Kui perenaine mõne tunni pärast sisse tuli, lamas Klaos ikka veel sohval, kiri vedeles sealsamas maas.

„Teie olete haige, härra Klaos?" küsis proua.

„Oh ei!" hüüdis Klaos ja tõusis kärmesti istukile.

Kui aga perenaine välja läinud, ütles ta iseenesele: „Ma olen vist siiski haige," ja katsus naerda.

Missuguseid hirmsaid kättemaksu plaane ta mitme tunni jooksul oli sepitsenud! Alates Lukretsiast ja Proosast, lõpetades kohaliku seltskonna ja kogu rahvaga! Kõik pidid sellest omal kombel kuulma, kuidas teda petetud.

Ta läheb homme Proosa juurde ja ütleb sellele näkku, mis see Lukretsia õige on!

Ta ütleb ühtlasi ka Proosale tõtt tema praktilise elutarkuse suhtes ja teeb selle naeruks.

Siis kirjutab ta veel „Sõnumitoojas" ühe artikli kohaliku seltskonna huvide vaesuse ja teise artikli kogu rahva orjameelsuse vastu. Oo, need artiklid kõlavad kui pommiplahvatused! Ja siis alles teatakse, kes on tema, Märt Klaos!

Aga kui toimetaja tema artiklile ruumi ei anna, kui neid kardetavaks peab?

Siis kosib ta oma perenaise, selle lihava „lõbusa lese", asutab selle rahaga ise ajalehe, ja siis alles kuulevad kõik, mis tal neile öelda on!

Niisugustes seltskonnale ja kogu rahvale hädaohtlikkudes unistustes oli mõni tund kulunud.

Ja nüüd küsitakse temalt, kas ta haige ei ole!

Kas ei teinud ta niisuguseid „hirmsaid" kättemaksu kavatsusi mõnikord lapsepõlves, kui vanemad talle valjud olid või kui talle ülekohut sündis!

Kas ta ei peaks, selle asemel et teiste parandamiseks suuri plaane teha, kord ennast hindamisele võtma ja kuulama, mis teised temast arvavad.

Lukretsia peab Proosat temast enamaks. Kas ei ole Proosa temast, Klaosest, tõesti enam? Vist küll.

Lukretsia otsis julget, tugevat, arukat, mehist meest ja leidis Proosa. Ja Proosa ei võitnud uhket preilit mitte suurte sõnadega ega ilusate unistustega.

Tal ei ole Proosale ega Lukretsiale midagi ette heita, mitte vähematki. Ennast on tal tarvis ümberhindamisele võtta.

Ammu see oli, kui ta kodulinnast välja oli sõitnud ajakirjanikukohale, pea täis suuri ideaale, hing täis kangelasmeelsust. Ta uskus siis, et ta maailma oma suurte ideaalidega hämmastab, et kõik teda aukartlikult varsti kummardavad.

Nüüd on ta elu ja inimestega kokku puutunud, on oma suurust mõõta ja tugevust proovida saanud. Ja erapooletu olles peab ta end pankrotiks tunnistama. Ja nüüd peab ta algama uuesti otsast, väikselt ja tagasihoidlikult, suurte sõnadeta, vägevate liigutusteta, mitte

sellega hoobeldes, mis ta olla tahab, vaid sellena end näidates, mis ta tõeliselt on.

Järgmisel päeval kutsuti kõik toimetusliikmed kokku, toimetaja ütles mõne haleda sõna ja teatas, et poole kuu pärast kõik ametist vabastatakse, et „Sõnumitooja" kahe nädala pärast uue osaühisuse kätte läheb. Pidas sel puhul isegi lühikese kõne ajalehe ülesannetest ja ajakirjanduse evolutsioonist. „Sõnumitooja" minek uue osaühisuse kätte olevat tema arvates suureks edusammuks ajakirjanduses. Ta lootvat, et uus peatoimetaja mõnegi senise toimetusliikme ametisse võtab.

Klaos läks ühes Raggiga välja ja nad kohtasid juhtumisi Lukast. See pani ette tähtsat sündmust — vallandamist — väikseltki pühitseda.

Mindi lähemasse restorani ja Klaoski oli varsti pidulikus meeleolus.

„Teie ja minu endise peremehe terviseks!" hüüdis Lukas klaasi tõstes. „Tema tõttu olen ma õigele teele sattunud, omale õigele teerajale, andku jumal talle head tervist, muidugi kui see tema tahtmine on. Minu osa on väike, mis mulle elu hiiglalaval antud, aga ma mängin teda heas meeleolus ega kadesta kedagi, kõige vähem neid, kes oma suurt rolli saatust kirudes ja raskusi needes mängivad. Olen vabrikus laovalitseja ja — õnnelik. Klaos muigab selle peale, aga ma ei soovi temale muud kui head meeleolu tema suures ilmaparandaja rollis."

„Hakkan sellest üle jõudma. Leian, et maailm väiksel viisil minutagi paraneb," ütles Klaos.

„Niisugused mõistlikud sõnad annavad jällegi põhjust rüüpamiseks!" hüüdis Lukas uuesti klaase täites.

Raggi võttis viimaks sõna:

„Igaüks peab enesele niisuguse dejateljnosti izbiraitama, millele ta võib täiesti otdatsja, millele ta predan on, s dušoi predan. Mis minust kord saab, seda veel ei tea, aga mul on kange stremlenije edasi pääseda, oma teadmisi popolnjaitada ja ükskord obštšestvennõi dejateliks hakata. Mis Klaosest saab, see küsimus on juba složneje, sest tema ei tsenita õigesti diploomisid ega ka

materialnoje položenije snatšenijet. Vprotšem, niisuguseid inimesi on ka vaja. Ma olen ikka arvanud, et temast ka midagi saab," lõpetas Raggi isalikult.

Möödus mõni päev. Klaos luges kärsitult üht ja teist, käis kõndimas ja haudus eneses üksteisele vastukäivaid kavatsusi. Kas kosida rikas „lõbus lesk" või minna ülikooli, anda tundisid, nälgida, õppida ja kindlustada ükskord tulevik diplomiga . . .

Mõne päeva pärast kohtas ta tänaval Proosat, tahtis juba rutusti mööduda, häbenedes oma tööta töölise seisukorra pärast, aga Proosa peatas tema.

„Kuhu tõttate? . . . Räägime paar sõna."

Nad sammusid kõrvuti, aga sammude rütmi määras Proosa, aeglase, raskepärase. Kui mõni sõna ilmadest räägitud, ütles Proosa üsna asjalikult:

„Kui soovite, jääge „Sõnumitooja" juurde ametisse. Sõlmime uue lepingu. Algame tagasihoidlikult, suurte lubaduste ja kõrgete sõnakõlksudeta."

Ta vaatas küsivalt Klaose otsa, kellel oli raske tema pilku kannatada.

„Eks või proovida," lausus Klaos vastuseks nii ükskõikselt kui mõistis. Ta ei saanud aga selle juures unustada: see mees võttis minult Lukretsia, ja nüüd saab tast veel minu käsutaja!

Aga üksinda koju minnes tulid talle meelde oma armsa kirjaniku sõnad:

„See on maailma seadus, et iga olemasolu on nõrgema allaheitmine tugevamale."

Väga õige. Aga oli see seal kaeraväljal nõrgem, kes põgenes härra kantsiku eest?

Iseasi on alistumine tõeliselt tugevamale, iseasi orjameelsus.

Kui ma kosiksin oma perenaise, rikka lese, eks oleks see suurem orjameelsus kui kaeraväljalt põgeneval moonakal!

Alistumine Proosale, kes on nagu loodud minusuguse mõtiskleja, unistaja juhtijaks, on arusaadav. Proosa peab juhtima luulet. Arusaadav on ka, et miljonäri tütar Lukretsia alistus Proosale.

Kibeduseta ei saanud Klaos sellele siiski mõelda.

TOHO-OJA ANTON

1

See oli harilik sõna, kas „orashein", „ussipard" või „ubaleht", mis Toho-oja Antoni põllutöölehe lugemisel seisatama pani, mõttekäigu kõrvale pööras ja kujutuses halja maastiku põhjal mingi tumedakoelise uinutav-ilusa pildi kangastas.

Silmad pöördusid lehelt kõrvale, pilk jäi kahvatuisse ruutesse peatuma, mis suve õhtupoolne päike põrandale joonistanud, ja Anton tundis enda vajuvat veetlev-uimastavasse vangistusse.

See oli kui nägematu nõiavõimu kütkestus, kui vete pehmeisse voogesse vajumine.

Peaga äkilist nõksu tehes kiskus ta pilgu võluvalt pildilt, pühkis käega üle otsa, kui tahaks silme ette kootud võrgust vabaneda, tõusis üles ja katsus kaineile mõtteile virguda.

Aga uinakust oli jäänud ebamäärane kaugusse kutsuv õnnetunne ja tuhmijooneline tihedasse vinasse varjatud veetlev pilt, nagu mälestus ununud aegadest.

Anton pani põllutöölehe heinamaa-väetamise artikliga kappi ja astus õue.

Oli suve-pühapäine õhtupool, tare ümber ei ühtki hinge.

Miira magas aida ukse ees, pea käpil, silmad pilukil. Peremeest nähes tõstis ta korraks kulme, liigutas sabaga paar korda mööda muru ja jäi jälle tukkuma.

Kanad siblisid õunaaia ääres, kukk seisis ühe jala peal, pea kõrgele tõstetud, ja näis midagi kuulatavat.

Tare vari ulatus juba üle õue lauda ette, õunaaias saagis rohutirts jalaga siiva ja kirsipuie lehestiku lähe-

dal päikese paistel kudusid sääseparved tantsides tihedat võrku.

Nii oli see olnud päikesepaististel suve-õhtupoolil, ei olnud midagi uut ega iseäralist. Aga nüüd nägi seda Anton kui luulelise nõialiniku läbi, mis lühikesest uinakust silme ette jäänud.

Tema pilk oli kiindunud kuhugi sügavale iseenesesse, nagu kalamehe õng jõe põhja kõntsa, kännu külge või säga suhu.

Unistades hulkus ta tänavat mööda alla kaasiku poole ja läks oma lapsepõlve seltsiliste, sirgete valgejalgsete neitsite keskele kõndima, kelle jumedad rinnad ja käsivarred läbi hõreda õlule visatud rohelise rüü valendasid.

Midagi oli ta näinud, ilusat, veetlevat, ja unistusse tõmbavat, aga see oli kui siidine pilvesagar õhuks auranud ja järele oli jäänud ainult läbipaistmatu põhjatus, sinine ja sügav.

Mets läks madalamaks, harvade kaskede vahelt algas tihedaleheline lepik ja laokil jäljed koondusid looklevaks rajaks, kus oksad sõnalausumatult minejat silitasid.

See rada viis laiale talvteele, mis madala muruse põhjaga kraavina lepikust kõverdi läbi käis ja üle soo Puhtaleva külasse läks.

Talvtee äärde kivi otsa istus Anton, nagu karjas käies pikil suve-õhtupoolil oli istunud ja igatsusega talve oodanud, kui ta seda teed mööda jälle kooli läks ja koolist tuli, tema ja . . .

Äkki selgus lahtisilmil toas nähtud tuhm viirastus, ja nüüd võis ta vaadelda seda kujustunud unistuspilti ja mälestusest teadvusega täiendavaid jooni tõmmata.

See oli Tülba Tõnise uhke tütar Truuta, kellega ta siit üheskoos sajad korrad koolist kodu poole tulnud, Ässa Kustas ja Vildi Enn kaasas, mõlemad kui pilkamiseks ja lumme lükkamiseks loodud.

Ta nägi nüüd Truutat nii selgesti, et tema jumekat läbipaistvat nägu, valje jooni, pähklikarva juukseid ja kitsaspikergusi hallsinakaid silmateri võis vaadelda, luuleline unistuslinik enesel ikka veel silme ees.

See vallavanema uhke tütar, kangekaelne ja ligipää-

sematu, oli jäänud muutumatuks Antoni meeles tänapäevani, kuna teistest temal, noorelt peakohtumeheks valitud ja kogu kihelkonnas austatud peremehel, lugupidamine oli vähenenud.

Ta oli enesegi silmis kõigist oma koolivendest ja -õdedest kõrgemale tõusnud, niihästi isikliku tubliduse ja arukuse kui ka jõukuse poolest. Kõik nad olid tema peale alt üles vaatama hakanud. Ainult üks oli jäänud, nagu ta oli, — Tülba Tõnise uhke tütar Truuta; see ei naeratanud talle lahkemalt, seda vaatles ta ikka salajase aukartuse ja varjatud vaenuga.

Kas oli see lahtisilmil unistuse ees saadud meeleolu mõju, või üksinduses aegapidi võrsunud igatsuse kihk, mis rahulduseks viimaks kuju leidnud; või äkilise vaenutunde hoog selle ainsama uhke ja tugeva vastu ja iha näha teda võidetuna enese ees; või teadmatusest teadvuse pinnale kerkinud paljude põhjuste ühine tulemus, — aga Anton tabas enese mõttelt — Tülba Truutat naiseks kosida.

See mõte valdas teda ootamatult, tulles nii võimsalt, kui oleks kõrgem vaim seda vääramatu käsuna talle avaldanud.

Anton tõusis kivilt, asi oli otsustatud. Ei kahtlust ega kõhklust, ainult ärevus, nagu ikka suurte otsustuste järel ja tähtsate sammude eel.

Rada mööda läks ta lepikust läbi kodu poole, enam selle otsuse hilist kui äkilist tulekut imetledes.

Kas on ta õieti valinud? Ei olnudki selle äkilise otsustuse juures valikut, ega võinudki valikut olla: vallavanema tütre Tülba Truuta kõrvale ei kerkinud võistlema ükski kuju, ta oli ainuke, võrratu, valimatult valitu.

Põhjused naisevõtuks olid ka olemas, ja küllalt kaaluvad.

Peakohtumehe ja piimaühisuse esimehe ametid nõudsid aega, ema oli perenaiseks vana, vend veel noor, tüdrukud talituses hooletud ja poisid vedelesid töö juures.

Anton ei olnud seotud, ei nooruse kergemeeliste lubadustega ega täie-ea kainete kaasavara püügi plaanidega. Oli olnud omal ajal mööduvaid unistusi, aga

need olid kadunud kui varase hommiku udupilved, ja peremehe mured ning toimetused väljaspool kodu olid unistusvõõra hinge sulgenud õrnemaile tundmusile.

2

Nad olid juba ammu paari pandud ja teineteisele valitud, ilma et neilt enestelt selleks nõusolekut oleks küsitud.

See oli rahva hääl; jäi järele seda täita või täitmata jätta; kolmat teed ei olnud.

Kes ei teadnud, kuhu õue Toho-oja Anton kord kosja sõites oma hobuse ajab, kelle tulekut Tülba Truuta salajas ootab ja miks ta teised kosilased kõrgi pilkega koju saadab!

Aga asjata oli otsitud vähemaidki vastastikuse lähenemise tunnismärke ja oldi otse pahane, et nad nii vähe keelepeksuks ainet andsid.

Nad olid peaaegu vaenulikud, see vallavanema uhke tütar ja Toho-oja noor peremees, ning kirikuteel isa kõrval vedruvankril istudes võttis Truuta vaevalt märgatava peanikutusega Antoni tervituse vastu.

Harvadel pidudel oldi neid üheskoos nähtud ja teiste hulgas võis igaüks kuulda nende teravat, peaaegu vaenulikku sõnavahetust.

Oldi kuri nende vastastikuse külmuse pärast ja pahandati nende ennastsalgava uhkuse üle; keelepeksjate kannatus oli katkenud sealt hamba alla ainet oodates.

Nüüd oli ometi kord nendegi tund tulnud.

3

See sündis mõni nädal hiljem, kui lugejad valgis rõivis paariviisi, õpetaja mustas mantlis ees, käed evangeeliumil risti, pühalikult kirikusse kõndisid ja üle roheliste puielatvade selge taeva poole kõlas:

„Oota, minu süda, oota Issandat . . ."

Kogu kihelkond oli seda vaatamas, silmad läksid vanadel vesiseks, nooremad panid sosistades pead

kokku, liigutus oli üldine, mõju sügav, puhtad taskurätikud võeti välja, pühiti silmi ja siis pandi jälle rätikud hoolega neljanurgeliselt kokku ning tasku.

Anton ja Truuta seisid lähestikku — seda olid paljud näinud ja nimelt oma silmaga — aga nutuks ei ole nad küllalt kurvad olnud ja sosistamiseks puudunud vist põhjus; tõsiselt ja vaikides lasknud nad pühaliku rongi mööda minna ja sammunud selle järel kiriku, Anton peremeeste sekka ette pinki, Truuta altari lähedale isa kõrvale.

Pettumus oli suur, ja kõikide tähelepanu pöördus jälle lugejate valgete riiete poole.

Aga see, mis tähtsa päeva pühalikus osas ei sündinud, tuli ilmalikus lõpus.

Maanteel tolmava liiva pilvede sees algas kihelkonna peremeeste ja perepoegade vahel võiduajamine. Kraavi pervele taganedes vahtis jalarahvas hullumeelist kihutamist ammuli suuga ja hingas hobuste väledust imetledes rehvide ja kapjade alt üleslendavat tolmu, sel kombel tähtsa päeva hiilgavat lõpunumbrit aineliselt maitstes.

Anton ja Truuta läksid jala koju, tolmust hobuseteed põlates, mida neil siiski pool versta tuli käia.

Nad ei vahtinud möödakihutajaid ega jäänud teiste sekka kraavi kaldale kohkunult konutama.

„Poolnarrid!“ ütles Truuta kõrgilt hobusemeeste kohta.

„Mis nad ei piass kihutama, kui kõik sii kupatus neid ammuli suuga imestab.“

„Üksteese väärilised.“

Siis pöörasid nad maanteelt tänavasse, mis längakil roigasaiast piiratult viljaväljade vahelt sohu viis.

Välja all linaleo veeres kivide otsas võeti jalad lahti ja hakati siis lõunase päikese paistel mööda sooheinamaad hõredate noorte kaskede ja hallpaju põõsaste vahel rada mööda astuma. Naistel rippusid saapad ja sukad särjekirja säärepaelu pidi käe otsas, undrukud olid kõrgele kääritud ja vesi lirtsus varvaste vahelt üles.

Nende ees ja taga käis kirikulisi, mindi mööda ja teretati meelitavalt, aga lähedal ei julgenud keegi kõndida.

Mis oli aga siiski nähtud, mis oli kuuldud, mis aimatud ja tähele pandud! Ei olnud täna päev palav ega soo pehme! Midagi suuremat, midagi kõrgemat, midagi põrmust hinge ülendavat oli nähtud ja kuuldud! Oli jälle julgust elamiseks ja rõõmu töötamiseks, oli mõtet olemasoluks! Oli, millest nädalate kaupa võis kõnelda!

5

Kuidas unus kõik, mis maine ja tühine. Ei räägitud lugejate rõivastest, ei õpetaja manitsusjutlusest ega võiduajamisestki maanteel.

See ei olnud mõne sulase armujaht teenijatüdruku järele ega popsi arg piiramine peretütre ümber. See ei olnud perepoja öine küüniromaan ilusa karjatüdrukuga ega keskmise peremehe kasutõotav kosjaplaan.

See oli midagi suuremat, erakorralisemat, igapäevasusest üleulatuvat, see andis meelekujutusele lendu ja kõnele hoogu, see ülendas meelt ja tiivustas hinge.

Need kaks kõige uhkemat olid nende kõigi sarnasteks saanud. Sellest järeldati: meie kõik oleme nende kahe sarnased. Maksab elada, veel on olemasolul mõtet!

6

Üldiste kõlbeliste arutuste ja järelduste juurest mindi üksikasjade põhjalikumale vaatlemisele.

Kas oli üheskoos jala kojuminek kirikuõues otsustatud sel silmapilgul, kui kõigi tähelepanu lugejate uutel rõivastel ja ehmunud nägudel viibis, või oli saatus ise nad koduteel kokku juhtinud — selles asjas läksid teated ja arvamised lahku.

Raba Mari oli küll oma ihusilmaga neid pärast kirikut kõnelemas näinud, kui mehed hobust seades sigareid süütasid ja naised istet kohendasid, Anton öelnud Truutale: „Tia, lähme õ'ge jala või? Tii tolmab jäledast, trotsib ilmaaegu rõivid."

Aga Raba Mari juttu ei usutud, ta oli popsi tütar ja vanatüdruk.

Igatahes peeti aga kokkurääkimist kiriku juures võimalikuks ja sarnastati Antonit ning Truutat selle läbi harilike surelikkudega:

„Mis siss sest on, kui nad ka kokku rääkisid; igaüks tiib nõnna."

Maanteel olid nad kõrvu käinud, selle kohta oli vääramatu tõendus: Miku Ann hakanud neid mööda minnes vahtima ja oleks sellepärast kas või Sopi Otto hobuse alla jäänud — see võik täkk, teate küll, varss toodi Vesnerist — aisa ots tõuganud õlasse ja lükanud Anne upakile kraavi perve peale.

Anton aidanud oma käega üles ja ütelnud veel kurjalt:

„Mis sa töllerdad kesk tiid! Kas sa'i nää, et võeduajamene lahti!"

Mispeale Ann jälle jalule saades öelnud:

„Ole sa tuhandest terve!"

Soo teelt aga kõneldi kuulajale kõrva sisse üksikasju, mis kui sookaela lehk palava ja niiske leitsega rammestavat roidumust sünnitasid. Alati hommikul, kui tööle minnes uni silmist läinud, unustati keskhommiku uinak, vahetati vikatit luisates lauseid, jätkati lõunalaual arutusi inimeste sarnasusest ja heideti õhtusöögil ning põhku pugedes nalja inimlikkude asjade üle, mis neilgi kahel varsti võivat juhtuda.

7

Anton arvas pulmad hilisel sügisel enne jõulu pidada. Küll peeti ka kevadel pulmi, olid isegi mõned perepojad maikuus, valguse, lillede, lehtede ja linnulaulu ajal, pikas rongis vedruvankritel kiriku poole kihutanud ja esimest ööd noore naise kaskedega kaunistatud tahakambrisse ilma silma eest varjule viinud.

Aga hiline sügis oli viisipärasem peakohtumehest peremehele. Kogu kihelkonna rikkamaid meelde tuletades ei leidnud ta kedagi, kes kevadel kosja oleks sõitnud. Sügisel olid oma nuumatud sead, rasvased haned ja vahutav ning kääriv kesvavesi. Ja kuljuste ning aisakella helinal sõidetakse ilmatu pikas rongis

saanidega üle külmanud soode, lume tuisates ja ülemeelikute poiste uisates kirikusse.

8

See oli kui pühapäeva helk, milles Anton nägi maailma ja inimesi, mis ülendatud meeleolu lõi ja töö ränkust unustada laskis.

Seal kuskil kaugel oli valguse allikas, nagu päike pilvede taga, mida me ei näe, mille valguses aga kõike näeme.

Imelikuna näisid nüüd möödunud aastad, mõttetud ja igavad, kus hommikust õhtuni tööd oli tehtud ja magama mindud, et homme alata samasugust päeva; ei mingit mõtet muud kui jõuda õigel ajal lõpule ja alata uut tööd; nii päevast päeva ja aastast aastasse.

Miks ei seisatanud ta enne kunagi, et rühkimise mõtet otsida, miks ei kihutanud teda ajuti idanev kihk külasse, kui laupäevaõhtuti neiud puhtis rõivis, undruku kahisedes, üle õue läksid ja tema eest oma aset küüni pehmeis heintes ei oleks peitnud?

Mis tasu oli ta oodanud masinliku töö eest, hommikust õhtuni orjamisest, ning vähemaistki elulõbudest eemalehoiust?

Ja nagu hiljaks jäänud, haaras ta kinni uuest elust, milles oli valgus ja mõte.

Ta ärkas hommikuti ja viitis voodis silmapilke, mil tumedalt, aimavalt teadis olevat ühe ilusa asja hinge taga, mis hiljemini iseenesest meelde tuleb. Nii oli ta ärganud lapsepõlves pühapäevahommikuti, ja teadmata, mis päev on, isesugust õhku ümbritsemas tundnud ja rahule ning vaikusele andudes mõtet pingutamatult oodanud, kuni selgub iseenesest, miks ei ole ruttamise kiiru õues ega äripäevasele tööle asumise rahutut rühkimist, miks on õhuski tunda rahu ja ilu.

Viimaks tuli tal meelde, ja nagu oleks Truuta kambri uksel seisnud ja vaadanud, kargas ta voodist vaevata välja, hommikust viludust ja unisust unustades, mehisena ja ärksana esineda tahtes.

Ja siis tegi ta kõik Truuta silma all, jättis sulastele

kurja sõna ütlemata, kui need rukkihakki tehes vihkude vahel vilkat keerutasid või pea viltu peale panid; häälgi oli madalam ja kõlavam, kui ta vilka tegemiseks lähedast lepiku veert soovitas ja hakipead ise õigesti kohendas.

Pärast lõunat vihkudel lamades, vaevatud ristluid venitades ja küürutusest kangenud selga sirutades oli nii hea iseeneses kellegagi kõnelda ja tulevaste tööde üle asjalikult aru pidada. Oli hea niisama vaikidagi, rukkipeast üht iva teise järel lestast puhastades hamba alla pista ja üle halja kaasiku ladva taeva sinasse vahtida.

Ei olnud ta enne unistuste mõnususse andunult vihkudel lamades kuival lõikuse ajal minutitki viitnud, ja mitte niipalju ahnuse pärast kui ülearust silmapilku puhkamises logelemiseks pidades, ennast ühes oma perega laisklemiselt tabada peljates.

Oldi imestanult liigutatud, kui peremees juhust leides teenijalt omaste käekäigu järele päris ja vägeva kohtumehena mõnele, kes ülekohut kannatanud, kaitset kindlustas. Juleti kõvemini kõnelda, oli kadunud Antoni vaikimise raske rõhuvus, sai kuuldavaks inimeste rõõm ning mure ja endise hirmul ruttamise asemele asus rõõmsa tööhimu erkus. Edenes hoogsamini töö ja Anton näis nüüd aimavat isegi endise valju ükskõiksuse ja hirmul hoidva vaikuse halvavat muljet, mis Toho-ojal seni valitsenud.

Oli tarvis tasuda osavõtliku lahkuse ja julgustava naljaheitega mõndagi endisest ülekohtust.

Kas said nad aru, mis mõju kurvas, valjus, masinliku hoole ja karvapealsusega töötavas peremehes selle muute oli toonud? Kas aimasid nad, mis Anton õhtul, pikkamisi üle krõbiseva rukkikõrre vaikides kodu poole kõndides oma meeles mõtles?

Vaikisid nemadki ja igaühel tuli meelde see, mis neil peale töö veel varaks oli, kodus või kaugel, kelle järele igatsus käis ja keda väsinud käega kaenlasse võtta oleks tahtnud ja siis uinuda, seljavalu ja homse varase tõusu hoolt unustades.

Päev oli veerenud, lääs kumas kui lõpule küdenud reheahi, kirre ja kakk lõid tuhmiks kui raud ja mets

välja veeres mässis enese läbipaistmatusse salapärasesse rüüsse.

Siis söödi õhtust, väsimusest vaikides, ainult lusikate klõbinat kaussides ja ühetoonilist rüüpimist oli kuulda, jäeti kõik ehalemineku kavatsused katki ja kobiti kohe küüni või aidalakka.

Anton heitis tagakambris voodisse, pani käe harjunud kombe järele põse alla ja ristluie valu unustades vaatles ta voodi ees seisvat saledat naist, kelle valjujoonelisel näol päeva raskuse tasuks heakskiitva osavõtu ilme oli. Siis vajusid silmad kinni ja raskes unes ununes vaevatud liikmete valu.

9

Antoni näoilmest, unistades nägematut pilti vaatlevast pilgust, muutunud meeleolust ja hääle varjunditestki arvasid teenijad ikka uusi tõendusi suure sündmuse ennustuseks leidvat. Kus aga tuttavatega kokku saadi, seal sosistati uudist Toho-oja peremehest.

Vanale taaripärale kallati alatasa uut jätku juurde ja sellega kustutati aplalt uudistejanu.

Katuse parandamine Toho-ojal rukkilõikuse järel, lühikesel tööde vaheajal, leiti ka paljutähendav tunnismärk olevat ja teiste suuremate sündmustega ühenduses seisvat. Niisama palju-ütlevaks peeti Altmurru saunanaise tühjade kätega tagasitulekut Toho-ojalt, kui ta emise poegimise järel põrsast läinud otsima, aga Anton talle ütelnud: „Kuluvad eneselegi ära!" Ja ometi olnud emisel tervelt kümme põrsast!

Kallisaare popsitoa Kai tulnud laupäeva õhtul hilja mõisast rukki vakamaad põimamast, lasknud otse läbi soo ja raba ning näinud oma lihase silmaga, kuidas Väljavahi Antsu padriku veert mööda keegi Tülba poole hiilinud; kes muud kui Anton!

Seda rääkis Kai sosistades ja naeratas kui inimene, kes kõigest inimlikust aru saab, aga seda andeks suudab anda. Et Kaiel enesel siin ilmas palju inimlikku oli juhtunud, et ta sellepärast liiga agaralt teiste juures inimlikku otsis, seda teati ja kaheldi tema jutu juures,

aga kuulati seda ometi huvitusega ja jutustati edasi esimesel võimalusel, meelekujutuses peakohtumehe öise käigu üksikasju vaadeldes.

Kui paljudele, kes ehal käinud, andis jutt Antoni öisest käigust jõudu elamiseks ja usku eneseväärtusse! Tähendab, Anton, keda kõik austavad ja kelle ees kogu kihelkonna kuuepäeva peremehedki mütsi maha võtavad, on samasugune kui nemad; järelikult on nemad samasugused kui Anton, samasuguse lugupidamise väärilised!

10

August lõppes kibedas töös tõuväljal, kus rõugud kollaste elevantidena tõusid ja vareste mustavad parved pudenevaid teri nokkisid. September läks ka rutulises rühkimises, et kaera hagu ei variseks ega kuprad linaväljal kuivama ei lööks. Sarvilised kuprasarrad vahtisid põtradena tuhmil väljal, kus harvad ohakad õitsemist lõpetasid ja seakari viimseid naadilehti noppis. Oli katkujatel käed korbas ja sugejatel sõrmed kanged ning linaligudel meestel püksid värvlini märjad.

Ununesid selle juures vaimsed huvid ja meeles oli pikil õhtupoolil rehetoa niiske lämmi, mis õhtul kõik kui emapõu vastu võttis ja päevaseid kannatusi pehmendas.

Kui aga mihklipäevaks esimesed lambad tapeti ja õhtul supikausi ja käkiliua kõrval maksad, kopsud ja maonahad aurasid, siis olid ka välised tööd veerekorral.

Võis jälle hinge tõmmates ümber vaadata, pikil õhtuil küla-uudiseid korrutada ja neist ilma elu ja inimeste üle sügavaid järeldusi ja erapooletuid otsusi teha.

Sel ajal hakkasid kuulujutud Toho-ojalt laiali lagunema, nagu vette visatud kivi sõõris-lained, ikka kaugemale ja kaugemale jõudes ning kihelkonna piiril vaikse virvendusena pikkamisi raugedes.

Vist oli sulane Ants, keda Anguvahiks hüüti, laineid lööva kivi ettevaatamatult vette visanud.

Ants oli noorena eemal suure kroonumetsa veeres isaga seltsis kogu kihelkonnale tarbepuid muretsenud ja sellega hästi teeninud. Pärast isa surma ei olnud tast suuremat ettevõtjat, ja ainuke asi, mis ta veel otsida

oskas, oli heinahangu puu. Hangupuu oli ka tõesti lihtsam leida kui painardid, jalased, adrakured või rangipaled. Ükskord aastas nähti Antsu metsavahile külla minevat, pudelikaelaots pintsaku taskust väljas, ja siis võis ta keelamata kroonu metsas kolada. Seal käis ta hommikust õhtuni ülespoole vahtides, kirves kaenlas, küngaste ja kuivanud okste otsa komistades ja igat kolme- või neljaharalist puud nähes läbi nina hüüdes:

„Ess sest saass jälle ia angupuu!"

Nii käis ta mööda metsi ja varustas kihelkonna peremehi puuhangudega, kuni Tülba Tõnise ja Toho-oja Antoni eeskujul terasviglad tarvitusele võeti ja Ants sulasena pead pidi toitma.

11

Sündmuste käik, millest väljaspool vist Anguvahi kaudu teateid saadi, oli järgmine:

Kargel sügishommikul, kui päike veereva rattana Puhtaleva välja tagant kerkis ja esimesed kiired öisel härmatisrüül helkisid, astus peremees ees, Ants järel õueväravast välja ja otse üle kõrrevälja metsa poole, mõlemil kirves kaenlas, säärega saapad jalas.

Noore metsa sein oli sajavärviline, kased kirevalt kollased, haavad lillakad ja lepalehed kohati halla ja rooste all tuhmunud.

Peremees astus ees, natuke nõtkuval sammul, mis ta pika paindlase kasvu saledust suurendas, Ants ruttas hüpeldes järele, näol ootusrõõmu ärevus, huuled puhmaliste valkjate vurrude all vallali.

Esimeste kaskede alla jõudes tegi ta mõne pikema hüppe ja ütles peremehe kõrvale jõudes liigutusest katkeneva häälega:

„Küll siit saass äid angupuid!"

„Mis kurat sa nendega tiha tahad? Meil omal raudangud isegi!"

„Ma mõtlen, et..." Ja Anguvahi lause katkes enne lõppu pettumuse nukrusest.

Anton jäi valgetohulise kase tüve juurde seisma ja käskis Antsu sinna tulla. Siis joonistas ta kirve terava ninaga siledale tohikule kõvera joone.

„Mis sii on? Ma ei saa midagi aru!"

Ants vaatas vilksti peremehe otsa, valkjad puhmalised vurrud tõusid kui lendumineva varblase siivad üles ja silmade ümber ilmus tuhat kiirt. Nii naeratas ta.

„Isi oled aupärast meistrimehe poeg, ja'i tunne sedasamagi. Kassa'i tia, misukesed saani küllepuud olema piavad? Just niisukese kõverusega! Ega neid's paenutada saa: sii piab juba nõnna kasnud olema."

„Õige küll, kadunu isa a'al a'asime neid puid mitu kõrda kui tulega taga... Ja maksti hinge hinda! Va Kassi Märt akas naist võtma — ta võttis va' Laisa möldre tütre — päris tema tütar ei üteldud olevatki, vist kõrvalt saadud; mõned räägivad, et Murru Kristjani oma; mine võta kinni, pallugi räägitasse... Mis ma n'd tahtsin ütelda?... A neh, Kassi Märt akas naist võtma, käis kadunu isa kääst tellimas. Eks isa rumalast piast lubas otsida. A'asime paar nädalit möda kroonu metsa ümber kui agijad — ei midagi! Isa läks ütel teesele: nii ja nii on, puud ei leia. Va Märt oli äge miis, käratanud pääle: piad leidma! Kas ma naese võtmata pian jätma!"

„Ah ütelnud nõnna: kas ma naese võtmata pian jätma?" küsis Anton vahele.

„Just nõnna ütelnud: kas ma naese võtmata pian jätma või popsi kombel lihtlabase saaniga pulmapäeval keriku sõitma!"

„Või nõnna ütelnud?"

„Just nõnna. Ta jo suure kuha peremiis, omal a'al kah kohtumiis ja vallavanem olnud... Ei sel a'al lähnud ükski õige peremiis nukilese veerega saanis keriku... Nüüd mõned vähemad on juba leppinud ilma... Ega ole ka kerge kõverat veerepuud leida... No ja, kos kärkind ja paukund kui kole. Sii muedugi midagi ei aedanud. Siss pakkund isale iad inda, joosime veel nädalapäävad ringi, ennegu leidsime. Päris kõrralikud küllepuud ei olnud, aga egas's naist ka võtmata võenud jätta!..."

Antoni näol oli pilvine ilme.

„Aga kui ei oless leidnud?" küsis ta viimaks.

„Noh, siss oless teene asi olnud... Aga siikõrd leid-

sime ja Märdil sai naene võetud. Pistnud isale veel poole toopi pihku, kui puud ära viis. Egas ta alb miis olnud, muku tormakas ja natuke uhke. A'ess ta olnud ka suure kuha peremiis! ... Teie koht on siski veel kriipsuke suurem ..."

Anton hingas korra sügavamalt, pigistas ahtakesed huuled veel kõvemini kinni ja ütles viimaks:

„Mine sa õege vassakut kätt, kui leiad niisukese kõverusega puu, nagu näedassin, pane tiiu pärast, maha ei maksa raiuda; ega sa kroonu metsas ole. Keskhommikust võid koju tulla ..."

Teine läks teisele poole.

12

See oli ajajärk, kus seal nurgas kõverate küljepuiega saanikorvid moes olid. Äärepuu pidi kõver kasvanud olema, nii et seljatoe poolt esiti jalg maad õigesti tuli, siis kumeras joones alla käänas ja niisama kumeras jälle üles peapuuni ulatas. See oli vindla pea sarnane kõverus, ja kasvab siis niisuguseid puid palju!

Niisuguste küljepuiega saan pidi igal peremehel naist võttes olema, kui ta lugupidamist ja austust tahtis võita, kui meeste pilke ja naiste naeru alla ei tahtnud langeda.

Oli isegi koht kindel, kus õige peremees oma pulmasaani pidi teha laskma. Kiriku lähedal sepikoja kõrval oma suures töötoas, mis saani ja vankrite puuvärke kui luukeresid laeni täis, elutses ja töötas Mõhe Juhan, halli prohvetihabemega ja palja pealaega vanamees. Kesk töötuba laastude sees paku otsas istudes ja aegajalt piibust pilvesagaraid õhku lastes võttis ta peremehi vastu, vaevalt pilukile vajunud silmi raskete hallide kulmupuhmaste all avades ja teretust ümisemisega vastates. Võib-olla et ka üks pilk kaasatoodud puie peale langes, siis aga silmalaud enam ei tõusnud, pilk viibis jalge ees laastudel ja külamees võis asja pikalt või lühidalt rääkida, ühtki sõna vahele ei öeldud. Küljepuud pidi igaüks kaasa tooma, kõik muu muretses Mõhe Juhan ise. Olid ka küljepuud viletsad, siis heitis vana-

mees tooja nähes ühe pilgu nende peale, üheainsama pilgu, ja sellest oli küllalt. Siis tõttas tooja vabandama: paremaid ei olevat enam, raske olevat leida, kõik juba raiutud...

„Võllaru Reinul olid veel viletsamad..." ümises Mõhe Juhan.

Häbistatult läks saani tellija minema, rumalat küljepuumoodi ja Mõhe Juhanit maa alla vandudes. Läbi paoksil ukse kuulis Juhani naine seda kõnet noore naisevõtuvalus peremehega ja kandis selle häbi ilma ette.

Kui mitu korda oli Antongi mõne noore peremehe saanilugu kuuldes naeratanud. Nüüd oli kord tema enese käes ja asi tõsisem, kui ta arvanud.

Juba oleks ta haljateralise eile ihutud kirve mõnegi kase tüvele langetanud, aga tagasi hoidis seda Mõhe Juhani puhmaliste kulmude alt tulev hindav pilk ja sõnad: „Võllaru Reinul olid veel viletsamad."

13

Kaks päeva hulguti Toho-oja metsas, aga kirvest ei pandud ühegi kõivu külge; isegi Anguvahi teadupärast pandud puud jäid puutumata; nad ei olnud küllalt kõlbulikud.

Kumbki käis oma rada, mets võeti tüvi-tüvelt läbi, kummalgi oli oma piirkond, kokku saadi koju sööma ja õhtule minnes.

Kase kõveruste vahtimine ei vallanud vaimu täiesti ega olnud väsitav, jäi aega unistuseks ja tuttavaid kohti käies lendu tõusvate mälestuste vaatlemiseks.

Need siin oma metsas olid kõik karjapoisi-põlvest armsaks saanud kohad, iga kivi otsas oli istutud, iga kõrgema kõivuga eluaegne sõprus sobitatud ja tunnistuseks tohikusse tärked lõigatud.

Võis uuesti unistada neid karjapõlve unistusi, mis pikil igavail õhtupoolil meelekujutuses kangastusid nagu silmapiiri tagant tõusvad ja aeglaselt üle sinise kummi rändavad kuivade pilvede karavanid.

Need olid pildid nägematuist maist, olematuist linna-

dest, tegematuist vägitegudest ning võimatuist juhtumusist.

Kuidas olid need unistused pühitud peast, kui esimestel tööpoisi-aastatel hingpuhult jõudu tuli pingutada, et mitte milleski meestest maha jääda! Kuidas puhketundidelgi unistuste asemel ainult varjatud hool ja mure südames oli, et aga isa ja sulaste silmis mees olla, et vagu oleks õige kui nöör ja kaar mitte kitsam kui neil.

Seitsmeteistkümne-aastaselt näis ta tugevam haiglasest isast ja kangem kahekümne seitsme aastasest sulasest; kaheksateistkümne-aastaselt hakkas üksi viljavooriga linnas käima ja ajas vallamaja juures peremeestega julgelt ja vabalt juttu kui vana mees.

Ja kui ta enese mehena meeste seas tundis, olgu kodus või talgul töötades, olgu linna turul, kirikuõues või vallakirjutaja kantseleis, tuli uus mure, suurem ja raskem senistest.

Isa oli enese kive kaalumas ära katkestanud ja jäi ikka enam ja enam tööst eemale, Anton pidi peremeheikke enese peale võtma, ja Toho-oja talu au oli talle ülem kui nooruse hõlbud.

Ta teadis, et isa talust ainult austuse ja lugupidamisega räägiti, tema süü läbi ei pidanud see muutuma. Toho-oja oli ja pidi olema esimene kihelkonnas.

Ei jäänud südames ruumi unistusile, ja kevadeõhtuti külast kostva armulaulu kaja kustus igapäiste kainete kavatsuste seas kui viirastus heledas valguses.

Nii olid läinud aastad üksteise järel ja Toho-oja talusse ikka uusi muresid toonud. Oli tarvis alati ehitada, laiendada, kohendada ja uuendada; olid ajada oma talu asjad, valla asjad ja seltsi asjad; ei tulnud millaski pikka puhkeaega, ei olnud otsa näha tööl, hoolel ega murel.

Ja kui nüüd karjapõlve — ainukese unistusaja — mälestused tõusid, nähes neid endisi tuttavaid halle istmeid sammaldunud kividel, aastanumbritega märgitud kasetüvesid, oma käega istutatud kuuski ja tihedas lepikus tehtud süllalaiusi laase, keskel halja künkakesega, — siis ärkas igatsus kellegi järele, kellele ei oleks ta ainult peakohtumees ja esimene peremees ümberkauduses.

Jalge all kahisesid kuivanud lehed, kuulmatult lendles neid kolletanuid okstelt alla, ja latvade nukker kahin oli kui lahkumise-eelne vaikne kõne, saadetud harvadest ohkeist. Eemal piiksus aralt lind, nagu hüüaks üksinduse ahastuses hirmunult laiali lennanud seltsilisi, ning tömptiivne vares lendas raskelt üle metsa.

Ja kihutatud ebamäärasest igatsusest, astus Anton kiiremini metsa all edasi.

Aga tarvilikku puud ta Toho-oja metsast ei leidnud, Ants ka mitte.

14

Kas oli nüüd Ants asjast lobisenud või tüdrukud meeste metsas hulkumisest aru saanud, aga kellahelinana käis kuulujutt üle kihelkonna, tungis majast majasse, puhus tuulehoona üle kõrreväljade ja kolletanud metsadest läbi: Toho-oja Anton otsib pulmasaani küljepuid.

Enam tunnistusi ei olnud tarvis.

Nüüd mindi peenustesse ja üksikasjadesse: loeti sigu, mis sulgu pandud ja veel pannakse, koguti teateid nende suuruse, vanuse, raskuse ja peki paksuse kohta; arvati haned üles, mis õllekannude vahele pulmalauale asetatakse (seda mõtet ei saadud lõpuni mõelda, kanged neelmed hakkasid käima), keedeti vaimus juba sülti ja küpsetati saiu.

Kui toiduained nende mitmekesisuse, väärtuse ja hulga poolest läbi olid, mindi mõrsja veimevaka kallale, pöörati see põhjani pahempidi, soriti, nuusiti, hinnati, pilluti ninaga, irvitati ja ohati kadeduse pärast.

Siis hakati mõrsjast enesest kinni, kisuti tal viimane hilp seljast, koputati, silitati, vajutati, pigistati ja urgitseti, prooviti naha peenust ja luie tugevust, soonte sitkust ja künnapa kõvadust, mõõdeti rinde kumerust ja niuete laiust ja lõpetati asi mõne niisuguse võttega, mis poisid naerul hirnuma ja tüdrukud punastades ning silmi maha lüües kihistama pani.

15

Lõpetati sügisesi töid, tuldi keskööl üles, aeti ahe maha ja kihutati rehe all hommikuni hobuseid mööda kahisevat pahmast, puistati ja kanti põhku küünidesse. Siis algas väljalt rõukude sissevedu, uue rehe ahtmine, ja õhtuks oli rehetuba paksu suitsu ja rõske ahtme auru pilve sees.

Väljal aga kündsid sulased kõrt, varesed kõndisid värskel vaol vaklu otsides ja varblased ning mustad rästad lendasid parvedena ühest kohast teise.

Harva kuuldus kõrgel kurgede kaeblik kruuksumine ja pilvele joonistatud punktiline kolmnurk liikus pikkamisi lõuna poole. Seal lendas suvi jahedate tinaste pilvede all lõuna poole ja saatis jumalagajätte hüüdeid alla neile, kes maha pidid jääma.

Algasid vihmasajud, päeva kolm kihutasid hallid pilved hundikarjadena üle taeva, läbi vihma tiheda võrgu paistsid metsa tumedad piirjooned ja õues ning teedel olid lainetavad veelombid.

Poeti majadesse varju, õiendati koduseid asju ja joosti ainult hädapärast üle õue, riideid kõrgel hoides ja üle lompide hüpates.

Anton ei püsinud toas; vana kaabu sügavale pähe vajutatud, säärega saapad jalas, käed kuue taskus, astus ta üle läve, külmi piisku otse näkku sadada lastes, ja vahtis läbi virvendava halli võrgu metsa poole; läks siis pehmet kõrt mööda tõuväljale tuulest lõhutud rõuke kohendama, luusis metsa äärt mööda ümber küntud väljade ja tuli läbimärjalt koju, mõtted laokil ja meeleolu rahutu, nagu merimehel, kes sunnitud paigal seisma.

Mõne päeva pärast vaikis tuul, aga taevas jäi pilve, udu läbipaistmatuks ja õhk oli vesine, nii et mets ja katusräästad päevad ja ööd tilkusid.

Inimesed olid vaikseks jäänud, jutt oli veniv ja igav, tulevikuvaated nukrad, ja iseenesesse vajunult aimati kõige kaduvust ja tunti teravamalt kõigi ihade ja askelduste tühjust.

Siis ühel õhtul lõi lääs pilve alt lõõmama, pikk terava otsaga verev vöö ulatas taeva veerel üle vesikaare ja laienes pikkamisi. See oli kui kauge lootuse kuma, mis pikkamisi peletab madalale vajunud rõhuva nukruse pilve. Vaadati kaua punasesse ehasse ja mindi magama.

Taevas oli jälle silma avanud ja maa peale vaadanud, inimesed tundsid jälle uut eluhimu.

Ao ajal tõusis Anton, äratas Antsu, pistis kapist kristallkümmeli pudeli põuetasku, ja verevast päevast oli ainult kitsas käär üle Puhtaleva voore, kui nad juba üle välja metsa poole sammusid, kirved kaenlas, säärega saapad jalas.

Mindi otse läbi metsa, üle Toho-oja soonestiku, kus vesi ädalheina ladvuni tõusnud ja vaevalt märgatavalt põõsaste ja kaskede vahel loogeldes, käärusid ja kõverusi tehes lõuna poole jooksis, kuskil kaugel teiste ojade ja tirekestega üheskoos enesele sügavama haua kaevas ja veskitammidel kohisedes suure jõe poole ruttas. Ainult ühelt kivilt teisele karates oli võimalik kuivi jalu üle pääseda; lasti siis mõne metsatalu väljast otse läbi ja hingati kergemalt, kui kroonumets algas, kus kõrgete latvade vahelt tükike sinikashalli taevast paistis ja all sirgete sammaste vahel nagu poolpimedas kirikus õudne hämarus oli.

Siin laskis Anton Antsu ees käia ja käskis otse metsavahi maja juurde minna. Sisse läks aga Anton üksi, rääkis midagi tarbepuist ja jättis kristallkümmeli pudeli sinna.

Siis mindi metsa, ja Ants, oma üleolekut tundes, seletas pikalt-laialt, kus lausa okaspuumets, kus segamets, kus vana, kus noor kasemets, kus palju kuremarju kasvab ja kust iseäranis häid hangupuid võib leida.

Mindi Antsu juhatuse järele, kuigi Anton teda hästi ei usaldanud, ja kui viimaks tõesti kasemets algas, läks igaüks oma rada.

Kui sirged need peenetüvelised kerge ladvaga kõrged kased olid, nii saledad ja painduvad, et vähemagi tuulepuhangu juures nõtkusid! Kui kergesti libises pilk noo-

lena mööda valget joont peatamatult pilvede poole ja näis hingegi sinna ühes viivat.

Nii mõnigi kask oli Antsu arvamise järele kõlbav, tarvis ainult natuke tahumisega kõverust süvendada. Aga Anton lootis paremaid leida ja viletsaga ei tahtnud ta üldse leppida.

Tähendab, poole päevaga oli siiski midagi küljepuusarnast juba nähtud, arutas Anton iseeneses. Läheb nii edasi, siis võib ettevalmistusi pulmadeks kindlasti kiirustada ja kõige piinlikum asi on kaelast ära.

Õhtupoole, kui nad sihil kokku said, teatas Ants, et ta jälle ühe küljepuu leidnud, ja kutsus Antoni vaatama.

Hüpeldes läks ta ees, maad mööda maona looklevate juurikate otsa komistades, omaette kirudes ja hangupuid vahtides.

Pika otsimise järel jõuti jälle kõvera kase juurde. Ants jäi seisma, tõukas kirve ninaga valgesse tüvesse ja ütles:

„Ena! Siisama ongi! Kis tiab, kas paremat saab!"

Anton tundis südame kõvemini löövat, aga katsus ükskõikselt muiata.

Tema süda aga põksus kuuldavalt. Ta astus kase juurde, mõõtis teda silmaga ja kirvevarrega, vaatas lähedalt ja paari sammu tagant, pidi juba raiuma hakkama, astus veel takseerides mõne sammu eemale ja jäi kahtlema.

Kes teab, ehk oleks ta ühe küljepuu siit võtnud, aga järsku tuli tal meelde Mõhe Juhani mõnitav ja kõrk pilk, mis ta harilikult saanipuie peale heitvat, kui need mõõtu välja ei anna.

„Ei, ei kõlba!" ütles ta Antsule. „Otsi õhta pääva veeruni ja tule siss metsavahi välla veerde."

Siis läks kumbki oma teed; oli kuulda ainult kuivanud lehtede krõbinat jalge all.

Oli ta kannatlik olnud kõiges muus, miks mitte ka selles! See on ometi kõige tähtsam juhtumus elus, kõige suurem sündmus, mis muudab senise olemise ja toob põhjaliku pöörde. On tal siis õigus esimesel päeval tüdimust tunda!

Metsa all lõi varsti videvikuks, tuli üksikuid puid

mõne sammu tagant silmitseda ja pikkamisi edasi minnes ümbrust hoolega vahtida.

Noored kuused hakkasid saladuslikumalt mustama, harvad pihlakad näisid kauge vastutulijana ja kasetüved valendasid leeriròivis neitsitena. Poolhämara metsa all näis nii palju elavaid olevusi, kõik liikumatud, aga valmis korraga üksikule kõndijale vastu astuma ja inimese keelil kõnelema. See ei sünnitanud hirmu, aga salajane ärevus sundis aeg-ajalt paigale jäädes peatuma ja südame põksumist kuulatades mustavaid ning valendavaid kogusid vahtima, kas neist vahest keegi ei liigu, kas nad kõik ümberringi elama ei hakka ja üksikule käijale teise ilma olevustena peale ei lange.

Aga ükski neist ei liikunud, ja sügavas vaikuses oli harva mõne kuivanud oksa langemise krabinat ja enese südame põksumist kuulda.

Anton pööras metsast välja, täna ei leidnud ta midagi, Ants ka mitte.

Tuli meelde Kassi Märdi lugu, mida Ants jutustanud. Kaks nädalat otsitud kahe mehega — ei midagi. Kui ka temal nüüd nõnda läheb? on ju kõveraid puid nüüd vähem kui ennemalt. Mis ütleb maailm, kui teada saab, et Toho-oja Anton päevade kaupa kroonu metsas ümber kolab saani küljepuud otsides! Naerdakse muidugi tema naisevõtuvalu üle, arvatakse, et ta ilma enam tundigi elada ei või.

Kas mitte see esimene asjatu teekond viimseks jätta?

Anton jättis vastuse andmata ja mõtles muude asjade peale.

Nad lõikasid läbi väljanurkade, üle heinamaade, kus põõsad pudulojuste karjana mustasid, põikasid mõnda metsatalu, et soovimatute nägijate silme eest kõrvale jääda, ja jõudsid poolpimedas tüdinult koju.

17

Kas veel otsima minnakse või ei, seda Ants ei teadnud, võib-olla Anton isegi mitte. Ta läks järgmisel päe-

val veskile, siis linna ja kolmandal päeval kohtumaja juurde.

Neljas päev oli püha ja peakohtumehel oli kerge põhjust leida vallavanema poole minekuks. Midagi pidi selguma. Ta ei tahtnud midagi küsida, ainult selgusele jõuda, kas peab see tüdimuse tundmus alatist ükskõiksust tähendama või tuleb see senise metsas hulkumise asjatusest.

Ei pannud hobust vedruvankri ette, mille mürin kahtlemata üle kihelkonna oleks kostnud; ei seadnud ennast kõige peenemini riidessegi, mis vastutulijates kergesti valearvamisi oleks tekitanud.

Tülba peremees seisis õues, naeratas oma heasüdamliku paljaks aetud sügavakortsulise näoga ja pigistas Antoni peenesõrmelist kätt oma laias peos.

„Astume sissepoole, vällas natuke viluvõitu," ütles ta külalisele.

Üle kõrgete lävepakkude, läbi pimeda eeskoja ja hämara eeskambri mindi tahapoole.

Anton kaes kartlikult ümber ja kuulis selgesti südame põksumist. Enne ei olnud seda kunagi.

Tagakambris laua ääres istus see, keda ta kartnud. Tõusis üles ja sirutas saleda käsivarre vastu.

Kus oli nüüd jäänud Antonis esimene peremees üle kihelkonna ja peakohtumees! Ta oli segane kui laps ja kogeles midagi abitut ja vist õige rumalat, naeratas kohmetult ja liiga kõvasti ega märganud mitmekordset istepakkumist.

Siis hakkas ta pikkamisi jälle harilikult taipama, peremees pakkus sigari ja Anton pani tule otsa. Tihe suitsuvina suurendas väikeste akendega toa hämarusi ja varsti oli siin mõnus juttu vesta valla asjust, kirjutaja kriukatest, piimaühisuse ärist. Truuta käis paaril korral eeskambris, istus aga muidu truubi ääres vastu valget.

See ei olnud siiski enam see Truuta mis enne, kõrk, terav ja külm.

Näis mööda olevat see aeg, kus võideldi vastupidavust proovides uhkuses, külmuses ja ükskõiksuses. Kumbki ei olnud võitnud, mõlemad olid teineteist hindama hakanud ja võisid nüüd lihtsalt rääkida kui ini-

mesed, kelle vahel ei ole ülearust soojust ega vaenulikku jahedust.

Aga suitsupilve taga redus olles ja vallavanema tütre seletusi piimaühisuse või perepidamise asjus kuulates laskis Anton pilgu libiseda järsult otsaesiselt üle peene näo ja siis mööda saledalainelist joont valgel pluusil ja hallil undrukul, kuni kinganinani.

Ja sellest imelist ergutust saades võttis ta sigari suust, ajas enese järjel sirgeks ja hakkas rääkima, natuke kõrgel toonil, aga mehise selguse ja kindlusega sõnu lõigates. Nagu oleks teda kuulanud valla täiskogu või piimaühisuse koosolek, nii seletas ta, kuidas ilmas peab elama ja asju ajama, ning lõpetas põlgliku etteheitega kõigi nende poole, kes aga kergelt ilmas läbi katsuvad saada ja päeva õhtusse saata, homsest hoolimata. Ta laskis paista enese üleolekut, ei salanud enese vaeva avalikkude asjade ajamises ja hooples isegi natukene oma tööarmastusega ja lõbudest loobumisega.

Võib-olla oleks selle jutluse järel isegi vähe piinlik vaikus tekkinud, aga parajasti tuli tüdruk kandamiga, millel munaga praetud liha, või, juust, leiva- ja saiakäärud. Truuta palus lauda istuda ja üleminek lõbusa veste juurde sündis iseenesest. Ja kui siis veel kohv järgnes, näitas Anton, et ta ei olegi nii igav, et ta naljagi mõistab heita ja lõbusaid lugusid puhuda, mis kohvilauale ja pühapäevaõhtusele videvikule kohased.

Laskis isegi mõne noole, mille sihtjoont ainult alguses märgata võis, langemise koht aga vaevalt aimatav oli.

Siiski võis vallavanem aimata eelolevaid sündmusi ja Truuta vahekorda peakohtumehega.

Lahkumine sündis tulevalgel, kus kambri soojus ja elevus hingedes kõik oli lähendanud; suruti tugevasti käsi ja lubati palju silme ja näoilmega.

18

Järgmisel hommikul tõusti vara ja jõuti metsatalude väljadest üle, enne kui kellegi silm veel nägemas.

Ants ei tundnud peremeest ära, nii lõbusas tujus oli

see, kandis kahe mehe leivakotti ja astus nii kiiresti ees, et järele sai lipata.

Mindi seekord kaugemale, lasti otse mööda laiu sihte kahe okaspuumüüri vahel lääne poole, peatati alles keskhommikul ja võeti enne tööle hakkamist linnupetet.

„Noh, Ants, kui ia küllepuu leiad, võtame sulle kah naese," ütles Anton.

„Mis n'd ma..." Antsu silmad läksid naeru pärast kinni, suu lahti, vurrud tõusid kui lendumineva varblase siivad üles.

„No kas sa miis ei ole või?"

Kurku ummistava naeru või nutu läbi sai Ants vaevalt kogelda:

„Kis minusugusele ka tuless..."

„Ära seda karda! Külas tüdrukid küll! Ma lään isi sulle isamehest."

Siis tõusid nad üles ja läksid metsa, igaüks oma mõtetega.

Mõnel esimesel tunnil vahtis Anton põneva tähelepanuga läbi tüvede sammastiku, valget kõverust kauge maa tagant tabada püüdes ja metsa kiiresti ee kaupa läbi käies, raiesmikkudest kõrvale põigates ja rägastikkudest rüseldes läbi murdes.

Siis süütas üks okstest ja raagudest läbitunginud kiir ta meelekujutuse nõialaterna, ja selle valgusel hakkas ta vaatlema pilte mälestustest ja tulevikust.

See oli ühel kevadisel päikesepaistesel õhtupoolel, kui maa kohal hauduv niiske soojus hõljus, soos samblakord juba kulu all sulanud, aga kelts veel tee kohal käijaid kandis.

Nad tulid Truutaga kahekesi üle välja koolitoa juurest alla soo poole. Antonil viimane koolitalv lõpetatud, mõlemil kõige paremad tunnistused piibliloo vahel.

Viimast korda olid nad täna kooliõues mänginud, viimast-paari joostes tagaajaja kaugele maha jätnud ja kokku saades tugevasti teineteise käest kinni haaranud; olid kulli mängides ikka ainult teineteist tabada püüdnud ja õnnelikud olnud, kui viimaks sõbralik mats selga löödi.

Õhtupoole, kui nad kooli õuest lahkusid, kui laiali

läinud laste kära vaikis ja nad kahekesi üle välja soo poole tulid, oli meel mõlemil raske, ei saadud enam sõnagi rääkida, ei vaadatud teineteisele otsagi.

Anton kui vanem katsus juttu leida, mõnda sõnagi, aga muidu nii tark kooliõpetaja ees, leidis ta enese nüüd rumala ja abitu. Viimast korda tulid nad nõnda üheskoos koolist, süda oli Antonil nii kurb, kuidagi oleks seda pidanud Truutale avaldama, aga selleks ei leidnud sõnu.

Viimaks, ühest hallpaju põõsast mööda minnes ütles ta:

„Oless saass juba pajupilli tiha."

„Ega enne'i saa kui esimest kõrda müristab, siis lüüb paju koor lahti," ütles Truuta lihtsalt ja sõbralikult.

„Ma tiin suvel lepapuust pasuna. Vaat seda on alles ilus puhuda! Tia kas teele piass meie karjamaalt seda kuulda olema?"

„Kui õege kõvast puhud ja vagane õhta on, siis vahest kriipsuke kuuldasse."

„Kuula lauba õhtati, siss ma puhun ästi kõvasti."

„Ia küll, puhu aga mehe moodu, küll ma kuulan."

„Ma puhun jaanilauba õhta ästi kõvasti."

„Ia küll."

Siis katkes jutt, aga südames oli veel rahutum kurbus.

„Tia kas keriku kah lähed suvel mõnikõrd?"

Ja nagu aru saades, et Anton siis siin talvteel teda näha soovib, vastas Truuta nukralt:

„Võib-olla et jaanipääval või kabelipühal lähme, aga siss pian isaga maantiid mööda sõitma. Eks sa sõeda kah maantiid mööda?"

„Ma'i tia, kas isa võtab ühes või kas üleüldse laseb minna."

Siis vaikisid mõlemad. Toho-oja karjamaa lepiku vahele jõudes ei kuulnud nad sadade lindude laulu ega pannud kevad-õhtupoole ilu tähele.

Maha vahtides läksid nad Toho-oja tänava otsani, andsid seal sõnalausumatult teineteisele kätt ja pöörasid kiiresti kumbki omale poole.

Anton tundis põlved nõtkuvat, aga ajas enese sirgeks ja läks uhkelt tänavat mööda koju, lootes, et Truuta

ainukese pilgu temale järele saadab ja siis näeb, kui tugev see poiss on.

Oli teisigi päikesepaistelisi mälestusi, ja tundide kaupa siin metsa all hulkudes oli neid nii ilus ja nii kurb meelde tuletada.

Aga kõverat kaske ei leitud.

19

Tuldi videvikus tühjalt metsast välja suure sihi peale ja mindi ühte popsihurtsikusse öömajale.

Antonit tunti seal, aga mis tarbepuid ta otsib, seda teada ei saadud, vahest aimati ainult.

Vara õlgedest asemele heites ja und oodates võis kahtluski salaja südamesse hiilida, aga Anton oli valvas ja peletas selle kauge maa pealt eemale.

Teisel päeval ei olnud meeleolu enam nii erk, peremees ei heitnud nalja, ja Ants ei julgenud sõnagi lausuda.

Mindi jälle suure sihi pealt metsa ja saadi lõuna ajal kokku, aga Anton ei olnud midagi leidnud ja Ants oli ainult häid hangupuid näinud.

Kolmanda päeva lõunal tuli Ants ärevuses peremehe poole, hüpeldes ja lõõtsutades.

„Panin tiiupärast, tulge vaatama, ega paremat änam saa."

„Päris tõesti või?"

„No egas ma nalla tii niisuguse asja juures!"

Peremees katsus ärevust varjata ja ütles leivakotti õlale visates jahedalt:

„Eks või jo vaadata."

Nad jõudsid üle raiesmikkude ning läbi laaside noore kasemetsa alla ja Ants lõi varsti kirve ninaga vastu kõverat tüve.

„Kui sii ka ei kõlba, siis ei ole õigust maa pääl!" ütles ta uhkesti.

Anton ei lausunud sõnagi, jäi kasest paari sammu kaugusel seisma ja vahtis seda kui noormees jumaldatud neidu. Siis sülgas ta otsustavalt pihku ja varsti langes noor kask okste kahisedes oma seltsiliste seast maha.

Ants laasis oksad ja raius ladva parajalt kohalt maha, arvates, et sellest hädapärast hangupuugi võiks saada.

Üks küljepuu oli käes.

Täna oli koju mõeldud minna, aga nüüd muutis Anton otsuse.

Oli jälle hoogu, tuju ja lootust, ning eekaupa, teine teisel pool sihti, käidi lõpmatu laia metsa mööda.

Mindi videvikus õhtule popsi majakesse, kuhu saak kaasa viidi ja vanale Palu Tohvrile hoolega kinnitati, et ta seda hoiaks kui silmatera.

Järgmine päev oli pilves ja tormine.

Metsaalune jäi hämaraks kogu päevaks, tüved nõtkusid, ladvus oli kui surmaeelne vaevlemine ühetoonilise surutud oigamisega ja viimased kuivanud lehed langesid samblale.

See ei olnud aeg päikesepaisteliste mälestuste kangastumiseks ega elustavate tulevikupiltide ärkamiseks. Oli rõhutud üksinduse tunne siin puie ilmas, leegioni võõraste olevuste seas, kes nõtkusid, paindusid, õõtsusid ja lõõtsusid, muljutud oma murest, pikaldases heitluses oleldes vaevlesid.

Siin oleks ta üht inimest enese läheduses tahtnud näha, sõnalausumata temaga kõrvu käia ja pimeduse tulekul ennast samblasel pingil tema lähedale suruda.

Ja eemalt hämarast tüvede vahelt mustavat pihlakapõõsast silmates käis tuksatus Antoni südamest läbi ja pilk kiindus ebamäärasesse kogusse, mis lähenedes näis liikuvat ja naise kuju võtvat.

Aga seisma jäädes sai ta aru oma eksitusest ja pahandas lapsiku ootuse üle — siin ääretus metsas oma igatsetud neidu näha!

Vara läks pimedaks, ladvad kohisesid veel kaeblikumalt, peened tüved hõljusid meeleheitlikult ja kaugel karjus öine olevus ohtu kuulutavalt.

Enne kui nad metsamajakesse jõudsid, langesid jahedad tibad vastu nägu ja sügisene pikaldane raske vihm algas.

Anton vaatas korra ülespoole, kus hall võlv madalale oli vajunud, laskis raskeid piisku otse näkku sadada, mõtles vähe ja ütles siis nukralt:

„Lähme koju!"

Tuule ja vihma käes, läbi metsa, veeloikude ja poriste väljade lasti otse Toho-oja poole ja jõuti keskööks koju, läbimärjalt ja vaevalt jalgu järele vedada jõudes.

20

Lämmis rehetoas ahtmata kaeraseljatäiel väsinud ja külmanud liikmeid soendades katsus Anton vastust leida küsimusele: mistarvis kõik see vaev?

Kui oli ta seni kas linaleotusel või sügisesel kõrrekünnil nõnda ennast külmetanud ja väsitanud, siis oli sellel selge ja arusaadav mõte: töö peab tehtud saama, maksku see või tervise.

Aga nüüd vaevas ta ennast asjaga, millest ei julgenud rääkidagi ja mille väärtust oli raske asjalikult hinnata.

Linaleost külma vee sees seistes peode väljavõtmine ja teiste tööde toimetamine oli niisugune asi, mida tegemata jätta ei tohtinud; aga naisevõtmine ei ole sugugi kohustav. See on juba enam luuleliste unistuste rahuldamine.

Ka praegu hilisel ööl siin rehetoa pimeduses üksi olles tunneb ta igatsust, mis teda kaua juba vaevanud, ja näeb selle ühe kuju selgemini kui teised päevavalgel oma silma ees. Aga kas ei tähenda see terav igatsus lapselikuks saamist, nende poiste sarnaseks, kes öösiti mõistlikult oma asemel ei mõista lamada ja külalakkasid mööda ümber aelevad; või nende sulaste sarnaseks, kes armastusest mõistuse kaotavad ja naisevõtu järel kuskil saunaurkas lastekarja nälga ja viletsust eluaeg kaasa peavad kannatama?

Hea küll, temal ja ta naisel ei pruugi kunagi seda viletsust näha, aga ometi on ta valmis praegu samasugust kergemeelset tegu tegema kui vaene sulane. Tohib ta enesele seda lubada, mida ta vaesele sulasele keelaks? Tohib ta oma ihale järele anda ainult sellepärast, et ta jõukas on? Kõlbab temal, rikkal peremehel, nõrk olla, kuna ta teiselt, vaeselt, tugevust nõuab? Mille peale on ta siis veel pärast seda uhke? Oma

rikkuse peale? Selle on ta suurema osa isalt pärinud. Oma aususe peale? Ah, see on nii kerge temasugusel jõukal mehel aus olla! Või peakohtumehe ehk piimaühisuse esimehe ameti peale? Aga kui ta vaese sulasena oleks eluteed alanud? Mis oleks ta siis?

Nüüd on tund tulnud, kus ta näitama peab, et vahe on siiski tema ja teiste vahel, et ta ometi tugevam on neist kõigist.

Kui aga see igatsus südames nii suur ei oleks ja see sale kuju valjude peente näojoontega nii selgesti silme ees ei seisaks!

Oleks see teine küljepuu leitud, siis oleks kõik selge! Mis lähevad talle korda kõik need teised, mis maksavad kõik need arutused nõrkusest ja tugevusest! Õnnelik tahaks ta olla, oma pea panna selle inimese põue ja siis magama uinuda.

21

Lõpetati sügisesi töid, peksti viimaseid rehti, künti kõrt, käidi veskil, sepil, linnas; kohtumaja juures ja piimaühisuses oli ka õiendamist.

Ilmad olid järjest vihmased, teed põhjatud, kirikus ei käidud, simmaneid oli harva ja inimesed elasid igavas üksinduses.

Metsa ei saanud nüüd minna, jalad oleksid sügavasse porri vajunud ja okstelt vett kaela voolanud.

Kohtumaja juurest tulles pööras Anton korraks teisele poole ja läks kiriku juure. Oli juba videvik, vastutulijaid vähe.

Meister oli vist päevatöö lõpetanud, istus paku otsas keset tuba ja matsutas pikkamisi piipu.

Halli kuluga kaetud kulmude alt vaatasid silmad kui kaks lõvi korraks välja ja pugesid siis jälle koopasse tagasi; teretuse asemel oli ainult ümisemist kuulda.

Anton tuges pingile, köhatas, katsus julgesti vanamehe peale vaadata, tegi seda siiski poolvargsi ja ütles viimaks kõvasti naljatoonil:

„Tulin saani pärast meistriga kõnelema, et kudas oless ja saass."

„Eks ta ole, noorel peremehel ikka naisevõtmise eel saani vaja," ümises vanamees.

„Saani vaja neh, saagu naesevõtmisega kudas saab."

„Mis säl s's on, eks või jo tiha, kui tarvis."

„No jah, tiha võis muidu küll, aga nä, äid küllepuid raske saada; jumal laseb neid vähe kasvada."

Vanamehel matsus piip mitu korda, enne kui ta nagu iseenesele ütles:

„Kostsaadik siis jumal tarbepuid akanud kasvatama?"

„Kas meistril endal vahest mõnda nisget puud tagavaraks ei ole?"

„Ei mina vana inime akka neid otsima; kel jänu, sel jalad."

„Ma arvasin, mõni vahest teele müenud, nagu muidki tarbepuid."

„Ei neid ole kellelgi müia."

„Sii on kuradi kirivane lugu! Mul üks puu ikka au pärast on, aga teist ei saa koskilt!"

„Ega ühe poolega saan kõlba."

„On ka kuradi mood! niisukesed mädanu saanid, nagu jakatud küllepuuga sandimad oless!"

„Mis ta sandim on, näe Mältsu Aadu laskis saani tiha, justkui sia küna, laudadest kokku löödud, ja sõedab teesega kui vanamiis! Põle viga midagi! Paneb lapsed nagu põrsad sisse ja laseb kui piibust!"

Anton tegi kärsitu liigutuse. Ah, kui heameelega oleks ta üles karanud ja selle vanamehe läbi sõimanud. Ei olnud kahtlust, et meister tema üle irvitab: „Kui soovite, laske niisugune kast teha, nagu Mältsu Aadul, ja käib küll!"

„Kui kaua teil aega läheb, kui kõik materjal kääs?" küsis Anton natukese aja pärast.

„Kui just kibedasti tarvis, eks siss või ka rutata: võib nädala või paariga valmis olla. Parem muidugi, kui rohkem aega, eks sügisel taha mitmed naist võtta."

Viimased sõnad ütles vanamees naljatoonil, lepitavalt ja ulatas Antonile sõbralikult käe.

„Niisukest lasevad nad enesele saanisid teha!" kirus Anton pimedas mööda keskteed sügavas poris otse kodu poole sumbates. „Et ta pealegi irvitada võiks! Kas ei ole muid saanimeistreid maa peal! Ja kas ei hoia

just tema seda kuradi rumalat kõverate küljepuudega moodi alal! Keegi jõukas mees ei julge mujal tiha lasta! Ja hingehinna võtab tühja puukere tegemise eest! Ma ostan linnast saani, misukest siin kiagi nähnud ei ole!"

Ilm oli pime kui kott, teel sügav pori ja vihma sadas sorinal.

22

Kui aga mõni päev hiljemini esimene külm pinda kahutas, ei läinud Anton linna, vaid jälle, leivakott seljas ja kirves kaenlas, kroonumetsa poole, ja Ants hüpeldes järele.

Oli juba tuimus hinges ja kihutajaks enam kui huvi oli kangekaelsus, mis ühtki ettevõtet kergesti katki jätta ei lubanud.

Käidi veel kaugemaid kohti läbi, söödi vaikides sihi ääres künka otsas istudes lõunat ja mindi õhtul tühjade kätega popsi poole öömajale.

Oli selge, mis Anton otsib, ja Tohver ütles õhtul, kui Anton juba Antsuga õlgedel sirukil oli:

„Te otsite saani küllepuid? Ja, ega sii nalla asi ei ole! Sääl piab inimesel ikka kange valu olema, mis teda nõnna kavva taga kihutab, kui puu leitud, õhõhõh!"

Anton ei vastanud midagi, laskis selle kõrvust mööda minna ja hakkas varsti norskama.

Teisel hommikul tõusti vara, hulguti lõunani, söödi ja hakati läbi metsa kodu poole minema.

Lühikese otsimise järel leiti kask üles, mida Ants korra näidanud, Anton aga kõlbmatuks tunnistanud.

Nüüd raiuti see maha, laasiti ära, jäeti latv sinnapaika ja mindi edasi.

Ants kandis kõlbmatut küljepuud, Anton oma nägematut koormat, mis kergem ei olnud.

Saadi õhtul koju, küll juba pimedas, siiski liiga vara. Raba Mari oli midagi Toho-ojalt otsima tulnud ja kauaks lobisema jäänud, sest külauudiseid oli alati hirmus palju ja sügisesed veed nii sügavad, et üle hulga aja südant sai kergitama tulla.

„Näh, peremiis koju jõudnud! Noh, kas saite ilusad küllepuud?"

Anton viskas eide poole kurja pilgu.
„Mis küllepuud?"
„Noh, kõik maailma rahvas juba tiab! Nää, Puhtaleva poisid tehnuvad juba laulugi:

Anton kosib külleluud —
otsib saani veerepuud."

„Mis sa lõhverdad, tõbras!" kärgatas Anton.
„Egas mina! Ma ainult ütlen, et nõnna tehnuvad, prohvused, laulu... Niid poisid jo hirmus häbematud! Egas mina midagi!"
Mari läks minema ja Antonit kuuldi hilja ööni tagakambris edasi-tagasi käivat.
Nii ongi ta maailma rahva naeruks saanud! Ei ole lõpuni jäänud puutumatuks, nagu seni olnud.
Ei! Metsa ei lähe ta enam! Ei lähe!

23

Järgmisel päeval mõõtis ja tahus ta kaua poolkõlbmatut küljepuud, viskas ta vahel maha ja hindas põlglik-kibeda pilguga, võrdles teise, kõlblikuga, võttis siis jälle üles, silus ja tahus.
Ei, nii see ei kõlvanud!
Anton käskis katla vett täis panna ja tule alla teha. Ise mõõtis ja tahus ta painet, mis toa seina külge nurga juurde oli kinnitatud. Selle peal oli seni ree jalaseid painutatud, nüüd pidi ta saani küljepuu kõlblikuks aitama teha. Löödi uued obadused paine otste juurde ja eemale, mõõdeti ja joosti toa vahet.
Katlasse pisteti kõlbmatu küljepuu ja lasti keeda. Antsule näis see nii naljakas, et korraks vurrudki lendumineva varblase siibadena tõusid. Aga need langesid varsti — peremehe nägu oli kui sügisene pilves ilm.
Ühes aurupilvega kargas Anton viimaks toast välja, keedetud küljepuu käes. Paari sammuga oli ta paine juures, pistis puu otsa painepaku ja obaduse vahele ning hakkas teist otsa alla suruma. Ants kargas appi ja kahe mehega litsuti küljepuu pikema otsa peale.

„Ettevaatlikult! Pikkamisi!" kamandas peremees, ja aegamööda vajutati otsa allapoole. Juba oli see nii madalal, et rinnuli peale võis lasta ja enam ainult kätega ei pruukinud suruda. Ants vaatas peremehe poole ja vurrud hakkasid tõusma, aga Anton jäi tõsiseks.

Kas vajutas nüüd Ants korraks liiga järsku või pragises koor paindumisel ja kohutas painutajaid, aga järsku käändus puu paine ja obaduste vahelt välja ning mehed kukkusid käpili.

„Kuradi molu! Ma ütlesin: ettevaatlikult!" vandus peremees.

Silmapilgul oli ta maast üleval, pistis puu uuesti paine vahele ja jälle hakati otsa alla vajutama.

„Ole sa, kurat, n ü ü d ettevaatlik!" manitses Anton ähvardavalt.

Pikkamisi kui kella seier vajus nüüd ots allapoole, ikka allapoole, kuni ühe tugeva naela taha väheks peatuma pandi.

Aga veel oli tarvis painutada, enne kui tarvilist kõverust küllalt; jalga poolteist madalamal oli obadus, mille taha ots pidi ulatuma, siis oli kõlblik kõverus käes.

Peremees oli väheks mõttesse jäänud.

Kes teab, mis ta mõtles. Võib-olla kujutas silme ette, kuidas see küljepuu kollaseks värvitult triibulise teki alt välja paistab ja see tekk tema ning Truuta jalgu katab, mis teineteise külge puutuvad. Läbi tuisu ja lumehangede kihutatakse kirikust kodu poole, saja aisakella helina saatel, et pidutseda ja siis elu hakata elama, kus ta enam üksi ei ole.

Siis kargas ta jälle puu kallale, Ants tema järel, ja aegamööda vajus ots allapoole.

„Lase sa pikkamisi lahti, ma katsun üksi," ütles Anton. Ta oli oma õnnele liiga lähedal ega usaldanud enam teise käsi, kes hooletud võiksid olla: põlvili olles vajutas ta võimsa õrnusega otsa allapoole.

Puudus veel vaks maad soovitavast kõverusest — seal käis järsku praksatus, küljepuu pind murdus puruks, Anton laskis järsku käed lahti ja puu langes painelt seina äärde.

Ants oli lühikese karjatuse järel tardunult seisma jäänud, peremees oli põlvili ja vahtis oma ette puu peale, nagu oleks seal surnukeha lamanud.

Siis tõusis ta pikkamisi üles, vahtis veel natuke aega puud, tegi käega järsu tõrjuva liigutuse, pööras silmad kõrvale ja läks aeglaselt tänavat mööda kaasiku poole.

Seina ääres aga lamas murdunud puu ja Ants pühkis korra käisega poolsalaja üle silmade. Temagi südames oleks nagu midagi murdunud.

24

Oodati põnevusega Antoni otsustamist. Teda oli alati eeskujulikuks meheks peetud, nüüd pidi ta eeskujuliku sammu astuma.

Aga missugune samm oleks eeskujulik? Missugune samm on tema vääriline?

Selle üle vaieldi palju.

„Egas ta põrunu ole, et niisuguse tühja asja pärast naese võtmata jätab! Ta võib linnast tia misukese saani tuvva."

„Tal uhke vaim sehes. Ei niisuke igasuguse saaniloksiga maailma naeruks keriku sõeda."

„Kas sii ükskõik ei ole, misukese saaniga inimesed keriku sõedavad! Piaasi on, kudas nad pärast elavad."

„Meiesugustel vaestel on ükskõik, aga niisukestel mitte."

„Siss ei saass änam kiagi paari minna, kui iga tühja asja pärast kohe plaan katki piab jääma."

„Kui mina Antonist oless, ei mina ka ükskõik misukese saaniga kosja sõedass."

„Oless ja oless! ... Mis-sa nüid siss niisuke ei ole!"

„Siss ma oless otsast pääle nõnna pidanud olema. Nüid ei paness seda ühte tegu kiagi tähele. Asi on nõnna: kui kellelgi alati puhas pendsak sellas on, siss pannasse kohe tähele, kui kõige väiksem kõrreke külles juhtub olema; kui sul aga alati määrdunud rõivad, siss ei pane seda kiagi pahast."

„Jõvvad sa siss alati nõnna olla, et täpetki laita ei ole."

„Igaüks muedugi ei jõvva. Aga mõned jõvvavad ja piavadki jõudma!"

„On sii siss mõni halb asi, kui ta lihtsa saaniga keriku sõedab? On sii mõni täpe kuvve või pendsaku külles?"

„Seda küll mitte. Aga ikkagi on siss Anton siikõrd oma uhkusele alla annud, on nagu teistest jõukamatest peremeestest taha jäänud. Ja Truuta nõnnasama."

„Ei nemad alla anna!"

„Eks nääme."

„On loll, kui alla ei anna."

„On kange miis, misukest kogu kihelkonnas ei leidu."

„Eks vaatame, kas ta on nii kange miis!"

25

Need olid siiski kerged noored inimesed, kes nõnda vaidlesid, lapsikud ja rumalad, kes veel võimatuid asju võimalikuks pidasid.

Nad uskusid veel, et ilmas leidub inimesi, kes suudavad loobuda kõige kallimast, kui selle kättesaamiseks ainult käe sirutamist vaja, nad uskusid veel, et inimesi on, kes suuri asju korda võivad saata, ja mida vähem neil enestel selleks jõudu oli, seda enam nõudsid nad teistelt.

Kes jätab naise võtmata, ilusa, rikka naise, ainult tühja asja pärast? Ja kuigi Truuta oleks sõge ning meest põlgaks saani küljepuu pärast, siis on ometi ilmas veel teisi peretütreid, kes ihaldavad mehele minna, kes ööd ja päevad unistavad tugeva mehe kaisutustest ja sügise ning talv läbi õhtuti kella kõlina lähenemist arvavad kuulvat.

Nii arutasid mõistlikud, elutargad inimesed ja toetasid oma arvamistes kogemustele. Selle järele tegid nad ka targalt ettevalmistusi, et siis poleks tarvis koera söötma hakata, kui hunt juba karjas.

Pandi kangad üles, et pulmariietega õigeks ajaks järele jõuda, jäeti mitmed pulmad katki — kes oleks veel neile tulnud, kui palju tähtsamad lähenesid! Käidi laatadel hobuseid vahetamas ja ostmas, värviti ja rau-

tati saanisid, telliti uusi, kuigi ilma kõverate küljepuieta.

Seati ööd ja päevad kõige edumeelsemale alusele rajatud valimise korra järele pulmaliste nimekirju kokku, selle juures siiski varanduslikku ja hariduslikku seisukorda aluseks võttes, täiendati ja parandati neid nimekirju alatasa. Valitud võisid saada ainult maapidajad, peale selle veel paar kooliõpetajat ja vallakirjutaja. Kandidaatisid seadsid kõik üles, maaomanikud, külaharitlased, popsid ja teenijadki.

Ei võinudki enam hooletu olla: niisugused jõukad inimesed võivad paari kuuga nõnda kaugele jõuda kui teised poole aastaga! Juba käidi suurema hoolega, sügisesest põhjatust teest hoolimata, kirikus, et esimesena kantslist mahahüüdmist kuulda ja sellest kõigile kõnelda.

Aga kantslist hüüti ainult popside ja teenijate nimesid, harva sekka mõni perepoeg peretütrega.

26

Anton otsustas.

Oli tõesti selleks juba viimane aeg. Mitte kõigi nende kergemeeliste ja uudishimuliste ootamise pärast; nende vastu ei olnud tal kohustusi.

Tarvis oli iseeneses selgusele jõuda ja oma otsusest sellele teatada, kellele ääri-veeri mööda ootamiseks põhjust antud.

Ei olnud kerge otsustada. Esimest korda elus tundis Anton enese nõrga olevat ja otsustes kõikuvat, nagu need sirged kased seal välja taga kaasikus sügisese tuule käes.

Hommikul oli kõik kindel, südames oli ükskõikne rahu ja mehiselt tahtis ta kannatada ajuti pealetulevaid igatsuse hoogusid.

Aga õue astudes ja pilku kaasiku poole heites nägi ta valgeid neitsilikke tüvesid ja mõni neist näis elava inimesena seisvat, sirge ja sale. See valge kask seal võttis naise keha piirjooned, mida vaadeldes meel kui joobus.

Ja korraga oli jälle südames nõrkus ja kiusaja mõte sosistas kõrva:

Mistarvis ennast piinata! Otsusta ja ole õnnelik!

Aga ei, tarvis olla tugev!

Ehk ta läks lauta ja talli, andis heinu hobustele ja mullikatele, kes sõbraliku hirnumise ja inisemisega teda tervitasid.

Kellelegi tahaks ta näidata oma loomi, kes nende üle rõõmu ja head meelt tunneks. Ta vaatab kõik üksikult läbi ja seletab kellelegi, keda enese kõrval näeb viibivat, kui vana see Küüdik, missuguse lehma poeg, kuna Lehik lüpsma saanud ja et see aher Kirjak ära tuleks müüa.

Hobuste juures peatub ta pikemalt, need on talle kui mehele iseäranis armsad. Neid silitab ta pihta mööda, patsutab palge peale, annab neile omast peost heinu, ütleb meelitussõnu ja jutustab vaimus Truutale nende elust ning esivanemaist.

Õue astudes on tal häbi enese nõrkuse pärast ja vägisi pöörab ta mõtted majatalituste peale, seda ü h t asja otsustamata jättes, aga iseeneses alalist meeleolu kõikumist siia- ja sinnapoole tähele pannes.

Keskpäeval oli südames väsinud tuimus nagu teekäijal keset pikka tolmust teed, kui alguse hoog kadunud ja lõpu lähedus ei tiivusta.

Kui aga päike madalamale vajus ja hämarus metsa ja kauge küla piirdeid tuhmistas, kui üksikuist puist ja majade rühmadest järele jäid ebamäärased rühmad, siis ärkas südames terav igatsus, mis rahu ei andnud ja paigast paika kihutas.

Oli sügisene selge õhtu. Vesikaarest puhus lahe tuul ja lääs leegitses lilla-verevaist pilvist.

Anton läks üle välja heinamaale harvade kaskede alla, korjas sealt puhmaste ümbert varsakapju ja annetas nad — ainult ettekujutuses — oma armsamale.

Kaua kõndis ta väljade ümber ja heinamaal, kuni pimedaks läks ja lääs juba kahvatuks lõi. Aga süda leegitses veel tulisemalt ja käsi varsakabjakimbukesega värises.

Anton otsustas.

Ta istus õhtul tagakambris laua ääres, isa vaskkõrva-

dega piibel ees. Selle vahel kõiksugu paberid, maksutähed, lepingud ja arved.

Seal oli ka isa pilt, mis Kördi Mari poeg surma-aastal kadunust teinud.

Vana Toho-oja peremees istus õues kambri seina ääres, pealagi paljas, kõrva ääred kuuestkümnest aastast hoolimata ainult vähe hõbetama löönud; kõhnapoolne sügavjooneline nägu hoolsalt paljaks aetud, nina kõrvalt ja suu nurkadest lookas allajooksvad vaod sügavad ja huuled nii tugevasti vastastikku surutud, et lõug teravana ettepoole ulatus; kulmude vahel loodis valjuse korts, kitsa lõikega silmade pilk käskiv ja uhkelt loobuv, valge rätt kaelas, säärega saapad jalas, pintsaku nööbid kõvasti kinni ja peod põlvile surutud.

Ta oli vana, nagu need pragulised hallid palgid selja taga kambri seinas, aga veel pehastamata nagu needki.

Tema jõulised pikaldased teravnurgalised liigutused ja natuke kõrge vaenuliku kõlaga hääl oli Antonilgi, seda teadis ta, tundis selle üle head meelt ja oli uhke, sest isa juures olid need omadused lugupidamist ja kartust äratanud, kuigi vähe armastust.

Ka selles oli ta isa sarnane, et vaikides käskis ja ka hea oskas olla ilma sõnadeta.

Tal tuli meelde õhtu enne seda, kui nad vallamajasse läksid ja isa koha tema nimele laskis kirjutada.

Ka siis olid nad nõnda siin laua ääres istunud, sügiseõhtul lambi valgel, vaskkõrvadega piibel maksutähtedega ja lepingutega ees.

„Võta enese kätte," ütles isa, „mina ei jõvva änam suurt talu kõrras pidada nõnna kui tarvis. Ta ei ole küll kõege suurem koht kihelkonnas, aga paremini kõrras kui teiste karjamõisad. Eks ta oless võenud suuremgi olla, aga ma ei ole oma elu ajal kunagi ahminud ega joosnud, ega pruugi sul ka seda tiha. Kaks kõrda valiti vallavanemast, aga mina ei jootnud ilmas kedagi ega käenud ennast pakkumas; ei mänginud täiskogu koosolekul lõvvamiist ega kumardanud võemumeeste iis . . ."

Nii oli isa rääkinud.

Mis võis sellest järeldada praegusel juhusel? Naisevõtust ei olnud isa sõnagi lausunud.

Ta vaatles jälle isa pilti, seda nägu, mis sügavpragu-

line oli kui need hallid raudseks muutunud palgid selja taga kambri seinas.

Mis oleks isa tema asemel teinud? Oleks ta või hao hobuse hända sidunud ja sellega mõrsja laulatusele viinud? Oleks ta ennast ilmarahva naeruks teinud, et aga seda kätte saada, kelle järele süda igatseb?

Ah, kui ei oleks seda igatsust!

Ei andunud ta enne unistustele; ei suvel, ao ajal esimesena tõustes, päeval söögi peale silmi kinni lastes, eha ajal viimaseid talitusi lõpetades ja magama minnes homseid töid kavatsedes; ei ka talvel, kui ta teiste peremeeste viisi ei vedelnud, vaid vedusid võttis ja õhtul linnast või metsast tulles lambi valgel luges.

Ei olnud unistanud kunagi.

Miks jääb ta nüüd kuulatama sügisese tuule kaeblikke ohkeid ja nutust undamist kambri akna taga? Kuidas on ta enne ikka kurt olnud selle sügisöise üksildase rändaja kurva laulu vastu! Nüüd kuulab ta seda osavõtlikult ja südames ärkab pikkamisi haledus, nii et ühes aknatagusega nutta tahaks! Miks tunneb ta ennast nüüd üksi ja mahajäetud sel sügiseööl, kui majas enam kuulda pole ühtki hinge ja tuul ainult akna taga ulub? Miks asub nüüd südames argus ja salapelg üksinduse eest pikil sügise- ja talveöil!

Ah, kuidas tahaks ta nüüd näha enese juures kedagi teist, kes oleks lähedane ja hea!

Ta tõusis järsku üles.

Midagi tuli meelde, mis nõelas.

Ta nägi oma südame paljastatuna kogu kihelkonna ees, kõikide rõõmuks ja heaks meeleks.

Nad näevad teda enestesarnase olevat ja on talle tänulikud selle eest: kõik inimesed on ühesugused, ühesarnased, nõrgad, viletsad!

Ei ole kõrgusi ega madalusi.

On ainult tasane maa.

Kes on kõnelnud kõrgetest mägedest? See on väljamõeldis, unistajate ettekujutus!

Ei ole kõrgeid mägesid ega sügavaid orge. On ainult soomaa madalate mätastega, muud ei midagi!

Anton läks õue.

Jahe vihm lõi talle näkku ja tuul kiskus vihaselt

hõlmasid, öö oli pime kui kott. Ja nagu nähes selle pimeduses kogu kihelkonna kahjurõõmsaid nägusid, ütles ta neile oma kõrge häälega teravalt:

„Peab ometi mingi vahe olema inimese ja inimese vahel!"

28

Vallavanema abil, Täksi Hansul, olid linatalgud ja noored inimesed ümberkaudusest koos.

Truuta oli seal ja Anton ka.

Kõik on juba otsustatud, on tarvis ainult täide saata. Viimane on esimesest sagedasti kergem olnud. Kas ka täna?

Töö oli tehtud. Eeskambris kogusid noored inimesed kokku. Pillimees istus truubi veeres, mütsilott kuklas, pabeross suunurgas, silmad poolkinni, lõõtsapill põlvil hakkas ähkides kinni ja lahti käima, kurblikke hüplevaid helisid, lühikesi ja pikki, üksikult ja hulgana laiali pildudes.

Ja nagu kindel olles oma mängu nõiamõjus, viskas pillimees pea selga, vajutas silmad täiesti kinni ja täitis toa vinguvate, nuutsuvate, ägavate, uluvate ja kaebavate helidega, neid noori inimesi mingisuguses nutuse meeletuse ja rõõmu hoos hüppama kihutades, nõeludes, piitsutades ja tiivustades. Need lõõtsapilli helid käisid lendvana läbi südame; kõrgemale tõusid kontsad ja paukusid vastu põrandat, kõvemini huigati ja uluti, võimsamalt pigistati neiu pihta ja näis, nagu tahaksid paarid nende helide läbi sünnitatud valu ning rõõmu hoos lendu tõusta.

Anton istus Truuta kõrval ja vaatles seda keerlema kihutatud kogu.

Mis tuleb homme, seda need inimesed ei mõtle, homme on neil nagu täna, nagu eile ja tunaeile. On töö ja hall päev, mida nad nüüd väheks unustavad, oma armsama piha ümbert kinni hoides ja metsikus joovastuses keereldes.

Ei suuda nende käsi keegi kiskuda lahti.

Nad veavad vägivaldselt ühe enesega kaasa sinna, sinna musta ja suitsusesse popsionni, ja silmi kinni

pigistades tuleviku eest joovad nad lühikese sõõmu õnnest. Nad rüübivad üksteise võidu, nad ahmivad õnne.

Ka tema on valmis ahmima õnne.

Ta haaraks Truuta ja keerleks temaga joobunult teiste joobunute seas, kõikide rõõmuks ja heaks meeleks.

Üks liigutus, ja Truuta on tema käte vahel, kõik on otsustatud, tagasiminekut ei ole, otsus on joobunult tehtud, aga siiski tehtud ja muutmatu.

Siis on ta nende kõikide sarnane, niisama õnnelik, niisama joobunud, niisama nõrk.

Aga ei, ta ei ole ometi nendesarnane. Ta ei taha nendesarnane olla!

Siiski, lõõtsapilli kaeblikud helid teevad teda nõrgemaks, murravad, painutavad, muljuvad ja vintsutavad. See õhkki on joovastav, uimastav ja nõrgestav.

Ta tõuseb püsti.

„Lähme vist ühes kodu poole," ütleb ta Truutale.

Ja nad lähevad pimedal sügiseõhtul ühes minema.

Antonil tuleb meelde viimasel päeval koolist kojuminek.

Täna on raskem rääkida. On ka nii vähe öelda.

Kui mehiselt ta siis jumalaga jättis ja sirgelt kodu poole sammus, kindel olles, et Truuta talle korragi järele vaatab.

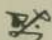
Enne Tülba õue väravasse jõudmist on kõik öeldud, mis tarvis.

Ja Truuta on, oma hääles nukrust varjamata, tema otsuse õigeks tunnistanud.

Nad suruvad tugevasti teineteise kätt ja Anton on kindel, et Truuta talle korragi järele vaatab.

Aga näeb ta pimeduses, kui mehiselt ja sirgelt Tohooja Anton kodu poole sammub? Ainult jalad nõtkuvad põlvist; aga selle-eest on südames tundmus, et ta tugev on, tugevam kui need teised.

EPP

Terve linna jõukais perekonnis tunti kaupmees Rinnuse eeskujulikku ümmardajat Eppu. Ei olnud teda nähtud, aga tunti proua Rinnuse jutustuste järele ja räägiti temast kui võrratust eeskujust laiskadele teenijatele, ja laisad olid nad kõik; laisad, hooletud, sõnavõtmatud ja kõigi halbade eluviisidega ehitud. Sest see oli aeg, kus alama rahva voorused üleüldse langemas.

Epp oli kaupmees Rinnuse majas „oma inimene", nagu proua teda teistele kiites alati nimetas. Ta oli seal üle paarikümne aasta ümmardajaks olnud, umbes poole oma elueast, ja pidas Rinnuseid ise ka omadeks. Ta oli oma eluga rahul, mõtles mõnikord hirmuga lahkumise võimaluse peale ja püüdis siis veel truimalt omi isandaid teenida, et mitte omalt poolt vähematki põhjust lahkumiseks anda.

Tal oli kindel usk õiglusse, ta ei kahelnud kunagi, et kõik häda ja viletsus, mis kanda tuleb, teenitud on ehk selleks läkitatud, et meid õigel teel hoida.

Ta oli maalt pärit; aga lapsepõlve mälestused olid tuhmenenud, üksikasjad olid ununenud ja kõik ühte sulanud kui kauge metsaviir sinise vina taga. Ainult öised unenäod elustasid aeg-ajalt mälestust, ilmusid heledavärvilistena, erutasid teda ega ununenud mitmel päeval. Siis tuli tal meelde elu emaga poolpimedas ja suitsuses, nõgiste seintega saunahurtsikus, sügisesed vihmased ja külmad otsatu pikad õhtupooled lagedal

mätlikul sookarjamaal ja siis need õnnetused üksteise järel, kuni ta siin majas rahu oli leidnud.

Ema oli pika põdemise järel surnud, kui Epp suure talu karja hoidis. Järgmise aasta sügisel, kui ta juba töötüdruk oli, kukkus ta rehealuse lakast maha põrandale ja murdis pahema jala põlvest nii õnnetult, et eluajaks lonkama jäi. Hiljemini öeldi küll: viga oleks hõlbus olnud õigel ajal parandada ja lonkuriks poleks tarvis olnud jääda. Aga kes hakkas talutüdruku murdunud põlve pärast linna sõitma. Kuigi kukkumises tema ise süüdi ei olnud — lao põhi oli hooletult tehtud ja langes läbi, — oli ta ometi õnnelik, et peremees teda minema ei kihutanud, mõne aja põdeda laskis ja siis koduste talituste jaoks jättis.

Epp oli tööarmastaja, hommiku alati esimene ja õhtu oli ta õnnelik, et viimsena oma vigase jalaga kellegi nägemata viimaseid talitusi võis lõpetada.

Kui ta neid teisi, terveid ja tugevaid töö raskuse, päeva pikkuse, palga nappuse või toidu kehvuse üle kuulis nurisevat, siis oli see talle arusaamata. Ta kahetses neid inimesi, kes terved olles tööst rõõmu ei tunne, nurisemise ja rahulolematusega oma elu mõrudaks teevad ja teiste meelerahu rikuvad.

Temal oli vähe põhjust inimeste kurjuse üle kurta, ja kui nad ka tema lombaka jala üle irvitasid, siis tegid nad seda mõtlematuses ja kergemeelsuses. Nii valus kui see ka kuulda oli, tuli see ometi kasuks, kihutas teda veel hoolikamale kohusetäitmisele ja valjusele iseenese vastu.

Kõige valusam oli talle leeriaeg kihelkonna omavanuste poiste ja tüdrukute hulgas köstrimajas. Seal sai ta alles tunda, kui raske karistuse talle jumal peale pannud, ja hakkas ühtlasi uskuma, et selle läbi teda mingi väga raske patuelu õnnetuse eest on hoida tahetud. Ta hakkas oma lombakust isegi kõrgelt hindama, kui üht kallist seltsilist, kes küll vali, aga kes meie hinge iga silmapilk ilma elu avatluse eest hoiab.

Tema üle heideti nalja, naerdi, pilgati, irvitati ja torgiti teda neli nädalat, ja siis pidi ta valgeis rõivis neidude rea lõpul, üksi, — keegi ei tahtnud lonkuriga paa-

ris käia — õpetaja majast pasunakoori helide saatel kiriku kõndima, kogu kihelkonna noore rahva pilkude all.

Aga selle-eest tundis ta oma südame puhta ja heleda olevat kui hõõguvail sütel valgeks sulanud terase ja kahetses, et need teised hingega kõigest sellest pühast ja ilusast talitusest kaugel näisid olevat.

Kui ta varemalt jumalat oli palunud, et see tema põlveluu terveks laseks saada, kui ta öösiti härdate ja kirglikkude palvete järel imet oli oodanud, siis palus ta seda nüüd andeks, tänas jumalat raske risti eest ja oli valmis veel rängemat oma peale võtma, kui see tema püha tahtmine peaks olema. Ainult jõudu palus ta risti kandmiseks.

Uued katsumised ei olnud kaugel.

Ta oli noor ja teadis isegi, et näo poolest inetu ei ole, aga see pidi ka talle karistuseks saama.

Kui ta ühel sügiseõhtul hilja poolpimedas toast välja tuli, vaip kaenlas, et üle õue talli lakka magama minna, tuli talle aida poolt peremees üleaedse noore perepoja Ottoga vastu, kes tihedat sarja laenama tulnud.

„Kas ei karda ka üksi magada?" küsis perepoeg.

Järgmisel õhtul, kui Epp juba uinumas oli, kuulis ta värava küljes midagi lõksatavat, nagu oleks seespoolne haak langenud. Siis kuulis ta redeli pulgad nagisevat ja kedagi põhus kahistavat.

Epp kargas istuli ja küsis hirmunult: kes seal on?

Vastati sosinal, et ta kära ei teeks, ja varsti tundis ta käsi enese külge pandavat. See oli üleaedne perepoeg, kes kohe kaisutuste, suudluste ja suurte lubamistega algas, mõnenädalase kiusamise ning pühalikkude tõotuste järel Epu vastupaneku murdis ja, kui juba lumi maha sadas, nii et jäljed järele võisid jääda, käimise lõpetas. Kevadel, just kaerakülvi ajal, sai Epu aeg täis ja ta sünnitas sealsamas tallilakas põhu sees vaevaldes poja, kellele pühas ristimises Tohver nimeks pandi. Sel puhul pidas õpetaja jutluse sohinaiste üle ja kuulutas neile nende lihahimude orjamise karistuseks põrgus väävli- ja tulemeres igavest piina.

Peremees ei ajanud Eppu minema, kuigi see talitamise juures lapsega tegemist pidi tegema ja aega viitma.

Aga seal tuli ühel pühapäeval vallakirjutaja abi, kes viina armastas võtta, ja andis Epule nõu lapse isa käest kasvatusraha nõuda, sest seda lubada riigi seadused ja kohtud. Ta seletas ära, kui raske on ühel tüdrukul, kellel pealegi täit tervist pole, last toita ja katta, ja kui see veel haigeks peaks jääma, kuidas ravitseks ta siis haiget last!

Epp oli viimaks nõus, andis lapse isa üles ja sealsamas kirjutati talle kaebuskirigi valmis, mille eest ta oma viimsed rublad vallakirjutaja abile peo peale luges.

Õhtul aga oma põhukotil lamades ja uinuvat last käte vahel hoides palus Epp oma tegu andeks. Eks olnud jumal ise Otto kiusajaks tema juurde lakka läkitanud. On tal nüüd õigust Otto peale kaevata? Eks olnud ju kõiges selles süüdi tema, Epu, nõrkus! Ta oli kogu kiusatuse ajal meeleheitlikult jumalat palunud, oli võidelnud ihu ja hingega, aga viimaks ometi langenud. Aga seegi ei sündinud ilma jumala tahtmata. Jumal on teda ilma tühjusest eemale tahtnud tõmmata ja tuletab lapse läbi oma armunõu iga silmapilk meelde. On tal nüüd õigus Otto peale kaevata, kuna see ainult jumala tööriistaks armunõu teostamisel oli!

Mõne nädala jooksul kibedas tegevuses ja elu raskustes ununes tal see kaebuskiri täiesti ja kutse kohtusse ilmuda tuli talle ootamatult, ehmatas ja hirmutas. Minemata ei julgenud jätta, rasket karistust kartes. Peremees pahandas päeva raiskamise üle, sest parajasti oli rukkipõimu aeg ja inimesi tööle hädasti tarvis. Perepoeg ei olnud kohtusse ilmunud, aga tema eest kõneles mustas kuues ja valge kaelusega peen prillidega härra võõras keeles. Epule pandi küsimisi ette ja tõlgiti kostmised võõrasse keelde. Ta tõendas jumala nimel, et üleaedse peremehe poeg Otto mineva sügisel tõu kokkupaneku lõpul tema pool hakanud käima, teda ütelnud armastavat ja pühalikult tõotanud teda naiseks võtta. Lume tulekul, nii umbes kadrinapäeva aegu, ei ole ta aga enam tulnud, ei tea mispärast.

Epult lasti küsida, kes üleaedse perepoja öistest lakaskäimistest tunnistada võib, kes nende ühesmagamist näinud või kuulnud.

Epp läks selle küsimise juures segaseks. Kes võiks niisugust asja tunnistada, kelle nähes või kuuldes võis see sündida! Üksi jumal nägi kõike seda ja teab, mitte keegi muu, ja Epp on valmis jumala ees vanduma, et tõtt räägib. Seda ei pandud tähele, ta võeti perepoja teotuse pärast vastutusele ja mõisteti kaheks nädalaks aresti.

Kui ta vangimajast koju läks, oli laps surnud, ja matmise juures sai ta veel vaimuliku poolt rängasti häbistada.

Nii väga kui ta ka harjunud oli inimeste naeru ja pilkega, mis ta kõik ärateenituks pidas, nii kannatlikult kui ta ka ülekohut kannatas, uskudes, et see tema hingele kasuks tuleb, — nüüd tahtis ta siit siiski põgeneda, kuhugi eemale, kus teda ei tunta ega teata. Et ta oma vigase vasaku jala pärast täieks töötüdrukuks ei kõlvanud ja isegi talus talitamine teda üleliia väsitas, mõtles ta linnas teenistust otsida, kus tubane talitus talle üle jõu ei pidanud olema.

Ta köitis oma paremad riided kompsu, võttis peremehelt mõne rubla raha ja läks linna sissesõiduhoovi poolpimedasse keldrituppa korteri. Paar päeva käis ta ajalehekuulutuste järele ja oli juba meelt heitmas, sest vigase jala pärast ei tahtnud keegi temaga pikemalt rääkidagi.

Kas oli nüüd proua Rinnusel raske teenijat leida, — tema juures ei seisnud keegi kaua, — või meeldis talle lombaka alandlik vähenõudlikkus — ta võttis Epu teenistusse.

Alles pikkamisi hakkas ta oma lombaka ümmardaja väärtust hindama ega kahetsenud oma tollekordset valikut.

Epp ei olnud palga asjus nõudlik nagu teised, tervejalgsed tüdrukud. Ta ei nõudnud isegi palka juurde ega küsinudki palgaraha, kui proua seda maksta unustas; kui raha talle hädasti vaja läks, tuletas ta seda prouale alandlikult meelde. Ja vaja oli talle seda ainult

riidehilpude ja jalatsite muretsemiseks, aga neidki trotsis ja kulutas ta väga vähe. Pikkamisi tekkis palga asjus niisugune vahekord, et proua tema riiete ja saabaste seisukorda teadis ja siis raha andis, kui midagi hädasti vaja oli, muidu aga korralikust palgamaksmisest juttugi ei olnud. Epp ei pidanud arvet ja proua ka mitte, vist teades, et see tema kahjuks ei tule.

Epp oli õnnelik, et koha leidnud, kust äraajamist vist karta ei olnud, kus proua teda isegi oma inimeseks nimetas, ja ta katsus seda tänuvõlga hoolsuse, usinuse ning sõnakuulmisega tasuda.

Epp elutses köögis ega astunud sealt asjata välja. Ta ei tahtnud oma vigasust ilma silma ette viia. Tervejalgse noore teenija hooleks oli taldrikute, liudade ja kausside lauale kandmine, võõraste sisselask ja väljasaat. Ainult hommikupoole, kui härra äris oli ja proua lastega kõndimas, läks Epp tubadesse, et neid põhjalikult puhtaks teha. Köök oli, nagu proua Rinnus oma võõrastele Epust rääkides öelda ei unustanud, valge ja soe. Siia tõi Epp iga õhtu, kui kõigil talitustel lõpp, väikesest eeskojast, mis tagatrepile viis, kokkukäiva riidest põhjaga raami, heintega täidetud padja, takuse lina ja õhukese vaiba. Enne kui hommikul keegi veel ärkas, olid need asjad jälle köögist eeskotta koristatud ja Epp juba päevast askeldamist alanud.

Hommikul, aseme koristanud, pesi ta silmi ja luges kuivatades Issa-meie palve. Hõredaid juukseid emalt päritud pigitatud harjakesega laugust kahele poole sugedes sosistas ta mõnd lauluraamatu salmi. Siis algas ta päevast talitamist rõõmsa meelega, väsimatu hoole ja raugematu vastupidavusega.

Ta harjas eeskojas härra, proua ja laste riided puhtaks, nii et tolmukübet neist leida ei võinud, viksis siis saapad läikima kui peegliklaasi. Oli veel vara tüdrukutki äratada, kes õhtul mundrimehega väravas kaua juttu ajanud, ja Epp vaatas köögis ümber, kas seal midagi korraldada, puhastada, haljastada või pesta ei ole. Valgest ja punasest vasest, alumiiniumist ja plekist kastrulid, toobid, teelikesed, riivid, kulbid ja kortnad hiilgasid kui helgiheitjad, pannid ja vormid olid

ka kõik omal kohal. Epp teadis peast kõigi nende kriimud, lohud ja plekid, mis tüdrukud ettevaatamatult teinud. Kollased puust astjad soola, jahu, tangu ja muude ainete jaoks rippusid reas. Laial ja kõrgel riiulil olid kõik asjad korras, ei midagi juhuslikult, ei midagi kogemata pandult. Palju kordi oli ta asju, astjaid, nõusid ja anumaid prooviks teisiti ritta seadnud ja siis eemalt vaadanud, kas ei ole nõnda kenam; palju kordi oli ta kõik ümber seadnud käepärasuse põhimõtte järele: mida sagedamini tarvitatav asi, seda hõlpsam kätte saada peab ta olema.

Ta vaatab, kas pliidi all tuhka ülearu ei ole; kui on, paneb peenikest, tolmpeenikest natuke tagavaraks, et sellega mõne metallasja põhja väljastpoolt haljastada, ainult välispoolist põhja, mujalt hõõrus ta palja riidega, et mitte kriipse ega kriime teha. Siis laseb ta „Bernhardi“ koera Neero sisse, kes eeskojas kraabib, annab talle kõrvalepandud eilseid söögijäänuseid ja silitab sealjuures ta pead. Neero limpsab keelt ja ootab veel midagi. Epp pistab talle õhtusöögist kõrvalepandud suhkrutükikese maiusroaks. Kui aga koer ikka veel põnevusega Epu otsa vahib ja viimaks isegi püsti kargab, noomib see teda sõbraliku valjusega: „Mine'nd, Neeru! Kraabid mu jaki veel lõhki. Näe, põllel on käpa jälg peal... Iga hommiku kannad köögi liiva täis... Heida pikali ja ole vagusi!“

Epp võtab harja ja pühkmekühvli ja kasib Neero jäljed köögi põrandalt, läheb siis toob alt keldrist paar sületäit puid, vaatab tasakesi üle ukse teenija tuppa, kus vana lauakell natuke longates käib, üht tiksu teisest kõvemini lüües, ja liigutab siis tüdrukut tasakesi õlast. Aeg on tuld pliidi alla teha ja kohvi keeta.

Tule teeb ta ikka ise üles, sest ta on tähele pannud, kui palju tüdrukud selle juures asjata vaeva näevad ja aega viidavad. Ta on mitu viisi järele katsunud, kuidas kõige vähema vaevaga ja kõige kiiremini tuld lees alata. Süüteks on tal alati kuivi pirde tagavaral ja lõmme kuivatab ta pliidil järjest. Ta seab pirrud pliidi all kas vaheliti üksteise peale või jälle peene ristpuu peale riita, paneb neile jämedamaid halge kas enne või pärast süütamist otsa, ette arvates, kuidas leek ühe

süütega pirgude, pilbaste ja sealt hagude külge hakkab.

Kui piimamees uulitsal kardnõusid täristab ja „Juuli!" karjub, ruttab Epp ise ämbriga alla, sest tüdruk ehib veel ennast. Naised on piimamehe ümber piiranud ja upitavad oma kruuse, toope, kausse ja kanne üksteise võidu vankri poole. Ligipääs on raske, aga siin ei ole Epp ei alandlik ega kartlik, — ta ei ole enese eest väljas, vaid kellegi kõrgema ülesandel — härra peab varsti ärri minema, ta peab viibimata hommikueineks kohvi juurde piima saama.

Ta teab, et proua tüdrukuile vähemalt tagaselja etteheiteid paljusöömise pärast teeb, ja katsub sellepärast vähega läbi ajada. Joob klaasi kohvi, millesse ainult moepärast suhkrut riputab, ja sööb leivatüki kõrvale, mis võiga vaevalt halliks määritud. Söömine on ka nii kõrvaline asi, iseäranis hommikul, kus mitmekesine päevane tegevus ees; tarvis mõelda, kuidas sellega toime saada, kuidas seda nii hästi teha, et proua täiesti rahul oleks. Siis on Epp rahuldatud, ja ükski tähtis mees maailmas ei võiks kordaläinud suure teo üle ülemat rahuldust tunda. Siis tänab ta õhtul oma raamile heites, mis keskelt sügavale lohku vajub, südamest jumalat, kes tema saatust nii imelikult on juhtinud ja talle raskete katsumiste järel viimaks rahu ning õnne osaks saada lasknud.

Hommikuse kohvi järel käed risti pannud, tõuseb ta otsustavalt üles ja päevane talitus läheb edasi, ei räpakalt kiire ega mõttetult tormav, aga kärmas ja hoolas. Tubade koristamiseni on veel aega, aga köögis leidub tegemist, kui laiselda ei taha, kui kõik korras tahad pidada ja kõigega õigel ajal valmis saada!

Üks raskemaist päevatöist on aga tubade koristamine. Siin võib ta aga hoolsust ja leidvust näidata! Ei pea tolmukübet jääma ei kabinetti lauale, ei ühegi väikse asja peale, ei saali plüüšistmetele, pildiklaasidele või raamidele. Põrand peab olema kui peegel ja peegel peab olema, nagu ei olekski teda, vaid ainult raam. Ei läinud see töö, igapäev, aastast aastasse, ei igavaks ega tüütuks. Ta leidis ikka uusi viise tolmu põhjalikumaks ja kiiremaks pühkimiseks, teisendas ja muutis

alatasa pühkimise viisi ja korda. Ta oli palju oma töös aastate jooksul täiendanud, palju muutnud. Iga kord võis ta ise kohast alata, kord kabinetis raamaturiiulilt, kord laualt, kord rahuinglikujult, kes loorberpärga kahe käega kellegi pähe panekuks üleval hoidis. Kord algas ta saalis otse kõrgest seinapeeglist, mille kroon ja raami tigukarbisarnase avausega nikerdused selleks näisid olevat, et sealt tolmu raske oleks välja püüda; läks siis piltide juurde, mille mitmesimsilised kullatud raamid ka hoolsat pühkimist nõudsid, ja võttis selle järel pianiino ning tumepunase plüüšiga mööbli käsile. Ka sel mööblil olid tolmu varjamiseks ja kättesaamise raskenduseks selg- ja käsitoed nikerdatud ja treitud ilustustega, millest mõned õrnemad osad juba murdunud ja kadunudki. Aga aastakümne jooksul olid kõik need asjad, nii osavalt kui nad ka tolmu varjasid, Epule armsaks ja omaseks saanud; ta puhastas neid kui oma lapsi kannatlikult ja hoolega ja silus lõpuks palja peoga üle tooli või sohva kulunud punasemurulise põhja. Oli veel teine kogu mööblit saali ühes nurgas, mõne aasta eest ostetud, enne tütar Mirandola leeripidu. Nagu proua ise köögis jutustanud, ei olnud see kogu mitte tellitud ega kauplusest toodud, vaid ühe rutuliselt äraresisija tuttava käest ostetud, aga „niisama kui täiesti uus". Puhastamiseks oli see kogu palju hõlpsam: lihtsad, õigejoonelised, nikerdusteta selja- ja käetoed, lühikesekarvane roheline plüüš ainult põhja ja seljatoe keskpaigas. Aga Epp leidis selle mööbli külma ja võõra olevat, harjus küll teda aegapidi sallima, aga kodust vahekorda ei tekkinud.

See igapäevane tubade koristamine on kokkusaamine sadade asjadega, millest üks vahest vähem armas ja omane kui teine, aga vaheldust toovad nad kõik, ja kuidas elaks ta ühe päeva neid nägemata, nendega lähedalt kokku puutumata, neid pühkimata ja silitamata!

Paar tundi kulub rutates koristamiseks, tüdruk prouaga on tagasi; proua räägib lõõtsutades häbemata kõrgetest hindadest, halvast kaubast, pistab toorelt üht ja teist suhu, ja siis algab igapäevane pealahing proua enese juhatusel. Riivitakse, kooritakse,

hakitakse, lõigutakse, raiutakse, hõõrutakse ja tambitakse, pliidi kolmel avausel hakkavad pajad ja kastrulid kahisedes tossama, pannid särisema ning praeahjust kostab tume surin. Köök on auru täis, roalõhnade viiruk tõuseb lae poole, valgub isegi tubadesse, kust proua ise sagedasti ühte ja teist maitsma ilmub, siia soola, sinna vürtse, ühte patta tilga vett, teise sirtsu piima juurde lisada käsib. Tüdruku nägu õhetab ja Epp tunneb oma palged kuumavat, aga kellel on aega siin lahingu palavuses ja ägeduses seisatuse või jahutuse peale mõelda! Kui kergesti ei või miski asi õigel silmapilgul ununeda, kui kergesti võib mingi roog põhja põleda või kõrbeda! On kõike ette tulnud, ja sellepärast ei pane Epp imeks, kui proua kurjalt käsutab, kui ta pahandavalt hoiatab ja ärevalt meeldetuletusi teeb.

Kuumus köögis tõuseb kõige kõrgemale kraadile; proua käib sagedamini maitsmas, teeb silmapilkselt korraldusi, annab käske, võtab mõne neist tagasi, muudab ja täiendab mõnda. Tüdruk jookseb söögitoa laua, puhvetikapi ja köögi vahet, hakatakse padasid tulelt võtma, pliidirauad kõlisevad, praeahju uks paugub ja Epu südant täidab ärev rõõm suure töö kordamineku ja lõpuleviimise üle. Ta tõstab auravaid roogi astjaisse, praetükke liudadele ja kallab kastet kannudesse. Tüdruk kannab lauale...

Söögitoast kuulukse lusikate kõlinat taldrikute vastu. Epp ja tüdruk hingavad kergemalt: kõige raskem ja vastutavam töö on täna jälle möödas! Tüdruk istub ja ootab söögitoast proua käske: viigu supitaldrikud, toogu praad, toogu kaste, toogu magustoit... Epp aga on juba tööle hakanud: kraabib pajapõhju ja puhastab panni, kohendab pliidi all tukid hunnikusse, lükkab siibri koomale, sest proua hoiab sooja, Epp niisama, — tööd leidub ikka sellel, kes laiselda ei taha, kes hooletu ei ole; näe, pliit on puru täis, põrandat tarvis pühkida, ülejäänud halud pliidisuu ees riita laduda, pink ei ole puhas, köögilaual on kõik nõud segi.

Siis kuulukse söögitoas toolide kolinat, ja tüdruk ruttab lauda koristama. Proua tuleb kööki ja mõõdab paremaist toitudest jaopärast teenijaile ning käsib sööma hakata. Epp jätab sagedasti sellestki, mis talle

jaopärast mõõdetud, osa järele, ta peab maiusasja söömist patuks ja himu orjamiseks, katsub kõige hädalisemaga läbi ajada, kõike ülearust põlates.

Lõuna järel paneb ta käed pikemaks palvetamiseks risti ja annab tänu Loojale, kes teda heldesti toitnud, palub ka edaspidi seda heldust näidata ning tuletab tänulikult ka prouat ja härrat meele.

Siis algab nõude kõlin ja vee sulin; kõik peab olema puhas, läikima ja hiilgama!

On kõik lõpetatud, mis lõunaga kuidagi ühenduses, siis tuleb lühike vaheaeg, ükskord pikem, teinekord lühem. Esialgu oli see Epu sagedasti rahutuks teinud, teda abitult ümber sundinud vaatama ja tegevust otsima, kuid raske oli midagi leida: köögianumad olid haljastatult riiulitele seatud, lauad ja pingid ülearustest asjadest vabad ja hoolega küüritud, valgeist kahvlikividest pliit pestud, värvimata köögipõrand puhtaks küüritud. Epp tarvitas köögipõranda küürimiseks libedat; igapäev korjas ta ahjudest ja pliidi alt tuha lagunud pange ja keetis laupäeviti libeda nädala jaoks valmis; sagedasti tõi ta õuest liiva, riputas seda küürimiseharja peale, et põrand valgemaks saaks, ja see oli alati valge kui palang.

Oli küll vahel midagi kohendada oma riiete kallal, aga tohtis ta päeva selleks kulutada! Õhtu hilja uneajast võib ta midagi enesele teha.

Proua oli Epu abitust vist märganud ja oma ümmardajale kohe appi tulnud. Oli lõnga ja sukavardad kööki toonud, ja sestsaadik ostis ta harva sukki ja sokke poest.

See oli vaikne tund, kus mõtted elu üle pikkamisi liikusid ja kujutuses üks pilt teise järel tekkis, nagu silmad sukavardal.

Suvel paistis õhtupooliti hilja päike kööki ja haljad vaskkastrulid sätendasid. Pimedal ajal põles seina küljes klaasiga lambike. Mitu korda oli Epp mõelnud, et vaevalt küll ilmas teist kohta võib leida, kus nii mõnus soe ja kodune oleks. Õhus heljuvad veel mingid lõunaste roogade lõhnad ja kõik need vasest, plekist, alumiiniumist, kollasest savist ja valgest portselanist asjad on talle aja jooksul armsaiks seltsilisiks saanud, igaühel

neist oma saatus, oma elu ja oma muredki, mis Epule võõrad ei ole. Näe, kui kõrgilt see valgest plekist kõrge kastrul oma pikka saba tõstab, ja kui valjult ning laialt ta täriseb, kui talle tühjalt külge puutud, just nagu mõni häbematu ja kõrk turunaine! Tõsised ja uhked on alumiiniumist kastrulid: ei kiirga ega tõsta tühja asja pärast kisa. Kõige armsam on talle see lühikese sabaga kastrul, vana, täis lõhesid, lohke ja kriime, põhjast tinutatud ja paigatud, alandlik, viisakas, elurõõmus, olgu päeval või tulevalgel. Kõige sagedamini vaatab Epp tema punasesse kortsulisse palgesse, tunneb enese kui hea seltsilise läheduses, silme ette kerkivad ilusad mälestused ja mõnikord tabab ta enese koguni kergemeeliste ning patuste mõtete pealt, mis ta kohe jumalalt andeks palub.

Kõik see suur pere, pliidil, riiulil, varnade ja naelte otsas rippuv, elas oma elu, igaühel omad mured ja rõõmud: üks oli noor, teine vana, üks täie jõu juures, teine lähenes surmale. Vaiksel õhtupoolsel tunnil puhkasid nemadki ennelõunasest lahingust, kus nad tulest ja veest läbi käinud, elu ja tervist kaalule pannes. Nad puhkasid ja mõlgutasid vaikselt mõtteid; vanemad vaatlesid kujutuses ilusaid ja kurbi pilte minevikust, nooremad unistasid tulevikust ja elurõõmudest. Isegi vana raskemoeline kapplaud, kes oma sisikonnas nii palju peitis, näis mõttes olevat, kuna peen ja kõrgejalgne laekatu valge laud kahtlemata midagi kergemeelist ja jumalavallatut kujutles.

Siis algas õhtune tegevushoog, lühem ja vaiksem kui lõunane. Epp süütas lõkke koldesse, aga peenemaist puist. Midagi särises ja kähises pliidil, tüdruk käis söögitoa ja köögi vahet ja kolistas nõudega, proua vaatas mõne korra üle ukse, aga üleüldiselt puudus lõunane põnevus, kiirus ja ägedus.

Söögitoast kostis tasside, klaaside ja taldrikute kõlin, kord vaiksem, kord valjem, kuidas külaliste arv ja härraste meeleolu. Talitus lõppes mõnikord enne kui lauda hakati koristama ja Epp tuges siis oodates silmapilguks pliidi ette neljajalgsele pingile. Vaikselt liikuvad leegikesed ümbritsesid kahvatute õitena verevaks süsinevaid tukke, pehme soojus uinutas roidunud unis-

tusse; oli hea olla liikumata ja vaadelda hiljukesi ujuvaid kujutluspilte, mis ei näidanud tulevikku tumedana ega minevikku kurvana. Pikkamisi lagunesid tukid roosadeks süteks, millele õrnad valged ebemed kui udusuled peale ilmusid. Nii istuks ta ja vahiks pooleni ööni süte hõõgumist ja aeglast tuhaks lagunemist. Aga söögitoast kuuldub toolide mürin, härrased tõusevad üles ja tüdruk ruttab lauda koristama.

Epp katkestab unistuste kangastuse, sunnib enese istmelt tõusma, kallab kastrulist vett kaussi ja hakkab nõusid pesema. Tüdruk istub laua äärde sööma, kutsub Eppugi, aga ei, see tahab enne kõik ära teha, kõik korda seada, siis alles on söömiseks aega. Õhtusööki hoiab ta ilusaks vaikseks enesega viibimiseks, mille juures enam päevased talitused ja mured eksitamas ei tohi olla, mingu või toidud külmaks, söögu või tüdruk tema jaostki osa ära.

Kõik on pestud, kõik kuivatatud ja paigale pandud, lauad lapiga pühitud ja põrandki harjaga üle tõmmatud. Kui siis silmad kõigest üle lastud käia, tunneb Epp suurt rahuldust, nagu jumal loomistöö lõpul, ja istub lauda oma õhtust palukest võtma. Nüüd ei sega teda enam ükski tänastest talitustest ega tee enam mingi mure ega hool ärevaks. Ta pistab pikkamisi palukese teise järel suhu ja pöörab mõtted jumalikkude asjade poole.

Linn oma äreva liikumise ja rahutu ruttamisega, oma sadade tuhandete elanikkudega igasugusest elukutsest, rikaste ja vaestega, kes kõik igapäev peatoidust ja ihukatet tarvitasid, oli teda algusest peale salahirmuga täitnud, aga ühtlasi aukartusega selle ees, kes seda kõike korralikult juhtis, et midagi seisma ei jäänud ega segi läinud. Igaühel oma töö ja toimetus, igaühel oma eluase: kes härradeks loodud, need elavad härradena, ja teenijad teevad oma tööd . . . Aga kui korraga midagi segi läheks või seisma jääks? oli ta alguses sagedasti õhtuti üksi olles mõelnud. Aastate jooksul oli ta aga rahuliku kindluse omandanud, et midagi segi ei lähe ega seisma ei jää, ja selle tagajärjel kasvas ja kõvenes usk selle sisse, kes kõike seda juhtis, ja tänutundmus suurenes.

Ta tänab õhtusöögi lõpul ristis kätel veel terve päeva peatoiduse eest jumalat ja ka leivavanemaid. Kui veel hilja ei ole, võtab ta suka kätte ja jätkab seejuures oma mõtteid ilma ja elu üle. Ta leiab kõik asjad targasti seatud ja imeliselt kokkukõlas olevat. Maal põllul kasvab vili, et põllumees ennast toita võiks ja ka linna elanikule tuua. Linnas on aga mitmesugust kaupa müüa, mida põllumehelegi tarvis. Põllul kasvab vilja, millega rahvas oma pead võib toita, kasvab rukist igapäevaseks leivaks, kasvab ka nisu pühade saiaks ja roaks rikastele. Põllul kasvab lina ja kanep ning lammas annab villu, et igaüks ennast katta võib, rikkad härraste kombel, vaesed — oma seisuse kohaselt. Kõik on maa peal, mis inimesele tarvis; puud kasvavad metsas ja linnudki laulavad, et süda igaühel rõõmus oleks. Aasal kasvab hein, elajatele söögiks, jõgedes, järvedes ja kaevudes on vesi inimeste ja loomade joogiks ja päike tõuseb igal hommikul ilma valgustama ja inimeste meeli rõõmustama . . .

Epp leiab enese viimaks tukkumast, sukasilmad on segi. Ta peab seda patuuneks, mis teda ei lase niisuguste asjade peale mõtelda, aga paneb suka ja lõngakera laua laeka, toob raami ja magamisriided eeskojast kööki. Õhukese vaiba all keskelt lohkuvajunud raamil paneb ta käed risti ja tänab veel kord jumalat kõige eest, mis see täna oma rohkest heldusest andnud.

Ta palub andeks kõik oma teades ja teadmatult tehtud patud, tõotab olla hoolikam, töökam ja himustada vähem häid roogi, mida valmistada aitab. Tuletab palves meelde oma tüdrukut, kes ei ole küllalt sõnakuulelik ja hoolas, palub perepoja eestki, kes kord tema eksitas, oma surnud lapse hinge eest, ja uinub, enne kui aamen öeldud.

Epu leivavanemail oli kaks poega, Adalbert ja Eugen, ning tütar Mirandola.

Proua ja lapsed lasksid mõnikord Eppu Eugeni nime korrata ja naersid võõriti väljaütluse pärast.

„Epp, ütle Eugen," käisid lapsed kui painajad peale, ja sajale ning tuhandele korrale kordas Epp kannatlikult proua ja laste rõõmuks „Eutseen".

„Eutseen, Eutseen," kilkasid lapsed, heameele pärast käsi kokku lüües ja proua ümber keksides.

„Mamma, miks ei ütle mitte Epp Eugen nii kui meie, miks ta valesti ütleb?" küsis kord Adalbert proualt.

„Epp on harimatu ja rumal maainimene, sellepärast ei saa ta seda nime õieti öelda," seletas proua.

Oli veel kolmas poeg Viktor-Siegfried olnud, aga see oli kaheaastaselt külmetamise tagajärjel surnud, hoolimata sellest, et teda saunpalavas toas villastesse ja siidvaipadesse pakitult kardetavaist õhutõmbusist eemal hoiti.

Mitmel korral oli proua tema surmast köögis rääkinud ja seda kaotust iseäranis enese kohta raskeks õnnetuseks nimetanud.

„Kui vaesel inimesel laps sureb, siis ei või tal nõnda kahju olla; tal on nagunii raske lapsi toita ja katta; aga meiesugusele, kellel puudust ei ole, meile on lapse surm tõesti raskeks jumala karistuseks. Pealegi on alam inimene tuimem iga õnnetuse vastu; tema tundmused ei ole nii õrnad kui meil; ja õnneks ei ole temal aegagi oma õnnetuse peale mõelda."

Õhtupooliti armastas proua sagedasti köögis istuda, laskis neljajalgse pingi jalge alla seada ja võttis soki, mida Adalbertile sünnipäevaks kudus, varraste ja lõngakeraga rüppe. Niisuguseil korril jutustas ta juhtumisi enese ja oma perekonna elust või seletas midagi õpetlikku. Sagedasti kõneles ta vaesuse kasust ja rikaste muredest.

„Muidugi peab vaene inimene ka tööd tegema nagu rikaski, aga ega temal neid muresid ei ole. Temal on ükskõik, kuidas elab, kui tal aga riided seljas ja tükk leiba on; keegi ei nõua temalt rohkem. Teine asi on rikka elu; tema peab juba oma au pärast teisiti elama. Kas ise tahad või ei, kas seda tarvis on või ei, aga pead toredamini elama, pead peenemalt sööma, toredamalt toad sisse seadma ja kallimalt riides käima. Pead lapse seisusekohaselt koolitama, kasvatama ning katma, muidu võid jällegi naeru alla langeda . . . Oh, mis teab teiesugune neist muredest, mis muret on teil! On päevased talitused lõpetatud, heidate hooletult magama, ja asi tehtud!"

Teinekord rääkis ta enesest. Ta tõrjus tagasi arvamise, nagu oleks ta lihav ja paks.

„Paksuks võib seda nimetada, kes näituseks kõhust paks on. Aga mina olen üleüldse lihava ihuga; mul on nägu, kael, rind ja kõik muud kohad lihavad — ma võin seda ju näidata, — ja ainult maitsetu inimene võib öelda, et see inetu on! Ja eks igaüks meist ole jumalast loodud, üks kõhn, teine rammus, üks kelba söögiga, teine võtjam. Kõik on ju jumalast."

Aga mõnikord kaebas ta isegi oma lihavuse pärast ja tunnistas avalikult, et ta kõiki rohte selle vastu olla proovinud, aga need ei aidata midagi. Ta langes turult tulles hingeldes köögi pingile.

„Oh jumal, jumal, missugune karistus küll, kui inimene nii lihav on!"

Kui Epp mõnikord õhtul oma magamisraamil palve keskel ei uinunud, siis palus ta jumalat, et see proua lihavust vähendaks ja tema elu selle läbi kergendaks.

Tüdrukud aga, kes ei uskunud, et kõik jumalast on, nimetasid prouat tagaselja paksmaoks ja ütlesid irvitades:

„Ärgu ajagu enesele nii palju makku, küll siis kõhnemaks jääb!"

Või: „Tehku rohkem tööd, küllap siis üleliigne rasv kaob . . ."

Epp oli omal pikal teenistusajal siin majas palju tüdrukuid näinud, mitmesuguseid, noori ja vanemaid, hooletuid ja hoolikaid, heasüdamlikke ja halbu, aga nende olekust leivavanemate vastu ei saanud ta aru ja pidi omas õhtupalves alati nende patte meelde tuletama.

Kõik need teenisid ainult palga pärast, tegid nii palju, kui palga eest kohustatud, ei kübetki rohkem, ennem vähem.

Paremadki neist näisid härrasid oma vaenlasteks pidavat, ei olnud iial nende vastu südamlikud, küsisid võimalikult kõrget palka ja nõudsid selle iga kuu korralikult välja. Nad täitsid ainult kohust ega mõelnudki peale selle proua tujusid ja tahtmist tähele panna. Kas nad ei teadnud, kui valjud proua kõlbelised vaated olid ja missuguseid laitmata kombeid ta neilt nõudis! Aga

ometi käisid nad õhtuti väravas juttu ajamas ja paraku viis mõni neist oma kallima köögist läbi tuppagi. Kuna see sealt lahkus, seda Epp ei kuulnud.

Neil puudus aukartus härraste vastu, nad nimetasid iseäranis prouat tagaselja igasugu nimedega, aimasid järele tema kohmakas-rasket kõnnakut, käskiv-pahandavat kõnet või silme jõllitamisega saadetavat õhkamist.

Nad ei püsinud kaua siin majas, ei need, kes Epule halvad olid, ega needki, kes temale kurja sõna ei ütelnud ja prouagi vastu kohuseid korralikult täitsid.

Imelikud julged ja hoolimatud enese ja teiste vastu olid nad Epu meelest. Leidsid, et proua neile küllalt viisakas ei ole, et ülearu tööd nõuab või vähe palka maksab; — ja läksid, läksid hea õnne peale ei tea kuhu.

Aga magama minnes palus Epp, et nad vaikse ja rahuliku eluaseme leiaksid nagu tema ja hoolega oma kohuseid hakkaksid täitma, teades, et jumal neid iga silmapilk näeb.

Halvemad neist nimetasid Eppu orjaks ja paremadki andsid nõu, et ta korralikult palka nõuaks ja töö rohkuse palga suurusega kokkukõlasse seaks. Prouale sukakudumist vabal ajal laitsid kõik ja said pahaseks tema enesenäljutamist nähes.

Epp ei mõistnud tüdrukuid kõigi nende ässituste pärast hukka, ei pannud neile kurja tahtmist süüks, aga vastu ei võtnud ta nende õpetustest midagi. See oli temale kui mingi võõras toit, mis kõigest kiitusest hoolimata ometi südamele vastuvõetav ei olnud. Kõik need halbade kaasteenijate irvitused ja heade manitsused langesid kui rahe ja vihm hästi tõrvatud katusele ja jooksid seda mööda maha.

Paarkümmend aastat oli Epp õnnelikult elanud, ja aeg oli lennates läinud. Oli olnud rõõme ja muresid, mis elu igavaks ega tüütuks minna ei lasknud. Kui ei olnud neid enesel, siis ei olnud tal keelatud härraste rõõmudest rõõmustada ja nende muresid ühes muretseda. Kuue ühesarnase äripäeva järel tuli pühapäev, see oli hoopis teistsugusem ja tõi huvitavat vaheldust. Tegemist ei olnud küll vähem, sagedasti küll veel rohkemgi,

sest tüdruk võttis poole päeva vabaks ja sagedasti oli tarvis külalisi vastu võtta. Need olid härraste külalised, aga Epp võttis nad, ilma et neid oleks näinudki, kui omad vastu, suure hoole ja murega. Süüa pidid nad korralikult saama, et nad pärast naerda ei võiks, ja lõbus pidi neil olema, et nad siin majas igavust ei tunneks. Muidugi pidi Epp köögis talitama, aga teenija ja proua jooksid iga silmapilk saali ja köögi vahet ning tõid sinna teateid. Tulid aga külalised köögi kõrva söögituppa ja istusid lauda, kuulis ta nende vestet (— muidugi võõras, härraste keeles) ja lõbusat naeru, siis ei puudunud tal palju tundmusest, nagu istuks ta ise nende seltsis, maitseks roogi ja jooke, vestaks juttu ning naeraks teiste naljadele kaasa.

Suuremat vaheldust tõid jõulu- ja lihavõttepühad, mida kaua enne päev-päevalt kasvava põnevusega oodati, mille vastu nädalate kaupa valmistati. Kui jõulupuu saalis põlema süüdati ja härrased klaveri saatel laulsid „Ma tulen taevast ülevalt" või „Üks roosike on tõusnud", võis Epp saali uksel seista ja ühes härrastega Kristuse sündimise üle rõõmustada. Ta oleks jõululaulugi hea meelega ühes laulnud, selle viis oli lapsepõlvest tuttav, aga sõnad olid võõrakeelsed.

Pisarad tulid tal silmi, aga need olid pühaliku rõõmu pisarad. Lauludele järgnes lühike palve ja sellele õhtu kõige põnevam silmapilk: kingituste jagamine. Proua kinkis Epule kas tüki pluusi- või särgiriiet, paar sukki või pearätiku. Köögis peitis Epp kingituse väiksesse kasti, kus kõik vara oli, võttis testamendi ja lauluraamatu ja istus laua juurde. Testamendi oli ta proualt üheks jõuluks saanud, lauluraamatut oli ta siis juba käte vahel hoidnud, kui leeripäeval terve kihelkonna rahva ees lombates kirikusse läks. Ta suudles mõlemaid raamatuid, otsis testamendist jõulu evangeeliumi, luges selle kaeblik-pühalikul toonil kõvasti läbi, laulis lauluraamatust „Oh sa õndsalik, oh sa rõõmulik", pani siis mõlemad raamatud, kui neid uuesti suudelnud, kasti tagasi ning heitis pühalikus seletatud rahus oma asemele.

Hommikul oli ta vara jalul, ei võtnud iva suhu, sest laitmatult tahtis ta lauakirikus jumala palge ette ja Kristuse, oma hinge peigmehe ette astuda.

Koju tulles oli ta sõnatu, ei kõnelnud kogu õhtupoolel, aga aeg-ajalt liikus ta suu palvesõnu ja tuttavaid laulusalme sosistades.

Kui ei olnud külalisi ega erakordist talitust, siis võttis Epp oma vaimulikud raamatud ka laupäevaõhtul ja pühapäeval pärast lõunat kastist välja, luges neid kuuldavalt sosistades ning laulis lõpuks kõrge tiiskandihäälega, ots valjult kipra tõmmatud, mõne tuttava laulu, nagu „Kõik kallis hingeõnnistus" või „Siioni tütar, rõõmusta".

Tüdrukud naersid selle kombe üle, proua lubas laulda, aga ainult siis, kui võõraid kuulmas ei ole...

Veel käis Epp kirikus igal suurel reedel, kui Kolgata kurvad sündmused ette loeti, ja esimese ülestõusmisepüha hommikul, kui rõõmusõnumit Kristuse hauast tõusmisest ja võidust surma ning põrguhaua üle kuulutati.

Paarkümmend aastat on Epp siin majas elutsenud. Vähe on selle aja jooksul muudatusi olnud ja uuendusi ette võetud. Vanamoodsele kunstlikult nikerdatud mööblikogule ilmus uus, moodsam ja lihtsam kõrvale, aeg-ajalt riputati saali või kabineti seinale mõni vanamoeline uus pilt, seati akna alla uus lillelaud, toodi kööki mõni haljas kastrul, tõsteti mõni laud, kapp või kummut teise kohta ja aasta nelja eest seati korteri elekter, mis prouale hulgaks ajaks küläskäikudel kõneainet andis. Muidu jäi kõik vana viisi — seesama korter kesklinna vanas kivimajas teisel korral; ruumikad toad madalate akendega, mis tihedate, öösel kahekordiste, päeval ühekordiste eesriietega kaetud; needsamad suuremaolised kapid, kõhukad kummutid, kõrgete seljatugedega söögitoa-toolid, tammepuust avarad voodid, söögitoa laud jämedate elevandijalgega ja puhvetikapp, suur ja vägev kui Vanajumal.

Elu kaupmees Rinnuse majas voolas kui oja madalal tasandikul. Et härra, vaikne ja allaheitlik, vahetevahel

õhtuti hiljaks jäi ja tuikudes koju tuli, siis proua käest valju õpetuse sai, — see ei rikkunud üleüldist maja rahu, sai aja jooksul isegi harilikuks asjaks.

Valitsus oli majas proua Rinnuse käes, härra asi oli raha teenida, proua õpetlikke seletusi ilma ja elu üle kuulda ja oma nõrkustest ning eksimistest häbi tunda.

Palju pahandust, palju muret, koguni pisaraid ja isegi palveid jumala poole maksid lapsed Epule. Kõige rohkem vaevas Eppu ja teisi teenijaid vanem poeg Adalbert — toores, ülbe, kurikaval ja kõva südamega poiss. Tal oli tungiv tarvidus kedagi piinata, ja kannatlik ning vaikne, alandlik ning lihtsahingeline Epp näis talle seks kõige kohasem olevat. Ta teadis, et Epp ei lähe emale kaebama ega hakka vastu nagu teised teenijad; vaatab ainult paluvalt otsa, manitseb ja tuletab jumalat meelde, kes aga veel kunagi Adalberti üheski teos ei takistanud ja keda sellepärast karta ei maksnud. See jõllis silmega ja paksude huultega, pungis põsiga poiss oli kui ema suust kukkunud, ja iga temp, nii jäme kui see ka oli, leidis ema poolt imetlust.

„Mis sellest küll saab!" hüüdis proua Rinnus iga kord õnnelikus vaimustuses, kui Aadi jälle mõne koerusega valmis saanud. See ei takistanud teda mõnikord tühja asja pärast poissi tagumast, ja hoosse sattudes tegi ta seda kirgliku lõbutundega. Mõni tund hiljem kandis ta Aadit jälle kätel, suudles teda laksudes igasse kohta ja hüüdis suudluste vahele:

„Minu armas poiss, minu kallis laps, minu ainuke!"

See oli muidugi liialdus, sest Eugen ja Mirandola julgesid, kui emal peksuhoog möödas oli, jälle tema lähedusse ilmuda ja andsid eneste olemasolust aralt märku.

Eugen oli arg, unistaja, vaikne ja üksindusearmastaja. Ta tuli Epu juurde kööki, kui seal kedagi teist ei olnud, vaatas seal vaikides ümber, katsus pelglikult mõnda asja, lõikus mõnda pilbast ja kadus kohe, kui teisi kuulis tulevat. Väiksena oli ta kööki tulles alati pea Epu rüppe surunud ja kätega tema põlvist kinni haaranud, mis eest teda proua Rinnus mõnigi kord tuttipidi köögist söögituppa viskas. Hiljemini kõneles Eugen Epule mõnikord koolielu raskustest ja kooliõpetajate

kurjusest. Epp manitses teda usinusele ja korralikkusele ning saatis köögist ära õppima.

Mirandola ei olnud ei isa ega ema moodi. Saleda kasvuga, kõhn, kitsa näoga, punakate juustega, aristokraatliku näoilmega, tundus ta kõigile külma ja uhkena. Ema käis temaga viisakamalt ümber kui poegadega, noomis teda vähem, ei peksnud kunagi, leppis isegi sellega, et tütar koolis väga keskpäraselt edasi jõudis.

Epp oli kõik perekonna rõõmud ja mured Rinnustega ühes elanud. Oli öösiti uneta oma raamil valvanud, kui sarlad kõigist kolmest lapsest üle käisid, oli kevadel eksamite ajal murega lõppotsust oodanud, oli Eugeni lohakuse ja Adalberti koeruste pärast ärevil ning kuulas rahutu ärevusega Mirandola vaevalist edasijõudmist. Ainult Eugenit julges ta vaikselt manitseda, teiste pärast palus ta salaja jumalat. Iseäranis sagedasti tuli tal jumalat Adalberti pärast paluda, kui see üliõpilaseks sai ja siis pillavat või koguni ulakat elu hakkas elama. Proua Rinnus ei häbenenud oma truule ümmardajale läbilöödud summadest, võlgadest ja isegi naisterahvastest rääkida, niisugustest naisterahvastest, kellest ausad emad ainult sosistades kõnelevad ja selle juures väga tõsiselt pead kõngutavad, kui asi nende pojisse puutub.

Mirandola ei teinud Epule mitte vähe muret. Tütarlapsest neiuks valmides muutus ta isemeelsemaks ega pannud ema manitsust ja juhatust enam mikski. Kunas oli aga enam juhatust tarvis kui selles eas! Juba oli Mirandolat uulitsal mõne noorhärra seltsis kõndimas nähtud, juba oli ta paar kirja saanud, juba lukustas ta hoolega oma laua laeka. Teadagi, mis see kõik tähendas!

„Kui ta ainult vaese või joodikuga kokku ei saaks," õhkas proua Rinnus Epuga kahekesi kööki jäädes.

„Mõned ei ole rikkad, aga elavad siiski väga õnnelikult," tähendas Epp vaikselt, „iseasi on muidugi joomine; hoidku jumal selle eest igaüht."

„See on teine asi, kui vaene ja tundmatu vaesele läheb!" hüüab proua Rinnus ägedalt. „Aga meie tütar, Mirandola! Kui tema vaesele mehele läheks, vajuksin

ma häbi pärast maa alla!" Ja proua paneb lihavad sõrmed ahastuses vaheliti ning kõngutab niisugust hirmust mõtet eemale tõrjudes pead.

Epp palub õhtul magama heites jumalat, et ta Mirandolale mõistliku mehe annaks, mitte joodiku. Aga rikast ei palu ta jumalalt mitte, ja see vaevab natuke südametunnistust: on ta leivavanemaile truu, kui ta neile seda ei palu, mida nad nii väga ihaldavad?

Aastakümnete jooksul linnas elades oli Epp maa unustanud ega teinud katseidki, et mälestusi endisest ilmast elustada.

Kui aga aeg-ajalt maa linnale lähenes, linna tungis, kui laadapäeva eelõhtul sajad talumeeste vankrid pikaldase mürinaga läbi uulitsate kuuldi veerevat, siis tundis Epp salarahutust. Ta palvetas õhtul tungivamalt, ei uinunud nii pea, magas rahutult ja ärkas hommikul vara.

Uulitsalt kostis jälle katkestamatu vankrite mürin, inimeste kära, lojuste röökimine ja lammaste määgimine.

Õhtupoolel palus Epp luba väljaminekuks, ja proua pistis talle suuremeelselt isegi mõne rubla pihku.

Kesklinna uulitsad ja turg olid sõnnikuga, õle ja heina prahiga kaetud, õhus Epule nii armas sõnniku, heina ja täita lõhna segu, mis erutas, elustas ja joovastas.

Turul oli veel elav kaubitsemine, rutati viimaste pudulojuste, hobuste, valgete puuanumate ja karvaste omakootud kangaste müümisega. Kuivad kõrred kahisesid jalge all, meeste kodukootud vammused ja naiste ruudulised suurrätikud olid nii omased, et neid igaühe seljas kätega oleks katsuda tahtnud.

Epp toetas mõne töövankri kulunud peele najale, kuulas, kuidas hobused „krõuh, krõuh" heinu närisid, kuidas mehed toorelt, aga heast südamest ja tuttavate sõnadega sõimlesid, pooljoobnult lällutasid ja vandusid, naised aga kümnes undrukus, suurrätikutesse mähitud kui heinasaod nägemata sammul pikkamisi vankrite vahel liikusid või hallide kuhjadena liikumatult vankril istusid.

Epp kõndis ja seisatas, tundis eneses arusaamatut erevust, vahtis ümberolijate nägusid, nagu otsiks nende hulgas mõnd tuttavat, leidis nad kõik nii lähedased olevat, aga ometi ei olnud ühtegi, kellega mõne sõna oleks võinud vahetada. Rahuldamatu igatsus rinnas, läks ta koju, mõnd kuivanud heinakõrt talumehe märsist mälestuseks kaasa võttes.

Ühel sügisese laadapäeva õhtupoolel vankrite vahel turu peal liikudes ja omaseid nägusid vahtides jäid tema silmad sassis habemega talumehe peale kauemini peatama.

Ta ei suutnud silmi sellelt punakaks põlenud, higist läikivalt näolt tükil ajal lahti kiskuda, ja järsku tundis ta pistet südamesse: see oli naabri perepoeg Otto, kindlasti tema — näe, nina kõrval on väike noakriips, poisikesepõlves kakluses saadud.

Eppu ei pannud ta tähele, kõneles midagi vankril istuva naisemäega ja toppis pakikesi märsi alla õlgedesse. Jah, see oli tema, Otto, kes lakas . . . Epp katkestas mõtte ja hakkas palvesõnu sosistama.

Otto vandus kõva häälega ja nimetas naist lehmaks, et see ennast märsil kergitada ei viitsida.

Naine pureles vaikselt vastu ja katsus ennast teisele servale nihutada.

Olid pakid paigal, tõmbas Otto põuetaskust pudeli, kummutas seda natuke suu kohal, tegi korra pikalt „ääh!", kärsutas jäledasti nägu, äigas käisega korraks üle suu ja ulatas siis pudeli naisele:

„Rüüpa, Reet, saab soem! Pikk tee ees! . . ."

Naine rüüpas korra, puristas, kärsutas nägu ja kukkus köhima.

„Soo, nüüd on vist kõik korras," ütles Otto. „Lastele saia ostsid? Ega need kuradid muidu hingerahu anna!"

Ta kohendas veel märssi, ütles naisele mõne sõimusõna, kobis siis ise ka vankrile, ja pikkamisi veeres see edasi, laada liikumisse ja kärasse kadudes.

Epp seisis veel tüki aega paigal, aina sinnapoole vahtides, kuhu Otto oma naisega kadunud. Aisa otsa müks õla vastu äratas ta üles ja pikkamisi läks ta kodu poole, südames erutus, millest ta ütelda ei teadnud, on see õnne- või õnnetusetunne.

Ta palvetas sel õhtul kaua, teadmata isegi, mis eest, mispärast, aga süda oli üle voolamas, ja kelle muu kui jumala ees pidi ta selle välja puistama.

Aastad läksid lennates, kasvades kümneteks, ja alatises hoolsas tegevuses ei pannud Epp ajalendu tähelegi, kuigi palju märke seda meelde võis tuletada.

Härra pea oli paljaks läinud, keha kössi vajunud, sammud töntsiks jäänud. Proua juuksed olid hallid ning näokortse ei suutnud puuder katta ega värv varjata. Lapsed on juba täisealised. Mirandola mehelеminek teeb vanematele juba mõned aastad muret, veel enam aga Adalberti joogivõlad ja skandaalid ning Eugeni närvlikud peavaluhood, mis teda õppimast takistavad.

Ah, nii palju on muresid, mida Epp härrastega ühes muretseb, kus on tal aega enese peale mõelda!

Aga vasak jalg ei taha õhtupooliti enam sõnakuulelikult liikuda, ristluud ja pihad valutavad magama minnes, nii et pikagi palve järel enam mõnikord uni ei tule. Niisuguseil korril hiilib Epul hirm vanaduse eest südame ja kujutuses kangastuvad kohutavad pildid. Ta näeb ennast jõuetuna, nõrgana, haigena, näeb ennast voodis lamavana. Nüüd pingutab ta veel jõudu, suudab veel talitustega toime saada, käib proua ees kärmesti, et sel meeldegi ei tuleks ta vanadus. Aga mis siis, kui proua kord ometi ta jõuetust märkab, ta kõlbmatuks tunnistab ja viletsa sandina minema saadab? Eks ole tal selleks ju õigus, ammu oleks tal selleks õigus olnud! Õnne võib Epp tänada, et teda siin majas nii kaua peetud, oma inimesena peetud, söödetud ja kaetud!

Kuhu minna, kui ta siit minema saadetakse? Kes võtab vigase, lombaka, jõuetu vanainimese oma majja? Noores põlves kuulis ta midagi valla vaestemajast, mis küll elajalaudast vist parem ei olnud, aga ometi võisid seal oma valla abitud inimesed peavarju leida. Kas võetakse aga teda, kes aastakümned linnas elanud, sinna vastu?

Peale mõne rubla raha, hädaliste riidehilpude ja jalatsite ei ole tal midagi.

Kerjama minna?... Ei, ei, ta sureks häbi pärast; ennemini juba nälga surra. Jälle kujuneb ta silme ette

vaestemaja tuba, poolpime, must, nurkades räbalahunnikud ja nende peal söödikute käes vaevlevad kasimata, nälginud vanakesed, köhimine, läkastamine ja oigamine ööd ja päevad.

Siin katkestab Epp oma kujutused ja pöörab tungiva palvega jumala poole, et see ta siit ära enese juurde kutsuks, teda võõrastele inimestele tüliks ja koormaks ei jätaks. Ta palub pealekäivalt, ei lõpeta enam sõnadega: „Siiski, sündigu sinu tahtmine", ei suuda enam kõike, mis ka jumal temale peaks saatma, usu ja kannatuse katsumiseks, tarvilikuks pidada.

Pühapäeviti läheb Epp sagedamini kiriku, et jumalale lähemale pääseda, tema tähelepanu äratada, palvetab põlvili pikalt ja kangekaelselt, mõnikord lausa peatset surma nõudes.

Välja tulles seisatab ta ja vahib kaua tee ääres seisvaid, küürutavaid, istuvaid ja konutavaid sante, neid viletsaid meeste ja naiste jäänuseid, kes siin oma vigasuse, viletsuse, alandlikkuse ja armetusega võistlevad, oma vigaseid liikmeid: kõveraid jalgu, värisevaid käsi, pimedaid silmi või mädanevaid haavu üksteise võidu kui huvitavat kaupa näha pakkudes.

Peab ka tema ükskord oma vigase põlve siin paljastama, seda tervele ilmale näitama, kõigi abinõudega kirikuliste tähelepanu oma peale tõmbama! Kuidas ta oma põlvi pimedas lakaski paljastamise ja Otto suudlemiste eest oli kaitsnud . . .

Epp hüüab Isa, Poja ja Püha Vaimu appi patust mõtet katkestama ja sammub ruttu kodu poole . . .

Vanadus läheneb aga kiiresti ja raske on seda prouagi ees enam varjata. Ikka sagedamini pahandab ta, et Epp midagi hooletult teinud, et midagi unustanud, et aeglane ja tuhm on. Epp sunnib enese kiiresti käima, kiiremini kui enne, sunnib enese isegi rõõmsaks, räägib rohkem kui enne ja katsub igal kombel vanadust varjata, seda kõigi abinõudega kinni katta; aga südames on õhtuti valu, palvetades tulevad pisarad silmi ja ahastus peletab öösiti une.

Ta palus kirglikult jumalat, kordas üht ja sedasama, nõudis järelejätmata surma, nõudis õigusega, tegi isegi

etteheiteid, et jumal temale liiga raskeid katsumisi saadab.

Kui ta ühel talveõhtul pimedas köögis omal raamil, mis keskelt ikka sügavamale lohku vajunud, jälle kaua järelejätmata jumalat oli palunud, kuuldus härraste tubades kära ja hädaldavaid hüüdeid.

Midagi halba aimates hüppas Epp asemelt ja jäi kuulatama: tubadest kostis sammude müdin ja ohete hulka proua hädaldamine ikka selgemini.

Tüdruk oli paari päeva eest halva toitmise ja proua halbade sõnade pärast läinud, Epp oli üksi teenijakohuste täitja. Kärmesti kobas ta siibril tikutopsi järele — seal oli see alati — ja süütas lambi põlema. Sel silmapilgul jooksis proua kööki, hallid juuksed sassis, kortsus, värvimata näol ahastus, silmis metsik hirm. Hingeldades ja käsi ringutades hüüdis ta:

„Epp, Epp! ... Jookse ... Jookse ruttu! Eugen on suremas! ... Issand jumal, jookse ruttu arsti järele! ... Eugen on minestanud! ..."

Epp otsis kärmesti hilpe, käed värisesid, aga süda oli julge ja kindel suures kohusetundes: tema ei tohi hirmu ega ahastust tunda, see eksitaks ainult, tema peab aitama, tema käes on Eugeni elu!

Proua aga kiirustas, ei andnud aega riideidki selga panna. Vaevalt sai Epp kingad jalga ja suurrätiku ümber. Siis unustas ta vigase jala ja madalad rinnad, oli mõne sammuga uulitsal, hõikus voorimeest, aga et seda ei olnud, siis jooksis, jooksis lombates, jooksis lennates kui vigastatud tiivaga lind, nii et tervejalgne ega voorimeeski temast ette poleks jõudnud. Kõrvus aga kõlas proua meeleheitlik hüüe:

„Eugen on suremas!"

Ja südames oli teadmine: minu käes on inimese elu!

Ta leidis viimaks maja, kus arst elas, ja hakkas kõlistama. Ei olnud tal ei argust ega kõhklemist: vahetpidamata kõlistas ta üht kella suure maja välisuksel, kus hulk valgeid silte üksteise kohal ja kõrval.

Viimaks tuli keegi kolistades ja vandudes.

Epp hüüdis juba läbi ukse, et Eugen suremas.

Ta sai öörahu rikkumise pärast sõimata, sest et inseneri korteri oli kõlistanud.

Meelt heites hakkas ta teist kella kõlistama.

Tüki aja pärast tuli keegi, kuulas ukse tagant Epu teate ja ütles, et arst kodus ei olla.

Epp ei uskunud, palus jumala nimel arsti kohe tulla: Eugen, Rinnuste noorhärra, olla suremas, olla minestanud...

Viimaks pidi ta siiski uskuma, et arst tõesti kodus ei ole, vist aga klubis, sinna võida teda otsima minna.

Epp päris klubi aadressi ja jooksis lennates kui vigastatud tiivaga lind edasi. Mõne ajaviitva eksimise järel, mis teda meeleheitele viisid, leidis ta klubi, vaidles eeskojas hulga aega uksehoidjaga, kes teda uulitsale tahtis kihutada, aga viimaks ometi arsti otsima läks.

Tüki aja pärast tuli uksehoidja ja käskis oodata: arst tulla varsti, — lõpetada mängulauas partiid.

Epp seisis jahedas eeskojas ja ootas, ootas kannatamata, ootas kui tulistel sütel, ei pannud tähele ei hammaste lõgisemist ega külmavärinaid.

Viimaks tuli arst, kuulas Epu ahastava kutse rahulikult ära ja lubas varsti tulla. Mingu aga, öelgu härrastele, et varsti tuleb. Pritsitagu külma vett meelekohile.

Epp sai lombakuse ja hooletuse pärast proualt hirmsasti sõimata: eluaeg kahetseda ta, et niisuguse lombaka veenuse oma majja võtnud, kes isegi siis jalgu laisalt järel vedada, kui inimene suremas! Vallasant võida nii ühest talust teise komberdada, aga mitte härraste teenija! Mis teenija, sant, armuleivasööja, kerjuseks kirikutee äärde kõlblik!

Epp sai sel juhtumisel kuulda, kuidas proua teda hindab, mis ta üleüldse väärt ja milleks kõlbab; aga praegu ei olnud tal aega selle üle mõelda, ei olnud aega kurvastamiseks — Eugen oli suremas, ja arst ei tulnud ega tulnud!

Epp istus aseme äärel, kuulas hääli, mis tubades kuuldusid, katsus nende järele haige seisukorda aimata ja ootas arsti.

See tuli viimaks; tubades vaikis jooksmine ja proua hädaldamine.

Eugeni elu öeldi sedakorda päästetud olevat.

Epp heitis asemele, võttis vaiba peale, aga külmavări-

nad ei lahkunud; võttis veel suurrätiku vaiba peale, aga ka see ei aidanud. Nüüd tuli tal meelde, et juba klubi eeskojas oli külmetanud ja koju tulles mitte enam sooja saanud.

Sel ööl magas ta halvasti. Meeles olid proua valusad etteheited, mis, paraku, õiged, ja rahutult uinudes nägi ta kerjuseid kirikutee ääres ning valla vaestemaja. Veel nägi ta end valgeis rõivis leerilapsena õpetaja maja juures; pasunakoor mängis:

„Sii-oni tü-ütar, rõ-õ-õ-õ-õ-musta" ja kogu kihelkonna rahvas seisis kahel pool teed, mis kiriku viis. Seda teed mööda pidi ta üksinda, nii kiiresti kui jõudis, kiriku jooksma. See pidi mingi Siioni võidujooks olema.

Ta pistis jooksu, nii kiiresti kui suutis, kiriku poole; rahvas kahel pool teed naeris; tema aga jooksis, jooksis lombates, jooksis lennates, kui vigastatud tiivaga lind, komistas kiriku kivitrepi vastu ja kukkus. Siis istus ta jõuetult ja värisedes trepi külmale kivile, paljastas oma põlve ja palus halastust, sest et lombak on ja kiiremini joosta ei suuda . . .

Ta ärkas järgmisel hommikul hilja, aga jäi veel väheks lamama. Puudus see jõud, mis ta igal hommikul ühe nõksuga jalule visanud.

Söögitoas kuulduvad hääled, prouagi on vist juba üleval, aga tema siin lamab veel omal raamil!

Pikkamisi ajab ta enese istuli — keha on raske ja iga liigutuse juures lööb valulaine peas meelekohti vastu.

Tohib ta sellepärast voodis vedelda ja oma valu maitsma hakata!

Jõudu pingutes tõuseb ta jalule, ajab hilbud selga, vajub veel korraks raami servale kössi, aga kargab, söögitoast raskeid samme lähenemas kuuldes, üles ja algab talitust.

Elustust annab talle teade, et noorhärra toibunud ja vaikselt voodis lamada.

Aga liikmeid halvab imelik tuimus ja tinane raskus veab keha maa poole. Pea vajub ta pingile, pea toetab end pliidi najale, seisab kössivajunult ja käib jalgu vedades. Trepist üles tulles kipub hing rindu kinni jää-

ma ja jalad on nii nõrgad, et paar korda enne ülesjõudmist puhkama peab.

Ei läinud korda oma nõrkust ja haiglust varjata ja asjata ootas ta rutulist toibumist.

„Issand jumal, missugune karistus, nüüd jääb veel see ka haigeks!" hüüdis proua ja suurtest jõllis silmist paistis tal tõsine meeleheide ja õigustatud pahameel.

Epp tundis enese süüdlase olevat, aga mingi tuim ükskõiksus oli südames.

Ta ei võtnud enam lõunal ivagi, ja kui nõud pestud, läks ta teenijatuppa ning heitis kartmata ja kõhklemata voodi.

„Mina vist enam ei tõuse," ütles ta, isegi selle rõõmuvärina üle kohkudes, mis häälest kuuldus.

Südames oli tal tõesti salalootus ja rõõm, et jumal ta palveid vist kuulda võtnud. Ja see lootus kasvas, sest haigus raskenes iga tunniga, kohin kõrvus suurenes, hingamine muutus hingeldamiseks ja köha vapustas keha, mis kui tules hõõgus.

Köögist kuuldusid veel proua hädaldamised, kuuldusid kaebused teenijate pärast, kes paigal ei seista, tänamatud olla, palju palka ja hästi süüa nõuda ja keda veel talitama peab. Siis rääkis ta midagi Epustki, keda kui oma inimest pidanud, kes aga nüüd põdejana kaela võib jääda.

Epp kuulis seda, aga valu need sõnad ei teinud. Kibe võitlus oli tema ihus kahe vastase vahel alanud; selle võitluse vuhin kostis ta kõrvus ja kuumus hõõgus kui kerisest.

Ta sosistas aeg-ajalt palvesõnu ja kordas ikka ühte: et jumal ta siit päästaks, võimalikult pea.

Eugen tuli teda järgmisel päeval vaatama. Ta oli arstiteaduse üliõpilane, ja raske ei olnud tal ära tunda, et Epul kopsupõletik, külmetamisest saadud. Proua seisis juures, kui Eugen haige tuiksoont katsus.

„Ole sa jumala pärast ettevaatlik, muidu võid veel ise ka haigeks jääda," manitses ta poega. „On sul tarvis teda käega katsuda! Vaata niisama, kui tahad. Ehk parem ära tule üleüldse siia. Kui tarvis, laseme arsti tuua, aga sina hoia ennast . . ."

Ja vähe aja pärast lisas ta juurde:
„Ta on lihtne inimene; on haigus surmast, sureb nagunii."
Proua käis mitu korda päevas Epu seisukorra järele küsimas ja päris iga kord põhjalikult: kas on halvemaks läinud, kas pea väga valutab, kas kops on köhides väga valus, kas hing kipub kinni jääma, kas nõrkus väga suur?
Aimates, et proua vist sedasama ootab, mis ta isegi, lisas Epp oma vastustele rahustavalt juure:
„Ei mina enam ... tõuse ..."
Eugen, kes kaks korda päevas haigel palavust kraadida laskis ja tuiksoont katsus, tõendas sedasama. Mõne päevaga pidi kõik selge olema.
Epp ootas ja proua niisama.
Kui Eugen kuuendal päeval enne lõunat jälle haige tuiksoont katsus, avas Epp mitu korda silmad, ja hingamisest oli kuulda, nagu koguks ta end kõnelemiseks.
Viimaks tuli kuivade, ohatanud, villis huulte vahelt katkendiliselt kuuldavale:
„Selja taga ... õnnistegija ..."
Eugen ei saanud aru.
„Seina peal ... ripub ... selja taga ..."
Eugen lõi silmad haige selja taha.
Voodi kohal seinal rippus turult ostetud mõnekümnekopikaline ristilöödud õnnistegija, okkaline kroon peas, verepisarad otsale rippuvate juuksesalkude vahel, kollased käsivarred välja sirutatud, peopesadest naelad läbi löödud, niuete ümber riidehilp, kondised jalad vaheliti.
Selle alla olid piltpostkaardid lehvikuna ritta seatud; need kujutasid siledaks kammitud noorhärrade ja toreda frisuuriga daamide armulugusid mitmesugustes järkudes: ühel kaardil vastastikune kelmikas naeratamine, teisel suudleb kavaler daami üle õla, kolmandal — tugev kaelustamine saledas seisendis.
Need kaardid oli üks lahkunud teenijaist sinna unustanud.
„Pange see ... õnnistegija ... et ma näeks ..."
Eugen võttis ristilöödu pildi ja riputas selle Epu voodi ette seinale. Siis andis ta vanast lohklikust ja

kühmlikust vasktoobist, mis voodi ääres pingil, Epule vett rüübata ja läks. Peatus veel lävel, vaatas tagasi ja läks.

Epp jäi üksi, ihuüksi. Tema nõrkenud kehas algas viimane heitlus elu ja surma vahel, lühike ja äge.

Ta ei näinud enam õnnistegija piltigi seinal; silme ees oli öö, milles heledad värvilised joad sähvisid ja vikerkaarelised rõngad lendlesid. Kõrvus kohises ja ulus kui torm. Nägematu jõud vintsutas keha, venitas ja väänas liikmeid, kui tahaks neid küljest kiskuda.

Siis jäi pikkamisi kõik vaiksemaks, võitlus elu ja surma vahel oli otsustatud.

Pimedus ühes sähvivate valgusejugadega ja vikerkaareliste rõngastega kadus silme eest. Kõrvus vaibus tormi kohin ja ulumine.

Epp lamas liikumatult asemel, ja kui ta silmad avas, kiirgas midagi ta ees.

Päikese kiired sätendasid vanal lohklikul ja kühmlikul vasktoobil, mis Epp veel jalul olles ise peene tuhaga haljaks nühkinud.

Siis vajusid laud jälle kinni, ja ta nägi enese valgeis rõivis, lauluraamat käes, nagu leeripäeval, kogu kihelkonna rahva keskelt läbi kiriku poole kõndivat.

Ta läks üksi, aga ei kartnud ega häbenenud, sest vasak jalg oli tal terve ja sirge kui paremgi.

Kõrgest tornist aga kostsid pasunakoori helid ja kogu kihelkonna rahvas laulis kaasa:

„Sii-oo-ni tüü-ü-tar, rõ-õ-õ-õ-õ-mus-ta!“

Epp astub üksi kiriku poole, südames pühalik rõõm, sest kirikus ootab teda Peigmees.

Õhtupoolne päike paistis läbi teenijatoa kitsa akna. Tema kiirtes voodi ees pingil kiirgas vana kühmlik vasktoop kui kuld.

JUMALATA

Kartseri raske uks lööd kinni, roostetanud hingedest kostis hammaste kiristamine.

Kolm surmamõistetut jäid sünkjasse ruumi. Nad kobasid kätega eneste ümber. Sõrmed puudutasid ainult niisket müüri ja üksteise karvaseid vammuseid.

Vahiti väikese trellidega akna poole, aga see oli ähm ega lasknud õhtust hämarust läbi.

Vaaren oli kohtus surmaotsust kuuldes nõrkenud ja pingile vajunud. Poisikeseohtu sõdurid, agarad ja vahvad kui noored koerad, olid ta üle kasarmu õue siia vedanud.

Ta vajus kui lodevalt punutud köis kongi nurka hunnikusse.

Ootas mõistuse tuhmenemist kui raskesti haavatu, kel surm kindel ja valu kole.

Aga mõistus hakkas selguma.

Tihe udu peas lahkus pikkamisi. Poomisesurm hakkas katkendliku pildina silme ette kangastuma.

Läbi punakashalli udu nägi ta õhus siplevat jalapaari, mis toetuspinda otsivad. Nägi valgest peenest nöörist silmust, kolust väljatungivaid pungis silmi, vahu voolamist suunurgast.

Vaaren oiahtas kui surev metsloom.

„Jumal olgu meile armuline!“ ägas teises nurgas Loode.

„Ärge hakake, saatanad, meelt haledaks tegema, argpüksid!“ sajatas Korn.

Ta oli kommunist. Tema õhutusel oli vastuhakkamine sündinud. Ülekohus ülemuse poolt ja teated naiste-laste viletsusest kodus olid sõdurid meeleheitele viinud, isegi jumalakartliku Loode ja argliku Vaareni.

Mis nad tegid, oli kavatsematu, tagajärgi ei tulnud enne meelde kui hilja.

Rahutused algasid suveõhtul linna ääres kasarmus. Mindi polguülem Morderi ette. Mindi teatamata, käratsedes ja vandudes. Nõuti varaste-varustajate kõrvaldamist. Sõimati rikaste meeste puhkusele laskmise ja vabastamise pärast. Kiruti viletsa toidu pärast. Kaevati naiste ja laste nälgimise pärast kodus. Ähvardati mässuga. Väljas olid mitusada meest käratsemas, see andis saatkonnale julgust.

Polguülem Morder kuulas, nägu valge kui krohv kasarmutoa seinal.

Järsku tõmbas ta revolvri.

Kas oma elu kaitsta tahtes või ärrituses kargas Korn talle kallale.

Loode abil väänati polguülemal revolver käest. Anti vastastikku hoopisid. Morder jäi alla. Korn lõi teda meeletus vihas rusikaga näkku ja kuhu juhtus. Loode ka.

Kõrvaltoast kargas adjutant sisse, laskis revolvrist mõne paugu. Morder vabanes. Korn, Loode ja kolmas saatkonnaliige taganesid välja.

Seal pidas Vaaren mõnesajale sõdurile tulist kõnet ja kutsus sõjariistus mässule.

See oli esimene avalik kõne tema elus. Aastat viis alatasa sõjas — see oli ta meele äärmiselt kibedaks teinud. Ja nüüd veel see ülekohus, õiglusetus ülemuse poolt ja naiste-laste nälgimine kodus. Ta ei olnud ei punane ega kommunist, aga viimaseil nädalail oli ta ässitanud enam kui ükski teine. Oli seda varjamatult teinud, oli äärmistele tegudele kihutanud.

„Seltsimehed, vennad!“ karjus ta kui meeletu. „Silmapilk on tulnud! Püssid ja kuulipildujad kätte! Enne ei lõpe ülekohus, kui selle ise lõpetame. Ise peame õiguse maksma panema.“

Ta kõneles vaimustusega ja kuulajad joobusid tema tulistest sõnadest. Keegi ei läinud ei püssi ega kuuli-

pildujaid tooma. Kümneminutilise kõne järel olid kõik valmis võitlema ja surema.

„Lõpp ülekohtule! Surm rõhujatele! Sõjariistad kätte!"

Kõik olid selleks valmis. Aga oli juba hilja.

Kadettide salk kihutas kasarmu väravatest sisse ja andis tuld. Põgenemine, sajatamine, mõned paugud vastu, kisa, kära.

Tunni aja pärast oli kõik vagune. Valvurid seisid liikumatult kui sambad. Süüdlased olid rauduste taga.

Päev hiljem mõisteti Vaaren poomisesurma. Korn ja Loode mahalaskmisele.

Nii oli see sündinud, kiiresti kui kinodraamas, kohutavalt kui unenäos.

Vaaren peletas poomise pilti, raputas pead, litsus käed meelekohtele ja ümises uludes kui kurja und nägija.

„See lõugamine läheb jälgiks!" pahandas Korn, tõusis üles ja katsus kõndida. Ruum oli kitsas, vaevalt kaks-kolm sammu ühest seinast teise. „Lahedama ruumi oleksid viimaseks ööks võinud anda. Homme oleme nagunii üksteise kõrval maamullas . . . Ah, see asi läks üleüldse rumalasti!"

„Sinu hinge peale tuleb meie veri!" ütles Loode etteheitvalt.

„Minu hinge peale! Vaata kuradi vagatsejat! . . . Kelle pärast ma aastate kaupa olen võidelnud ja tööd teinud! Kelle pärast me nüüdki mässu kavatsesime!"

„Ega meie mässu ei kavatsenudki . . ." ütles Vaaren.

„Oo, sa vilets roomajate sugu! Mõtlesite muidugi ainult eneste peale! Ainult oma naiste ja laste peale . . . Kui aga nende viletsus lõpeks, terves ilmas võiks see aga edasi kesta! . . . Kolm korda peaks teid pooma! . . . Oma käega tõmbaks teid kaaki. Aga nüüd mine homme niisuguste roomajatega ühes!"

Korn heitis jälle nurka ja kongis oli vaikne kui elavalt maetute hauas.

Vaareni kujutuses lendasid piltide katkendid. Kaak, kaks posti ja pealispuu, rippuv silmus . . . Pilt karjapoisipõlvest — palju päikest, haljust, kuresaapad jalas, ummused, palju kannatust ja häda, ilusad pühapäeva-

hommikud... Pilt sulasepõlvest — õhtused unistused, öised uitamised härmoonikuga... Ehk aga sünnib homme ime, mis päästab! Veel täna öösel läheb mäss lahti terves sõjaväes. Võim on homme kommunistide käes! Tema vabaneb, teda kantakse kui vägivalla ohvrit kätel... Pikk peigmehepõlv ja öised käigud mõrsja poole talulakka. Verev eha minnes ja kuldkollane agu tulles...

Ehk antakse korraga armu kõigile, kaotatakse surmanuhtlus päevapealt, jäädavalt?! Tänuks selle eest hakkaks ta truuks kodanikuks ja kahetseks avalikult oma vastuhakkamist äkilises meeles.

Ei olegi ta kunagi olnud ei punane ega kommunist. Aga see väsimus igavesest sõdimisest ja naise-laste viletsus kodus... Peremehed ja perepojad saavad hoopis vabaks või lastakse sagedasti puhkusele, teda aga mitte... Toidu varastavad moonamuretsejad, kaebusi ei võta ülemus kuulda.

Jälle näeb ta poomise pilti, tunneb nööri kõri ümber, litsub käed meelekohtele ja ulub... „Kui see juba mööda oleks... Miks lasevad nii kaua vaevelda, miks ei tapeta kohe!..." hüüab ta ahastuses.

„Sa tahad ilma surmahirmuta surra," ütles Korn. „See ongi tähtsam number, see surma hirm... Suremine ise läheb vist üsna lühidalt. Meil Loodega üksainus silmapilk — siis on süda kui sõelapõhi või aju auklik. Sina sipled minutit kümme silmuses..."

„Issand jumal, halasta ja ole armuline!" hüüab Loode tungivamalt.

„Kui sa tõsine ristiinimene oled ja jumalat usud, siis ära ulu. Mis usk see on, kui ta sind ei trööstil!"

„Trööstib sinu usk sind?" küsib Vaaren.

„Mis usk?"

„Kommunistlik ikka, sa jo muud ei tunnista?"

„Esialgu puudub ainult suits, see teeb tõesti rahutuks. On ka halastamata — inimest viimasel ööl ilma suitsuta jätta."

Vaaren näeb hämaras saunakambris oma naist ja nelja last.

Ta oigab pikalt ja haledalt.

„Kes hoolitseb poodu naise ja laste eest!"

„Mine Loode usku, siis hoolitseb jumal," irvitab Korn.
„Jäävad nälga . . . Peavad kerjama."
„See on jumala armunõu ja tahtmine," ütleb Korn vagatseja häält aimates. Siis aga lisab ta vihaselt juurde:
„Nälgigu! Ehk tuleb mõistus pähe! Hakkavad ise õiglasema korra eest võitlema."
Loode jätab ohkamise jumala poole ja ütleb kibeda etteheitega:
„Inimesi ajate oma õpetusega surma, muud ühtigi! Sinu hinge peale tuleb meie surm! . . . Sina ässitasid ööd ja päevad."
„Ilma sinuta ei oleks tõesti kõike seda olnud," täiendas Vaaren.
„Vaata nadikaelu! Tahavad võita, aga mitte midagi mängu peale panna: kui ei oleks ilmas argust, ei oleks ka ülekohut! Kes arg, see orjaku ja kannatagu, ärgu nurisegu ega mässu tõstku! Otsigu trööstí oma jumalalt, aga mitte meie juurest!"
Jälle vaikiti.
Õhus tundus mürgine tigedus.
Korn tõusis üles ja katsus kõndida, tõukas aga jalaga lamajate vastu.
„Ei anta selleks ööks ka ruumi siin maa peal . . ." urises ta. „Oleme ülearused, siis koristatagu korraga! Aga ei, neil on tarvis seda pidulikult teha!" Ta heitis jälle nurka.
Vaaren näeb naist saunakambris põlvili, pea pingile vajunud, kõhnad õlakondid tõmbuvad nuuksumisest, lapsed ümber uluvad . . .
„Isa poodi üles. Aeti kui loom auku!" ütleb Vaaren kuuldavalt.
„Jäta see plära." Korn sülgas.
Jälle vaikus ja Vaaren näeb poomise pilti. Ta kõneleb kõvasti, et seda peletada:
„Halastust ega armu ei ole. Kust seda oodata? Inimeste või jumala poolt? Mis me tülitseme! Homme selle ajaga oleme sügaval maa all üksteise kõrval, paks mullakord lasub rinna peal, aga mured on otsas! . . . Isegi surmamõistjad ja timukad ei ole homme nii muretud kui meie."

„Issand, anna meile oma rahu!“ palvetab Loode.
„Minu eest on asjata paluda. Mina sellest rahust osa ei saa,“ ütleb Korn vaikselt. „Las igaüks otsib rahu omalt jumalalt ja sureb oma jumalale.“
Vaaren tõuseb istukile. Nemad leiavad rahu?! Neil mõlemil on oma jumal? See annab neile oma rahu ja kergendab surmaahastust?! Olen ainult mina jumalata?
„Oled sa rahulik? On sinu südames rahu?“ pärib ta Kornilt. „Kas sul ei ole seda koledat surma-eelist...“
„Hirmu?... Ei, seda mitte. Aga jälk on see siiski. Tapetakse kui looma. Ma ei karda kuraditki, kui võitluses vastu tuleb. Tulgu mõõgaga, täägiga või pussnoaga. Olen valmis seitsme saatanaga võitlema. Ja kui nad kangemad, siis langen. Aga ärgu viigu kui lojust tapapaigale. Olen näinud võitluses tapmist, olen näinud mahalastud magusid ja purukslöödud ajusid. Aga pidulik tapmine on jälk. Hirmu ei ole. Kommunist teab, mis eest ja kuidas surra.“
„Kas kommunistid ei tapa?“ küsib Vaaren.
„Tapavad. On ka jälk!“

Vaaren läheb sõdurite vahel kaagi poole. Ta rabeleb, toetab jalad vastu, karjub, vannub, katsub põlvili lasta ja armu paluda. Aga seda ei panda tähele, tassitakse tõugates ja tõmmates tapaplatsile.
Peab ta ise enesele silmuse kaela panema? Ei, seda ei suuda! Küllap seda mõni agar poisinolk teeb, keda tapmine veel lõbustab, nagu putukapiinamine lapsi.
Jälle haarab ta meelekohtest kinni ja oigab.
„See on proov, on viimane proov,“ ütleb Korn. „Kes on kaasajooksja, kes eht kommunist. Seal te olete nüüd! Eh, suurepärane on siiski see surmaminek: vaatad kõrgi põlgusega oma tapjate poole. Oled nendest üle. Häbenedes ja arglikult kui kurjategijad piiluvad nad uudishimulikult sinu poole. Sinul ei ole aga nende näost enam midagi lugeda. Ja kui siis tuld kästakse anda, hüüad: Elagu kommunism! Elagu töörahva valitsus! Lõpp võib-olla kaob kogutule raksatuses. Oo, kuidas nad pärast salaja seda suremist ülistavad, isegi need tapjad, aga salaja muidugi.“

Vaaren kuulab ja meeleheide kasvab temas.

Mis eest suren mina, mille eest jätan oma elu? Millega trööstin end kaagi all? Mida hüüan omas südames, mida hüüan oma tapjate kuuldes?

Armetult läheb ta surma, häbistava arguse ja hirmuga. Tema elu on viletsus olnud algusest saadik, tema kannatuste rida lõppematu, ja surm on hale. Põlglikult vaatavad teda sajad sõdurid, kui ta kaagi all surmahirmus sipleb ja abitult veel silmapilgukski elu pikendada püüab. Misjaoks? Et aga õhku sisse hingata! Et üks armetu olevus arvu poolest ilmas enam oleks!

Vaaren oigab pikaldaselt ja kurblikult.

Mis hüüan mina? küsib ta eneselt. Mis on minu viimane sõna? See on lõpetatud?! Jaa, see armetu elu on otsas, see on tõsi. Isa, sinu kätte annan oma vaimu?! oma armetu vaimu. Isa kätte, keda ma ei usu, keda ei ole!

Sõdurite read seisavad liikumatult tema ees. Iga liigutus jääb igaveseks kõigile meelde. Tema näoilme põletub nende ajudesse. Tema viimane hüüe kostab neil kui tagakiusaja vaimu hääl igavesti kõrvus. Ei ole, mida hüüda, ei ole, mida öelda! Missugune alandus, häbi, armetus ja viletsus!

Aga,elugi on olnud alatine viletsus, häbi, armetus, argus.

Sekka mõni lühike valguse kuma, millest ta, ennast pettes, päikese tõusu ootas.

Nagu tookord:

Ta ei tunne ennast, elab suure ja vägeva hoo keerus, tolmukübemena marus. Vaimustusest joobunult marsib ta läbi linna, võitlusse häbematu vaenlase vastu. Vägev keiser on ta sõtta kutsunud ühes miljonitega. See keiser on kui marutuul, mis pilvi taeva all kihutab. Tema on üks tolmukübe selles marus. Naine ja kaks last kõrval, üks süles, seisavad uulitsa ääres, silmad vees. Temalgi tulevad pisarad silma, aga see on midagi muud! Kuidas see senine elu oli väike, hommikust õhtuni täidetud väikeste leiva- ja ihukatte-muredega! Nüüd on need mured kui pühitud! On üks suur ja vägev tunne, mis teda kaugele suurele teole kannab. Ta on üheks sulanud

nende tuhandetega... Hinges suurte vägitegude iha, võitlushimu, kangelasteod! Keisrikutse kõrvus!

Kas aimab naine praegu kodus, et ta surma mõistetud ja pimedas kongis poomiseelset meeleheidet üle elab? Ta magab, kui väikesed mured lasevad, magab väikeses kambris lastega räbalate hunnikus. Õhtul veel küsis viieaastane Ella: „Kunas isa tuleb koju? Toob ta meile midagi head? Ta pidi kroonu leiba kostiks tooma ja väikese mänguhobuse!"

Rippuvad lipud lainetasid peade kohal. Valgeid rätikuid lehvitati kõnniteil ja akendel, lilli sadas lahkujaile teele.

Tuhandejalgne terasokkaline olevus sammus lauldes edasi. Vaaren aga naeratas pisaraid pühkides naise ja laste poole, nikutas neile julgustavalt pead. Mis olid olnud senised mured ja rõõmud selle kõrval? Kui tahmunud laterna tuluke päikese pimestavas hiilges. Siia vaimustuse merre uppusid tema senised väikesed hädad, mis teda vaevanud päevil ja öil! Ta lendas kui tolmukübe uute ilmade sündimise keerises.

Aga kui esimene teade sõttaminekust tuli, oli ta mitu ööd uneta olnud. Hirmus ja arguses oli ta neil öil mõtteid mõtelnud, millest päeval isegi häbi tundis ja vastutulijate ees silmad maha lõi, arvates, et igaüks tema näost alatust ja argust lugeda võib.

Oma pöialt või esimest sõrme mõtles ta „kogemata" maha raiuda, jalga väänata, silmad soolhappega poolpimedaks põletada või kõrvad vitriooliga mädanema panna. Et aga sõtta minekust pääseda! Oli see hirm tapatöö koleduste eest ja surma eest? Ei, ta ei suutnud koledusi ega surma võimalust selgesti ette kujutada. Kodust, oma naisest ja lastest lahkumise mõte oli kohutav, tegi meele härdaks ja lõikas südamesse! Aga see kodust minek ei olnud ometi muud kui viletsusest lahkumine.

Kui oleks jäänud see suur joobumus ja eneseunustus! Kui teda homme sarnane laine kannaks! Siis läheks ta kaagile kui kuningas troonile, siis tõuseks ta silmuses õhku kui õndsa hing taevasse lennates.

Nüüd aga peab ta surma minema kui arg lambavaras. Ta ei lähegi, teda veetakse, tõugatakse ja tõmmatakse... Ta rabeleb, palub armu, vannutab, tõotab, palub halastust oma naise ja laste pärast. Nende viletsus viis teda meeleheitele ja vastuhakkamisele! Ta karjub neile kõrvu oma nälgiva naise ja laste nimed...

Põlguse ja jälkusega pööratakse silmad kõrvale... Kästakse kiiremini talitada. Ta paneb vastu ja palub veel armu, kui silmust kaela pannakse, tahab veel siis põlvili lasta, kui juba maa jalge alt kadunud.

Oh alandust, oh häbi! Sellest jutustatakse tervele ilmale!

Seda peavad tema lapsed kuulma! Keegi ei kahetse tema surma, isegi lapsed mitte! Nad häbenevad isast rääkida, kes suri uludes kui alandlik koer.

Seal kõrval surid aga teised kui mehed.

Loode palvetab vaikselt:

„Issand, lase seesinane karikas minust mööda minna... Siiski sündigu sinu tahtmine! Sündigu sinu tahtmine!... Issand, kinnita minu hinge ja anna mulle trööst...“

Ta on rahu leidnud?! Omalt jumalalt?! Oh, kui oleks minulgi jumal, oleks mingisugune jumal, kelle poole surmaahastuses võiks pöörata! mõtleb Vaaren. Eks ole olnud mitmetsugu jumalaid, keda appi hüütud, keda palutud ja keda uskudes trööst leitud! Kes annab mulle ühe jumala!... Näe Korngi näib rahulik olevat. Tal on oma jumal — kommunism, see uus ilmakord, mis inimesed õnnelikuks peab tegema ja ülekohtu kaotama. See jumal täidab tema hinge, ei ole seal naist ei last ega muret homse päeva eest... Ta on leidnud asja, mille eest sureb. Kannatused on ta sinna viinud. Tema, Vaaren, ei ole vähem kannatanud, aga jumalat ei ole leidnud.

Ei õpetanud teda sõda, ei selle koledused ega viletsused...

Oh, see vaimustus, mis minnes oli, kadus esimestes kokkupõrgetes. Selle asemele tuli hirmuga segatud võitlushimu ja hävitusiha.

Nähti esimesi langejaid. Nähti verd, surijaid, purus-

tatud liikmeid. Püssitule nagin, selja taga, kaugel ees tume kõmin, aeg-ajalt hirmsad plahvatused paremal ja pahemal pool, maa purskab mulda, tuld ja suitsu taeva poole. Öösel tulekahju kumad igal taevakaarel.

Kõrvus huugas alatasa üks hüüe: edasi! edasi! Hinges ainult üks kustumatu iha: vaenlast hävitada. Seda puhus nagu tuul alatasa kõrvu. See tuul tuli selja tagant, seda puhus raugematu lõõts. Hävitada vaenlast kõige tema varanduse, naiste ja lastega! Hävitada igal kombel — tappa igasuguse sõjariistaga, külmaga, kuumaga, tappa avalikus võitluses ja salaja selja tagant juurde hiilides! Aina hävitada ja tappa, tappa ja hävitada! Ja edasi, ikka edasi! Kõigist raskustest hoolimata, kõigist kaotusist küsimata!

Rahulikud põllumehed ja töölised, kes seni tapmist kuuldes võpatanud ja vargusest või röövimisest põlastusega rääkinud, tapsid, röövisid, hävitasid ja põletasid nüüd kirgliku ihaga.

Tungiti majadesse, söödi, mis saadi, võeti kaasa, mis kõlbas ja mis ei kõlvanudki. Lööti puruks, mida kaasa ei saanud võtta. Pandi siis punane kukk räästasse ja mindi edasi.

Tabati naisi majades, õuedes ja metsades. Veeti neid voodi, küüni, kraavi või põõsa alla. Ja lapsi oli nii kena täägi otsas üles tõsta!

Kõik olid verejanulised kui mõrtsukad, saagihimulised kui röövlid ja himurad kui koerad pulmas. Kõik olid hävitus- ja tapajoovastuses.

Kõik see sündis püha isamaa kaitse nimel. Kõik see oli püha kättemaks vaenlasele, kes isamaad hävitada tahtnud, kelle häbematusel, kurikavalusel ja saatanlikkusel ei olla piiri!

Vaenlase hävitamine kuulutati kangelasteoks, millest tulevad põlved pidid imetledes rääkima, millest ajaloo leheküljed pidid kõnelema.

Vaaren pani tähele, et temagi seda kõike oma hinges kaasa tegi, temagi, see arglik, vaikne, kannatlik ja tasane talupoiss.

Oli temas eneseski ajuti jälk iharus. Argus võitles veetlusega mõne häbiteo pärast. Seda oli raske teha, aga ainult arguse pärast.

Ta seisis kaua lossi saalis kuldraamis peegli ees, vahtis peeglit ja ennast temas. Vahtis põlglikult, ei leidnud oma näojoonist ei suurmeelsust, julgust ega vaikist rahu. Arvas ainult argust ja alandlikkust nägevat. Kaua hoidis ta püssipära löömiseks valmis — peegli purustamine oli üks kergem vägitöö, aga temale tundus seegi üle jõu. Põlgus enese arguse vastu andis hoogu. Aga löök oli siiski jõuetu — mõrad ei ulatunud klaasi äärdegi.

Talust lahkudes hiilis ta salaja nurga taha ja võitles mõne minuti; viskas mitu põlevat tikku enne maha, kui viimaks ühe räästasse suutis pista. Arglikult vahtis ta tagasi tõusvasse tulekahjusse, kui kardaks karistaja ilmumist.

Ta vahtis pineva huviga, kui mehed üksteise külge seotult seina äärde seati ja püssiotsad nende rinna vastu tõsteti. Katsus nägudelt surmahirmu ja -ahastust lugeda, nende viimaseid mõtteid aimata. Miks ta seda põnevusega vahib? Kas selleks, et enese üleelamist samasugusel juhtumisel ette teada? Eks või jo temaga niisama minna . . .

Vaatas üht poomistki, aga see oli liig tema närvidele. Piinas teda mitmel ööl kui viirastus.

Selgesti näeb ta praegu ohvri meeleheitlikku vastupanekut, rabelemist, siplemist. Kuidas ta nööritud käsi väänas, hammastega siit ja sealt kinni haaras, sõduri käerandme kondini läbi hammustas, jalgega meeletult siia- ja sinnapoole lõi . . . Kui aga abitusest ja vastupaneku asjatusest aru sai, siis, karjudes oma keeles, paluma hakkas, härdasti ulus, undas ja viimaks, nööri kaelapaneku eel, metslooma kombel röökis ja pead silmuse eest kõrvale katsus käänata.

Ta näeb veel praegu selgesti ülestõmmatava nägu, näeb selle ilme moondumist, näeb pungis, väljatungivaid silmi, näeb irevile hambaid, vahtu suunurkes . . .

Vaaren oiahtab ja kargab üles.

„Kutsuge vahid, kutsuge ülemus, kutsuge kohtunikud!“ karjub ta hullumeelsena. „Tahan armu paluda, tahan kahetseda! Tahan põlvili maas paluda, tahan nende jalgu suudelda! Ärgu ainult tapku, ärgu poogu!“

Ta taob rusikatega vastu ust ja müüri, laseb ukse ette põlvili ja karjub:

„Halastust, armu! Olen eksinud, olen meeletuses eksinud! Andke armu, ärge tapke, ärge pooge!"

„Oled sa, kuradi vagel, vait!" ütleb Korn läbi hammaste, võtab Vaarenil kraest kinni ja viskab ta seliti põrandale.

Loode palvetab vaikselt, aga tungivalt:

„Ilmuta ennast, ilmuta ennast! Läbi halli sügiseudu näen su palet, aga veel on see tume, veel ei vaata su silmad mu peale! Näen su otsal verepiisku ... Lase, oh lase end näha, et ma trööstí saaks ja sinu palesse vaadates rahu leiaks ..."

„Oo, missugustega ühes peab surema!" ägab Korn kurvalt.

Vaaren tõmbub nurka ja jätkab lendlevate kujutuspiltide ja katkendiliste mõttekillukeste jälgimist.

On see homme kättetasu tooruste eest sõjaväljal? Eks kartnud ta kättetasu siis kohe. Pärast aga naeris oma arguse üle. Kui ei ole jumalat, kes tasub siis kätte? Ja on jumal, miks ta siis neile tuhandetele ja kümne tuhandetele elajaliku tooruse ja vägivalla eest kohe ei tasunud!

Aga need teised olid julged kui marukoerad, nad ei kartnud kättetasu. Ja kes ei karda, sellele ei saa kätte tasuda, seda ei saa karistusega hirmutada. Julget võib surmata, võib hävitada, aga karistada ei saa — ta ei tunne hirmu. Ei saa karistada mõõka, püssi, suurtükki. Neid võib purustada, hävitada, kahjutuks teha, aga mitte neid nende tegude eest karistada. Nii on ka lugu julge inimesega. Ainult arga saab karistada. Niisugust nagu tema, Vaaren.

Kui ta neist teistest vähem hävitas, kui ta vähem tooreid tegusid tegi, tähendas see, et ta südames neist teistest parem oli?!

Jälkusega, aga ühtlasi salaiharusega kuulas ta seltsimeeste juttu naiste vägistamistest. Ja üksi hoonete taga noort neidu kohates, kelle nägu kui puhkenud õie leht, tundis ta vere pähe tungivat ja sundis neiu, püssiga ähvardades, varjulisse kohta tulema.

Kui aga himurus kustus ja ohver vaikselt uludes ulualla roomas, oli Vaaren valmis hüüdma: tule tapa mind! tule tapa mind!

Häbistatult tuli ta päevavalgele ega julgenud päevade kaupa kellegi silma vaadata.

Siis aga ühe talu rüüstamisel tegi ta kui enese kiusamiseks raskema proovi: ta vaatles kätkis naeratavat last, tundis eneses õrnustki, tõmbas aga korraga täägi, torkas selle lapsest läbi ja tõstis ta üles. Kui on õigluse ja kättemaksu jumal, siis ilmutagu ta end! Ilmutagu nüüd, ehk teda ei ole! Aga jumal ei ilmutanud ennast! Tähendab, teda ei ole.

Inimene ise peab jumala asemele astuma, keda ei ole, ja tema kohut täitma, oli talle keegi hiljemini öelnud. Inimene ise, iga inimene peab jumala suure ülesande enese peale võtma! Ta oli seda mõtet vaimustusega edasi arendanud: iga inimene, ka tema, Aleksander Vaaren. Tema peaks astuma nende tuhandete ja kümne tuhandete ette ja hävituse ning tooruse lõpetama. Ta peaks kahe vaenlase väe vahele astuma ja rahu kuulutama. Rahu kogu maailmale! Rahu kõigile inimestele! Lõpp tapmisele! Helistatagu kirikukelli, helistatagu ööd ja päevad! Pangu rahvad end piduehteisse! Aleksander Vaaren on maailmale rahu kinkinud! Ei enam sõda, ei enam tapmist ega hävitamist! ... Rahu, igavene rahu!

Aga ta ei teinud suudki lahti, et tapmise ja hävitamise vastu rääkida.

Ta pidas seda teiste asjaks. Tema jaoks oli see raske, suur ja hädaohtlik ülesanne. Lastagu tema koju, tema tahab ainult ära elada, muud midagi. Sõrmegi ei liigutanud ta verevalamise vastu võitlemiseks. Ja kui aeg kätte jõudis, ei olnud tema, kes verevalamise lõppu ja rahu kuulutas. Neid, kes seda kuulutasid, tapeti ja poodi, aga hirmutada neid ei suudetud! Oleks temagi nende seas surnud ... Siis oleks teadnud, mis eest.

Ehk antakse veel täna öösel armu. Kõrge ülemus saab kolme mehe surmaotsuse. See ei lase teda rahulikult uinuda. Temalgi on ehk naine, on lapsed. Need ei nälgi küll, aga ometi on nendegi pärast muret olnud ... Ja voodisse heites, pimedas, kujuneb kõrge ülemuse silme ette surmamõistetu, kolm surmamõistetut. Pimeda kartseri niiskel põrandal ootavad nad surma ...

Ja kõrge ülemus ei saa sest pildist lahti, näeb ikka

selgemini nende surmaahastust, näeb nende moondunud näoilmet, näeb silme ees nende surmaootuse pilte. Need lähevad ikka elavamaks, värvikamaks. Ta näeb end kaagis rippuvat, näeb end seina ääres, püssiotsad rinna vastu sihitud. Ta kargab üles: seal on ehk õiged surma mõistetud?!

Ta saadab telegrammi, käsib otsuse täidesaatmise seisma panna ... Otsus muudetakse. Elu on päästetud, ja see on peaasi.

Oh, kuidas selle ettevaatamatult öeldud sõna üle keegi seltsimees, vist ka kommunist, kord irvitas! Inimesi on küllalt ilmas, ülearugi on seda rämpsu. Tahavad ainult elu hoida, iga hinna eest, orja kombel end alandades, koera kombel sõnakuulelik ja sipelga kombel usin olles, isandatele varandust läbilöömiseks kogudes ... et aga selle eest oma elu saaks hoida. Et aga oma elu, mis koera elust odavam, alles saaks hoida!

Nii oli see seltsimees, vist üks toores kommunist, irvitanud ja jäledasti Vaareni-sarnaseid inimesi teotanud.

Vaaren tunneb aju kui suruvas raudklambris. Ikka koomale, ikka koomale tõmbub see klamber. Selle nimi on surm, poomine, kaak! Varsti puruneb aju selle hirmsa klambri pigistusel ... Oh, puruneks ta enne poomist!

Aga ei purune. Jälle näeb ta katkendilisi pilte ja ägab meeleheites, ägab, oigab ja koriseb, kui tõmbuks juba silmus kaela ümber kinni.

Ta vintsleb maas ja rähkleb, kõneleb sidumata sõnu, tõrjub kedagi enesest eemale, palub kedagi.

Korn on üles tõusnud, katsub edasi-tagasi kõndida, komistab seltsimeeste vastu.

„See oleks pidanud teisiti minema. Veel terve leegioni oleks neid hävitanud! Suuremaid võitlusi oleks näha tahtnud ... Aga olgu! Poogu ja tapku nüüd meid ... Eks ole, Loode, mida enam neid hävitati, piinati ja tapeti, seda suuremaks kasvas nende hulk? ..."

„Kelle hulk?"

„Noh, sinu esimeste ristiinimeste hulk ... Nii on lugu ka meiega ... Nad seavad mind homme seina äärde ...

Ja panevad mõni tuhat poisikest vaatama, et neid hirmutada... Aga kui need näevad, kuidas ma suren, kiusab ja veetleb see eeskuju neid ööd ja päevad... Elagu töörahva riik! Elagu kommunism!... Oo, see ei kustu nii pea nende kõrvus... Ainult julgelt peab seda hüüdma, julgelt ja kõvasti, mehiselt! Ja hirmu varjugi ei tohi näol olla... Mis arvad, Vaaren, tuled kaasa? Loode läheb teist teed, ei taha meiega ühes tulla... Eh, pagana kurb oleks üksi minna. Teineteise kõrval timukate vahel sammuda oleks nii kena! Vaatad teisele otsa ja naeratad: julgust, vennas! Ülemus peab kahetsema, et seda nalja oma noored poisid vaatama kutsus! See ei lähe nii ruttu neil meelest! Oo, see läheb kalliks maksma! Leidub järeletegijaid!"

Ei, tema, Vaaren, ei lähe kaasa. Ei lähe kaasa selle ega teisega. Temale ei anna trööst selle ega teise õpetus ja usk. Temal ei ole rõõmu kummagi eest surra.

Oli olnud temalgi usk, aga seegi kui pühapäevarüü: tõmbas selle selga kiriku minnes või kodus jumalat paludes. Palus ta jumalat hädakorral, palus temalt selgesti, mis hädasti tarvis, ja jäi igakord ilma.

Üks võike tuulepuhang viis selle rüü tema õlgelt, ja kunagi ei olnud tal sellest kahju. Uut rüüd ei olnud ta seni veel mitte leidnud.

Nii oli elu läinud raskes töö ja murede meres, mis ei vähenenud ega kahanenud aastatega, aina laienes ja suurenes. Ähvardas uputada, üle pea lüüa, aga meeleheitlikult sipeldes ja rabeldes jõudis Vaaren ikka hinge sees pidada, enesel, naisel ja neljal lapselgi. Ei vaevanud teda suured küsimused ega rasked probleemid. Oli ainult üks, alati valdav küsimus, mis kõik teised neelas: kuidas ära elada? Seda lahendas ta surma põlgavalt tööd lõhkudes, päeva otsa keha jõuga, öödel aju vaevates. Kas oli seal veel ruumi suuremail küsimusil.

Nii oli läinud sõjani. Aastat viis oli ta sõdinud, ja kogu see aeg oli tema hinges ja tema hinge pärast sõditud. Viis aastat on inglid ja kuradid ilusate ja kavalate kõnedega teda kiusanud ja tema hinge pärast võidelnud. Viis aastat on tema hinge vintsutatud, hea ja kurja

poole kistud. Ah, ta oleks kellegi järele läinud, aga ta ei saanud aru, kus hea, kus kuri, kus inglid, kus saatanad, kus jumal, kus kurat. Mis jumala nimel tehti, see kohutas enam kui too, mis kuradist öeldi olevat. Headus tõukas oma jälkuse ja silmakirjalikkusega, aga kurjus oli ka kole ega suutnud teda veedelda. Mõlemate eest võitlesid inimesed tema ümber kui kangelased ja mõlemate eest surid nad julgesti, vaga kannataja kroon pea ümber. Usuti heasse ja kurjasse, tehti kummagi nimel vägitegusid, jutlustati mõlemaid, võideti mõlema poole rahvahulki ja viidi neid surma tuhandete ja saja tuhandete viisi.

Aga temale, Vaarenile, jäi ikka arusaamatuks, kus hea, kus kuri, kus õiglus, kus ülekohus, kus jumal, kus kurat. Ta võitles selle ja teise poolt, selle ja teise vastu, aga parema meelega ei oleks ta kummagi eest võidelnud.

Jäetagu tema hing rahule, lastagu teda elada, lastagu nõndagi elada, kui ta sõjani elas. Lastagu elada viletsuses ja vaesuseski. Lastagu tööd teha ja orjata.

Ta oleks üksi oma ainukest ihaldust häbenenud; aga temasarnaseid oli palju. Kõik nad igatsesid rahuliku elu järele. Olgu see elu vilets, olgu kuitahes vilets! Kui aga ära saaks elada . . .

Oh, kuidas temasarnaste üle irvitati! See on see rämps, mis ilmast ära tuleks hävitada, siis alles võiks igavene rahu ja õiglus võidule pääseda!

Siis võib ilmast ülekohtu hävitada, kui neid ei ole, kes teda kannatada tahavad, kes teda sallivad, „et aga ära saaks elada!"

Nii oli neile irvitades suu sisse öeldud. Kantsikutega tuleks niisugused võitlusse ajada, see kõige parajam liha suurtükkidele!

Viis aastat on tema hingesse külvatud head seemet ja umbrohtu. Ja mis sellest kasvanud, seda ei tunne ta isegi.

Vili ja umbrohi on segi, ja kumb vili, kumb umbrohi, seda ta ei tunne.

Kunas sünnib see homme, kas hommiku vara? Päike on kasarmu katuse tagant juba väljas . . . Tolmunud muru on veel märg . . . Siis viiakse neid siit välja . . . Kaste kasarmu tolmunud ja tallatud murul hiilgab.

Homme hommikul terve polgu ees, nii öeldi. Tähen-

dab: kasarmu õues. Kuidas seal võimalik neid teisi lasta? Pannakse seina äärde?

Ehk antakse temalegi armu ja muudetakse poomine laskmiseks? Teistega seltsis, korraga, üks raksatus, rinnust torkab midagi läbi... Lasevad ehk otse vastu silmi, ajust läbi...

Vaarem oiahtab korisedes.

Kes viib sõnumi koju? Kuna see sinna jõuab? Tume kuulujutt käib eel... Homme, ülehomme on see ehk seal... Kasarmus mäss olnud... Kolm meest surma mõistetud... Nende seas Aleksander Vaaren... Kaaki tõmmatud. Kaks teist maha kõmmutatud... Nagu hullud koerad, kelle paranemise lootust pole. Kelle marutõbi teistelegi kardetav... Naine minestab kuuldes...

Tema jaoks peab kasarmu õue kaak ehitatama? Kaks posti, ristpuu peal? Nöör sellest üle, ühes otsas silmus? Teisest otsast hoiab timukas kinni. Pink pandavat jalge alla? Sinna astun ma peale. Kas ma astun!... Mitme mehega peavad nad mind pingile tõstma ja kinni hoidma... Oo, see on kui sea sulu latile tõstmine tapmise eel... Siis lüüakse pink jalge alt ehk ma löön ta vist rabeluses ise, ja jään kõlkuma. Rabelen veel meeleheitlikult... Timukas hoiab nööri otsast...

Polk vaatab seda pealt... Noorte nolkide roodud... Nad ei unusta seda, Kornil on õigus.

Oo, saaks ma surra rahulikult, saaks ma mehiselt surra, siis oleks ma kätte maksnud. Nii tahaks ka need noored kord surra, vastu hakates ülekohtule! Võidelda ülekohtuga, võidelda mehisemalt kui mina, võidelda eluaeg, nii pikk või lühike kui see on, ja siis surra, surra kaagis või kuulide all, aga mehiselt, kustumatut pilti tapjate hingesse põletades.

Oh, kui ainult mehiselt surra suudaks!

Miks ei tõstnud kohe häält, kui sellest aru sai, kui sellest rääkima hakati, esiti salaja, siis ikka sagedamini, kõvemini, julgemini:

See ei ole vaenlane, keda tapame, see on inimene, meie vend! Miljonid, kes siit- ja sealtpoolt tapatööle toodud, on õnnetud ohvrid. Kellelegi on see tapatöö kasulik. See keegi istub kaugel seljataga, õhutab ja ergutab tapmisele ja hävitamisele.

Neil on õigus, ütles siis Vaaren üksi olles enesele. Ja jätkas sõnakuulelikult tapatööd. Tegi seda tööd kui ori, kui hea sulane, hoolega, agaralt. Et aga temaga rahul oldaks, et aga tema ära saaks elada.

Kuulas isamaalaule, kuulas pühalikke palveid, nägi viiruki suitsu taeva poole tõusvat ja häbenes kahtlemist.

Õigus ja õiglus on tema pool! Kas on?!

Siis tuli hinges pööre, lõplik ja jäädav.

Vaenlane kogus jõudu. Võitluse ägedus kasvas. Siin ja seal tuli taganeda. Kõik, mis käepärast, visati tulle. Otsustav lahing algas. Ei olnud enam päeva ega ööd. Päike oli Kiideonis seisma jäänud, teda ei olnud suitsu pärast näha. Kuu võis Ajaloni orus seista. Tedagi ei olnud öösiti näha.

Vaaren liikus kui liivatera murdlaine veeretusel.

Teda pillutati lainest siia ja sinna, ühes kümne tuhande teise liivateraga.

Kõu ja välk, raua ja terase rahe, maagi purskas metalli ja tuld.

Siis lähenes otsustav silmapilk. Seda ei oodatud ega kardetud, selle vääramatut tulekut võeti kui saatust, allaheitlikult, ükskõikselt.

Manitseti ja julgustati. Veel mõni tund. Ainult mõni tund . . .

Ja kui elavate hulk ikka vähenes, manitseti veel tungivamalt: veel mõni tund, ainult mõni tund! Abiväed on tulemas, on teel, on lähedal. Veel mõni tund, siis ei purska maa enam tuld ja pilvist ei saja metalli. Siis ei kasva enam maast neid raudpealisi saatanaid, kes joostes, roomates, hiilides maa all ja maa peal läheneda püüavad. Veel vähe aega, siis kasvavad seljatagant leegionid välja, täidavad kraavid ja kaevikud. Siis hakkab vaenlase peale tuld ja metalli sadama. Siis lõhkeb maa ja neelab tema leegionid. See on võit, see on lõpp.

Ja Vaaren joobus veel kord võiduhimust, unustas surmahirmu ja eluhimu. Ihaldas ainult võita.

Miks ei surnud ta siis selles joovastuses!

Missugune ilmatu rida elamusi on tema, väikese inimese elus olnud! Homme kustutab nad timukas, nagu

koolipoiss õpetaja käsul täiskritseldatud tahvli puhtaks pühib. Ja eks ole tema elu olnud tahvel täis varesjalgu!

Loode tõuseb üles ja katsub pimedas kõndida.

„Kas su usk kõikuma lööb?" küsib Korn.

„Ma tean, et mu lunastaja elab."

„Kaks tuhat aastat on kõik endist viisi läinud, hoolimata sinu lunastajast. Kurjus ja vägivald ei ole vähenenud... Inimene tapab inimest, miljonid saadetakse miljoneid tapma... Ja ikka veel lobisetakse lunastamisest selle läbi, kes ristil suri... Et ta hea mees oli, selles pole kahtlust. Et talle ülekohut tehti, see on ka selge... Aga ülekohus tuleb tule ja mõõgaga ilmast ära kaotada..."

Korn sai ise oma sõnust ärritatud. Ta karjus kui miitingul.

„Need, kes ülekohtu vastu võitlevad, peavad mõõga, püssi, pommide ja granaatidega võitlema! Mitte aga ristiga. Rist on ülekohtu ja orjastuse ilustavaks ehteks. Siin mõõk, seal rist, — kes ülekohut ilmas hävitada tahab, kes kurjale vastu tahab panna, see valib mõõga! Kes vägivalla tarvitajaid julgustada tahab, see ronib vabatahtlikult ristile!"

„Issand, anna talle andeks, ta ei tea, mis ta räägib," palvetas Loode vaikselt. „Anna rahu temagi hingele!"

Järsku langes valguse helk kartseri. Kõikide silmad pöördusid trellidega akna poole, nagu oleks sinna ingel ilmunud. Kahanev poolkuu oli seljakile pilvede keskel kui lootuseta haige valgete patjade vahel.

Nad vahtisid kolmekesi kõrvu läbi trellide. Ei olnud hingamistki kuulda.

Vaaren mäletas end lapsena. Sauna põrandal olid hilja õhtul valged ruudud. Ta istus neisse ja vahtis kuu palgesse, vahtis senikaua, kui meel haledaks läks ja nutt peale tuli. Hiljemini, suuremaks saades, valis ta kuuvalgeil õhtuil üksildase koha, vahtis sealt seda kahvatut palet taevas ja ootas mingisugust imet. Ootas enese kadumist, enese taevasse, kuu juurde tõusmist. Ootas mingi saladuse avaldamist... Kaugel aga haukusid ja ulusid koerad. Nemadki vahtisid kuud.

Homme öösel on ilm temal pime. Ei näe enam kuud. Ei igatsegi enam teda näha. Imelik, imelik! ... Kõik need targemad inimesed on talle seletanud, et imesid ei ole ... Et saladusi ei ole, et kõik on selge ja arusaadav. Aga üks pilk kuu palgesse — ja ta usub imet, teist, suurt saladuste ilma. Siin ei sünni imet. Ei võta kuu teda üles. Ei saa ta haihtuda õhus. Ei aita usk ega kirglik palve. Aga seal, teises ilmas, algavad imed. Homme võib ta pilvede taha kuu juurde lennata, võib sealt ilma vaadelda. Kas võib?

Läänest lähenes mustjashall pilv valge siidise palistusega ja kattis kuu. Kartser oli jälle pime, aga veel vahiti vaikides raudsete nelinurkade vahelt välja.

Vahiti kaua, kuni silmad väsisid ja Vaaren jälle pilti homsest hommikust nägema hakkas.

Tullakse sisse ja kästakse välja astuda. Kas ta läheb ise või laseb end vedada ja paneb vastu? Või palub armu! Palub ja karjub ... Oh, häbi ja alandust!

Uksele koputati tasa.

Kartseris ei kuuldud hingamistki.

Koputati uuesti.

Korn tõusis üles. Kuuldus sosistamine.

Loode katkestas palvetamise.

Siis mattus avaus ja Korn istus maha.

„Seltsimehed või mis kurat te olete," sosistas ta põnevuses: „Olge valmis! Olge valmis! Kõik võib veel hästi minna! Viie või kümne minuti pärast avaneb uks, ja siis, seltsimehed, siis olge mehed!"

„Issand, mu päästja ja jumal!" hüüdis Loode.

„Jäta oma plära, seekord päästavad sind kommunistid, aga mitte jumal."

Aga Loode ei kuulnud, tema südamest ja suust voolas tänu.

„Jäta, saatanas! ..." ähvardas Korn ja seletas:

Uks läheb lahti. Vahi käest haarab tema revolvri. Annab mõne hoobi. Teised jooksku seni edasi, võtku teiselt vahilt revolver, andku mõni hoop. Vastu ei panda. Väljas on vahid, need maha lüüa, kui ees on. Käega, revolvri päraga ... Pauku pole tarvis teha.

Siis otse ida poole, metsa. Revolver kätte jätta ...

Vaaren kahtles: kui jääda! Jääda ja vaikselt ülemust

oodata! Halastust ja armu paluda! Ei põgenenud, olen süüdlane, karistage, aga kinkige elu! Andke armu!... Teised põgenesid, mina mitte!

Oodatakse pool tundi. Jälle sosistatakse ukseavausest, antakse juhatusi. Korn seletab seltsimeestele, kordab, kinnitab, julgustab. Koridor on mitme käiguga. Hoolsasti tähele panna.

Oodatakse veel.

Siis koputatakse. Olge valmis! Raudsed hinged krääksuvad. Mehed värisevad. Uks on praokile. Tulge!

Korn kargab välja. Loode järele. Vaht saab hoobi ja langeb, Vaaren hüppab temast üle.

Pikas hämaras koridoris müdin ja varjude heitlemine kauge ähmase laterna valgel. Veel langeb üks vaht Korni rusika all. Vaaren hakkab ühe vahiga maadlema, saab sellelt revolvri ja võtme, käänab ukse lahti. Eemal koridoris on müdin. Vist kindlustab seal Korn ja Loode seljatagust.

Vaaren kargab välja. Väljas suveöö hämarus. Vahi hüüd. Kaks pauku. Vaaren lendab edasi. Veel kaks pauku. Kära, kisa, hüüded, paugud...

Vaaren lendab edasi. Selja taga müdin. Paugud, kisa, hüüded: „Põgenevad! Võtke kinni! Metsa poole!"

Paukude ragin. Sammude müdin läheneb, läheneb... Vaaren vaatab selja taha —

Sõdur sammu kümme taga. Vaaren lendab hingeldades.

Seisa! hüütakse otse selja taga. Siis pauk, veel pauk. Vaaren võitleb eneses: kas lasta põlvili? Anda vangi? Paluda armu? On veel armu loota?

Ta peatab järsku, pöörab ümber, laseb põlvili, tõstab käed... Tõstab revolvri. Pauk... Sõdur langeb.

Teine läheneb sammu kümne tagant! Vaaren jookseb ja väsib. Peatab. Pöörab ümber, tõstab revolvri. Pauk. Sõdur karjatab ja langeb.

Vaaren jookseb edasi. Mets ei ole kaugel, mustab, varjab.

Selja taga tõmmati hämarusse tuliseid jooni, raksud kajasid metsast pikkamisi tagasi.

Vaaren oli pimedas puie vahel. Hing oli kinni jäämas. Tahtis maha heita ja sündida lasta, mis sünnib. Las

võtavad, las veavad, las viskavad kartseri — et aga puhata saaks. Ei ole jõudu edasi minna.

Aga homme hommikul ... Silmapilk on jälle jõudu jooksmiseks. Jämedate tüvede vahel otsib ta teed, käed ette sirutatud, komistab kändude otsa, kriimustab silmi, aga valu ei tunne ja jalad veel kannavad.

Mets ei ole sügav ega suur. Ta teab seda. Varsti piiratakse ümber. Peetakse kui hundi peale jahti ja tabatakse elavalt või surnult. Edasi! Metsast läbi, suurtele viljaväljadele, sealt nad ei leia. Puuduvad koerad, muidu oleks varsti jahisaak käes. Aga koeri neil ei ole terves polgus. Missugune hooletus!

Vaaren kuulab. Paugud on vaikinud. Harvad hüüded.

Kus on Korn ja Loode! Metsas ei ole nende jooksu kuulda. Pääsesid? Lasti jooksul selja tagant maha? Langesid silmili mullasse, unustasid viimase hüüu: Isa, anna andeks! ... Elagu kommunism! ...

Vaaren komistab kännu otsa ja langeb maha. Ei suuda enam tõusta. On nii hea lamada, silmadki kinni panna ja unustada, mis taga ja ees.

Ta on pimedas lossis, kivisammaste vahel, kõrgete võlvide all. Käigud sammaste vahel on otsatud, kuhu nad viivad, ei tea. Kaugel kõnnivad kuulmatult verejanulised sõjamehed, nikerdatud kilp paremas, ähm latern pahemas käes. Hallid kiivrid silmile vajutatud, sinelid maani.

Aga neist eemal hiilib printsess, laternat mantli hõlme vahele peites. Käib kummargil ja kobab vahel käega oma ette.

Vaaren tunneb teda. Tema nimi on Halastus. Ja nägu, millele hõlme vahelt laterna helk langeb, on kui Kivilaane noorel perenaisel, kui see tema vastu veel hea oli ja valgusekiireks hallis elus. See otsis teda kord salaja talli lakas, latern hõlma all ... Jah, see on Kivilaane perenaine, kes teda armastas, tema nimi on nüüd Halastus, ta tahab teda tagaaetut ja põgenejat julgustada ja kättpidi lossist välja talutada. Teda päästa timukate käest. Nüüd on ta jälle hea, armastab teda, Vaarenit.

Ta langeb põlvili Halastaja ette ja suudleb tema mantli hõlma ...

Pauk metsa serval.

Vaaren ärkab, kargab üles ja jookseb jälle. Jookseb loogeldes, tüvesid põigates, aga õiget sihti hoides. Jalad käivad kui automaadil. Aga edasi, lennates edasi!
Tüvede vahelt vilgatub punast helki.
Metsa äär on lähedal. Juba lööb valgemaks.
Vaaren peatub.
Kui nad juba ees ei ole? Ta hiilib tasakesi edasi. Peatub ja kuulatab. Läheb jälle. Ta on metsa ääres, peidab end tiheda kuusepõõsa taha. Ees on viljaväli ja selle kohal veripunane agu. Kaugel kuuldub kapjade müdin. See läheneb. Vähemalt kaheksa kapja.
Kuuldakse kõnetki.
Hobused lõõtsutavad traavides, mustad kogud kihutavad mööda, müdin kaugeneb.
Vaaren ronib neljakäpukil üle kitsa teeraja ja kaob kraavi perve põõsastesse. Siis kraavis välja veert mööda edasi, seisatades, kuulates, jälle roomates, higist märg ja kastest läbiligunenud.
Siis pöörab kraav viljaväljade vahele. Seda mööda edasi, ruttu edasi! Jumal tõstab idas oma laterna ja valgustab teed tagaajajatele. Jumal on nende poolt, kes teda üles tahavad tõmmata ja seda tema nimel teevad.
Aga tema, Vaaren, alandlik vagel, vaevab ja väsitab neid enne. Roomab kraavi põhjas märjas rohus magavate väljade vahel. Sajad ratsanikud kihutavad kui hurdad ümber metsa, teised peavad puie vahel klaperjahti. Need on õpetatud jahikoerad: seal jänes, võta, jooksel haara kinni, murra maha! Nõnda õpetatakse kuud ja aastad, päevast päeva! Rahulikust kutsikastki kasvatatakse kiskja.
Metsa poolt kuuldus harva mõni pauk. Julgustavad ja ergutavad endid inimese jahil!
Vaaren ronib kraavist rukkisse, teeb selles poolsõõri, küürakil käies ja kätega kahisevaid kõrsi kõrvale lükates. Tuleb kraavi tagasi, roomab sammu sada. Leiab ristkraavi ja käänab vasakut kätt. Istub kivile, puhkab vähe, tõuseb siis pervele püsti: jumala verev latern on kauge metsa tagant üles tõstetud.
Rukis ulatab kaelani. Välja kumerus varjab metsa poolt tagaajajate silmi eest. Siin võib püstigi seista ja

ümber vaadata. Aina suured nurgelised vaibad — paadid, helerohelised, valvakas-sinakad. Vasakut kätt maantee, seda teab ta nägemata. Kaugel ees sinab põldude taga kuusik, paremal pool seljandik, rida pärni tee ääres ja harvad talud haljastes aedades.

Vaaren läheb pikkamisi otse edasi, sinava metsa poole, läbi rukki. Jumal on hea viljavoosi saatnud. Põllumees vannub, sõimates tallatud raja pärast. „Kes, kurat, siin kooderdanud! Mõni linna vander või untsantsakas oma libuga!" Selle peale tänab ta jumalat hea saagi eest. Ja talvel, kui aega üleliiga, kiidab ta Loojat iga kõhutäie eest. Annab isegi Vaareni lastele, kui need kerjama tulevad, palukese ja manitseb neid.

„Isa oli üleannetu, hakkas jumalast seatud ülemusele vastu. Tõmmati oksa kui koerapoeg. Või teistki head nahka saab! Sähke tükk leiba, kas ma kitsi olen! Olge sõnakuulelikud ja alandlikud, kartke jumalat, leivavanemaid ja ülemaid! Siis käib teie käsi hästi siin maa peal."

Ta on väsinud, ei ole tigedust ega teravat vaenu kellegi vastu. Ei ole suurt vabaduseiha ega põgenemise hoogu. Märjad riided kleepuvad ihu külge, jalad on tuimad. Kui käima pandud automaat rühib ta pikas rukkis edasi. On ida sihi võtnud ja läheb, pea kummargil, kätega sahisevaid kõrsi kui ujuja vett kõrvale lükates.

Korraga kaovad kõrred ja jälle kraav. Jälle kaotab ta jälgi, käib mööda kraavi ja kaob siis rukkisse. Hinges on tuimus, ükskõiksus, kehas rammetus. Pikali tahaks ta heita — tulgu mis tuleb! Saatuse hooleks end jätta — las tabavad, kui leiavad!

Kui sagedasti ei olnud ta pikil sõjakäikel palju enam väsinud. Oli kuuma päikese paistel pooled päevad käinud, mahalangemist, mõistuse kadumist oodanud. Aga hingesse ei tulnud iialgi kahtlust — kas minna või maha heita. Ülemuse käsk oli: edasi minna! Ja sellest oli küll. Läheb edasi, kuni langeb elavalt või surnult. Ei kahtlust ega kõhklemist.

Nüüd ei ole aga ülemuse käsku. Ja enese käsk ei ole vääramatu. Ta on kuulnud põgenemislugusid, uskumatu raskeid, imelisi. Kui suur on inimese jõud, julgus,

osavus ja vastupidavus võitluses vabaduse eest! Kas on aga tema vabaduse väärt, kui juba väikse väsimuse pärast valmis on maha heitma ja vabadust hädaohtu jätma! Ta on kui laisk sulane, kui teomees, kui palgaline!

Järsku lõpeb rukis — ees on pehme haljas linaväli kui roheline järv. Selle taga sinakas kaeraväli, siis vist heinamaa ja selle taga kuusik. Siin tuleb roomata ja käperdada, võib-olla verstade kaupa...

Vaaren kaotab lina ääres jälgi, läheb siis tagasi rukkisse ja heidab pikali. Leidku ja poogu! Nii mõnus on küliti lamada, käed pea all, ja jalgu puhata.

Minuti viie pärast on tuim valu jalust kadunud, aga ajust ka ükskõiksus ja tuim rahu. Ta kuulatab... Rukis kohiseb... Tõuseb püstakile. Kerge lainetus käib üle välja. Kedagi pole kusagil.

Ei, ta ei mõista ka rahulikult laiselda.

Uuesti heidab ta pikali. Pead hakkab jälle see raudne võru pigistama, pikkamisi, ikka tugevamini, ikka valusamalt. Ta haarab kätega meelekohtest kinni, nagu tahaks seda nägematu ja olematu võru katki tõmmata. Ah, see on poomine — surm, paratamatu, vääramatu. Sellest ei pääse. Miks ta põgenes! Praegu oleks see juba mööda, lõpp kõigil kannatusil! Ei väsinud jalgu, ei rahutust, hirmu ega seda raudset võru pea ümber, mis aju puruks ähvardab muljuda.

Kus Korn ja Loode? Saadi kätte elusalt, viidi tagasi, seisavad praegu seina ääres, õõnsad rauad vahivad otse silma. „Isa, sinu kätte... Elagu kommunism“... Raks! Ots.

Mitte enne seisatada ega puhata, kui temalgi on oma viimane sõna leitud. Enne peab ta leidma usu, siis võetagu kinni, piinatagu, tapetagu, poodagu risti või tõmmatagu silmusega üles.

Ei tunne hirmu, ei kannata valu, ei himusta elu, ei kahetse ega karda. Näeb oma jumalat, oma kõrget õpetajat, näeb teda kasarmu punase katuse akna avauses, silmad liikumatud, näojooned valus tardunud: Kas sureb jünger vääriliselt ja külvab seemet värisevatesse südametesse! Näeb kaugel pilverankade vahel oma jumalat ja õpetajat. Kes ka maa peal inimesena elas,

aga looma hirmu eneses ära võitis ja hirmuta suri kui jumal. Või kui saatan! Uhkelt ja julgelt! Ja tapmine oli asjata, tapjate suureks meelepahaks!

Peab leidma jumala, enne ei peata, ei väsi, ei andu nende kätte! Tal on õigus põgeneda, end päästa, ta otsib jumalat, ja seni kui see leidmata, ei tohi teda keegi surmata!

Rukis kohiseb. Vaaren kargab üles ja piilub üle lainetava välja. Ei kedagi, ainult tasane tuul läänest.

Vaaren hiilib rukkist välja halja linapõllu äärde. Sellest üle ei saa, roomateski on ta nähtav. Läheb kraavis pahemale poole, läheb tükk maad. Siis mööda kraavi linaväljasse. Just nagu tema jaoks on need põgenemiskraavid kaevatud. Rooma kui vagel päevad ja ööd...

Keset linavälja tõstab ta kraavist pea. Pahemal pool lennutavad vilja mööda kaks ratsanikku, nagu ajaks teineteist taga. Otse edasi metsa poole, temale ette.

Seljatagune mets otsiti vist juba läbi...

Mis neil kihutades südames? Kas armastus isamaa vastu? Või jumalakartus, see tarkuse hakatus? Või pime kohusetunne ülemuse ees? Või on nad kui jahikoerad, kes jänese peale lahti lastud ja nüüd saagihimust põlevad. Saak saab aga isandale. On see heas meeleolus, viskab näritud kondi või sõnnikuse sisikonna agarale ja truule hagijale.

Vaaren lamab kraavis. Aega on, enne ööd ta metsa ei lähe. Jääb siia lamama. Laseb päikesel märgi rõivid kuivatada, otsib usku ja suurt õpetajat, kelle palgesse vaadates võiks surmahirmu unustada.

Ta on kuulnud palju õpetusi viie aasta jooksul. Talle on räägitud suurist asjust, mille eest võideldakse ja surrakse. Aga temale olid nad võõrad. Temale ei saanud ükski neist armsaks. Tema mõistus oli nõrk, et valida üht neist ja heita teised ära.

Suured ilusad õpetused olid ta kõrvu kostnud ja hinge lainetama löönud. Nii hea oli neil lainetel end tüki maad kanda lasta, ükskõik kuhu. Siis aga tuli kahtlus, ta heideti uskmatuse kuivale kaldale.

Siit vaatles ta kahetsedes teisi, kes tormisel merel end kõrgeist laineist kanda lasksid ja joobunult võidulaule

laulsid. Hukka saavad nemadki, kaovad lainetesse jäljetult, igavesti! Aga ilus on nende surmasõit tormis ja lainete harjul.

Temagi oli kord laine harjal. Miks ei heitnud see teda siis sügavusse! Siis oleks temagi surnud julgelt kui jumal. Ei oleks mõtelnudki surmast, ei oleks teadnud surmahirmu.

See oli otsustava lahingu lõpu eel. Ikka meeleheitlikumalt manitseti ja vannutati: Veel vastu pidada! Veel üks tund! Ainult üks tund! Jäägu paigale, kes veel elab! Jäägu paigale surnud seltsimeeste kõrvale!

Kusagilt kaugelt seljatagant kandis tuul nende kõrvu ja hingedesse vaimustust:

Iga reamees teeb siin ajalugu! Rahvaste saatust määrab iga samm, iga löök, iga pauk, iga kuul, iga pomm. See on kangelaste tund! See on valitute võitlus!

Kraavid on surnuid täis. Maa paiskab neile mulda katteks. Elavate read on hõredad, ikka hõredamad, katkevad, kaovad paiguti.

Vaaren töötab künka nõlvakul. Kuulipildujad ragisevad puhmastikus. Ümber, kaugel ja ligidal, purskab tuld ja mulda. Väike reake mehi. Ohvitser roomab nende vahel. On kaotanud inimese palge ja inimese hinge. On saatanaks muutunud, vaimustab hävitusele, tapmisele, viimase hingetõmbuseni.

Kiivrite read kasvavad kui seened lähedalt maast, jooksevad, karjuvad, langevad, kaovad kui maa alla.

Nüüd on ka Vaaren joobunud, on hullumeelsuseni joobunud, tahaks karjuda, mässata, tormata. Peab aga kannatlikult paigal püsima. Ta laulab sõjalaule, vigases võõras keeles, trööstib naerdes surijaid, tõotab, hulk vangistatud vaenlase hingesid kaasas, varsti järele minna, aga kõige viimasena. Enne aga hävitada, tappa veel tuhandetena. Oo, see ülemus! Täna on ta ainult takistajaks! Ei luba tormi joosta!

Vaenlane lastakse läheneda, lastakse julgeks minna, lastakse joosta, maha heita, uuesti joosta. Siis paneb Vaaren põrguliku rõõmuga oma metalse koera haukuma.

Vaenlase read hõrenevad ja langevad. Aga kaugemalt kasvavad uued. Nad karjuvad, lähenevad, lasku-

vad maha, tõusevad, jooksevad, laskuvad... Jälle niidetakse nad maha. Ligidal ja kaugel aga purskab maapind mulda ja metalli.

Ohvitser teeb käega õhus poolsõõri ja jääb küljeli lamama. Seltsimehed, suren, pange vastu! Jumalaga, vennad!

Vaaren juhatab väikest rühma, selle jäänuseid.

Maast kasvavad uued vaenlaste read. Vaaren laseb nad lähedale, laseb mõnekümne sammu peale. Siis käib ragin, ja maa on jälle lage.

Jälle tõusevad nad üles. Ees on ohvitser. Ta karjub, julgustab, manitseb... Vaaren vahib tema moondunud näkku. Vaaren vahib talle näkku, vahib ja unustab kuulipritsi... Nii lähedal on nad... Neil on pisarad silmis... Ja näoilme kui märtritel, surres oma jumala eest. Ilus noor mees, teda tabab kuul. Ta langeb. Tõuseb veel põlvili. Hüüab seltsimeestele julgustust, näitab käega edasi ja langeb silmili.

Kuulipilduja ragiseb Vaarenita. See vahib kui võlutult vaenlaste näkku, näeb neid langevat, uuesti tõusvat, ilusad noored mehed, julged kui märtrid...

Esimesed read on hõredad, on ainult riismed. Aga eemalt kasvavad uued read ja lendavad kui pilve vari üle lagendiku.

Neil on õigus, muidu ei sureks nad nõnda! Neil on õigus! Nad surevad õige asja eest! Mis mõte on neid tappa!

Vaaren on murdunud. Tema usk on kadunud. Miks vaatas neile näkku!

Kõrgelt laine harjalt, mis teda võimsalt edasi kandnud, langeb ta alla.

Ta pöörab vähestele ellujäänutele selja, hiilib tahapoole ja põgeneb. Roomab künka taha, nagu paljud enne teda, hiilib seal mööda kaevikuid ja pommiauke edasi, tõuseb jalule ja jookseb, jookseb kõigest jõust, surmahirm ja arguse häbi südames.

Abiväe salk tuleb vastu. Vaaren lamab surnuna kaevikus ja laseb nad mööda. Südames arguse häbi. Neil on veel usku. Nad jooksevad, käperdavad, roomavad ja jooksevad jälle.

Las minna! Kord põgenevad nendestki, kes ellu jäänud.

Ah, miks ei surnud ta seal kõrge laine harjal, kui veel usku asja õigusse ja võitluse mõttesse oli!

Ta ärkab mälestusist. Surm! käib kui välk ta ajust läbi, ja ühe hüppega on ta jalul.

Kõik on ümber vaikne. Suine keskpäev, kusagil pole kedagi. Kauge metsa peal tantsib palav õhk.

Ja unistades jääb ta seda vahtima. Kas ei ole ta praegu seesama karjapoiss, kes aastakümnete eest lõuna ajal kartulist virna kitkus, aeg-ajalt üles tõusis ja metsa ees tantsivat õhuvõrku vaatles! Ta on see! Too on koguni teine, võõras ja tundmatu, kes sõdinud, tapnud, aastaid viletsust ja ülekohut kannatanud, kes surma mõistetud ja põgenenud ... Tema on see endine karjapoiss ja pelgab ainult perenaist ... Kohtunikud ja poomine ei puutu temasse.

Kaugel kuuldub koera haukumine, ühetooniline, väsinud ... Hagijad ... Justkui karjapoisipõlves.

Siis sööstab ta äkitselt ja haarab südamest kinni. Et see ei lõhkeks!

Need on tema jälil, need hagijad!

Ta pistab küürakil kraavi mööda jooksma. Varsti peatub ta. Kuhu joosta! Ega ta koerte eest ometi kaua põgeneda jõua!

Silmapilgu peatab ta. Siis jookseb tagasi. Jookseb kraavi põhja mööda metslooma kiirusega. Jalad ja pea töötavad hirmu mõjul hästi.

Varsti on ta suures ristkraavis, mis maantee poole viib. Pool versta, veel pool versta ainult, siis on maanteel ... Seal kaotab jäljed tuhandete teiste hulka või satub varitsejate kätte.

Kraavi põhi läheb pehmemaks, läheb poriseks ja siis — vesi!

Vaaren tahaks rõõmust karjuda. Vette matab ta jäljed! Ta käärib püksid üles ja kõnnib poole sääreni vees.

Siis peatub ja kuulatab. Kaugel on kahe-kolme hagija nukrat ühetoonilist kilkamist kuulda. On lähenenud, aga veel kaugel.

Vaaren kõnnib pikil sammel veest läbi ja pistab siis jooksu... Saapad on rasked ja lörtsuvad. Maantee ei ole enam kaugel. Käänaku tagant paistabki juba. Veel sammu sada raskeid jalgu vedada. Siis hiilib ta trummi ääre tagant siia- ja sinnapoole. Paar logisevat talumehevankrit, hobused sörgivad.

Vaaren kargab teele. Kummale poole?

Ühel pool linn, õiglased kohtunikud, kaak, timukas, surm. Teisel pool sinavad metsad, vehivad tiivega tuuleveskid, vabadus, armas kodu, naine, lapsed... nälg, viletsus...

Ta pöörab linna poole ja mähib oma märjad jalad paksust tolmust tallukatesse. Siin mattuvad kõik jäljed, hagijas jääb nende lõhna segu haistes nõutult seisma, nuutsub süüdlaselt ja vahib aralt oma peremehe otsa.

Linnasõitja jõuab tema kohta. Kössivajunud, tolmunud, habendunud mees madalal märsil. Vaaren kargab vankrile. Millega võita umbuskliku maamehe südant? Ei kopikat taskus ja lõbus veste ei ole surmamõistetule kerge.

Ei ole kerge pärimiste ja uurimiste peale vastata.

Kes, kust, miks jalad märjad, käed veriseks kraabitud, kust sõduririided saanud, kus teenistuses, naisemees, lapsi on, kuhu läheb?

Ja Vaaren peab vastama, kergelt, sundimatult, lõbusalt, naerdes. Ja vastabki nõnda.

Elu on meiesugusel inimesel raske, aga maksab sellepärast nukker olla! Maksab muretseda: näe, neid siniseid rukkililli, kas nemad muretsevad! Muidugi, elu on kui lill, kui rukkikõrs: homme käib sirp temast läbi. Aga täna paistab päike tema peale!... Eh, kui palav! Ajame pintsakud maha!... Silmad mul haiglased, anna väheks oma kaapu!... Nii! Ja nüüd anna ruunale säru!...

Kaks ratsanikku lähenevad, peatavad, küsivad, kas sõduririides mees pole vastu tulnud.

Vaaren vastab meeleheitliku julgusega, ratsanikud kihutavad edasi.

Julgus on teda päästnud!

Nüüd satub ta alles hoogu, vaimustatud iseenesest. Kössivajunud ja muredesse uppunud pops saab erk-

saks. Vaaren jutlustas õigust ja õiglust. Ülekohus ja viletsus on sellepärast, et seda kannatatakse, et vastu ei hakata. Mäss, sõda, revolutsioon, tapmine, hävitamine, poomine, iseäranis poomine! — kõik see on lubatud, kõik see on tarvilik, on hädapärane, on igaühele kohustav, et ülekohus ja viletsus ilmast kaoksid!

Nad on linna alevikku jõudnud, laudest tikutopside — viletsuste pesade vahele.

Vaaren kargab vankrilt, annab kübara tagasi, pigistab kätt, tänab. Mees on liigutatud, ei taha kätt lahti lasta.

Minagi kõlban armuõpetust kuulutama! mõtleb Vaaren. Nüüd edasi, seltsimeeste juurde, edasi peatamata!

Temas on nüüd hoogu ja lendu. Ei ole enam maad jalge all, ei ole enam hirmu tulevikust ega kartust selja tagant! Antagu ülesanne, kõige raskem, mis on! Antagu pomm, mis kõik maatasa teeb, mis hulga ülekohut ilmast pühib! Edasi! Tema, Aleksander Vaaren, läheb seltsimehi üles kihutama! Magama on nad jäänud või tukuvad! Aga seal linna ääres seatakse mehi seina äärde ja tõmmatakse kaaki!

Ta leiab seltsimehed, leiab nad üksikult, laiali pillatult. Ei vaimustust ega lõõmavat tuld.

Aeg ei olla veel tulnud. Tarvis olla veel kaua põranda alt töötada, ässitada, kihutada, koguda ja valgustada.

„Meie põleme kui lambikesed pühakuju ees," ütleb neist keegi. „Ei tee bengaali."

Vaaren tahab usu kinnitamiseks Suurt Meistrit näha. See sünnib.

Küünal põleb laual, kollakas leek heljub kui lille leheke. Nurga hämaruses Suure Meistri vahakas ots ja kolletanud õõnsad paled. Liikumatu pühapilt, kivistunud ilme näol ja võitmatu tahe hinges.

Vaaren kardab teda kui halastamatut jumalat. Tunneb enese hinge avatud kui raamatu. Pikkamisi pöörab Suur Meister lehti ja loeb sealt tema elulugu. Kaastundmus viletsuse vastu, aga põlgus arguse ja alandlikkuse pärast.

Tahaks põlvili Suure Meistri ette langeda. Tahaks talle pihtida oma kõlvatuse, arguse ja ärkamise.

Ärgu jäetagu üksi. Võetagu teiste seltsi, võtku Suur Meister ta ühes, et ta sellega kannatada ja surra võiks! Ärgu jätku maha! Surmaga tahab ta tõestada . . .

„Eluga peab seda tõestama," ütles Suur Meister põlglikult. „Küllalt on neid, kes valmis on surema kui koerad. Meil on neid tarvis, kes suure asja heaks võidelda ja elada tahaksid."

Veel põlglikumalt kõlab Suure Meistri hääl:

„Mitmed on tulnud meie sekka lubaduste ja tõotustega. Kõige enam on lubanud arad, kes pärast põgenevad. Kõige suuremaid tõotusi andnud — äraandjad. Aga keegi neist ei ole veel eluga meie käest pääsenud. Meie ei surma äraandjaid inimlikumalt kui vaenlased. Võime puua samuti, kuigi mitte avalikul platsil. Sellepärast mõelge, mis teete."

„Olen surmamõistetu . . ."

„See ei tee meid seltsimeesteks. Mõte ja tegu olgu meie teenistuses, iga mõte ja tegu aastad, aastakümned, eluaeg, viimase hingetõmbuseni. Mõelge! Ja siis jääge või minge!"

Suur Meister tõuseb üles ja läheb.

Vaaren lõdiseb õudusest. Tulid teised veel samal õhtul. Need olid inimlikumad. Heitsid nalja Vaareni imeliku pääsemise üle. Kirjeldasid põrandaaluse elu mõnususi.

Naine ja lapsed! Oo, seda ballasti ei ole õigel seltsimehel! naersid nad nukralt. Need on kodanlikud eelarvamused. Seltsimees — see on ainuke sugulane ja sõber. Seda aidatakse, toetatakse, päästetakse ja surrakse selle eest, kui tarvis.

Mindi laiali, ainult üks jäi Vaareni seltsi. Kõik võib juhtuda, parem ettevaatlik olla. Tabagu ühte, kahte, aga mitte rohkem korraga.

Kui kaua nõnda? julges Vaaren küsida.

Seltsimees naeris kõvasti ja halastamatult.

Aastad, aastakümned. Oh, kes teab, kus ja kunas kellegi ots! Kellel kaak, kellel kuul, kellel niiske kong.

Nad lamasid kõrvu voodis, Vaaren ja habemetu noormees, kahvatu kui keldrikartuli iduleht.

Aga loodate, usute ometi võitu näha? küsis Vaaren.
Kindlasti, vääramatult.

Aga siis hakkas noormees jälle kõvasti naerma. „See on töötamiseks ja kannatamiseks tarvilik, sellepärast usume. Tõepoolest on aga põhjust uskumiseks vähe. Sajad aastad enne revolutsiooni on inimesed revolutsiooni heaks surma läinud ... Ei, ei, see on kahtlane, et meie uue korra algust näha saame. Aga mis sellest rääkida!"

„Kas nõnda ... Kas ei ole mõnikord tahtmist tulnud inimese kombel elada?"

„Inimese kombel? ... Kas nõnda nagu meie poojad seal?"

„Ei, ei! ... Aga rahulikult, vaikselt ..."

„Nii räägib põllumees meremehest: miks mässata tormi ja lainetega! Aga kes sündinud meremeheks, ei malda enam maal ..."

Noormees puhus küünla, käänas selja ja uinus varsti.

Olen mina sündinud meremeheks? küsis Vaaren eneselt.

Temal ei tule uni.

Ta istub üksi töölise toakeses. Seltsimees läks juba hommikul välja. Päike ja längus tolmutulbad. Õues mitme maja vahel üksik haljas pärn. Aeg-ajalt viilib lehestikus lind. Räbalais kasimatud lapsed kilkavad muretult.

Milleks see kõik ja milleks tema selles kõiges? Mis on ilus, suur ja kõrge? Millesse pidi ta nüüd uskuma kõikumata? Ilmaparandusse?

Ta haarab kui lainetesse vajuja millegi järele, aga kätte ei jää midagi, mitte midagi.

Millest peab ta kinni haarama? Päikesest, tolmutulpadest, närudes laste viletsusest, linnulaulust või pärna haljaist okstest? Kes võiks päästa! Kes võiks võtta raudse võru aju ümbert!

Nad ütlevad surm! Aga tema ei taha surra, tema ei taha surmahirmus surra! Tahab leida, mis sellest hirmust tugevam. Siis tehku timukas oma töö ja kohtunik mingu rahulikult magama. Õelus on ilmas vähenenud,

kurjust on üks puhmas jälle juurtega välja kistud, inimesesugu on õnnelikum kui eile!

Ta katsub meelde tuletada, mis talle siin õpetatud. Revolutsioon, töörahva riik, õiglus, viletsuse ja ülekohtu lõpp ... Tule ja mõõgaga tuleb ülekohus hävitada.

See on teda ennegi mitmel puhul joovastanud, aga siis jälle haihtunud, tuuldunud, kui vaimustavad kõned vaikisid. Õied viiakse eemale ja nende joovastav lõhn kaob. Pudelid viiakse laualt, klaasid on tühjad ja peast kaob viina vaim ...

Ta jäeti siia üksi, ja nüüd on ta kaine. Ei näe enam fatamorgaanat võidukast revolutsioonist, võitlustest barrikaadidel, ei kuule töörahva võiduhümni.

Tema hing on kui paas. On visatud sinna seemneivasid, aga puuks ei ole seal ükski kasvanud. Ja nüüd on see varjuta, lage, paljas.

Ööd olid hirmsad. Ta kuulas lähenevaid samme väljas. Need matsid tema hinge rinnus. Igal pool aina luurajad, otsijad, kinnivõtjad.

Jälle poomise pilt, nöör kisub lõõri kinni, aju on kui padrun hõõguvas tules — lõhkemas iga silmapilk.

Ei kusagilt kinni haarata, ümber kõik lage kui ookeani pinnal. Oh miks on mind ära kistud oma kodust, oma tööst, oma orjusest! Laske mind tagasi orjusse, tehke mu koorem tuhat kord raskemaks! Olen loodud rahulikuks orjaks, ärge nõudke minult kangelase elu ega surma! Kas inimkonnal enam orje vaja pole!

Väljas kostavad sammud, käib koja uks ... Kas aknast karata ja põgeneda? Ehk lasevad tagant järele — üks õnnelik pauk, ja kõik on otsas!

Aga kõik jääb jälle vaikseks.

Homme peab ta teises kohas ööd olema, ülehomme ei tea kus! Ja ikka ootama, aina ootama, kuni tabatakse, veel ööks vangikongi visatakse ja siis nööriga taeva poole tõmmatakse.

Ja aastad, aastakümned niisugune pagemine. Pimedas alevikus majade vahel hiilivad varjud. Ühed ees, õueaedade taha kadudes, teised vähe aja pärast järele, justkui pimeduse riigi varjude mäng.

Siin on kitsas. Siin on ta vangis. Aga vangiski oleks kergem. Ei oleks hirmu järgmise silmapilgu eest. On surmaotsus — homme või ülehomme tõuseb ta õhku — muud muret ei ole!

Siin kuulatab ta hinge pidades samme uulitsal, väriseb kojaukse käimisel, võpatab valju häält kuuldes, väherdab öösel asemel uneta, hirmuhigis . . .

Ons see vabadus!

Lastagu ta siit, linnast välja, mis nuuskuritest kubiseb! Seal kaugel ei ole versta maa peal ühtki inimest — viljaväljad, mets, haljad heinamaad, päike, sinine taevas, lõokesedki laulavad. Siin ainult laste kisa, kitsas õues ja uulitsal hiilivad nuuskurid igal sammul. Lastagu põgeneda, kaugele, võõrale maale. Või kui ta siin asja heaks midagi teha võib, siis maal, külas, oma vendade seas.

Lastagu ta sinna! Ta käib seal läbi mõisamoonakad, kantnikud ja popsid, kuulutab neile uut õpetust ja hiilib pikkamisi piirini. Lastagu minna!

Ta lastakse minna.

Kes tunneks veel Aleksander Vaarenit! Kuidas nad tema näo siledaks ajanud, kulmud silmile sugenud, juuksed kui palvevennal õlitanud ja riiete poolest tema antvärgiks ehtinud!

Põues pakk tuliseid kihutuslehti, taskus natuke raha ja külm revolver. Ärka üles, sa rõhutud rahvas! Ärka sinagi, kantnik, moonakas, sulane, pops!

Puutelgedega vankril, tukkuva kantniku kõrval sõidab ta linnast välja, tulised sõnad põues, revolver taskus, südames ei lootuse sädetki. Ei vabaduse ihagi. Surra tuleb, surra tuleb vist pea. Ah, leiaks ta enne — aga mis see on, mis ta enne peaks leidma? Mitu aastat on ta kuulnud sellest kõneldavat. Sõna kõlas võõralt ja ununes. Aga kujutus lõikas kustumatult meelde. See on kui suine päike, kui sinine taevas, kui täht öösel, mida siimitsedes rõõmsalt ja julgelt surma minnakse, hirmu unustades.

Ah, leiaks tema selle, leiaks ta selle päikese, selle tähe! Näeks ta taevast avatuna, näeks ta kaugel pettepildina uut maailma, kus ei ole ülekohut, viha, põlgust

ega hirmu! Leiaks ta selle suure, selle ilusa, mille eest hirmuta surrakse!

Enne ta ei sure, enne ei tohi nad teda puua, kui tal see leitud! Kes tohib teda enne tappa!

Ta haarab peast kinni.

Kantnik ärkab.

„Kolm sõdurit jälle surma mõistetud," ütleb Vaaren. „Seda oli kuulda."

Või ainult kuulda! tahaks Vaaren karjuda. Oli kuulda, ja siis ununes jälle! Oli konna krooksumist või sitika lennu põrinat kuulda, ja siis ununes jälle kõik!

„Oled näinud inimese tapmist?"

„Kus ma seda olen näinud."

„Mis rahvas arvab sellest?"

„Jõukad parastavad, vaesed kahetsevad. Mis sinna ikka parata. Eks meil ole oma mured."

„Kas ei ole kunagi muredest lahti saanud?"

„Oh ei, kus nüüd meiesugune. Ei kunagi."

„Kas ei ole näinud ühtegi inimest, kes kõigist maistest muredest vaba? . . ."

„Ei vaeste hulgas ole ühtegi näinud. Võib-olla need rikkad . . . Aga või meiesugune nende elu teab."

Vähe aja pärast jätkab kantnik:

„Oli meie pool üks mees, kus ta praegu on, ei tea. See oli alati mureta. Oli tal kõht tühi või täis, sõimati või löödi, võeti lahkesti vastu või kihutati välja, ikka oli tal sõbralik sõna ja lahke nägu. Ei kaevanud tänase päeva pärast ega muretsenud homse eest. Kui sellest jutt tuli, ütles naeratades: Näe, õhtutaevas tiirleb pääsuke, laulab kaevukoogu otsas oma laulu. Miks minagi peaksin muretsema."

„Kes ta's oli?"

„Oli kerjus. Käis talust tallu. Võeti igal pool lahkesti vastu, anti süüa, kuulati juttu . . . Juba aasta eest kadus teine kaugemale, teise kihelkonda."

„Kus ta nüüd elutseb, seda ei tea?" küsib Vaaren mureliku põnevusega.

„Või ta palju paigal püsib. Mulle kõik inimesed ühteviisi armsad, ütleb teine ja rändab edasi."

„Ei naist ega last?"

„Kus nüüd kerjusel veel seda. Armastas väga lapsi ja ütles ikka: mul teiste lapsed kui omad. Lapsed armastasid ka teda ja hoidsid taga."

„Oli ta usklik?"

„Kirikut ja hingekarjaseid ei sallinud. Ütles, kui sellest jutt tuli: Panevad tee kinni, pead tolli- ja vooriraha maksma, kui jumala juurde tahad minna. Misjaoks kirikud — jumalal ei ole maa peal korterit ega sissesõiduhoovi vaja."

„Siis ta uskus jumala taevas asuvat?"

„Näitas käega kord enese rinna peale ja siis sõõri enese ümber, üles taeva poole ja alla maa poole ja ütles: Näidake üks koht, kus ei ole jumalat?"

„Aga kui sulle öeldaks: sured homme. Mõistaksid siis veel tänase päeva mureta olla, mõnd tundigi mureta olla?"

„Kes teab... Ei meiesugune saa päeva ega tundi mureta elada."

„Meiesugune vaene?... Aga näe, kerjus elab mureta. Elab mureta kui see pääsuke, kes tiirleb õhtutaeva all ja laulab oma laulu kaevukoogu otsas."

Silm silib lookas rukkipäid, käib üle halja tõuvälja vaiba ja hüppab siis kauge kuusemetsa ladval kui odade real idast kagu poole. Taeva serval on ümarikest kivest pilvemüür. Sellest ronib ta üle ja miski ei peata teda, ikka edasi... Silmapilguks on ta vaba kui mõte, hing kaob otsatusse, kõik ununeb...

Miks ainult silmapilguks, ainult silmapilguks! Miks ei saa ta niisugusena end neile puua pakkuda. Võtku keha, poogu see, arvates, et ka hinge saavad piinata. See lendab kui valgusekiir nende käest taeva poole, otsatusse ruumi...

Ta käänab maanteelt rada mööda metsa. On õhtu, kõrgete haljaste seinte vahel vaikne ja hämar.

Ta leiab puie vahel lageda sõõri, langeb põlvili rohule, tõstab silmad sinimustade latve vahelt taeva poole ja palvetab:

Vaim minu sees, vii mind elu või surma poole, vii mind edasi, et ei kahtleks ega kardaks! Vii elu või surma poole! Ärka elule, vaim minu sees, enne kui häbiga suren!... Ei ole elada osanud, ärka, vaim minu

sees, ja õpeta mind surema! Õpeta mind surema, hirmuta ja häbita...

Midagi on ta leidnud. See on nägematu kui tuuleõhk, see on läbipaistev kui valgus, see on kättesaamatu kui taevasina.

Ununenud on surmahirm, kadunud koletud kujutused poomisest ja aju ei suru raudne rõngas. See on kauge maailm, sealt ei nähta maad, inimesi, nende ohte ega iseennastki. Kadunud ja ununenud on maine Vaaren.

Ta vahib ainiti latve vahelt taeva poole, nagu näeks seal kõrges sinasse kaduvat lindu.

See kaob sinna, asjata katsub Vaaren teda silmas hoida, teda kõrgusse jälgida.

See kaob ja pikkamisi vajub Vaaren jälle maha. Lennult sinise võlvi all laskub vaim jälle maisesse Vaareni tagasi.

Oli see rahu unustus, unistus, kujutu nägemus? Jälle on see ilm kadunud ja surmahirm hinges. Kui on jumalus, siis avaldagu end veel. Andku veel niisugune silmapilk, andku neid palju, andku neid lõpmata!

Veel laskis ta silmad üle halja välja, kauge metsani. Ta vahib latve vahelt sinise taeva poole, kui otsiks kaugusse kadunud linnuparve. Aga ei ole midagi leida. Pea ümber jälle see raudne pigistav rõngas ja rahutus südames.

Aga siis algab öö. Metsa all on pime ja õudne. Ei ole karta tagaajajat ega tapjat. Aga valla on pääsenud surmahirm ja mässab ajus. Loob pilte poomisest ja viimseist silmapilgest kaagi all. Mässab terve öö, kuni metsagi all valgeks lööb. Lühike uinak mätaste vahel on täis nägemusi ja hirmu.

Ei, ennem hädaohtu, ennem vaenlaste hulka, ennem oma tapjate kätte, aga ära siit üksildusest! Kohtunik ja timukas on talle inimlikumad kui see hirm ajus. Selle eest peab ta põgenema, kas või vaenlaste juurde.

Aga esiti läheb ta sõprade juurde.

Mõisa kandimehed ja Petlema küla popsid ei rääkinud sellest naistelegi. Nii suur ja püha oli neile see saladus. Ja päeval tööl olles piilusid nad Lammiku lagunenud katusega hageriku poole. Seal oli paos see

mees, kes vaeste ja viletsate eest võidelnud ja kelle pea ümber nad kiirte krooni näevad.

Need, kes teda näevad, on päisepäeval kui kuutõbised. Ja teisedki unustavad söögi ja väsimuse, sosistavad kahe-kolme kaupa koos, hoiavad naistest eemale ja piiluvad ümberringi.

Seal kaugel, linnas, on siis jälle midagi sündinud, kui mehi silmusega kaaki tahetakse vinnata. Seal on midagi vaeste ja viletsate kasuks teha tahetud, ega muidu ei pooda ega maha lasta. On aga veel mehi! Ei karda silmust ega kuuli, aina õõnestavad salaja! Ja palju on neid vist, ega muidu öösel vangikoja uksi avada saa! Mitu päeva on mööda metsi, soid ja viljavälju põgenenud. Näost ära langenud, ei jõua õieti kõneldagi, ütleb mõne sõna ja vajub jälle endasse!

Kui ta jutustaks, kuidas seal lood õige on ja mis nad seal teha kavatsevad? Kas löövad varsti midagi lahti või? Ja kas seal palju niisuguseid on? Kolm võeti kinni, mõisteti surma, aga neid on seal ikka palju rohkem! Neid on praegusel ajal igal maal, kogu maailm kubiseb neist! Ja küll nad varem või hiljem kõik selle ilma korra teisipidi käänavad, nii et meiesugune ka inimese viisi elada võib!

Nii arutavad moonamehed töö vahel salkadesse kogunult, poole häälega ja piiluvad arglikult ümber.

Aga surmamõistetu istub poolpimedas hagerikus ja annab napilt või tumedalt vastuseid, lootusetu ilme näol. Kui mitte see lohutamatult kokkuvajunud keha, kui mitte need iga krõbina juures pelglikult vaatavad silmad — siis võiks isegi kahelda, kas ta on poomisele määratud ja pealegi sõjariistus vastuhakkamise pärast. Tema, niisugune vaikne ja alandlik! Nad ei ole tema nime kuulnud, aga tuttav on neile selle teise kommunisti nimi, kes ka surma mõistetud. Kahju sellest mehest, kuidas ta igal pool kihutustööd tegi, ikka elu kaalu peal, ikka surm kannul. Nüüd viimaks on temagi päevad vist loetud!

Ja kihutustööd ei tee see surma eest põgeneja poole sõnagagi, arutasid mehed jälle. Ei pane neile südame peale ei ülekohtu meelespidamist ega verist kättemaksmist. Ei ütle, kunas tund tuleb ja leegid üle maa käi-

vad, kunas neilgi pihta tuleb anda ja ülekohus juurtega maa pealt ära põletada!

Aga nad ei pahanda, nad ainult haletsevad seda tagaaetud ja vintsutatud inimest. Nad panevad oma piskust natuke kokku ja pistavad selle pikema seletuseta põgenejale pihku, söödavad, joodavad teda kui venda ja juhatavad teed — ikka kagu poole, ikka kagu poole. Seal leidub jälle vaeseid moonakaid ja muidki kehvi — kus neid ei leidu! ei need teda hätta jäta! Annavad süüa, juhatavad teed.

Vaaren läks hommiku vara teele, käis kõrvalisi kohti kaudu, mööda metsaradu, inimesi kui röövleid ja mõrtsukaid pagedes.

Päike oli juba metsa ladvast kõrgemale tõusnud. Aga seda ei pannud ta tähele. Tema ei läinud värske jõuga ega julgusega edasi. Käe otsas rätikus oli leiba ja silku, taskus natuke raha, aga süda kui närtsinud rohi. Sammud aeglased, käik kindluseta kui inimesel, kes ei tea, kuhu läheb, kes oma tee lõppu ei tea.

Ta läheb kui kõrberändaja, kes ei näe ees muud kui otsatut liiva. Ta läheb kui palverändaja, kes usu kaotanud pühalinna olemasolusse.

Aga läheb siiski. Leib käeotsas rätikus ja raha taskus häbistavad teda ega lase seisma jääda.

Juba näeb ta juhatatud mõisat, juba moonakate maju.

Nemadki võtavad tema kui tagakiusatud venna vastu, toidavad, katavad, peidavad ja ootavad siis tema suust hirmusõnumeid vangistustest, karistustest, hukkamistest, aga selle järel ka rõõmusõnumeid salajaist plaanest ja ettevalmistusist suureks võitluseks.

Nad näevad ettekujutuses neid inimesi, kes päeval käivad kui teised öösel, kuidas öö pimeduses mehed metsalagendikule kokku hiilivad, pead kokku pistavad, sosistavad, metsa piiluvad, sosistavad ja jälle kui varjud metsa pimedusse kaovad.

Nad näevad, kuidas poisikeseohtu soldatid neid püsside vahele võtavad, vangi viivad, näevad neid kohtu ees istuvat, rahulikult kui vagakannatajad. Ja siis viiakse nad uuesti vangitorni, et hommikul hukata.

Aga öösel avanevad vangikoja uksed ja varjudena kaovad vangid metsa. Ja kui nad kätte saadakse ja

püssi ots neil rinna ees või ling kaelas, siis on nende viimne hüüe: elagu kommunism!

Need on maailma lunastajad ja häbi tunneb igaüks, kes oma väikseid muresid muretseb!

Nii vaatavad nad temagi kui uuest ilmast läkitatud rõõmusõnumi kuulutaja peale.

Vaaren tunneb nende pilgud oma südamesse tungivat. Nad näevad seal aina kahtlust, uskmatust, argust ja äraandlikkust. Nad näevad, et tema see ei ole, ja kes teab, nõrkuse silmapilgul langeb ta põlvili nende ette ja hüüab:

Oh vennad, ma ei ole see, keda teie otsite! Tahan koju minna, juhatage teed mu naise ja laste juurde. Nende pärast sattusin vangi, mõisteti poomisele. Ei ole võidelnud kunagi suurt võitlust, ei teie ega kellegi eest! Andke mulle andeks ja laske mind koju!

Ta seisatab metsa ääres, ees on kandimeeste onnid kui lamavad pudulojused, kes enam jalgu alla ei võta.

Sinna võiks ta rõõmu ja trööst sõnumit viia, kui tal oleks.

Aga tal ei ole neile midagi viia. Ta läheb neilt ainult leiba kerjama.

Seal kaugel ees on mäeselg, talud, majad, aiad, inimesed põllul. Selle taga kaugel külad ja linnad, seltsimeeste tuhandetega.

Seal võideldakse, võidetakse, langetakse, surmatakse, puuakse, piinatakse ja tehakse suuri tegusid. Seal naerab inimene surma üle ja tuhandete südamed põksuvad sellest kuuldes. Inimene on suur, on julge, on võitmatu, ütlevad need, kes kangelase surma näevad. Ja kauase kahtluse järel astub neist keegi jälle võitlusse, otsib surma, kiusab saatust, et enese suurust proovida.

Istub otse seljandiku harjale raudkivile ja vahib kaugele ida poole. Oo, kuidas sinna meelitab! Ja kuidas see kauguse tundmatus hirmutab! Ei ole ta kunagi kaugel käinud omal tahtmisel. Viidud on teda vööraile maile, käsutatud kaugele, — ise oleks ta alati oma koduküla piirides. Niisugune on ta alati olnud, niisuguseks on ta jäänud.

Kui saaks tänapäev siin vastselt sündida! Suureks ja julgeks sünniks ta, hinges kustumatu kättemaksu iha

ja võitluse janu. Põgeneks siit kaugele kagu poole, võõrale maale.

Aastate pärast ulataks tume jutukõmin temast siia ja öösiti väriseks ülekohtune ülemus unetult oma voodis. Siis kõneldaks tema lähenemisest, tema halastamatust kättemaksust kõigile ülekohtu tegijaile. Ainult selle jutukõmina eest põgeneksid tuhanded. Põgeneksid tema kohtunikud, põgeneks ülemus, põgeneks peremees.

Aga Kivilaane perenaine, kes teda ära põlanud, ootaks teda salahirmu ja igatsusega.

Ta tuleks oma vägedega ja mõistaks õigust, ainult õigust. Ei juukse karvagi kõverdaks õigetel. Aga värisegu ülekohtused! Kõik nad kogutakse kokku. Aga üksikult peavad nad vangis istuma. Neile peab võimalus antama oma tegude üle järele mõelda. Üksikult laseb Vaaren nad enese ette tuua. Ta ei istu toredas mõisa lossis ega linnas staabi majas. Oma saunahurtsikusse läheb ta, naine teeb põllul tööd, lapsed käivad võõra juures karjas. Oma saunakambris, vanad tööriided seljas, suuad jalas, istub ta pingil ja võtab suuri härrasid vastu ja ajab nendega juttu.

Kõigepealt polguülem Morder. Eks kuuleme, kuidas ta peremehe puhkusele laskmist ja tema pool võõrsil käimist seletab! Ehk kuidas tema, Vaareni, palve tagasilükkamist vabandab! Kes otsekoheselt südamest kahetseb, võib minna. Kes kavalalt targutama hakkab, sellele ütleb ta vaikselt: kolmanda päeva hommikul.

Muud midagi. Mitte midagi.

Ükskord peab ometi õigus maa peal valitsema! Ja tema, Aleksander Vaaren —

Ei, tema, Aleksander Vaaren, ei sünni vastselt.

Ta tõstab veel kord silmad kagu poole. Kaugel valendavad mõisa majad. Selle läheduses hallid murelikud moonakate eluhooned. Sinna peaks ta minema, uut armuõpetust kuulutama. Milles ise kahtleb. Põues krabiseb see evangeelium. Aga selle all, südames ei ole usku.

Ei ole usku! hüüab ta kõvasti ja kohkub enese häält kuuldes.

Siis kisub ta ihupõuest kihutuslehtede paki, kisub

lahti ja viskab üles. Jõuetult langevad lehed vaikse tuule käes hilpnedes liivasele teele.

Kartlikult vaatab ta ümber. Ei ole kedagi lähedal. Mitte kedagi. Ei ole vankriloginatki tee käänaku taga kuulda. Ainult haljas tõug kahiseb vaikselt tee ääres ja kaugel lüüakse lõunalokku.

Tõmbab põuetaskust raha, tõstab käe viskamiseks, aga jätab. Katsub ka sitsirätikus leivakompsu ja külma revolvrit püksitaskus.

Naerab siis kibedalt oma abitut Vaareni naeru.

Leiba, raha ja revolvrit peab ta hoidma. Muidu võib nälga jääda või mõrtsukate kätte langeda. Võib enneaegu elu kaotada! Kui kole! Oma elu hoiab ta kui silmatera. Seda käsib tema südametunnistus. Viib oma elu kohtunikkude kätte, need võtavad selle vastu, kustutavad kui küünla ja võivad siis jälle rahulikult magada. Tohib või julgeb ta oma isandaid pahandada ja oma ainuma vara, oma elu, ära pillata? Kui see pealegi enam tema omandus ei ole!

Lehed valendavad tee liival. Tuul liigutab neid ja ajab kui korratut karja pikkamisi edasi.

Vaaren vaatleb neid ja tõstab veel kord silmad kagu poole. Seal ees kaugel on üks pääs. Aga raske, täis ohte ja võitlust. Ei, see pääs ei ole temale. Seal on vabadus, või ka surm. Aga vabadus ei ole tema jaoks. Orjus ja surm — see on tema osa.

Kes seda ütles?

Juba ruttab ta nõlvakut mööda alla. Ruttab, kui kihutaks isanda käsk, kui ootaks isanda kuri silm ja sõna. Sina laisk sulane! Kus sa vedelesid! Sina veenusk, kus sa hulkusid! Oled poomisele määratud ja logerdad mööda metsi! Kas sa ei tea, et sul tarvis surra!

Vaaren naeratab kibedalt ja katsub pikkamisi kõndida, pikkamisi, hooletult. Kui koer, kes isanda juurest eemale läinud, lubamatult metsi mööda hulkunud, aga nüüd koju tagasi pöörab, tahtmata, ruttamata, paratamata.

Kes seda ütles: Orjus ja surm — see on teie osa?

Õige, see oli siis, kui nad ikke heitsid ja vabaks said. Kõik olid joobunud, vabad ja punased. Ei olnud enam

ülemust, ei tarvitsenud väriseda! Ei olnud enam seda vääramatut, kes surma ja tapmisele võis käsutada. Keda veel tappagi, kõik maailm oli vennastunud!

Kui nad aga kainenedes kuulsid, kui nad teada said, et inimkonna vabaduse ja vennasuse eest nüüd alles sõdima tuleb hakata, oli pettumus suur.

Vaaren nõudis nagu tuhanded teisedki kojulaskmist. On veel vähe viletsust nähtud, on vähe sõditud. — See kõik oli mõttetu; nüüd tuleb võitlus inimkonna kõrgema aate pärast.

See võib kõik olla, aga tema tahab koju, naise ja laste juurde. Tahab puhata ja rahus elada. Tahab jälle rahulikku tööd teha. Ja mis vabadus see on, kui teda jälle sunnitakse edasi sõdima?!

Oo, kuidas neid siis alandati ja häbistati! Veel praegu kuuleb ta kõrvus seltsimehe sõnu:

Tahate uuesti orjusse minna?! Küll isandad teid varsti jälle tapatööle toovad, oma vaenlaste — teie vendade vastu! Teie orjasugu, tahate, et teised peavad teie vabadust kaitsma! Teie ei taha valida — vabadus või surm! Siis olgu teie osa — orjus või surm! Minge — esiti orjusse, siis surma! Kui aga tapatöid ei ole, siis täitke isandate aitu! Ta peab teil selle eest hinge sees. Rõõmustage end tema ilusast viljavoosist ja aitade täiusest — ta ei lase teid nälga surra, teie elu on temal tarvilik. Teie hoolitsete tema rippuva udaraga lehma eest enam kui oma naise eest! Tema ramm pudulojus on teile kallim kui oma käimapeal naine. Teie joote endid täis isanda rõõmuks ja tantsite tema meeleheaks, kui ka süda enesel nutab. Teie vaatlete jumaldades isandate roppe naisi, teie olete õnnelikud, kui isand teie õde või tütart himustab.

Seda kuulati, silmad maas, ja põgeneti siis öösel, salaja, häbi ja alandus südames.

Siis ei läinud ta võideldes surma, nüüd laseb end püüda kui koer!

Vaaren kõnnib metsarajal. Kuivad raod murduvad jalge all. Muidu on vaikne. Aga peas, seal ärkab see marukoerte kari nagu iga õhtu. Kuhu nende eest põgeneda! Mida suurem vaikus ja üksildus, seda metsiku-

malt purevad ja uluvad nad. Mitte surma eest ei põgene ta, oh ei, surma poole ruttab ta, et aga pääseda marukoerte käest. Juba löövad nad hambad ajusse, juba närivad ja purevad seda. Oo, taeva väed ... Oo jumalad, kui olete olemas, päästke!

Ta langeb metsas silmili, surub otsa vastu niisket mulda ja ulub kui surija loom.

Siis jookseb ta jälle edasi, läbi noore metsa, läbi põõsaste, käte ja näoga lehestikku kõrvale surudes. Pind muutub künklikuks, rada kaob käest. Ta ruttab, kui pureks marukoerte kari kannast ja säärist.

Korraga kaob pind jalge alt. Ta karjatab, kukub, libiseb, veereb, haarab põõsastest ja jääb viimaks rippu: all on veepind kui peegel.

Vaaren toibub ehmatusest ja vinnab end põõsa najale.

Ta tunneb pääsemise rõõmu ja naerab kibedalt oma Vaareni naeru: pääsenud, õnnelikult pääsenud, et oma elu surma jaoks alles hoida! ... Veel vähe — ta oleks sügavusse langenud, pind oleks varsti peegliseks tardunud ja kohtunikud ning kõrge ülemus ei oleks tema surmast kunagi rahuldust saanud!

Järve pind on liikumatu, jahe, klaasine, halastamatu. Haljad ladvad ripuvad sügavusse ja pilved ujuvad põhjas. Kas ei olegi see teine ilm? Kui hüppaks sinna — silmapilkselt oleks mööda surmahirm! Ainult surmaga võib seda võita. Kas ainult surmaga?

Sügavus on veepeegli läbi varjatud kui hauatagune elu. Nad kinnitavad kõik, need targemad ja julgemad: surmaga lõpeb elu, algab igavene tühjus. Kas ei ole aga surm kui see klaasine pind, see vesipeegel tema ees? Sellest ei näe läbi, aga tähendab see, et selle all ei ole midagi?

Ta ronib äkilist kallast mööda üles, ei raatsi aga järvest veel lahkuda. Läheb teisele, madalamale kaldale, kummardab palja peaga vee kohta ja kohkub end nähes. Niisugune on vist surm ise! Nägu lagunenud hageriku sarnane, silmad kui onni aknatud avaused. Põseluud kui lõhutud õlgkatuse sarikad ...

Ta tõuseb üles ja naerab:

Auline ülemus, kõrged kohtunikud, vaadake! Aga

vaadake ka teie, sajad ja tuhanded noored mehed! . . . Niisugune on Aleksander Vaaren, alandlik ja sõnakuulelik oma eluaeg olnud, ainult ükskord ülekohtu eest end kaitsta tahtnud.

Selle eest peab ta nüüd kangelase osa mängima, tema, arg, vilets, mannetu. Seda nõuab ülemus, seda peab täitma! Ja Vaaren täidab seda!

Nagu joobunud, karjub ta korraga: Vaaren täidab seda!

Vaadake, kõik noored mehed, — ja tehke ükskord ka nii! Ülemus ja kohtunikud peavad õpetust saama — ja teie ka! Nad tahavad teid hirmutada, aga julgustavad teid! Mulle, viletsale, surmavarjule, antakse suur ja raske osa! Ma mängin teda hästi! Oo, kohtunikud ja kõrge ülemus, mina mängin teda hästi!

Vaikselt lisab ta juurde: Aga ruttu, ruttu! Muidu ma raugen!

Rutates kaob ta metsa!

Nad istuvad öösel popsi aias ainukese hõreda õunapuu all. Pops on Vaareni sõber, nii hea sõber kui vaesel võib olla. Ei kunagi pikki kõnesid ega lõbusat vestet. Mõni sõna teineteise elu raskusest, mõned kurvad ohked, vaikus, ja siis läheb kumbki oma töö ja viletsuse juurde tagasi. Aga Vaaren usaldas seda meest, usaldas lubaduste ja tõotusteta. Oli siia tulnud öösel hilja, ei tea isegi milleks.

„Kas vähematki lootust ei ole?“ küsib pops.

„Lootus ei kustu, vist kaagi allgi mitte. Aga tean, et see tühi on.“

„Miks ei põgenenud kaugemale, võõrale maale, kust keegi poleks püüdnud?“

Vaaren laotas abitult käsi:

„Meiesugune ei saa sellega valmis . . . Kõik need raskused, võõrad inimesed, aastate kaupa varjata ja peita end, võidelda . . . See on meiesugusel üle jõu. Tuled ennem kui süüdlane koer isanda juurde, peksku või poogu.“

Mõlemad vaikisid.

Siis küsib pops:

„Tahad enne naist-lapsi näha?“

„Enne poomist! . . ." Vaaren katsub naerda.
„Enne . . . enne kui võib-olla kinni võetakse," parandab pops.
„Jah, tõmbas siia."
„Ole ettevaatlik . . . Sõdurid valvavad ja peremehed on abiks . . . Niipea kui koju lähed, oled lõksus."
„Siin ammugi teada?"
„Kuidas muidu. Surmaotsus teada ja põgenemine niisama."
„Mis rahvas ka ütleb?"
„Mis ta ütleb . . . Rikkad parastavad, vaesed on vait."
„Vait?"
„Jah, mis siis muud? . . . Praegusel ajal peab ettevaatlik olema."
Vaaren ohkas.
Peab ettevaatlik olema! Las puuakse inimene! Teised ei niitsatagi!
Jälle vaikus. Nagu oleks kõik öeldud, mis neil enne viimast lahkumist veel öelda.
Aga Vaaren ei lahku, kõhkleb rahutult. Midagi on veel öelda. Pops aimab ja ootab.
„Kivilaane perenaisega tahaks kokku saada."
Pops vaatab öö hämaruses sõbra otsa.
„Ehk viid talle sõna . . . Olen surmamineja . . . Viimane soov . . ."
„Hea küll."
Vaaren annab lähemaid juhatusi, siis lahkuvad, sõnalausumata kätt pigistades.
Kokkusaamine on Kivilaane rehe all — metsa perenaine ei tuleks, seda teab Vaaren.
Õhtupoole, kui pere tööl.

Nende vahekord oli kestnud aastate kaupa, aga sõnaga nimetada seda Vaaren ei mõistnud. Ja kui ta seda nimetada tahtis, siis libises see eest ära kui elavhõbeterake sõrme lähenemisel.
Oli see surmapatt või püha armastus — selle üle oli ta salajasele kokkusaamisele minnes oma arenematut aju murdnud, aga ikka kahevahele jäänud.
Pimedail sügisöil hiilis ta Kivilombi talu metsa, kui õige pime, siis isegi küüni, ja need ööd näisid kõige

heledamad olevat, neid oodates tahtis ise elada ja unustas pilguks viletsusegi.

See algas, — ta mäletab selgesti nimelt algust, — see algas temale enesele ootamata, kavatsemata, nagu võõra jõu tõukel.

Ta oli asja pärast Kivilaanele läinud. See oli sügisest suve. Ei olnud kedagi kodus, peale perenaise. Oli ennegi juba mõni aasta noort perenaist näinud ja salaja imetlenud. Oo, see oli lokkav ja tore kui triiphoone taim, alati õitsev-värske näoga ja lahke naeratusega.

Nad olid kahekesi rehe alla läinud. Toast hiilis sinine suits mööda palke lakka. Oli värske põhu ja niiske ahetud rehe lõhn. Nad läksid tuppagi ja istusid pilguks verevalt lõõmava ahju ette, — perenaine kohendas roobiga tukke.

Kas lõi leitsak nõrgale Vaarenile pähe või rammestas teda kuumus, ta tegi seda, mida iial muidu teha poleks julgenud ega tihanud, tema, arg, häbelik, alandlik Aleksander Vaaren! Kui perenaine oma naeratava näo tema poole pööras, haaras ta tema ümbert kinni ja suudles otse huultele. Vaarus siis oma meeletust taibates jõuetult tagasi. Perenaine oli silmad maha löönud ega lausunud sõnagi. Vaaren ootas, ootas kui karistust. Seda ei tulnud. Siis haaras ta veel korra noore perenaise oma nõrkade käte vahele ja suudles kui hullumeelne. Seekord ei sündinud midagi muud. Sealt oli see alguse saanud ja sõjani kestnud.

Sõja ajal oli perenaise meel muutunud. Hoidis Vaarenist eemale. Ja kui kõrvalepõige võimatu, lõpetas kõik järsu ja pahase sõnaga. Asjata olid Vaareni katsed veel lahket sõnagi tema suust kuulda.

Aga nüüd ... Nüüd läheb ta varsti surma. Kas võib see naine ka nüüd kalgiks jääda?! Ei ihalda muud kui ühe lahke sõna või pilgu viimasel lahkumisel ...

Perenaine tuli rehe alla. Ta pidi ometi tulema! Ei võinud seal põgenejat oodata lasta, kuni pere koju tuleb!

Tuli ja jäi sõnalausumata eemale seisma. Teisiti oli seda Vaaren oma lapselikus meeles kujutlenud.

„Olen surmamõistetu ... Põgenen ... Kaua see ei kesta ... Võetakse kinni ja puuakse ..."

Naine vahtis maha, jäine ilme näol.
Vaaren vaikis ja ootas. Aimas isegi sõnade asjatust. Aga jätkas kui ennast kiusates:
„Oled mind armastanud . . . Ootan üht sõnagi julgustuseks . . . trööstiks . . . Oleks kergem surra . . ."
Naine vahtis liikumatult maha, silme vahel korts, huuled kinni pigistatud.
Vaaren sirutas käe.
Naine seisis liikumatult paigal.
„Ei taha nõnda surra . . . Anna kättki jumalagajätmiseks . . ."
Naine heitis põlgliku pilgu tema poole, pööras järsku kõrvale ja läks.
Vaaren karjatas meeletult ja kargas talle järele.
„Säh, siin on sulle tasu! Ei ole oma raha, aga sulle ei taha surres võlglaseks jääda!"
Paberraha lendles naise pea ümber.
Pikkamisi läks Vaaren välja vahelt metsa.
Ei ole halastust, ei ole armu! Ainult põlgus surma eest arale põgenejale! Olgu, sureb ilma halastuseta ja armuta! Oo, see naine peab kuulma. Peab kuulma, kuidas see alandlikuks ja araks peetud ori suri!
Pühapäeva hommik. Päikesepaiste. Vaaren vaatab soo tagant lääne poole, vahib sinasse tõusvat torni noolt, vahib tuttavat kabelimetsa ja ruttab välja vahelt üles.
Ei tea isegi milleks. Ei pane enam vastu tahtmisele. Ootab salajas imet, nagu kõik pääsematud.
On veel vara, kiriku ümber kõnnib mõni arglik poisikene.
Läheb üle soise aru kabeli. On seda teed oma ema ja üht last matta viinud.
Kabelis kõnnivad paariti nolgid ja plikad. Kihistavad naeru ja vallatavad. Teda ei panda tähele.
Otsib ema ja lapse haua kabeli serval põõsaste vahel. Künkad maaga peaaegu tasa vajunud, hall puuristike viltu. Istub lauast pingikesele ja laseb pea pihkude vahele, toetab küünarnukid põlvile.
Varsti olen teie juures . . . Ei, ei, mitte siin, kusagil kaugel linna ääres, mätta all, ei ristimärki ega lille. Pole viga, kasvab rohi nagu mujalgi . . . Aga siiski mõni märk võiks olla, tuleks või lapsed kord . . . Ah, kui nad

ei häbene tulla. Isa suri uludes ja vingudes kui koer, lastel häbipuna meelde tuletades palgil. Tulevad kord pimedal ööl, otsivad hauda . . .

Ei sure nii! hüüab ta end sirgeks ajades ja rusikaid üles tõstes.

Läbi põõsaste vaatab keegi ja kaob jälle.

Pea vajub tal jälle kätele. Kusagil peab pääsemine peituma! kordab ta kangekaelselt iseeneses. Inimest ei tohi tappa, kui ta ei taha surra! Ei tohi!

Ta ajab seda korrates pea jälle sirgu.

Ümber kuulukse tihedat sammumist ja kõnekõmu.

Täna vist kabelipüha.

Kirikukell heliseb pikaldaselt ja nukralt.

Kui ta läheks täna siin kirikhärra eel kantsli, seletaks seal kogu rahvale oma viletsat elukäiku, oma eksimist ja süüd, paluks neid kõiki tema eest kosta. Laseks nende ees põlvili ja ütleks neile:

Teil on täna võimalik inimese elu päästa, kõige suuremat heategu teha! Paluge üheskoos, et mulle elu kingitaks. Mulle kingitakse elu!

Nad naeraksid ja võtaksid ta kinni!

Rahvast kogub rohkem, juba lähevad mõned siit põõsaste vahelt läbi, temast mööda.

Milleks ta siia tuli? Siin võidakse teda tunda. Pool kihelkonna rahvast oli enne tuttav.

Ta vaatab arglikult ümber. Ära on siit praegu hädaohtlik minna. Igal pool inimesed. Ja iga inimene on tema vaenlane, jumal ka. Aga südames loodab pääsemist ja halastust!

Oh häbi ja alandust, et ta imet uskudes kui rumal loom põlevasse majasse tungib! Teised oleksid läinud, ammu juba olnudki seal, kus kõik need viletsad ja vaevatud meeleheitlikku vabanemise ja kättetasu katset teevad. Kus iga päev algab lauluga:

„See on viimane võitlus."

Pasunakoor hakkab eemal põõsaste taga puhuma:

„Sul, sul, Jehoova, tahan laulda."

Kogudus laulab kaasa ja Vaaren ümiseb ka. Silmist tilguvad pisarad rohusse.

Jälle läheb inimesi siit põõsaste vahelt läbi. Mõned vaatavad teda ja sosistavad põõsaste taga. Keegi tuleb

tagasi, otsib seismiseks asja, vahib ümber, piilub salaja Vaareni poole.
Ta on ära tuntud, ei ole kahtlust.
Kirikhärra pöörab palves jumala poole.
„Halastaja ja armuline jumal!"
Tunneme seda halastajat ja armulist juba! mõtleb Vaaren kibedusega ja hiilib põõsaste vahelt välja.
Kes te olete? küsib mõõgaga mees vastu astudes.
Vaaren pistab jooksu, hüppab üle haudade, pinkide, aedade.
Selja taga jooksu müdin ja hüüded:
Võtke kinni! Võtke kinni!
Vaaren satub põlvitajate ridadesse. Need kargavad üles. Ta põikab kõrvale ja ronib käpakil kabeli kiviaiast üle.
Taga on üks lausa kisa: Võtke kinni! Kurjategija! Röövel!
Sajad jooksevad järele. Juba on ta viljas, laseb sellest küürakil otse läbi, üle maantee, jälle vilja nõlvakust alla soo poole.
Tema kannul kui võidukas vägi.
Nüüd on ta ka viljast läbi, hüppab üle kraavi ja kaob soo põõsaste vahele, enne üht pilku tagasi heites.
Roheline väli on jooksjaid täis, kõik enamasti paljaste peadega, poisikesed kõige ees, mõned ratsanikud.
Soo on varsti pehme, ratsa ei saa siin kuhugi. Seda teab Vaaren. Ja see kari seal — ta tõmbab nalja pärast revolvri ja kihutab huupi mõne paugu tagasi. Kisa ja segadus.
Vaaren lippab kui jänes põõsaste vahel edasi ja kaob kaugesse sohu.
Jääb viimaks hingetult seisma, kukub mättale. Kõrvus käib kui väntoreli viis ruttu ja jätmatult:
„Sul, sul, Jehoova, tahan laulda!"

Ees on madal alevik ja hallid majakesed kui põõsaisse pugenud jänesed. Vaarenit tõmbab sinna, otse keskele. Ehk jääb seal inimeste läheduses see maha, kes teda piinab.
Majatrepil istub vanamees, kössi vajunult. Et veel mõni päev sööd ja jood, veel mõni aeg orjad ja jumala

õhku raiskad — on sel mõtet! Aeg oleks sul surra, vanamees.

Üle uulitsa läheb viletsas riides naine, poisike käekõrval. Kasvata üles, kasvata tugevaks, küll pannakse vendi tapma!

Turuplatsil, vana länguvajunud kõrtsi ees istuvad mehed, suitsetavad ja käratsevad. Nad on purjus, seda kuuldub nende hooplemisest. Vaaren läheb neist üsna lähedalt mööda ja vaatab väljakutsuva põlgusega nende poole. See on teie pühapäeva pühitsemine! Hooplete üksteise ees oma julgusega, kui lakkudes arguse olete unustanud! Homme olete isanda ees alandlikud kui koerad!

„Mis sa siin töllerdad!" hüüab üks üles tõustes Vaarenile. See peatab ja vaatab väljakutsuvalt joobnu otsa.

„Vala kuradile!" ässitavad teised seltsimeest.

Vaaren seisab paigal, käed püksitaskus. Tunneb põlgust nende vastu, tahaks nende peale kõik oma hinge kibeduse kallata.

„Ma küsin, mis sa töllerdad ja kes sa oled?"

Vaaren seisab paigal.

Joobnu läheneb talle.

Kui peksta üks neist läbi, anda neile kõigile nende arguse eest! Las lüüa mind kakluses maha! On ots, ei ootamist, ei surmahirmu ega alandavat rabelemist kaagis.

Joobnu on lähedal ja mõõdab jõllis silmil Vaareni kõhna kogu. Astub veel lähemale ja hingab talle viinahaisu näkku. Siis sirutab käe:

„Ma sulle kuradile . . ."

Vaaren lööb talle otse alumise lõua otsa. Sinna lõi teda kord toores ohvitser sõja algul.

Joobnu vaarub ja langeb selili.

Teised kargavad üles ja jooksevad vandudes lähemale.

Vaaren tunneb eneses kiskja võitlushimu ja julgust ärkavat. Oo, ta ei olegi arg, tarvis ainult alata, tarvis ainult julgesti alata! Kes teab, keegi tema esiisadest on ehk kangelanegi olnud.

Juba on üks tal nina ees ja tõstab hoogsalt rusika.

Otse pähe tahab lüüa, keerutades, nagu ratsanikumõõgaga.

Oo, Vaaren on kaklusi ja lööminguid näinud, asjata ei ole ta ka sõjaväelisi harjutusi teinud.

Ta kummardab ja hoop läheb üle pea. Sel silmapilgul lööb ta vastasele rusikaga südame alla. Mees karjatab, tuigub ja langeb.

Kära ja ähvardused lukustavad Vaareni kõrvu. Mehed on poolringis tema ümber, rusikad sirutatakse talle näo lähedale.

Vaaren kargab tagasi, muidu võivad veel tema oma alla matta.

Mehed lähenevad.

Järsku haarab ta revolvri ja laseb end küüru.

Vandudes taganevad mehed.

„Seal on teie julgus!" karjub Vaaren äkilist kihku tundes.

Ta kargab lähemale ja karjub:

„Kes teist julge mees on?"

Kargab veel edasi.

Nüüd annab ta revolvri päraga meestele kuklasse. Need on läikivat terast välkumas näinud ja taganevad selgi küüru tõmmates.

Keegi annab talle selja tagant hoobi, veel teise. Parem käsi haaratakse kinni.

Vaaren haarab revolvri pahemasse ja laseb sellega huupi paugu. Ta vabaneb, kõik on eemale karanud. Need on nähtavasti harva pauke kuulnud.

Nüüd on tema seisukorra peremees. Võtab revolvri paremasse kätte, tõstab üles ja hakkab käsutama.

„Ühtekokku, käed üles!"

Käed tõusevad, visalt, aga lõpuks kõik.

„Põlvili maha!"

Keegi ei lasku maha.

Vaaren kargab vihaselt lähemale. Või ei kuula käsku! Ta laseb paugu üle nende peade seina sisse.

Mehed langevad vaikselt põlvili. Mõned lasevad käed alla!

Vaaren kargab lähemale:

„Käed üles!"

Mehed tõstavad käed üles.

„Teie orjade sugu! Röövida ja tappa võiks teid siin kui pudulojuseid!" hüüab ta läbi hammaste. „Igaüht teist võiks ma tappa, keegi ei oleks valmis teise eest surema! Põlvitage, seni kui ma läinud. Tuleb keegi järele, see elusse ei jää."

Ei tea isegi, miks inimeste lähedusse tungib. Üksiolek on iseäranis täna hirmus.

On hääli kuulda, laulu, kilkeid, huikeid. Miks ta siit eemale ei põgene! Ta hiilib põõsaste vahel lähemale, hiilib metsa servani. Surub värisevate kätega põõsa lehestiku kõrvale ja vahib sealt läbi.

Tallatud murul käib parajasti sõõr valgeid neitsisid noormeeste seas. Lauldakse ja paarid tantsivad sõõri keskel.

„Oleks mul üks niisukene vanker
kui sel Preisi kuningal, —
trillala, trallala,
kui sel Preisi kuningal."

Seda laulu oli juba tema lapsepõlves pühapäevaõhtupooliti küla-aasadel lauldud. Vaaren pühib silmist pisara.

„Siis mina viiks teid sinna maale,
kus need vaesed soldatid,
trillala, trallala,
kus need vaesed soldatid.

Haljas rohi sängilina,
kivi padi pea all, —
trillala, trallala,
kivi padi pea all."

Vaaren tormab kui peletis juuste lehvides põõsastest välja.

„Surm! Surm!"

Neiud kargavad sõõrist karjatades laiali, poisid peatuvad kohkunult.

Vaaren seisatab pilgu, jookseb põiki üle muruplatsi ja kaob põõsasse.

Külas laguneb jutt laiale: Nähtud vaimu, see head ei tähendada.

On juba hiline pühapäevaõhtu.

Ta kuuleb läbi metsa muusikat. Pasunad puhuvad, paugub trumm.

Sinna peab ta minema. Sinna, inimeste sekka! Jumalat tal ei ole, üksi ei suuda ta olla. See seal, peaajus. See ajab teda taga. Ristitähega ja issameiega peletati vanasti kuradit. Miks ei ole talle palvet õpetatud ja märki antud, mis surmahirmu peletaks! Miks lastakse inimesed kaitsetult ilma, ei anta neile hädalisematki sõjariista!

Ta jõuab metsast välja . . .

Ees on talu. Kõrgel lehvib lipp.

Vaaren läheneb ja vaatab üle aia.

Näitelaval valgeis rõivis naistekoor.

Kõlab isamaalaul.

Vaaren naeratab kibedalt.

Sedagi jumalat ei ole temal.

Vaevalt sai põgenedes võõralt maalt koju, kui isamaa sõtta kutsus. Kutsus ja ähvardas.

Nii on need jumalad ikka.

Armastusega ei ole teda ükski jumal võita katsunud. Miks peaks temagi neid armastama?

Nii ilusti kõlab see isamaalaul! värinad käivad üle keha. Aga teda see enam ei peta!

On värisenud ja pisaraid valanud mitmesugu laule kuuldes. On laulnud vaimustusega keisrilaulu ja keisrite kukutamise laule.

Ta tõuseb aia najalt ja läheb pikkamisi metsa. Las pidutsevad. Tema, Aleksander Vaareni, auks pannakse varsti pidulik paraad toime!

Ta on kodu läheduses ja hiilib ööd ootes mööda metsi. Milleks ta koju läheb? Mis ta sinna viib?

Näitab naisele ja lastele, kuidas koolja käib. Et see neile meelde jääks, et nad — mis nad peaksid tegema? Uhe sõna peaks ta neile ütlema, ühe ainsama sõna. See peaks nende südamesse lõikama kui kirve hoop noore kase tüvesse. Ja tärge jääks sinna eluks ajaks. Et nad teaksid, mis neil teha.

Mis ta neile ütleb? Mis ta neile pärandab? Makske kätte isa eest, kes . . . Mis eest võitles isa? Ta hakkas ülemusele vastu. Veri lõi pähe, mõistus tuhmenes, kutsus mässule! Muidu aga sõnakuulelik ja alandlik. Ei

asja kiitlemiseks ega hooplemiseks. Ei ka kättemaksuks.

Mis ta viib siit naisele ja lastele, kas kimbu hiliseid metsalilli või paraja raudkivi pea lõhkilöömiseks, kes ülekohut julgeb teha? Ta on ise vaikselt eluaeg ülekohut kannatanud... Peavad lapsed samuti tegema? Kas lilled või kivi? Las peksavad vaenlaste pealuid kui pähkleid puruks, isalt saadud viimase kingitusega?

Kas lilled või kivi? Ah, kõik on jäänud tal elus otsustamata, jääb seegi. Jääb otsustamata, kas: Armastage vihamehi ja laske endid puua kui koerapoegi! Või lööge pealuu lõhki igaühel, kes teile ülekohut teeb.

Ta on kodu lähedal. Siit üle paadiks löödud rukkipõllukumeruse hall saun kui kodujänes, madal, keskelt längus, ühe otsa roovilatid õlgkatuse alt justkui jänese kõrvad.

Siit käis ta peigmehena laupäevaõhtuti talu lakka oma mõrsja poole. Siis olid siin heinamaal põõsad ja lepiku serv oli lähemal.

See oli ilus aeg ja laupäevaõhtud ning -ööd veetlevad kui sööt õnge otsas.

Siis läks elu ikka raskemaks, ikka hallimaks. Alati leivapuudus, alati räbalad riided, alati külmetamine sügisese vihma käes ja kodus laste nutt ja naise vaikne ohkamine.

Aga ta armastas seda kui joodik halba viina.

Ta istub maha ja vajub kössi... Nopib jalge eest piibelehe ja silitab seda õrnalt, pisarad hakkavad tal veerema. See on tema sõber karjapoisipõlvest.

Ta nutab vaikselt, häbenemata, nagu nutetakse hea sõbra juures. Nutab, kuni on pisaraid, tõuseb siis üles ja läheb sügavamale metsa.

Õhtul võib ta siit koju hiilida. Võetagu kinni! Aeg läheneb! Rutem, rutem ots, kõigele! Rutem, pea ees, külma vette! Rutem sinna teise, nägematusse ilma! Kaua hulkudes võib ta oma pärandusе pillata ja kerjusena surra! Ta peab midagi pärandama, lastele, kõigile neile noorile mehile, kes tema surma näevad.

Teel kuuldub vankri login, käänaku tagant tuleb hobu nähtavale. Varsti ka vedruvanker. Kes seal istub

peal? Sõduririides. Tuttav nägu. See on Seiskari peremees. Tuleb muidugi külaskäigult. Tema pärast see kõik tuli. Temale anti ülekohtuselt iga nädal võimalus koju sõita, polguülem sõitis ise tema poole külla! Käidi söömas, joomas, ajamas! Aga Vaarenile ei antud luba näljast naist-lapsi vaatama tulla! Sai sõimata, kui polguülemat julges selle palvega tülitada.

Räägime sellest natuke Seiskari Kristjaniga.

Vaaren astub tee äärde. Kergitab mütsi. Kristjan vaatab kõrgi põlgusega.

„Ei tunne ära või? ... See on kena. Siis võib veel ilmas tüki aega elada?"

„Vaaren või?" Kristjani nägu muutub rahutult tusaseks. Tõmbab ohjad peatuseks pinevile, laseb jälle lodevile.

„Mõtled, mis teha? ... Kui korralik kodanik pead mind kinni võtma! See on sinu kohus! Või tahad ka siin, nagu alati seal kasarmus, oma kohusest mööda hiilida! Ülemust seasingiga, võinapaga ära osta!"

Kristjan vaatab abitu vihaga väljakutsuvat põgenejat.

„Sul ei ole sõjariista ühes? ... Kahju ... Oot, ma annan sulle ..."

Vaaren võtab revolvri ja tõstab selle otse Kristjani rinna kohta.

„Oled hull! ..." karjub Kristjan kahvatades ja laseb ohjadki lahti. „Lase revolver alla ..."

„Tunne surmahirmu, tunne vähe aegagi." Vaaren astub sammu lähemale.

„Appi!" hüüab Kristjan hääletult.

Pauk.

Kristjan karjatab.

Hobune kargab püsti ja pistab tuhatnelja edasi.

Pauk tagant järele. Veel pauk.

Siis istub Vaaren tee äärde ja katsub mõelda.

Mis see kõik on? Mis ta teeb? Mis ta tegema peaks? Kas ikka siia-, sinnapoole jooksma, siia paugu laskma, sinna noaga lööma! Või ongi see orja mäss?! Et viimaks alandlikult neile kätte anduda?! Põgenejat temast ei saa, tuleb ikka ükskord tagasi.

Jalad värisevad, kannavad vaevalt. Istub kraavi pervele.

Milleks see kõik? Nüüd on varsti terve vald jalul. Milleks see jant? Ori mässab. Jändab mõttetult veel enne lõppu. Kõik teed veel lahti, aga ei põgene.

Metsa tagant kuulukse kära.

Vaaren kargab üles. Siis naerab oma abitut kibedat naeru:

„Kas ikka tõesti jälle põgenen?"

Teekäänaku taga kuulub kapju plagin.

Vaaren kaob metsa.

Siin on rajad tuttavad, siin tihnikud, siin võib end peita.

Ta jookseb ja arutab eneses: kuhu? kui kauaks? milleks? On see tõsine põgenemine või ainult jooksmine mõttetus hirmus? Et mõni tund veel eluks võita?!

Mets läheb hõredamaks, algab põõsaline aruheinamaa.

Vaaren peatub. Kaugel kuulduvad hüüded.

Ruttu, ruttu peab ta otsustama. Revolver on tühi. Padruneid ei ole. Kas anduda neile kätte? Vabatahtlikult? Võtke, siin olen!

Nad võtavad kinni ja irvitavad. Kui süüdlane koer annab ta enda peremehe kätte . . .

Ei, veel mitte!

Ta võndib üle heinamaa.

Põõsa tagant kargab keegi välja.

Vaaren karjatab . . .

Hobune, kõigest hobune. Noor kammitsas kõrb.

Vaaren peatub silmapilguks.

Siis läheneb suksutades sälule, haarab lakast kinni, vallandab kammitsast, viskab pintsaku sadulaks ja kargab selga.

Viimane sõit! Surmasõit! Las ajavad taga!

On jälle metsarajal ja kihutab edasi maantee poole.

Peatab väheks ja kuulatab. Kaugel selja taga hääled, muidu kõik vaikne.

Edasi, nüüd ei ole enam valida!

Külavahetee, rööpaline, lombid hagudega täidetud. Hobune komistab, Vaaren hoiab kramplikult lakast, annab siis peoga mööda küljekonte.

Ees lai maantee. Kuhu nüüd? Silmapilk peab ta otsustama? Sinnapoole, kus ootab timukas, kaak, surm?! Või

veel kord sinna kauge vabadusmaa poole?! Kust ta korra juba pööras tagasi... Et veel korra sealt tagasi pöörata?! Kui aga nüüd edasi kihutada... peatumata... Kuni hobune nõrkeb, siis metsa mööda... Piirini... Tagasi vaatamata... Kui ta aga poole tee pealt jälle tagasi pöörab?! Häbiga?... Ruttu... Ruttu... Maantee on lähedal...

Ta jõuab teele. Ajab mõnikümmend sammu linna poole... Peatab siis hobust... See ei ole kerge, ei ole valjaid. Kisub lakkapidi ja peksab käega kõrva äärde... Hobune saab aru ja pöörab ümber... Nüüd kihutab ta teisele poole... Sinna kauge vabadusmaa poole. Siiski, ühe puhuga oleks ta ehk linna jõudnud, linna lähedalegi... Öösel hiiliks linna... Seal on seltsimehed...

Ees on aga väga pikk ja tundmatu tee... Piir kaugel... Tabatakse ometi...

Hobune jookseb aeglasemalt...

Vaaren pöörab ta ümber ja hakkab jälle linna poole ajama.

Külateed mööda kihutatakse talle ratsa vastu. Kära, hüüded, mõni pauk...

Vaaren jääb kõhklema...

Kas ta jõuab enne külatee otsast mööda?... Vaevalt... Siis tagasi pöörata?

Ta hakkabki pöörama...

Metsast jooksevad mehed otse teele ja vehivad kätega...

Veel pöörab ta korra linna poole, peksab hobust kontsega ja rusikatega...

Aga juba on ratsanik maanteel ees ja tõstab revolvri.

Vaaren peatub ja haarab ka revolvri... See on tühi, tuleb tal meelde. Ei ühtki padrunit...

Hobune kõnnib...

Kahelt poolt lähenevad tagaajajad ähvardades, allaandmist nõudes.

Vaaren ronib hobuse seljast maha. Ei tea isegi milleks. Võtab pintsaku ja ajab selga.

Revolvrid on tema poole sihitud.

Kardab laskmist, poeb hobuse rinna ette, kaela alla... Ei nad seda kallist hobust haavata raatsi...

Ei lastagi... Tullakse ja võetakse paljaste kätega kinni. Peremees annab ühe hoobi rusikaga meelekohta, aga mitte väga kõvasti. Veel keegi annab võmmu kuklasse.

Nüüd on juba hulk sõdureid ümber ja rahvast kogub. Käed seotakse kinni. Ratsamehi on mitu. Vaadatakse hobuseid, missugune kõige tugevam. Tõstetakse vang viimaks ühele selga ja seotakse nööridega sadula taha. Sõdur istub ette. Mõned ratsanikud ees, teised taga. Revolvrid käes. Peremees juhatab.

Vaaren vaatab kodu poole.

Mööda külavaheteed katkestab naine joosta. Komistab, kukub, tõuseb üles, jookseb, kummargile vajunult... Köha matab hinge... Kõnnib mõne sammu, käsi suu ees, jookseb jälle... Näitab käega...

Tema järel, eemal, jooksevad kaks last...

„Edasi!" kisendab peremees.

„Naine..." ütleb Vaaren ja näitab käega.

Peremees vaatab sinnapoole, kõhkleb silmapilgu.

„Mis kurat, hakkame siin veel jumalagajätmise etendust andma! Edasi, poisid! Päeva veeruks linna! Hei! Edasi!"

Traavides kihutab ratsasalk minema.

Vaaren vahib tagasi.

Naine jääb peatuma, näitab veel käega. Langeb siis põlvili ja katab silmad...

Lapsed jõuavad talle järele ja jäävad nõutult seisma...

Siis kaovad nad haljaste kaskede taha.

Võidukas meeleolus kihutab ratsasalk edasi.

Vaaren vaikis. Mäss oli temas mööda. Mäss oli maha surutud.

„Nii läheb, kui inimene ülemuse vastu hakkab," ütles peremees. Aga Vaaren ei vastanud.

Ta vahtis kauge taeva serva, kus tömbid pilverahnud kui peata sõdurid hunnikusse olid kuhjatud.

Oli juba hämar, kui nad linna jõudsid.

Võidukalt viidi tabatu ülemuse ette. See küsitles Vaarenit kärkides, ei saanud aga ühtki vastust.

Siis visati vang endisse kartseri.

Ta oli seal üksi.

Järgmisel päeval hiilisid teated läbi lukustatud ja riivitatud ukse.

Loode pööranud põgenedes välise ukse juurest kõrvale, jooksnud paremale poole ja langenud vahiohvitseri ukse taha põlvili. See viinud Korni eksiteele. Ta jooksnud Loodele järele, arvates, et see õigemat teed välja pääseb. Alles siis saanud eksimisest aru, kui Loode põlvili langenud. Ta andnud siis vagale kahetsejale hoobi pähe, löönud ta pikali, aga põgenemistee olnud juba kinni.

Hiljemini anti teada:

Homme kell kaheksa kasarmu õuel polgu juuresolekul — poomine.

Salaja teatati veel läbi ukse:

Loode saab armu, Korn lastakse homme kell kaheksa polgu ees maha.

Kartser oli juba pime.

Algas viimane öö.

Vaaren istus nurka maha. Ei olnud sängi, lauda ega tooli.

See on viimane eluase. Viletsam kui Seiskari saun. See on eluaegse orjamise ja eksimise palk. Olgu, homme on pääsemine.

Kusagil tema elus peab suur viga olema.

Ta hakkab seda viga otsima. Nii oli ta vallakoolis käies rehkenduse ülesandega jännanud. Kusagil oli viga, tarvis oli see leida. Ilma selle veata oleks lõpp hoopis teine. Ta on ehk palju vigu teinud? Ta on mitukümmend aastat oma ülesande kallal vaevelnud. Tuhanded väikesed vead on lõpu andnud: poomine polgu ees, hirmutuseks ja õpetuseks.

Ülemus arvab õpetust andvat. Aga seda peab nurja ajama. Tema, Vaaren, annab homme õpetust. Esimene kord ja viimane kord oma elus. Tema õpetab neid noori mehi surema. See ei ole igamehe asi.

Nii on see homme hommikul: Hele päikesepaiste, Sõdurite read . . .

Aga kui need korraga liikuma hakkavad. Haaravad püssid jala kõrvalt, tormavad tapaplatsile, piiravad ülemuse ja hüüavad ähvardavalt:

„Ei tohi tappa!"

Nad peaksid seda tegema!

„Oleme süüdi kõik, karistage kõiki! Tehti ülekohut. Ei suutnud kannatada, — karistage kõiki!"

Vaaren tunneb oma näol kibedat naeratust. Olen ma vähe mahalaskmisi ja poomisi näinud! Ei ole kellegi kaitseks häält tõstnud! Aga nüüd peaks minu hukkamise pärast päike pimedaks minema, maa värisema ja kaljud lõhkema!

Ei, ei! Veel ei mõista inimesed surra! Neid tuleb õpetada! Palju, palju tapetakse veel enne ja puuakse! Aga enne ei kao ilmast ülekohus, kui inimesed surema õpivad. Kui nad elama ja surema on õpetatud. Nii rääkis Korn, ja see on õige.

On ta vähe ülekohut näinud? Aga häält pole ta selle vastu iial julgenud tõsta! Rõhutagu, piinatagu, tapetagu, poodagu, — lastagu aga temal elada, siis on kõik korras.

Kannataks kõik vaikselt, et aga elada lastaks.

Aga suuremagi kannatuse ja alandlikkuse juures võib eksida! Suuremalgi kannatusel on lõpp. Siis on kord enese käes. Alles surma oodates hakkab inimene mõtlema! Oo, terve maailm tuleks surma mõista, üheks ööks mõtlema sundida! Küllap siis leitakse, kus viga on! Tervele ilmale kuulutaks tema, Aleksander Vaaren, täna õhtul veel surmaotsuse ja küsiks homme hommikul:

„Kas veel endist viisi elaksite, kui teil võimalik oleks elu uuesti otsast alata?"

Ja kingiks elu ainult neile, kes seda valmis on iga silmapilk ohverdama — ülekohtu vastu võitlemiseks. Siis võiks uus elu ilmas alata.

Aga homme tapetakse ainult tema ja Korn. Ja täna öösel mõtlevad ainult nemad elu üle. Ei ole jumalat, kes inimese mõtlema sunniks. Kui on, siis laseb ta minna nagu läheb. Rõhuge, piinake, pooge, tapke! Olge kannatlikud — ja elage viletsasti! Olge ülekohtused — ja priisake. Kes tahab, lasku end rõhuda, kes tahab, rõhugu! Kes tahab — orjaku palehigis isandat! Kes tahab, peksku piitsaga orje!

Kui on jumal, siis on see ülekohtu jumal!

Olgu, sureb ilma selleta!

See ülekohtu jumal õpetab: Kannatage ülekohut, armastage oma rõhujaid, õnnistage neid, kes teid surma mõistavad, ja paluge nende eest, kes teid poovad.

Seda õpetust on kuulutatud aastatuhanded, teda on kasutatud aastatuhanded.

Aga mina, Aleksander Vaaren, alandlik Seiskari saunamees, kutsun välja selle jumala täna öösel, kutsun võitlusse enesega!

Vaaren kargas üles ja näitas pimeduses ähvardavalt rusikat.

„Tule! Tule minuga võitlusse, kes sa oma päikest lased armsamini paista rikaste, vägevate, ülekohtutegijate, rõhujate, piinajate, tapjate ja poojate üle! Kes sa alandlikud, kannatajad ja vagad pimedusse heidad! Tule välja, sa vilets! Sa kardad ennast näidata ja kuulutad end paksuks söönud orjade läbi, kes käivad pikis rõivis, käed risti! Tule välja, ma sülitan sulle silmi, löön oma küüned sulle kõrri ja rusun oma põlvedega su rinna sisse! Või häbened sa, et su armunõu on inimesi üles lasta riputada, kui nad õigust maa peal julgevad nõuda! . . .

Ta peatas rõveda sajatuse ja kuulatas: nagu ootaks vastuse ilmumist.

Aga kõik jäi vaikseks, pimedus ei andnud vastust.

Ta istub nurka ja vajub jõuetult kui rootu vagel kokku.

Kui see raudvõru aju ei muljuks! Kunas lõpeb see öö!

„See on viimane võitlus . . ."

Aga see võlla minek! Tee kartseri uksest sinna ja siis see pingile tõus ja silmuse kaela panek . . . Kui ainult jõudu jätkuks! Tal ei ole jumalat, kes teda toetaks, trööstiks, julgustaks. Olgu, sureb jumalata.

Nägema peavad nad ja kuulma, et ilma nende jumalata surra suudab! Ei ole see aidanud teda eluajal, siis hoidku eemale surmatunnil! Nurja ajab ta nende jumala armunõu! Ja ülemus ei pea rõõmu tundma tema surmast. Tahavad teda ja teisi hirmutada surmahirmuga. Armsad vennad, kes teie reas ümber seisate! Surm ei ole kohutav, tulge julgesti järele! Tulge õige

peal Viletsus ja kannatused on ainult siin! Üks julge hüpe — ja kõik on seljataga! Nägemiseni, vennad, pidage minu pärandust kalliks! Olen pääsenud!

Nii kõneleb ta kartseri pimedas nurgas istudes.

Öö aga läheb pikkamisi. Aeg-ajalt ärkab jälle see marukoerte kari ja pureb halastamatult aju. Mööda on julguse ja trotsliku väljakutse hoog, argus hiilib jälle hinge ja heidab selle võidukalt enese alla.

See kestab mõne tunni.

Siis hämardub viivuks mõistus, aga uni on täis koledaid nägemusi.

Juba ärkab ta ja kargab üles. Aju muljub jälle see raudne rõngas. Hommikul kell kaheksa, poomine . . .

Kas ei ole ühtegi jumalat, peale selle äraneetud ülekohtu jumala, kes talle rahu annaks! Kas ei ühtegi! Olgu ma viimane, kes sureb jumalata!

Ta langeb akna ette müüri najale, ots vastu niisket kivi. Ainult kivi, niiske kivi suudleb surma eel tema otsa! Oh kivid seal karjamaal, hallid, sammeldanud! Üks minu hauale! Ehk viidagu mind sinna kivi alla! Lehmad mäletsevad mu haual mälu, kell kõliseb kaelas, lepik kajab, karjapoiss kivi otsas . . . Ta ei mõtle surmast. Valmistagu end selle vastu, ainult selle vastu!

Läheks läbi ilma, kerjakott seljas, kepp käes. Küsiks igaühelt: Oled valmis surema, praegu, iga silmapilk? — Ei! — Siis möllaku ilmas veel edasi tapmine, ülekohus ja orjus!

Ta ruttab jälle ühest nurgast teise, pöörleb kitsas kongis . . . Ruttu, ruttu, muidu kaotan päranduse! Ei ole midagi anda neile noorile mehile! Oma lastele!

Vaaren oigab pikalt.

Kui nad kuulaks, kui nad kuulaks mõne minuti, pool tundi, tunni. Olen lihtne, harimata mees, ei mõista lühidalt öelda! Aga kuulake minu kõnet — teie ei poo siis mind, teie ei poo! Palun põlvili, halastage! . . .

Halastage, õiglased ja inimlikud kohtunikud, olen mitu päeva ja ööd surmaahastust ja hirmu üle elanud, sajakordselt olen teenitud karistuse kannatanud!

Aga ei! oma äärmises õiglusetundes ei lase nad end väärata ja vastavad: oled valukarika ehk kümnekordselt tühjaks joonud. Aga sinu pealekaebajad tahavad

kättemaksude karikat ja meie, kohtunikud, õigluse karika põhjani juua. Et tilkagi maitsmata ei jääks! Siis võime jälle rahulikult magada. Oleme kui kirglikud armastajad, kes armastuse sügavust maitsta tahavad!

Et olgu siis, olgu! Joon karika põhjani!

Terviseks, vennad ja — timukad! Olete mulle raske osa andnud. Väga raske! Katsun seda mängida hästi. Lähete vaimustuses koju!

Sammud ukse taga, kolin, kõne. Tulevad!

Aga ei tule.

Oo, kuidas lendleb silme ees. Piltide sadu, piltide segu! Mis see on: lendab minevik silme eest mööda. Või lendab ta läbi mineviku? Elu on ühtekokku koondunud, lapsepõlv, poisikese- ja meheiga — see ei ole ühes joones seljataga, see on ümber, tema selle keskel. Aeg on kadunud, kõik on silmapilku koondunud. Tihe mälestuste, elamuste rägastik, padrik. Valgust vähe, teed ei ole. Oo, missugne elu! Aga surm peab uhke ja ilus olema!

Pea püsti! Oled Vaaren, eks sa tea, kuidas üks Vaaren sureb! Ära pilla oma pärandust! Ära pilla! Kõigile neile lase osaks saada, kõigile, kes seal maad tammuvad! Edasi, Vaaren, sirgelt, julgesti! Kui kõik nõnda valmis on surema, siis on ilm lunastatud! Ei enam vägivalda, ei orjust ega ülekohut! Olen valmis, miks viivitate! Alaku pidu! . . . Olete ka teie, targad ülemad, aulised kohtunikud, olete ka teie valmis, kui kord peaks teie kätte tulema? Talusulane, Seiskari saunamees, teie alandlik ori, üks vaikne alandlik harimata mehike, on valmis, on valmis!! Miks te viivitate! Kauaks jätkub mu jõudu!

Varsti on mööda see julguse hoog. Armu, armu tahab ta paluda! Kas nad siis tõesti ei halasta?! Lubab end ahelasse needida, on valmis orjama eluaeg, pidagu ainult hing sees! On truu, alandlik, sõnakuulelik . . .

Kivilaane perenaine vaatab irvitades tema peale. Tal on õigus. Niisugne on tema Aleksander Vaaren.

Ta lööb enese ühe nõksuga sirgeks.

Nad kõik eksivad. Ta ei ole ometi niisugne. Eksivad rängasti! Lõpu peavad nad teada saama! Enne on vara otsustada.

Hoiab end sirgel, keha ja vaimu. Aga raugeb siis jälle ja vajub kokku kui rootu vagel.

Kui oleks inimene, kes sõnagi ütleks! Kui oleks!

Kes annaks rahu hingele!

„Rahu, rahu!" ägab ta.

Kui siiski annab ehk rahu suur andeksandja, suur ... mis nimi sel ka oleks! ... Armastage oma vihamehi, õnnistage, kes teid vannuvad, paluge nende eest, kes teid neavad ... ja poovad ...

Vaaren langeb põlvili.

Kui ehk on siiski suur armastus olemas?! ... Aga ei, ei! Võidakse puua rehkendades, ja sa tee õnnis nägu, kui paneks ema sind magama! Kas ükski loom vaatab oma tapja otsa armsalt, õndsalt!

Mis on viimane sõna? Ainult see on tarvilik! Ainult see! Õnnistus või needus? Andeksand või kättemaks? Kumb on suurem?! Kumb põrutab tapjaid, et nad ühe öögi teda kõlkumas näeksid?! Kumb on neile sadadele ja tuhandeile kohasemaks päranduseks? Kumb trööstib naist ja lapsi?! Kumb aitab ülekohut ilmast vähendada?!

„Pooge, kättemaks tuleb!" hüüaks ta rusikaga ähvardes.

„Pooge julgesti, jumal annab kõik teile andeks! Tehke julgesti ülekohut, kes nuriseb, seda võib üles puua, jumal on armulik ja inimene alandlik! Pooge julgesti! Teie jumal on tugevama ja ülekohtusema poolt!"

Kaugel on veel hommik? Mitu tundi veel elada? Läbi trellide paistab aotaevas, kollane on ta kui lepapark. Oh kui sageli on ta niisugust taevast näinud, enne päevatõusu tööle minnes. Siis tuletas see meelde, et raske töö on jälle algamas. Oo rahvad, ärgake, ärgake! Vaadake koidutaevasse! Unustage üheks päevaks oma väikesed mured ja mõelge surma peale! Veel täna, veel täna! Homme tuleb surra teist paljudel!

Kes mõistab teist surra? Kellel on teist jumal? Aga ilma on raske surra!

Ta vahib kaua taevasse, mis punetama lööb. Seal kaugel-kaugel aopunas tunduks nagu rahu. Aga ainult silmapilguks.

Ta hakkab jälle kartserit mööda sõõris ruttama.

Eneses öeldakse nõuandja olevat. Kuula seda, see ütleb, kuidas surra.

Ta jääb seisatama ja kuulatab.

Nagu kaugusest kostavad hüüded läbisegi:

„Sure! Sure mehiselt! Palu! Palu armu! ... Põgene! Põgene ja võitle! Tasu kätte! Tapa, hävita! Palu, palu armu! Lange põlvili! ... Hüüa jumalat appi. Teda üksi ... Elagu kommunism! Isa, sinu kätte! ...“

Ta katkestab ägeda liigutusega selle hüüete segu oma kõrvus. Ei sealt ei ole vastust, ei käsku ega keeldu kuulda.

Tulevad?

Vaht lükkab lauakese sisse, seab kandami einega peale. Valmis võileivad, singi, vorsti, munaga. Piimakauss. Pudel viina.

Vaaren haarab võileiva, hammustab ... Neelab suutäie tervelt alla. Pöörab siis häbenedes kõrvale.

Nii on ta eluaeg rutanud hommikul einet kugistama, et peremehe tööd alata. Milleks ta nüüd sööb? Ja milleks see viin?

„Milleks see viin?“ küsib ta vahilt.

„Et surm kergem oleks.“

„Et poomine mulle sama lõbus oleks kui neile? ... Tänan! Viige viin ülemusele, et surma nähes ei kohkuks.“

Vaht viib eine ja viina ära.

Nii anti ka lahingu eel viina, et tapmine kole ei oleks, et surma ei kardaks! Tahan kainelt surra! Ainult rutem, rutem peaks see sündima!

Käikudes kuuldakse samme, käiakse, kõneldakse. Kas tulevad juba? Nii vara?

Tullakse ukse taha, pööratakse lukk lahti.

„Teie naine on siin,“ ütleb vaht.

„Ärge laske sisse!“ karjub Vaaren. „Ärge laske.“

Küürus naine seisab uksel, vaht astub tagasi.

Nad jäävad kahekesi hämarasse.

„Kas lapsed elavad veel, kas sa neid ära ei ole tapnud?“

„Ei, miks ma ära peaksin tapma?“ vastab naine hirmunult.

Nüüd vaatab ta naist.

„Sa oled mu ema, aga mitte naine! Nii vana oled ..."

„Need päevad ja ööd, oh Issand jumal! Ega mind enam kauaks ..." vastab naine tasa.

„Oled nii vana kui mu ema ... Ise olen vist juba vanem kui mu isa. Mida rutem sured, parem ... Las toidavad lapsi!"

Ei olnud kummalgi midagi öelda, seisid tummalt.

Siis hakkas naine nuutsuma, surus pearätiku nurgad silmi vastu ja langes viimaks põlvili, õlaga müüri najale tugedes.

Vaaren ei mõistnud sõnagi öelda, kõndis pikkamisi väikeses sööris.

„Käisin ülemuse juures palumas ..." algas naine. „Et andeks antaks ... Ei anta ... Ässitab teisi mässule ... Oleks kohe armu palunud ... Aga põgenes veel ära ... Öeldi, ei maksa paluda ... Oh jumal, jumal küll! Mis saab lastest!"

„Ütle neile, et surm on kerge. Et see on kergem kui hüpe külma vette. Ainult natuke julgust. Kui neil see selge, küll siis näevad isegi, mis tarvis teha. Oleksin seda enne teadnud, teisiti oleksin elanud. Või ka üleüldse mitte elanud. Seda ütle neile: surm on tuhat korda kergem kui vilets elu."

„Peavad nad siis ise endid ära tapma?!" hüüdis naine nuttes.

„Mistarvis ise! Seda teevad teised, niipea kui viletsust hakkavad enesest ära heitma, tehakse varsti sulle ots! Ehk sa teed teisele otsa ja võid isanda viisi elada!"

„Oh Issand jumal küll!" ägas naine ja nuutsus kuivalt. „Saunast aetakse meid välja ... Ja mina ei jõua neid üles kasvatada ..."

„See võib õige olla ... Aga mul on täna suur pidupäev. Ära sega, naine, niisuguste väikeste asjadega minu rõõmu!"

Vaht teatas, et naisel aeg minna.

Sõnalausumata suruti kätt. Naine laskis pea silmapilguks abitult mehe rinnale ja läks siis nuutsudes välja, enam küürus kui tulles.

Hingekarjane tuleb. Vaaren näeb ainult musta pikka kuube.

„Hing on rahutu. Aidake mind, kui võite. Aidake oma jumalaga, kes vägev ja rikas ülekohtust."

„Armas vend ... usu ..."

„Ütleme, et usun. Jumalat ja tema poega, kes risti löödi. Mis sellest?"

„Siis leiad rahu."

„Rahu? ... Ja siis?"

„Siis sured kui see röövel Kristuse kõrval risti peal, kellele ta ütles: täna pead minuga paradiisis olema."

„On see ikka tõesti olemas?"

Hingekarjane otsib vastust.

„On see tõesti olemas?" hüüab Vaaren kannatamatult.

„Meie, ristiinimesed ..."

„Timukas, kohtunikud, ülemus — kõik olete ristiinimesed ... Ja poote ning tapate ... Aga jätame ... Kui mul nöör kõri kinni pigistab, kui ma suren, kui ma tapetud olen — elab mu hing veel edasi?"

„Meie hing on jumalik ja igavene."

„Tähendab, hing jääb alles. Väärtuslikum osa jääb alles?"

Hingekarjane on sellega kaheldes nõus.

„Tähendab, võib tappa?! Ei tee viga. Ainult kesta võib hävitada ära, tuum jääb alles?! See asi on siis korras?! Seisate juures ja palute jumala õnnistust! ... Rahakott võetakse ära, raha jääb alles, selle pistab jumal oma tasku, või kurat?"

Vaaren sammub sööris ümber kongi ja jätkab siis rahulikult:

„Talitavad külmalt ja rahulikult: üks vaatab kui ärimees raamatust verekurssi. Teine seab silmust, justkui kokk nülitud jänese ülesriputamiseks. Ainult valge põll puudub ..."

Ja hingekarjase ette seisma jäädes ütleb ta tungivalt:

„Minu viimane palve, kas see leiaks täitmist? ... Et kokal, see tähendab timukal valge põll ees oleks! See on võimatu?! ... Teie ei saa seda täita? ... Kahju! ... Väga kahju! ... Siis pole mul enam midagi teiega rääkida ... Minge! Ja paluge kaagi juures seistes timuka kätetööle oma jumalalt õnnistust! Tõstke püha rist kaagi kõrval kõrgele!"

Hingekarjane läheb.
Vaaren vajub jälle nurka.
Milleks see kõik! Kas see ei ole orjamäss, muud midagi! Kus on suur vaikne rahu! Kuninglik rahu mässava rahutuse asemel!
Nüüd on nad kõik käinud ja läinud.
Olgu siis.
Kui see aga rutem sünniks.
Ta peab võitma, peab lunastama aastakümnete eksimised mõne minutiga. Kõik on selge, võit on kindel — ainult julgust mõneks silmapilguks.

Olen arg talupoiss, olen ikka alandlik ja sõnakuulelik, on antud raske ülesanne. Tean, kuidas seda täita!
Veel tuleb Kornilt läbi ukse sõnum. Laseb küsida, kuidas meeleolu?
Vaaren laseb vastata: Lunastan oma eksimised! Lunastan oma osa ilmast!

Nüüd on ta maha jäetud jumalast ja inimesist. Aga tema, Aleksander Vaaren, on küllalt julge, et ka jumalata surra. Tulgu jumal kord ka tema juurde. On teda omal ajal küllalt appi hüüdnud, aga asjata. Otsigu enesele orje nende hulgast, kellel elu kerge ja kes seda kaotada ei raatsi.

Põriseb trumm. Mürtsuvad rasked sammud!
Vaaren võpatab.
Nüüd! Ainult silmapilk. Nüüd!
Ta kuulatab.
Trumm põriseb pikaldases marsitaktis.
Vaaren tunneb jalad kaasa tammuvat, sooned tõmbuvad sirgu.
Oo, see on ka mulle! Põrutagu vennad tugevasti trummi, seltsimees läheb surma! See on viimane . . .

Ei saa, ei saa teie mind karistada — sest ma ei karda. Ei saa neid teisi hirmutada — nad näevad, et kerge on surra! Vaadake, vaadake ainult. Ja siis on teil vägivalla ja ülekohtu lõpetamine ilmas kerge! Üpris kerge!

Tulevad. Võti pöördub lukus.
Ei ühtki sõna, ei ühtki hüüet! Ei palvet ega protesti, kinnitab ta eneses.
Uks avaneb.

Vaaren vaatab kohmetult, tunneb näol vildakat naeratust. Ütleb murdunud häälel: „Lähme."

Veel mitte. Enne seotakse käed selja taha kinni.

Vaaren lööb näo valjuks ja sammub mõõgameeste vahel kivist koridori mööda sirgelt edasi.

Hele valgus lööb uksel silmi.

Vaaren komistab.

Kogeleb vabanduseks: „Jalad nõrgad, imelikult nõrgad!"

Siit on umbes sada sammu kasarmu õue.

Kõrval kõnnivad vahid. Haljad mõõgad sätendavad. Kui nendega löödaks — pea maha! mõtleb ta. Siis lööb end sirgele kui unustusest ärgates.

Sõdurid vaatavad tema poole. Näod kui mõõgaterad, külmad. Ohvitser käib ees.

„Öelge, et surin... julgesti," ütleb ta vahtidele. „Saatke sõna koju, jutustage, kuidas surin. Üks vaene, vilets talusulane, Seiskari saunamees, alandlik ja sõnakuulelik. Suri julgelt... See oli tal nii kerge! Tulgu järele, tulgu kõik julgesti järele!"

Ohvitser vaatab valjult Vaareni poole. See vaikib. Vaatab siis tagasi. Teine vahisalk tuleb järel. Korn!

Nad näevad teineteist!

„Julgust!" hüüab Korn.

Nad jõuavad kasarmu nurga tagant õue.

Üks pilk — ja Vaaren tunneb judina üle keha jooksvat. Nii oli keisri paraadil. Seesama värin kehas. Siis vahiti keisrit. Nüüd teda ja Korni! Oo, suur päev!

Tihe püstaed tapaplatsi ümber. Iga elava samba vahel püss, täägi ots taeva poole. Vaaren lööb enese sirgeks!

Oo, Suur päev! Ainuke pidupäev elus! Vaata, Seiskari peremees!

Ta komistab jälle, häbeneb jalgade nõrkust, ajab end sirgu ja astub kindlamalt.

Ainult mitte karta — siis olen karistusest pääsenud, siis olen mina võitja.

Korraga silmi tõstes:

„Kus on... see?"

Keegi ei vasta.

Ta otsib silmega kaaki.

Ees on ohvitseride rühm ja mõned mustas riides isandad, hingekarjase valged lõpused...

Seal... seal!

Ta surub hambad kokku, et oiahtust hoida.

Kadunud, tema pärandus on kadunud! Hirm, hirm!...

Sõdurid toetavad teda.

„Julgust!" hüüab Korn selja tagant.

Vaaren lööb end sirgu.

See on viimane võitlus...

Komando. Saatjad seisatavad.

„Kivilaane, Kivilaane..." karjub Vaaren ja sirgub. Silmad kiinduvad taevasinasse. Veel on pärandus alles! Katsub naeratadagi.

Sõduritest püstaed ei liigu.

Komando. Korn sammub vahtide vahelt mööda.

Kumb enne? Seal siis on see kaak. Köis ripub. Silmus...

„Ooo..." ulub vaikselt Vaaren.

Pigistab hambad kokku ja matab ulumise kurku.

Komando. Korn viiakse edasi.

Keldri halja seina äärde.

Seal see sünnib! Kas ta ehk armu ei palu!... Peaks ta põlvili langema!

Siis ka mina! Siis ka mina! Aga ei, ei Korn ega ka mina! Suren jumalata, suren julgelt, vaadake, vennad, see on nii kerge! Päike on nii hele, muidu vaataks talle silma!

Komando. Sõdurite rühm marsib Korni ette. Püssid võetakse käele. Lukud lõgisevad.

Korn hoiab pea kõrgemal kui muidu. Vaatab sõdurite rühmast mööda. Silmad pilukil.

Suur vaikus. Korn laseb silmad pikkamisi elavaid aiatulpi mööda edasi.

Komando. Püssid tõusevad.

Vaaren ulub tasa, hambad kinni, pilk kiindunud seltsimehe näkku.

Sügav korts tekib Korni silme vahele, nägu tõmbub, huuled on kinni. Pea tõuseb kõrgemale.

„Elagu..."

„Tuld!"

„Elagu..."

Rrrahhh!
Vaaren karjatab tasa.
Siis kordab ta eneses: Julgust, julgust! ... Vaadake, vennad, nüüd on minu tund.
Katsub naeratades sõdurite poole vaadata.
Komando. Mõni samm kaagi poole.
Vaaren naelutab pilgu taevasinasse ja kordab tasa läbi hammaste:
„Jumalata ... See on raske ... Seda julgemini. See on viimane ... Naine ... Lapsed ... Raudkivi ... Vaadake, vennad! See on nii kerge." Hüüab kõvemini:
„Vaadake ..."
Teda tõugatakse edasi ...
Jälle naelutab pilgu taevasinasse.
„Lunastan ... Lunastage igaüks. Olen surma ära teeninud, et kartlik olin, et arg olin, et ülekohtule vastu ei pannud!"
Viivitus. Liikumine. Segadus ...
Vaaren vaatab. Kas armu?
Karjutakse üle õue:
„Kes on valmis otsust täide saatma?"
Pikk vaikus.
Keegi ei liigu.
Pääsenud?! Pääsenud?! hõikab keegi Vaarenis.
Veel karjutakse üle õue.
Read seisavad liikumata!
Ülemus on rahutu. Kõneldakse, kõnnitakse.
Keegi karjub Vaarenis meeletus rõõmus: Pääsenud?! Pääsenud?!
Veel kord karjutakse.
Reast lahkub noor sõdur ja läheneb kiiresti.
Vaaren vahib talle otsa! Noor ilus poisike! Lõug väriseb ärevusest! Seisatab ülemuse ees. Lööb kontsad kokku.
Vaaren karjatab, lööb siis hambad kokku ja ulub vaikselt. Siis kordab ta ruttu:
„See on viimane võitlus ... Suren ... Suren jumalata! Suren jumalata! Vaadake kõik! On teil midagi laita?"
Ja üle õue karjub ta:
„Poon end ise! ... Eemale, noor timukas! ... Vabastage käed!"

Segadus.
„Vabastage käed!"
Käed kästakse vabastada.
Vaaren kargab võidukalt kõrgele pingile. Vaatab sõdurite ridade poole. Võtab siis silmuse kätte ja karjub:
„Olen süüdi, et kaua vaikides ülekohut kannatasin! Et enne vastu ei hakanud! Olen süüdi, et alandlik ja sõnakuulelik olin. Olen süüdi. Mõistan ise kohut!"
Siis pistab pea silmusse. Pink lendab jalge alt.
Vaaren ripub õhus.
Pikkamisi pöördub silmuses kõikuv keha. Moonduv pale pöördub ülemuse ja kohtunikkude poole.
Vaikus.

TANIEL HEITLEB

I

Taniel Vanaveski võrdles oma elukäiku lausmaa jõega, millel pole vahutavaid kärestikke ega vägevalt mürisevaid koski, aga mis on siiski kauniks ehteks isamaale ja kasuks tema kodanikele. Kuskil soises padrikus sammalmätaste vahel algab see ahta tirena ja metsastaja võib tast vaevata üle astuda. Peagi paisutavad teda maa-alused veesooned ja lähema metsa vahel pääseb tast üle vaid purret mööda. Küngaste vahel loogeldes võtab ta endasse vett põllu kraavest, ühineb rohiste ojakestega ja maantee kohal katab teda juba rasketest palkidest sild. Kalda rohul istub õngitseja ja viskab aeg-ajalt ridva hõbedase kalaga õhku. Aina laienedes ja süvenedes voolab ta läbi rohiste luhtade, käändub voorte vahel vasemale ja paremale, otsides kergemat läbipääsu, kandes oma pinnal juba kalamehe paate ja palgiparvi.

Alamjooksul on ta õnnistuseks tuhandeile kalastajaile. Laia puguga lodjad liiguvad tema võimsal voolul oma raskete koormatega. Purjekad kui valgetiivalised linnud liuglevad kergelt alla- ja ülespoole; saledakehalised aurikud lõikavad terava ninaga tema laineist rutates läbi, sajad inimesed lael.

Selle võrdkuju lõi Taniel enesele alles keskikka jõudes ega suutnud siis veel suudme avarust enesele kujutledagi.

Igatahes oli jõgi tema meelest veevool, mis aina suurenedes ja laienedes enesele teed murrab ja viimaks vägeva hoovusena ääretusse järve, enamasti alati aga merre langeb. Et jõed ka mõnikord liivasse kaovad, sellest ei olnud tema maadeteaduse õpiraamatuis sõnagi.

Taniel oli vaese lesknaise poeg vabadikuhurtsikust ja pidi kohe võõra juurde seakarja minema, kui meelt hakkas märkama. Koolis oli ta esialgu arguse pärast ennatu ja kannatas perepoegade kõrkuse ja jõhkruse all. Aga pikkamisi toibus ta, äratas oma kerge taibuga õpetaja tähelepanu ja suuremad lasksid teda mõnikord oma mängudest osa võtta. Kolme aastaga oli tal vallakooli tarkus käes, aga himu veelgi õppida. Pastlad ja mitmeti paigatud püksid jalas, hapukapsad kuiva leivaga seljakotis, hakkas ta kümne versta tagant ministeeriumikooli käima.

Suvel karjas käies luges ta oma õpiraamatuid või põnksutas kaasavõetud kandlel tuttavaid viise, lauldes neid heleda häälega.

Ema suri ja Taniel pidi koolist lahkuma, enne kui selle sai lõpetada. Nüüd oli ta ise enese eest hoolitseja, hoidis suvel karja, käis talvel mõnel peremehel abiks puude- või heinaveol. Vabal ajal luges ta veelgi oma vanu kooliraamatuid, sest muid ei olnud, ja õppis neist, mis veel õppida oli.

Väsinud õppimisest, või kui ei pääsenud raamatuga väikese lambi lähedale, istus ta oma voodi õlekotil ja põnksutas kannelt. Juba mõistis ta sellel mängida kõik kuuldud tantsulood ja laulud, mõistis neile tundmustki sisendada, nii et teda meelsasti kuulati. Juhtus ta aga mõnikord üksi toas olema või suve ajal metsas, siis laulis ta kandle saatel üht laulu, mida emalt juba sülelapsena kõige sagedamini kuulnud ja mis talle sügavasti meelde sööbinud:

Ma olen rõõmus laulumees,
kes saunades ja lossides . . .

Viis kõlas kaeblikult, ja ema polnud seda kunagi rõõmsasti laulnud, Tanielil surus see pisarad silmi ja pigistas kurku, aga hoolimata sellest pidas ta nimelt ennast selleks rõõmsaks lauljaks, kelle hääl on helisemas hommikul päikese tõusul ja kes läheb õhtul lauldes magama. Tõelisuses ei olnud see kaugeltki nõnda: suvel tuli hommikuti tõusta raske unega võideldes ja minna karjagi öist roidumust võites; õhtul oli väsimus liiga suur, et rõõmsalt kannelt lüüa või laulda.

Viieteistkümne-aastaselt kauples ta enese tööpoisiks, sest kehalt oli ta tugev ja lihased ning kõõlused kõvad. Aasta hiljem hakkas ta talviti jaamas telegrafisti juures käima, kes oli talle kaugelt sugulane. Varsti mõistis ta morseaparaadil kärmesti klõbistada, viskas traati mööda välgukiirusel teateid linna rongide tulekust ning minekust ja võis leeri minnes kollasetriibulise tärniga vormimütsigi pähe panna. See aitas unustada paljud senised kannatused. Jaamaesisel seistes kandis ta nüüd alati seda mütsi ja märkas, kuidas teda vaguniakendest isegi hästiriietatud reisijad vaatlesid. Aga vabul tunnel tuli veelgi talus tööd teha, sest palka talle telegraafikontorist ei makstud.

Alles kolme aasta pärast sai ta koha kuhugi kaugemasse jaama, kust siis suvel korraks kodunurka sõitis ja surnuaia-pühal oma tärniga mütsi ning hõbenuppudega vormikuue tõttu üldist tähelepanu äratas. Teda vahtisid eriti noored neiud, kes taga ühes koolis käinud; aga mõni jõukas peremeeski ulatas talle lahkesti käe ja päris sõbralikult: kuidas ka noorhärral läheb? Mispeale Taniel lahkesti, kuid mundrile vastava iseteadvusega kostis: „On ikka pisut kergem ja puhtam kui talutöö!"

Kuigi palk oli väike, võis Taniel nüüd inimese viisil elama hakata. Ta oli vähenõudlik: tõi enesele külast moona ja valmistas ise süüa, parandas ise oma riided ja saapad, pesi salajas pesugi, aga sellest kõigest säilitatud raha eest ostis mõne raamatu ja täiendas end keeles ning kirjas. Õhtuti käis ta segakooris lauluharjutustel ega lükanud tagasi osi näitemängus. Ta tegi seda kõik meelelahutuseks, aga pidas seltsielu edendamist isegi oma kohuseks, sest ajalehis kõneldi sellest alati kiitvalt.

Mõne aasta pärast pääses ta suuremasse jaama ja kahekümne nelja aastaselt linna.

Suurem osa Tanieli unistusist oli juba täide läinud, tema oma püüdlikkuse ja hoolsuse tõttu. Sellest tõusis tema iseteadvus, ühtlasi ka tung veelgi edasi püüda, end kõigiti täiendada. Ta võttis tagaselja kursuse kalligraafias, kiirkirjas (see jäi küll pooleli), saksa keeles, õppis tantsima ja tellis „Niiva" kõigi kaasannetega.

Taniel oli keskmist kasvu, nurgeliste õlgadega, pisut mühakas, nii et kõvasti nööbitud vormikuubki teda saledaks ei suutnud teha. Parem õlg kippus käimise juures ettepoole hoiduma ja parema puusaga ta andis iga sammu juures nagu hoogu. Siiski, kui ta õhtuti peauulitsal pikkamisi väärikalt kõndis, ei olnud seda puuet peaaegu märgata. Juuksed olid tal tõmmukaspruunid ja ta suges nad lamedavõitu laialt otsalt siledasti üle pea. Silmad olid pruunid, väikesed ja vaatasid tihedate pruunide kulmude alt alati muretult. Tema pilk oli nobe ja tabas kärmesti kõike, kuigi ei tunginud millestki läbi. Pikavõitu lihav nina oli esiti nõoga, siis väikese kühmuga, suu teravate otstega, liialtki lai, lõug tömbilt ümarik. Mis aga puudu jäi vormide kokkukõlas ja täiuses, seda aitas katta muretu, lahke, enamasti alati rõõmus, inimessõbralik ilme.

Vormimütsis leidsid neiud ta isegi meeldiva olevat, ja kui ta linna asudes endale pikliku, tolleaegse keisri lõuahabeme laskis kasvada ja seda hommikuti hoolsasti pügas, kui isegi juuksed keisri eeskujul laugust kõrvale suges, armus temasse varsti pagari tütar Elli, kellelt ta hommikuti kohvi kõrvale vesikringleid ostis.

Elli oli üle keskmise kasvu, peen, kuigi mitte sale, ja tuletas meelde kõhna vesikringlit. Ta oli vaikne ja sõbralik, vähenõudlik ja alistuv Tanielile. Ta kuulas meelsasti kandlemängu, millega telegrafist tema südant võitis, katsus kord „Rõõmsale laulumehele“ kaasagi laulda, aga hääl, nõrk ja võnkuv, katkes varsti kui rohuhärma lõng.

Nad kihlusid varsti, käisid käsikäes õhtuti surnuaial kõndimas ja abiellusid seitsme kuu pärast.

Kaasavaraks sai Elli kohvpruuni luitunud ühekordse agulimaja pagariäriga, kuigi see kõik tuli vennast pärijaga poolitada. Aga Taniel ei ahnitsenud vara ega mõistnud veel mustade päevade eest muretseda. Edu, mis tal olnud aasta kümne jooksul, kasvatas usku enesesse, ja mis korralikul riigiametnikul pidigi muret olema! Haiguse korral saab abiraha ja puhkeaega, vanaduses ootab kindel pension! Ametivennad aitasid ühest suust kinnitada, et ei ole kindlamat eluseisust, kui on riigiametnikul.

Pärandusosa maksis vend Ellile pikkamisi korralikult välja. See ei olnud kuigi suur, aga Taniel lohutas end sellega, et ta maalt mõnd peretütart naides palju rohkem poleks saanud. Või kuigi oleks saanud, siis poleks peretütar õieti võõrast keelt mõistnud ega omanud linna haridust, mis oli Ellil. Peeti siis mõni aeg nõu, mis kaasavaranatukesega teha, kuhu see paigutada, et oleks kindlam. Elli soovitas elukinnitust ja Tanielgi pidas seda väga tarvilikuks, aga lõi siiski kartma, kas alati saab korralikult aastamakse maksta. Pikkade kaalutluste järel otsustati raha riigirenteisse hoiule panna, mida peeti kõige kindlamaks kohaks. Kavatseti iga kuu sellele summale natuke lisa viia ja arvutati, kui palju nad kõige protsentidega kümne aasta pärast omavad. Tanieli unistuseks oli siis maal, oma kodunurgas, talu osta ja seal eeskujulikuks peremeheks hakata. Elli kartis aga maaelu ja soovitas maja ostmist linna. Maja võiks olla kahekordne, aiaga; alumisel korral võiksid nad väikese kaupluse avada. Arvamused läksid lahku, asi jäi lõplikult otsustamata.

Varsti sündis Ellil tütar, ja Tanieli soovitusel pandi sellele nimeks Anastasia. Mõtete käik selle nime juurde ei olnud liiga keeruline: Taniel leidis, et tal enesel on sarnasust valitseva keisriga, ja mitmed teised kinnitasid seda. Ta püüdis seda sarnasust võimalikult suurendada, niipalju kui talupojalik-nurgeline nägu seda lubas. Tal olid mitmed pildid valitsevast paarist ja isegi nende lastest. Teda huvitas kogu keiserlik perekond ja ta teadis peast kõigi liikmete sugulusastmed keisriga. Anastasia nime leidus kõrges perekonnas mitmel puhul. See nimi mingipärast meeldis Tanielile ja ta tundis, nagu läheneks pealinna kõige kõrgemale ringkonnale, nimetades oma tütre Anastaasiaks. Muidugi, see side oli õhuline, ühekülgne ja ainult temale aimatav, aga andis talle sisemist kinnitust ja iseteadvust. Riigi- ja keisritruu, nagu ta oli, tundis ta oma seljatoe pealinnas asuvat ja vaatas julgesti maailmale ja elule.

Nüüd, kus tal oli tütar, keda hüüti esialgu Taasiks, teadis ta oma kohused kasvavat ja jäi sellekohaselt tõsisemaks. Aga ühtlasi tundis ta nüüd enese väärtust kasvavat, astus mehisemalt ja kõneles madalama hää-

lega, pikaldasemalt. Ta rakendas enese kõvemini tööle: täiendas end keeltes, oli mitmes seltsis tegev, aitas uusi asutada ja käis segakooris hoolsasti tenorit laulmas.

Mõne aasta pärast prahvatas maailmasõda ja tegi esimesil päevil Tanielile kui ka Ellile muret, seda enam, et hiljuti oli sündinud teine tütar, kellele ema pealekäimisel pandi nimeks Drusilla. Omal ajal komisjonis käies oli Taniel küll vabanenud, esiteks kui üksik poeg ja teiseks leiti tal jalad olevat talla alt peaaegu tasased, nii et anti üsna valge pass. Ei sündinud nüüdki midagi halba — mõni aeg pärast sõja algust saadeti telegrafist Taniel Vanaveski kodumaa piiri taha väikesesse linna jaamaülema-abiks. See tõi palgakõrgenduse ja vormiski mõne rõõmustava muutuse. Poolteise aasta pärast nimetati ta joodiku venelase asemele jaamaülemaks.

Saanud nimetuse jaamaülemaks, tuli ta koju, hüüdis kõhnakese, kahvatu Elli enese ette ja ütles kätt tõstes, nagu peataks rongi:

„Stoi! Küllalt! Stop mašiina!"

Kui Elli ennatult seletust päris, kostis univormis mees:

„Jõudku igaüks nõnda kaugele kui mina! Pingutagu end igaüks nõnda, nähku nõnda vaeva, siis ... ei ole viga! Võib maailmas elada!"

Ta oli oma unistuste tipul, tegi joodud ja katsus venelastega lauas istudes kõnelda midagi oma raskest noorpõlvest ja oma suurist jõupingutusisist, aga need ei kuulanud, vajusid teda suudlema ja kaisutama, käratsesid joobnult ja aina jorutasid: „Быстры, как волны, дни нашей жизни ..."

Neile heasüdamlikele metsalistele ei saanud ta oma võiduröõmutsevat südant avada.

Mõni aeg käis Tanielil pea ümber oma edu pärast: karjapoisist on ta tõusnud jaamaülemaks! Ta tõstab käe punase lipuga, ja ainult siis tohib rong veerema hakata! Aga rongis sõidavad sagedasti tuhanded soldatid ülemusega, nende minekust õigel ajal oleneb sõja käik, oleneb riigi saatus. Rongis sõidavad mõnikord kindralid ja muud kõrged aukandjad — kõik nad ootavad tema ilmumist, kõik nad näevad, kuidas ta lippu tõstab ja käskivalt „Ärasõit!" hüüab.

Venelaste seas ei leidnud Taniel sõpru, kuigi nendega vahel õhtuti kaarte mängis. Nad olid talle liiaks kärarikkad, liiga lõbusad, ei mõelnud palju minevikust ega hoolinud tulevikust, ehk kui kavatsesid midagi, siis liialt julgesti, ülemeelikult.

Elli kiindus võõrasse kirikusse ja käis seal sagedasti, Taasi käekõrval. Taniel ise oli usu ja jumalagi vastu ükskõikne, seisis mõnikord kirikus, kuulas laulusõnu ja mõtles imestlusega, miks need inimesed, enamasti kõik korralikult riides ja terved — miks nad nii haledasti uluvad: „Господи помилуй, Господи помилуй!" Ja peksavad seejuures otsmikku vastu tolmust põrandakivi. Mis hirmus süü küll nende südant võib koormata!

Linnakese ümber olid suured okaspuu-metsad ja neis käis Taniel jahil. Püssi oli ta enesele muretsenud, sellest ajaviiteks märkigi lasknud, aga metsas ei tabanud ta looma ega lindu. Ometi oli huvitav niisamutigi hulkuda. Kõrgete puude all pehmel samblal oli peaaegu hämar ja ladvad ei lakanud pea kunagi kohisemast. Taniel ei olnud kartlik ega ebausklik, aga siin tulid talle mõtted, mis muidu võõrad või milleks tal muidu polnud mahti. Kui siiski on olemas keegi, kes juhib inimeste saatust, kes saadab õnne ja õnnetust? Seni on läinud kõik hästi, mõni kerge haigus, mõni väike vargus, tüli — kellel seda ei juhtu! Aga üldiselt on läinud ühes suunas, aina kõrgemale. Nüüd on ta jõudnud mäe harjale. Ega siin kõrgiks või minna. Seda enam, et nüüd on tema hooleks kaks tütart oma saatusega.

Taniel vaatles arvustavalt oma eluviisi: kas ei leidu selles midagi, mis eest saatus või jumal ise teda karistama võiks tulla. Ta ei joo, ehk olgu siis, et kaardilauas mõne klaasi tühjendab. Ta suitsetab, aga seda teevad isegi kõrgemad isikud ja väga lugupeetud tegelased. Õhtuti on ta siin küll ametivendadega kaardilauas istunud, aga on enamasti mänginud hoopis ilma või tühiste summade peale. Siiski, sellest tuleb loobuda, selle asemel võib „Niiva" kaasandeid lugeda ühes Elliga. Telegrafistil käib „Vestnik Znanija", võiks sellessegi süveneda ja kõik kaasanded läbi võtta. Riigitruu ta on, selles ei või talle ülemus vähematki ette heita. Mitmel korral on ta nendega vaielnud, kes maks-

vat korda aina arvustavad ja väerinna õnnetuste puhul salaja rõõmutsevad. Keisri ja keisriproua pilt on tal aukohal ja troonipärijagi nende all. Sõda lõpeb võidukalt ja kodanikud võivad jälle rahus elada, igaüks saab tasu õiglaselt oma teenete järele.

Mõnikord tundis ta metsa all kõndides salasundi — jätta kõik ja minna, aina minna, kõvera otsaga okslik sau käes, takune kott tüki jämeleivaga seljas...

Ta mõistis isegi, et see mõte on lapsik ja kustki vene raamatust loetud; aga nii huvitav oli kohiseva metsa varjus tuhandete sammaste vahel eksides end kiusata võimatute kujutlustega. Kuidas võikski ta kuhugi minna?! Tal on oma kodu, oma naine ja kaks armast tütart, on oma koht ja kohustused isamaa ning keisri vastu!

Mõnikord ootas ta metsa üksilduses mingit ilmutist, kummitist või lummutist, mis aitaks talle seletada kõik olemise saladused. Et saaks selgeks, mis mõte on elul ja surmalgi, olgugi et see veel väga kaugel; mis mõte on tema tööl ja tegevusel, sõjal ja verevalamisel. Et saaks teada oma tuleviku, oma õnne, oma lastegi õnne. Et saaks teada saladused, kuidas tõusta järjest kõrgemale, pääseda pealinna, kõrgete aukandjate lähedusse.

Mõni aeg hellitas ta eneses unistusi pääseda suurde linna, pääseda pealinna. Aga need haihtusid, sest ta polnud haiglaselt auahne.

Oli temassegi imbunud kahtlusi valitsuse ja valitseja vastu, ta leidis eneses mõnikord isegi vaenu nende vastu, aga püüdis selle peletada, sellest võitu saada, pidades meeles, et on riigiametnik ja tõotuse andnud kohustusi truisti täita.

Sündmused arenesid sõjaväljal juba ammu õnnetult, pealinnast tuli ikka halvemaid teateid, ja siis lõpuks ühel ilusal kevadtalve päeval ei olnud enam keisrit troonil ega aukandjaid tema ümber.

Taniel lõikas oma habeme nurgeliseks, juuksed suges üle pea, oli ühes teistega rõõmus, rahutu, erutatud ja ootas, et nüüd temagi elus midagi sünnib, mingi suur

pööre, et nüüd temagi tõuseb kõrgele, nagu paljud teised tundmatud ja väikesed mehed.

Aga kõik läks teisiti. Segadused tõid palju rohkem tööd, palgarahal polnud enam väärtust, selle eest ei saanud enam õieti süüagi, pealinna ja üldse kõrgemaile kohile pääsesid lõuamehed või need, kes juba keisri ajal punast värvi pooldanud. Omast senisest truust kohusetäitmisest ei kõlvanud tal kõneldagi. Isegi tema mundrist ei hoolitud enam palju ega vaadeldud seda nagu enne aukartuses.

Ta tundis pettumust oma ametist ja mundrist, tahtis nad mõlemad enesest heita — las katsub suur riik ilma temasuguseta tuhandeid ronge rööbaste võrku mööda korralikult veeretada! Jooksevad varsti segiläbi hunnikusse, ummistavad jaamad ja seisavad seal nädalate ja kuude kaupa.

Elli teadmata läkitas ta kirja kodulinna tuttavale koloniaalkaupmehele, kellega kõrvuti segakooris tenorit laulnud, sest hoolimata oma tüsedast kogust oli Tanielil peen, hele hääl, mis hea pingutuse juures ulatus üsna kõrgele (seejuures tõmbas ta otsa kipra ja pilutas silmi, nagu kannataks kanget valu). Oli mõnikord lauluproovi järel pudel õlutki joodud üheskoos selle ärimehega.

Taniel kirjutas, soojendas mälestusi kodulinna elust, kõneles igatsusest oma maa ja rahva järele, kelle heaks jälle tahtvat töötada, ja palus, kui juhtub, mõnd kohta soovitada, olgu raamatupidajaks, laovalitsejaks või kirjavahetajaks.

Palju mehi oli sõjaväljale kutsutud, paljud seal langenud või jäljetult kadunud, kodus oli tühje kohti tekkinud, õnneks neile, kes koju jäänud. Selle tõttu leidus Tanielile varsti raamatupidaja-koht, kuigi palk polnud parem riigiametniku omast.

Ta võitles esiti mitmed ööd ja päevad üksi, siis Elliga seltsis kahtluste ja kartustega, enne kui otsustas kindla riigiameti jätta ja erru minna.

II

Veel pärastki, kui juba kodulinnas numbreid tulpadesse kirjutas, jäi ta mõtlema: kas ta ei teinud siiski kergemeelselt, jättes kindla teenistuse, jättes pensioniõiguse, tulles naise ja kahe lapsega nii-öelda tuule peale? Aga ta varjas neid murepuhanguid naise eest ja katsus neid enesestki peletada. Oli teine, suurem mure, nimelt Elli kaasavara ja kogutud summa pärast. See oli juba Venemaal hoiukassast välja võetud ega julgetud enam kuhugi asetada, vaid hoiti paberrahadena kodus. Katsuti küll kullaks vahetada, aga keegi ei tahtnud kulda ära anda paberi vastu. Paberraha väärtus läks iga päevaga kahtlasemaks.

Kogu olemine läks iga päevaga kahtlasemaks. Taniel ei teadnud enam, kumb pind kindlam, parem või vasem, ei teadnud ka, kumb leer talle eluhoiu paremini kindlustab, kumma poole suuri sõnu uskuda. Vana maailm oli nagu ülearu koormatud parv kõikumas ja vajumas, jõukas inimene kisas kõvasti, aga ei võidelnud julgesti, puges pigemini relvastatud kehviku eest oma kimpsukompsuga peitu. Aga see kehvik oli nüüd lausa metsik, aina vehkis täägiga, tungis öösigi majja, võttis, kust arvas, kahtlustas vaikset kodanikku kontrrevolutsioonis ja tassis vangitorni.

Taniel aimas oma südames, et see nõnda vist olla ei või, et see pole mingi „uus kord", vaid ülekohtune korratus. Ta nägi ise uulitsal „uue korra" mehi, nägi nende määrimata säärsaapaid, vanu soldatisineleid või katkisi töömeherõivaid, ja tal sai vähehaaval selgeks: niisugune ei või ometi asja parandada ega paremat põlve luua.

Ta oleks peremehe poole hoidunud, aga nähes ja kuuldes igapäev kaupade peitmist, nende võltsimist, hindade meeletut tõstmist ja peaasi: kuuldes, missugust liigkasu kaupadelt teenitakse, ei saanud ta oma südames ei peremehe ega üldse kaupmeeste kilda lüüa. Ei saanud ta eriti teistegi poole hoiduda, kes kaupmeestega kambas. Nagu näiteks majaomanikud. Kui majaperemees tal ahjugi ei taha parandada, mis suitsu tuppa laseb, aga sooja ilusti korstnast välja saadab, miks peaks ta siis üldse majaomanikke toetama!

Nii jäigi ta kahevahele, uskudes, et kõik lõpuks siiski hästi võib minna: võidavad punased ja tuleb ülevõtmine, võetakse peremehe äri üle — eks raamatupidaja ole kommunistlikuski äris vajalik! Jäävad aga valged peale ja tõmmatakse ülevõtjad oksa — tema jääb oma kohale ja kannab endiselt arveid hoolsasti raamatuisse. Igatahes hoiab ta oma käed puhtad mõlemate verest, ja ükskord, kui kõik jälle mõistuse pähe võtnud, hakatakse ehk sedagi hindama. Ei ole tema kutsutud ega seatud maailma asju korraldama: tehku seda targemad või kes etteotsa tahab pääseda! Igatahes ei peaks räbalais ja kaltses inimesed endid sellesse segama!

„Ajaloo ratas veereb halastamatult," ütles ta kord õhtul tuba mööda kõndides Ellile, kui teraskiiverlaste tulekul punaseid uputati jääaukudesse ja kõlgutati okstele.

„Peaasi kui meie puutumata jääme," kostis Elli ja lisas manitsedes, „ja sellepärast ära sina ennast, jumala pärast, millessegi sega! Oleme nagunii süütult kannatanud!"

„„Niivast" on kahju, et seda enam ei saa," lausus Taniel riiuli ees seisatades, kus endised aastakäigud sest ajakirjast korralikus nahkpäraga köites reas seisid.

„Lõpevad sõjad ja saavad jälle õiged valitsejad troonile, tuleb jälle „Niiva" ja saab ehk rahagi endise väärtuse tagasi," lohutas Elli.

Ajaloo ratas veeres ruttu ja veriselt. Algas uuesti sõda, kutsuti mehi uuesti lipu alla ja Tanielgi pidi enese arstide ees ihualasti võtma. Ta kurtis oma hädasid, ütles, et juba sündimisest saadik vigane olnud, et sellepärast riigiametigi pidanud jätma; ja imelik, ta jäeti koju.

Kuna tuleliinil elu ja surma peale heideldi, oli paljudel seljataga üsna kitsas käes. Aga paljudel käis käsi üsna hästi, paremini kui enne. Kõike, mis eluhoiuks hädasemalt tarvis, oli vähe, ja seda vähestki peideti, et müüa edaspidi veel kallimini. Needki hakkasid äritsema, kes muidu teinud vaikselt tööd ja toitnud ausasti oma pead. Hangiti raha pangust ja telliti välismaalt

kaupu, lasti seda ühe käest teise kätte käia nagu taalrit ringmängus ja müüdi viimaks hädas siplevale kodanikule hingehinna eest.

Taniel pani tähele, kuidas mehed ja naised tema ümber rikastuvad, vaeva nägemata, tööd tegemata, kuidas ostavad maju, punast puud, tiibklavereid, vanu pilte, kristalli, hõbedat, kihutavad autodes ja sõidavad kogu perega lõunamaale apelsinipuude alla suvitama. Ta kõneles sellest õhtuti Ellile ja üheskoos otsiti lohutust, heites nalja uute rikaste rumalusest ja kõrkusest. Aga südames oli mõlemal kadedusokas ja see torkis seal üsna valusasti. Seda enam, et nemadki oleksid kogutud raha abil nüüd teisiti võinud elada, kui see mitte poleks muutunud väärtusetuks nagu vihalehed sauna põrandal.

Viimaks laskis Tanielgi enese äritsejaist hukutada, hankis pangast raha ja tellis mõne teisega üheskoos kaks vagunit suhkrut. Kaua oli ta eneses võidelnud, kaua südametunnistusega kõnelnud, suhkru tarvilikkust esile tõstnud ja mõistliku vahekasu võtmist õigustanud. „Kui ma sellelt ärilt teenin raha, siis tahan seda mõistlikult tarvitada või musta päeva jaoks tallele panna," ütles ta viimaks kõige tugevama argumendina oma irisevale südamele ja otsustas suhkrut tellida. Miks ei või tema seda rahvale muretseda, mis rahvale hädapärast tarvis?! Miks peaks saatus selle vastu olema?! Kui paljud ettevõtted õnnestuvad, mis lausa ülekohtule rajatud, kui paljud tehingud annavad puhaskasu, kuigi nad lausa seadusevastased või kaaskodaniku pügamisele rajatud, miks ei peaks õnnestuma tema läbi ja läbi õige asi?

Taniel uskus, et õige asi peab õnnestuma, ja jäi rõõmsas erevuses tellitud suhkrut ootama, veel enam aga puhaskasu sellest.

Suhkru tulek viibis ja Ellil oli aega kavatsusi teha, milleks teenitavat raha tarvitada. Ta soovitas Tanielile siirduda täiesti ärialale ja avada oma kauplus, sest elavad näited ümberringi tõendasid, kui kasulik see on. Taniel aga kõneles jälle korraks taluostmisest oma kodunurgas. Ta kujutles enesele, kuidas seal jõuka peremehena teiste peremeeste hulka astub ja need

tema, endise vaese karjapoisi, vallavanemaks valivad. Pärastpoole saab ta kirikuvöörmündrikski ja õpetaja kutsub teda enese poole lõunale, ühes Elli ja lastega.

Aga Elli oli risti vastu maale harimata rahva sekka minekule, kus lapsed aina halbu kombeid ja jämedaid sõnu võivat õppida. Otsustati siis osta esialgu vaid tiibklaver, uus mööbel ja lasta mõlemal tütrel klaveritunde võtta. Taasile kavatseti jalgratas soetada.

Suhkruvagunite tulek venis, hoolimata telegrammest, ja Tanieli närvid tõmbusid pingule. Ta kirjutas endiselt arvude tulpi raamatuisse, aga vaimus tõukas ta aina oma suhkruvaguneid lõunast põhja poole, tõukas küll kätega, küll õlaga, toetades jalgu tugevasti vastu liivaseid liipreid. Terve nädal magas ta üsna sandisti ja päeval pidi ta iga arvutulpa mitu korda kokku arvama. Iga õhtu istusid suhkrutellijad koos, kirusid, saatsid kurje telegramme, aga — vagunid nihkusid pikkamisi kui roomavad teod lõunast põhja poole. Mitme teise ärimehe omad saabusid kiiremini, nagu oleks neid hoopis erilised jõud tõuganud. Suhkur neist levis külluses nobedasti kauplusi mööda laiali ja sealt rahva kätte. Hind langes, kodanikud ohkasid kergendatult, aga Taniel ja Co meelt heites. Taniel oma seltsilistega pidi oma suhkru, kui see viimaks saabus, alla oma hinna müüma. Tehti süda kõvaks ega müüdud, jäädi ootama. Jäädi nimelt uut hinnatõusu ootama. Kas siis tõesti enam mingit mässu ega revolutsiooni ei tule, mis jälle teed sulgeks ja hinnad tõstaks?!

Aga ei tulnud enam mässu ega revolutsiooni. Saabusid aina uued vagunitäied suhkrut ja hind aina langes. Taniel arvutas nüüd ööd ja päevad, kui palju tal see äriline operatsioon kahju toob. See oli kurb arvutus ja tulemus veel kurvem. Kahju kattis tema mitme aasta palga!

Taniel oli nädalapäevad kodus haige, hakkas siis jälle liikuma, aga justkui hauast tõusnud Laatsarus. Kavatses juba pageda üle Suure Vee ja veel halvematki. Kaaslased olid aga mitmes tules kõrvetatud, naersid, kutsusid Tanieli kõrtsi meeleolu tõstma, tegid uusi kavatsusi äritsemiseks. Taniel ei läinud kõrtsi, pigemini

oleks ta jumalat tahtnud paluda, kuigi temasse muidu ei uskunud.

Ta toibus pikkamisi, palus jumalakeeli panku ja käemehi, et need talle oksjonit ei teeks, lubas pikkamisi ausasti kõik tasuda, vandus ära kõik äritsemise ja otsustas ausat tööd teha surmatunnini.

Ellile avaldas ta vaid pool tõde, aga seegi mõjus nii, et mõni aeg oli majas otsekui ränk lein. Palju suuri unistusi maeti sügavasse hauda ega olnud lootustki, et nad sealt veel tõusevad.

Taniel jaotas oma koormat ja nägi, et seda jätkub vähemalt aastakümneks. Parimaiks aastaiks peab ta enesele ikke kaela võtma, naine ja lapsedki peavad selle raskust tunda saama. Ei uuest mööblist, klaverist ega jalgrattast enam mõtetki!

Ta algas oma uut elu kui sunnitööline, kui galeeriori, ei tõstnud enam silmigi hommikul tööle minnes ega tervitanud muretult tuttavaid. Ei tahtnud näha neid ega kuulda nende kõnelusi ärilisist tehinguist. Ellile sõnagi lausumata, hakkas ta õhtust tööd otsima, et palgale lisa teenida. Ta oli valmis päevad ja ööd kontoripuldi taga istuma, et aga sunnitöö-aastaid vähendada.

Mehi oli palju sõjas, aina tapeti seal noori, tugevaid inimesi, uusi hangiti aeg-ajalt asemele, sellepärast polnud seljataga raske tööd leida.

Taniel tuli nüüd kell kümme õhtul kontoriraamatute tagant ega öelnud enam, et töö on õnnistuseks. Ta ei nurisenud ega kaevanud, aga oli meeleolult kui teomehe setukas.

Seal tuli Elli ühel lõunal ja teatas võidukalt, et temagi enesele tööd muretsenud, postkontorisse margimüüjaks. Tõotas aastat kakskümmend viis teenida ja siis pensionile minna. Nüüd alles hakkavad nad oma võlga vähendama, ja siis — oo! edaspidi on nad targemad!

Aastat kaks kestis töö kõrgepinge all, karistuseks ärilise eksisammu eest. Siis õnnestus Tanielil enam, kui ta varemini isegi uskunud. Ühe kontserdi järel istus ta mõne ärimehe seltsis lauda. Oli üheskoos isamaalisi viise lauldud, kõrget tenorit pingutatud ja ühistunne

kestis õlle ergutusel edasi; tunti end vähemalt sel õhtul vendadena. Naaberlauda istusid varsti mõned pangamehed. Et nemadki laulu läbi olid unustanud mõndagi omast seisusest, tunti vendlust lauljate vastu ja löödi nendega lauad kokku. Istuti kaua ja mindi ikka südamlikumaks, unustati kõik vaheseinad ja langeti üksteisele kaela. Tanielgi tundis vendlust, aga ei unustanud oma muresid. Ta jutustas oma võlaloo puhtsüdamlikult pangameestele, ja üks, mõjukaim neist, lõi rusikaga nõnda kõvasti vastu lauda, et pudelid, mis mõndagi näinud ja kuulnud, kohkunult üles kargasid ja mõned neist minestunult pikali langesid. Rusikapõrutusega kinnitati, et niisugune väike ja lausa äravteenimatult tekkinud võlg tuleb pangaraamatuis maha kustutada, täiesti ja jäädavalt, kui „lootusetu", sest niisugune rubriik, kurat võtku, on ometi panga raamatuis!

Tol õhtul veendus Taniel, et veel on maailmas häid inimesi ja et suured pangamehed polegi nii südametud ja kalgid, nagu neist arvatakse. Veel veendus ta selles, et oskab isegi pangameestega lauas istuda, nendega vestelda, neid oma vestlusega isegi huvitada. Oo, kui ta oleks suuremaid mehi varemini kohanud, kes teab, kes teab! . . .

Nüüd kavastati tulevikku julgemini: Elli jääb margimüüja kohale, aga õhtuse töö annab Taniel käest ära. Selle-eest hakkab ta ümber vaatama, kas mitte kuski pangas teenistust ei leia. Seal antakse jõuluks rängad gratifikatsioonid ja puhaskasust saab iga ametnik kõvasti osa. Puhaskasu on aga pankadel nõnda, et selle jagamisega on aruande-aasta lõpul tegemist! Ei vaeva peremees töörohkusega ega päeva pikkusega. Ja juba see sõna: pangaametnik — see kõlab hoopis teisiti kui raamatupidaja kuskil äris.

Taniel liikus sõbralikuma näoilmega kui muidu, kuulas, kõneles, päris, käis sagedamini lokaales, kus istus õhtuti pangamehi, tegi vaheltsobitajaile ja eesträäkijaile liike ning poole-aastase vaeva järel saigi ta koha ühispanka raamatupidaja-abiks.

„Kaua's ma ikka nende liigkasuvõtjate kasuks oma higi pidin valama!" ütles ta Ellile, kui ärist lahkunud.

Nüüd oli Tanieli elutee küngaste vahelt läbi nõgude

tasemikule jõudnud ja läks edasi suures kaares haljaste voorte vahel, vaba hädaohtlikest langusist ja tormikaist kärestikest.

Sündis kolmas tütar ja sellele pandi kodumaise kõlaga nimi: Salme.

Kahe inimese palk ei kulunud elamiseks, kippus järele jääma, ja kaua peeti nõu, mis teha jäägiga. Elli surus klaveriga peale, tõi näiteid teistest ametnikest ja muistki palgalisist, kellel ilus must kolmejalgne saalis, noodid peal. Oleks kena, kui Anastaasia istuks niisuguse ees ja mängiks mõnd ilusat romanssi või ka valssi. Taniel ei olnud klaveri vastu põhimõtteliselt, armastas ju ise muusikat ja tahtis seda armastust lastessegi istutada. Mänguriist ei oleks sugugi ülearune ja egas ta mõni käsitööline pole, et õhtuti kannelt näpitseb. Aga klaverisse tuleks suur summa mahutada, osa peaks kauaks võlgu jääma, ja Taniel ei sallinud võlga, otse kartis seda. Ta soovitas raha, mis palgast üle jääb, panka hoiule panna, küll mitte oma panka, mille raamatuid ta peab, vaid ühe suure pealinna panga osakonda. On juba suurem summake koos, eks siis näe, mis nõutada.

Taniel astus jahimeeste seltsi ja laskis enese liikmeks kirjutada veel mitmesse organisatsiooni, mille sihiks oli levitada haridust, kultuuri ja mõistlikku meelelahutust. Ta valiti enamasti igal pool revisjonikomisjoni, aga mõnda juhatussegi, ja ta püüdis igas ametis anda hoolsuse ja korra eeskuju. Ta ei puudunud ühelgi suuremal koosolekul, mis oli ülemaalise tähtsusega, kus kõneldi isamaast, selle pikast orja-ööst ja verisest võitlusest, millega saavutasime oma iseseisvuse, rajasime oma riigi, kus oleme nüüd ise peremehed.

Võttis niisuguseile koosolekuile Anastaasiagi kaasa ja pühkis salaja pisara, kui kõneleja eriti kõrged sõnad mõistis valida ja neid sügava tundmusega väljendada. Niisuguseil korril oleks Taniel üles tahtnud tõusta ja kõigile hüüda: „Vennad, ohverdagem kõik, mis meil on, armsa Eesti isamaa heaks!"

Tal oli nüüd südames salajane süütunne, et polnud sõtta läinud isamaa eest, kui see sõdis punase maailma vastu. Selle süü kustutuseks astus ta kaitseliitu. Ta

õppis varsti kätte püssivõtted, pidas hoolsasti meeles komandosõnad ja oli paraadidel üks vahvam marssija, hoolimata lämpjalust.

Päevad lendasid, kuud kadusid ja aastad möödusid kui tuulepuhang. Võidi elada lahedalt, pidada teenijat, võtta külalisi vastu, kuigi need polnud kõrged ega tähtsad isikud, ja oldi rõõmus laste kasvamisest tarkuses ja pikkuses.

Kuni lõppes äriilmas lopsakas vohamine ja raha ei voolanud enam pankadest kosena läbi. Kokku kuivas nende puhaskasu, ja kingitused ametnikele ei olnud enam nii helded. Mõni väiksem rahaasutis tundis nõrkust ja toetus teise najale, üks suurem langes järsku kokku.

See pani Tanieli mõtlema. Ta mõtles pikkamisi, kahtles kaua ja kõneles viimaks oma kavatsusist Ellile. Ei ole siiski kindlamat kui riigiamet. Seda enam, et nüüd on oma riik, ametnik teenib oma rahvast. Jääd vanaks, määratakse pension, pole vähematki muret. Peale selle: kui pääseks pealinna, sinna mõnda riigiametisse — on ikka hoopis teine asi! Seal alles võiks näidata oma hoolsust, agarust ja eeskujulikkust.

Elli kaotas väheks ajaks oma pagaritütre arvutusning otsustusvõime. Kas see tõesti võimalik on, et nad pealinna pääsevad! Nad peavad sinna pääsema! Seal saavad nende tütreist preilid, nad pääsevad seltskonda, sest pealinnas on seltskond!

Taniel kirjutas tuttavaile, toetus jälle ärimeeste soovitusile, kellega kõrvuti tenorit laulis, saatis palvekirju, sõitis isegi mõnel korral pealinna, aga seal oli igal pool tung suur, aina noorem ja peenem rahvas vabade kohtade ümber vilamas. Kulus ära enam kui aasta, siis oli tuttav ärimees ministeeriumi kõrgema ametnikuga asju ajades Tanielist kõnelnud ja teda kui tublit, agarat, hoolast, usaldatavat, eeskujulikku töömeest soovitanud, oli teda mitmeti mõjustanud, ja Taniel sai koha, nimelt arveosakonda, juhataja abiks.

Kõheldi, kaheldi ja kaaluti, püüti end suurlinna elust hirmutada, aga ihati sinna sõita võimalikult pea. Nii teevad lapsed metsa minnes, kõneldes muinasjutte salapäraseist haldjaist, seenekuningaist ja muruneitsidest,

eksiteedest ja hädaohtudest, aga seda veetlevam on neile mets.

Muist ilusaist kujutlusist avaldati teineteisele, muist varjati hoopis, nii julged ja uljad olid nad. Taniel lootis oma hoolsuse ja täpsusega ülemuse tähelepanu võita, peagi tõusta või erakordseid ülesandeid saada, peale selle aga väsimatu seltskonnategelasena varsti ajalehiski tunnustust leida. Elli lootis oma voorustega hiilata ja tütarde eeskujuliku kasvatusega pärlina seal paiguti pehkivas pealinna õhkkonnas sätendada. Ja tütred, kui nad sirguvad, pääsevad seltskonda, Taasi võib sealt varsti väärika peigmehe leida — pagaritütrel hakkas pea pööritama sellest mõeldes, just nagu lennukil kõrgele tõustes.

„Seal alles hakkab mu tõsine karjäär," kordas Taniel õhtuti toas edasi-tagasi kõndides ja oma hoolsasti pöetud habeme nurki kahele poole siludes. Mitmel korral oli ta kaalunud, kas mitte habet hoopis maha ajada ja inglise džentlmenina pealinna sõita. Elli arvas siiski, et tal habemega on suurem mõju, et ta sellega isegi aukartust äratab. Aga kuldraamega sangprillid muretses ta nüüd enesele ja otsustas neid pealinnas alati kanda.

III

Taniel Vanaveski, üle neljakümne vana, saabus pealinna oma naise, kolme lapse ja rohke koliga kevadel, kui puiesteede ääres pärnade read tõmbusid roheliseks.

„Vaata ometi, kui ühesugused nad on! Just nagu soldatid reas!" hüüdis Taasi.

„Nad ju pöetud! Oksad ära lõigatud!" kurtis Drusilla.

„Ei siin lasta puil omapead kasvada!" kiitis ema.

Taniel lisas: „Mis pealinn see oleks, kui iga puu võiks metsikult kasvada!"

„Aga kära on siin otse kole!" kaebas Salme, sest mööda vooris veoautosid söekoormatega ja vankreid raudlattidega.

„See tähendab liikumist ja elu!" katsus Taniel kiidelda, tundis ise ka ängistust, aga püüdis end näidata

kui pealik, kes oma väikest rühma võitluse käras julgesti juhib.

Asuti kahte möbleeritud toakesse elama, oma koli asetati esiotsa kuuri.

Lastel oli kitsas ja kära ei tohtinud teha, kõrvaltoas asetses peretütar, kes suurt vaikust nõudis, sest ta ise harjutas laulmist ja tagus halastamatult klaverit. Ema pidi võõras köögis sööki valmistama ja see oli talle väga raske. Otse pisarsilmil kaebas ta sellest lõunal ja õhtul Tanielile. See lohutas teda ja andis lootusi, et varsti on neil võib-olla korralik korter, võib-olla klaveriga, paremaga kui see, mida seina taga taotakse.

Taniel viitis nüüd kogu õhtupooled linna mööda hulkudes ja kortereid otsides. Väsinult ja tülpinult tuli ta koju — pealinn oli inimesi täis, uusi ei mahtunud enam. Kuulutati lehis ja käidi jälle — ikka asjata. Viimaks kesksuve paiku leidsid nad korteri, linnast eemal, poolsaare ninas. Nad kolisid sinna, sapp ja vaen Tanielil hinges, et pealinn teda nii jahedalt vastu võtab.

Ka uus ametikoht ei valmistanud talle rõõmsaid üllatusi. Kaasteenijad olid temast nooremad (peale ühe lonkuri). Kõik peenelt riietatud, lõhnaõlitatud, fokstrotilise ellusuhtumisega ja onestep'iliste huvidega. Nad kohtlesid uustulnukat kui provintslast, jätsid niipalju kui võimalik tema hoopis kohtlemata, mängust välja. Arveosakonna ülem oli ka aastat kümme Tanielist noorem, ülikoolitatud, selles iga hetk teadlik, nii et teisedki pidid selles teadlikud olema. Eriti hoolitses ta selle eest, et värviline rätik tema põuetaskust pikalt, nooblilt välja ripuks. Ta oli Tanieli, abilise vastu viisakas, ei vaadanud talle aga kordagi silmi. Taniel tahtis talle oma töötamise meetodeid, oma põhimõtteid ja oma patriootilist ilmavaadet seletada, aga juhataja oli asjalik, pisut irooniline ning ütles midagi inglise keeles. Kuuldes, et Taniel seda ei mõistvat, tõlkis ta lahkesti oma ütluse: iga pudru väärtus selgub süües. Tanielile ei meeldinud sugugi, et teda pudruga võrreldi.

Lõuna ajal, kui suur maja purskas välja poolesajapealise karja ametnikke, kes lobisedes kahe-kolme kaupa siia- ja sinnapoole valgus, nähti nende hulgas

üht kohmakat ja vähe vimmaski laiaõlalist meest, raske mapp kaenlas, vihmavari käes, kõigist mööda rühkivat, ühe jala samm teisest vähe pikem või lühem, nagu poleks kõnnitee tasane. Rõivastus oli tal korralik, ometi nagu võõra seljast, siit lai, sealt kitsas, siit liialt pikk, sealt lühike. Ta rühkis teistest rutemini, sest nendega polnud tal midagi kõnelda, veel vähem neil temaga. Ta oli kui mäeronija, kes kärmesti üles tahab jõuda, kellel pole aega kõndida loodust vaadeldes, kaaslastega vesteldes. Tal ei olnud midagi oma ametivendade-õdede vastu, samuti ka neil mitte tema vastu, aga ta oli kui torupill või karjapasun, mis ei sobi peenesse orkestrisse, kuigi iseenesest kõlab kenasti. Siiski, ta lootis, et aja jooksul nende hulgas juuri ajab, et ta kujundub ametikoha tüveks, mille ümber teised haljaste võsudena lehitsevad.

Kord oli ta koduteel ühe paari kõrval mõne sammu tulnud ja lausunud:

„Minu endises ametikohas, seal moodustasid ametnikud ühise sõbraliku pere . . ."

„Provintsi patriarhaalsus!" oli seepeale sõbralikult muiates vastatud.

Sõbralikke vahekordi näis siingi olevat, aga üksikute rühmade ja rühmakeste vahel. Taniel oli kui üksik aatom, mis jäänud vallaliseks, kuna teised kõik molekulideks ühinenud ja molekulid suuremateks konglomeraatideks.

Taniel ei mõistnud millegagi üllatada oma ülemust, kõige vähem mingi uuendusega. Juba sellepärast mitte, et uuenduste leiutust ja teostust pidas ülemus ainult oma eesõiguseks. Kõik, mis tuli teiste, alluvate poolt, mattus rohelise kalevi alla.

Taniel katsus siis töörohkusega tähelepanu võita: müttas oma mappi nii palju kui mahtus, kandis koju ja aina tuhnis paberihunnikus, kuna teised inimesed õhtupooliti ja õhtuti suve ajal meres solistasid või rannaliival lebasid, talve ajal üksteise pool käisid või kinodes istusid. Aga oma usinuse tõttu sattus Taniel varsti kaasteenijate vaenu alla. Viimaks sunnitakse neid kõiki tasuta ületunde tegema ja vallandatakse mõni tööpuudusel!

Seda ei tahtnud Taniel mitte. Ka seda mitte, et teised samuti kodus töötama hakkaksid! Millega ta siis veel hiilata võiks!

Varsti ametisse tuleku järel astus Tanieli laua juurde noor kaasteenija preilike, noor, aga juba eluelamisest tugevasti peksunud ja muditud. Pea oli tal kui takukoonal otsas, ülihapendist blond, jalad ja käed väsimatult ketramisega lobisemist saatmas. Ta seletas lõbusalt selle asutise traditsioone, millest iseäranis vääramatu olevat uustulnuka liigud. Mitte labased laadaliigud hobuse ostul-müügil, vaid üks peenem oleng. Selle-eest teevad kaasteenijad igale lahkujale omalt poolt olengu, ja missuguse veel!

Taniel jahmus, aga ütles kohe, et on päri, öeldagu ainult: mis, kus, kuidas ja kui palju? Preili raputas naerdes oma vesiniku-ülihapendist heledat takukoonalt ja seletas, et olengud on nagu matusedki esimest, teist ja kolmandat järku. Taniel valis teise järgu, ja kuuldes, et sääraste asjade korraldajaks on sealsamas oma „spets", andis sellele nõutava summa. Südamesse torkas aga summa suurus terava okkana; ta peab raha võtma oma väikesest tagavarast! Nagunii on pealinna kolimine viimase aasta ülejäägi täielikult neelanud. Veel pahandas teda, et ei kutsutud teda olengule ühes naisega, ühes perekonnaga. Ta võiks neile näidata, et mitte asjata pole elanud, et kasvatab riigile järeltulevat põlve ja mõtleb sel kombel oma rahva tulevikust.

Igatahes kavatses ta olengul lauakõne pidada ja selles oma ametniku-ideaali arendada, et nad teda harilikuks arvutusmasinaks ega kantseleirotiks ei peaks. Veel vähem elunautijaks, kes mõtleb vaid tänase päeva lõbusast veetmisest, mille järel võiks tulla veeuputus ilma Noa laevata. Siiski ta hellitas ka lootust, et võibolla sel olengul alles saab oma kaasteenijate perekonna liikmeks; et seal, koduses, tööst vabas õhus nad alles teda õieti hakkavad hindama ja kalliks pidama.

Oleng oli teistsugune, kui Taniel seda kujutlenud. Kust võiski ta teada iseseisvuse aja ja pealinna ametnikkude maitseid, kombeid ja harjumusi! Ei olnud keset saali pikka kaetud lauda, ümbritsetud toolidest. Ei olnud laual lillevaase ja nende vahel pudeleid. Ei

olnud laua otsas tema jaoks autooli, mis loorberitest haljas. Omas provintslase lihtsameelsuses oli ta mõelnud, et kui on istutud lõbusas vestluses, söödud-joodud, kui on teda tervitatud mitme-mitme ülistava kõnega, siis tõuseb ta ise, ja nad kuulevad kõige esiti tema elukäigust, mis on läbi ja läbi õpetlik. Siin lõigi ta võrdkuju lausmaa jõest, mis sarnaneb tema eluga. Lõpu, alamjooksu, jätab vahest seekord kirjeldamata; see tuleb omal ajal. Ühtlasi seletab ta oma kõnes, et ametnikukutsel on oma sügav mõte ja kõrge ideaal, sama ideaal, mis on igal luukerel inimkehas. Ametnikud moodustavad riigi luustiku (võimalik, et siin protesteeritakse, aga oodaku nad ainult, oodaku!), mille najal riik seisab. Tõsi küll, kes tahab olla luu, kont, eriti noortest naistest?! Aga ärgem unustagem — luus on üdi, luus peituvad kõige peenemad närvid, mis viivad aju käske kõige kaugemaisse jäsemeisse. Meis, ametnikes, pesitsevad need riigi kõige peenemad närvid! Mis sünnib organismiga, kui mõnes luus juhtub rike, kui närv oma kõrget funktsiooni ei saa täita?!

Nii ütleb ta neile, ja eks tuldagu vastuväidetega!

Ta tõmbas seks puhuks fraki selga, sidus valge sideme kaela, just nõnda nagu ta laulukooris alati astunud publiku ette. Kulduuri pikk kett rippus vestil. Habe oli prantsuse moodi pöetud, juuksed siledalt üle pea soetud. Peeglis end vaadates rahuldus ta täiesti oma välimusest ega kahelnud, et täna võidab kõigi kaasteenijate südamed ja meeled.

Kõik läks pisut teisiti, kui ta kujutlenud.

Vaevalt oli Taniel uksest sisse astunud ja ülekuue seljast võtnud, kui talle ülihapendlik preili kaela tormas, hüüdes kõigest jõust: „Peiupoiss tuli! Frakis ja lakis! Nüüd läheb lahti!"

Ei olnud lauda keset saali lillede ja pudelitega, ei olnud ka tooli loorberitega ehitult Tanieli jaoks. Oli mitu halvasti valgustatud pooltühja ruumi ja ühes neist seina ääres laual toidutaldrikud ja viinapudelid klaasidega, kõik peaaegu hunnikus koos nagu pudukraam laadakaupmehe letil. Tormati kohe summas ja käratsedes laua äärde ja langeti näljaselt suupistete ning januselt viina peale, just nagu oleks kõrbes neli-

kümmend päeva paastutud ja seal otsusele jõutud, et söömine-joomine on siiski väärtuslikum akt ses maises olemises.

Löödi Tanieliga kokku vasemalt ja paremalt, üle õlagi, ja kallati talle meelega või kogemata viina krae vahele ja põue. Ta pidi aina klaasi klaasi järel tühjaks jooma. Ta ei söandanud ülilahkete ametiõdede-vendade vastu jahe olla — ümberpöördult, oli valmis end neile ohverdama ja jõi igaühega oma klaasi põhjani. See ei olnud kerge, ja varsti tuli tal istuda, sest jalad olid imelikult nõrgad ja keha raskem kui kunagi enne. Teises ruumis hakkas grammofon charlestoni viisi ulguma ja noorrahvas, oma esimese nälja-janu rutuga kustutanud, vajus käratsedes ja huilates sinna.

Kordamööda istusid mõned Tanieliga, söötsid, jootsid ja kiitsid teda, sõimasid osakonna juhatajat ja üldse kogu ülemust ministriteni. Talle langes mõni taaruv tantsult tulija paar kaelagi, jõi sinasõprust ja suudles kasimatu suuga, kuhu juhtus.

Kõrvalruumes müdises põrand tantsust, üürgas grammofon, kriiskas ja hirnus pooljoobnud seltskond. Viimaks, kui ei olnud kedagi juures, pages Taniel eesruumi, haaras ülekuue ja kobis välja.

Peas tormas ja kohas kui Niagara ja keha vajus aina siia- ja sinnapoole. Vaevu kiskus ta enese autosse ja oli õnnelik, et keegi kodus tema tulekut ei kuulnud. Rõivastatult langes ta voodile ja ärkas alles järgmise päeva lõuna ajal metsiku peavaluga. Siis võttis ta määrdunud fraki seljast ja valge sideme kaelast, neelas aspiriini, mässis pea rätikusse, laskis arstil tulla ja tõenduse kirjutada, et on haige. Selle saatis oma osakonna juhatajale. Enne aga oli jõudnud sinna teade asjade tõelisest käigust. Keegi „vennastajaist“ oli juba ülemusele teatanud, et Taniel korraldanud õhtul enese auks tormika olengu; laine käinud kõrgelt ja Tanielil kui vanapärasel laeval juhtunud avarii, ta hakanud lekkima, kaotanud ajutiseks ankru ja tüüri, jooksnud ühe sõnaga liivale, kus nüüd vist lebab.

Kui ta kahe päeva pärast ametisse läks, andis ülemus talle valju noomituse ega lubanud tal poolt sõnagi vabanduseks lausuda.

Vähe puudus, ja Taniel oleks käega löönud riigiteenistusele pealinnas, oleks hüpanud välja riigi luustikust ja jätnud sinna tühja koha. Eks katsugu riigi organism elada ilma temata ja üldse temasugusteta! Küllap algab kogu luustiku pehmenemine, kui seal aina niisugused lülid, nagu ta neid omal liigupeol nägi!

Aga suurem kui pahameel ülemuse vastu oli pettumus kaasteenijaist, otse tülgastus nende vastu. Seal on nüüd see pealinna peen rahvas, kes enesest nii palju peab ja oma mülkalist siseilma nii toredasti drapeerib! Teda peavad nad jämedatoimseks talupojaks, künnimeheks või kännukangutajaks. Pööraku nad oma sisemus korraks pahempidi avalikkuse ees, ja vaadaku siis igaüks, missuguse haisva lombi põhi seal avastub!

Pööraku pahupidi oma sisemused, las tuuakse nuusutama kõik ausad kodanikud — sest neid ju ometi peaks olema! — eks siis näe, kuidas nad nina kärsutavad ja öögivad!

Taniel alistus. Ohkas, alistus ja hakkas vedama ükskõikselt oma töökoormat nagu ikkes härg, jalad harkis, selg nõgus, pea tõrksalt üsna maa lähedal, aina nohisedes ja mõnikord kurjalt turtsatadeski. Ta mattis maha lootuse leida naiselegi kuski kantseleilaua taga koht, tuua 20-ndal kahest kohast palk, pidada teenijat, võtta viisakas korter, sisustada kodu mugavasti, kutsuda pühapäeviti külalisi, käia ise külas, kord kuus teatris, teine kord kontserdil, lasta lastel võtta tunde mitmes võõrkeeles ja jätta veel iga kuu summake järele musta päeva jaoks.

Kõik see tuli nüüd põhjalikult ümber arvutada, palju punkte hoopis kustutada, teised kõvasti koondada. Naine, nagu oli pealinna tulles hakanud, nii ka jätkas oma tegevust köögis ja lastetoas, keetes, küpsetades, puhastades, küürides, haljastades, parandades, paigates ja õmmeldes. Ta käis enamasti iga päev linnas turul — seal oli tema seltskond. Harva läks ta mehega ühes kinno, see oli kõik väljaspoolne meelelahutus. Riigipühadel viis ta lapsed paraadidele — sest isa marssis noil korril isamaakaitsjate ridades, püss õlal.

Ei olnud küll Tanielil enam endist vaimustust, aga

mingi mürgine tahe täita oma kohust, ja — mis talt siis veel nõuda võidakse?! Et sureks isamaa eest? Hea küll, on ka selleks valmis, kui nõutakse!

„Olgu! Tulevad kord ometi ka teistsugused ajad!" lohutas ta mõnikord naist. „Hakatakse kord ka inimesi nende sisemiste väärtuste järele hindama. Mitte nagu nüüd. Kas meie seda näeme, kas sellest osa saame, on iseküsimus. Teenin oma aja läbi, lähen pensionile, ostame kuhugi majakese, tütred lähevad mehele..."

Korter saadi viimaks linna, mis ka hädasti tarvilik oli, sest kolmel lapsel läks koolisõit raskeks ja kalliks, jala ei suutnud nad nõnda kaugelt käia.

Uus korter oli linna agulis, kolme väikese toaga, veekraan koridoris, kus siis naised kohtudes uudiseid vahetasid, keelt peksid ja ebaõiglast maailmakorda hukka mõistsid.

Rahvas siin oli muusikaharrastaja. Alt, läbi põranda, ja kõrvalt, läbi seinte, kostis grammofon või raadio, lõhkudes enamasti marsse või kupleesid. Poole ööni puhusid mõnikord pasunad, mürtsus trumm või naeris kloun, ja Taniel naisega ei teadnud esiotsa, kas sellest rõõmustuda või vihastuda. Taasi aitas siin seisukohta võtta, sest ta polnud üldse muusikaarmastaja:

„Niisuke metslaste kära võib hulluks teha!" hüüdis ta kord õhtusöögil meeleheidet väljendades.

Õige! seda olid vanemad ammu mõelnud. Sellele tuleb vastumürk leida, mõjuv vastumürk.

„Tõmbame ka raadio sisse!" hüüdis Taniel.

„See puudus veel!" lausus nüüd Taasi alandatu põlgusega. „Haritud perekonda sobib vaid klaver."

„Seda küll... Tõepoolest..." kogeles Taniel. Ta veendus, et Taasit tuleb juba arvestada, et tal on oma maitsed ja kalduvused. Ta tundis sellest rõõmu ja uhkustki.

Klaveriküsimus võeti kõige tõsisemalt kõnele. Võibolla oleks see riist juba aastate eest ostetudki, sest raha ju selle jaoks pangas hoiul oli, ja veel enamgi. Aga Taasi polnud musikaalne, pidas lauldes vaevu õiget tooni ega hoolinud mingi riista õppimisest. Iseasi tants — seda harrastas ta eriti, üldse pidudel käimisi ja selts-

konda. Ta armastas hästi riietuda ja end kooliplikana ülearugi ehtida. Aga et nende korteris klaver oleks, seda soovis ta kõigest hingest.

Välimuselt oli Taasi isa moodi: tõmmu, tihedate kulmudega, ilusate pruunide juustega, mida patsi palmis ja tingimata üle õlgade rinnale tõmbas. Aga saledam oli ta isast ja nõtkem. Drusilla, vastupidi, oli emasse, valgevereline, vähenõudlikum, vesikringli laadi, lahjema verega kui Taasi, aga jällegi väikese muusikalise andega, nagu see koolitunnistusest selgus, kus laulmine alati vaid rahuldav, ja nagu seda vanemad ise otsustada mõistsid. Temagi pärast polnud klaverit hädasti vaja.

Ainult väike Salme, kes loomult ja välimuselt isaga sarnanes veel enam kui Taasi, pidas juba viie-aastaselt kindlasti viisi, armastas laulu ja mõistis juba kandlel mõndagi asja nii kurvalt põnksutada, et Tanielil kuulates mõnikord pisarad silmi tulid. Sest need kandlehelid tuletasid talle meelde lapsepõlve Oru-Piiri vabadiku hurtsikus ja lepiku ääres. Juba mõistis ta kandle saatel laulda:

„Ma olen rõõmus laulumees,
kes saunades ja lossides . . ."

Selle oli isa talle ise kätte õpetanud ja pühkis õhtul pisaraid, üksi oma toas istudes, kui Salme teises toas kinnise ukse taga oma kõrge, pisut kõikuva häälega kurblikult lõõritas:

„Kui tõuseb päike hommikul,
on helisemas minu hääl,
kui õhtul looja läheb ta,
siis lähen lauldes magama."

Taniel, kes ei mõistnud uskuda, oleks seda kuuldes tahtnud palvetada, et jumal tema lastele annaks rõõmsa, muretu elukäigu.

Kui nüüd klaveriküsimus kerkis pinevalt päevakorrale, siis mõtles Taniel kõige esiti Salmest. Kes teab, võib-olla saab temast suur kunstnik, võib-olla kuulus

laulja. Siis toob ta kuuldavale kõik selle, mis tema enese, Tanieligi hinges lapsest saadik helisenud. Võibolla on Salme see äravalitu, kellele eriline saatus määratud, kes oma vanemad ja õed viib kõrgemasse seltskonda, vabastab maistest leivamuredest. Muidugi peaksid ka Taasi ja Drusilla nõndapalju klaverit õppima, kuipalju see haritud preililt nõutav.

Olgu, küllalt on venitatud ja kõheldud, aeg on osta klaver, olgu kolme- või neljajalgne!

Taniel teatas oma otsusest naisele ja see nõustus, rõõmuhelk kahvatul näol.

Taasilt ja Drusillalt võeti siiski enne tõotus, et nad hoolega muusikatunde hakkavad võtma ja harjutama.

„Eks seda või ju ka, nõnda palju kui vaba aega jääb," ütles Taasi huulte otsast ning lisas siis iseteadvalt: „Peaasi, et klaver majas. Ma ei tea ühtki peenemat perekonda, kus see puuduks."

Võeti siis pangast hoiult pool mänguriista hinda ja osteti laulukoori juhi kaasabil pianiino.

Kui see viimaks hulga ekspresside abil majja kanti ja kõik üürnikud sosistades vahtisid, oli Taniel kogu ümbruskonna silmis suursugustunud, ühtlasi ka kadestatud. Enese silmis aga häbistatud ja alandatud: kes soetab enesele niisukese musta läikiva mööblitüki ja veab siia aguli urkasse, kitsaid puutreppe mööda üles! Kes ostab enesele traavli ja asetab sealauta või kuhugi kuuri alla? Enne ehitatakse vääriline tall!

Oli nüüd palju sosistamist esimese, teise ja keldrikorra naistel, kui nad kohtusid koridoris veekraani juures. Iseäranis pärast seda, kui Taasi ja Drusilla hakkasid klaveritundides käima ja läksid läbi koridori, must „Musique" nootidega käe otsas.

Ei jäänudki kauemaks kui kaheksaks kuuks Taniel sinna agulisse, rahva hulka, kuhu ta oma pianiinoga ei sobinud. Elutses ju siin aina lihtne töörahvas, harva sekka mõni pesuõmbleja, pilutaja või soonetasuja.

Mindi kesklinnale märksa lähemale, küll mitte avaramasse korterisse, aga koridoris polnud ühist veekraani, kus naised oleksid kohtunud, raadiod ega grammofonid ei üüranud aina marsse ja kupleesid, pianiino

ega „Musique'i" pärast ei imesteldud ega kadetsetud. Siin elutses juba poolharitlasi, vaeseid haritlasigi ja keskmise jõukusega äritsejaid.

Saabunud uude korterisse, võitles Taniel kaua iseeneses, tegi siis julge otsuse, müüs vana pehme mööbli, mis juba küllalt kulunud, eriti aga vedamisel jalust ja nikerdusist kannatanud, ja ostis vanamööbli kauplusest peaaegu täiesti uue mööbli jugend-stiilis, mis öeldi olevat see kõige moodsam stiil. Ostis isegi ühe lauakese kallist punasest puust. Nagu pianiino ostmisel, nii ka siin jättis ta pool hinda võlgu, mis ei olnud tal kui riigiametnikul sugugi raske.

Mööbli ostmisele tõukas teda muu seas eriti peatsene Taasi seitsmeteistkümne-aastaseks saamine, mida pidulikult taheti pühitseda ja kuhu sünnipäevalaps kooliõdesid häist perekonnist kavatses kutsuda, muu hulgas ka ühe kooliõe venna, korporandi. Ema seletuse järele oli see noorsand Taasi peale silma visanud, temaga kõndimas käinud, talle šokolaadi ostnud, ühe sõnaga: tütar olevat salajas kihlatud. Niipalju kui Taniel märgata võis, oli see suhe siiski ema palju enam tasakaalust välja löönud kui tütre. Aga olgu! Tema, isa poolt on pianiino, soliidne diivan toolidega, tumepunane, kõige moodsamas jugend-stiilis. Isegi punasest puust lauake, mille äärde Taasi oma peigmehega võib istuda. Kaasavara ta ei saa anda tütrele, ega annaks seda põhimõtteliselt mitte, sest Taasi oma pikkade tumepruunide patsidega ja tihedate tõmmude kulmudega on ometi midagi ka väärt! Eks ole?!

Sünnipäev peetigi ausalt: lõunalaual kalkunipraad ja Parsak, kohvi juurde — Gangoc. Lauas istus koguni kaks korporanti, kes peale kohvi eriti fokstrotis oma võimeid näitasid ja väleda flirdiga kõigi tütarlaste südamed ja imetluse võitsid.

Õhtul, kui tütred läksid külalisi saatma, kallas Taniel viimse konjaki klaasesse, pakkus naisele, lõi kokku ja nad jõid selle, kibedusest hoolimata, mõnutsedes põhjani.

„Pole viga! Pole viga!" lausus Taniel rahuldatult nagu väepealik võidu järel. „Pane tähele: harimata seakarjusest olen ma nõnda kõrgele tõusnud. Tütred vii-

vad sama palju edasi! Kas sellest ei ole küllalt?! Küllap näeme seda veel oma silmaga, Elli, pagaritütar! Tule siia, tänasel suurel päeval ma suudlen sind! . . ."

Ühel päeval enne töö lõppu levis ametnikkude hulgas kuuldus, mida põnevuse ja kahjurõõmuga sosistati. Tanieli juurde jõudis see kõige hiljem. Pool nalja pärast tuli ülihapendlik preili käte ja jalgadega kedrates ning hüüdis:

„Noh, kas lendasid teie miljonid ka korstnasse?"

„Mis miljonid? Mul pole miljoneid," vastas Taniel.

„Noh, eks niisugusel koil nagu teie ikka oma tagavarad pankades ole!" Ja varsti lisas ta: „Teate ka, et meie suurim rahaasutis, meie patriootiliste kaukameeste au ja uhkus on õhku lennanud?"

Tanielil läks hingamine raskeks, aga ta küsis omakord ükskõikselt: „Misuke rahaasutis?"

„No ikka see suur isamaaliste direktoritega Aktsiapank!"

Taniel pööras näo oma paberite poole ega lausunud enam sõnagi. Värisev käsi otsis sulepead, silmade ees lõi roheline laud peaaegu punaseks.

Ta arvas toibudes oma hoiusummast 50% maha, mis kaduma võib minna, siis veel 10% ja lõppeks veel 10%. 30% peaks ometi hoiusumma omanik saama!

Siis arvutas ta kärmesti, esiti peast, pärast paberil, kui palju tal veel üle jääb klaveri ning mööbli võla tasumisest. Järele jäi väga vähe, peaaegu mitte midagi.

Koduteel hiilis ta Aktsiapanga ukse eest mööda, hellitades nõrka lootust, et kuuldus vahest vale on. Aga ei olnud vale: panga ees oli väike salk inimesi, norus nägudega, panga uksel lehekene mõne reaga: hoiusummade maksmine esialgselt seisma pandud.

Teame, mis see „esialgselt" tähendab, mõtles Taniel kibedusega ja tundis jalus nõrkust. Olgu see õpetuseks igaühele, kes meie ajal veel kogub musta päeva jaoks!

IV

Möödus kolmveerand aastat. Ajalehis oli juba ammu kisa tehtud, et valitsusaparaat suur ja keerukas, mis peaasi: kohutavalt kallis, sööb kodanikud vaeseks, kurnab maad ja rahvast! Oli juba selle mõjul vähehaaval koondatudki siin ja seal ametiasutises. Nüüd aga, valimiste eel, kui pealegi üldine majanduslik surutis alanud, tormasid parteid üksteise võidu ametnikkonda koondama, vähendama; palju ei puudunud: mõni partei oleks ta oma suures agaruses hoopis kaotanud, vähemalt valijaile sellekohase lubaduse andnud.

Värin läbis kõiki, kes kirjutasid kantseleides käega või masinaga, kes registreerisid, kandsid sisse, tegelesid kaustade, aktide ja pitsatitega.

Taniel oli sellest juba aastat paar kuulnud, ammu; see ei teinud talle kuigi suurt muret. Perekond oli muidu koormaks, aga siin tuli abiks: egas ometi temasarnast, kolme lapse isa leivata jäeta! Pealegi on ta kaitseliitlane, patrioot! Enne lähevad need kehkadeveid noorhärradest ja värvitud nukukesed preilidest! Tuleb ehk teistsugune õhk, kui nende hulk väheneb! ...

Nüüd aga, ühel päeval, kutsus osakonna juhataja Tanieli enese juurde, ei vaadanud talle otsa, vahtis otse enese ette üle laua, üle hallist marmorist kirjutusnõude, ja küsis otsekohe, sissejuhatuseta:

„Kas te ei soovi provintsi minna? Palk on vähem, märksa vähem, aga elu odavam."

Ta nimetas linnakese ja koha. Mõlemad olid äbarikud.

„Miks ma minema peaksin?" küsis Taniel tõrksalt.

„Meie ametkonda kavatsetakse ümber korraldada, nii et siia kõik jääda ei saa. Mõnedel tuleks nagunii lahkuda."

„Seda minagi arvan," vastas Taniel jonnakalt. „Aga mul on naine ja kolm last."

„Sellepärast kõnelengi teiega."

„Saatke vallalisi sinna urkasse."

„Nii et teie ei läheks sinna?" küsis ülemus pisut kannatamatult.

„Ei," vastas Taniel jonnaka kindlusega.

Küllap mõni nolk tahaks meelsasti minu kohale istuda, mõtles ta ära tulles. Aga et mina läheksin provintsiurkasse, nüüd, kus ma oma varanduse kaotanud, kus mul tütred hakanud klaveritunde võtma!

Et Taasi ja Drusilla tunde võtsid, see polnud Tanielile südameasjaks, aga Salme võis juba pianiinol kaasa mängida, kui ta peene, õrna rohuhärmalõnga-sarnase häälega laulis:

„Ma olen rõõmus laulumees,
kes saunades ja lossides ..."

Mis edu võiks Salmel provintsis olla?! Kes mõistab seal teda andekohaselt õpetada või juhatada, kes tema annet hinnata!

Mis puutub aga Taasisse või Drusillasse — siis oleks nendegi saatus provintsis lausa kurb. Siin, pealinnas, pääseksid nad koolist lahkudes kohe seltskonda, vääriliste inimeste hulka. Siin on koolivaheaegadel Taasil näiteks see korporant ...

Ta peab ometi oma laste tulevikust mõtlema, nende tuleviku eest hoolitsema.

Natuke tegi see vallanduse asi ometi muret. Aga Taniel toetus oma lastele, kogu oma perekonnale, oma aastatele ning hõbedale kõrva ääres ning habemes, oma isamaalsusele. See maksab ometi ka midagi!

Pikkamisi hakkas see asi teda ikka enam häirima; ta oli kodus söömalauas kinnine, iseendas, ei lausunud asjast naisele-lastele sõnagi, istus õhtuti oma toas laua taga, katsus „Niiva" kaasannetest Tšehhovit lugeda, aga see ei sobinud talle nüüdses meeleolus sugugi.

Varsti hakkasid ametivennad-õed omavahel kuuldusest kõnelema, et nende osakond hoopis likvideeritavat. Senine lõbus meeleolu kadus noorimailgi. Sosistati või oldi hoopis vait, aga näoilme kõneles igaühel nõnda palju ja nõnda halba, et see Tanieligi masendas. Temaga mingipärast ei kõneldud sellest ja ta tundis enese haavunud olevat. Isegi nüüd, kurjel päevil, ei taha nad teda seltsimeheks lugeda! Kui siis viimaks ülihapendist heledajuukseline preilike keksides tuli ja naljatades küsis: „Noh, mis siis vanahärra ka koondamisest ja vallandamisest arvab?", vastas Taniel üsna

jonnakalt: „Kui riigi ja rahva huvid seda nõuavad — tuleb alistuda, nii valus kui see ka oleks." — „Ah soo!" venitas preili võõrastunult. „Nojaa, teil võib-olla on raha kogutud, lööte vürtsipoe lahti."

Kas oli see nüüd Tanieli riigitruust suhtumisest tingitud või vaenust ametivendade-õdede vastu, aga ühel päeval koduteel läbis teda julge mõte. Ta ei läinudki koju, sest isu ununes täiesti, ta pöördus puiestikku, kõndis sulaval lumel, istus mõnel pingil ja laskis oma julgel kavatsusel vaikselt valmida.

Tema ise teeb koonduskava kogu oma osakonna jaoks eriti ja kogu ametkonna jaoks üldse, ta näitab, kui palju võimalik säästa aega, inimjõudu ja raha. Ta näitab arvutuste varal must valgel, et poole võrra ametnikke selle kõigega toime saaks, millega nüüd suur hulk rabeleb, askeldab, sagib ja siblib.

Ta valmistab täpse kava, sest kui vanem ametnik ja mitmes tules kõrbenud kantseleirott (selle nimetuse võtab ta omaks kui austava tiitli) ta tunneb, kuidas vähendada kõiki neid paberite virnu ja üldse piir panna suurele paberitööstusele. Oo, ta tunneb seda! Ta annab oma kavandi osakonna juhatajale, ametkonna ülemale, vastavale ministrile . . .

Tema kavand leiab tähelepanu ülemal pool, rändab valitsuse lauale, pääseb riigivanema armulise silma ette ja leiab seal õige hinde ühes autoriga. Autor kutsutakse koonduskomisjoni nõuandjaks, antakse vahest kogu koonduse asi tema juhatada, antakse talle erakordsed volitused kantseleide tolmutuseks ja mamslite ning noorsandate sõelumiseks.

Hilinenult sõi ta kodus jahtunud lõunat, ei kuulnud Elli pärimisi ega laste kõnelusi, töötas supi ja prae juures oma kavandi kallal edasi, veetis sellega õhtu ja poole ööd.

Teisel päeval ostis ta tugevad kaustakaaned, kirjutas neile peale rondoo kirjaga:

„Koonduse kavand",

ilustas pealkirja kunstilise joonisega, kulutas sellele mitu õhtut, ja kui see valmis, algas kavandi enesega.

Taniel asus hilisõhtuil nii salapärase tõsidusega oma töö kallale, et naine ja lapsed kikivarvul käisid ja sosistades magama läksid. Ta töötas mõnikord üle kesköö, läks siis veel välja ja tegi tiiru tühjel puiesteil ümber linna, aina mõeldes oma suurest ülesandest. See tiivustas teda, tema samm oli hoogsam ja selg sirgem, pilk pöördunud üle müüride ja majade, kaugusse, kõrgusse.

Taniel võrdles sissejuhatuses oma osakonda seedimisorgani ühe osaga. Praegu on see organ liigsöömisest ummistuseni koormatud. Ons tarvis nii palju toitu sisse võtta ja seda vahetpidamata maost ning sooltest läbi suruda! Eks ole teada, kui palju sisehaigusi võib tekkida sellest. Toitu tarvis hoolsamini valida, kõik see juba aegsasti kõrvale heita, mis ei anna kindlasti kalooriaid. Siis on ka heidete hulk minimaalselt väike.

Mis on suured paberikaustade ja toimetuste virnad iga ametkonna arhiivis?! Mis muud kui sõnnik! Kus on üldse toitmine, seal on sõnnik paratamatu, aga selle hulka võib piirata, seda ei tarvitse meelega nõnda viljelda, et viimaks kõik kõrvalised kohad oleksid sellest täidetud, kõik lohud ja orud seda täis, et sest lõpuks tekiksid mäed ja mäekünkad!

Selle võrdlusega sissejuhatuses jäi ta üsna rahule: las need peened härrad loevad ja aevastavad! Aga nad peavad iseeneses tunnistama: selles mehes peitub maa ürgjõudu, see lõhnab nende ürgallikate järele, kust hoovab rammu ja väge!

Siis pööras ta järsku teise lehekülje ja kõneles hoopis teisist asjust: tehnika ja kultuuri viimaseist saavutusist. Milleks on leitud telegraaf, milleks telefon ja raadio! Eriti telefon, olgu seina- või lauaaparaadiga.

Must valgel tegi Taniel näidete varal selgeks, et suur osa täiskirjutatud ja rikutud pabereist, mis igapäev nende osakonnas ja arvatavasti kõigis teisteski kirjutatakse, võiksid puhtaks, täiesti puhtaks ja rikkumatuks jääda, kui uusimad suhtlemisvahendid käsitleda ja kasutada võetakse, kui asjatumad pikad kirjad hoopis ära jäävad, kui lihtsustus teostatakse. Ta tõi näiteks raadio-, tele- ja telefonogramme, võrreldes neid samasisuliste paberitega, ta tõestas must valgel, kui igane-

nud ja ebamoodsat elu elab bürokraatlik maailm veel praegusel, 20. aastasajal!

Ka see osa rahuldas teda täiesti. Nad on teda ikka pidanud vananenud inimtüübiks, arhailiseks esemeks — vallakirjutajaks, külakoolmeistriks. Nüüd peavad nad nägema, need moodsusega kelkivad kergatsid, et nad on ise ajast maha jäänud, et moodsus peitub neil vaid püksijoones või lühikeses kleidis.

Ta töötas mõne nädala oma kavandi kallal, laskis selle siis masinal ümber kirjutada ja iga lehekülje ilusti raamida, laskis selle viimaks kalli nööriga kausta kaante vahele õmmelda, jättis enesele kolm ärakirja, asetas need kaante vahele, sepitses siis veel kõrgetoonilise, aga viisaka, peaaegu alandliku kaaskirja ning kandis selle kõik ühel laupäeval töö lõpul osakonna juhataja ette. Ta kordas peaaegu pühalikult kaaskirjas öeldud sõnu:

„Riik ja rahvas elab üle raskeid aegu, saatuslikke päevi. Oma poegade kalli verega oleme võitnud iseseisvuse, rajanud oma rahvusriigi ja sel kombel teostanud oma esivanemate ammuse unistuse.

Et see iseseisvus aga püsiks, et rajatud riik jääks seisma ajast aega, seks peame kõik, ülemad ja alamad, käskijad ja käsualused, kindralid ja reamehed, peremehed ja sulased, jõukad ja kehvikud — peame kõik oma jõu kokku võtma ja ohverdama igaüks, mis meil on. Igaüks meist peab mõtlema eeskätt riigi ja rahva heast käekäigust, alles pärast seda iseendast.

Palun vaevaks võtta seda läbi lugeda ja mulle lahkesti oma otsus teatada."

Ülemus oli nii üllatatud, peaaegu kohkunud, et seekord Tanieli otsa vaatas, teda lühidalt pealaest jalatallani silmitses ja siis arglikult kausta vastu võttes lausus:

„Hea küll!"

Taniel tuli koju võidukas meeleolus, küsitles lõunalauas Taasi kooliasjust, kiitis Drusillat heade numbrite eest, sakutas Salmet sõbralikult salkudest ja käskis naisel õhtuks midagi head ja paremat lauale muretseda. Ise läks ta välja ja tuli tagasi pudeli punase portveiniga, omamaa toodangust.

Õhtul istuti lauas peaaegu pidulikult, kõik said klaasi veini, ainult väike Salme poole. Taniel ise jõi kaks klaasi ja söögi lõpul veel ühe. Seda ei joonud ta aga ära, vaid mängles klaasiga, vahtis punasesse vedelikku ja kõneles tõsiselt, pühalikult, süvenedes mälestustesse:

„Nii läheb elu. Keegi ei või teda ette näha ega teada. Ei olnud mul lapsepõlv kerge ega ole pärastki veel saanud laiselda. Nii et teiegi, lapsed, kui saate vanemaks, ärge põlake tööd. Ei saa head nahka sellest, kes põlgab tööd. Tehke tööd! Tehke alati tööd!"

„Egas see teoaeg ole, et aina tööd peab rühkima," lausus Taasi tõrksalt, oma patsidega mängides, isa otsa vaatamata.

„Sa ei tunne veel elu!" vastas Taniel. „Sellest su sõnad. — Õppisin vaevaga telegrafisti ameti ära ja võin praegugi morseaparaadil traati mööda igasse maailma otsa sõnumit saata — hätta ei jää. On palju maid, kõiki ei jõua läbi käia. On ilusaid ja rikkaid maid. Leivapuu kasvab lõunamaal, pole sul tarvis külvata ega lõigata, siruta käsi, võta ja söö! Aga meie maal peab tegema tööd, ja see on mõndapidi hea: muidu läheks inimesed laisaks ja hukka."

Ta rüüpas väikese lonksu, et mitte klaasi hoopis tühjendada, ja jätkas:

„Võta näiteks või Venemaa. Mõnus rahvas, armastab juua ja laulda, teeb kõvasti pattu, aga taob siis otsmikku vastu maad ja kahetseb. Jumalakuju pühatulukesega nurgas, aga, näe, Lenini vastu see ei aidanud. Kes teab, mis mõte sellel kõigel on. Olen ise seal elanud — karude maa! Kõnnid metsas — korraga sul karu vastas! Tõstab võimsalt oma karvase pea, aga käpa all rabeleb veel poolelus saak."

„Oled sa näinud?" küsis Salme argliku umbusuga.

„Pildil," vastas Taniel ja niisutas veiniga huuli.

„Palju me ise oma silmaga näeme — oo, see on täpe kogu suurest maailmast. — Siberi suuri metsi oleks siiski näha tahtnud! Sõidad seal päevad ja nädalad — ikka aina põline mets, nii et vaevalt taevast näed!"

„Siberisse saadeti aina kurjategijaid," tähendas Taasi.

„Väga õige! Hobusevargaid ja mõrtsukaid! Aga

nende hulgas on keni inimesi, häid inimesi, sügava, tundliku hingega! Olen neist palju lugenud."

Taasi vaatas sagedasti ema poole, et tema näolt lugeda, mis see pidulik sööming ja isa kõne peaks tähendama, kas seda tõsiselt või naljakalt võtta? Ema aga vahtis süüdlase arusaamatusega rüppe ja näis kõne lõppu ootavat.

„Mis inimesest saab, see ei ole kõik tema enda käes," jätkas Taniel, kummutas korraks veel pudelit klaasi kohal ja sõnus siis: „Palju teeb meist saatus. Aga ise peab ka püüdma. Enamasti kõik need, kellega nühkisin kõrvuti koolipinki, kõnnivad adra taga või veavad metsast tuisuga puid. Aga mina püüdsin edasi ja vaatasin ikka, kust tee lahti või kus takistus ees. Sest kus loomalgi aed ees, seal otsib ta mulku. Nii, lapsed, on praegugi meil kõigil, kes me moodustame riigi kondikava, mille najal ta seisab, rasked katsumised tulemas. Tahetakse meid, ühe sõnaga, hoopis kokku tõmmata. Rumalus muidugi. Kui tahetakse, et riik kõvasti seisab, peab kondikava tugev olema. Siiski, ülemuse asi, valitsuse teha — õige kodanik peab alistuma. Peab a-la-ti alistuma! Kes seda ei tee, on riigivastane, on kommunist! Aga nii see oli juba poisikesepõlves — sõitsin kord lauakestest parve peal mööda suurt tiiki — korraga märkan, parv vajub ümber. Mis te arvate: hakkasin ma teda veel tasakaalu seadma? Hakkasin ma hädaldama? Mitte sinna poolegi! Hüppasin vabatahtlikult vette kartsumm! — ja ujusin kaldale. Nii ka nüüd: teised hädaldavad vallanduse hirmul ja kiruvad ülemust, mina aga kirjutan ülemusele ise kavandi ja näitan, et pool rohkem tuleb kokku tõmmata! Tuleb metsloom vastu, ära oota, kuni kargab sulle kallale, ründa teda ise tormijooksul — ja sa võidad tema! Teised kardavad leivast ilmajäämist — mina aga saan selle tõttu järjele! Ja saan mina — saate ka teie!"

Nüüd vaatasid lapsed imestleva kahtlusega isa poole. Ema ei saanud aga uhket rõõmu varjata. Heledad kujutlused lõid nende peas liikuma.

„Salme, mine too see kaust mu laualt siia," ütles Taniel.

„Missugune?"

„See tumepruunide kaante vahel."
Salme tuli varsti kaustaga, hoides seda kui kallist portselanist kuju. Isa lükkas taldrikud ja klaasid eemale ja asetas kausta enese ette.
„See siin," ütles ta tõsiselt ja pani tömbisõrmelise käe selle peale, „see siin sisaldab teie saatuse. Siin peitub teie uus, veel avaram korter ja võõrad keeled kõigile! Et võite kõnelda iga võõraga, olgu see prantslane või inglane, nagu oma inimesega. Keeled peavad teil perfekt olema! Kõik peitub siin kaustas!"
Keegi ei julgenud enam midagi pärida. Taniel ei avanud kondikavandi ärakirja, võttis kausta kaenlasse ja läks sellega oma tuppa.
Taasi hakkas emaga ja õdedega toredat tulevikku kavastama.

Taniel oli üldse umbusklik ülemuse suhtes, aga seekord ootas ta arusaamist ja õiglast hinnet, sest asi puutus riigi huvidesse.
Ametivendade ees tundis ta end siiski süüdlasena ja põikas kõnelusist nendega. Kuulis ta kedagi koondamisest kõnelevat, siis eemaldus peaaegu põgenedes või süvenes töösse.
Kodus oli ta sõnakehvem kui varemini ja kui naine talle kord Taasi juuresolekul julges nimetada üht ja teist, mida vaja osta, lõikas ta järsult:
„Tean ise, mis, kus ja kunas!"
Möödus mõni nädal, siis tuli uljas ülihapendlik preilike teisest toast töövaheajal, teeklaas ühes, sai teises käes, peatus Tanieli laua juures ja sõnus süües:
„Teie tahate meid vallandada, pooled meist koondada. Mis see tähendab?"
„Kuidas — mina?"
„Olete niisuguse projekti valmistanud."
„See on töö ratsionaliseerimise kavand," vastas Taniel ja ruttas teerüüpamisega. Tee oli aga tuline — ta pidi selle suust põrandale purskama preili jalge ette.
„See ei ole sugugi ilus!" lausus preili ja vaatas tahtmatult põrandale.
„Vabandage, põletas kurivaim!" kirus Taniel ja lükkas oma tömbininalise saapaga teevee põrandal laiali.

„Ma mõtlen seda koondamiskavandit, mis te ülemusele andnud," ütles nüüd preili. Paar noorhärrat, kaasteenijat, olid tema selja taha tekkinud.

„Te raiute oksa, millel ise istute, millel me kõik siin istume!" tähendas üks noorhärradest.

„Tahate siis, et puu maha murduks?" küsis Taniel õiglase julgusega.

„Missugune puu? Mis puu?" küsisid noorhärrad.

„Meie riik, meie iseseisev vabariik!" hüüdis Taniel ja tundis, et temas süttis võitluse kihk, et ta on valmis võitlema iseseisva vabariigi eest ja kas või surema.

Aga teda ei kutsutud võitlusse, vaid vastati talle naeruga:

„Vaat kus meil vabariigi alustala!"

„Ühe sõnaga: vaalaskala, kelle seljale meie iseseisvus toetub!"

Taniel tahtis neile vastata, tahtis öelda midagi, mis neid masendaks, mis lööks puna nende palgeile, mis häbistaks neid ja alandaks. Aga vaim oli tema maha jätnud, ja seda ei olnud tal kunagi üleliia olnud. Sellepärast lausus ta:

„Et meie noor iseseisev vabariik püsida võiks, sellepärast peab igal kodanikul, eriti ametnikul, olema kõige esiti kübemekene kodaniku kohusetunnet. Muidu on meie asi mäda! On üpris mäda! Ja ongi seda!"

„Kas te vahest maailma lõppu ka ei kuuluta? Nagu prohvet Taniel?" küsis üks ametnikest ja teised naersid kooris.

V

Kolme kuu pärast „koondati" Taniel kui kõige hiljem tulnud ametnik, ta võis oma paberid võtta ja minna. Võis minna igale poole, kus polnud traataeda ees, sest ta oli vaba. Et iga kodanik vaba ja sinna võib minna, kuhu tahab, sellest oli ta uhkusega oma lastelegi kõnelnud. Nüüd oli tal juhtum, võimalus ja tarvidus seda vabadust kasutada. Ta vabastati ilma pensionita, sest oli vähe aega oma riiki teeninud.

Ja nüüd alles algas tema heitlus.

Esimesel pilgul oli ta vallandamisest otse ängistunud, nagu laevast merre sattunud reisija. Ta otsis paika, kuhu toetuda, otsis pidet, millest kinni haarata, vaatas ümber iga nelja tuule poole, tõstis silmad taevagi poole — tema jaoks polnud enam kuskil toetuseks paika. Aga ta kordas enesele julgustavalt:

Eluga tarvis heidelda! Eluga tarvis kõvasti heidelda, rind rinna vastu! Ei või ju ometi olla, et minusugusele inimesele midagi ei leidu! Et minusugust inimest, töötahtelist, kõlblate vaadetega inimest oma iseseisev vabariik ei vaja! Kes seda omariiklust siis ülal hoiab, kes seda kannab, kui minusugused heidetakse üle parda! Omas vabariigis peab ometi õigus ja õiglus vankumatult valitsema.

Nõnda julgustas ta ennast, aga ei olnud südames õiget julgust ega usku tulevikku.

Taniel otsustas varjata oma õnnetust esiotsa koduste eest. Viimase päevani oli ta lootnud, et lahtiütlemine tühistatakse, enesestki mõista tühistatakse, et maksab midagi ometi perekond, aastad.

Aga asjata oli ta ootus.

Ta ei raatsinud naist ega lapsi korralt masendada selle hiiobisõnumiga, mis tähendas praegusel ajal nii hästi kui pikaldast suremise algust.

Viimasel päeval tuli ta koju, tegi tegemist omas toas, kuulis söögitoast taldrikute kõlinat ja varsti lävelt väikese Salme muretult, kelmikalt meelitavat kutset:

„Isa tulgu siis ka kohe sööma."

„Kohe. Varsti," vastas Taniel ja varjas oma nägu. Siis lisas ta kärmesti:

„Mul on aga enne midagi hädalist teha. Tulen varsti."

„Võime ka oodata," ütles Salme pisut pettunult.

„Ei, ei! Ärge oodake! Ma ei tea, kas kohe saan tulla."

Salme läks, sulges ukse ja teatas ohates teistelegi:

„Isa ei saa tulla, midagi väga hädalist teha."

„Nagu seal kaheksa tunniga veel vähe saab tehtud," kuuldi naist urisevat.

„Sa tahtsid just nõu pidada, kuidas mu leeripäevaga jääb," kuuldi Taasit lausuvat, muidugi emale. „Tee seda siis veel täna, et ma teaksin, keda kutsuda."

Taniel lõi seda kuuldes mõlema käe sõrmed juuk-

sisse. Leeripidu on Taasil ees! Täna pole seda veel meelde tulnudki!

Ta tõmbas mapist pabereid lauale, rabistas nendega kõvasti, isegi teadmata, mis teha. Kui käe alla sattus puhas leht, oli kõik selge: kohe kirjutab ta kaebuse riigivanemale! Ei kellelegi vähemale! Riigivanemale enesele! Ta peab niisukesest ülekohtust teadma! Seda nõuavad riigi huvid, riigi hea käekäik!

Istudes tooli serval, ta viskas pliiatsi lennates oma lugu paberile. Lühidalt jutustas oma eluloogi, et selge oleks, kellega tegemist. Vaese lese poeg, kümne küüne varal enese üles kiskunud, alati üldsuse heaks oma jõust ja ajast ohverdanud, seltsides kaasa töötanud, kannab pühapäeval harjutusil püssi, valmis isamaa eest võitlema, jah, isegi surema.

Ta puistas paar lehekülge täis, peatus siis, luges üle ja taipas isegi, et nõnda ometi riigivanemale kõnelda ei kõlba.

Teises toas vesteldi leeripidust ja aruteldi, millesse peaks rõivastuma Drusilla ja Salme. Taasi valge siidkleit on juba õmbleja käes. Oli kuulda, et Drusillale järele anti ja hommepäev lubati minna crêpe-georgetti ostma.

Siis mindi külaliste juurde, keda kutsuda ja kui palju.

„Kas siis tuleb ikka see?" küsis ema pisut salapäraselt. „Oled talle kirjutanud?"

Taniel mõistis: jutt oli Taasi arvatavast peigmehest, korporandist.

„Siis tuleb enne kümme asja muretseda!" õhkas Taasi mõrudalt. „Nii ometi ei kõlba seltskonnainimesi kutsuda."

„Eks siis ütle isale, ta annab raha!" julgustas Salme.

„Mis need kümme asja siis on?" päris Drusilla. „Mis sa neist saladuses hoiad?"

„Ei sugugi saladuses!" pahvatas nüüd Taasi. „See kulunud kalts ei kõlba ometi põrandale. Teppichi on vaja. Akendele uued eesriided . . ."

Taniel ei kannatanud enam, sööstis toolilt, läks lükkas ukse söögituppa paokile ja ütles tehtud rahuga:

„Lähen välja, on hädasti vaja minna."

Ta ei mallanud ülekuube nööpida, haaras mapi kaenlasse, kepi kätte ja märkas alles väljas, et kübara oli unustanud ja tagasi peab minema.

Vihane enesele ja maailmale, tormas ta hulga maad, ärkas siis ja pidurdas sammu. Kuhu minna? Suured ei võta sel tunnil vastu, on söönud, lasevad leiba luusse, vähematest pole abi. Käänata linnast välja, minna kuhugi üksildasse metsa ja ulguda seal kui peremeheta koer? Ei ole sest abi ega saa vist südagi kergendust. Või minna keset sügavat metsa ja paluda jumalat? Ei ole seni õieti kunagi tast hoolinud, teda õieti uskunud ega mõistnud. Aga ehk tuntakse seal ülal erilist rõõmu uustulnuka pärast.

Tanieli talupojalik kaine mõistus võitis siiski. Kohta see jumal ometi andma ei tule. Pole niisukest asja nähtud ega kuuldud. Muidu temale silmi hakata tegema, nagu noormees lemmikneiule — ei, ei! — Praegu on tõsisemad asjad mängus!

Ta läheb siiski mõne ametivenna poole südant kergitama ja üheskoos nõu pidama. Tarvis kõik vallandatud ühendada, Toompeale marssida ja nõuda, mitte paluda! Ei, see siiski ei lähe! Palju koeri, vedel lake! Kõigile ometi kohti ei jätku. Nooremad vallalised võivadki nälgida! Nagunii liiga toredaks lähevad! Preilid aina siidsukis ja crêpe-de-chine'is, lõhn käib kümne sammu kaugusele! Poisinolgel kuldsed kravatinõelad, võtavad aina rumba kursusi.

Taniel kargas auto eest — ta oli Raekoja platsil. Ta võttis oma kuldkella taskust ja võrdles tornikellaga. Seda oli ta kui truu ametnik alati enne teinud, ei saanud nüüdki tegemata jätta.

Õiendanud kella ja pistnud tasku, jäi ta Raekoja ette seisma ja hakkas arutlema, kuidas asjast kodus teatada. Täit tõtt korraga välja pahvatada ei või — see oleks halastamatu löök. Peaks ütlema õhtul ainult osa tõtt: on karta vallandust. Siis minna homme hommikul „tööle", lihtsalt välja, tulla lõuna-ajal ja lisada järgmine annus.

Tal tuli meelde probleem: kuidas on õigem koera saba raiuda — korraga juurikast maha või jupphaaval otsast? Tema lööb parem korraga. Kutsub õhtul naise-

lapsed oma tuppa ja teatab piduliku ametlikkusega, mis sündinud.

Autod vurasid mööda, inimesed rühkisid kuhugi — tähendab elu ei jää veel seisku, olgugi et nii paljud tööta, leivata, poolnäljas. Peaks kõik täiesti seisku jääma, peaks kümned tuhanded, sajad tuhanded nälga jääma — siis kuuldaks nende hädakisa, siis tehtaks midagi nende heaks!

Taasi leeripidu ajaks pidi just see õnnetus ka tulema! Nüüd nõutakse selleks mõnikümmend tuhat senti. Aga mitte sentigi ta ei anna! Tahab peigmees tulla — tulgu! Ja leppigu sellega, mis on!

Ta luges sildilt: Restoran-Baar, ja käändus sisse, mõtlematult, kärmesti, isegi jahmunud oma järsust, julgest sammust.

Ta laskis enesele letil ühe valge kallata, määris põrsapekile paksult sinepit ja viskas viina mehiselt alla. Käskis teisegi kallata ja, joonud selle ning kinnitanud suupistega, veel kolmanda.

Nii algab uus elu, lausus ta enesele sapiselt, aga püüdis lohutudes naeratada: ei ole ma mõni nõder hing!

Istunud lauda, tellis ta lõuna ja õlut.

Südametunnistus, kellele säärased asjad täiesti võõrad ja harjumatud, katsus teda kõnetada, aru pärida, aga Taniel oli ligipääsmatu. On ise ennast aidanud maast madalast, aitab ka nüüd!

Ta rüüpas õlut enam kui tahtis, sõi kelba isuga, aga meel oli uljas ja praegu oleks ta oma ülemusega mehesõna võinud kõnelda. Kõigi maiste ülemustega.

Maksnud arve, arutas ta eneses: võtab auto ja sõidab koju! Ei, ei! Enne ostab kõigile midagi meeleheaks! Kahju, et ei tea, mis Taasile kõik leeripühaks vaja — ostaks kõik korraga ja laseks suures pakis koju saata! Teeks leeripidu, mida mäletatakse! On ju ometi kolme kuu palk taskus ja kõngenud pangast saab ta ka kord nõndapalju, et klaveri ja mööbli lõplikult kinni võib maksta. Kui aga sealt panga rusude alt nõnda palju ei saa, siis olgu jumal ise direktorile armuline!

Väljudes oli veel hoogu, aga talupojalik mõistus ei lubanud enam pillerkaaritada.

Otsemat teed ruttas ta jalgsi kodu poole, kartes, et

hoog kaob, ja siis enam pole seda võidukat üleolekut oma õnnetusest.

Mõnisada sammu läinud, märkas ta, et kepi restorani unustanud, kirus ja pöördus tagasi. Sai küll kepi kätte, aga hoog oli juba üsna vähenemas. Astus ühte poodi, ostis Salme jaoks roosas kleidis nuku ja mõne meetri taevasinist juukselinti. Pistnud need asjad mappi ja tulnud tüki maad, astus ta Piibli Seltsi kauplusse ja ostis väikese „Pühakirja" parimas köites. Kuldrist mustal nahal ülal nurgal. Annab selle õhtul Taasile ja ütleb:

„Kursbuch. Eluteel matkates vaata, ehk leiad juhatust. Mul seda polnud — näe, läks räbalasti. Ära siiski teda ülearu usalda. Nüüd on aeg, kus kõik kullaaluselt nihkub."

Kui ta „Pühakirjaga" uulitsale astus, jäi keegi preili oma reketit pidi tema pakinöörisse kinni. Taniel pahandus, tõmbas järsult, nii et reket preili käest kõnniteele lendas. Ta ei rutanud seda tõstma, ei vabandanudki. Tal oli murutõnist mängijate vastu mingi vaen, võib-olla et kadeduski. Taasi oli ammugi kõnelnud, et enesele reketit sooviks, selle soovi oli aga isa alati hüljanud, pahuralt ühmatades: „See veel puudub!"

Aga nüüd korraga lõi talle kiusakalt vastupidine mõte pähe: Taasi peab saama reketi ja kõik, mis sinna juurde tarvis!

Ta suundus spordiriistade ärri nii ägedasti, kui kardaks hilinemist. Keegi aga püüdis teda veel viimasel hetkel peatada: Sa oled ju ikka Oru-Piiri Kadri poeg, mõtle ometi, kuhu lähed, mis teed?!

Aga ei, Taniel tahtis täna saatust kiusata, Oru-Piiri Kadri pojast üle olla!

Tulnud reketi ja pallidega ärist välja, ütles ta enesele peaaegu kurjalt: nüüd on küll! Nüüd lähed ilusti koju! Ja ütled, mis vaja ütelda!

Siiski, kas ta Drusilla peab täiesti ilma jääma? Taniel läks ostis kahvatu-rohelist crêpe-georgetti, ostis veel naisele kauni maniküürkarbi ja ütles siis enesele: „Nüüd küll mässamisest!"

Drusilla avas ukse ja nähes isa nii hulga pakkidega hüüdis: „Ah!"

Siis jooksis ta teise tuppa ja sosistas kõvasti:

„Isa tuli kui jõuluvana!"

Salme, Taasi ja ema pistsid kordamisi pea ukse vahelt sisse ega varjanud oma rõõmu.

Kui Taniel oma koormaga tuppa läinud ja pakid lauale asetanud, tuli Salme uudishimulikult, sõrm suus.

„Tule siia, Salme! Tule mu juurde!" kutsus isa heldudes ja pisaraid hoides. Ta tõmbas tütre enda ligi, seljaga enese poole, et ta pisaraid ei näeks. „Sul peab siin maailmas kergem olema kui mul."

Ja ta andis tütrele nuku ning pealindi, andis talle ka teiste kingitused ja ütles sosistades, sest hääl oleks tema ära andnud:

„Mine jaga kõigile..." silitas käega tütre õlga ja laskis tal minna.

Salme läks oma peentel jalakestel hüpeldes, kummagi käe otsas mitu kompsu.

Kõrvaltoas tõusis kära.

Taasi laulis rõõmu pärast hoogsalt:

„Adjöö, mein kleiner Gardeoffizier,
adjöö, adjöö!" ja kuuldi selle juurde tantsivat.

Salme vestles oma nukuga, nimetades teda juba Rosalindeks, Drusilla mangus asjata teiste tähelepanu:

„Vaadake, kuidas see riie sobib mu näovärvinguga!"

Rõõmus sumin täitis tuba.

Taniel toetas habemiku lõua peole ja püüdis mitte mõelda tulevikust. Aga ta ei mõistnud seda. Kuidas olekski ta seda pidanud mõistma?!

Naine tuli muheldes ja ütles käsi põlle all hoides:

„Taasi unistus on ometi kord täide läinud. Nüüd tarvis talle sinna juurde lühike valge undruk ja ilus sviiter muretseda. Tema kavaler mängib ka tennist. Nii et..."

Taniel tõstis järsku pea ja lausus otsustavalt:

„Hea küll — olgu! Olen tänasest päevast vallandatud, kohata, tööta! Saad aru!" Ja istmelt sööstes, otse kurjalt: „Ütle seda lastele, et nad teaksid!"

Naise nägu kivistus pikkamisi hirmuelamuseks.

„Issand jumal!... Vallandatud!... See ei või ometi olla!... Sina!"

„Mine ütle seda lastele!"

Naine pöördus pikkamisi minekule, tõstes käed silme ette.

Oli kuulda, kuidas ta lastele nuutsudes hiiobisõnumit teatas. Taasi peatus tantsus ja vaikis oma väikesest kaardiohvitserist, Salme katkestas vestluse Rosalindega ja Drusilla unustas edvistuse crêpe-georgetiga.

Nii vaikib mesilaste-pere rõõmus sumin palaval päeval, kui ta järsku pange külma veega üle kallatud.

Taniel lukustas ukse, istus oma kohale ja laskus silmili lauale...

Järgmisel päeval koostas ta palve, laskis selle kallile paberile ümber kirjutada ja läks riigivanema audientsile. Teda ei lastud ette, sest oma otsekohesuses ütles ta avameelselt, mis asi tal on. See ei käivat riigivanema alla ega tema kompetentsi, ei puutuvat temasse. Ta ei võtvat niisuguse asja pärast üldse jutule.

Kuidas, riigivanem ei võta jutule? Aga kelle poole siis kodanik peab pöörduma, kui tal õigust vaja, kui ta õiglust nõuab, kui ta hädas on? Kas jumala poole või?! Antagu selle aadress!

Tungiva nõudmise ja kurjustuse peale võeti tema kirjalik palve viimaks vastu, sellele lisas ta kähku ka oma koondamiskavandi.

Rahuldamatult läks ta koju ja hakkas vastust ootama. Kuigi ta ei kahelnud, et riigivanem ja valitsus näevad, kuidas tema ülekohtuselt vallandatud, ja nimelt selle kavandi pärast, ei saanud ta kauaks rahu, sest vallandus aina laienes ja ametnikkude tagavaravägi üha kasvas!

Viitmata päevi, ruttas ta oma koori juhi juurde, sest see oli lauljate vastu alati nii sõbralik. Aga nüüd, kuuldes Tanieli äpardusest ja tema palvest koha asjus, naeris ta kõva häälega: tema käest võiks koha asjus juhatust ja soovitust paluda mõni solist, hädakorral moosekantki. Ega Taniel eneses ometi Carusot pole avastanud?!

Ta käis kaaslauljate pool, kellel arvas olevat mõju ja tutvusi. Aga kõik nad peitsid oma ükskõiksust lahke naeratuse taha ja arvasid, et ennem võib kõrbes leida tilga vett kui nüüdisajal tsiviliseeritud maailmas tööd ja teenistust.

Ta tegi oma tunnistustest ärakirjad, paljundas need, lisas palvekirjad juurde ja saatis igasse ametkonda.

Palves olid loendatud tema teened, omadused, vaated ja püüded. Ta tahab isamaale ja vabariigile kasulik olla, antagu talle selleks võimalus, muidu aga, tööta, logeldes, on ta ülearune ja kasutu, lausa ilmaaegne leivasööja, jalus teistel!

Riigivanema kantseleist tuli varsti vastus: palve koha asjas jäeti rahuldamata, kaebus antud asjaomasesse asutisse juurdluseks. Sealt juba õigust loota ei ole, mõtles Taniel ja tundis nüüd kibedat viha kogu maailma vastu.

Ta ei kärsinud päevagi veeta, et poleks rühkinud kesklinna suunas. Rutates astus ta igasse ärri või kontori ja palus end isiklikes asjus peremehe jutule lasta. Pääsenud jutule, katsus ta muretult, sõbralikult — jah — isegi veetlevalt naeratada, nagu noor neid, kes oma armsamat püüab võluda. Temas ei pea tulevane peremees nägema tuima, puitunud palgalist, kes tuleb tööle, et teenida raha, kes võtab oma ülesannet kui sunnitööd! Tema võtab tööd kui noor asjaarmastaja tule ja kirega.

Aga ei suutnud ta võluda kedagi. Äriomanikud või kontoriperemehed olid kinnised, vähesõnalised, enesessekäändunud, kordasid pea ühtede ja samade sõnadega, et oma personali koondada kavatsevad, mitte suurendada.

„Kui juhtub, et tarvis, siis palun meeles pidada. Palga asjus lepime kokku — ajad on juba niisugused," ütles Taniel lahkudes, ikka veel muretult naeratades, kuigi see tal üle jõu kippus käima.

Uulitsal käies, isegi süües ja magadeski arvutas ta oma rahade ja võlgade kallal. Kolme kuu palgast, mis vallandusel sai, on ühe kuu osa juba läbi sõrmede läinud. Kahe kuu pärast on nälg käes!

Kodus ei kärsinud ta paigal püsida. Raske oli tal end pärast seda, kui aastat nelikümmend üha rühmanud, korralt seisma panna, seda enam, et kõrvus kostis kõigi rühkijate ülim tarkus: Aeg on raha! Nüüd kostis see küll kui saadanlik irvitus. Lõhkus siis kuuris puid, kandis neid kööki, nii et naine hakkas keelama. Vaatas kõik saapad läbi, kas mõned vahest, kui tarvis, ise ei

saaks parandada. Aga ei leidunud kodus tööd, mida kauaks oleks jätkunud.

Olen siis tõesti juba vanaraua-lattu määratud masinalogu? küsitles ta eneselt kümned korrad, tõusis istmelt, pingutas lihaseid, painutas end pihast ja ristluist. Kõik veel üsna kõvad, peaksid vastu aastat kakskümmend. Peaasi: tahtmine on hea. Siis antagu talle ometi tööd! Issand jumal, kas siis sinu seadused ka enam midagi ei maksa! Ise oled sa öelnud: palehigis pead leiba sööma! Olen valmis valama higi! Anna vaid tööd!

Vaikseks jäi nüüd elu, nagu oleks surija majas. Söögilauas istus Taasi kibestunult nagu ülekohtu kannataja. Drusilla ei lobisenud kooliasjust, Salme asetas küll nuku enese kõrvale, aga ei kõnelnud temaga sõnagi. Ema ohkas varjatult ja aina hädaldas silme ja näoilmega. Taniel ise vahtis kui süüdlane omaette lauale või taldrikule, sõi ruttu ja pages oma tuppa.

Leeripäev saabus, Taniel ise viis tütre autol kirikusse ja tõi sealt tagasi, aga pidu sarnanes enam peiedega. Taasi oma mürgise meeleoluga rõhus teisi tütarlapsi kui kivi, mis hoolimatult asetatud lillekimbule. Ta polnud oma korporanti kutsunud, sest põrandavaip, eesriided ja kõik muu puudus, millest ta unistanud. Oli siis teisedki noormehed kutsumata jätnud ja pildus nüüd aina sapiseid märkusi elu kohta, mis ei olevat elamisväärt, aga kuhu ta vastu tahtmist pidavat nüüd astuma. Milleks? Et ükskord lapsi sünnitada ja nendega ühes nälgida?! Oo, ta tänab selle eest!

Teised tütarlapsed, samuti elluastujad, mitte ka jõukate lapsed, kiitsid seda poole suuga õigeks, aga arvasid, et seda enam on õigust nooruses haarata elust, mis aga saab, ega mõelda homsele.

Taniel ei hakanud tütrega vaidlema. Lõuna söödud, otsis ta ettekäände väljaminekuks.

Naine talitas köögis enam kui see hädasti vajalik, sest seal sai teistele nägematult vahetevahel pisaraid valada; täna voolasid need eriti ohtrasti. Nüüd oli Taasil ka keskkool lõpetatud ja vaja tööst mõelda. Varemini oli küll ülikoolist kõneldud, aga nüüd ei tihatud sellest enam mõeldagi!

VI

Käinud kõigis tuttavais ja võõrasteski ärides ja kontoreis, saanud igalt poolt ühesugused vastused, kuulutanud ja kulutanud mitmed korrad täiesti tagajärjeta, otsustas Taniel minna maale suvitama. Tuli kord meeletu mõte minna parimasse merekuurorti, kus aina ministrid, saadikud ja kriisis säilinud ärimehed, nende prouad oma moodsais tualetes, tütred ja pojad flirtimas ning tennist löömas. Eks ole temalgi haritud tütar, kahe pika musta patsiga. Nende külge võib rippuma jääda ehk mõni noormees mõjukast perekonnast. Ja see võiks tuua saatusliku pöörde nende ellu, võiks tema viia kõrgemale osakonna ülemast. Eks ole Taasi praegu kui küünal, mis äsja põlema süttinud. Ons õigus seda küünalt hoida kuskil kõrvalises kohas, vaka all? Tarvis see asetada küünlajalaga väärikasse kohta, et paistaks kõigile, kes on kojas.

Ja üldse, kui hukkuda, siis muusikaga! tuli talle meelde uljaste venelaste ütlus sest ajast, kui oli jaamaülem kodumaa piiri taga. Viskab mängu oma viimased sendid, ja eks siis näe!

Aga varsti võitis Oru-Piiri Kadri poja ja maarahva võsu arvutaja aru ja ta luges oma rahad sajandat korda üle — jätkub vaevalt paariks kuuks, kui ei osta tütardele enam ühtki suvehilpu.

Nii hea meelega oleks Taniel läinud oma kodunurka, elustanud seal mälestuses lapsepõlve päevi ja kõnelnud koolivendade, -õdedega, kellel juba kõigil pisut hõbedat pähe või habemesse kogutud. Aga nüüd ei või ta sinnaminekust mõeldagi! Parastades kuuldaks seal tema langusest: näe, katsus lennata kõrgele, kaugele, tuleb siiasamma tagasi, suled kitkutud, tiivad väsinud!

Ta kuulas ja kuulutas ning leidis viimaks ulualust suures lohakas talus, kus uus elumaja pooltühjalt seisis. See oli versta seitse raudteejaamast eemal, pealinnast kilomeetrit viiskümmend kaugel. Viis sinna naise, oma tütred, paar raudvoodit, mõne tooli ja muud hädalist kraami.

Tal oli maale kolimisel tagamõte, mida isegi naise eest varjas: ajada juured maale, maasse, põllupinda,

sinna, kust ta võrsunud. Tema juurduks sinna kui tüvi, lapsed tema ümber kui haljad tapud, kellest igaühe silmal rõõmu. Kuidas see juurteajamine pidi sündima, see polnud talle sugugi selge, seda ei mõistnud ta enesele kujutledagi. Siiski, maal on pind pehmem kui linnas kivitatud uulitsal. Linnas on inimesed külg külje kõrval, maal käi hulgad ajad üle väljade, läbi metsade — ei kohta hingegi! Miks ei leidu seal ruumi juurdumiseks!

Nad asusid tagumisse suurde tuppa, kus oli juba enne neid mõni miljon kärbest ja jäänuseid sääskede müriaadidest. Algas siis võitlus seniste elanikkude vastu, kestis päevad ega raugenud ööselgi, sest magada seal ometi ei saanud. Mõne uneta öö järel pugesid lapsed linade ja vaipadega lauda lakka, vanad alistusid saatusele ja jätsid end putukaile roaks. Päeval jätkati võitlust: suitsetati, vehiti okstega, püüti igasugu kuivade ja märgade lõksudega, heideti viimati meel ja jäeti kärbesväele tegevusvabadus.

Taniel katsus enese talus kasulikuks ja tarvilikuks teha. Nii palju oli siin igal sammul korraldada, korrastada, koristada, puhastada ja seadelda. Vana, kuuekümne-aastase peremehe habe, milles punased ja hallid karvad segi, oli sorakas ja teiselt poolt pikem. Miks seda mitte lühemaks lõigata, ümarikuks või nurgeliseks pügada! Noore peremehe lõuga puhastas habemenuga ainult kord kuus; naine, aastat kakskümmend viis vana, käis lohakalt riides, juuksed räti alt ripnemas. Toapõrandad pesemata, seina äärtes hobuseriistu, vanu saapaid, saage, kirveid, rehasid ja piimanõusid. Õuemurul vedeles laaste, õlepuru, heinatorte, kuivanud mälestisi kanadelt, sigadelt, lammastelt ja lehmadelt. Seda ei mõeldudki koristada.

Rühmati väliste töödega, noorperenaine kudus kangast, peatuseks ega ümbervaatamiseks polnud kellelgi aega. Kaevati halbade aastate pärast, veeretati süü linlastele, kes põllumehe töövaeva ilma hinnata nahka panevat, söödi, magati ja rühmati, mõtlemata ja ümber vaatamata.

Taniel katsus linlaste süüdistamist ümber lükata: näe, teil mitmemiljoniline koht, ja maksate makse sama

vähe kui mina, kellel pole midagi! Aga seda väidet ei pandud mikski, linlaste süü pärast on maa hädas, räägitagu mis tahes! Linnad tuleks hoopis ära hävitada!

Taniel katsus töö juures kasulik olla, kinnitades mitmel-setmel korral, et selle eest mingit tasu ei taha. Las tulla kibe heinaaeg, hakkab kogu oma naisperega abiks!

Mõned põlluribad olid jäetud juba kolmandat aastat sööti — ei tasuvat nende harimine, ja nagunii haritud maad ülearu!

Seal siis tärkaski Tanielil julge mõte, mida küll pidas esialgu vaid enese teada: küsida peremehelt osa põlde enesele, ehitada sinna peremehe abiga majakene ja tasuda rent tööga. Pikapeale omandada see maa, kas popsi- või mingi muu seaduse põhjal... Ühesõnaga: ajada juured sügavale maasse!

Naine ei mõistnud esialgu nii suuri mõtteid mõtelda, talitas, valmistas süüa, kõneles selle juures aina rasketest aegadest ja ohkas üksi olles jätmatult. Ta oli lauluraamatu kaasa võtnud ja luges seda salamahti, kui kedagi polnud toas. Mõnikord kuulis Taniel teda tasakesi vaimulikku viisi ümisevat.

Tütred andusid Taasi algatusel kirglikult päevitusele ja viibisid selleks päevad otsa kuskil lepiku ääres. Kodus aina vaidlesid, kes neist kõige tõmmum. Taasi kui vanem ja tugevam nõudis enesele esikohta ja tunnustust, seda enam, et teised polnud nii tõmmud kui tema ega päevitunud kergesti. Aga varsti leidis Drusilla ja selle järel ka Salme, et Taasil on päike nina eriti punaseks kõrvetanud. Seda ei kannatanud vanem õde ja kandis sestsaadik päevavarju. Ühtlasi hakkas ta igavuse pärast kaeblema, ei olevat seltskonda ega omasuguseid, inimene võivat sel kombel varsti hulluks minna. Võeti siis ette pikemaid jalutuskäike, mindi laupäevaõhtuil simmaneile ja pühapäeval kiriku juurde. Tekkis tutvusi, ja Taasi kui kõige suurem igavuse kannataja hakkas siin-seal üksi käima.

Möödus mõni nädal, kui juba naine teadis Tanielile nelja silma all kõnelda, rõõmu helk murest tuhmunud silmis, et Taasile olevat keegi perepoeg, kõigiti mõistlik mees, silma heitnud!

Taniel polnud kergemeelne, aga temagi haaras sellest õlekõrrest kinni. Miks mitte! Kes teab, kuidas kellegi saatus on! Taasist võib veel maale tubli perenaine saada, ja sel kombel on ankur põliselt neil kõigil maale kinnitatud. Küllap ta enese väimehele kasulikuks oskab teha! Pikapeale leiavad Drusilla ja Salmegi enestele siin õige elujärje...

Heinal käis pererahval abiks vaid Taniel ja sedagi ainult lool. Ta oli oma jõudu liiga kõrgelt hinnanud: niites hakkas ta varsti lõõtsutama ja väsis. Naisel kulus aeg kodus talituse, pesemise, õmblemise ja parandusega, sest tütred pühendasid end täiesti suvitusele.

Heinatöö lõpul, kui nädalat viis maal oldud, juhtus midagi, mis linnaminekut kiirendas, seda enam, et lootused vähenesid maal juuri ajada. Peremees ei tahtnud osa põldude rentimisest kuuldagi; las seista söötis või kümned aastad. Taasi perepojast polnud uusi teateid.

Ühel laupäevaööl kuulis Taniel läbi une kära ja sellest kujunesid silmapilkselt pildid. Ta nägi end võitluses vaenlastega, keda juhtis osakonna ülem. Taniel juhtis väikest rühma, tema kõrval naine, Salme ja Drusilla, kõik mätaste varjul kõhuli, püssid vaenlase poole. Vaenlane aga rõhus lähemale, vahel joostes, vahel kivide ja kändude taha end peites. Teiste hulgas Taasi, püssi ots isa-ema poole sihitud. Osakonna ülem kisas ja käratses ning vehkis kätega, ergutades oma rühma rünnakule.

Korraga kostis pauk, kuul tungis Tanielile küljekontide vahele. Ta ärkas karjatades.

„Issand jumal!" hüüdis naine. „Vargad ja röövlid on majas!" Ta andis veel mehele müksu küljekontide vahele.

Kära ja koerahaukumise sekka kuuldus Salme kõva nutt ja Drusilla kaeblev hääl.

„Mine nüüd ometi, nad tapavad lapsi!" hädaldas naine.

Juba oligi Taniel voodist väljas, tõmbas midagi selga ja jooksis õue.

Seal oli kogu pere koos, enamasti kõik alusriietes.

Ka Drusilla ja Salme valgeis öösärges, ainult Taasil, kes eemal seisis, vaip ümber.

Vanaperemees pöördus nüüd oma raevuhoos Tanieli poole, oleks talle või käed kõrri löönud:

„Niisukesi kuradi libusid veate mulle linnast! Just nagu koerapulm kogub öösel lakka, panevad hooned põlema! Homme päev olgu mindud kõigega!"

Taniel katsus vihane olla, aga ei mõistnud, asi oli talle täiesti võõras. Pealegi oli tal Salme lohutamisega tegemist. Alles pikkamisi taipas ta, mis sündinud. Salk külapoisse roninud aida lakka tema tütarde manu. Keegi tõmmanud tikust tuld ja sellest süttinud heinad põlema. Salme ärganud ja hakanud tuld nähes hirmsasti karjuma, karanud asemelt, sattunud avausest alla lauta, õnneks pehmele sõnnikule, tõusnud sealt, jooksnud ukse juurde, hakanud sellele rusikatega taguma ja karjuma. Koerad kukkunud metsikult haukuma, kogu pere jooksnud välja, lastud üks pauk püssist ja ehalised sibanud üle aia metsa, koertest puretud.

Taasi seletuse järele pole midagi lakas põlema läinud, üks poistest tõmmanud ainult tikust tuld...

Taniel ängas Taasile kõigi kuuldes väga ränga sõna ja käskis tütreil tagakambri minna. Ise läks värava taha, istus kivile ja mõtles kibedusega juurteajamisest maa mullasse.

Järgmisel päeval asetas ta kahele vankrile, mis naabertalust nõutanud, linnast kaasavõetud kraami, naise ning tütred, sõitis jaama ja sealt linna.

VII

Taniel saabus linna väsinult, tiibadest jällegi hulk sulgi kistud, järel vaid paljad rootsud. Ta luges vaimus oma rahade ülejääki palaval uulitsal otstarbetult lampides, öösi uneta räheldes ja lõunalauas kartuleid räimedega süües. Naine ei söandanud talt pärida, mis siis nüüd saab, kust nad raha hakkavad teenima, millega end elatama. Aga mis ta sõnadega jättis tegemata, seda tegi selgemini silmade haleda ja paluva pilguga. Taasi hoidus isast-emast kõrvale, ei vaadanud lauas istudes kellegi otsa, ei kõnelnud sõnagi, näitas, et tal pole isu,

ja tõusis söömast enne teisi. Nooremad tütred vestlesid sosistades oma asjust ja silmitsesid vargsi isa, kes sõi rutusti, nagu ootaks teda kibe töö.

Siirdudes oma tuppa, mis oli ühtlasi kabinet ja saal, heitis Taniel vaenuliku pilgu pianiinole. See, millele ta varemini uhke olnud, tundus talle nüüd verivaenlasena. Ka jugend-stiili pehme mööbel oli talle lausa vastik ja ta ei laskunud enam kordagi diivanile.

Kõndinud oma toas pärast lõunat pool tundi, vahel tunnigi, oli Tanielil jälle minekuga nii kiire, et mõnikord unustas kübara pähe panemata ja märkas seda alles välisuksel.

Sagedasti peatus ta kesklinnas uulitsanurgal palava päikese või vihmavalingu all, peatus ja vahtis uurivalt kärmesti möödujaid. Neil näib mingi siht olevat, tähendab neil on midagi teha. Nii palju on neid, kellel veel midagi teha! On tuhandel, on kümnel tuhandel, siis võib järelikult temalegi midagi leiduda! Tarvis ainult otsida, hoolega otsida, jätmatult otsida.

Ta käis uuesti läbi tööstusasutisi ja ärisid kodus koostatud nimestiku järele. Ikka üks ja sama, lühike, kuiv, pahane või koguni ärritatud vastus — ei ole tarvis!

Tuttavatele ärimeestele katsus ta lahkesti naeratades auku pähe rääkida, katsus näidata, et ta siiski on tarvilik, et ta kasulik võib olla, et ta enese mitmekordselt tasa võib teha, et ta ärri mõndapidi elu võib tuua. Ta andis nõu, tegi kavatsusi, katsus uusi võtteid leiutada — teda kuulati hajameelselt, tõsiselt vastamata ja lasti meelsasti minna.

Muusikariistade kaupluses, kust ta ostnud pianiino, oli peremees lahke, aga jämedalt lööpiv. See sõnus, kui Tanieli asjata otsinguist kuulnud, julma pilkega:

„Teie tahate kohta! Endal kõrvaääred hallid! Õppige enne preilidelt värvimiskunsti! Kes võtab elatanud meest, kui nooremad seisavad sabas?! Teievanusel, kui ta pole veel jalgu alla saanud, on aeg alla hauda astuda või vanadekodusse kolida!"

See rabas Tanieli kui rusikahoop, mis antud otse südame alla. Tema elatanud, kõrvaääred hallid, aeg vanadekodusse kolida või hauda astuda! Ons see tasu eluaegse rühkimise ja vaeva eest! Ons see tänu tema

töö ja truu teenimise eest, olgu selle või teise peremehe juures!

On tarvitatud, kuni kõlbab, nagu tööriista, ja nüüd visatakse vanaraua hulka või lihtsalt aia taha nõgesepõõsasse!

Aga ta on mõelnud veel aastat paarkümmend rühkida ja ükskord oma perekonna haljale oksale aidata! Siis alles minna! Kulub veel mitu aastat, enne kui ta on viiekümne-aastane — mis vanadus see on!

Endine julgus oli tal siiski kadunud, süda kui õunapuul pärast ränka rahet.

Ta läks koju, vaatles end salaja peeglis, vaatles kõrvaääri, mis olid tõesti hallid, vaatles otsa, mis oli kui liumägi kõrgelt paljas, vaatles oma ilusaid pruune juukseid lagipeal, mis olid segatud hallidega, ja viimaks oma habet, mille hõbedasi karvu pidanud seni mehe auks ja uhkuseks.

Siis võttis ta habemenoa, kratsis kõrvaääred kõrgelt paljaks, võttis käärid ja lõikas habeme üsna lühikeseks. Aga nüüd oli selle hallus veel selgemini näha ja näo üldine mulje polnud enam mehine. Nüüdki leidis ta enesel sarnasust õnnetu Nikolai II-ga, aga niisugusega, kui see oli ühes enamlaste filmis, — nässakas, armetu, viril ja tige.

Ei tahtnud näha enam ennast. Põlgas ennast ja kogu maailma, soovis talle veel suuremat viletsust, veel kiiremat kidumist.

Kuskilt oli ta lugenud või kuulnud, et inimese elu käib kui laine, kord kõrgele üles, kord sügavale alla. Õnnepäevade järel tulevad hädaajad, aga needki lõpevad ja jälle lööb päike heledasti paistma.

Võib-olla on temagi öö juba otsakorral ja koidab varsti aovalgus. Algab uuesti temagi tõus, ja alles seitsmekümne viie aastaselt asub ta mõne väimehe juurde, elades pensionist, mida iseseisev riik maksab oma truule kodanikule. Tuuakse siis tema piltki ajalehes, kirjutatakse sooje sõnu, loendatakse tema teened seltsides ja ühingutes, hinnatakse vääriliselt tema püsimatut rühkimist ja seatakse ta eeskujuks nooremaile, kel pole enam visadust, vastupanu, truudust ega idealismi.

Ta ei olnud ebausklik, aga nüüd hakkas ta eelistama mõnd nädala- ja kuupäeva, oodates neil õnnelikku juhust. 13. kuupäeva ei usaldanud ta sugugi, ka teisi mitte hästi, kui nad polnud jagatavad kahe, kolme või seitsmega.

Lootused leida tööd, teenistust vähenesid aga iga päevaga nagu lehed puil hilissügisel.

Veel enne kui lõppesid viimased kroonid, mis olid loetud ja arvutatud juba sajale korrale, ütles ta sellest naisele nelja silma all.

Naine võttis selle teate vastu kui kohtualune, kelle ränga karistuse kuulutus jätab ükskõikseks, kes juba alistunud selle kandmiseks.

„Olen hakanudki pesukohti kuulama," ütles endine pagaritütar, kes nüüd kõhn kui nädalaiks või kuiks riiulinurka unustatud vesikringel.

„Taasi peab hakkama samuti kohta kuulama," ütles Taniel mõruda külmusega.

„Eks sina kuula talle," soovitas naine murelikult. „Sul tutvusi ja . . . tema noor tütarlaps . . ."

„Selletõttu leiabki kergemini. Nooruse eest makstakse tütarlastele alati hästi! Ta pealegi kena välimusega!" jätkas Taniel peaaegu irvitades.

„Taevake, egas ta oma välimusega lähe raha teenima!"

„Kui mulle makstaks välimuse eest — läheksin iga silmapilk! Sina niisamuti! Läheksid sinagi!"

Siis võttis ta Taasi isepäinis, ütles talle mõne sõnaga julmalt, hoolimatult, et aeg on astuda eluvõitlusse. Selles võitluses on paljugi lubatud, et aga oma nahka hoida ja seda ühte, seda ühte välja pigistada (Taniel hõõrus päkka ja esimest sõrme, nagu oleks raha seal vahel), seda neetud raha välja pigistada nende taskust, kel seda on!

Ohates ja jõuetult lisas ta siis:

„Drusilla ja Salme on veel lapsed — nende eest vaja hoolitseda. Mina aga emaga — meie oleme juba kõlblikud (Taniel katsus naerda) vanadekodu jaoks! Aga sinna ei pea sa meid laskma! Sinna ei tohi te, lapsed, meid lasta! Või me poome endid mõlemad!" Ja järsku küsis ta poolsalaja: „Sul oli ikka üks peigmees, see

kõrgema ametniku poeg — kas selle kaudu mulle või sulle enesele ei saaks midagi... mõnd kohta või mõjuvat soovitust?"

„Mis peigmees mul olla võib, kui pole õiget rõivast selga panna!... Ei me tunnegi enam õieti teineteist!"

„Ah nii! Ah nõnda! Nad hindavad sind rõivaste järele! Ütle neile, et sibiauku võivad minna!" hüüdis Taniel raevuhoos. „Ütle, et sa võid saada endale mõne... mõne miljonäri, mõne ministri, mõne... Ütle, ühe sõnaga, et sa neile oma auto rattaga lärtsu pori vastu silmi saadad — see on kõik, mis nad sinult oodata võivad!"

„Kui mul oleks auto!" salvas Taasi.

Taniel ei pannud seda tähele, vaid jätkas läbi hammaste:

„Hea küll, me kõik peame endid müüma, nii või teisiti. Müüd ennast siis võimalikult kallilt... Homsest peale hakka kohta otsima! Teeni või ilma esialgu! Kas või taskuraha eest! Peaasi, et koha saaksid!"

Taniel teadis, kui paljud teinud pangus võlgu elamiseks, oli selle hukka mõistnud, oli kõigile sääraseile ennustanud viletsust ja vangipõlve — nüüd aga kavatses ta ise teha hulga veksleid, nõutada vastutajad ja diskonteerida. Las minna protesti — seks ajaks pole talt enam midagi võtta!

Vekslid ta nõutaski, kirjutas ise allagi, aga žiirode saamine äpardus algusest peale.

Suure vaevaga sai ta viimaks kõvade liikude abil nõnda suure summa peale allkirjad, kui tal varisenud pangast kord kindlasti loota oli. Selle summaga maksis ta pianiino kinni. See oli tal tarvilik, et kallist mänguriista müüa võiks.

Siis kirjutas ta kirjad Ivar Kreugerile, Henry Fordile ja teistele Ameerika rikastele, jutustas neile oma elulоо (mitte just täpselt), oma edasipüüdmise, oma ideaalid, kaebas ülekohtu pärast, mis talle tehtud, ja palus laenu. Ehk ka kohta, ükskõik missugust. Palus kohta enesele või tütrele, kelle pildi lisas ühes oma pildiga kirjale juurde.

Mõnikord, kainenedes, enesest nagu eemale minnes, ennast kõrvalt vaadates, sai ta isegi aru, et see oli rumalus, kergemeelsus või koguni püsti lollus. Aga teinekord hakkas ta uskuma, et vastab vähemalt üks neist põhjatu rikkaist meestest. Ja ta arvas päevi, kui kaua kiri läheb, kui kaua seal sekretariaadis seisab, kuni Kreuger või Ford nad ise loeb ja energiliselt resolutsiooni nurgale märgib: Täita! Või koguni: Viibimata täita! Küllap need mehed juba aimavad vaistlikult, et tegemist on haruldaselt ausa inimesega.

Ühel päeval magamistuppa astudes, kus naine voodeid seadis, nägi Taniel seinal murutõnise reketit, vaatles seda kui mõnd mürgist ämblikku ja lausus siis, oma tömbi sõrmega seinale osutades:

„See tuleb viia kõige esiti!"

„Mis asi? ... Ah see?! ... Ise kinkisid. Taasi ei ole veel kordagi mängimas käinud. Ei ole niisukesi kingi ega kostüümi!" halises naine.

„Ma ütlen: see tuleb viia kõige esiti!"

„Kuhu siis viia?"

„Täiturule või pandimajja."

„Pandimajja?! ... Taevane jumal, kes sinna läheb, sellega on asi otsas!"

„Võib-olla et ongi otsas meiega ..." lausus Taniel vaikselt ja pöördus eemale.

Ta peatus oma toas pianiino ees ja silmitses seda ... Salme harjutas seda viimasel ajal arglikult, ilma juhatuseta, ainult siis, kui isa kodunt ära. Taasi ja Drusilla ei pannud kevadest saadik enam sõrmegi külge.

Jumal lõi mind uhkuse pimedusega, mõtles Taniel eneses. Nüüd saadab ta minu hukka.

Kui naine sinna järele tuli, lausus ta hoolimatult:

„See lehm tuleb laadale viia. Ei anna piima ega villa. Pole vaesele muud muusikariista vaja kui huulevile."

Nüüd käis ta oma pianiinot kauplustes pakkumas, läks viimaks sinnagi, kust selle ostnud. Ei pakutud poolt hindagi.

„Võtan lõhun ta parem kodus küttepuudeks," ütles Taniel.

„On raha makstud, võib," vastas ärimees. „Elame,

jumalale tänu, püha eraomanduse maal. Tee oma varaga, mis soovid."

Taniel laskus väsinult istmele ja sõnus kibedusega: „Kas see ei ole siiski teil eelarvamus! Klaver on väliselt kui lakeerija käest tulnud ja häälestamistki pole tarvis."

„Sellega on just nagu noore preiliga. Ütleme, teil on tütar. Käib ta mõne käest läbi — väliselt sama mis enne, võib-olla veel peenemgi. Seesmiselt — no ja, kes neid seesmiselt näeb! — aga näe, ei taheta enam täie hinna eest võtta! Katsu kui saad mõnele aguli antvärgile sokutada! Vaat niisama on lugu klaverigagi."

See jutt oli Tanielile võigas, ta tõusis ja tuli välja. Kui veel saaks kuskilt kinni hakata, ei laseks enam lahti, vinnaks üles enese viimse pulgani! Aga nähtavasti ei vaja teda keegi, ei rahvas ega maa. Varsti on ta riigile koormaks, nõuab sellelt leiba kogu perekonnaga ilma vastutasuta. Isamaale oleks õnneks, kui nad viiekesi kärvaksid — eelarve väheneks! Tõsine patrioot peaks eneselt elu võtma, kui kaotab töö.

Ta mõistis isegi, et on liialt sapistunud, võttis jälle endise lahke olemise, hoidis tegumoe sõbraliku, kuigi ei mõistnud leida selleks põhjendust.

Pianiino läks vähem kui poole hinna eest, nagu tüdruk, kes pole enam neitsi. Ekspressid tagusid ta laudade vahele ja kandsid nii suure käraga trepist alla, et majarahvas kogunes välisukse juurde, just nagu tähtsa koolnu saatmist vaatama.

Taniel ei tõstnud silmi ega näinud kedagi, aga tundis kaasüüriliste lähedalolekut nii valusalt, et oleks neile näkku karjunud: „Varsti läheb kogu teie kolu nõndasamuti! Täpselt nõndasama!"

Hea küll, tal on nüüd raha kaheks kuuks. Võlg mööbli eest — sellest ei maksa mõelda. Peaks nüüd kriis süvenema rutusti ja vägevalt kui orkaani iil! Peaks varisema kõik pangad ja ärid kahe kuu jooksul, siis oleks enamus seal, kus tema. Sa võiksid nälgijaid valitsema ja jagama hakata! Sest kõike on ju küll ja küll!

Ta luges nüüd innuga õhtuti lehti ja otsis neist teateid pankrottidest lähemal ja kaugemal. Kohtas ta uulitsal mõnd tuttavat, siis päris esimeses järjekorras, kas

kuskil pole tööd leida, aga selle järel kohe: Kuidas püsivad pangad? Kas kroon hakkab veerema? Kas ärid ikka seisavad veel, või on mõni vaarumas? On mõni rikkaist hinge vaakumas, mõni riigi tala murdumas?

Pikkamisi, aeglaselt, tigusammul süvenes kriis. Venib see nõnda, siis võib see kesta aastaid, aastakümneid, ametnikkude reserv aina kasvab, aina suureneb, vallandamisi toimub iga päev, töötute rivil pole äärt ega otsa! mõtles Taniel lootusetuse tusas.

Ta ei püsinud kodus, ei kannatanud naise haledaid, tütarde murelikult ootavaid pilke.

Lõhkunud vajaliku osa puid, kandnud need kööki, käinud mõnikord turulgi, rühkis ta jälle kesklinna poole.

Väsinud sihitust hulkumisest kesklinnas, pöördus ta puiesteele ja istus pingile puhkama. Ta kõnetas kõrvalistujaid, kui need polnud liiaks kõrgid, noored, kerged või ulakad. Ta küsitles tööst ja tegevusest, kaebas oma häda, ja kui leidus mõni temasarnane töötu, siis kaeveldi ja ohati üheskoos või otsiti asjatult lohutavat väljavaadet.

Kord laskus puiestee-pingil tema kõrvale raskelt lõõtsutav proua teenijaga, käe otsas tursunud ridikül, millesse paras taksikoergi oleks mahtunud. Aga taks ei olnud ridikülis, vaid heidutas tuvisid. Ümmardaja asetas raske turukorvi enese kõrvale. Sellest paistis rikkalikult kõiki sügisesi jumalaande, õunad, pirnid ja tomatid kõige peal.

„Prae juurde tuleb täna hapukoore soust," lausus proua, kui hinge tagasi saanud. „Ma ise söön seda hea meelega ... Magusroa sisse rohkem mune lüüa, härra armastab seda ... Homme tarvis kolm-neli kana osta — pühapäevaks! Tuleb võõraid."

Proua kuivatas higi, kuigi puhus vinge tuul, ja heitis kõrgi pilgu kõrvalistuja poole.

Taniel tundis häbi oma sibulasupi, kartulite ja räimede pärast, tõusis üles ja kõndis edasi.

Teine kord istus tema kõrval üsna kehvalt riietatud mees, magatud soni silmil, lõug habendunud, suunurgas ammu läbipõlenud ja kustunud paberossiots. Näol

vaenlik ja julm ilme, silmis muretu pilk. Tasakesi operetiviisi ümisedes vaatas ta vilksti ümber ja heitis naabrile riivava pilgu.

„Härrastel ehk paberossi juhtub olema?" küsis ta viimaks.

„Kahjuks mitte," vastas Taniel ja lisas, et kõne ei katkeks. „Ajad halvad, kus veel meiesugune paberossi või . . ."

„Kellel halvad, kellel head," vastab naaber võika irvega.

Kibe vennas! mõtleb Taniel. Vist juba ammu töötatöölise leiba maitsnud ja kakku katsunud. Ei tule muidu teiselt paberossi kerjama.

„Olete vist samuti kui mina — ei ole kuhugi kätt külge panna? Käi muudkui tööd kerjamas."

Naaber heitis hindava pilgu Tanielile ja lausus siis kõrgi muretusega:

„Ei tule meeldegi! . . . Tööd leidub alati — tarvis ainult käed külge panna!"

Ja Tanielile lähemale laskudes kordas ta otse jubedalt, pikki mustaküünelisi sõrmi tugevasti konksu pigistades:

„Tarvis ainult käed osavasti külge panna!"

Taniel ei saanud aru ja vastas uskumatult:

„Olete vist lukussepp või rauatööline . . . Sel alal leidub ehk midagi."

Naaber hakkas nüüd kõvasti naerma, nii et ammu kustunud paberossiots suust maha kukkus. Siis laskus ta küljega üsna vastu Tanieli ja sosistas selgesti iga tähte hääldades:

„Lukussepp neh! Ikka leidub lukustatud uksi. Kui neid ettevaatlikult avada — õhõhõh! — midagi ikka leidub! Egas kõik veel nõnda vaesed olegi!"

Nüüd välgatas Tanielil läbi aju: Varas! ühe nõksuga tõmbus ta võõrast eemale ja lõi kuue hõlmad vaheliti.

„Pole viga, egas ma kätt teiesuguse tasku aja! Ukse võite ka rahulikult lahti pidada! Kui teil üsna kibe — võin ehk töödki anda!"

Taniel köhatas, tõusis pingilt ja sammus kärmesti eemale.

Vargad julgevad teda juba kõnetada, talle töödki

pakkuda! Jah, nii juhtub inimesega, kui ta kehvalt riides ja puiestee-pingi seltskonnas liigub!

Ta tõmbas enesele kaitseliitlase mundri selga, lõi enese sõjamehelikult sirgu, pidi püssigi võtma, aga katsus ainult, lõgistas lukuga, pani nurka, vajutas mütsi pähe ja läks staapi. Otse staapi, ja nõudis pääsu kõrgema ülemuse enese juurde.

Ei tahetud siingi ette lasta, peen kannustega adjutant päris asja ja põhjusi.

Taniel katsus end valitseda, kuigi see kergats teda oma rinnanööride puntra ja upsakusega ärritas; suutiski näilist rahu säilitada ja ütles üsna vaikselt:

„Mul on teenistuse asjas midagi väga tähtsat öelda, mida vaid suusõnal ja ülemuse enese ees võin teha."

Ta lasti ette.

Ülem näitas oma mehisust ja vahvust tugevas käepigistuses ja vihjas siis tooli poole.

„Millega võin kasulik olla?"

Taniel hakkas oma elulugu jutustama ja jõudiski juba sinnamaale, kus ta võõrsilt kodumaale tuli.

Ülem, kelle paljas, läikiv pealagi punetama hakanud ja kes ägedalt sõrmiga vastu lauda põristanud, hüüdis sel kohal kannatamatult:

„Hea küll, tulite kodumaale, väga ilus! Aga miks te täna siia tulite?"

„Tulin tööd otsima... teenistust paluma... Mind vallandati hiljuti, ülekohtuselt..."

„Aga siin pole tööbörs ega kohakuulamise kontor," lausus nüüd ülem isaliku valjusega. „Ja et ülekohtuselt vallandatud — kuidas meie ses asjas teile õigust mõistame?!"

„Olen oma raha eest selle mundri muretsenud, mis mul seljas!" hüüdis Taniel.

Ülemus kehitas õlgu ja vastas üsna halvakspaneva naeratusega:

„Tahate nüüd mundri eest tasu?!"

„Olen valmis isamaa kaitseks töötama..." ümises Taniel.

„See on teist ilus, see on teist väga ilus! Aga isamaa ei vaja praegu teie palgalist tööd."

Ülemus tõusis üles ja andis kogu oma olemisega märku, et võõras võib minna.

„Aga teil on ometi nii palju inimesi siin ametis, hiigelstaap . . ."

„Palun jätke arvustus!" lõikas ülemus valjult.

„Ka mina olen selleks maksnud, et teil see tore laud, mugavad toolid ja kallid kirjutusnõud on!" hüüdis Taniel taganedes. „Kas need on barrikaadiks, kui vaenlane meid ründab!"

Ülem lõi räpakas ägeduses kellanupule, adjutant tõmbas ukse lahti, lävel lipsas Taniel temast mööda.

Õhtul videviku ajal andis ta püssi naise kätte, saatis staapi ning laskis öelda:

„Enne kui Taniel Vanaveskile pole selgeks tehtud, mille või kelle eest ta sõdima peab, ei vaja ta seda tapariista. Ka oma mundri võib ta loovutada õiglase tasu eest. Tema munder pole verine, nagu need, mida kalli raha eest nõutatakse mujalt."

Ta teadis isegi, et see on vaid jõuetu vaenuavaldus.

Kas siis sel kombel tagurpidi käib tema elu?! Läks järjest ülespoole, pikkamisi küll, aga suurte seisakuteta, järjest mäkke üles! Ja nüüd korraga alla, aina alla ühes teiste tuhandetega siin ja kümnete miljonitega mujal! Oleks, et tema üksi või ühes väheste teistega tööta, siis ehk juba homme-ülehomme istuks jälle kuskil kontorilaua taga ja lööks arveraamil klõbinal tuhandete tulpi kokku, lahutaks deebitorid kreeditoridest kui sikud lammastest ja asetaks kummadki õigele poolele. Seda teeks ta hiilgavalt, ja peremees tänaks jumalat, et ometi kord truu sulase leidnud.

Aga nüüd, kus temasuguseid siinsamas sadasid sabas ja aina igapäev neid juurde koguneb — nüüd pole peatust näha allaminekul. Nagu määratul laviinil on ta ühes oma perekonnaga, ühes tuhandete ja miljonitega, ja see laviin laskub pikkamisi, järjekindlalt kuhugi pimedasse sügavikku, mille põhja pole näha!

Siis karjuge ometi kõvemini, kõik minusarnased! Karjuge ometi kõvemini, kõik kannatajad!

VIII

Salme toodi ühel päeval koolist koju — ta oli haige. Ta tunnistas nüüd ise ja teistelgi tuli meelde, et ta juba mõnda päeva virelnud, sagedasti lebanud ja toite ainult huultega puudutanud. Kes mõistis teda tähele panna, olid ju kõik alatasa norus ja vindunud kui poolhaiged! Kes tihkas siin oma väikest häda kaevata ehk kellel leidus silma teise ohtude jaoks!

Hommikul läinud Salme vaevu kooli, iva suhu võtmata, istunud tunnis tuimalt ja tummalt, vastanud küsimustele segaselt ja nõrkenud kolmandal tunnil hoopis. Voorimehe-troskal tõi õpetaja ta koju ja soovitas kohe arsti kutsuda.

Nüüd olid kõik magamistoas tema ümber, küsitlesid, pidasid nõutult aru, mis haigus see olema peaks ja mis nüüd teha.

Tanieli hirmutasid kulud, mis haigusega seotud. Ta soovitas arsti kutsumist edasi lükata, kuni haiguse iseloom selgemini väljendub. Kes teab, hakkab ehk varsti järelegi andma ... Ema soovitas Salmele midagi süüa, ise aina halises ja pühkis pisaraid, mis kui paisu tagant vallale pääsenud. Taasi talitas õe ümber sünge kinnisusega, nagu tahaks öelda: seda oli veel tarvis! Isa käis haige toast oma tuppa, luges paksu tervishoiu-raamatut, mis Venemaal ostnud, ja katsus raamatu järele haigust määrata. Selle juures arutles ta läbisegi, suutmata oma mõtteid ohjendada, mis saatus siis nüüd õieti tahab? Tahab uut rasket hoopi anda, ründab uuest rindest, tiiva pealt, püüab selja taha pääseda? Aga siis oleks ta hiljem võinud tulla oma ründamisega — hoop oleks palju mõjuvam olnud. Praegu on veel pisut raha klaverimüügist järel. Kauaks seda muidugi ette ei löö, varsti on vaid krossid järel, ja siis on rind paljas — pistku see halastamatu saatus oma relv otse südamesse! Ehk kui tahab pikka, piinarikast otsa, siis torkigu, kuhu tahab, vastupanu ei ole.

Haigus näis olevat, paksu raamatu seletuste järele, difteriit. Sealsamas oli ka öeldud, et see tõbi niidab maha enamiku oma ohvreist.

Või tahab saatus Salme suhtes olla eriliselt armu-

line ja päästa tema lähenevast näljast ja viletsusest? Siis ei maksaks kulutadagi vastupanuks viimseid rahasid.

Aga Taniel tundis, et see saatuse armuline kavatsus talle on vastuvõtmatu, on lausa metsik, ja otsustas võidelda viimse krossini ja viimse jõukübemeni.

Ta laskis arstil tulla, ütles kohe, et ise haigust difteriidiks peab, ja arstki pidi seda tõendama, kuigi talle ei meeldinud võhiku õnnestunud diagnoos.

Kirjutatud rohud olid kallid, aga Taniel laskis Taasil need silma pilgutamata tuua, samuti kõik muu, mis ravimisel tarvilik.

Suurema õigusega käis ta nüüd tööd otsimas. „Saage ometi aru, mul lapsed kodus haiged!" lisas ta parajal kohal. Aga sellest hoolimata ei leitud tööd ei ärides, kontorites, vabrikutes (nüüd laskus ta juba nendeni) ega tehastes. Uuesti kirjutas ta ametkondadesse palved ja lisas nüüd argumendiks tütre raske haiguse, mis nõudvat erakordseid kulusid. Aga palved kadusid kui õhutühja ruumi, kust ei võigi vastust tulla.

Istudes haige tütre voodi ees ja küllalt kuulanud selle kädisevat nobedat hingamist, küllalt vaadelnud õhetavaid põski, kuivanud huuli ja sissevajunud silmi, katsus Taniel midagi mõelda, midagi leiutada, midagi luua. Seda ta teadis, et paljud suured leiutused on tehtud juhuliselt, peaaegu kogemata. Paraku on küll nüüdisajal kõik juba leiutatud, pole enam midagi uut tarviski. Ent siiski, miks ei või ta segada rasvast ja nõest, lisades veel mingit üsna lihtsat ainet, nahamääret, mis teeb saapad elupõliseks, nii et isad need poegadele võivad pärandada?! Ehk ta võiks leiutada lõhnaõli, langenud kase, kastani, saare või vahtra lehist keedetud; see ületaks oma aroomi poolest kõik senised odekolonnid ja leviks igale poole, kus elutseb peeni naisi. Ta muretseks enesele suure paja, naine aina keedaks selles lehti, Taasi villiks pudelisse ja tema, Taniel ise, kannaks sumadanis moekauplusisse või läkitaks kastide, hiljem vagunite kaupa mööda maadilma laiali.

On veel palju teisigi asju, mida võimalik leiutada ilma suurte seadiste ja kuludeta.

Aga varsti oli ta palju praktilisemail mõtteil, kuidas

hankida raha. On olemas tal kulduur, ostetud juba Venemaal, kaunis pika ja tüsedalülilise ketiga. See tuleks viia kas pandimajja või otseteed kellassepa juurde. See peaks andma raha pooleks kuuks. Ta jääb küll esiti hoopis ilma kellata, aga töötu inimene ei tarvitse teada täpset aega ega tundi. Temal pole aeg enam raha. Taasil on käekell, peale selle tiksub söögitoa seinal loks — jätkub neist.

Peale kuldkella on tal veel frakkülikond, millega laulmas käis, sest koorijuhatus oli ikka sel vääramatul arvamisel, et ainult frakis ja valge kaelasidemega meeste laul omab õiget muusikalist väärtust, masendab kuulaja ning kutsub välja tormilise aplausi. Laulukoorist ärajäämine tähendaks küll kõigi sidemete katkestamist seniste omaväärilistega, tähendaks lõplikku madalamale pinnale laskumist, tähendaks langemist enesegi silmis. Aga kõlbab temal, kõhus räimepead kartulitega või kõht hoopis tühi, rõivastuda frakkilakki ja esineda seltskonnas ühes rivis täissöönutega?! Kas pole õigem võtta oma vana kannel ja sõrmitseda sellel õhtuvidevikul:

„Ma olen rõõmus laulumees,
kes saunades ja lossides . . ."

Eriti lossides!

Juba järgmisel päeval läks Taniel kellassepa juurde ja palus oma kauaaegset seltsimeest hinnata. Seda vaadeldi skeptiliselt ja lausuti siis hülgavalt:

„Monogrammiga — teistel pole teie nimetähed. Vanamoeline — maksab kulla väärtuse."

„Kui palju see on?" küsis Taniel heitunult.

Tema armas kell laotati — võeti sisikond hoopis välja, visati siis kuldkihn ühes ketiga kaalukaussi ja nimetati mõnetuhandeline summa.

„See on ju . . . see on . . . seenehind!" hüüdis Taniel ja tahtis raevuhoos kapslid, ketid haarata, sisikonda jättes.

„Oodake, seame jälle kokku," öeldi talle ja lisati lohutavalt:

„Igal vanal asjal on seenehind. Iseasi, kui ta igivana — siis maksavad narrid miljoneid."

Taniel ruttas oma kellaga teise ja kolmandasse kohta — igal pool seesama vastus:

„Kahekordsed kapslid — vana mood — monogramm sees — kulla hind."

Ta müüski kulla hinna eest oma armsa kella ja kandis nüüd kuube hoolega kinninööbitult, et naine ega lapsed ei märkaks sooritatud reetlikku tehingut.

Nüüd on tal raha, mis kulub Salme ravitsemiseks, kui ka haigus kestab mõne hea nädala. Arsti ta sagedasti ei kutsu, sel pole mõtet; täidab hoolsasti antud eeskirju, istub ise pooled või ka terved ööd voodi ees — milleks veel arst!

Kui aga saatus viimaks tema armsamat tütart hoopis võtta ei taha? Et anda valusam löök? Võtku siis parem juba kõik kolm ja naine pealekauba! On mured täiesti otsas, võib minna siis või maanteed mööda hulkuma — ükskõik mis sünnib, tulgu või näljasurm, teda üksikut see ei kohuta. On valmis ka astuma kohe omaste kannul alla hauda. Muredest vaba ja elumõttest lage!

Haigus venis ja Salmekesel ähvardus hing hoopis mattuda. Istudes öösel voodi ääres, kuulates ägedat lõõtsumist, pühkides higi vaevleja otsmikult ja näolt, tundis Taniel selgemini kui kunagi varemini, et tahaks võtta kõik tütre valud oma peale, ja ei mitte mingi kohusetunde pärast, vaid suurima rõõmuga. Siis alles oleks tema elul ja olemisel mõte! Imelik, kust ta elumõtte leiaks — teise eest kannatades!

Haigus venis, ja Taniel nägi selles saatuse salakavalat käiku: neelata kõik tema rahanatuke ravimiseks ja alles siis riisuda temalt ka armsam tütar!

Klaveriraha oli juba läbi, ainult kellaraha veel natuke järel. Taniel pakkis salaja fraki paberisse ja hiilis sellega välja — ei pea naine nägema ega lapsed teadma, et ta juba riidehilpe juudirätsepa juurde kannab. Need olid aga tõeliselt krossid, mis ta oma laulumehe-univormist sai. Pakkis teisel päeval lakk-kingad ja viis ka need. Las minna kõik, mis veel meelde võiks tuletada endisi päevi! Ei sobigi need luksusesemed tema halli, näljasesse muremajja.

Varemini, suve lõpul, oli tal mõte siirduda maale tööd otsima. Salme haiguse eel oli tal kavatsus selleks

küps. Küllap teda ikka tarvis on reherabamisel, kartulivõtul või ka hilisel künnil! Ehk ta jõuab veel adrakäsipuudki hoida.

Nüüd olid kõik kaardid löödud segi. Ei või ta ometi surijat tütart jätta! Ega ole ka lootust maalt nõnda palju teenida, kui siin nendele neljale kartuli, räime ja sibula ostuks, mõne hilbu muretsemiseks ja üüriks vaja. Puid on tarvis osta, toad juba niisked ja külmad... Läheneb vingetuuline hilissügis esimeste külmadega. Varsti tuleb talv, see vaese kõige õelam vaenlane!

Peatult hulkus Taniel uulitsail ja puiesteil, pöördus mõnd tuttavat ärimeest või ametnikku nähes järsku vastu, kergitas luitunud kübarat — läinud kevadel oli tal kavatsus Taasi leeripäevaks uut osta — ja küsis, kõver naeratus suu ümber:

„Kas vahest midagi . . .?"

Tal ei lastud küsimist lõpetadagi, tehti käega tõrjuv liigutus ja põigati kõrvale.

Keegi endisist tuttavaist sirutas talle kärmesti käe, millest Taniel aplalt kinni haaras. Ometi keegi, kes teda ei põlga... Aga pihku jäi talle külm metall ja tuttav rühkis edasi.

Taniel oli nii löödud, et pikkamisi peo avas ja raha vaatas: 25-sendiline.

Esiti ta oli hetkeks rõõmus, siis viskas selle rahatüki andjale järele ja hüüdis mõned sõimusõnad. Räbaldunud poisike võttis raha üles, vaatas korraks Tanieli poole ja pistis siis jooksu.

Taniel sülitas vaimus kogu maailmale tuld, tõrva ja väävlit. Teda peetakse kerjajaks! Jah, kui ta oleks Oru-Piiri Kadri poeg ja oleks jäänud selleks eluaeg! Oleks töötanud maal sulasena või linnas sibivedajana — siis oleks iseasi! Aga ta on olnud telegrafist, jaamaülem, raamatupidaja, seltsielu edendaja, kooris pool eluaega laulja, on frakki kandnud, ning lõppeks meie vaba, iseseisva riigi ametnik! Ah jaa — ei tohi unustada, et ta olnud kaitseliitlane, kandnud püssi iseseisvuse kaitseks, marssinud mitme riigivanema ja muude kõrgete aukandjate ees paraadidel, karjunud neile kõigest kõrist „hurraa!".

Ja nüüd, tasuks kõige selle eest, pistetakse talle pihku tükike määrdunud segametalli. Nüüd lüüakse ta avalikult kerjuseks! Vastutusele tuleb see almuseandja võtta! Ta on häbistavalt alandanud teenetega kodanikku!

Naine leidis aeg-ajalt pesukohti, aga tuli õhtuti kui tapetult, sõrmed nühkimisest marraskil, vaevalt jalul seistes. Aga töö ja sellest loodetav tasu kinnitas teda, tegi meelegi rõõmsamaks.

Kui võiksin minagi õhtul nõnda tulla, vaevalt jalul seistes, mõtles Taniel, kes käinud mitmel korral väljas sihitult hulkumas, tülpinud sellest ja roidunud, aga mitte tööinimese kombel väsinud. Taasi võiks üksi väga hästi Salmet valvata ja mõistabki seda kõige paremini: ei halise ega ohka, lahke rahu õde talitades näol, ei oota läbematult paranemist ega päri alatasa valusid. Läheneva viletsusegi vastu näib ta olevat jäiselt ükskõikne. Kas ei ole see õigeim suhtumine ellu?!

Istudes tõbise voodi ääres või hulkudes uulitsail, kavatses Taniel nüüd edaspidist elu sajale korrale. Kui peaks Salme paranema, siis tuleb viibimatult sellest kallist kolmetoalisest korterist lahkuda. Leida ühetoaline ja asuda sinna viie hingega. Talvel tulevad hädaabi-tööd, hakkab temagi neist kinni, olgu maakaevamine või lumerookimine.

Aga enne on vaja see jugend-stiilis moodne mööbel müüa, võlg sellest korraldada. Ehk jääb järelegi pisut... Drusillalt nõutakse kooliraha... Ütle küll, et tööd ei ole, aga vaesust, kui tööjõuline isa elab, peetakse silmakirjalikuks. Sügise algul käis koolipreili vaatamas, nägi peent mööblit, punasest puust lauakest, kolmetoalist korterit ja veendus selles, et siin elatakse lahedalt...

Leiutustest on vaevalt midagi loota — ei saa rahulikult mõelda ei saapamäärdest ega mingist muust, kõnelemata katsetetegemisest, segudesegamisest.

Taniel oli kuulanud ja huviga lugenud töötute demonstratsioonest, nende koosolekuist ja kokkupõrkeist politseiga. Ta soovis, et need midagi suuremat korda saadaksid, midagi niisugust, et ülemus kohkuks

ja asja tõsiselt võtaks. Peaks tulema kokkupõrge, kus langeks kümned või sajad, küllap siis igale töötule tööd leitaks, või kui seda ei ole, siis korralik igakuine paiuk antaks!

Ta ise oli seni töötute koosolekuist ja meeleavaldusist targu eemale hoidnud. Käivad seal peamiselt käsi- ja mustatöölised, üldiselt räpane rahvas. Peaks tema Taasiga nende hulka minema?! Ei, ei! Nõnda kaugele pole ta veel langenud! Ehk tuleb aeg, kus ta sinna sünnib, kus ta sinna minema peab, veel aga mitte! Aga kirja võiks saata koosolekule ettelugemiseks, nimeta muidugi. Kirjas kihutaks ta töötuid aktiivsemale rünnakule linna- ja riigivalitsuse vastu. Egas paljas kõnelemine koosolekuil midagi aita. Pole ka midagi arutleda ega seletada. Kõik on enesestki päevselge: inimene tahab tööd teha, tahab ausasti leiba teenida — antagu tööd! Ei anta tööd, siis on valitsus kohustatud töötuile andma leiba, ihukatet ja peavarju. Vastasel korral, kui ta seda teha ei taha, tuleb töötuil ise ennast aidata ja võtta, kus on. Ja puudust pole veel millestki, jumalale tänu! Kortereid on küllalt tühje, riietemagasinid peeneid ja lihtsaid riideid kuhjal täis, vilja on ülearu, kipub mädanema. Kui valitsus ei anna, siis relvad kätte. Tulgu mis tuleb, lühike lõpp on kergem pikast vaevlemisest näljas ja viletsuses.

Las loetakse niisugune kiri seal ette, küllap see kallab õli tulle!

Kiri jäi tal siiski kirjutamata. Tekkis kahtlus, kas loetakse ette nimetu läkitis. Hakatakse pärima: miks ei näita see rahvamees oma sõjakat nägu ja näoilmet? Kas ta pole mitte pärit provokaatorite pesast? Kas ta ei taha esile kutsuda verist kokkupõrget, et oleks põhjust töötuid valjemini kohelda?

Salme hakkas vähehaaval paranema ja Taasi leidis koha. Olgugi et see oli vaid palgatu, praktikandi koht, ometi andis see mingisugust väljavaadet.

Nüüd on sügavus välditud, nüüd läheb jälle mäkke üles! hüüdis Taniel eneses ja süda täitus lootusist.

Aga nüüd olid rahad nõnda otsas, et üüri enam tasuda ei saanud, kaks kuud oli juba võlgu.

Tuli viibimata asuda mööbli müütamisele.

Lastele oli hädasti talverõivastusest üht kui teist vaja. Eriti nõudis Taasi mantlit, kingi, kalosse ja sukki. Tal oli selleks nüüd õigust.

Taniel hakkas mööda kauplusi käima ja oma jugend-stiilis kõige moodsamat mööblit kiitma. Täiesti uus, alati riidega kaetud, plüüš nühkimata, puul pole kriipsu ega täket, sest poisslapsi pole majas, kes seda teeksid, ja ulakaid külalisi ei käi.

Mõnes kohas küsiti hinda, aga kui Taniel seda nimetas, ei lausutud enam sõnagi. Kui ta siis üsna mõõdukaks muutus, lubati korraks vaatama tulla. Ühtlasi tähendati, et säärast kaupa olevat nüüd väga palju liikumas. Inimesed likvideerivat oma üleliia toredat elamist ja pakkuvat pooliima müüa plüüš-sohvasid ja toole, millel küllalt logeldes mõnutsetud. Nüüd olevat sellel lõpp! Jaa, elu õpetavat inimesi! Tanielil oleks olnud selle vastu mõndagi öelda, aga ta jättis. Kes usub veel temasuguse juttu.

Viimaks tuli ühest vanakraamikauplusest lühike jämedasilindriline juudieit, nuhkis diivanit ja toole alt ja pealt, kuni leidiski laigukese plüüšil ja täki ühel jalal. Nüüd pakkus ta niisuguse hinna, et Taniel sõimuks vahenaha tõustes sügavalt hinge tõmbas, aga siis järsult sõnus:

„Hea küll! Makske raha, võtke ja viige!"

„Tahap te lahti saada see meebel, siis veap mulle see erisse! Punanepuu-laud mina ei tahap!" lausus eit ja läks.

Mõne tunni pärast, õhtu eel, saatis Taniel Drusilla ja Taasi välja, kandis voorimehe abil oma jugend-stiilis mööbli ja muidki asju vankrile ja käskis rutusti eemalduda. Ta häbenes seda tehingut kui roima laste ja kogu majarahva ees.

Koorem venis pikkamisi mööda konarlikku sillutist, rattad veeresid tuhmilt raksudes ühest kivivahest teise. Taniel sammus porisel kõnniteel kastanite all. Kange tuul heitis hõredat vihma ja vintsutas vanade puude raagus oksi.

Kas ei vintsuta mind seesama, kes painutab ja väänab neid puid, mõtles ta ja tundis sellest mõttest lohutamatust: ei ole, kellele kaevata, kellelt paluda armu,

kes muudaks oma vihameele helduseks meie kannatuse pärast! Kuidas need puud ka ei ohi ja õhka — kas vaikib sellepärast tuul ja jätab muist lehti okstele! Puu ehib end kevadel jälle lehiga. Kas ka tema veel ükskord ajab enese jalule ja võib oma kodu kaunistada alandlikultki? Võib ta kord tagasi tuua need asjad ja asetada puhtasse tuppa, kuhu langeb pärastlõunasel tunnil päikesekiir ja kuhu võivad koguneda tema lapsed tänumeeles isa vastu: tema on neile kodu loonud oma töö ja vaevaga, oma elupõlise hoole ja murega!

Mööblit kauplusse kanda aidates oleks ta meelsasti langeda lasknud igal asjal, et jalad murduksid ja nurgad puruneksid. Aga veel polnud tal raha käes. Saanud selle silindriliselt juudieidelt, ruttas ta kiiresti kodu poole, sest oli kange kiusatus astuda kõrtsi ja lahutada meelt, mis oli praegu tuhmim kui porine uulits tema jalge all.

Ta pidas end osavaks kontoriametnikuks, mõistis väledasti arvutada, sooritas kiiresti kõik neli tehet peast, paberil ja arveraamil. Aga sel õhtul jändas ta asjata, et väikest mööblist saadud summakest jaotada. Osa pidi minema toiduainete poodi, osa üüriks, osa laste rõivastuseks, osa arstile ravimise kulude katteks. Kuidas jagada jääki kümne väikese talve-eelse tarviduse peale ja veel midagi varukski panna — musta päeva jaoks! Täna naeratas ta mürgiselt selle jumaliktarga sõna üle. Käes ongi mustad päevad, ja otsa ei ole neil nähagi. Oleks veel, et ta juba elu lõpul — aga nüüd peaaegu keskpaigas! Kui juba nüüd, nelja-viiekümne vahel liha hakkab luilt kaduma, toad tühjad, nälg varuks ja viimased rõivad kulumas, mis siis veel seitsme-kaheksakümne vahel!

Kui tuleks surm, hiilis salajane mõte kui nägematu tont tühjast nurgast, kus oli seni seisnud ettepoole painutatud kõverate jalgadega plüüštool; hiilis Tanieli selja taha ja sosistas sealt sõnu: kui hea oleks kaduda üldse siit hädaorust ja pühkida kõik mured kui halb unenägu! Kõik oleks korraga selge kui õhtutaevas, kust tuul puhunud viimsedki pilveriismed! Õige küll, ta ei näe siis enam seda selget taevast! Aga küllalt selle eelmaitsestki.

Muidu ehk kaokski, aga naine ja lapsed kõik armsad, eriti Salme. Isegi Taasi, natuke küll käest ära, kõrk, armastab toredust, on edev, lennutab palju kooliõdedega ja teab kellega. Aga temagi on armas, tedagi ei tohi ta jätta! Iseasi, kui neile oleks pärandada kapitale, maid või maju! Vaene perekonnaisa ei tohi enesele siit maailmast lahkumise mõnusust lubada. See on talle aastad ja aastakümned kättesaamatu unistus kui luksusauto, villa mererannas või lõbureis lõunamaile. Vaene peab oma tee kannatlikult lõpuni käima.

Nii läheb siis elutee mäest alla. Mis aitab seal hea tahtmine teha tööd, püüda, rühkida, tõusta vara ja heita hilja! Läheks veel temal üksi nõnda! Aga sajad, tuhanded, kümned tuhanded ja kümned miljonid heitlevad samuti abitult! Tõesti, mingi kõrgem jõud on inimeste ellu seganud ja selle senise edukäigu pannud seisma. Või on siiski inimesed ise kõiges süüdi? Nimelt need, kes juhivad riike ja rahvaid? Siis tuleks neile vastu astuda, neile kõva sõna öelda ja, kui see ei aita, nad tõugata kõrvale, sest miljonite elu on mängus! Aga niipea kui kõvema sõna lausud, nimetatakse sind kohe kommunistiks, ja nendega ei tehta nalja!

Elu sundis Tanieli vägisi mõtlema. See oli talle hoopis võõras tegevusala, see oma peaga mõtlemine ja igasuguste küsimuste lahendus. Seda olid seni teised tema eest teinud. Kõik küsimused pidid olema ammu lahendatud, kõik küsimused nii või teisiti vastatud. Ta oli kord aknal raamatut näinud, mille pealkiri „Maailma mõistatused". Keegi oli talle öelnud, et seal kõik sügavamadki probleemid päevaselgeks tehtud. Kui õige ostaks selle raamatu? Aga nüüd on hilja seda lugema hakata. Nüüd on vaid üks lihtne küsimus: Kust saada tööd? Kust saada tööd ja leiba? Kui see küsimus oleks seal raamatus lahendatud, küllap siis tööpuudus päevapealt kaotataks. Või on ikkagi nende hooletus ja hoolimatus kõiges süüdi, kelle käes võim ja vägi? Nemad ehk pole lugenudki niisugust raamatut?

Mõnikord hakkas ta kavatsema tööpuuduse kaotuse võimalusi ja arvas, et naised tuleks igalt poolt vallandada, samuti kõik kergemeelsed noored meesterahvad. Peale selle tuleks maailmas kõik masinad viimseni

hävitada ning jälle kätega hakata ketrama, kuduma, külvama, lõikama ning reht peksma. Ta kavatses sellest kõigis ajalehis kirjutada.

Aga kui ta sest mõnes äris kõneles, kus käis end tööle pakkumas, naerdi kõvasti ja öeldi, et ainult külakoolmeister või vallarätsep võib esineda niisuguse maailmaparanduse-projektiga!

Paranev Salme, kes ikka veel rammetult magamistoas voodis lamas, ei tohtinud midagi sellest teada, et isa tuba, mis ühtlasi oli saal ja kabinet, nüüd üsna tühi. Järel ainult kirjutuslaud tooliga, sirmi taga isa kitsas voodi ja akna all punasest puust lauake, kui aristokraat eelmisest sajandist, ära eksinud vaese väikekodanlase tühja majja.

Sagedamini kui seni tahtis Taniel nüüd Salme voodi ees istuda. Siin võitis rõõm tütre paranemise eest kõik mured ja ta tundis enesegi siin elustuvat ning paranevat. Ta oleks nagu ühes uppumissurmast pääsnuga kalda poole ujunud ega mõistnud muretseda, siin vähemalt mitte, mis seal kaldal sünnib, mis ohud seal ootamas. Tütre juures oli tal usk enesesse. Ta uskus siin pimesi, et kuidagi ometi ülalpidamist hangib, ükskõik kuidas; et ta ei jäta lapsi, eriti Salmet, hädasse, et senikaua kui on maailmas leivaraas ja riidehilp, peab seda ka tema naisel-lastel olema.

Aga olles eemal, kas või oma tühjas toas, punasest puust lauakese seltsis, kes näis oma liikumatuse ja vaikimisega aina kibedaid etteheiteid tegevat kehvuse pärast, tundis Taniel oma usu nõrkevat ja julguse langevat. Muidugi, kõike on maailmas küllalt, aga see on kui taevaniulatuva paksu terasseinaga vaese mehe ründamise vastu kaitstud. Ei ole selles seinas kuskil väravat, ust ega mulku, võib pea tema vastu meeletuses puruks joosta — see on kõik.

Kui ta nüüd veel linnas liikus ja käis, tööd otsis ja teenistust kuulas, siis nagu kohusetäitmiseks, enesejulgustuseks. Nii peatub taganeja sõdur vahetevahel ja laseb ründajale vaenlasele mõne paugu, isegi teades, et see enesele kasutu, vaenlasele kahjutu, et põgeneda tuleb endiselt.

Larpides mööda poriseid uulitsaid otsis ta nüüd, elu

eest taganedes, ulualust linna ääre poole omasarnaste kehvikute hulka.

Kui talt korteri näitamisel küsiti, kes ta ameti poolest on, kus ta tööl käib, vastas ta mitmeti. Mõnes kohas luiskas lausa, et on kindlustusseltsi agent, teises kohas, et on põllutööministeeriumi ametnik, kolmandas, et elab pensionist, neljandas, et kavatseb enesele kevadel maja ehitada, kui sündsa platsi kesklinna lähedusse leiab. Ei võinud ta ometi öelda, et on töötu ja võlgneb senisesse korterisse kuu-poolteise üüri, mille kavatsebki maksmata jätta. Tõtt rääkimise eesõigus on rikastel, ühes paljude teiste eesõigustega. Neile paistab päike, neile puhuvad pehmed tuuled, neile sinab alati taevas. Kui mitte siin, siis rändavad nad lõunamaile ja mõnutsevad seal mere kaldal lebades, apelsine ja banaane süües, mida arst tungivalt ka paranevale Salmele soovitanud. Neil on kerge tõtt rääkida. Nemad võivad igale poole sisse astuda ja öelda, kes nad on. Et on miljonärid. Ja kui veel lisavad, et mingit tööd ei tee, kummardatakse veel sügavamini.

IX

Taniel riietus ühel hommikul kehvalt, surus vana kaabu paremalt ja vasemalt lössi, katsus lühikest habetki sasida ja läks siis naise nägemata välja. Ei teadnud esiti, kuhupoole suunduda, ainult niipalju oli kindel: mitte lähedusse, mitte sinna, kus teda tuntakse!

Töö ei ole häbiks, oli ta enne isegi öelnud ja veel kindlamini mõelnud, aga nüüd läks ta kui vargile. Ei vaadanud vastutulijaid — nende hulgas võis olla mõni tuttav, kes imetleks tema kübara mõlke, kulunud kraed ning vana laigulist kortsunud kuube ning tolmunud saapaid. Imetleks ja tuleks haletsedes küsima, kuidas see langus küll nõnda kiiresti toimus, kas mitte ikka selle viina tõttu? Mine seleta neile, et puulõhkuja osa nõuab säärast riietust, nõuaks võltshabetki.

Ta valis kaua maju, käies edasi-tagasi, astus viimaks ühte kotta ja koputas esimesele uksele. Ta koputas hoopis teisiti kui muidu, peaaegu nagu pelglik kerjus,

kes teeb end viletsamaks, kui on, kes ei kuule ega näe, kes on igast liikmest vigane, mõlemast silmast pime ja kõrvust kurt. Ta annab end täiesti ligimeste armu hoolde.

Oli küll ukse kõrval ka kell, aga seda ta ei julgenud kõlistada. See on härrastel omasuguste jaoks või neile, kes tulevad õigusega.

Oodanud asjata tükk aega, kuulmatult ühelt jalalt teisele toetudes, koputas ta kõvemini. Sees kuuldus varsti jooksusamme, uks avati suure raginaga ja madruseülikonnas hästisöönud poiss vaatas välja.

Taniel kergitas üsna alandlikult mõlkilöödud kübarat ja algas siis häälega, mis oli talle eneselegi hoopis võõras:

„Kui vahest leiduks midagi tööd, puid lõhkuda või . . ."

Aga poiss ei kuulanud õieti paluja sõnu, traavis juba tagasi ja hüüdis kõvasti:

„Mamá, seal on üks kerjus!"

Kuuldi käredat naisehäält ja varsti tuli näitsik, valge põll rinde all, pealagi kui rähnal valgelt kaetud.

„Prouad ei luba kerjustele midagi anda," ütles ta ja sulges ukse.

Taniel neelas esimese kerjamisproovi häbi. See maitses mõrudasti kui sapp ja rammestas kui mürk. Kui inimesed teaksid, et kerjamine on pikaldane mürgistus! Toibunud löögist, tahtis ta tagasi minna, põrutada rusikaga uksele ja seletada, kes ta on. Et nõuab tööd, ja töö on auks, mitte häbiks, et . . . Aga ta jättis — ei kuulataks teda ometi.

Oli küll otsustanud iga ukse taga koputada, aga ei olnud selleks enam seesmist ega välist jaksu. Lonkis uulitsal sihitult ja toibutas end, öeldes enesele kümned korrad: otsin ainult tööd, ainult tööd! Eales ei võta vastu almust!

Uskus kindlasti, et ei võtaks vastu mõnd senti ega kroonigi. Aga kui pistetaks pihku sada, tuhat, kümme tuhat? küsis ta eneselt ega tihanud vastata, et seda ei hülgaks.

Järsku vallutas ta end, võitis rammetuse ja käändus suure puumaja uksest sisse. Ta kõlistas järsult kolm

korda, nagu oleks tulikahjust teatada. Ise aga kuulatas oma ägedat hingeldust, et mitte muust mõelda.

Uks tõmmati varsti lahti ja agulimaja omanik ise, näol, otsmiku ja nüri habeme karvadeski tõrva, katusepapi ning üürirahade kasseerimise mured, küsis urisedes:

„Mis teil tarvis?"

„Puid lõhuksin ..."

„Võin seda isegi teha," vastati pahaselt ja suleti uks.

Taniel kattis oma hinge tuimuse soomusega ja kõlistas nüüd iga ukse taga. Olles üheksandas kohas, küsis kõhn prouakene hädiselt:

„On teil see kirves?"

„Ei ... ei ole," vastas Taniel süüdlaselt. „Aga ma võin kirve tuua kodunt," ütles ta, kui juba uks ammu suletud. Ta ei julgenud uuesti kõlistada, läks koju, väsinud, nagu oleks päev otsa okslikke halge ja tüvejummisid lõhkunud.

Ta ei lausunud kodus sõnagi, missugust rammestavat sappi täna jooma pidanud.

Kulus mõni päev, kuni ta nõnda kosus, et jälle võis uste taha koputama minna. Nüüd oli tal kui röövlil kirves hõlma alla peidetud ja julgustki südames. Aga puud olid igal pool lõhutud või öeldi, et nendega ise hakkama saadakse.

Viimaks neljandal hulkumise päeval leidus lähedale süld puid tema jaoks. Aga need olid jämedad kasetüve halud, vindunud ja pahklikud, neile tuli igaühele kiil praosse taguda ja mõni otse lõhki raiuda.

Kas nüüd puude visadus või Tanieli harjumatus kehalise tööga — õhtuks oli ta nõnda väsinud, et vaevu end kodu poole vedas, kirves peitmatult kaenla all. Kroon ja kolmkümmend senti oli taskus, kõht tühi, jalad nõrgad. Minna oli vee matk maad, meelsasti oleks laskunud või kõnnitee servale.

Seal silmas ta restorani punasetulelist silti ja järsku, mõtlematult pöördus sisse. Jumal ise näeb, tal on selleks täna õigus. Tulgu kõik maailm kohut mõistma — tal on õigus!

Siin oli rahvast palju, temast enamasti kehvemad, käratseti leti ees ja lõõbiti laudade ääres.

Taniel surus enese leti lähedale, teiste vahele.

„Pane, kurat, tapper käest, muidu kutsume võmmi!" hüüdis talle armetu rätseplik mehike naljatades ja patsutas õlale. „Aga tahad relva kanda, muretsen selle loa — maksab kaks topkat suupistega!"

Juba oligi see tellitud, enne kui Taniel suutis vastu rääkida. Ta rüüpas oma klaasist vaevalt veerandi ja laskis rutuliselt räime äädika seest anda, pidades seda kõige odavamaks.

Isehakanud sõber oli ses asjas kogenum, viskas poole klaasi mängides alla ja aina lobises, ahnelt räimi neelates.

Taniel rüüpas uuesti, et kärmemini lõpule jõuda ja minna. Mure, et see kõik kalliks läheb, põletas teda valusamini kui viin. Ei olnudki viina järele vajadust; räim, äädika seest pärit, maitses nii hästi, et neid astjatäie oleks ära söönud.

Sõbral oli klaas tühi ja tahtis juba teise tellida, aga Taniel segas oma rahaga vahele, maksis, rüüpas rutuga klaasi põhjani, kuigi hing jäi kinni, hammustas tugeva suutäie kuiva leiba ja rühkis välja.

Kaastundlikult kõneles ta enesega pimedal uulitsal, kus sügisene vihm tema palgeid pesi.

„Ei ole sul enam mehe iseloomugi, oled kui pehkinud õlekubu, jalaga tõukamiseks, allalaotuseks."

Kes teab, kunas astub meie jalg elus õigele teele! Kes teab, missugune ahtake rada, mätlik ja auklik, paiguti loiguline, soine või mäda, viib meid laiale siledale teele, mille äärtes ridastikku kähara võraga vahtrad ja laiaharulised tammed varju annavad väsinud rändajale.

Nii mõtles Taniel, kui esimest korda läks müütama pudukaupa, korv käe otsas. On paljud alustanud nõnda oma teekonda ja hiljem käsutanud sadasid suures kaubamajas.

„Seepi, nööpe, niiti, pitse, juuksenõelu, kingapaelu! . . ." hüüdis ta, kui proua, näitsik või härragi kõlistuse peale uksele ilmus. Aga harilikult ei jõudnud ta oma kaupade loendusega lõpule, kui uks löödi kinni. Hea, kui vastati: „Pole tarvis!" Pääses mõnes kohas sissegi ja laotas siis harjukese väledusega kõik oma kau-

bad lauale või põrandale ja ruttas iga artikli väärtusi tuliste sõnadega seletama. Ostetigi mõnes kohas tükk tualettseepi, pakikene juuksenõelu või rull niiti. Aga päevane kokkuvõte oli kurb: teenitud mõnikümmend senti. Kurjustused, pahandused, pilkavad märkused paljude ukseavajate poolt veel pealekauba, tallad tublisti kulutatud.

Nädala pärast viis ta komisjonile võetud kaubast suure ülejäägi poodi tagasi, veendudes, et see vilets rada ei vii teda laiale siledale teele.

Ta varjas neid korviga käimisi tütarde eest hoolega. Ainult naine võis neist teada. Aga mis niisugune kaubitsemine kasu andis, sellest polnud aimu naiselgi. Alles äritegevuse lõpetuse järel lausus ta lühidalt: „Ei tasu taldade kulu!" Mispeale naine ei mõistnud vastata muu kui lühikese, aga sügava ohkega.

Korviga käies märkas ta kord teisel pool uulitsat pambuga rühkivat naisterahvast. See hakkas talle kuidagi silmi oma alandliku küüras rühiga ja vanamoelise viletsa kübaraga, mis teisele kõrvale kaldunud. Ka mõni meiesarnastest, mõtles Taniel. Kannab nagu meiegi oma koormat kannatlikult.

Korraga peatus ta, jalg jättis iseenesest sammu pooleli ja huuled avanesid hüüdeks.

Aga hüüe vaibus ehmatusest ja üksisilmi vahtis ta möödaminevat küüras rühiga naisterahvast. See oli tema naine, Elli! Sale ja sirge, nagu ta enne olnud?! Poole aastaga kokku vajunud kui närbunud lillevars!

Kodus polnud ta seda tähele pannud; märkas vaid seda, et nägu kuivas kui riiulile unustatud vesikringel ja hõrendunud juuksed katsid pead kui ämblikuvõrk.

Õhtul, kui lapsed magamas, jäi ta naisega kahekesi kööki. Siin mõnutses ta sellest vähestki lämmist, mis pliidist veel hõõgus. Ta silmitses kojamehelt saadud ajalehte, naine talitas viimaseid talitusi.

Leheääre tagant piilus ta naise poole: on ta siis tõesti nõnda vana ja kössivajunud, kui uulitsal näis? Aastate poolest veel mitte nii kaugel. Nõnda vanad daamid seltskonnas öeldakse olevat kardetavamas eas, teistkordses jooksuajas, ja kui hoolsati tarvitavad iluravi,

võivad tütardega edukalt võistelda. Ja Elligi oli veel mõne aasta eest, kui ehtis end hoolsasti ja silus natuke silmaaluseid ning põski, üsna noor ja kena, kõlblik veel ballil tantsima ja peatänaval pühapäeval käevangus kõndima. Aga nüüd kui närtsinud ja koltunud suhkruherne vars! Kadunud on oma tahe, on jäänud vaid murdunu alistus, valmis vastu võtma viimaseid kannatusi. Õhukesed huuled kui koltunud kaselehed liiguvad jõuetult, lugedes vist palvesõnu, mille täitmist ta isegi ei looda. Jõud on tal kadunud uskumiseks nagu elamisekski. See, mis veel jäänud, pole muud kui pikaldane suremine. Ta pole muud kui puust lahti rebitud ja tee äärde langenud leht. Nüüd võib talle iga möödakäija peale astuda.

Taniel oleks tahtnud oma naise käest kinni võtta, talle mõne sõna öelda. Ta tundis, et armastab seda viletsat naist enam kui kahekümne aasta eest nägusat pagaritütart. Ta tundis, et nüüd armastab seda naist õige armastusega. Et ei ihalda midagi, on vaid valmis andma kõik, mis on, ja võtma koorma selle inimese õlgadelt oma õlgadele, et on valmis andma viimase leivaraasukese temale ja ise nälgima.

Üht asja on need eluraskused talle siiski õpetanud. Nüüd teab ta, teab vähemalt, mis on õige armastus naise vastu, kuigi ta seda ei sõnades ega tegudes veel väljendada ei mõista.

Midagi katsus ta siiski öelda, mis võis täna õhtukski naist lohutada.

„Ega see igavesti ka nõnda või kesta, see tööpuudus. Ükskord läheb see ometi mööda. Ja kõik see praegune kriisiasi."

„On see lehes öeldud või?" küsis naine oma visa uskmatusega ega tõstnud silmigi.

„Ei nüüd lehes ole küll midagi, aga seda võib niisama arvata."

„Tea, kuna see tuleb!" ohkas naine.

Taniel ei söandanud ka aegu ega päevi määrama hakata.

„Kui läheks õige Venemaale . . . Seal olla tööd," ütles ta vähe aja pärast.

„Ega sa kommunist ole, et sinna lähed!" sõitles naine.

„Kommunist või mitte, aga seal saaks tööd. Saaks raha siiagi saata."

„Kae, jääd veel hoopis nälga! ... Või pannakse vangi. Ja kuidas sa sinna lähed — sinna ei lastagi!"

„Selle minekuga on küll natuke raskevõitu. Näe, katsud salaja läbi traataia ronida, kihutatakse tagant järele mõni kuul ja kirjutatakse siis veel lehis: tähtis kommunistide salakuller tabatud!"

„Ei sellest maksa kõneldagi!"

Taasi käis tööl, kuigi palgata, ja ometi andis see talle õigusi. Ta vajas uusi kingi, mõni paar sukki, midagi alusriietusest ja sügismantlit. Ta laskis seda emal kõik isale loendada pärast mööblimüüki. Lühidalt, sügavasti ohates luges Taniel vajaliku raha naise peole, kes halises:

„Egas ta ju või niisama ... Kaasteenijad kõik hästi rõivis ... võõrastega alatasa kokkupuutumist ... Ja eks ta hakka ehk varsti palkagi saama ..."

Taasi muutus üleöö preiliks, nägusaks, peaaegu võluvaks, toredaks, iseteadlikuks; oli vilu, terav, üleolev. Ta piiras vähehaaval oma maailma teiste omast ja kohtles seda teiste oma ülalt alla vaadates, pilklikult naeratades, sõna lausumata.

Ta võis nüüd õhtupooliti ja õhtuti üksi välja minna, sest ta oli ametiskäija, „iseseisev", tal võis see tarvilik olla. Drusilla ja Salmega oli tal vähe ühist, ta kohtles neid kui lapsi, heitis nalja Drusilla noorsoolaste aadressil ja kärsutas huuli, kui Salme, kes juba voodis istuda ja toas vähehaaval liikuda võis, õhtuti kurva häälega kandle saatel laulis:

„Kodu kaasik, muru mulda,
Emajõe vaikne vool ..."

„Kus on sul see muru muld ja kodu kaasik?" salvas kord Taasi.

„Nõnda lauldakse!" vastas Salme sangarlikult.

„Las laulavad need, kellel see on! Ja mis annab sulle Emajõe vaikne vool? Sa pole teda näinudki! Kellel raha, see võib vaatama sõita! See võib suuremaidki jõgesid näha!"

„Ma olen rõõmus laulja" oli Salmel pärast seda unarusse jäetud, kui Taasi kord sapiselt salvanud: „Jäta see loll unistus — sinusugust lossi ei lastakski! Võid ainult saunu mööda kolada!"

Taasi ei nurisenud viletsa söögi pärast ega millegi muu pärast. See poleks sobinud tema kõrgi üleolekuga. Aga juba sellest, kuidas ta kartuli kõrvale räime taldrikule tõstis, enne vaest looma kahvli otsas põlglikult silmitses ja poole harilikult järele jättis — juba sellest võis näha, mis ta säärasest toidust peab. Sibulasuppi tõstis ta lusikas kõrgele ja kallas sealt ahta soruna tagasi taldrikule, silmitsedes vedeliku väärtust ja alahinnates seda, enne kui maitses.

Isa vaatles seda kõike vargsi, ei tihanud aga mingit laitvat märkust teha, tundes end kõiges süüdlasena.

Ei kõneldud siis ka söömalauas sõnagi, ehk olgu siis et Salme sosistas midagi Drusillale. Aga tedagi nakatas üldine meeleolu ja ta sõi oma saia vesise sooja piimaga, murelikult ühe otsast teise otsa piiludes.

Taniel kuulis kord söögitoast ema manitsust Taasile:

„Sa võiksid tõesti lahkema näoga majas liikuda! Oled ju ometi ka meie laps ja teistele õde..."

„Sa tahad veel viimati, et peaksin rõõmu pärast aina laulma ja hüplema: hiir hüppas, kass kargas!..." tinises Taasi mõrudalt.

„Mis seal nüüd hüpata või! Aga noorel inimesel ei kõlba nõnda olla..."

Nüüd lõikas Taasi juba üsna kihvtiselt:

„Seletage mulle enne ära, miks ma peaksin rõõmus olema!"

Taniel hakkas iseeneses kibedasti seletust otsima: miks tema, töötu tütar, peaks rõõmus olema? Tõepoolest, miks peab tema laps rõõmus olema? Et on neid, kes veel suuremas hädas? Kahtlane rõõm ühe jalaga sandil, et teisel puuduvad mõlemad jalad! Ja sellest rõõmust peab jätkuma eluajaks! Targad moraliseerijad ütlevad: lihtsalt, olemasolust peab rõõmu tundma. Aga kui ei tunta? Olen ma ise olemasolust kunagi rõõmu tundnud? Jah, siis küll, kui esimest aega telegrafistimütsi kandsin, ka siis, kui jaamaülemana rongi kõrgete ülematega mööda lasksin. Aga oli see rõõm ole-

masolust? Olen rõõmu tundnud edust ametialal, olen vahest lastest ja omal ajal naisest rõõmu tundnud; aga lihtsalt olemasolust — ei, see nõuab filosoofilist mõtlemist ja arusaamist, mida, antagu andeks, mul kunagi pole olnud!

X

Uus korter leidus viimati, tuba köögiga linna serval, upakilevajunud kahekordses majas, mis oli kui kaheksakümne-aastane eideke, kellel kõhus sooled löönud pehkima, nahk koltunud ja kes võib iga tund variseda. Trepp teisele korrale nagises hädaohtlikult ja Taasi ähvardas aroomide pärast, mis alt tõusid ning ülal pimedas koridoris ninna lõid, südamepöörituse pärast maha langeda ja minestada. Kes teab, ta olekski seda ehk teinud, sest isa-ema olid lähedal ja nad oleksid sel kombel väärilise karistuse saanud oma vaesuse eest. Ta vaatles toas madalat akent, millel üks kuuest väikesest ruudust oli asendatud papitükiga, tõmbas esiti ühe ja siis teise suunurga sügavale, aga kohkus ise sellest grimassist ja võttis kärmesti ridikülist peegli, et vaadata, kas mitte karmiin pole huulte nurgis kannatanud. Drusilla kandis punase lauakese hoolsasti kui lapse süles üles ja asetas ainsasse tuppa nurka, vaatas siis ümber ja lausus ohates:

„Kuidas me küll siia mahume!"

Ema tuli parajasti paari tooli kandes ja ütles, et midagi lohutuseks öelda: „Venemaal elavad, nagu lehest loeme, kõik nõnda, üheskoos ja hunnikus."

„Nii et meil hakkab ka siis see Venemaa elu peale!" salvas Taasi, kes huuled edukalt restaureerinud. „Hakkame viimaks veel kõik kommunistiks."

„Mina selleks küll ei hakka," vastas Drusilla kindlasti.

„Miks siis mitte?" küsis Taasi.

„Olen noorsoolane, ja sellepärast isamaalane."

„Ah ja, sul on ju see triibuline rahvusvärvi undruk, õige jah, sellepärast pead sa isamaalane olema! Aga kui leiba vaja, müüd undruku juuditurul, ja siis ei ole enam takistusi, et kommunistiks hakata," irvitas Taasi.

„Jätke oma alpimine!" käratas isa, kes koridoris seda kuulnud.

Kära ja kolinaga veeti, kanti, tõugati ja tõmmati kolm raudvoodit suure vaevaga kitsast pimedat treppi mööda üles, ja kui need tuppa asetatud, siis ei mahtunud enam endine lai söögilaud nende vahele. See tuli kuuri viia, ning Taniel arutas juba, kui palju selle müügist võiks saada. Üks voodi tuli kööki asetada, kaks tuppa. Ei võidud enam enesele lubada endist toredust, et igaühel oma voodi. Isa, kes kaua üksi maganud, pidi jälle ema kõrvale tõmbuma, Drusilla Salmega paaruma, ja ainult Taasile lubati see mõnusus võtta üks voodi täiesti enese alla. Tema kitsas voodi oleks nii hästi kööki mahtunud, aga seda ei tihatud sinna asetada. Kuidas magab nende toredaim tütar, kes isegi korporantidega käinud, köögis, praetud räime ning sibula lõhnas, kus maalide asemel pannid ja kastrulid seintel ripuvad! Ja missugused seinad need on! Tapeet katkine, kohati paigatud, suitsunud, altpoolt rasvalaiguline. Missugune loomastik võib peituda seal katkiste paberite taga!

„Ma tahaksin siiski näha, kunas siit veel hullemasse kolime," sõnus Taasi õdedele.

Aga isal oli kõrva tema märkuste jaoks ja ta vastas jäiselt:

„Hullem — see on siis juba vaeste- või vangimaja."

„Ei usu, et need nii viletsad ja mustad," vastas Taasi.

Nüüd süttis Tanieli viha ja ta käratas end sirgeks lüües:

„Kurat! Kellele see siin ei sobi, koligu tänapäev paremasse! Elage teie ka nii ausasti kui mina! . . ." Sisemine saadan, väiklane ja kiuslik, sosistas talle irvitades jätkuks:

„Siis on tagajärjed sama hiilgavad!"

Esimesel õhtul, kui juba lapsed voodis, istus Taniel naisega köögis lambikese juures ja vahtis alt kojamehelt saadud uulitsalehte. Naine parandas laste sukki, punaste laugudega silmi haiglaselt sagedasti pilgutades. Oli küll veel asjugi korda seada, aga ei tahetud kolistades rikkuda laste und.

Tanielil oli häbi, et lugemisega aega viidab. Ta pani lehe kõrvale, sasis oma habet ja lausus lohutades:

„Pole viga! Nüüd ei söö suur korter enam meie väikest sissetulekut."

„Jah, kui oleks seda väikestki sissetulekut!" ohkas naine.

„Mingit tööd-teenistust peab leidma!"

See oli öeldud enam enese kui naise kinnituseks.

Ta katsus, et unustada eelolevaid raskusi, lugeda lehte, aga vastik oli loba filmidiivade elust, samuti kui uudised seltskonna noorte flirtimisest lõbustuskohis.

Tõepoolest, Taniel leidiski tööd-teenistust nädalapäeviks puude vaguneist väljalaadimisel. Ta asus tööle kui näljane inimene sööma. Ta pildus puid otse vaimustusega ega hoolinud väsimusest.

„Nii harv on nüüdisajal see lõbu," ütles ta kaastöötajaile. Need vaatlesid tema indu pilkava võõrastusega, liigutasid kätt nii aeglaselt kui võimalik, peatusid, niipea kui ülevaataja silm pöördus kõrvale.

Teisel päeval anti talle selgesti mõista, et see pole seltsimehelik, niisugune agarus. Egas seda tööd pillamiseks ole! Ja kauaks jõudki ette lööb! Tööinimesel tuleb seda hoida mustade päevade jaoks. Ei tööinimest oota haiguse puhul abirahad ega vanaduse päevil kõrged pensionid mõisasüdametega.

Järgmisel päeval polnud enam seda hoogu, ristluud ja kaelasooned andsid end tunda, süda peksis armetult. Nädala lõpuks oli ta harilik töömees, liigutas end aeglaselt, venivalt. Ta ei lukustanud ka enam kõrvu seltsiliste tigedaile õõnestuskõnelusile. Need kostsid kui hõõrumine nüri labida servaga vastu paekivi.

„Kaua see ikka sedasi kestab!"

„Kui tööd ka enam ei anta, eks siis tule teistsugu tegevust kavatseda."

„Kui ühel ilusal ööl sammastest kõvasti kinni hakata, langeb kõige kupatusega kokku!"

„Kae langeb veel endale kaela, just nagu Simsonile vilistlaste tempel."

„Mis sest! On igatahes lõpp nende lõbul ja meie näljal!"

„Kes nüüd Simsoni viisi talitab! Nüüd viska eemalt pomm või sea põrgumasin pika süütenööriga!"

„Need asjad tehakse kõik nüüd teisiti. Pole seal põrgumasinat vaja ega pommi."

Tanielgi oli selle poolt, et poleks vaja neid hirmsaid tapavahendeid, aga varsti kuulis ta, et siiski vägivaldset pööret ihati, ainult korraldatud pidi see olema, ühel tunnil ootamatult tulema kui Inimesepoeg suurel kohtumõistu ööl. Korraga, ühel ja samal hetkel pidi tuli ja väävel rabama kodanluse.

Oli ka mõni, kes vastu rääkis ja vägivallast midagi ei lootnud. Minevat segi jälle kõik asjad, aetavat direktorid vabrikuist ja peremehed majust, aga tööline ei mõistvat ise midagi peale hakata, söövat kõik ära, mis on, ja jäävat siis nälga.

Õigus ka neil, mõtles Taniel, aga kaldus, et viletsusest hing kibe, siiski enam õõnestajate poole. Mingu ajutiselt või halvemini, ehk viimaks siiski on kõigil pisut kergem. Mis talle aga pettumust valmistas, oli mõnede arvamine, et ettevalmistused suureks pöördeks võivat kesta aastakümneid. Aastakümneid!!

Raha, mis puuladumisest saadud, sulas kui sügisel vara sula ilmaga sadav lumelobjakas. Sai vaid mõni auguke suletud, kust viletsus lausa sisse ähvardas hoovata.

Suvest saadik oli Taniel mitmel korral tööbörsist mööda käinud ja vargsi alatasa kasvavat viletsate karja vahtinud. Oli püüdnud nende nägudelt lugeda: on nad ise süüdi oma hädas või on kaaskodanikud, riik, ühiskond nende vastu ülekohtune? Ta ei jõudnud mingile otsusele. Muidugi on nende hulgas logardeid ja joodikuid, aga kus ei ole neid! Ja mõnes lehes kirjutatakse, et need ebavoorused pole ka muud kui halva ühiskonnakorra vili.

Juba mõni aeg oli ta hoogu võtnud, et ennast töötuna registreerida lasta, aga igakord, sellele viletsate jõugule lähenenud, pöördus ta ümber ja tuli tagasi. Viimaks laskis ta oma prillele kuldraamide asemele panna terasest, tõmbas selga vanad vatid, pähe kulunud kaabu ja läks, pikemalt mõtlemata, kujutlusi peletades, peaaegu muretult selle põlatud karja juurde.

Aga jõudnud maja ukse ette, kus seisis pundardesse mässitud naisi ja lagunenud ning lapitud kuubedes habendunud mehi, peatus ta veel hetkeks ja kõndis siis pikkamisi mööda. Liiga hea oli tal sügisepalitu ja kübarat ei olnud siin kellelgi niisugust. Märgatakse varsti, et ta on hoopis teise korvi mari. Ta käis edasi-tagasi, heitis pilke üksikuile meestele ja naistele ega suutnud nende nägudelt lugeda, kes nende viletsuses süüdi. Teda igatahes tõukab siia saatus, seesama saatus, kes teda kord talupoisist tegi tärnikandjaks telegrafistiks.

Teise peakatte peab ta enesele muretsema, et sellesse väkke tulla. Muidu peetakse teda mõneks kärsanud ärimeheks või korstnasse lennanud pangadirektoriks. Siin on üldmütsiks nässus vana soni või luitunud ja äärest kulunud lössis kaabulott. Peale selle tuleb tal habe pikemaks kasvada lasta ja sassi lüüa, muidu peetakse mõneks hukkunud hingekarjaseks. Vagunilaadimisel oli teine seltskond, seal oli näpitsprillidega üliõpilasigi.

Ta läks veel samal päeval täiturule ja ostis sealt mõnekümne sendi eest soni, mis päevi näinud, pistis selle põuetasku ja mõtiskles koduteel oma esimesest telegrafistimütsist, mille ostis linnas, pani kohe pähe ja piilus, kas iga vastutulija seda ka hämmastunult imetleb. Kui õnnelik oli ta esimese vormimütsi puhul, küll üksi olles end peeglis vaadeldes, veel enam aga rongi saabudes vaksaliesisel seistes, möödasõitvaile tuhandeile nähtav.

Samuti õnnelik oli ta, kui, jaamaülema punane furaška peas, rongi vääriliselt vastu võttis ja sellele lahkesti luba andis jälle välja sõita. Kas nüüd saatus selle eest talle nii kibedasti kätte tasub?!

Ta viivitas veel mitu päeva, laskis habemel kasvada, sasis seda siis, kuidas mõistis, surus soni silmile, tõstis krae üles ja vaatles end väikeses seinapeeglis, mis oli laiguline ja moonutas nägu. Selles peeglis end vaadeldes vajus Taniel madalaks kui rabal kasvav männijändrik. Ta leidis enesel palju sarnasust pätiga, sellega, kes ronib Veerenni uulitsalt hommikul välja kui lehetäi aeglaselt, venivalt, vaatab ümber, kas ei lähene mõni kodanlane, et sellele siis külge haakida ja senikaua mangudes järele lohiseda, kuni see tüdineb ja mõne

krossi viskab. Vaatab aina piiludes ette- ja tahapoole, kas ei liigu kuskil võmmi hall munder rohelise kaelusega.

Ta läks tööbörsile, ei vahtinud seda armetut karja enam, kui hädasti tarvis, surus enese sappa lohmaka naise ja soldatisinelis nokkmütsis lombaka vahele.

Ametniku ette jõudes käänas ta krae maha, silus habet ja juukseid, püüdis enesest päti jäljed kustutada, võttis näole väärika kodaniku ilme ja vastas küsimustele, nagu oleks see ametnik ise tema tulevane peremees. Loendas kõik oma oskused ja võimed, alates raamatupidamisega, lõpetades seltskonnategelasega ja morseaparaadiga. Öelnud kõik, mis küsiti, ja palju enamgi, pidi juba minema, aga pöördus tagasi ja päris üsna vaikselt, et tema taga seisev soldatisinelis mees seda ei kuuleks:

„On niisuguseid kontoriametnikke ja üldse peenemaid töölisi palju?"

„Üle kolmesaja," vastas ametnik.

Taniel tuli välja, kolmsada rõhus teda. Saba oli pikem kui enne, kõver ja käändus pea siit, pea sealt jätkust. Õues oli aga ilmatu kari töötuid, neid, kes vist juba ammu registreeritud, maas istumas, aia najal, mõned salkus kui pundar vanu kaltse, teised kahekaupa, vastastikku teineteise vastu toetudes, mõned üksikult, tuimalt enesesse vajunult kui puud, millel pole enam latva ega lehestikku, ainult tüvi mõne oksajäserikuga.

„Kui kari, kennel ep ole karjast . . ." mõtles Taniel. Aga mis oleks, kui see rahvas tõmbaks enese raksu, rivistuks ja kõnniks läbi linna Toompeale, lauldes rõkates:

„Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad,
keeb mässul rind ja võitlus lõhub
me orjakütked, ahelad!"

Muidugi aetakse laiali, võetakse vastutusele. Aga kui jookseks tormi mõnele relvalaole, haaraks püssid kätte, vallutaks raekoja ja laseks seda siis rünnata mõni päev. Las toovad välja oma kuulipritsid ja kahurid, las teevad ajaloolise hoone maatasa ja tapavad need, kellele süüa

ei anna, kellele tööd ei anna, keda aga oma kodanikeks loevad ja heal meelel paraadidel „hurraa" hüüdmas näevad! Surm võitluses loeb ka ometi midagi! Igatahes enam kui nälga kõngemine öösel kuskil uulitsarentslis või külmas toakongis!

Taniel kohkus isegi oma mõtteist ja ruttas eemale. Ei, ei! Mässuga ei saa midagi! Ja on temas üldse julgust lasta sõdurile, kes tormab peale kui vihane lõvi, keda tagant tulise orgiga torgatud! Tast on ikkagi vaid väikese kära tegijat. Selle eest maha ei lasta, vaevalt ehk peetakse mõni aeg puuris. Peetakse puuris ja lastakse vabaks, et ta võiks pikkamisi kõngeda. See sobib humaansele ajale.

Parem juba rivistuda kogu selle viletsusega ja marssida Toompeale, kõigest südamest lauldes „Mu isamaa armas", paluda riigivanemat, et ta vastu võtaks töötute truualamlikud tundmused, ja öelda talle, et töötud alati valmis on nurinata nälga surema, kui seda nõuab isamaa ja rahva heaolu.

Kibedaks ja sapiseks teeb nälgimine inimese, mõtles Taniel rahunedes. Üks meeletu kavatsus teise järel läbib pead, ja kõik nad on asjata.

Töötu kaart taskus, otsustas Taniel nüüd kaaskannatajate koosolekule minna, küll vaid ainult kuulama-vaatama, mis seal tehakse. Ta riietus nii kehvalt kui suutis ja poetas enese teiste vahel saali ning istus varjulisse nurka. Enamik oli siin üsna räbaldunud ja istus seljatoeta pingel küürus ja kägarasse vajunud. Need inimesed siin ei suutnud oma saatust enam sirgelt kanda. Nad polnud selleks kasvanud ega kasvatatud. Aga tigedus oli neil kõigil näol, kellel alandlikult peidetud, kellel kõrgilt trotsiv ja väljakutsuv.

Taniel oli hämmastunud juba sellest suurest hulgast. Saal oli mehi-naisi täis. Kust leidub neile kõigile tööd?! Eks jookse nad kõik otsides ümber nagu tema, veel nobedamini, sest paljud on üsna noored. Eks võeta neid noori ka meelsamini tööle kui teda, hallsammal-habemikku!

Noor kõhn kehvalt riietatud noormees avas koosoleku ja heitis kohe sapiseid sõnu ülemuste poole, kes,

ise hästi söönud, nälgijate töötute heaks sõrmegi ei tahtvat liigutada, kes aina jõukatega kokku mängivat. Õhku tekkis kohe elektrit, siit ja sealt kuuldus teravat praginat. Kui aga siis algasid aruanded nende poolt, kes kõrges kogus või raekojas töötute huvisid kaitsma ja nende eest rääkima pidid, siis läks koosolek lausa tormikaks.

Pilluti vaenulike vahelehüüete kui kividega, ja Tanielgi ei saanud enam rahulikult istuda.

„Pole meil sealt mingit abi loota!" ohkas ta kõvasti.

„Õige!" kinnitati kümnest suust.

„Kuidas ei ole?" küsis kõneleja riigikoguliige pahandatult. „Aga need miljonid, mis me töötute toetuseks oma jätmatu pealekäimisega oleme nõutanud?"

„Ei sellest ole paljud sentigi näinud!" urises Taniel.

„Kui te pole senti saanud, siis teil pole õigust saada. Või te pole otsimas käinud," vastati talle.

„Peab sinna veel kerjama minema?"

„Egas koju ka ei tooda!"

Nüüd läks kõnetooli mürgine keskealine mees ja hakkas koosolekut ässitama. Tema sõnad olid kui tunglad, mis pistetakse hunnikusse kogutud kuivade nottide, roigaste ja kaigaste alla, et need tuld võtaksid. Ja need võtsidki.

„Vana kord, see pehkinud ülekohtune kord tuleb kukutada!" lõi leek kustki välja.

„Maha ülekohtune kord! Maha!" hüüti sajast suust.

„See töö ei anna leiba!" hüüdis Taniel lohutamatult.

Mitmelt poolt vastati talle nüüd hurjutavalt.

„Eks katsu siis kapitalistiks saada!" tähendas kõneleja.

„Selleks on soodus aeg!" irvitas keegi.

„Eriti Ameerikas. Ostke purjekas ja kihutage üle!"

Kõneleja jätkas kõigi töötute organiseerimisest üle maa. Ühenduses olevat jõud. Ja siis . . .

Taniel ohkas ja lõi omaette käega. Tal on raha vaja, tal on hommepäev tööd vaja — aga need siin kõnelevad mingist organiseerimisest ja unistavad suurest pöördest. Hunt on ammu karjas ja hambad lamba kõri küljes, aga need siin kavatsevad koerakasvatuse organiseerimist! Öeldagu ometi, kust tööd saab, kust

hommepäev tööd saab! Muidu on see kära siin algusest lõpuni mõttetu.

Edasi kõneldi aina poliitikast, kõvast, käredast poliitikast, mida peaks iga töötu tegema, ja uuest, õiglasest maailmakorrast, mis tuleb kätte võidelda.

„Mis me kõneleme uuest korrast — see on kui taevane Jeruusalem! Meie silmad seda ometi ei näe!" hüüdis Taniel kärsitult.

„Aga millest teie siis tahate kõnelda?"

„Antagu tööd!"

„Vana kord meile tööd ei anna!"

„Annab kantsikut ja terast!" hüüdis keegi.

Lõpuks otsustati läkitada saatkond ülemuse juurde kõvade nõudmistega: antagu tööd, viibimata, antagu abiraha, antagu leiba ja ihukatet!

Siin karjuti juba kõvasti ja ähvardati, kui abi ei anta, teisele teele astuda, kohe, viibimata . . .

Taniel karjus kõigist kõvemini. Leiba ta ei nõudnud ega abirahagi mitte, sest ta teadis, kui väike see on. Ta nõudis vastavat tööd, mõeldes selle juures niisugust, mis ta varemini teinud, raamatupidamist, kirjavahetust või ka telegrafistiametit. Tema naisele antagu margimüüja koht postkontoris ja Taasile näiteks kuskil pangas või speditsiooni-äris. Miks ei ole neil kõigil kolmel teenimise-õigus, kui nad viitsivad — vähe sellest, et viitsivad — tahavad teha, otse põlevad töö- ja teenimishimust! Antagu tööd, mitte armuleiba!

Ta luges kolmandal päeval lehest, kuidas saatkond vastu võetud ja mis seal lubatud. Võetud viisakalt vastu, lubatud palvet kaaluda, aga sõideldud kõvasti töötuid, et need tööd ei valiks ega põlgaks; ühe sõnaga: et nad logelemise jätaksid.

Taniel reageeris sellele üsna jõhkrasti: tuleks teid, kuradid, sealt ülalt alla tuua ja ka tööta jätta, eks kuuleme, missugust tiriliri teie tühi kõht siis lööb!

Aga enne kui nad tööta jätad, võta käest neil ära kõik need maad, mõisad, äri-osatähed ja aktsiad, mis nad võimu kasutades kõverail teil kokku ajanud!

Seda kõik ütles ta õhtul naise-laste kuuldes. Lapsed kuulasid võõrastades, naine aga aitas kaasa vaid kurva halisemisega: „Ei sest kõigest tule midagi!"

Taniel võitles eneses kaua, palus andestust oma ajutise mässuvaimu pärast ja otsustas viimaks. Naisele ei lausunud ta sellest sõnagi. Ta kartis hukkamõistu, vähemalt laitu. Aga ometi oli tal nii palju õilsaid väiteid oma sammu õigustuseks. Isamaa vajab kaitset. Ei ole küllalt avalikust kaitsest. Ei ole küllalt, et traataed ees, mehed püssiga piiril ja et ründamise juhul võivad kümned tuhanded rivistuda. Vaenlane õõnestab ka salaja, teeb oma tööd kui koi seinas, ja kui õigel ajal ei otsi abi, võib kogu maja variseda. Õõnestustööle tuleb vastu astuda, koi asukoht aegsasti avastada. Kui tema oma jõunatukest selleks pakub, ons selles midagi halba? Kui ta riigilt eneselt selle eest tasu võtab, ons tasurahal mingit lõhna? Iseasi, kui ta läheks oma isamaad müüma, selle kahjuks töötama. Aga seda ei ole! Seda ta ei tee ega mõtle ka kunagi teha, hoolimata vaenust ja kibedusest, hoolimata hädast ja viletsusest. Kui ta mõnikord mõne krõbeda sõna öelnud, sellest peab aru saadama!

Ta võitles mitu päeva, nõutas siis tarviliku aadressi ja otsis kõrvalises uulitsas vana väikeste akendega maja üles, kust juhiti võitlust õõnestustöö vastu. Vaadanud taha, lipsas ta oma vanuse kohta liigagi kärmesti uksest sisse ja kuulis nüüd, kui seisatama jäänud, et süda kõvasti peksab. Lapsepõlves oli ta kustki kuulnud või lugenud, et halvale teele astudes peksab süda, aga õige hing on rahulik ega värise tema veri.

Kärmesti kinnitas ta end mõttega, et isamaa kasuks midagi tahab teha ja et see järelikult halb ei või olla. Ta astus edasi ja avaldas soovi ülemuse enesega rääkida. Teda silmitseti väga kaheldes ja küsiti, mis tal asja. Taniel lukustas pahaselt oma südame ja nõudis ülemuse enesega kohtamist, sest tal olevat midagi tähtsat öelda, mida ainult isiklikult võib teha, ainult isiklikult.

Ta lasti ülemuse tuppa, mis oli hämaravõitu. Ülemus ise istus suure laua taga kui blindaaži varjus; tema nägu oli raskesti lahendatav vanuse ja veel rohkem iseloomu poolest. Isegi seda ei saanud Taniel selgeks teha, kas tal habet oli või ei olnud, kas ta laua taga istus või niisama küürutas, kas ta naeratas või oli tige. Seda siiski taipas Taniel, et ülemus midagi küsis.

„Tahaksin teile, see tähendab riigile kasulik olla ja arvan, et seda võiksin," ütles ta end mehisena, peaaegu sõjakana näidates, nagu see patrioodile sobiv, ja ajas kaela õieli.

„Mil kombel, kuidas?" küsis nüüd ülemus üsna selgelt ja Taniel tundis, et teda kui röntgeniga läbi valgustatakse.

„Meie iseseisval riigil on palju vaenlasi, salavaenlasi nimelt."

„Kes te olete?" küsis nüüd ülemus.

„Riigiametnik Taniel Vanaveski, praegu vallandatud."

„Mis te soovite?"

„Sooviksin teenistust."

„Missugust teenistust?"

„Võiksin riigivaenlasi, ikka neid salavaenlasi jälgida ja teile neist teatada."

Taniel pühkis higi — nüüd oli see ometi öeldud.

Ülemus võttis tema nüüd oma küsimustega risttule alla, uuris läbi kogu eluloo, sõprused ja sidemed, tõekspidamised ja vaated.

Peab mind provokaatoriks, mõtles Taniel, kinnitas kätt südamele pannes oma riigi-ustavust ja palus anda tööd või ülesandeid.

Ülemus märkis tema nime paberile, lisas aadressi, aga mingit lubadust ega lootustki ei andnud. Lubas vaid „vaadata".

Paneb mulle veel „saba" taha, mõtles Taniel väljudes ja otsustas sellest käigust mitte sõnagi kellelegi hingata. Nii mitme ikke all peab end näljane loom painutama, et saada suutäis heinu. Aga enamasti jääb see saamata.

Taniel ei uskunud jumalat. Oru-Piiri vabadiku majas oli ta väiksena kuulnud enam selle kõrge olese teotust kui palvelust. Ka emast ei mäletanud ta, et see oleks jumalaga suuremat teotsenud. Käis küll kirikus ja koolimajaski palvetundidel, võttis ka väikese Tanieli käekõrval kaasa, laskis teistega ühes põlvili, palvetas, kui seda kõik tegid, aga pärast seda, lahkunud kirikust või palvemajast, tundis end jälle vaba ja iseseisvana

ega vajunud küüra nagu paljud eidekesed, jumala ikke all. Oli Oru-Piirilgi üks eit, kes aina laulis Talle kiituseks ja kellel jumalasõna oli keelel vara ning hilja, kes jooksis aina vendade palvekoosolekuid mööda ligidal ja kaugel. Aga muidu oli ta õel kui vaapsikas ja tige kui šaakal. Niisugune on jumalakartlik ja usklik inimene! oli Tanielile hoiatavalt meelde jäänud.

Ta ei uskunud jumalat, ei salanud ka teda, vaid oli tema suhtes ükskõikne. Jumal oli talle kui Abessiinia keiser, kuskil kaugel, lõpmata kaugel.

Miks peaks ta eriti huvitatud olema Abessiinia keisrist! Las ta elab ja valitseb, las teeb, mis talle pähe tuleb, annab armu ja hirmu. Talle kujunes asi nõnda, et jumal valitseb vaid nende üle, kes on tema lapsed, kes alistuvad temale, kes paluvad ja kummardavad teda. Neile annab ta armu ja hirmu, aga enam küll ikka hirmu. Neile saadab ta risti ja viletsust, et selle läbi end eriti tunda anda. Ta katsub neid kui vali õpetaja oma sõnakuulmatuid õpilasi hirmu läbi põlvili panna. Tanielile ei meeldinud niisugune tigeda õpetaja kool, sellepärast ei astunud ta sinna. Muide, ta mõtles kõigist neist asjust vähe ja üsna pinnapealselt.

Nüüd, sestsaadik kui elu hakkas peale rõhuma nagu vääramatu jõuga vaenlane, kes kaua mobiliseerinud jõude, kes koondanud rindele külmad ja kuumad relvad, kaevanud jooksukraavid ja ehitanud kindlused, seadnud kahurid küngastele põõsaste varju, asetanud jalgväe mehi kaevikusse, võsastikku, iga kivi, kännu ja mätta varju, täitnud lennukid lõhkepommega ja siis korraga algab rünnakut, maa alt, maa pealt ja taeva alt, — nüüd oli Taniel jumala asemel hakanud uskuma mingit ebamäärast saatust, olest või jõudu, kes kiusab teda, saadab talle viletsust kui sügisest vihma päev päeva järel ega lase enam selget taevasina nähagi. Ta katsus mõista saatuse kavatsust, saatuse mõtet, katsus aru saada tema tegevusplaanist, aga see polnud ei selge- ega sirgjooneline. Vahetevahel näis, et see nägematu, ebamäärane vägi tahab ta hukka saata ühes naise-lastega, tahab hävitada pikkamisi, vaevarikkalt, järjekindlalt, samm-sammult, nagu teeb seda hoolas peremees majja siginenud rottidega, seades üles lõkse,

puistates mürkpulbrit nurgisse, soetades erksaid kasse tubadesse. Siis aga kadus järjekindlus saatuse rünnakutes, oli võimatu aru saada, kas ta oma vaenuliku tegevuse hoopis lõpetanud, oma kahurid teisele rindele vedanud ja oma jalaväega selja pööranud ning lennukitega pommitab juba hoopis teisi ohvreid või peab vahet temale pealekäimises. Tahab saatus talle otsa teha, miks laseb ta siis naisel pesutööd leida, olgugi et vähevõitu? Miks on temalgi paaril korral lasknud pisut teenida ja andnud Taasile väljavaateid palgasaamiseks? Miks ei lasknud ta Salmel surra, vaevarikkasse surma, vaid andis võimaluse paraneda ja kosuda, nii et jälle kooliski võib käia? Järjekindlust pole selles põrmugi.

Või ei ole seesinane saatus kõikvõimuline, nagu kirikhärra õpetuse järele olevat jumal? Ehk võib temaga võidelda, talle vastu panna ja tema käest mõndagi tagasi kiskuda? Ehk tuleb temaga pikka, väsitavat kaevikusõda pidada, mis kestab aastaid ja mille tulemust ei tea ta praegu ise ega saatus. Kõik oleneb poolte visadusest ja närvide sitkusest. Nii et vaja heidelda, kuigi usuta võidusse.

See saatuse ebajärjekindlus tuli talle eriti selgesti meelde, kui ta jõulukuu algul sai tööbörsi kaudu maaaluse kaabli parandusele paariks nädalaks tööd. Muidugi see üksi ei too veel lõplikku pööret, aga annab mahti hingetõmbeks ja, kes teab, ehk algab paranemine, algab tõus...

Sadas järjest lumelörtsi, see sulas kohe uulitsail ja suurendas pori. Tanieli saapad lasksid niiskust läbi, märjad jalad külmetasid päeva läbi ja muutusid õhtuks üsna tuimaks. Aga väikesed kehalised kannatused ei häirinud Tanieli kuigi palju. Tema mõtted olid mujal, olid tulevikus, tegelesid oma saatuse ja Saatusega, keda juba ammu kujutles enesele suure tähega kirjutatuna, keda kartis ja vihkas teda salajas hinge põhjas.

Lumelörtsi sadades kaevas ta nüüd sügavat kraavi kivisesse uulitsapinnasse ja kuulas hajameelselt oma lähema kaastöötaja innukaid kõnelusi Jeesusest ja selle lõpmatust armust. Kaastöötaja, lühike, tugev, siira suuga ja siniste silmiga, oli baptist, oli läbi elanud

jumaliku ärkamise ja leidnud selles kallima vara. Nüüd oli ta rahul sellega, mis jumal talle annab, olgu hea või paha, olgu rist või viletsus, ta teadis, et selle läbi kutsutakse teda Jeesusele järjest lähemale. Ta ei peitnud oma kallist vara, oh ei, ta pakkus sellest meelsasti igaühele. Ta seletas oma ärkamist ja ilmlikule elule seljapööramist, õndsuse ilme näol, nii et Tanielil kahtlust ei jäänud: siin pole tegemist petisega.

„Aga kui teie naisel-lastel pole iva hamba alla panna ega õiget hilpu seljas, kui nad peavad külmas toas lõdisema?" küsis ta peaaegu pahaselt.

„Siis pean ma rõõmustama, et Jeesus mind kõige mu perega ära valinud."

„Tunnete siis ka täiesti rõõmu oma südames või ainult katsute, et see enesepettus korda läheks?" päris Taniel nüüd lausa huvitatult.

„Kes korra Jeesuse armu oma südames tundnud, see on kui koda, mis ei jää pimedaks, milles põleb igavene tuli, valgustab ja soojendab."

Ma võiksin ju enese ka nõnda lolliks teha, mõtles Taniel uskmatult, kui sellest mu perele, mu naisele, lastele abi oleks! Nainegi võiks enese ilma naeruks teha, kui see leiba annaks. Et aga Taasi, Drusilla ja armas Salmeke juba Jeesusega hakkaksid jändama, olgu nalja pärast või tõsiselt, — ei, ei, see on nii hirmus, et kas või palu jumalat, et ta säärase õnnetuse eest hoiaks! Ennem leidku Taasi enesele mõni rikas vana ärimees salajaseks kavaleriks kui Jeesus avalikuks peigmeheks!

Aga nähes iga päev ja iga tund baptisti silmis lapselikku rõõmuhelki, mis oli sama vähe kunstlik kui kevadsuve päikesepaiste ja soojus, lõi Tanielgi kahtlema, kas vahest siiski seal pole see viimane tõde ja tee, kas seal pole see pääs kõigist maisist muredest.

Ta ise vahest laseks sellel Jeesusel oma südamessegi pesitseda, ehk koguni paluks teda tulla ja teeks sinna lahkesti ruumi, suruks kõrvale ilmlikud mõtted ja elaks sõpruses selle imeliku üürnikuga, vähemalt mõni aeg, eks siis näe, on tast eluraskuste kandmiseks kasu või mitte. Aga lapsed ... Ei, ei! Kui kergesti ei nakata ta neid, ja siis ... Siis on nad eluajaks kui narrimantliga ehitud.

Taniel ei suutnud siiski niipea enesest peletada ei Jeesust ennast ega äri, mis temaga võiks teha. Kui siiski selle imeliku Kalilea mehe abil on võimalik vältida kõiki maisi kannatusi ja hädasid! Näe, kuidas see sinisilmaline lapselik tööline kaevab maad, aina muretu ilme näol, varbad katkisist saapaist välja, rõivastel paik paiga peal, lõug habendunud. Teised pilkavad ja naeravad teda ühes tema Jeesusega, aga ta võtab selle kõik vastu kui kalli anni. Näib, et ta tõesti on võitnud ära maailma.

Kui temagi, Taniel, nõndasamuti jõuaks võita selle hädaoru, see on: need igavesed mured, mis teda näljaste koertena närivad ööd ja päevad? Kui peletada Jeesuse abil need koerad ja uskuda lapselikult, et kõik, mis jumal annab, see meile kasuks tuleb? Ehk läheks tal korda naist-lapsigi (peale Taasi muidugi) nõnda kaugele viia. Nii et nemadki oleksid vabad kõigest sellest, mis neid nüüd rõhub ja vaevab, silmad pööratud tulevasse taeva õnnistusse. Taasi — see on eriline number, temale oleks Jeesusel raske läheneda. Üldse ei suudaks see Kalilea mees korporandiga võistelda. Taasi jääks sellest mängust välja. Ongi parem. Seda kindlamini ja südamlikumalt tõmbuks väike ring õhtul sooja pliidi juurde kööki ja loeks pühakirjast rõõmusõnumeid südame kinnituseks. Mida suuremad nende maised kannatused, seda suurem õndsus on neid ootamas taevas.

Niisket liiva ja saepuru labidaga sügavast kaevikust uulitsale pildudes kujutles Taniel ennast taevases kojas, mis oli suurem ja kõrgem kõigist nähtuist. Seinad valgest marmorist, lagi kristallist, rippuvad kroonlühtrid puhtast kullast, igaüks mitmesaja küünlaga, mille valgus sätendab lae simssides. Seal istuvad kõik need elus vaevatud ja koormatud seljatugedega toolidel — see kulub valutavaile ristluile ära! — ja laulavad Tallele, kes istub ees troonil, särapärg ümber pea, pühad mehed vasemal ja paremal. Kannelgi võiks Salmel kaasas olla. Ega Jeesus seda lihtsat mänguriista põlga. Ei seal külmeta niisked jalad, ei valuta ristluud ega ole sõrmed kanged.

Oli nõnda hea maad kaevates unistada puhkusest soo-

jas taevas. Aga varsti ärkas kaine talupoja mõistus ja lõi kahtlema kõiges selles taeva seadises ja asjas. Kas seal üldse midagi on, või kõik aina kannataja inimese väljamõeldis, et end millegagi lohutada! Mis ikka siin ilmas, see on kindlam. Ega muidu kõik arukad inimesed püüa juba siin haljale oksale.

Videvikus koju minnes vedas ta märgi jalgu mööda uulitsapori, isegi aru saamata, kas need on tuimad külmast või väsimusest. Kas tõesti nõnda tuleb vaevelda veel aastat kakskümmend?! Või viiakse viimaks kuhugi varjupaika või vanadekodusse, antakse söögiks tükk leiba ja kausike suppi, seina äärde koiku magamiseks ja lubatakse minna pühapäeviti kirikusse ja laupäevaõhtuti palvemajja?! Ehk lubatakse tal sinna kannelgi kaasa võtta ja ta võib seal laulda kogu oma elu pilkeks:

„Ma olen rõõmus laulumees,
kes saunades ja lossides . . ."

Kui poleks seda minevikku, kes teab, võiks ehk rahulikult lebada koikul ja oodata viimast tunnikest. Aga nüüd võib igal hetkel tulla meelde jaamaülema punane vormimüts ja uhke hüüe: „Ärasõit!", võib meelde tulla laudkond ärimeeste ja pankuritega, läikivmust pianiino, Taasi korporandiga või see neetud punane lauake. Need kõik veel poleks ka midagi, ei ka see kuninglik tõus karjapoisist telegrafistiks, jaamaülemaks, raamatupidajaks, riigiametnikuks ja seltskonnategelaseks — sellele kõigele võiks tõmmata ette tiheda katte, selle kõik võiks matta sügavamale kui maetakse telefonikaabel liiva ja kivisillutise alla. Aga lapsi — neid ei jõuaks ta ometi unustada, nende viletsat olemasolu ei suudaks ta oma mälestuses ometi maha matta. Ehk jõuakski, kui see tuleks neile kasuks, kui ta sel kombel päästaks nad armetust elust. Aga võiksid lapsed tema varjupaiga unustada?! Kas ei oleks ta neil alati meeles tumeda, häbistava laiguna?! Isa vanadekodus, varjupaigas, kuhu koondatakse kõik, kes elus alla jäänud, enamasti oma hooletuse või lausa laiskuse pärast! Et see neil enestel meeles, sest pole viga. On ju iluski, et lapsed oma isa, seni kui ta elab, hoopis ei unusta.

Aga seda võivad teisedki teada saada ja saavadki, sest kaasinimeste perekonna-asju uurib igaüks hoole, armastuse, huvi ja innuga. Ja siis koheldakse Taasit, Drusillat ja Salmet kui kerjusetütreid. Nad kõlbavad rikastele vaid sohitüdrukuiks ja vaesedki peavad end õigustatuks neilt mööda minnes oma matti võtma.

Ei, ei, ta ei tohi varjupaika minna, ennem juba hauda. Vaeslapse nimi pole kellelegi häbiks, äratab pigemini tõsist kaastundmust.

Kui juba nüüd, enne viiekümnendat aastat, jalad, käed, pihad ja õlad on õhtul kui rängasti pekstul, mis siis veel hiljemini, aasta kümne-kahekümne pärast! Ta on oma tööjõugus kõige vanem ja jõuab noorematega võistelda ainult oma usinuse tõttu, töötades alatasa hingpuhuldi. Nooremad toetuvad, niipea kui kümnik pöörab selja, labidavarrele ja lõõbivad kodanluse lähedast lõpust. Kümniku silma all pilluvad nad nii jõudsalt, et Taniel oma nõrkusest häbi tunneb. Kui neist ka paljud on logerdajad ja laisklejad, aga nad võivad täie mehe eest tööd teha. Tema aga, Taniel, on tõeline hädaabitööline, keda häda pärast abiks tööle võetakse. Antagu talle morseaparaat kätte, antagu talle arvude tulpi liita, antagu talle jõukohast tööd!

Õhtuti istuti köögis laua ümber harilikult neljakesi; siin oli soojem kui toas. Toal oli kaks välisseina ja neist puhus tuul nii vabalt läbi, et Taasi voodi ette riputatud riie aina lainetas. Drusilla ja Salme valmistasid köögis laua ääres oma ülesandeid, ema parandas sukki või paikas rõivaid, Taniel istus pisut eemal ja soris kojamehelt laenatud mitte just värsket ajalehte. Ei kõneldud palju, ei lausutud üht soojemat sõnagi üksteisele, aga tunti end üksteisele lähedased. Salme oli kõige muretum ega mallanud kaua vaikida. Aga temagi oli juba elumõistmises nõnda tark, et teiste näheskuuldes ei püüdnud tulevikku pilke heita.

Puudutati vaid mõnikord harva elu õrnemat kohta — tulevikku. Et kas ei märka keegi paranemistunnuseid?

„Kas suveks peaks see kõik möödas olema?" küsib Drusilla alumist huult närides ja sulepea otsaga lõuga kratsides.

„Kus ta mööda! . . ." kostab Taniel silmi lehelt tõstes ja varjab ohet.

„Eks ta suvel ole ikka kergem," tähendab ema. „Läheb osa inimesi maale heinale ja rukist lõikama, siis leidub teistel linnaski tegemist."

„Me läheme Drusillaga kahekesi karja hoidma!" ütleb Salme vahvasti.

„Kuis te karja lähete, kui poole suveni vaja koolis käia!" lausub isa.

„Kui hästi õppida, ehk lastakse varem lahti," arvab Salme.

„Sa oled ikka veel rumal!" manitseb Drusilla sõbralikult. „Parem ma aitan emal pesu pesta, kui pole kooliminekut."

„Mina aitan paigata," lisab Salme. „Selle eest makstakse ka."

Taasi oli enamasti iga õhtu hilise tunnini väljas. Mõnikord, ja mitte harva, tuli ta keskööl või veel hiljemini. Ema tegi talle Tanieli kuuldes mõnikord etteheiteidki, kuigi mitte kurjalt ega veenvalt.

Taasi vastas sellele palju veenvamalt, vastas kui inimene, kes enesel õiguse arvab olevat, kellele küllalt ülekohut tehtud:

„Esiteks pole mul siin kodu midagi hädalist teha. Teiseks peaks tuba soojem olema, kui siin istuma sunnitakse. Kolmandaks, minu äraolekul on siin teistel enam ruumi ja õhku."

Rohkem punkte ta seekord ei loendanud. Aga jätkus neistki ema suu sulgemiseks.

Taniel ei julgenud tütart üleliigse õhtuse äraoleku pärast sõitlema hakata. Ta kartis Taasit, kes oli keskkooli kestes sattunud nn. paremlaste ringi, omandanud seal suuremad nõudmised elule ja ühtlasi ka vanemaile. Ta kartis, et Taasi korraga süü praeguse viletsuse eest veeretab tema, isa süüks, kes kergemeelselt jättis ühe ameti, jättis teise ja viimaks jäi hoopis kuivale. Palju muudki võib see tore tütar talle ette heita, ja osalt õigusega. Parem teda mitte ärritada.

Taasi värvis oma huuli liialt tugevasti ja kulmud olid ahtad kui kaks terava sule joont. Oma pikki patse kandis ta pea iga päev ise moodi, pea kuklal ristamisi, pea

kahekorra ripakil, pea kõrvadel kotletena, pea ümber lauba mässitud. Ta võis tundide kaupa peegli ees end ehtida ja seada. Peab iseennast leidma, ütles ta noil korril seletuseks Drusillale.

Tüdruk on mul üle pea kasvanud, mõtles Taniel sagedasti murega.

Aga see oli üks väiksemaid muresid ja lõppes harilikult lohutusega: hukka ta ometi ei lähe!

Kord naisega õhtul voodeid teisele kohale asetades leidis Taniel madratsi alt kirja, pistis selle põuetasku ja võttis välja, kui teised juba magamas, Taasi aga veel väljast tulemata.

See oli kiri noormehelt, kes nähtavasti Taasisse kõvasti armunud, vastutulekut leidmata. Noormees manitses oma lemmikut kergemeelsuse pärast:

„Ei saa teist tõesti aru — noor, ilus, tugeva iseloomuga, julge, võib-olla mitmelgi alal andekas, ma otse jumaldan Teid, aga lähete niisuguste jõmmidega — lubage öelda puhtast südamest nõnda! — restorani, ainult selle pärast, et nad hästi maksta võivad ja et mina ei või nii laialt välja osta! Ütlesite kord, et Teil kodus külm tuba ja räim keedetult, praetult, marineeritult, suitsetatult, värskelt või vanalt hommikul, lõunal, õhtul ja üldse iga kella ajal laual! Egas me ometi elu räime järele hinnata või! Kui meil suured ideaalid peas ja tuline armastus südames, siis võib kõhus alati räim olla, ükskõik missugune, suitsetatud, pannil praetud või pajas supiks keedetud, sest ma ise pean seda ka sagedasti sööma! Muidugi on Teil restoranis kallid kalad laual, see pole neil haikaladel midagi asi osta, ja veini võivad nad tellida, et Te purju jääksite ja oma süütuse võiksite kaotada — oh, ma lähen meeletuks, kui sellest mõtlen oma kehvas toakeses, mis ka külm nagu Teilgi ja kuhu ma Teid asjata olen kutsunud! Mõtelge ometi, kes need härrad on, kui neid nõnda võib nimetada! Keegi neist ei või Teid endale naiseks võtta, küll aga armukeseks, ehk ütleme peenemalt — metressiks, kelleks Te iialgi saada ei tohiks. Aga kui Te nendega ikka üksikkambreid mööda ümber tõmbate, siis, vabandage väga, see võib lõpuks kergesti nõnda minna!

Nad võivad teile ka muretu elamise anda ja kõik, Teil võib mugav tuba ja mitugi tuba olla, ilma et ühtki räime tarvitseks süüa — aga mis on selle tagajärg! Minul ei ole Teile muud pakkuda kui oma igavesti truud ja kustumatut armastust, mida palun mitte nende rahajõmmide himurusega ühe pulga peale seada või hoopis ära vahetada. See võiks mu lõplikult viia meeleheitele ja elutüdimusele, mille tagajärgedest ise nii sagedasti ajalehtede veergudelt loeme."

Alla oli kirjutatud:

„Teid igavesti kõigest südamest
armastaja Ernst."

Kõik see, mis puutus armastusse, ei häirinud Tanieli põrmugi. Isegi jutt räimedest oleks tema jätnud rahulikuks. Aga read rahajõmmest, restoranist, üksikkambreist, veinidest ja sellest, et need jõmmid ei või Taasit naida, — see kõik viis nälginud Tanieli esiti otse marru. Rikkad härrad julgevad tema, viletsuses heitleja tütre järele himuralt käe sirutada! Ja tema, töötu tütar, ei ole küllalt uhke oma isa peale, kes nälgib ja kannatab ausasti — tema tütar jookseb restorani laualt neid tilku lakkuma, mis rikkad seal lakkudes maha kallavad! Tema, vaese kannataja tütar, peaks saama mõne haikala armukeseks!

Kui nüüd Taasi tuleks! Kui ta praegu tuleks, siis lööks välk sisse ja kõu kärgataks nagu poisikesepõlves äikeseilmaga Oru-Piiri karjamaal!

Aga Taasi ei tulnud nii pea, Tanieli viha lahtus vähehaaval, nõnda et ta äikeseilma lükkas homse peale. Ei kõlba Salme, eriti Salme kuuldes niisuguseist asjust siin, kodus, kõnelda. Kärkimine hirmutaks ta ära, Drusilla nõndasama. Ei ole ka eri ruumi, kus võiks üleannetule õpetust anda teiste kuulmata, nagu seda jõukas inimene võib teha igal ajal!

Tuli oli juba ammu kustutatud, Taniel naise kõrval end kümned korrad paremale ja vasemale küljele käänanud, kui viimaks üleannetu tütar saabus, peent lõhna levitades, ja süüa otsimata magama läks. Tähendab, oli söönud, hästi söönud, veini võib-olla peale rüübanud, moodsat tantsugi tantsinud ja enese ning maailmaga

võrdlemisi rahul, mõtles Taniel, köhatas korraks kõvasti ja tigedalt ning jäi asjata und ootama.

Ta mõtles palju sel ööl, kui mõtete ja kujutluste segast vehklemist mõtlemiseks võib nimetada. Ta palus nõu ja abi omalt emalt, laulis hääletult: „Ma olen rõõmus laulumees", otsis üles Taasi võrgutajad rahajõmmid ja vandus nad maa põhja; hoidis kesanõlvakul päikesepaistel sigu, laskis rongi kõrgete väeülematega minema ja ohkas sügavasti, mõeldes oma kergemeelsest tulekust pealinna. Ta arvas kokku summad, mis kaotanud esimene kord kursi langusega, teine kord panga varisemisega, arvutas, mis selle eest oleks osta võinud ja kuidas nüüd muretult võiks elada. Kas siiski jumal ise ei karista teda ja kas ei tuleks otse tema poole pöörduda palvetega, muu seas ka Taasi pärast?

Ta katsuski palvetada, aga ei leidnud õigeid sõnu ega suutnud oma lendlevaid mõtteid koondada, ja nii jäigi palve juba algul pooleli.

Lähemail päevil ei leidunud parajat juhtu tütre sõitlemiseks, pikkamisi lahtus viha ja ta hakkas endiselt pisut argust tundma iseteadva, rahuliku, külma, uhke Taasi ees. Eks ole tal vist päevselge, et isa on süüdi praeguses viletsuses. Oleks pidevalt püsinud telegrafisti või jaamaülema ametis, seisaks praegu võib-olla pealinnas jaamaesisel, punane müts peas, ja komandaks kätt tõstes kui väepealik: „Ärasõit!"

Ta näitas aluskoti alt leitud kirja naisele ja andis manitsuse, noomimise, tõrelemise ja vajalisel korral isegi ränkade sõnade ütlemise tema hooleks.

Lähenesid jõulud ja Taniel mõtles neist murega, mõnikord lausa hirmuga. Varemini, häil ajul, olid lapsed juba mõni kuu enne Õnnistegija sünnipüha kõnelnud kingitusist, mis neil jõuluvanalt oodata. Mida lähemale jõudis suur õhtu, seda kõrgemale tõusis rõõmuerevus, seda elavamalt nähti kujutluses uusi nukke, vankreid, hobuseid ning muid loomi, uusi ehteid, riideid, maiustusi, mis kõik kõrge laiaharulise sajast küünlast helkiva kuuse juures laudadele ja toolidele laotakse.

Nüüdki kuulis Taniel Salmet Drusillaga õhtuti jõuludest sosistavat, aga mattis kõrvad kinni, et sellest mitte

kuulda. Tal oli muret sellegagi, et jõuluks saaks koorma turbaid ja hädavajalist toitu. Töö oli jälle otsas, tuli oodata. Puulõhkujaid käis, kirves kaenlas, majast majja, mõni päev mitu. Lund ei sadanud, et sedagi oleks olnud kõnniteilt kühveldada. Hädaabitöid kavatseti, aina kavatseti, ja tõotati nendega varsti algustki teha.

Naise teadmata käis Taniel korra hoolekande osakonnas toetust mangumas, aga et tal polnud tunnistust enese ega naise tööjõuetuse kohta, et tal üks tütar juba täisealine ja teisedki mitte enam imikud, siis öeldi olevat hädalisemaid. Katsugu ta ise end aidata.

Taniel leidis juhuslikku tööd, olgugi ainult mõneks päevaks, tasu sellest läks kohe Salmele jalanõude muretsemiseks. Kõik jõulu-eelsed lootused pandi emale, kellel ikka siin-seal, nädalas kaks-kolm päeva oli pesu pesta, sest ta tegi seda märksa odavamini kui teised.

Aga seal tuli see kõhetu pagaritütar, nüüd juba kössivajunud eideke, ühel õhtupoolel varemini kui harilikult töölt koju, pühkis silmi ja kobis vaikselt ohkides lahtiriietamatult voodi servale. Pole jõudnud enam, kätes olnud hommikust saadik valu, jalad nõrgad, süda peksnud kõvasti, kõrvad huuanud. Küllap läheb homme vara jälle ja jätkab tööd. Egas nüüd enne jõulu või kauaks voodi vedelema jääda, kus sellega!

Aga kõhetu pagaritütar, tapetud murest ja tööst, ei tõusnud järgmisel päeval ega lähemal ajalgi. Ta oigas vahetevahel vaikselt, liigutas huuli kuulmatu palve sõnu lugedes, küsis vahetevahel tilga vett, andis mõnikord juhatusi toiduvalmistuses, katsus end mõnikord istuligi ajada, kuid heitis jälle pikali, enne kui Taniel või lapsed teda selleks said sundida.

Taniel kohtles teda kui armsamat last, samuti kui äsja Salmet. Ta oleks jälle kõik ohud enese peale võtnud, oleks kannatanud valu kätes, jalus, õlgades ja pihas. Imelik, et ta enne ei teadnud, et seda pagaritütart nõnda armastab!

Kutsuti arst, kes heitis ühe pilgu vaesusele, sulges enese, leides, et siin pole koht, kuhu oma lahkust pillata, kompas tõbist, nagu kardaks sõrmede määrimist, ja küsitles napilt, sest see patsient siin polnud vestluseks kuigi sobiv. Ta lausus midagi külmetusest, reu-

mast, andis eeskirju vannide, kompresside, pikema puhkuse ja dieedi suhtes. Taniel kuulas neid, ohkeid varjates, sest nad olid temal siin enamasti kõik võimatud täita. Ka arstimeid kirjutati mitu, sissevõtuks ja määrimiseks. Nende hind ületas nädala teenistuse, aga seda polnud praegu nähagi.

Siiski, hea küll, olgu! Nüüd ometi on tal õigus abi nõutada, toetust manguda, ja kui ei anta, siis hoidku end kõik need hoolekande- ja muud asutised! Nüüd läheb ta, kui vaja, ministriteni, ründab Toompead ja pöörab kas või riigi, kui lastakse tema naisel sel kombel pikkamisi vaeva- ning valurikkalt kõngeda!

Pealegi on jõulud lähenemas! Ons need ainult rikastele?! Eks kuulutata neil pühil rõõmu, mis kõigile peab saama!

Et aga jõulurõõm saab osaks ikkagi ainult rikkaile ja jõukaile, selles veendus Taniel peagi.

Ta sai tõenduse naise haiguse kohta, enese ja Taasi töötuse ja oma kehvuse kohta, aga nende paberite vastu anti esiti vaid lootusi. Ainult puid võis ta saada — poole hinnaga, arstimeid alandatud hinnaga, aga tal polnud sellekski raha.

Kahest asutisest lasti ta kordniku abil välja viia, sest ta tõstis liiaks kõvasti häält. Kolmandas kohas, kus ta mõne ränga sõna kogu riigi ja selle korra kohta langetas, mitte küll põhimõtteliselt, vaid meeleägeduses, seal nimetati teda kommunistiks ja hoiatati sellekohaselt.

„Ühesõnaga: hinnaalandus igal pool!" lausus ta kodus mürgiselt. „Kõike saab odavasti — aga kust selleks raha saada, see jäetakse ütlemata."

Kolmeks päevaks enne pühi sai ta veel tööd. Tasu sellest kadus kui pihku võetud vesi. Ei saanud hädalisemaid asjugi õiendada, veel vähem midagi pühadeks muretseda. Rutuga käis ta siis vanakraami kauplusi mööda ja pakkus voodit, kaht lauda ja mõnd tooli, mis ruumipuudusel pööningule viidud, pakkus isegi puhvetkappi, mis oli köögis. Ta müüs need otse krosside eest ja ostis naisele pealtmäärimiseks rohtu.

Lastele nägemata korjas ta siis kokku kõik hõbelusikad ja lauarätiku-võrud ning müüs silmi pilgutamata kullasepale, hinna eest, mis nimetati. Nüüd võidi juba

ühe kuu üür maksta ja majaperemees selle läbi vähemalt pühadeks tülitamast peletada. Nüüd võis koorma turbaidki osta ja naisele sissevõtmise rohtu. Mis järele jäi, see läks lastele jalanõude paranduseks ja sukkade ostmiseks. Aga jõulutoidud? Aga kingitused? Jõulupuu? Selle jaoks peab raha saama, kas või teise taskust!

Et Õnnistegijat väärikalt vastu võtta, selleks on ometi kõik abinõud kõlblikud.

Taniel kandis kui kratt, mis veel vähegi ülearune oli; kandis „Niiva" aastakäigud, laste mänguasjad, kirjutusnõud ja söögiriistad üksteise järel hõlma all või ajalehepaberis vanaasjade kauplusisse ega nõudnud palju. Leppis sellega, mis anti, lausudes iseeneses sapiselt: „Võtke, sööge! Võtke või hinnata! Imege vaesest ta viimne veretilk!

Nüüd käis ta uulitsal alati pooljoostes kui hagijas, vaatamata kedagi, arvates, et siis tedagi ei panda tähele, sonimüts silmil, ülekuue nööbid lahti, sall puntras kaela ümber, saapad nädalapäevad puhastamata, traatraames prillid ripakil ninal. Kui hommikul Salme ja Drusilla kooli ja Taasi ametisse läinud, asetas ta kruusi vett naise voodi ette toolile, asetas sinna saia ja piimagi, kui oli, ja ruttas siis, midagi hõlma all või ka muidu, käis korra tööbörsis, nurises seal ühes teistega, liikus kesklinnas, vaatas, kui pikad sabad hoolekande osakonnas, ja tuli jälle koju. Võttis teinekord korvi käsivarrele ja vehkis turule, et sealt osta paar liitrit kartuleid, liiter hapukapsaid ja pool kilo räimi. Oli veel vara hakata lõunat valmistama, võis veel korra siiasinna joosta. Ununud oli endine väärikas samm, millega ta astunud, kui oli telegrafist, jaamaülem või kontoriametnik oma kodulinnas.

Tulnud räpakalt ja enamasti sihitult ümberjooksmiselt koju, hakkas ta lõunat valmistama, tegi seda nii väledasti, et isegi imetles.

Vahetevahel käis ta toas naist lohutamas, salgas hoolsasti oma muresid, ütles pea iga päev, et varsti hakkavad need maailma-asjad lahenema, on jälle kõigil tööd ja leiba. Tal eneselgi läks süda kergemaks luulevalda siirdudes, tõelisust unustades.

Kogu oma varanduse lõpliku väljamüügi tõttu koguneski nõndapalju ülejääki, et jätkus kahe küünra kõrguse kuusevõsu ostuks ja jäi veel ülegi, nii et Drusilla ja Salme võisid isa abil saia küpsetada ja vorstigi teha. Nael küünlaid toodi ka ja ehteid kuuse oksile lõiguti vanust vihulehist.

Ainukesse tuppa laua peale haigevoodi ette asetati siis väike kuusk, ja kui kirikukellad väljas helisesid, süüdati küünlad ning katsuti lauldagi. Taasi ei avanud suudki, Drusillal hakkasid kohe pisarad esimese noodi juures voolama ja ta vaikis; tõbine, kes oma asemel istukile seatud, liigutas vaid huuli; ainult Taniel Salmega viisid kaks salmi kuidagi lõpule. Muidugi kostis see siin nagu pilge:

„Oh sa õndsalik, oh sa rõõmulik."

Ja Taasi näost võis selgesti lugeda, et ta peab seda silmakirjalikuks jandiks.

Kingituste jagamist ei olnud, küünlad kustutati õige pea, sest Salme kavatses neid veel kahel õhtul süüdata. Et poleks mahti nukrustuseks, kandis Drusilla toidud varsti köögist lauale, ja süües paranes kõigil meeleolu. Salme lobises muretult, Drusilla tegi kavatsusi pühade veetmiseks ja Taniel avaldas naljatades lootust, et tuleval aastal kogu maailm nõnda kehvalt seda õndsalikku ööd pühitseb. Ainult Taasi, see ei mõistnud teistele kaasa elada. Ta oli oma parimas rõivastuses ega sobinud juba sellepärast siia. Veel vähem oma meeleolu poolest. Vist oleks ta praegu kuskil mujal end rõõmsamana ja õndsamana tundnud.

Kui lapsed pärast sööma olid kööki kogunenud ja Taniel üksi naisega tuppa jäänud, lausus see jõuetult:

„Ei mul ole muud soovi, kui et aga rutemini see minek tuleks! Ei ole mu elust enam kellelegi kasu, ei kellelegi!"

„Palju neid on, kelle elust kasu!" vastas Taniel lohutades. „Eks tervis tule jälle tagasi. Pesu pesema ei maksa minna! Küllalt kodusestki talitusest!"

„Kui see aga ikka nõnda edasi läheb..." halises tõbine.

„Ah et niisugused ajad või? . . . Kui meil enam midagi ei ole — siis on asi kõige selgem! Siis võime julgesti nõuda toitu ja rõivast! Läheme kõik üheskoos raekotta või Toompeale ja enne ära ei tule, kui antakse! Ehk andku tööd! Oleme valmis vara tõusma ja hilja heitma, oleme valmis ööselgi töötama, antagu vaid tööd!"

XIII

See oli kolmanda püha õhtupoole videviku ajal. Taniel oli tüdinud pikkadest pühadest nagu enamasti kõik ristiinimesed, hulkus sihitult puiesteil ja kesklinna uulitsail. Kodus polnud teda tarvis, Salme ja Drusilla hoolitsesid ema eest, istusid kahekesi ja kordamisi tema voodi ees, lugesid talle pühakirjast või vestlesid oma koolielust.

Aga siin, väljaski, polnud teda tarvis, ta oli siin lausa ülearune. Sagimas on siin peamiselt noorrahvas, küll paarikaupa, küll salgus. See on veel nii kergemeelne, et tühja kõhugagi mõistab olemisest rõõmu tunda.

Ta tundis end siin võõra elemendina ja otsis lähemat puiesteed eemaldumiseks, kui korraga otse enese ees märkas tuttavat mantlit ja sametist mütsi, kuulis tuttavat häältki. See oli Taasi, kes noorhärra käsivarrest hoides, selle vastu laskudes mõnutseval sammul edasi liikus.

Taniel võpatas hetkeks, pidi juba tagasi käänduma, sest mis siis, kui tütar kavaleriga juhtub tagasi vaatama ja näeb teda, soni silmil, palitukrae ülal — paremat liiki pätt, ühe sõnaga! Mis ütleb Taasi oma kavalerile! Või mis ütleb tema, Taniel, tütrele? Kergitab vaid soni?

Ta aeglustas sammu ja hiilis pikkamisi tütrele järele. Uulitsa nurgal peatus paar, vesteldi, vaadati naeratades teineteisele silmi, siis võttis noorhärra kaabu peast, suudles Taasi kätt ja lahkus.

Mis mul selle vastu võib olla! mõtles Taniel. Andku jumal igaühele säärane austaja. Muidugi, kosijat niisugustest vaevalt saab!

Taasi hakkas ruttu minema, käändus siia ja sinna,

Taniel silmnäolt kannul. Teda huvitas, kuhu läheb tütar siis nüüd.

Ei olnudki kaugele tarvis minna, seal peatus Taasi ühe moekaupluse vaateakna ees, tõstis käekella silme lähedale ja — samal hetkel lähenes talle karusnahkses kasukas keskealine härra, kergitas oma pehmet mütsi, mille alt tuli nähtavale läikiv pealagi, ja surus enese siis üsna Taasi vastu. Kõneldi paigal seistes üks minut, siis pöörduti keskuulitsale ja karusnahkades härra viipas autole. Taniel astus mõne sammu lähemale, isegi teadmata, mis teha, aga oli juba hilja — paar kadus autosse ja see kihutas minema.

Taniel seadis sõnu tütre needmiseks, ütles neid hambaid kiristades enese ette, nii et vastutulijad teda silmitsesid, ja kavatses ühtlasi parajat kohta, kus see vägev etendus korraldada. Kodus haige naise ees seda teha ei või. Uulitsal see ei sobi, viiakse veel mõlemad politseisse. Puiestiku üksildusse Taasi temaga ei tule . . .

Nüüd on tütar selle karusnahkse härraga üksikkambris ja lauale kantakse esiteks külm lõik . . .

Tanieli suhu imbus näärmetest vett, hoolimata vihast!

On see söödud, siis alles valitakse kaardi järele. Näiteks hanepraad kapsastega . . .

Tanieli suhu imbus veel rohkem vett. Lõuna oli olnud nii vesine.

Ta peatus. Kui õige käiks kõik restoranid läbi ja otsiks nad üles. Astuks üksikkambri uksest sisse ja — ütleks, et ta on Taasi isa, Taniel Vanaveski, riigiametnik, praegu küll vallandatud. Ütleks, tagasihoidlikult, kärata, vihata, väärikalt, seisusekohaselt.

Mis jääks sel võõral härral muud kui paluda lahkesti ka lauda istuda. Ja on ta juba lauda istunud, siis ei jää sel palja pealaega härral muud kui õhtusöök tellida. See söödaks peaaegu vaikides, ehk ükskõikseid sõnu vahetades. Alles pärast seda, kui söödud ja mõni klaas veini maitstud, siis, jah, siis tuleb äike. Siis tuleb arupärimine ja kohus.

Kes teab, ehk areneb kõik õnnelikult: karusnahkne härra on vallaline ja valmis Taasit kosima; võib-olla on mingi ettevõtte omanik, leiab äialegi kontoris tööd . . .

Taniel tabas end libedalt kujutluste teelt ja lausus enese õigustuseks: tühi kõht, see tekitab haiglasi lootusi ja hävitab enesest lugupidamise, naeruvääristab ja alandab. Taasi tuleb käsile võtta, Taasist tuleb inimene teha! Ta on unustanud oma seisuse!

Asjast tuleb siiski naise ja tütarde ees vaikida.

Rahad olid pärast pühi põhjalikumalt otsas kui kunagi enne. Polnud enam müüa midagi. Ainult punasest puust lauake akna juures, valge riidelapike linaks peal.

Selle lauakese võttis Taniel kord õhtu eel, kui hakkas pimenema, mässis ülemise otsa ümber paberit, ja kui naise silmad seina poole pööratud, hiilis sellega välja.

Juba esimeses vanamööbli kaupluses sai ta kuulda tõtt, mis otse rabas: puu ei olevatki punane, ainult värvitud!

„Aga see müüdi punase puu pähe, ja kalli hinna eest!" hüüdis Taniel.

„Kes seda puud ei tunne, ega sel maksaks ostagi," vastas mööblikaupmees tõsiselt, peaaegu isalikult.

„Kurat, ma lähen viskan neile vastu pead!" kirus Taniel väljudes.

Ei olnud seda kauplust enam olemaski, kust laud ostetud. Ta läks veel mitmesse teisegi, lootes, et ehk neis asja teisiti hinnatakse. Aga ei, igal pool tunti punaseks värvitud puud ega tahetud ostust kuuldagi.

Väsinult lonkis Taniel lumelörtsi sadades kodu poole, väsinud värvitud puu kandmisest. See tundus talle ristina, mis määratud talle rumala uhkuse eest.

Kodu lähedal tuli talle Taasi vastu, minnes vist oma õhtusile kohtamisile.

„Ahaa! Oligi su'ga tarvis rääkida!" hüüdis Taniel raevust elustudes.

„Mis siis nii hädalist?!" küsis Taasi umbusklikult ja hoidus isast eemale.

„Kuhu ja kellega sa viimase püha õhtul jaurama sõitsid?"

„Kellega? . . . Mis see siia puutub! . . . Jäetagu mind rahu!"

„Ah jäetagu rahu! Sa teed mulle häbi, elad liiderlikku elu — ma jätku rahu!"

„Sa teed mulle palju enam häbi! Ei ole kerge kerjuse tütar olla! Mis aga puutub minu „liiderlikku" ellu, siis — küllalt! Küllalt sellest kerjuseelust! Nägemiseni!"

Taasi tahtis suures kaares isast mööduda, aga see tõstis äkilises vihapuhangus oma „punasest puust" laua ja viskas tütre suunas. See hüppas karjatades kõrvale — laud kukkus keset uulitsat ja veeres tüki maad kolinal edasi.

Inimesi peatus läheduses, keegi hüüdis kordnikku. Taasi ruttas linna poole, Taniel läks, haaras porise laua kaenlasse ja kõndis sellega kodu poole, vihast värisedes, põlvist üsna nõrk.

Sel ööl ei maganud Taniel. Ta lebas asemel, ootas Taasit, ja kõneles esimest korda oma elus vahenditult, otsekoheselt jumalaga. Ta ei palvetanud ega oleks seda õieti osanudki. Ta näitas Issandale oma südant, mis oli puruks peksunud kui koormast maha sadanud ja sõiduteele sattunud savipott.

Ta kõneles oma hingehädast, aga ei mõistnud esiti õieti midagi paluda ega julgenudki. Mis varandusi võib see enesele paluda, kes kõik ära pillab!

Issand, sa näed, ma olen otsas! kordas ta enesele. Ei tea enam, mis ma teen oma mõistmatuses. Kõik mu elu on olnud kui see lauake punasest puust! Mis ei olnud seda mitte, vaid värvitud pealt silmapettuseks kõrgi ja rumala jaoks. Sina, Issand, tunned ära iga puu väärtuse ja sina näed läbi meie südame kõrgid mõtted! Mis oli kõik minu edasipüüdmine muud kui punase värvi ihaldamine, et ma kõlbaks isandate kotta, et mind näeksid rikkad ja paneksid tähele kõrged! Et nad näeksid mind ja mu lapsi. Neidki tahtsin ma selle punase võõbaga võõbata, ja seal on nüüd selle esimene vili! Issand, siin on minu tõbine naine, siin minu kaks last! Talita ise nendega oma tarkuse järele, sest minu meel on hoopis mõistmatuks saanud ja ma ei tee enam vahet hea ega kurja vahel! Kõige enam juhata aga mu vanemat tütart, keda ei ole ma mõistnud õpetada ega kasvatada õigel viisil!

Ta ootas Taasit asjata, uinus alles hommiku eel väheks, tõusis vara, ja kui kuulis Salme ning Drusilla

võõrastust vanema õe puudumise pärast, ei lausunud sõnagi.

Tõbine ärkas pisut hiljemini, ja kui kuulis, et Taasi pole tulnudki koju, hakkas kõvasti hädaldama ja nutma.

Taniel katsus teda rahustada, ütles, et Taasi mõne kooli- või ametiõe poole jäänud, kus vahest lahedad ruumid. Mis ta siia koju, nii kitsasse ruumi, kus õhustki puudus, nii väga ruttab!

Aga niipea kui hädalised talitused talitatud, ruttas ta välja, otseteed kontorisse, kus Taasi praktikandiks. Seal teda ei olnud.

On ehk öösel laialt ümber ajanud, mõtles Taniel kurjuseta. Ei ärganud õigel ajal, magab veel.

Ta hulkus uulitsail mõne tunni, läks siis uuesti — Taasit polnud ikka veel kontorisse tulnud. Rühkis siis koju, lootes teda sealt leida — ka asjata.

Salme ja Drusilla tulid koolist, söödi viletsat lõunat, läks videvikuks — ei tulnud Taasit, ega tulnud õhtul hiljagi.

Nüüd peeti juba neljakeşi kõvasti kahja, tehti kurje oletusi, kardeti kõige pahemat. Tuletati meelde Taasi viimase aja meeleolu, tema sõnu enne viimast väljaminekut ja katsuti neist midagi lugeda. Kokkupõrkest uulitsal ei lausunud Taniel sõnagi.

Alles neljandal päeval saadi teateid kadunud tütrest: praktikandi kohalt öelnud ta enese lahti, üürinud kuhugi kesklinna lähedusse toa ja — elab seal omal kulul!

„Omal kulul," mõtles Taniel kibedusega ja ta silme ette kujunes karusnahkne härra läikiva pealaega.

Salme ja Drusilla ühes emaga olid aga üpris mures: kust vaene Taasi nüüd süüa saab.

Nädala pärast, kord hommikupoole, kui Taniel oli turul, ilmunud Taasi, võtnud kõik oma asjad, lohutanud ema ja läinud.

Tekkis pärast seda sõneluski Tanieli ja haige naise vahel. Hakati vastastikku etteheiteid tegema, kes Taasile juba koolipõlves rohkem hõlbuelu andnud, kes talle soovitanud raha- ja ärimeeste tütardega käia, kes lubanud õhtuti aina ümber kolada, kes andnud siidsukkade ja kino jaoks raha.

Taniel unustas ägedushoos, et naine on haige, naine isegi unustas selle, ja alles tüli lõpul, milles jäi kummagi süü täiesti ebamääraseks, hakkas ta hädiselt oigama ja palus anda vett.

Taniel heldis korraga, tõi kähku vett ja küsis õrnalt:

„On sul ehk vahest väga halb?"

„Ei ole midagi. Kauaks mind enam... Ja mis must veel kasu siin ilmas."

„Mis meist kellestki kasu, kui pole tööd!" vastas Taniel. „Mis on kasu minust sulle või lastele, kui ma leiba ei suuda muretseda!"

Pikkamisi vaibus terav valu Tanieli südames Taasi lahkumise pärast ja ununes enesegi inetu raevuhoog. Aga igatsus lahkunud tütre järele jäi, ja nüüd näis see talle armsam olevat Salmest, Drusillast ning isegi tõbisest naisest.

Ta kutsuks Taasi koju, paluks teda härdasti, lubaks teda kohelda armastuse ja õrnusega, aga ta teab, et pole kodus õieti süüagi pakkuda, aina külm, kitsas ruum ja igast nurgast oma hallide silmadega vahtiv halastamatu viletsus. Ja missuguse kindlustuse annaks ta Taasile, et enam säärast rumalat etendust toime ei pane kui tookord uulitsal „punasest puust" relvaga!

Ta ei julgenud enam hukka mõista Taasi eluviisigi. Võib ta oma last kõlblusejutlusega toita, kui leib varsti hoopis otsas! Ons tema ise mõni Kristus, et suudab leiva asemel pakkuda hingeõnnistust! Pole enesest muud järel kui pundar närve, mis alalisest hirmust, murest, ootusest ja ahastusest katkemiseni pingul!

Taniel ei saanud ega saanud aru saatuse kavatsusist, aga nüüd hakkas ta kartma, et teda tahetakse pikkamisi, väga pikkamisi näljutada ja viletsusega piinata, kuni see viib meeleheitele ja võib-olla surma. Nüüd vahetas ta saatuse mõnikord jumalaga. Ta arvas puhuti, et jumal teda sel kombel enese juurde tahab tõmmata. Kirikus käies, kuigi õieti harva, ja oma naise lugemisi kuulates, eriti aga oma kaastöötaja baptisti kõnelusist, oli talle niisugune jumala manööver meelde jäänud. Miks lasta end pikaldase piinamisega taeva teele tõmmata? Miks lasta end kui tõrges lojus keti

otsas vedada ja tagant haoga peksta? Parem juba minna vabatahtlikult, kui see nii peab olema! Aga siis võetagu temalt rist, tehtagu see vähemalt kergemaks! Ärgu piinatagu tema vaest naist oma mehe uskmatu meele pärast! Ärgu piinatagu lapsi!

Õhtul, kui Salme ja Drusilla juba uinunud ning tõbinegi vist tukkumas, võttis Taniel piibliraamatu, naise leeripäeva kingituse, juba üsna nühitud ja kulunud, ning luges seda köögis pliidi ääres. Küll mitte kaua korraga, sest see oleks nõudnud palju lambiõli, aga seda enam südamega ja andumusega. Ta katsus uskuda iga sõna kõige hinge ja meelega, oli see õpetus, manitsus, tõotus, kuulutus või lihtsalt lugu äravalitud rahva elust.

Kustutanud tule, läinud voodi ja ristitanud käed, katsus ta palvetada uskliku meelega. Hommikul ärgateski katsus ta seda teha, aga siis ründasid teda eeloleva päeva mured niisuguse hooga, et palve jäi pooleli või mattus ilmlikkude mõtete alla ja viidi vaid huultega lõpule.

Pühapäeval läks Taniel kiriku, võttis salaja naise lauluraamatugi kaasa, laulis sellest oma kõrge tenoriga kõvasti ja innuga, kuulas jutlust tähelepanelikult, iga sõna uskuda katsudes, ja laskus palve ajaks põlvili, mida paljud ei teinud.

Aga seda tunnistas ta enesele, et kirik jätab siiski külmaks või et seal on vilu ja kõle nagu mõnes tühjas ruumis, kus inimesed pole kaua elanud, kuhu tullakse harva ja tuntakse siis südames lõdinat. Hoolimata kõigist pingutusist, mis tegi väga pidulikult kõneleja kirikhärra, hoolimata enese andumuspingutusist, ei läinud süda sees soojaks, ei tulnud jumal lähemale, tundus ilmatu pikk maa tema juurde.

Ta kavatses korraks lauakiriku minna, lootes Õnnistegija ihu ja verd maitstes pääseda temaga lähemasse osasaamisse, võib-olla jäädavasse ja alatisse seosesse. Aga siin oli palju takistusi. Esiteks ei olnud enam ühtki korralikku kraed kaela panna, kõik katkised ja karvendavad. Teiseks olid kõik saapad — kaks paari veel oli, millega välja võis minna, — paigatud ja rebenenud kohist õmmeldud, kõik tema enese kohmakas kätetöö — niisugused, et nendega toreda, hästisöönud, polii-

tikas ja avalikus elus lõvina esineva pastori ette ei tihanud minna. Oli veel ikka meeles endine seisus, ja see kohustas. Kohustas end varjama ühes oma praeguse armetusega.

Ühel õhtul otsis ta kõrvalisest uulitsast Vennaste palvemaja, nägi sinna küürus eidekesi ja kepile toetuvaid taate sisse komberdamas ja liikus nendega ühes. Madal nõrgalt valgustatud ruum oli täis pingel istuvaid mehi ja naisi, õhk lämmatav, saapa- ja ihunaha lõhn võigas.

Taniel sai sellest kohe haaratud: mis siin sünnib, mis need inimesed siin toimetavad, see on sangarlik tegu, see leiab taevas väärilise hinde! Kes siia tulnud, see otsib tõsiselt teed jumala juurde, sel pole hingeõnnistus naljaasi.

Talle tehti pingi otsal ruumi ja ta laskus kohe põlvili.

Varsti astus kehvale kõnetoolile kahe küünla vahele võitud juustega kõhn maarätsepa laadi keskealine mees, ütles laulusõnu ja ruttas ise kõige enne laulma.

Siin laulis Taniel kõvemini kui kirikus, siin julges ta täiest rinnast laulda, nii et teda tähele pandi. Aga ta ei laulnud ainult kõvasti, vaid ka südamest. Siin julges ta Issandale vaadata otse palgesse. Iga sõna, mis ütles lugeja, kordas ka Taniel, ja kõik Issanda palge ees, puhtast, alistuvast, usklikust lapselikust südamest. Siin sai Jeesus talle lähedaseks kui vend, siin ei olnud ta enam toredas mantlis ega seisnud pidulikus kauguses, kõhn ja pidulik nagu mustas mantlis pastorgi. Siin oli ta sama kehv kui kõik need vennad-õed. Siin võis talle puistata välja oma purukspekstud südame killukesed ja paluda armu ning halastust kui arusaajalt vennalt. Siin ei varjanud Taniel oma Õnnistegija ees ei oma telegrafistimütsiga uhkeldamist, suuremaid rahakogumise kavatsusi, püüet laulukooris välja paista, pangameestega ühes lauas istuda ega tungi pealinna riigiametniku nooblile kohale. Selle kõige tunnistas ta nüüd Jeesuse Kristuse ees tühiseks ning kõlvatuks. Kõige enam palus ta andestust punasest puust lauakese pärast ja et sellega oma lihast tütart uulitsal visanud. Ta palus ka andeks, et Taasist mõelnud toredat seltskonnadaami

kasvatada ja temasse selle läbi kergemeelsuse ning tühjuse vaimu istutanud. Aidaku nüüd jumal teda ise jälle õigele teele.

Aga ta soovis salajas, õige salajas, et Taasi ei lahkuks oma karusnahksest palja pealaega härrast ilma rahata, et ei lahkuks, vaid õige kõva kahjutasu nõuaks. Sellest saaks mõndagi asja kodus kohendada. Tema, Taniel, hakkaks aga alatasa palvemajas käima, samuti ka kodus õhtuti ning hommikuti palvetama.

XIV

Tööd leidus aeg-ajalt päevaks, kaheks, kolmeks. Sellest ei jätkunud söögiks. Müüdud olid naise „ülearused" riided, müüdud kõik, mis veel kuidagi müüdav. Nüüd võis Taniel puhta südamega abi nõutada. Ta käiski mööda hoolekande-asutisi. Aga see amet nõudis harjumist. Ta ei käratsenud, sõimelnud ega mässanud, olles juba veendunud, et see ometi ei aita, et ta sellega kedagi ei kohuta, veel vähem enesele kasu saadab. Vaikselt, aga visalt nurus ta oma lastele rõivast ja toitu, enesele ja oma naisele nõndasamuti. Et naine täiesti tööjõuetu, selle kohta oli tal arsti tunnistus, et tal enesel vaid 50% tööjõust alles, selle kohta niisamuti. Nende seisukord oli kodus nüüd vaadatud ja hinnatud. Käisid seal hoolekande osakonna esindajad, samuti ka Drusilla ja Salme õpetajad. Ainult see, et voodid kaunis korralikud, rauast, nikeldatud, vaipadega, et üks laud ja paar tooli otse kui kodanliku perekonna mõnusast toast, see äratas vaesuse-hindajais kahtlust. Suure vaevaga läks Tanielil korda seletada, et neid asju raske odavate vastu vahetada ja selle juures midagi teenida. Need on päritud parimast põlvest, kuhu nad panna?! Sisse nad midagi ei too.

Imestati ka veel seda, et inimene, kes aastakümned keskmist palka saanud, et see inimene midagi tallele pole pannud, mitte midagi musta päeva jaoks kogunud ja nüüd aastatki ilma toetuseta ei saa elada!

Jälle nägi Taniel vaeva, et selgeks teha, kuidas tema esimesed kogutud kopikad läinud ühes suure ja vägeva

tsaaririigiga, uus korjandus aga oma meeste patriootilise pangaga.

Klaveriostust ja muist eksisammest ei lausunud ta sõnagi.

Drusilla ja Salme said hommikuti koolist einet, Taniel ise käis lõunati supiköögis, kust hinnata sai toitu, mitte küll kunagi kõhutäit, aga küllalt elu seespidamiseks. Õhtul joodi lahjat teed vähese suhkruga, leib, sibulalõigud, mõnikord räimed ja kartulid kõrval. Lõunalaual oli lastel emaga enamasti alati räimed, kartulid, sibulad, mõnikord mingi supp. Aga mõnikord ei olnud raha räimede ostuks, ei olnud ka sibulaid. Siis võtsid lapsed kumbki tüki leiba, riputasid soola peale ja nosisid seda raamatut lugedes või omavahel kooliuudistest vesteldes. Lauda istuda tüki leiva pärast ei olnud nagu sünnis, võib-olla oleks meelgi kurvaks läinud. Ema sõi oma leivaraasu talitades, laste poole vaatamata, sest temagi tundis end süüdlase olevat kõige selle viletsuse pärast. Ta oli nüüd nõnda palju kosunud, et kodus kergeid talitusi võis teha, aga lastele väikest pesu köögis pesema hakates lõi valu jälle kätesse ja sundis teda peatuma. Pesemisega teenida ei olnud tal enam lootust.

Haigena voodis lamades oli ta jätmatult jumalalt palunud, et see ta siit ilmast kui ülearuse leivasööja ära kutsuks, on mehel kergem ja lastel suutäis leiba rohkem. Aga see palve, nagu kõik teisedki, oli jäetud täitmata. Ta oli nüüd arvamisel, et jumal teda ei pea kõlvuliseks oma juurde kutsumiseks, tahab teda risti ning viletsuse läbi veelgi katsuda.

Taniel liikus nüüd uulitsal oma vanemais rõivais, vana talvepalitu seljas. Olid tal veel teisedki rõivad, pisut uuemad, paikamata, kuigi kulunud ääristega ja laiguti läikivad, oli ka uuem talvepalitu. Aga need olid õhtuti palvemajja minekuks ja üldse varuks. Kui leidub kord puhtamat tööd.

Tal oli nüüd käia iga päev tööbörsis, peale selle aeg-ajalt hoolekande osakonnas. Tööd otsida oma käe peal ta enam ei mõistnud — pidas seda asjatuks kui raha otsimist uulitsalt. Muidugi, aeg-ajalt, aastas korra või kaks, leitaksegi uulitsalt mõni sent, mitme aasta järel isegi terve kukkur.

Palvemajas käis ta korralikult, — aega selleks oli. Püüdis uskudagi, nagu nähtavasti kogu see vilets kari seal põlvili pinkide vahel uskus, aga ei suutnud lämmatada kahtlust oma südames. Võib-olla ootab seal maailmas igavene õndsus, võib-olla on selle uskumine vaid enesepetteks ja lohutuseks mõeldud luule.

Luule vastu polnud aga Tanielil kunagi ei suuremat usaldust ega sümpaatiat.

Võib ju olla, et seal on pärast surma midagi, võib-olla ootab seal kannatajaid taeva õnnistus, aga kes vastutab siin selle eest? Ja kui tema ei tahagi seda taeva õndsust, miks talle seda vägisi maiste kannatuste eest peale sunnitakse?! Ükski korralik ärimees ei sunni vägisi oma kaupa ostjale! Antagu talle seda, mida ta nõuab. Ja ta ei nõua palju — lastagu siin ilmas vähegi korralikult elada ja ärgu lastagu lastel nälgida! Igavene õndsus on niisamuti kui auto, villa mererannas, jahtlaev sadamas, kaardimäng valitute klubis — ta ei hooli sellest, lepib vähemaga, palju vähemaga! Lastagu siin vähegi elada ja antagu seal tagasi tema telegrafistipõli, kas või ilma hõbenööpideta ja tärnita.

Kord sihitult uulitsal lonkides sattus ta vastu töötute meeleavalduskäigule. Armetu kari viletsasti riietunud noori ja keskealisi sammus sõjakalt, karjudes ähvardavalt ja kriiskavalt oma laulu:

„Kuulge soost ja metsanurgast,
kuulge igast töölisurkast,
kuulge inimkonna hüüet:
töö, või surma-öö!"

Taniel ei tihanud selle vihase karja poole vaadatagi. Tal oli häbi, et ei sammu siin nendega, et käib laulmas mingi talle kiituseks, et tal kõrvus kõlab veel sagedasti „r õ õ m u s laulja", kes aina käib losse ja saunu mööda.

Aga tal oli kahtlusi ka nende luule vastu: omal eluajal nad vaevalt midagi kätte saavad. See maailm, millest nad unistavad, on kaugel ja kahtlane. Lastagu temal naise-lastega vaikselt ära elada, see on kõik.

Pärastlõunati heitis Taniel voodile, nägu seina poole,

et ta arvataks magavat. Nii oli kergem: keegi ei näinud, et ta mõtles, aina mõtles. Ta kartis, et teised võivad näha tema läbisegi lendlevaid, jooksvaid, sagivaid mõtteid ja kujutlusi. Ta kartis, et teised näevad, kuidas tema aju ratastik kiiresti, aga korratult käib kui rikkiläinud mehhanism, mis ei peatu enne, kui kulutanud võllid läbi, purustanud hambad. Ta kartis, et teised näevad neid tuhandeid murekuradikesi läbisegi sõelumas, keda produtseerib tema rahutult jooksev aju.

Kord, pärast kartuli- ja räimesöömist, lebas ta jälle nõnda, silmad seina poole, vaip peal, sest tuba oli jahe. Aeti läbi soojaga, mis pliit andis, aga see ei andnud kartulikeetmise järel kuigi palju. Köögis, kus soojem, õppis Drusilla poolsosistades oma ülesandeid. Ta tõlkis keeleharjutist õpiraamatust ja järgmised laused äratasid Tanieli tähelepanu.

„Meie korteris on mitu tuba: saal ehk võõrastetuba, söögituba, kaks magamistuba, lastetuba, eeskoda, vannituba ja köök."

Suurepärane! mõtles Taniel. Seda tuubib ta, aga endal on üks tuba köögiga või ümberpöördult!

„Toas seisab mööbel, tühjas toas on võimatu elada," tõlkis Drusilla.

Elatakse tühjaski!

„Meie võõrastetoas on diivan, kaks tugitooli, laud, mitu tooli ja pianiino."

Taniel pööras end järsku, viimane sõna torkas teda kui nüri noaga.

„Kust sa seda loed?" hõikas ta vihaselt, nagu oleks Drusilla teda torganud.

„Oma õpiraamatust."

„Missugune väikekodanlik idioot selle koostanud?"

„Meie õpetaja."

„Siis viska see raamat talle vastu vahtimist ja ütle, et nõnda ei tohi vaeseid inimesi irvitada!"

Drusilla ei lausunud sõnagi. Tanieli raevuvahk vaikis pikkamisi ja ta lausus lepitavalt:

„Loe edasi."

„Põrandal on suur vaip..."

„Vale! See on vaid rikastel! Andku nende lastele seda lugeda!"

„Laual on lamp . . .“
„See võib olla.“
„Etažeeridel on vaasid . . .“
„Puudub, et kristallist!“
„Etažeeridel on vaasid ja raamatud, seintel pildid . . .“
„Kuldraamides, lisa juurde!“
„Akende vahel trümoo . . .“
„Aga küsi: kui on üks aken? Kuidas siis?“
„Siin on väga ilus ja mugav.“
„Taevalikult mugav!“ hüüdis Taniel ja kargas istukile. „Niisugust plära lubavad nad kõigi vaeste irvituseks koolis lugeda! Siis protesteerige ometi!“
„Meie peame selle ära õppima.“
„Ära harju nii alandlikuks . . .! Peame!“
Aga sealsamas lõi ta käega ja laskus alistudes pikali.
„Loe siiski edasi seda võllanalja raamatut!“
„Meie söögitoas on suur laud ja selle ümber tosin toole; seina ääres seisab puhvet.“
„Hõbedaga, muidugi! Kas seal söökidest või söömisest midagi ei ole?“
Drusilla lehitses kärmesti ja algas siis:
„Lõuna on meil kell kolm.“
„Kellaaeg pole tähtis!“
„Vaat laud on juba kaetud valge linaga. Laual on nõud: igaühel taldrikud, lusikas, kahvel ja nuga, taldriku kõrval klaas, aga mõnikord ka klaas viina jaoks . . .“
„Või ainult mõnikord!“
„Lõunaks antakse mitmesuguseid sööke: lihasuppi (puljongit) või piimasuppi, kala, juurvilja, praadi, putru, pudingit, kisselli ja mõnikord ka vahukoort.“
Taniel ohkas, vett nõrgus tal suhu, tekkis isu.
„Pärast lõunat isa suitsetab sigarit ja loeb ajalehte . . .“
„Jäta, jäta! . . . Sinu koht ei ole koolis, kus loetakse niisuguseid raamatuid . . . Muide, mis me õhtuks sööme? On seal öeldud?“
Drusilla otsis vähe aega ja luges siis:
„Õhtusöök on meil üsna kerge.“
„Kerge? . . . Taevas, me jääme siis ju nälga!“
„Mannapuder, praetud sink kartuliga, munad, mõnikord heeringas või kilud . . .“

„See on liiga kerge! Ohoh! Sellega meiesugune ei ela! Mannapuder, sink kartuliga! Aga tee? Teed ei antagi?"

„Teemasin on laual, teekannust tõuseb aur."

„Missugune jumalik ilus idüll! ... Aga see raamat viska siiski õpetajale vastu vahtimist! Sellele, kes ta kirjutanud! Las viskavad su välja! Su koht pole niisuguses koolis! Kui nad teada saavad, et sul aina räimed kartuliga kõhus ..."

Taniel lõi jälle käega ja pööras silmad seina poole.

XV

Pikkamisi tuimenes kaotuste valu, pikkamisi hakkas Taniel harjuma uue eluga, nagu harjub inimene jala või käe kaotusega, harjub igasuguse santusega. Ega ta ei olnud ise alati selle tuimenemise ja harjumisega rahul. Tegi enesele etteheiteid, süüdistas end, et endiselt ei püüa, ei rühi ega kavatse, talitab aina koduseid talitusi, käib tööbörsil, hoolekande-asutisis, ja kui leidub tööd, teeb seda kui moonakas, teeb korralikult, kuid agaruse ja innuta, nagu teisedki tema ümber. Miks peakski ta end selle juures erakordselt pingutama?! Varsti on töö otsas, tuleb nädalapäevad logelda, sagedasti mitu nädalat.

Ükskord on oodata patriootide panga likvideerimisest summakest; aga sellest jätkub parajasti vekşli katteks, mida suure vaevaga veel pikendatakse.

Taniel teadis, et naine ootab salajas surma, ega mõistnud teda elamiseks julgustada. Ta isegi unistas mõnikord, et peaks tulema mingi looduslik katastroof, mis järsku, ühel hetkel viiks ära tema, naise ja lapsed siit hädaorust. Et tuleks hirmus torm, maaväring, valutu taud ja niidaks nad maha kui vahe vikat värsked rohukõrred ühes kuivadega.

Ühel õhtul, kevadist talve, lebas Taniel oma voodis ja mõtles und oodates oma elust. Asjata juurdles ta selle kallal, kas saatus ehk jumal viib teda pikkamisi ühes naise, lastega hukatuse poole või ainult katsub põhjalikult, piinab pikaldaselt, proovib tema jõudu, vastupanu ja usku. Iseasi, kui see kõik tuleks tema

enese laiskusest, hooletusest, töötahte puudusest... Aga nüüd, kuskil ei lubata tal käsi külge panna! Ta ei saa morsel klõbistada, ronge minema saata, arvude tulpi liita ega arveid korraldada. Talle ei anta puidki lõhkuda ega maad kaevata, talle ei öelda ka, mis süü pärast see kõik talle kaela langenud, — kuidas peaks ta siis uskuma, et kõigel sellel on mõte! Mitmel puhul oli ta niisuguseid mõtteid isegi laste kuuldes arutanud, aga ikka väljavaadeteta otsusele tulnud.

Tuba oli pime, teises voodis hingas naine hädise nobedusega, köögis põles veel tuli ja lapsed vist õppisid.

Korraga jäi Taniel kuulatama, tõstis peagi kõvalt kotilt, et paremini kuulda. Uks kööki oli paokil ja sealt kostis tasane nuutsumine. Nuutsuja oli Drusilla, kuna Salme teda trööstida ja julgustada katsus, ühtlasi emaliku osavõtuga küsitledes, mis õekesel viga.

Taniel pidi juba voodist tõusma, et järele pärida, kas Drusilla pole haigestunud või kas tal koolis midagi halba pole juhtunud. Aga sealsamas kuulis ta, kuidas läbi nutu sosistati:

„Midagi ei ole mul viga ... ma niisama ... Süda läks nii imelikult kurvaks ..."

„Mispärast?"

„Õppisin luuletist ja seal olid niisukesed kurvad sõnad ..."

„Mis sõnad seal olid?"

Drusilla kuuldi nüüd lugevat, kas raamatust või peast, sõnad sagedasti nuutsumisest katki kistud:

„Ta lendab lillest lillesse
ja lendab mesipuu poole.
Kui kõuepilv tõuseb ülesse —
ta lendab mesipuu poole."

Siin ei saanud Drusilla enam edasi lugeda, nuttis ägedasti vähe aega ja lausus siis:

„Mis see kõuepilv muud on kui kõik need hädad! ... Aga see ei ole veel midagi, kuula edasi:

Ja langevad teele tuhanded ..."

Enam edasi ta lugeda ei saanud. Nüüd nutsid mõlemad lapsed.
Viimaks kuuldi Drusilla toibuvat ja ta algas jälle:

„Nii hing, oh hing, sel raskel aal,“

aga pidi kohe katkestama nutu pärast.
„Kõik, nagu see praegu on,“ ütles ta, kui hinge tagasi saanud.
„Ega mina enam seda tühja kõhtu ei kardagi nii väga,“ kostis Salme nagu õe julgustuseks.
„Ega minagi,“ lausus Drusilla. „Ja mis sellest, et rõivad paigatud ja jalatsid katki ... Nii siin lauluski on öeldud:

Ja puhugu sulle sealt surmatuul,
ja lennaku vastu surmakuul ...“

„Kui suureks saame, egas ometi nii või jääda!“
„Muidugi, kui suureks saame. Ega ma nüüdki enda eest karda. Aga ema, see ootab salajas surma, ja isa, see, kuuled isegi, mis ta kõneleb!“ sõnus nüüd Drusilla mureliku innuga.
„Ta peaks ka seda laulu lugema,“ arvas Salme.
„Kes?“
„Isa ikka. Siis ta poleks nii lootuseta.“
„Nimelt seda kohta:

Ja puhugu sulle sealt surmatuul,
ja lennaku vastu surmakuul ...

Isa ei peaks nõnda muretsema ega niisuguse näoga käima. Mul kohe süda valutab alati, kui teda näen.“
Taniel ajas enese istukile. Laste süda valutab tema pärast ... Miks ka mitte! Ta on neilt usu röövinud, usu tulevikku!
Palvetades kordas ta meeldejäänud sõnu:

„Ja langevad teele tuhanded —
neist koju jõuavad tuhanded ...“

Mis sellest, kui langeb temagi teele! Kui väike Salmegi ei karda ja lohutab õde, kas kõlbab siis karta temal, nende isal!

Ja ta kordas enese kinnituseks laste suust meeldejäänud sõnu:

„Ja puhugu sulle sealt surmatuul,
ja lennaku vastu surmakuul . . ."

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID

Isamaa õilmed

I trükk — Isamaa õilmed. J. Ploompuu kirjastus. Tallinn 1908.
II trükk — Isamaa õilmed. Kogutud teosed I. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1929.

Orjad

I trükk — Orjad. „Maa". Tallinn 1912.
II trükk — Orjad. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1925.

Toho-oja Anton

„Tallinna Kaja" 1915 nr. 43—49/50. Toho-oja Anton.
I trükk — Toho-oja Anton. „Maa". Tallinn 1916.
II trükk — Toho-oja Anton. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1924.

Epp

Ajakiri „Odamees" 1919 nr. 4—5. Epp.
I trükk — Epp. Novell. „Odamees". Tartu 1920.

Jumalata

I trükk — Jumalata. „Varrak". Tallinn 1921.

Taniel heitleb

I trükk — Taniel heitleb. Jutustis. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1932.

SISUKORD

Майт Метсанурк
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
Повести и рассказы
Том I

На эстонском языке.

Оформление: А. Коэметс.

Эстонское Государственное Издательство.
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Hiedel.

Kunstiline toimetaja H. Vitsur.

Tehniline toimetaja H. Veber.

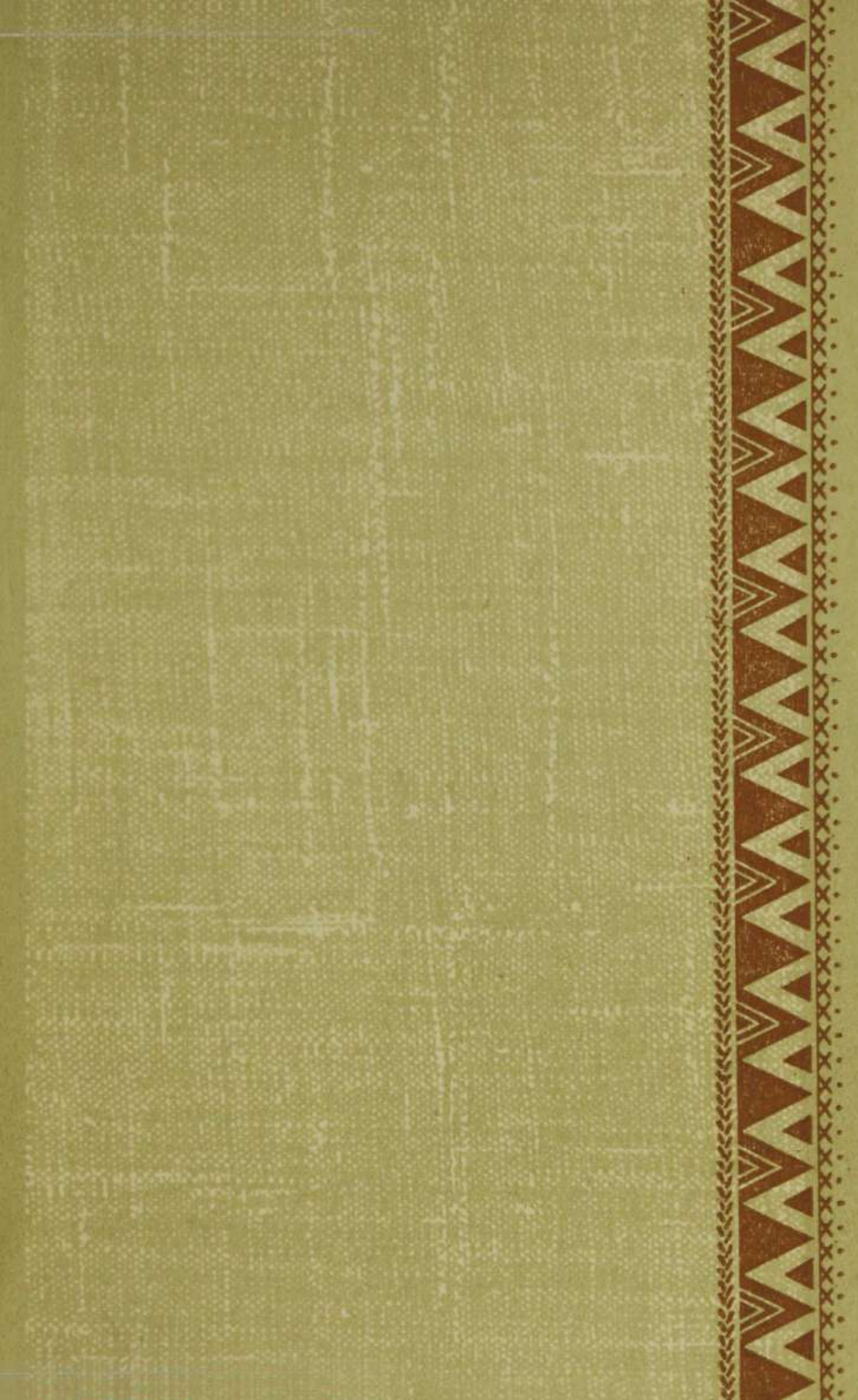
Korrektorid E. Toots ja H. Nassar.

Ladumisele antud 3. XII 1958. Trükkimisele antud 27 I 1959. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 29.5 + 1 kleebis. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 24,24. Arvutuspoognaid 23,82. Trükiarv 21 000. MB-00242. Tellimise nr. 2025. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Hind rbl. 10.—

7—3

Rbl. 10.—